МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Ленартович Олена Володимирівна

УДК 903’13(477.8)“0006/0004”

КУЛЬТУРА ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА І ЗАХІДНОГО БУГУ

Спеціальність 07.00.04 – археологія

Дисертація на здобуття вченого ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор,
Ситник Олександр Степанович

Львів – 2013

ЗМІСТ

Список скорочень……..……...…. 4

Вступ …… 6

Розділ 1

Історіографія досліджень пам’яток у регіоні, джерельна база,

питання методики……..……. 12

1.1. Історія польових досліджень……..... 12

1.2. Історіографія вивчення культури лінійно-стрічкової кераміки

у Верхньому та Середньому Подністер’ї і Західному Побужжі …….. 24

1.3. Джерельна база, питання методики……... 48

Розділ 2

Топографія, планувальна структура поселень та об’єкти 55

2.1. Фізико-географічні особливості регіону……..... 55

2.2. Топографічні особливості пам’яток…..... 60

2.3. Житлово-господарські об’єкти…..... 69

2.4. Поховання……..... 94

Розділ 3

Керамічний посуд та виробничий інвентар

пам’яток регіону. Господарство…..... 100

3.1. Керамічні вироби..... 100

3.1.1 Техніко-технологічні особливості……... 101

3.1.2. Морфологічні ознаки……... 108

3.1.3. Орнаментація посуду……... 119

3.1.4. Інші вироби з кераміки……..... 126

3.2. Крем’яні вироби……..... 128

3.3. Вироби з обсидіану……...…….…..... 142

3.4. Вироби з інших порід каменю……..... 146

3.5. Вироби з кістки та рогу…….……..…… 149

3.6. Господарство……. 151

Розділ 4

Пам’ятки культури Верхнього і Середнього Дністра та Західного Бугу в культурно-історичному контексті ……..…..…. 163

4.1. Заселення Верхнього Подністер’я та Західного Побужжя в неолітичний період ……..……..… 164

4.2. Питання періодизації та хронології пам’яток регіону……..… 169

4.3. Культурні зв’язки та історична доля племен……. 179

Висновки 186

Додаток А. Каталог пам'яток ……..……. 195

Додаток Б. Динаміка дослідження пам’яток КЛСК ……..……... 256

Додаток В. Результати статистичного опрацювання параметрів житлобудівництва 269

Додаток Д. Результати статистичного опрацювання виробів матеріальної культури …….. 282

Додаток Е. Періодизація та хронологія …….. 339

Додаток Ж. Ілюстрації ……..…… 344

Список використаних джерел та літератури……... 544

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АДУ – Археологічні дослідження на Україні.

АДЛУ – Археологічні дослідження Львівського університету.

АИМ – Археологические исследования в Молдавской ССР.

АО – Археологические открытия.

АП УРСР – Археологічні пам’ятки Української РСР.

ЗНТШ – Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка.

Известия ГАИМК – Известия Государственной академии истории материальной культуры.

ІА НАН України – Інститут археології Національної академії наук України.

КСИА АН СССР – Краткие сообщения Институт археологии Академии Наук СССР.

КСИАУССР – Краткие сообщения Института археологии АН УССР.

КСИИМК – Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры.

ЛІМ – Львівський історичний музей.

ЛНУ ім. І. Франка – Львівський національний університет імені Івана Франка.

МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.

МИА – Материалы и исследования по археологии СРСР.

НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України.

НДЦ “РАС” НАН України – Науково-дослідний центр “Рятівна археологічна служба” Національної академії наук України.

СА – Советская археология.

САИ – Свод археологических источников.

AAC – Acta Archeologica Carpatica.
AP – Archeologia Polski.
AR – Archeologické rozhledy.
BAR – British Archaeological Reports.
CommArchHung – Communications Archaeological Hungariae.
MA – Materiały archeologiczne.
MittArchlnst UAW – Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.
MSROA – Materiały i sprawozdania rzeszowskiego ośrodka Archeologicznego.
NJAMÉ – A Nyíregyházi Jósa András museum Évkönzve.
PA – Památky archeologické.
SlAr – Slovenská archeológia.
SprA – Sprawozdanie archeologiczne.
SROA – Sprawozdania rzeszowskiego ośrodka archeologicznego.
WA – Wiadomości archeologiczne.

ВСТУП

Неолітизація помірної кліматичної зони Європи пов’язана з носіями культури лінійно-стрічкової кераміки (або дунайської культури), яка сформувалася у своєрідну етнокультурну спільність в VI тис. до н. е. у Подунав’ї. У VI–V тис. до н. е. ця спільнота розселилася на значних просторах Європейського континенту: у західному напрямку просунулася вздовж Верхнього Дунаю у Південну Німеччину, у басейн Рейну і у Південно-Східну Францію; у північному – сягнула території сучасних Бельгії та Голландії; у східному напрямку проникла на південь Польщі, а звідти на західноукраїнські землі, заселивши басейни річок Стир, Горинь, Західний Буг і Дністер. Звідси, поширившись у південно-східному напрямку, носії культури освоїли території сучасної Румунії та Республіки Молдова. Так, у VI–V тис. до н. е. населення цієї культурної спільноти охоплювало величезну територію – від Паризького басейну на заході до правобережжя Дніпра на сході.

Культура лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК) виділена наприкінці XIX ст. Упродовж усього часу дослідження пам’яток культури нагромаджено значний масив матеріалу, що потребує узагальнення та опрацювання. Порівняно зі західною і центральною територією терени її східного ареалу тривалий час залишалися малодослідженими. Останніми роками простежується збільшення інтересу загалом до цієї культури і зокрема до східноперифірійних пам’яток. Упродовж останніх років посилюються дослідження пам’яток культури у Пруто-Дністровському межиріччі та на Волині. Результати цих робіт лягли в основу кількох ґрунтовних праць, опублікованих О. Ларіною і Г. Охріменком. Плідно працюють у цій галузі і польські дослідники. Натомість великий обсяг метеріалу Верхнього і Середнього Подністер’я та Західного Побужжя, нагромаджений українськими і польськими археологами, залишається розпорошеним і потребує узагальнення та опрацювання із сучасного погляду.

Актуальність теми зумовлена потребою комплексного дослідження пам'яток КЛСК у басейні Дністра і Західного Бугу на рівні з суміжними теренами її поширення та створення синтетичної картини розвитку ранньоземлеробської КЛСК східного ареалу в загальноєвропейському контексті. Необхідність такого дослідження зумовлена також назрілими потребами зведення воєдино розрізненої і розкиданої у малодоступних виданнях усієї інформації про пам’ятки східної периферії поширення культури впродовж столітньої історії її вивчення.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною наукових досліджень кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка і пов’язана з науковими темами кафедри: “Культурно-історичні процеси у Карпато-Волинському регіоні у первісну та середньовічну добу” (номер державної реєстрації 0109U 004345, термін виконання – 01.01.2000–31.12.2011), “Розвиток матеріальної і духовної культури населення Карпато-Волинського регіону в давньоісторичну та середньовічну добу” (термін виконання – 01.01.2012–31.12.2014).

Мета дисертаційного дослідження

Полягає у з’ясуванні особливостей розвитку культури у VI–V тис. до н. е. у басейні верхівїв Дністра і Західного Бугу в контексті загального розвитку неолітичних культур Південно-Східної і Центральної Європи.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких ***завдань***:

1) проаналізувати історію вивчення пам'яток КЛСК у басейнах Верхнього і Середнього Дністра та Західного Бугу і відобразити наявні практичні результати їх вивчення, опубліковані в українській і зарубіжній літературі;
2) ввести у науковий обіг нові джерела і систематизувати вже відомі матеріали, що висвітлюють різні аспекти життєдіяльності носіїв КЛСК у східному ареалі її поширення;

3) картографувати пам’ятки культури та визначити характерні топографічні особливості їх розташування на досліджуваній території;
4) охарактеризувати житлово-господарські споруди, порівняти їх із об’єктами суміжних територій;
5) охарактеризувати речові знахідки, що походять із пам’яток регіону, порівняно із знахідками суміжних територій;
6) простежити головні етапи розвитку культури та визначити абсолютну хронологію КЛСК у регіоні;
7) зясувати культурно-історичне місце носіїв КЛСК серед неолітичних спільнот Східної Європи.

Об’єктом дисертаційного дослідження є неолітична культура лінійно-стрічкової кераміки у верхів’ях Дністра і Західного Бугу в VI–V тис. до н. е.

Предметом дослідження є пам’ятки неолітичного періоду досліджуваного регіону та матеріальна і духовна культура ранньоземлеробських общин носіїв КЛСК в її поступовому розвитку.

Географічні межі дослідження охоплюють територію басейну Західного Бугу і Подністер’я у його верхній і середній течії. За адміністративним поділом географічні межі дослідження окреслені сучасними Львівською і Тернопільсько областями, окремими частинами Волинської, Івано-Франківської, Хмельницької, Вінницької і Чернічецької областей, а також територія Люблінського воєводства Польщі. Територія дослідження визначається такими межами: на заході – лінією Холм – Томашув-Любельський – верхів’я Дністра. З півночі вона обмежена відрізком Холм – Любомль. На північному сході і сході окреслюється верхів’ям р. Західний Буг – м. Радехів – смт. Підкамінь – м. Ланівці – м. Хмельницький – м. Жмеринка – м. Могилів-Подільський. Південно-західна та південна межі проходять по лінії м. Добромиль – м. Старий Самбір – м. Трускавець – м. Долина – м. Надвірна – м. Коломия – м. Чернівці – м. Новоселиця – м. Сокиряни – м. Могилів-Подільський.

У межах Середнього Подністер'я зосереджуємо увагу на пам'ятках КЛСК лівобережжя Дністра, оскільки правобережні пам'ятки досліджені О. Ларіною.

Хронологічні межі дослідження охоплюють VI–V тис. до н. е., тобто час існування пам'яток КЛСК.

Методи дослідження.

У процесі написання дисертаційної роботи використаний системний підхід щодо вивчення старожитностей КЛСК. У його межах застосовані загальнонаукові методи дослідження (історичний і логічний, аналіз і синтез, сходження від абстрактного до конкретного, від конкретного до абстрактного); спеціально-наукові методи (порівняльний, порівняльно-історичний, типологічний, хронологічний, проблемно-хронологічний, діахронний та ін.); спеціалізовані методи археологічних досліджень (картографування); метод мінералого-петрографічного аналізу. У роботі використані результати аналізів радіовуглецевого датування пам'яток досліджуваної культури, опублікавані українськими та зарубіжними дослідниками, а також міждисциплінарні методи – статистичний і математичний.

Наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна роботи полягає у здійсненні комплексного дослідження старожитностей КЛСК Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя. Вперше зведені воєдино відомі сьогодні джерела і матеріали КЛСК досліджуваного регіону; з'ясовано, що у культурно-історичному плані територія Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя є невід'ємною частиною великої етнокультурної зони.

Науково-практичне значення одержаних результатів.

Фактичний матеріал, зібраний і систематизований автором, основні положення та висновки дисертації можуть бути використані у процесі вивчення загальних закономірностей розвитку та особливостей розвитку локальних варіантів неолітичних культур, а також для характеристики та

оцінення соціально-економічних і культурних процесів у господарстві та побуті неолітичних общин Центральної та Східної Європи.

Матеріали дисертації закладають наукову основу для відтворення важливих аспектів об'єктивної цілісної картини процесу неолітизації на українських землях. Окремі положення цієї роботи та результати дослідження можуть бути використані для написання узагальнюючих праць про неоліт Європи, а також застосовані у навчальному процесі при підготовці спеціальних лекційних і практичних курсів із археології.

Особистий внесок здобувача. У публікації, надрукованій у співавторстві з А. Гавінським, **особистий внесок** здобувача становить 70% (опис топографічного розташування пам'ятки, опис досліджених об'єктів і матеріалів КЛСК, виготовлення картосхем, планів і перерізів виявлених об'єктів).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були обговорені на засіданнях кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка та відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України. Опубліковані у наукових статтях та викладені у доповідях на конференціях. Зокрема, у V, VII, VIII Міжнародних наукових конференціях "Археологія Заходу України" (Львів, 2008, 2010, 2011) [88; с.224–242], Міжнародній археологічній конференції, присвяченій пам'яті Ігоря Петровича Герети "Археологія Правобережної України" (Тернопіль, 2008) [87, с.23–26], Міжнародній науковій конференції "Галич і Галицька земля в доісторії і середньовіччі. Проблеми методології" (Галич, 2010) [90, с.54–62], Міжнародному науковому семінарі "Археологія українсько-польського пограниччя" (Винники, 2010) [89, с.20–44]; IV Міжнародній конференції "Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології" (Одеса, 2012); наукових конференціях викладачів та аспірантів історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2010–2011) [86, с.71–91].

Публікації. Основні результати дисертації опубліковані у 7 статтях у наукових збірниках і матеріалах конференцій (зокрема, 4 – у наукових фахових виданнях; 3 – у матеріалах конференцій).

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку джерел та літератури (289 позицій). Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 572 сторінки (основна частина – 194 сторінки).

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК У РЕГІОНІ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ПИТАННЯ МЕТОДИКИ

1.1. Історія польових досліджень

КЛСК була відкрита німецьким археологом Фрідріхом Клопфлейшем і стала відомою в наукових колах у 1882 році під назвою Bandkeramik. Умовна назва цієї культури – культура лінійно-стрічкової кераміки – з'явилася у європейській історіографії на початку XX ст. з огляду на характер своєрідного заглибленого орнаменту на глиняному посуді. У науковій літературі є також назва "дунайська культура" за місцем її формування. Ця спільнота постала у VI тис. до н. е. у Середньому Подунав'ї на основі середньодунайських ранньонеолітичних культур (Старчево, Кереш, Караново) за участю нових хвиль колоністів з півдня. Звідси носії КЛСК просунулися Верхнім Дунаєм у басейн Рейну на територію сучасних Південної Німеччини та Північно-Східної Франції. Також з території Середнього Дунаю вони проникли через Моравську браму на північ, на землі теперішньої Південної Польщі. І далі, рухаючись на схід, на кінець VI тис. до н. е. досягли території Волині та Верхнього Подністер'я. Ця культура відіграла важливу роль у неолітизації середньої смуги Європи від Рейну до Горині [170, с.139–177; 108, с. 224–232; 40, с. 230–231]. ЇЇ пам'ятки відомі у Франції, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Австрії, Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії, Молдові та Україні (рис. Ж. 1). На цій великій території вони утворюють кілька локальних та хронологічних груп.

Оскільки КЛСК охоплювала величезну територію, яка згодом увійшла до складу різних європейських країн, то рівень вивчення її в різних регіонах був і є неоднаковим. У Центральній Європі її пам'ятки розпочали вивчати на початку XX ст., унаслідок чого нагромаджено значний матеріал, який став основою багатьох наукових праць [287, 84 с.; 187, 108 с.]. На території

України ситуація з дослідженням населення дунайської культури склалася дещо по-іншому. Попри те, що перші знахідки кераміки з лінійно-стрічковим орнаментом тут виявлені ще наприкінці XIX–на початку XX ст., і сьогодні відомо близько ста пам'яток КЛСК (Дод. А; рис. Ж.2), багато аспектів культури все ще вивчені мало.

Дослідження пам'яток КЛСК на території України можна умовно поділити три періоди [85, с. 226–261].

Перший період – австрійсько-польський – кінець XIX ст. – 1939 р. Він розпочався відкриттям перших знахідок КЛСК на території України наприкінці XIX ст. і завершився встановленням радянської влади на західноукраїнських теренах.

Другий – радянський – 1939–1990 рр. У цей час значно підвищився інтерес до неолітичних культур у Європі. Проведення широкомасштабних археологічних досліджень у різних районах України привело до відкриття низки нових пам'яток КЛСК. Тоді ж систематизовано археологічний матеріал та створено перші синтетичні праці, присвячені найдавнішим періодам історії України.

Третій період – часу незалежної України – розпочався у 1991 р. і триває досі.

Перший період. Перші відомості про знахідки КЛСК у Подністер'ї належать до кінця XIX ст. У 1889–1904 рр. В. Деметрикевич досліджував поселення трипільського часу у печері Вертеба біля с. Більче-Золоте Борщівського повіту Тернопільського воєводства (тепер – Борщівського р-ну Тернопільської обл.). У цей же час проводилися дослідження у с. Більче-Золоте у парку, де знайдено фрагменти кераміки з лінійно-стрічковим орнаментом, а також крем'яні вироби цього періоду. Матеріали з обох пам'яток зберігаються у Краківському музеї. Очевидно, під час перевезення артефактів та зберігання їх у музеї, ці два комплекси були перемішані і у науковій літературі згодом появилася інформація, про виявлення культурного шару КЛСК у печері Вертеба [196, с. 9–15; 18, с. 162]. Проте, це

не відповідає дійсності такого культурного шару тут не існує, натомість поселення КЛСК знаходиться у парку с. Більче-Золоте [151, с. 36–37]. Варто також відзначити, що на час виявлення ці знахідки не були належно опрацьовані через фрагментарність, а також відсутність аналогій на території України.

Планомірне вивчення пам'яток КЛСК розпочалося після Першої світової війни, зокрема, на початку 1920-х років. У 1921 р. В. Антонєвіч у стінках військових траншей неподалік с. Торське Заліщицького р-ну Тернопільської обл. виявив три об'єкти із залишками зруйнованих глиняних печей і фрагменти посуду. Житла, однак, були сильно пошкоджені, тому визначити їхню форму та конструкцію тоді не вдалося. Матеріали з цих розкопок зберігаються у Варшавському державному археологічному музеї [183, с. 79–108].

Приблизно в цей час у с. Колодниця Стрийського р-ну Львівської обл. знайдено глибоку ліпну миску сірого кольору, орнаментовану під вінцями горизонтальними лініями з "нотами" і чотирма групами потрійних звисаючих трикутників [146, с. 110].

У 1926 р. Л. Козловський, Р. Хатчинсон та Ж. Престон досліджували багатошарове поселення на околиці с. Незвисько Івано-Франківської обл. [226, с. 18–26; 227] Пам'ятка розміщена на високій заплаві правого берега р. Дністер в урочищі Огороди. Для обстеження пам'ятки закладено три траншеї розміром 3×10 м (орієнтовані паралельно до течії р. Дністер). Вдалося знайти невелику кулеподібну мисочку і три фрагменти кераміки з лінійно-стрічковим орнаментом [123, с. 14].

Завдяки археологічним розвідкам Я. Фітцке, Я. Пастернака та О. Цинкаловського, проведеним у 1930-х роках у басейні Західного Бугу, відкриті перші поселення КЛСК на Волині [167, с. 112–116]. О. Цинкаловський виявив пам'ятки у селах Зимне, Шистів Володимир-Волинського р-ну [169, с. 183–240], Мишків [188, с. 31] та Кречів Іваничівського р-ну Волинської обл. [169, с. 183–240; 79, с. 12–17.]. Ще два

поселення – Литовеж Іваничівського р-ну [124, с. 245] і П’ятидні Володимир-Волинського р-ну [124, с. 245] – обстежив Я. Пастернак. Тоді ж були зафіксовані пам’ятки біля сіл Синьків Заліщицького р-ну Тернопільської обл. [124, с.248], Березець Городоцького р-ну Львівської обл. [146, с.111], Буківна Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. [146, с.111].

У 1936 р. Я. Пастернак провів також невеликі розкопки на території м. Комарно Львівської обл. Здобутий матеріал складався з керамічних уламків, кам’яних знарядь, кам’яної зернотерки, та мотики типу “шевського копита” [126, с.184–185].

Отже, в австрійсько-польський період закладено основи вивчення цієї культури на теренах Подністер’я і Західного Побужжя. Впродовж цього часу відкрито 14 пам’яток. На чотирьох з них проведено археологічні розкопки, сім пам’яток виявлено в ході розвідкових робіт, решта три – випадкові знахідки (табл. Б.1). Але слід підкреслити, що роботи були несистематичними і в основному мали розвідковий характер.

Другий період. Початок другого періоду в історії дослідження КЛСК в часі збігається із воєнними подіями. У цей трагічний час нашої історії археологічні роботи майже не проводилися, виняток становить лише експедиція Львівського історичного музею 1942 (1943) р. під керівництвом Я. Пастернака, яка дослідила два поселення біля с. Котоване поблизу м. Дрогобич Львівської обл. [125, с.7]. Перше з них розміщене на невисокому пагорбі в урочищі Запуст за 2 км від р. Бистриці (права притока р. Дністер). Друге поселення простежене в урочищі Дубина, що знаходиться за 1 км на північ від урочища Запуст. Документація експедиції, за винятком декількох креслень і польових описів речових матеріалів, не збереглася [146, с. 116–118].

У післявоєнний період завдяки археологічним експедиціям під керівництвом Т. Пассек, К. Черниш, Ю. Захарука та інших відбулися якісні зміни у вивченні пам’яток КЛСК у Верхньому та Середньому Подністер’ї.

Упродовж 1951, 1953, 1954, 1956 і 1957 рр. працівники Інституту суспільних наук АН УРСР (ІСН АН УРСР) та Державного Ермітажу провели дослідження багатошарового поселення біля с. Незвисько. В ході робіт виявлено десять культурно-хронологічних горизонтів. Нижній з яких репрезентує КЛСК. Впродовж п'яти років дослідження пам'ятки верхні культурні шари розкриті на площі 1064 м^2, а нижні – 932 м^2 [174, с. 9]. З об'єктів, що належать до КЛСК, у межах розкопу простежено залишки двох наземних жител, одну заглиблену споруду та поховання, які залягали на глибині 2,1–3,4 м [17; 173, с. 73; 174 с. 24–25]. Окрім об'єктів на пам'ятці виявлено багатий та цікавий рухомий матеріал КЛСК, який зберігається у ЛІМ, Івано-Франківському краєзнавчому музеї та Державному Ермітажі. Матеріали з Незвиська мають численні аналогії, зокрема, на поселеннях в Котованому [146, с. 113–115], Торському [175, с.83–86] (Україна), Флорештах [121, с. 78–94] (Молдова), Глевенешті-Векі, Ларга-Жіжії [122, с. 330] (Румунія), Тетіні (Чехія), Торговиську (Польща) та ін. [173, с. 78–79].

У 1952 р. під час розвідок, проведених спільно ЛІМ та ІСН АН УРСР у Копиченському р-ні (нині Гусятинський р-н) Тернопільської обл. відкрито поселення КЛСК у с. Сухостав, де зібрано фрагменти кераміки з нотним орнаментом [146, с. 124; 123, с. 22].

У с. Попівці Товстенського р-ну (тепер Заліщицький р-н) Тернопільської обл. в урочищі Гайок під час будівництва сільськогосподарських споруд виявлено поселення, яке у 1953 р. обстежувала Подільська експедиція під керівництвом Ю. Захарука [123, с.22]. Тут знайдено велику кількість керамічного посуду КЛСК.

Наступного року згадана експедиція проводила дослідження пізньотрипільського поселення у с. Звенячин Заставнівського р-ну Чернівецької обл. Під час робіт зафіксовані об'єкти з різноманітними крем'яними, кам'яними та кістяними знаряддями, а також фрагментами кераміки з "нотним" орнаментом [123, с.22]. На думку К. Черниш, поселення

Звенячин належить до ранньої фази “нотного” періоду розвитку КЛСК [175, с. 83–86]. Документація зберігається в ІСН АН УРСР [18, с. 161].

У 1959–1960 рр. Молдавська експедиція Інституту археології Академії наук СРСР (ІА АН СРСР) під керівництвом К. Черниш продовжила дослідження на пам’ятці в с. Торське (урочище Шанці). Для виявлення неолітичного поселення було закладено три шурфи і траншею. Під час археологічних робіт відкрито чотири невеликі заглиблені споруди з численним речовим матеріалом [123, с. 21; 18, с. 161]. На підставі аналізу виявлених артефактів неолітичне поселення біля с. Торське віднесено до завершальної фази “нотного” періоду КЛСК [175, с. 83–86].

У цей період на теренах Люблінщини здійснено рятівні дослідження багатошарових пам’яток Грудек Надбужний [284, с.429–460] і Вербковіце-Которув, на яких вдалося зафіксувати неолітичні культурні горизонти та виявити кілька об’єктів КЛСК [268, с.142–173; 195, с. 44–59].

Упродовж 1960-х років пам’ятки КЛСК вивчали у Верхньому Подністер’ї та суміжних районах Західного Побужжя. Зокрема, у 1960 р. І. Свєшніков здійснив розвідки у Городенківському р-ні Івано-Франківської обл., результатом яких стало виявлення пам’яток КЛСК у селах Лука [18, с. 160] та Стрільче [18, с. 160].

У 1961–1962 рр. Л. Крушельницька в ході археологічних розкопок багатошарового поселення біля с. Бовшів [123, с. 14] поблизу Галича виявила культурний шар з керамікою, оздобленою лінійно-стрічковим та нотним орнаментом.

Подальшим кроком у вивченні культури стали дослідження низки нових місцезнаходжень у Подністер’ї та на Поділлі. Окремі знахідки КЛСК відомі з розкопок Ю. Малєєва, проведених у 1970 р. на багатошаровому поселенні Заліщики Тернопільської обл. [154, с. 231] В 1971 р. Б. Василенко в ході розкопок трипільського поселення в с. Марківці Івано-Франківської обл. зібрав понад 200 фрагментів посуду із лінійно-стрічковим орнаментом [4, 21 с.]. Схожий матеріал виявлений під час розкопок трипільського

поселення в с. Жванець Хмельницької обл. [154, с. 230]. Окремі знахідки уламків посуду КЛСК виявив 1974 р. О. Черниш під час дослідження верхніх шарів стоянки Кормань IV неподалік с. Кормань Сокирянського р-ну Чернівецької обл. [18, с. 161].

Експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Д. Козака у 1973 р. під час дослідження поселення початку нашої ери виявила пам'ятку КЛСК на незначному підвищенні в долині лівого берега р. Маруньки навпроти с. Підберізці в урочищі Загуменки [147, с. 66; 136, с. 66]. Приблизно в цей час розвідковими роботами простежено ще одне поселення в с. Корчівка [147, с. 52; 154, с. 231] Жидачівського р-ну Львівської обл.

Важливе значення для вивчення племен КЛСК у Західному Побужжі мали роботи Волино-Дністерської археологічної експедиції Львівського державного університету імені Івана Франка під керівництвом М. Пелещишина. Зокрема, у 1977–1979 рр. було відкрите поселення в с. Тадані Кам'янко-Бузького р-ну Львівської обл. [130, с. 67–68; 135, с. 22–48]. Під час дослідження поселення розкрито близько 2120 м^2 площі, на якій вдалося простежити п'ять культурно-хронологічних горизонтів. Нижній горизонт репрезентує КЛСК. У межах пам'ятки виявлено 16 об'єктів неолітичного часу, а також багатий рухомий матеріал КЛСК [135,с. 23–24]. На підставі аналізу виявлених артефактів М. Пелещишин зарахував це поселення до "нотного" етапу розвитку КЛСК і датував його другою половиною V тис. до н. е. [135,с. 26]. Матеріали досліджень зберігаються в Археологічному музеї ЛНУ ім. І. Франка.

У 1983 р. експедиція Львівського університету під керівництвом М. Пелещишина дослідила багатошарову пам'ятку в с. Гончари Пустомитівського р-ну Львівської обл. Під час робіт зафіксовано наземне житло площею 6×2 м, в заповненні якого містилися матеріали КЛСК [131, с. 339–340].

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років сліди поселень КЛСК простежено біля с. Чорний Острів недалеко Ходорова та біля м. Комарно [136, с. 66], дещо західніше Львова.

У 1989–1990 і 1992 рр. експедиція ІСН АН УРСР та Інституту народознавства НАН України під керівництвом В. Коноплі провела рятівні роботи на багатошаровій пам'ятці в урочищі Горби (правий берег Серету) біля с. Блищанка [58, с. 196–222] на Тернопільщині. Унаслідок археологічних розкопок досліджено 1368 м² площі, на якій простежено частково зруйноване заглиблене житло КЛСК з вогнищем. Речовий матеріал представлений уламками столових і кухонних посудин, виробами з каменю, кременю та обсидіану. В. Конопля датує поселення 5200–4800 рр. до н. е. і відносить його до фінальної стадії середнього та початкового етапу пізнього періоду КЛСК.

Отже, впродовж другого періоду у вивченні пам'яток КЛСК Подністер'я і Західного Побужжя відбулися вагомі зрушення (табл. Б.1). Проведено значні археологічні розкопки як у Подністер'ї (Котоване I, Незвисько, Торське, Звинячин, Бовшів та ін.), так і у Західному Побужжі (Тадані, Гончари). Загалом досліджено 26 пам'яток КЛСК, з яких 16 – розкопано, на 8 – проведено археологічні розвідки, і дві – випадкові знахідки (Табл. Б.1). Важливим здобутком стала перша ґрунтовна праця Т. Пассек і К. Черниш, у якій зібрано всі відомі на той час пам'ятки та детально описано виявлений матеріал. У цей період з'явилися узагальнювальні праці, присвячені найдавнішим періодам історії України, у яких висвітлено питання заселення території Подністер'я та Волині ранньоземлеробськими общинами, зокрема населенням КЛСК.

Третій період. Наприкінці XX – на початку XXI ст. поряд із подальшим вивченням уже відомих пам'яток проводять широкі розвідкові та стаціонарні археологічні роботи, результатом яких стало виявлення та дослідження нових пам'яток.

В. Конопля, П. Бугай та В. Войнаровський у 90-х роках XX ст. провели обстеження на території сіл Комарів та Волиця Сокальського р-ну Львівської обл. У підсумку було зафіксовано шість місцезнаходжень КЛСК та зібрано значний крем'яний та керамічний матеріал КЛСК [22, 85 с.].

Короткочасне поселення КЛСК біля м. Винники в урочищі Лазки дослідили М. Бандрівський та М. Пелещишин у 1991 р. [1, 49 с.; 133, с. 3–14]. Нижній горизонт пам'ятки репрезентує неолітичну лінійно-стрічкову культуру. Винниківське поселення належить до "нотного" періоду КЛСК і датоване кінцем V тис. до н. е. [133, с. 7]. Матеріали з розкопок М. Пелещишина та М. Бандрівського зберігаються в Історико-краєзнавчому музеї м. Винники. Повторно ця місцевість була обстежена влітку 2008 р. науковими працівниками Історико-краєзнавчого музею м. Винники. У результаті чого було підтверджено наявність ранньоземлеробського поселення КЛСК на околиці міста в урочищі Лазки [20, с. 68–78].

Наприкінці XX ст. науковці Історико-краєзнавчого музею м. Винники провели пошукові роботи в ряді населених пунктів Кам'янко-Буського району, зокрема в с. Хренів, де за 1,5 км на схід від села на останці правого берега р. Думни (притока Полтви) зафіксовано багатошарове поселення КЛСК, волино-люблінської, тшінецької, ранньоскіфського часу (черевино-лагодівська група), черняхівської, XII–XIII ст. та XIV–XVII ст. [21, с. 124–126].

У 1992 р. сліди поселення КЛСК зафіксовано І. Михальчишиним біля с. Кульчиці неподалік від м. Самбора [136, с. 66].

У першій половині 1990-х років джерелознавча база КЛСК поповнилась завдяки новим розвідковим роботам. Зокрема, працівники ЛІМ, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України простежили низку неолітичних пам'яток на території Старосамбірського р-ну Львівської обл. – Біличі, Губичі, Дроздовичі та Міжинець [54, с. 35]. У 1994 р. поселення КЛСК відкрите поблизу с. Уличне на Дрогобиччині [56, с. 130–137].

Упродовж 1998–2008 рр. експедиція Інституту українознавства ім. І. Крипякевича НАН України під керівництвом О. Ситника проводила археологічні роботи на багатошаровому поселенні Єзупіль I на Івано-Франківщині [150, с. 252; 25, с. 162–171].

Археологічна експедиція Національного заповідника "Давній Галич" і Прикарпатського університету ім. В. Стефаника під керівництвом Т. Ткачука у 1999–2006 рр. проводила археологічні дослідження багатошарового поселення біля смт. Більшівці Галицького р-ну Івано-Франківської обл., в урочищі Кути [11; 12; 13; 14; 15; 16; 72, с. 23–24; 181, с. 158–159; 163, с. 27–36; 164, с. 34–46]. Унаслідок розкопок виявлено кілька об'єктів КЛСК. На поселенні простежено велику кількість кераміки із нотним орнаментом. Проведено радіовуглецеве датування, на підставі якого для лінійно-стрічкового культурного шару отримані три радіовуглецеві дати: Кі 8078, 6280±80 В.Р.; Кі 8076, 6330±70 В.Р.; Кі 8077, 6450±80 В.Р. Некалібровані дати свідчать про вік цього шару – 4500–4350 рр. до н. е., а калібровані – на 5350–5200 рр. до н. е. [164, с. 34–46]. Це найраніша дата поселення нотної фази КЛСК в Україні (табл. Б.1).

У 2000–2001 рр. дві пам'ятки КЛСК зафіксовані поблизу с. Нова Скварява Жовківського р-ну Львівської обл. [57, с. 7–13].

У 2007 р. ще одне поселення КЛСК відкрила експедиція Науково-дослідного центру "Рятівна археологічна служба" ІА НАН України під час охоронних досліджень пам'ятки Йосипівка I Буського р-ну Львівської обл. На пам'ятці простежено залишки згорілої конструкції КЛСК, а також вогнища та ями для вибирання глини. Речовий комплекс складається із керамічних та крем'яних виробів [106, с. 231–237].

У 2007 р. експедиція Інституту археології Львівського університету під керівництвом П. Довганя вивчала літописний Бужськ, що на території м. Буськ Львівської обл. [39, с. 140; 60, с. 81–110] Під час робіт частково досліджено дві споруди КЛСК. Виявлений речовий матеріал, на думку

дослідників, пов’язаний із середнім періодом КЛСК і датований останньою чвертю V тис. до н. е. [60, с. 94].

У 2008 р. під час археологічних обстежень Пустомитівського р-ну Львівської обл. Верхньодністровською експедицією Інституту українознавства ім. Івана Крип’якевича зафіксовано ще одну пам’ятку КЛСК – Ставчани IV [5, с. 6]. Наступного року експедицією Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка кілька пунктів КЛСК зафіксовано в околицях с. Андріївка Буського р-ну Львівської обл.

У 2011р. експедиція Історико-краєзнавчого музею м. Винники під керівництвом Н. Білас провела пам’ятко-охоронні дослідження у с. Підберізці (ур. Лазки) Пустомитівського р-ну Львівської обл., де простежено декілька культурно-хронологічних горизонтів – КЛСК, маліцької культури, пізнього періоду трипільської культури (етап С/II), культури лійчастого посуду, городоцько-здовбицької культури, черевино-лагодівської групи культури ранньоскіфського часу, зубрицької культури та давньоруського часу (XI–XIII ст.) [3, 40 с.]. Ця пам’ятка попередньо відома у науковій літературі як багатошарове поселення Винники, ур. Лазки.

Отже, початок третього етапу характеризується поступовим збільшенням виявлених місцезнаходжень КЛСК, що змінюється певним спадом у фіксуванні пам’яток культури досліджуваного регіону, натомість кількість поселень на яких проведено археологічні розкопки поступово зростає (табл. Б.2). За цей період виявлено 24 нових пам’яток КЛСК, тривають дослідження уже відомих поселень (табл. Б.1). На шістьох пам’ятках проведено археологічні розкопки (табл. Б.1), у наслідок яких нагромаджено значний матеріал, що став основою багатьох наукових публікацій. Плідною є робота науковців Волині, зокрема Г. Охріменка, який за останні роки видав декілька праць, присвячених неоліту Волині [113, 119 с.; 115, 138 с.; 117, 520 с].

Однак найбільш інтенсивні роботи з вивчення пам’яток КЛСК проведені у другому періоді дослідження культури. Якщо перший період

(особливо 1930-ті роки) характеризують значними розвідковими роботами, то у другому періоді спостерігаємо збільшення кількості пам'яток, на яких проведені ґрунтовні археологічні розкопки (табл. Б.3).

Краще вивченим районом є Подністер'я, де локалізовано 40 місцезнаходжень, з них: 19 досліджені методом розвідок і шурфувань, на 16 проведено археологічні розкопки (Незвисько, Торське, Блищанка, Більшівці та ін.), п'ять – випадкові знахідки матеріалів КЛСК. У басейні Західного Бугу виявлено 31 пам'ятку: 21 зафіксована у результаті розвідкових робіт, на десятьох здійснено розкопки (Тадані, Гончари, Винники–Підберізці, Йосипівка I та ін.), одна – випадкова знахідка посудини КЛСК (Нрудек Надбужний) (табл. Б.4).

Сьогодні найповніше вивченими пам'ятками КЛСК Верхнього Подністер'я і Західного Побужжя є Тадані (2120 м^2), Блищанка (1368 м^2), Незвисько (932 м^2), Винники (400 м^2), Торське (160 м^2) та ін. Найбільше об'єктів КЛСК досліджено на поселенні в Таданях – 16 (з них 4 житла); на інших пам'ятках простежено не більше п'яти неолітичних об'єктів різного характеру.

Серед провідних дослідників КЛСК на території України треба назвати К. Черниш, Я. Пастернака, Я. Фітцке, О. Цинкаловського, М. Пелещишина. У 30-х роках XX ст. над вивченням неолітичних пам'яток Волині працювали Я. Фіцтке та О. Цинкаловський, які відкрили 15 пам'яток. У Подністер'ї в цей час дослідження проводив Я. Пастернак, який, зокрема, провів ґрунтовні розкопки у Котованому, де повністю розкрив перші об'єкти КЛСК в цьому регіоні. Однак чи не найбільше для вивчення пам'яток лінійно-стрічкової культури зробила К. Черниш. Вона проводила археологічні дослідження на поселеннях у Незвиську і Торському, матеріали з яких стали основою багатьох наукових праць. К. Черниш, проаналізувавши матеріали з поселення в Незвиську, дала їм оцінку та вперше визначила місце поселення серед інших пам'яток КЛСК не лише з території України, а й серед поселень із сусідніх держав. Дослідниця разом із Т. Пассек класифікувала пам'ятки

культури. Над вивченням лінійно-стрічкової культури свого часу працював і М. Пелещишин, який повністю дослідив поселення ранньоземлеробських племен у Таданях, а також проводив археологічні роботи у Винниках та Гончарах. Останнім часом у цій галузі плідно працюють Г. Охріменко та В. Конопля. Опублікувавши декілька праць, присвячених неоліту Волині, Г. Охріменко навів детальну характеристику досліджених ним поселень, а також на підставі порівняльного аналізу кераміки визначив хронологічні межі та періоди КЛСК на Волинській височині.

Отже, з часу відкриття перших пам'яток лінійно-стрічкової культури до сьогодні у досліджуваному регіоні виявлено 71 місцезнаходження КЛСК. Зокрема 27 поселень, на яких проведено археологічні розкопки, 38 пунктів зафіксовано у результаті розвідкових робіт і 6 пунктів із випадковими знахідками КЛСК. У районі дослідження відкрито одне поховання культури. Незважаючи на плідну багаторічну роботу у вивченні пам'яток КЛСК на теренах України, все ж зазначимо, що ця культура досліджена недостатньо. Залишається значна кількість пам'яток на яких не археологічних розкопок. Досі немає монографічної праці, яка б охоплювала усі відомі пам'ятки цієї культури в Україні і суміжних територіях, та узагальнила отримані результати. Не зроблено також порівняльного аналізу з пам'ятками Південно-Східної Польщі та Словаччини. Усі ці проблеми стоять на порядку денному української археології.

1.2. Історіографія вивчення культури лінійно-стрічкової кераміки в Українському Подністер'ї та Західному Побужжі

Впродовж XIX–XXI ст. сформувалася значна історіографічна база КЛСК. Говорячи про історіографію КЛСК ми так само виділяємо три періоди.

Перший період. Перші згадки про КЛСК на теренах України належать публікаціям матеріалів археологічних досліджень кін. XIX – поч. XX ст. Це,

в першу чергу, дослідження печери Вертеба біля Більче-Золотого Борщівського р-ну [196, с.9–15] та поселення Торське Заліщицького р-ну Тернопільської обл. [183, с.79–91]. Варто зазначити, що ця культура на теренах Центральної та Західної Європи в цей час була вже досить широко відомою. В цій галузі працювали такі дослідники, як: Г. Вільке [287, 84 с.], Ю. Костжевский [222, 220 с.], К. Шумахер [273, с. 7–85] Г. Зеґер [274, с. 1–89], Г. Райнерт [271, 52 с.], М. Гоернес [209, 864 с.], В. Бутлер [187, 108 с.] та ін.

У 20-30-х роках ХХ ст. короткі повідомлення про місцезнаходження цієї культури на теренах Подністер'я подали Ю. Полянський [141, с. 9–36] та Я. Пастернак [124, с. 245, 247, 248] у Записках Наукового Товариства Шевченка.

У цей час Я. Фітцке опублікував результати археологічних досліджень на території Волині: Валентинів хутір [203, с. 24 – 26], Городок [204, с. 333–340]. А також у передмісті Гнідава, де відкрито три "землянки", що мали округлі в плані форми [202, с. 231–232]. Виявлені Я. Фітцке пам'ятки КЛСК на Волині на той час були крайніми східними пам'ятками КЛСК у Європі. Найближчі аналогії дослідник знаходить у пам'ятках Краківського повіту, тому він припустив, що населення КЛСК на територію Волині прийшло із Західної Польщі [202, с. 231–232].

Як бачимо, у перший період відбувається накопичення знань про КЛСК. У тогочасній науковій літературі знаходимо короткі відомості про матеріали, одержані в результаті несистематичних досліджень культури.

Серед узагальнюючих робіт цього періоду необхідно відзначити праці Л. Козловського "Mlodsza época kamienna w Polsce (neolit)", 1924 р. [225, 277 с.] (рис. Ж.4), та В. Антонєвича "Archeologjia Polski", 1928 р. [184, 344 с.] (рис. Ж.6).

Так, Л. Козловський зазначив, що КЛСК сформувалася у Подунав'ї, звідки розселилася на територію Південної та Центральної Європи. У західному напрямку проникла на територію Південної Німеччини, Ельзасу та

Лотарингії. На північному заході сягнула земель Південної Бельгії та Франції. У східному напрямку її шлях проліг у Чехію та Моравію, а звідти через Моравську Браму у Сілезію та Малопольщу [225, с. 45].

У своїй роботі 1924 р. Л. Козловський опублікував карту поширення неолітичних культур у Центрально-Східній Європі, де між іншими культурами позначив й КЛСК, а також показав шлях її експансії на територію Волині (рис. Ж.5) [225, карта II]. Варто підкреслити, що це була одна з перших спроб картографування культур неолітичного періоду згаданої території і більшість тодішніх назв поданих культур не прижилися у науковій літературі.

На думку Л. Козловського, населення КЛСК вело осілий спосіб життя і займалося в основному землеробством. Житла споруджували двох типів: заглибленого та наземного. Заглиблені споруди мали округлу або овальну в плані форму. Бокові стіни вкопані в лес і не піднімалися над землею. Дах робили із гілок та хмизу, з внутрішньої сторони обмазували глиною, а із зовнішньої обкладали дерном. Вхід у землянку одночасно слугував і отвором для диму, і вікном [225, с. 48]. Влітку ж проживали у наземних стовпових спорудах. Земляні житла відкриті Л. Козловським під час археологічних досліджень пам'яток неоліту в Івановіцах, Кориякові, Камчидалові [225, с. 48]. Широкі дослідження КЛСК на території Польщі проводилися і в Леловіцах та Могилі.

Розглядаючи посуд КЛСК, Л. Козловський зазначив, що для найстаршої групи КЛСК характерною формою керамічних виробів були півкулясті чаші оздоблені спіральним (волютовим, хвильовим) орнаментом. Посуд такого типу відомий із території Подунав’я (Австрія, Моравія). Згодом вироби із спіральним орнаментом поширюються на північ вздовж Вісли на Куяви і далі аж до Грудзьондз (Куявсько-Поморське воєводство).

До дещо пізнішої групи Л. Козловський відніс посуд із кутовим орнаментом (Івановіци, Замлинча, печери Окопи під Ойцовим та Під Стовпами в Кобиланах). Дослідник підкреслив, що такі вироби поширені на

території Малопольщі і не зустрічаються на північних пам'ятках. Пам'ятки Подністер'я (Торське та Колодниця), на яких також простежений посуд із кутовим орнаментом, відносить до окремої групи, яка "тримається дещо відособлено" [225, с. 55–56]. В свою чергу В. Антонєвич вважав, що ці поселення є слідами дороги КЛСК із керамічними виробами оздобленими кутовим орнаментом на схід [183, с. 79–108].

Загалом, Л. Козловський датував культуру стрічкової кераміки на українських землях першою половиною IV тис. до н.е. [225, с. 45–56].

Інший польський дослідник В. Антонєвич молодшу кам'яну епоху поділив на чотири періоди: I – бл. 5000 р. до н. е.; II – бл. 4000 р. до н. е.; III – бл. 3500 р. до н. е.; IV – 3000–2000 р. до н. е. На його думку, населення так званої культури старшої стрічкової кераміки прийшло із Подунав'я на землі Сілезії та Малопольщі у другому періоді молодшої кам'яної епохи [184, с. 38, 40]. Згодом це населення просунулося на землі Куявії та Помор'я (Померанії) під Торунь і аж до Грундзьондз, не дійшовши до Балтійського Побережжя. У східному напрямку частина населення проникла на землі Червоної Русі (Галичина та Лодомерія), вздовж Прикарпаття на землі Подністер'я та Поділля (Колодниця, Торське) і також, можливо, на Волинь [284, с. 42] (рис. Ж.7). Весь час існування культури стрічкової кераміки на західно-українських землях В. Антонєвич, подібно Л. Козловському, відніс до початку IV тис. до н.е. [184, с. 38–43].

На думку В. Антонєвича, прийшле населення вело осілий спосіб життя, займалося землеробством та тваринництвом. Засновувало свої поселення на лагідних лесових схилах пагорбів неподалік річок [184, с.38–39]. Поселення складалися із кількох (або й кількох десятків) будинків, що мали характер землянок, заглиблених у землю на 1–2 м, округлої або овальної в плані форми. Профілі землянок мали вигляд котлованів прямокутної або грешеподібної форми [184, с.39]. В середині на дні землянок містилося вогнище, довкола якого були викопані в лесі лави. Зверху безпосередньо над

ямою без дерев'яних опор та стін споруджували дах, який із середини обмазували глиною, а зовні обкладений дереном [184, с. 39].

В. Антонєвич, як і Л. Козловський, весь керамічний посуд культури старшої кераміки стрічкової поділив на кілька хронологічно послідовних групи. Посуд старшої фази був представлений кулястими формами. Стінки його із зовнішньої сторони, від краю до слабо вираженого дна, покриті врізними лініями, найчастіше двома паралельними лініями, що утворюють стрічку. Найстарший посуд стрічкової культури орнаментований кривими лініями, спіралями з'єднаних у хвилі, півколами, дугами, фестонами та меандрами [184, с.40]. Другу, дещо молодшу фазу культури старшої кераміки стрічкової представляє посуд оздоблений простолінійним, кутовим декором, який часто доповнювався ямками, утворюючи нотний орнамент [184, с.42].

Отож, польські археологи Л. Козловський, В. Антонєвич та їхні колеги К. Журовський і К. Яжджевський відносили культуру стрічкової кераміки до південно-європейського населення, яке у першій половині IV тис. до н. е., під впливом кліматичних змін, просунулося на захід і дійшло до Південної Німеччини, Ельзас-Лотарінгії, Південної Бельгії і Франції. У північному напрямку племена КЛСК проходять вздовж р. Морави, займають Чехію, Саксонію і Тюрінгію. У північно-східному напрямку вони проникають у Силезію і через Моравію – в Польщу, осідають на родючих ґрунтах в районі Кракова, Кельц та Сандомира і звідси просуваються вздовж Вісли і Куяви, а у східному напрямку – вздовж р. Сян і верхів'їв Дністра [211, 712;224, с.23–46; 225; 227; 183, с. 79–108].

На відміну від польської історіографії у радянській, в умовах тоталітарного режилу, посиленого контролюю над суспільством, заполітизування і ідеологізації усіх сфер життя у тому числі й культурних наукових, нав'язувалися інші погляди. Так радянський археолог Є. Кричевський, у вище згаданих умовах, зазначив, що пам'ятки КЛСК на теренах Західної України залишило по собі автохтонне населення [76, с.8; 77, с.50]. Її формування розпочалося з переходом від раннього до розвиненого

неоліту, коли деякі племена покидають піскові дюни річкових долин і переселяються на лесово-чорноземні ґрунти, де освоюють землеробство. Усі керамічні вироби культури Є. Кричевський поділив на кілька територіальних груп. До першої відніс кераміку з території Польщі, Чехословаччини (Чехії та Словаччини), Австрії та Західної Угорщини. До другої групи зарахував кераміку із Югославії, Східної Угорщини та Західної Румунії. До третьої – керамічні вироби із Румунії та Правобережної України [75, с. 158–202]. Згодом, цей поділ заперечив І. Свєшніков, на думку якого керамічні вироби із території Західної України типологічно значно ближчі виробам із території Польщі, ніж Румунії [146, с. 105].

В умовах політичної та ідеологічної цензури Є. Кричевський вперше висловив тезу, що трипільська культура сформувалася на основі КЛСК і є найбільш розвиненим її варіантом [77, с. 50]. Такого ж погляду свого часу змушена дотримувалася і Т. Пассек [120, с. 171–176].

Варто відзначити, що в той час, коли на землях Польщі, України та Молдови тільки відкривалися та поступово вводилися у науковий обіг перші пам’ятки КЛСК, на центральному та західному ареалі поширення цієї культури її вивчення стояло вже значно вище. Ще на початку XX ст. були зроблені спроби систематизувати та класифікувати матеріали цієї культури. Так, чеський дослідник А. Стоцкий на основі матеріалів з Чехословаччини здійснив поділ лінійно-стрічкової кераміки на дві групи: посуд із спіральним орнаментом, який, на його думку, є старшим, та молодший посуд із накольчастим орнаментом. Кожну з цих груп поділив на дві хронологічні групи [280, с.67–87]. Такі ж спроби робили А. Шліц [272, с. 105–144], Й. Палліарді [254, с. 256–277], Й. Айснер [201, с. 215–217], Ф. Томпа [283, 70 с.] та інші. Проте ці класифікації, що побудовані на конкретному матеріалі, не могли бути застосовані до всієї території поширення КЛСК. Вони стали основою для пізніших класифікаційних схем 1950–1960-х рр.

Отже, у перший, австрійсько-польський історіографічний період на досліджуваній нами території відбулося накопичення знань про КЛСК. У

науковій літературі зустрічаємо переважно короткі відомості про матеріали, одержані в результаті несистематичних досліджень культури. Зроблені перші спроби синтетичного підходу до описання культур неолітичної епохи.

Другий період. Починаючи з 40-х–поч. 50-х років XX ст. в історіографії культури відбулися позитивні зміни. З одного боку, розгортаються польові дослідження, а з іншого – відбувається осмислення та систематизація наявного матеріалу.

В цей період утверджується концепція щодо дунайського походження КЛСК. Серед науковців поширилася гостра критика поглядів Є. Кричевського щодо генетичного зв'язку КЛСК та трипільської культури. Зокрема, Я. Пастернак у статті "До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Європі" (1948 р.) (рис. Ж.8) підкреслив, що трипільська культура не могла походити із КЛСК, оскільки КЛСК "не виказує жадних переходових форм до трипілля" [125, с.12]. Тому, обидві культури є стадіально рівні і походять із одного спільного кореня. На думку Я. Пастернака, єдиним таким коренем могла виступити мадленська культура [125, с. 11–12].

Сам же Я. Пастернак вважав, що прабатьківщиною КЛСК була територія Богемії та Моравії. На цій території у кераміці КЛСК простежуються типологічно найпримітивніші форми як посуду, так і характерного спірального орнаменту. Тому дослідник стверджував, що КЛСК поширювалася з судейських країв через Угорщину на Балкани, а не навпаки [125, с. 6]. Я. Пастернак наводить сім шляхів, якими населення стрічкової кераміки поширилося із своєї прабатьківщини по Європі (рис. Ж.9) [125, с. 6–7].

Появу культури стрічкової кераміки у Подністер'ї та на Волині Я. Пастернак датував дещо пізнішим часом, ніж це робили польські археологи, а саме – серединою IV тис. до н. е. [125, с. 11].

Першу спробу зібрати разом відомі на той час матеріали КЛСК Верхнього Подністер'я та Західної Волині здійснив І. Свєшніков у 1954 р.

Безперечною заслугою автора є те, що він вперше опублікував матеріали, які зберігаються у різних музеях, в тому числі цікаві матеріали із розкопок поселення КЛСК Котоване Дрогобицької області (тепер Дрогобицький район Львівської обл.). Слід зауважити, що в умовах політичної та ідеологічної цензури І. Свєшніков у згаданій вище праці не зазначив автора досліджень цього поселення, яким був Я. Пастернак, колишній воїн Української Галицької армії, професор Вільного Українського університету в Празі та греко-католицької Богословської Академії у Львові, який у 1944 р. емігрував на Захід [146, с.100–130].

І. Свєшніков у згаданій роботі поділив пам’ятки КЛСК на дві територіальні групи: Подністерську та Волинську. На думку автора, пам’ятки Волинської групи є відносно пізніми і хронологічно відповідають періоду розвитку ленгієльської та йордансмюльської культур на території Чехії і групі радіальної стрічкової кераміки у верхів’ях Вісли [146, с. 107–109].

На основі аналізу матеріалу дослідник зауважив, що на теренах Західної України присутні пам’ятки майже всіх етапів розвитку КЛСК. До першого періоду розвитку відніс фрагмент посудини із Буківни, проте тут же відзначив, що наявність одного фрагмента ще не дає підстав говорити про існування раннього періоду розвитку культури у Подністер’ї. Більшість пам'яток цієї території автор пов'язав із другим періодом розвитку КЛСК (Торське, Незвисько, Котоване, Синьків, Колодниця та ін.). До третього періоду зарахував більшість пам'яток Волині та одну пам’ятку із Подністер’я – Березец [146, с.120].

Аналогії західноукраїнським пам’яткам дослідник знайшов на теренах Чехії, Словаччини, Польщі [146, с.120]. На основі цього він заперечив думку Є. Кричевського про поділ КЛСК на три територіально-культурні групи [75, с. 158–202].

Порівнюючи матеріал місцевих пам'яток із матеріалами пам'яток Подунав’я, І. Свєшніков відмітив дещо пізніший характер пам'яток Західної України. Зокрема підкреслив, що всі дністровські посудини плоскодонні, їх

орнамент має більш розвинений характер, майже відсутня кераміка із спіральним орнаментом, спостерігається значна диференціація форм [146, с.120].

Розглядаючи питання батьківщини КЛСК, І. Свєшніков також заперечував думку Є. Кричевського про автохтонність цієї спільноти на землях Західної України. Натомість вважав, що КЛСК виникла у Подунав'ї і звідти вже поширилася на інші землі [146, с. 120–121].

І. Свєшніков зробив спробу синхронізувати КЛСК із трипільською культурою. Так він вважав, що КЛСК зі спіральним орнаментом є ранішою за трипільську культуру; КЛСК із кутовим орнаментом синхронна етапу А та раніша за етап В/І трипільської культури; Волинська група КЛСК синхронна етапу В/І трипільської культури [146, с. 124].

На основі хронології трипільської культури Т. Пасек, І. Свєшніков припустив, що поселення КЛСК із спіральним орнаментом розвивалися у IV тис. до н.е., населення КЛСК із кутовим орнаментом – приблизно між 3000 і 2700 рр. до н.е., а Волинська група пам'яток КЛСК – між 2700 і 2000 рр. до н. е. [146, с. 124–130].

Автор дещо гіпотетично зробив висновки про долю давніх племен, які жили на території Верхнього Подністер'я та Західної Волині. Зокрема, вважав, що трипільська культура є продовженням давнього етапу КЛСК з спіральним орнаментом [146, с.130], а саме формування трипільської культури відбулося в основному на території, яку заселяли племена КЛСК на ранньому етапі свого розвитку під сильними південно-східними впливами. Згодом, на думку вченого, племена КЛСК розчинилися в більш багаточисельній масі трипільських племен. А частина людності з лінійно-стрічковою культурою просунулася на північ і північний схід, де утворила так звану Волинську групу, до якої автор зарахував такі пам'ятки, як Валентинів, Луцьк, Городок, Баїв та ін. [146, с. 130].

Однак варто зазначити, що праця І. Свєшнікова не була позбавлена окремих недоліків, на що вказав Ю. Захарук, який стверджував, що немає

ніяких підстав для виокремлення волинських пам’яток в окрему групу [42, с. 114–118]. Більше того, дослідник звертається до першоджерел, на які посилався І. Свєшніков, і приходить до висновку, що посуд з поховання у Баєві слід віднести до давнього етапу КЛСК, яка, за схемою І. Свєшнікова, передувала волинській групі. До давнього періоду, спираючись на повідомлення Я. Фіцке, Ю. Захарук зарахував і поселення в Луцьку [42, с. 116]. Що ж до інших пам'яток, то їх, на думку науковця, важко віднести до певного періоду у зв’язку із незначною інформацією про них [42, с. 114–118].

У 50-х рр. ХХ ст. західноєвропейські вчені продовжують працювати у напрямку класифікації та періодизації пам'яток КЛСК. Так, у середині 50-х рр. чеський археолог Б. Соудський поділив кераміку (що є найважливішим визначальним матеріалом), оздоблену стрічковим орнаментом, на три ступені розвитку. До раннього відніс кулеподібні миски та миски на ніжках, які орнаментовані трьома замкненими лініями; до середнього – посуд із орнаментом, що складається із ліній та видовжених або круглих ямок; до пізнього – кераміку із орнаментом у вигляді спіралі та зигзагів із ямок, які часто перетинаються [275, с. 75–105; 276, с. 408–412] (за термінологією В. Антонєвича – колотий орнамент).

Приблизно в цей самий час ще один чеський археолог Е. Неуступний запропонував більш детальну класифікацію. Він поділив кераміку із спіральним орнаментом на 5 типів. За цією схемою, перший тип характеризується великою кількістю мисок, наявністю мисок на ніжці, посудин зі шістьма ручками, також біконічних та кулеподібних посудин. Тісто погано перемішане, випал слабий. Характерним є орнамент у вигляді стрічки з трьох ліній, нанесених зразу ж під вінцями. Науковець звертає увагу, що у цій групі рідко зустрічаються вузькі врізні лінії, переважно вони мають вигляд широких жолобків, а так званий “нотний” орнамент ще відсутній.

Для другого типу кераміки притаманні миски, біконічні та кулеподібні посудини, інколи трапляються посудини з шістьма ручками. Появляються

посудини з відмуленої глини, поверхня яких відполірована. В орнаменті вже частіше зустрічаються вузькі заглиблені врізні лінії. З'являються нотні знаки і стрічка заповнена наколами і нарізами. Орнамент під вінцями ще не обведений, обрамлення зустрічається дуже рідко.

Для третього типу характерним є збільшення кулеподібних посудин із добре вираженим дном, але все ще зустрічаються миски. Появляються невеликі банкоподібні горщики. Посуд виготовлений переважно з відмуленої глини, щільної глиняної маси та добре відполірований. В орнаменті поступово зникають замкнені стрічки з трьох ліній. Іноді посудини під вінцями обрамлені 1–2 горизонтальними лініями. З'являються "нотні знаки" (лінії із круглими ямками). В цей час появляється фарбування посуду у червоний колір.

Серед керамічних виробів четвертого типу є кулеподібні горщики із есоподібним профілем горла, а також зустрічаються банкоподібні посудини, а от миски стають рідкістю. В орнаменті переважають вузькі лінії. Часто трапляється несправжній нотний орнамент, тобто ямки видовженої форми ("желізовський" орнамент). У цій групі більшість посудин обрамлені під вінчиком 1–3 лініями.

Кераміка останнього, п'ятого, типу за класифікацією Е. Неуступного, характеризується значною кількістю грушеподібних та банкоподібних посудин, виготовлених з відмуленої глини. Посуд оздоблений нотним орнаментом із видовжених ямок і орнаментом у вигляді круглих наколів. У більшості посудин вінця обведені 2–3 лініями, рідше 1 або 4 [251, с. 386–407, 461–462]. Класифікаційні схеми Б. Соудського та Е. Неуступного, розроблені на основі локальних матеріалів, згодом були перенесені на пам'ятки сусідніх територій, в тому числі і Подністер'я.

Поділу пам'яток на три періоди дотримувався і В. Генсель. Ранній, "донотний", період розділений ним на дві фази – Іа та Іб. У другому, середньому (фаза II), періоді домінує елемент орнаменту лінійно-"нотний". Пізній період (або фаза III), за В. Генселем, це пам'ятки типу Želiezovce у

Словаччині [207, с. 61]. Посуд цієї фази має дещо іншу форму – переважають закриті кулясті вироби невеликих розмірів; окремі з них пофарбовані, “нотки” робляться видовженими і сполучають між собою кілька ліній. Ямки-заглиблення розташовані і поза межами ліній. Крім того, посудини Словацького ареалу прикрашалися схематичними зображеннями людських облич або ручок у вигляді голівок тварин. На думку В. Генселя, КЛСК у Західній і Центральній Європі датується 5000–3700 рр. до н. е., а територію Польщі її носії заселяли приблизно у 4500 рр. до н. е.

На основі порівняльного аналізу кераміки (з урахуванням статистичної обробки показників форм та орнаментації кераміки), одержаної при дослідження пам'яток Польщі, та датування методом C_{14}, А. Кульчицька-Лецеєвичова ранні пам’ятки КЛСК розділила на два етапи: більш ранній – гнеховіцкий і пізніший зофіпольський [232, с.19–164].

Для пам'яток КЛСК “нотного” періоду з території Польщі С. Кадров виділив додатково три підфази: N_{I} – рання, N_{II} – класична, N_{III} – пізня. А у “желізовській” фазі виділено чотири підфази: Z_{I}, $Z_{IIа}$, $Z_{IIб}$, Z_{III}. Четверта підфаза є дещо гіпотетичною [212, с. 9–76].

Існування пам’яток “желізовської” групи на території Польщі А. Кульчицька-Лецеєвичова відносить приблизно до 4200 (4000) – 3900 рр. до н. е. [232, с. 44–94]. Найпізнішим проявом КЛСК у Польщі дослідниця вважає стрічково-накольчасту культуру (“wstęgowa kłuta”), яку датує 4000–3800 рр. до н. е.

Великої уваги заслуговують публікації К. Черниш матеріалів з розкопок пам’яток Незвисько та Торське, у яких поряд із описом виявленого матеріалу, робляться спроби відповісти на питання про походження КЛСК та трипільської культури у Середньому Подністер’ї, а також їх співвідношенні.

Так, дослідниця у кількох статтях подала результати вивчення багатошарового поселення Незвисько, зокрема, описала виявлені об’єкти житлового характеру, а також поховання КЛСК [171, с. 142–144; 172, с.48–56; 173, с.73–77; 174 с.5–85]. Керамічний посуд з поселення К. Черниш

поділлила на три групи. До першої віднесла глибокі півкулясті миски та великі горщики з кулеподібним тілом і з досить широким та високим горлом сірого або жовтого забарвлення, в тісті яких простежено органічну домішку або шамот. Декоровані вони дуже бідно, переважно пальцевими вдавленнями або ж пластичним орнаментом. До другої групи зарахувала конічні і півкулясті неорнаментовані миски, виготовлені із глини з природною домішкою дрібного піску. Третю групу складають півкулясті горщики з широким горлом і невеликим дном, виготовлені, як і попередня група, із глини з домішкою дуже дрібного піску. Усі посудини цієї групи покриті орнаментом із врізних ліній та ямок. Іноді орнамент був нанесений і на денцях посудин [173, с.73–77]. Аналогії виявлених керамічних виробів К.Черниш знаходить на таких поселеннях як: Котоване, Торське, Попівці, Звенячин (Подністер'я), Флорешти (Молдова), Глевенешті-Векі, Ларга-Жіжія (Румунія), Торговисько, Хельмза (Польща) та ін.

Характеризуючи керамічний комплекс К. Черниш відзначила, що у кераміці з поселення Торське є елементи, характерні для комплексів більшості українських поселень КЛСК, а саме, наявність великих кулеподібних посудин з високими розширеними вінчиками. Серед посуду з нотним орнаментом характерними є посудини декоровані врізними лініями у вигляді кутів, які сходяться вершинами в одній точці, або у вигляді зигзагоподібних ліній. На деяких екземплярах чітко простежується стрічка, яка складається з двох ліній, що перетнуті ямками в місцях вигинів. А також дослідниця підкреслила, що на поселенні значно більше зустрічається фрагментів кераміки із кутовим орнаментом, ніж із спіральним [175, с. 86].

К. Черниш, погоджуючись із твердженням С. Подковинської, що на деяких поселеннях Польщі трапляється кераміка із кутовим орнаментом, а на інших – із спіральним, припустила, що такі відмінності пов'язані не стільки із локальними особливостями, як із хронологічними. Зокрема зазначила, що поселення КЛСК раннього етапу відкриті на території Молдови та Румунської Молдови, для них властива кераміка найпростіших форм із

спіральним орнаментом [267, с. 46; 174, с.80]. Серед пам'яток, відомих з території України, до таких належать поселення в с. Звенячині Чернівецька обл. та поховання у с. Баїв Волинської обл. [175, с. 86]. Для пам'яток КЛСК Верхнього та Середнього Подністер'я типовими є керамічні вироби із кутовим та "нотним" орнаментом, тому ці поселення дослідниця віднесла до одного із останніх етапів у розвитку КЛСК з "нотним" орнаментом [174, с. 80; 175, с. 86].

К. Черниш територіально виділила дві групи пам'яток КЛСК на території України, Румунії, Молдови. Перша групується у Верхньому і частково Середньому Подністер'ї, а друга сконцентрована між Дністром та його притокою Реутом. Відносно походження верхньодністровської групи поселень дослідниця погоджувалася із думкою польських археологів, що населення КЛСК прийшло сюди з Моравії через Карпатські перевали. Населення другої групи, для якого характерний посуд із більш давнім спіральним орнаментом, як вважала дослідниця, просунулося на землі Молдови та Румунії іншим шляхом, можливо через Трансільванію (де пам'ятки КЛСК ще були слабо досліджені) [174, с.80].

За переконанням К. Черниш, населення КЛСК проживало в басейні Пруту та Дністра у кінці IV тис – поч. III тис. до н. е. по-сусідству із племенами трипільської культури. Між обома спільнотами відбувалися сутички, внаслідок яких трипільці розширили свої володіння, відсунувши західних сусідів на їхню корінну територію та на північ [172, с. 56].

У 1961 р. побачила світ праця Цинкаловського "Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskigo", в якій між іншими пам'ятками археології Волині згадані і пам'ятки КЛСК з коротким описом виявленого матеріалу [188, с. 30–32].

Важливе значення для систематизації виявленого матеріалу мала спільна праця Т. Пассек та К. Черниш, яка була опублікована у 1963 р. У ній автори подали усі відомі на початок 60-х рр. XX ст. місцезнаходження КЛСК на теренах Молдови та Західної України. Після ґрунтовного аналізу наявних

матеріалів було зазначено, що населення ранньоземлеробських племен селилися неподалік від природних водойм на підвищеннях або мисах. Основною умовою для вибору місця була наявність родючих ґрунтів [123, с.31]. Заглиблені та наземні житла, притаманні цій культурі, розміщувалися вздовж поселення декількома рядами. Автори звернули увагу, що житла заглибленого типу знаходять повну аналогію серед споруд, простежених на центральноєвропейських поселеннях, а житло наземного типу на досліджуваній території виявлене лише на поселенні Незвисько. Воно сильно відрізнялося від жител такого типу, простежених на інших європейських пам'ятках цієї культури. Зокрема, у незвиському житлі відсутні ряди стовпових ям, простежені своєрідні глинобитні площадки, а вогнища витягнуті в одну лінію вздовж споруди [123, с. 31].

На основі типологічного аналізу кераміки, а також враховуючи появу на окремих пам'ятках наземних житлових споруд із глинобитними конструкціями та нового поховального обряду у вигляді трупоспалення, усі наведені пам'ятки поділено на дві групи: більш ранні, до яких віднесено в основному усі молдавські пам'ятки та поховання в Баєві (Волинь) та дещо пізніші – українські пам'ятки (Незвисько, Торське, Луцьк та ін.) [123, с.34–35]. Проте підкреслено, що обидві ці групи відносяться до середнього етапу існування КЛСК за класифікацією Б. Соудського [276, с. 408–412].

Спираючись на румунські матеріали, Т. Пассек та К. Черниш спробували визначити місце КЛСК серед інших культур неолітичної доби. Так, на їхню думку, КЛСК йде слідом за культурою Кереш, передує культурі Боян і співіснує з буго-дністровською культурою на пізніх етапах її розвитку. Таким чином, на думку дослідниць, пам'ятки КЛСК Подністер'я повинні бути віднесені до початку IV тис. до н.е. [123, с.38].

У 60-х рр. минулого століття словацький археолог Ю. Павук поділив усі пам'ятки КЛСК на дві регіональні групи: західну та східну (Прикарпатську), межа між якими проходила вздовж р. Одер (між Чехією та Моравією). Таким чином, пам'ятки Словаччини, Польщі, Румунії, Молдови

та України віднесені до східної (Прикарпатської) регіональної групи [258, с.39–46]. Словацькі пам’ятки дослідник поділяє на дві хронологічні групи: “старшу” (ранню) та “молодшу” (пізню). Пам’ятки старшої групи у східному регіоні відомі лише на території Словаччини. Пам’ятки молодшої групи властиві для усього Прикарпатського регіону. Пам’ятки цієї групи з території Словаччини Ю. Павук поділив в свою чергу ще на три “ступені-етапи”: старшу (давню – ältere LBK), для якої характерний орнамент, що включав S-подібні фігури; молодшу (пізню – jüngere LBK) з нотним орнаментом та кераміку типу Želiezovce, для якої характерні ноти, які одночасно перекривають усю стрічку. Для старшого етапу було виділено чотири опорних пам’ятки: Нітра, Біна, Хурбаново і Мілановце [261, с.137–158]. Дослідник відзначив, що давня лінійно-стрічкова кераміка істотно відрізнялася від пізньої (з “нотним” орнаментом) за складом тіста, обробкою поверхні, формою посуду та орнаментацією [256, с. 9–20; 259, с. 319–364; 258, с. 39–46]. Желізовську групу Ю. Павук датує приблизно 4300–3700 рр. до н. е. [257, с. 269–367].

Спираючись на класифікацію Ю. Павука, Д. Телегін відносить пам’ятки КЛСК України до середнього етапу “молодшої” (пізньої) групи пам'яток цього типу Прикарпатського регіону [154, с. 229–234].

У 1970-х рр. побачили світ кілька узагальнюючих праць із стародавньої історії та археології України, в яких, зокрема, викладається історія населення КЛСК. Так, Ю. Захарук, розглядаючи матеріали досліджуваної культури, підсумував, що в межиріччі Дністра та Серету пам’ятки КЛСК не є синхронними із пам’ятками трипільської культури, більше того, їх розділяє певний хронологічний період, до якого належить культура Боян (етап Джулешті) [43, с.103]. Дослідник підтримував погляди польських археологів, що пам’ятки КЛСК України залишило населення немісцевого походження. Носії цієї культури просунулися сюди із Центральної Європи через Моравську Браму, Польщу вздовж Вісли до басейні Сяну та Дністра. Другий напрямок переселення проходив на північ на лесову частину Люблінського

воєводства і далі на Волинь. А отже, погоджувався із тезою, що українські пам’ятки культури не є найдавнішими, а зіставляються з пам’ятками середнього етапу розвитку цієї культури у Центральній Європі. Такого ж погляду дотримувався і М. Пелещишин [128, с. 103–104], який також звернув увагу, що неолітичні впливи на українські землі могли проникнути – знад Нижнього Дунаю, вздовж Пруту і Серету на північ до Молдови і Верхнього Дністра. Це підтверджують і матеріали з пам'яток Молдови, які, в цілому, існували раніше від пам'яток Північно-Східного Прикарпаття та Західної Волині [128, с. 103].

Розглядаючи житлово-господарські комплекси КЛСК, М. Пелещишин висловив припущення, що великі громіздкі житлові споруди не були властивими для українських пам'яток. На відміну від центральноєвропейських поселень, тут будували значно менші наземні житла стовпової конструкції. Загалом житлове будівництво у східних районах поширення культури відрізнялося деяким спрощенням, яке дослідник пояснював більш рухливим способом життя [132, с. 102].

Говорячи про історичну долю племен, Ю. Захарук вважав, що вони існували тут порівняно недовго і зникли, не залишивши помітного впливу на пізніші культури неоліту, енеоліту та епохи міді [43, с.104]. М. Пелещишин, в свою чергу, до причин припинення існування КЛСК відносив проникнення з-за Карпат нових груп етнічно спорідненого населення – носіїв культури накольчастої кераміки. Проте відзначив, що на Західній Волині і Північно-Східному Прикарпатті поки що невідомі знахідки цієї нової культури, тому зробив припущення, що у цих районах КЛСК припинила своє існування внаслідок інших факторів, серед яких могла бути і поява тут племен трипільської культури [128, с.104].

У колективній монографії “Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку” подано перелік пам'яток КЛСК виявлених на теренах УРСР. Відзначено, що для комплексів пам'яток КЛСК характерні житлові та господарські споруди напівземлянкового типу. Серед керамічного комплексу

часто трапляються кулясті посудини з орнаментом, а для крем’яного інвентаря властиві мезолітичні риси. У монографії подано перелік пам'яток. Причому, до пам'яток КЛСК зараховані й закарпатські неолітичні пам’ятки культури Тиса [18, с. 147–148, 156–165].

В цей же час, поряд із публікаціями матеріалів із вже відомих пам'яток КЛСК у науковий обіг вводяться й нові пункти КЛСК. Серед них Тадані [129, с.35–36], Марківці [24, с. 247–248], Коршовець I, II, III, Новостав I, II, III, Полонка, Гірка Полонка, Голишів I [111, с. 103–107], Квасилів 36, с. 322–324], Рівне, Клевань [145, с. 69–82], Підберізці [49, с. 284–285] та ін.

У 70-80-х рр. XX ст. Г. Охріменко відкрив ряд нових пам'яток КЛСК на Волині [111, с. 103–107; 112, с. 337; 80, с. 209–212.]. Картографувавши їх, дослідник припускає, що один із шляхів проникнення племен КЛСК на Волинь пролягав з території Польщі через Західний Буг і далі – вздовж рік Луга, Чорногузка і до Стиру на сході [111, с. 103–107].

Отже, у другий період (радянський час) на новому історіографічному рівні постає проблема систематизації та узагальнення накопиченого матеріалу. Видаються перші ґрунтовні роботи, присвячені пам’яткам КЛСК на території Західної Волині та Східного Прикарпаття. Поряд з цим, продовжують уводитись у науковий обіг нові матеріали досліджуваної культури. У науковій літературі остаточно утверджується теорія дунайського походження КЛСК. Зроблені чергові спроби класифікації та систематизації пам'яток КЛСК. Але слід також зауважити, що у тогочасній науковій літературі ми не знаходимо відомостей про абсолютне датування пам'яток КЛСК Подністер’я та Волині.

Третій період історії дослідження. Проголошення незалежності України започаткувало новий період в історіографії культури. В цей час опубліковані результати нових досліджень КЛСК, а також продовжується робота над систематизацією та узагальненням вже існуючої інформації. Так, у науковий обіг введено матеріали нововідкритих пам'яток: Винники [133, с.3–14], Уличне I [56, с.130–137], Єзупіль I [25, с.162–171; 88, с.224–242],

Більшівці I [181, с.158–159; 163,с.27–36], Йосипівка I [105, с. 225–230; 106, с.231–237], Буськ [60, с. 81–110], а також низки нових місцезнаходжень, зафіксованих унаслідок розвідкових робіт: Нова Скварява II, III [57, с. 7–13], Хренів [21, с. 119–138], Комарів і Волиця [22, 85 с.] та ін.

Поряд із новими матеріалами опубліковано результати досліджень пам'яток кінця 70–80-х рр. XX ст. До таких належать праця М. Пелещишина (1999 р.), яка присвячена поселенню КЛСК Тадані; у ній автор детально описав виявлені об’єкти та артефакти КЛСК. На основі аналізу виявленого матеріалу та встановлення аналогій із пам’ятками суміжних територій М. Пелещишин датував Таданівське поселення другою половиною V тис. до н.е. [135, с. 22–48]. У 2008 р. В. Конопля ввів у науковий обіг матеріали, отримані під час дослідження поселення Блищанка I Заліщицького р-ну Тернопільської обл. У статті подано опис виявленого заглибленого об’єкту КЛСК, а також детальну характеристику керамічних виробів та крем’яного інвентарю. На основі аналізу знахідок дослідник датує поселення Блищанка I періодом між 5200–5100 рр. до н. е. і 4900–4800 рр. до н. е. [58].

Наступного року В. Конопля опублікував матеріали, одержані під час дослідження багатошарового поселення Гончари Пустомитівського р-ну Львівської обл., досліджуваного М. Пелещишином у 1983 р. Це поселення автор зіставляє приблизно в один хронологічний ряд із поселенням Тадані і датує його кінцем другої половини V тис. до н. е. [59, с. 91–118].

Як вже зазначалося вище, поряд із публікаціями матеріалів продовжується робота над систематизацією та узагальненням вже існуючої інформації. В цей період у науковій літературі все частіше розглядається проблема систематизації та зіставлення КЛСК з іншими культурами неолітичного періоду.

Так, Д. Телегін відзначив, що в середині неолітичного часу (поч. V тис. до н. е.) більш-менш плавний процес формування місцевих неолітичних культур на Україні був порушений появою чужоземних племен КЛСК, які проникли сюди з Центральної Європи в обхід Карпат з півночі і розселилися

на Поділлі і Волині до сучасного міста Житомира. За рівнем культурного розвитку дунайські племена стояли набагато вище місцевих неолітичних племен. Прийшовши у Середнє Подністер'я, населення КЛСК увійшло в безпосередній контакт із носіями більш ранньої буго-дністровської культури, які проживали на цій території. На думку Д. Телегіна, між носіями обох культур відбувався обмін, про що свідчать знахідки типової лінійно-стрічкової кераміки на пізніх пам'ятках буго-дністровської культури, і, навпаки, буго-дністровська кераміка зустрічається на поселеннях КЛСК [156, с. 7]. На півночі мешканці дунайської культури межували з населенням ранніх дніпро-донецьких племен. Картографування пам'яток КЛСК і дніпро-донецької культури на Волині вказує, що ці два етнічні масиви розселялися поряд, але певних культурних контактів між ними поки що не встановлено [156, с. 7]. На думку Д. Телегіна, племена лінійно-стрічкової культури на Поділлі і Волині мешкали приблизно до IV тис. до н. е., а потім зникли, не залишивши якихось певних генетичних слідів у культурах наступних епох [156, с. 7]. А на час появи на цих землях трипільської культури (початок IV тис. до н. е.) ранньонеолітичні культури – БДК та КЛСК уже припиняють своє існування (табл. Е.1) [156, с. 8].

Схожого погляду дотримувався і М. Пелещишин, який на основі матеріалів, отриманих наприкінці 80-х – поч. 90-х років XX ст. та їх картографування стверджував, що переселення родових общин КЛСК у Східне Прикарпаття відбувалося вздовж берегів Дністра та його приток (Колодниці, Бистриці, Гнилій Липі). При цьому звернув увагу, що спільнота КЛСК засновувала свої поселення переважно на берегах невеликих рік, а не Дністра з його широкою заболоченою долиною [136, с. 66]. Переселяючись у Східнокарпатський регіон населення КЛСК могло періодично зустрічати на своєму шляху групи місцевих мисливців. Проте ці контакти не знайшли відображення у культурі прийшлих племен. Лише в Середньому Подністер'ї прийшле населення зіткнулося із племенами буго-дністровської культури, про що свідчать фрагменти кераміки з лінійно-стрічковим орнаментом на

поселеннях буго-дністровської культури (Базьків Острів, Майнова Балка) і навпаки на пам’ятках КЛСК зустрічаються керамічні вироби буго-дністровської культури [136, с.74].

Л. Залізняк пише, що племена КЛСК у північному напрямку пройшли через Моравську браму і розселилися на землях Південної Польщі. Далі, рухаючись на схід, вони близько середини V тис. до н.е. досягли Волині та Верхнього Подністер’я, і спустившись вниз долинами Дністра та Пруту, повернулися на захід у Трансільванію [40, с. 231].

Значний вклад у вивчення пам'яток КЛСК Волині здійснив Г. Охріменко, який впродовж короткого часу опублікував низку наукових праць, присвячених цій культурі [113, 119 с.; 115, 138 с; 117, с. 11–310]. На основі аналізу виявлених матеріалів Г. Охріменко поділяє пам’ятки КЛСК Волині на три періоди: ранній період, до якого відносить поселення Рівне (4500–4400рр. до н.е.), середній період – Голишів II, Гірка Полонка, Новостав, Торчин, Баїв, Полонка та ін. (4300–4100 рр. до н.е.), пізній – Клевань, Гнідава (4100–3800 рр. до н.е.). Беручи до уваги таке датування, дослідник вважає, що КЛСК на Волині існувала майже 800 років у період приблизно 4500–3700 рр. до н.е. [117, с. 82].

Впродовж останніх років велику роботу з вивчення пам'яток КЛСК Пруто-Дністровського регіону здійснює молдовська дослідниця О. Ларіна. У 1999 р. побачила світ її монографія “Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона”, в ній акцент зроблений в основному на пам’ятках Молдови, проте авторка часто звертається і до пам'яток суміжних територій, в тому числі й українських. О. Ларіна детально розглядає топографічні умови розташування пам'яток КЛСК у Пруто-Дністровському регіоні. Під час картографування пам'яток на карту ґрунтів виявлено деяку закономірність – що поселення засновувалися на чорноземних типових, рідше звичайних та карбонатних ґрунтах [82, с. 31]. Поселення розміщувалися переважно “гніздами”. На основі аналізу житлово-господарських об’єктів КЛСК О. Ларіна приходить до висновку, що на

території Пруто-Дністерського межиріччя були поширені як заглиблені, так і наземні будівлі. Кількісно переважав перший вид. При цьому зазначено, що не можна говорити про наявність поселень, на яких би було виявлено лише заглиблені, чи лише наземні споруди. В межах поселень житлові та господарські об'єкти були об'єднані в окремі господарства – житлово-господарські комплекси, кожний з яких займав територію приблизно 400–500 м^2, а в їх межах "двору" було відведено від 60 до 100 м^2. Поселення були досить добре спланованими, житла розміщувалися правильними рядами, часто повторюючи форму мису або тераси [82, с. 44–45]. При аналізі кераміки О. Ларіна зупиняється на розгляді трьох її ознак: техніки та технології виготовлення; морфологічних; стилістичних. Усі керамічні вироби поділено на вісім типів, кожен з яких додатково розкладений ще на підтипи та види [82, с. 58–88]. Загалом перебування носіїв КЛСК у Пруто-Дністровському регіоні дослідниця відносить до останньої чверті VI – початку V тис. до н. е. [82, с. 104].

Сучасні українські дослідники датують пам'ятки КЛСК Подністер'я приблизно кінцем VI – першою половиною V тис. до н.е. Зокрема, В. Конопля, проводячи дослідження пам'ятки Блищанка I у Подністер'ї, датує її 5200–4800 рр. до н. е. [58, с. 210]. Т. Ткачук, досліджуючи багатошарове поселення Більшівці I, провів радіовуглецеве датування неолітичного шару пам'ятки. Некалібровані дати свідчать про вік цього шару – 4500–4350 рр. до н. е., а калібровані – на 5350–5200 рр. до н. е. [164, с. 34–46]. Це найраніша дата поселення нотної фази КЛСК в Україні. Г. Охріменко вважає, що КЛСК на Волині існувала у 4500–3700 рр. до н. е. [117, с. 82].

У 2007 р. київський археолог Д. Гаскевич опублікував статтю, у якій звернув увагу на проблему радіовуглецевих дат неолітичних пам'яток України та Румунії. Дослідник підкреслив наявність системної помилки у датуванні пам'яток ряду неолітичних та енеолітичних культур регіону, здійснених у Київській радіо вуглецевій лабораторії. На основі співставлення низки радіовуглецевих дат різних поселень неолітичного періоду він

прийшов до висновку, що у Подністер'ї поселення буго-дністровської культури, КЛСК та трипільської культури співіснували упродовж другої половини VI тис. до н. е. З огляду на це, слід було б очікувати наявність слідів контактів їх мешканців. Але й досі ранньотрипільські імпорти не зафіксовані на пам'ятках КЛСК і буго-дністровської культури басейну Дністра. Відсутні лінійно-стрічкові імпорти і в матеріалах пам'яток Трипілля А [27, с. 115–147].

Велике значення для розуміння культурних процесів у неолітичну добу мають новітні дослідження польських колег, що лягли в основу багатьох монографій та окремих публікацій з цієї проблематики.

Сучасний польський дослідник Я. Махнік пише, що перші землероби Середнього Подунав'я – носії КЛСК в кінці VI–V тис. до н.е. пройшли через Моравську браму на північ від Судет і Карпат та зайняли найродючіші ділянки землі, спочатку Сілезію та Малопольську височину, а протягом першої половини V тис. – Люблінську височину і Волинь вздовж ріки Горинь. У південно-східному напрямку вони рухалися вздовж північних схилів Карпат до середньої течії Дністра, а звідти на північ Молдови [239, с. 32–33].

Ще один польський археолог С. Кадров на східних теренах поширення КЛСК виділяє три локальні групи: волинську, сянсько-дністровську і молдавську. При цьому підкреслює, що лише у волинській локальній групі спостерігаємо поступовий розвиток КЛСК: від етапу донотового до наймолодшого етапу, що відповідає желізовському. Цей останній характеризується деякими желізовськими та буковогорськими мотивами, а також досить значною кількістю посудин, орнаментованих глибокими насічками. Такий тип орнаменту характерний і для пам'яток сянсько-дністровської групи, а також для найкраще опрацьованої на сьогодні молдовської групи [215, с. 255].

У 2008 р. А. Чекай-Заставна видала монографічну працю, присвячену КЛСК у верхів'ях Вісли. В роботі розглянуто історіографічні погляди щодо

походження культури. Також відзначені мотиви та етапи експансії населення КЛСК. Зокрема, зазначено, що найдовший етап експансії припадає на молодший етап найстаршої (I) фази КЛСК (синхронний з горизонтом Вíńa), що закінчився біля 5400 р.; другий етап розпочався в середній фазі (нотовій) і закінчився бл. 5000–4900 р. В найстаршій фазі (фаза I – 5700–5400 рр.) експансія охопила терени від коліна Дунаю до Рейну, Малопольщу, Куяву, Волинь [191, с. 14].

Нам відомо, що у 2012 р. у Польщі в Жешові подібна робота, де розглядалася схожа проблематика, була написана і захищена Мацієм Дембіцем. Особисто з цією роботою ми не знайомі. Однак, з відомої нам інформації, М. Дембіц поверхнево торкнувля більшості опрацьованих нами пам'яток, основну увагу зосередиши на Волинських пам'ятках, які не входять у географічні межі нашого дослідження. Натомість, М. Дембіц не розглядає пам'ятки КЛСК з території Любельщини, що у свою чергу здійснено у нашій роботі. Таким чином, написана і захищена робота у Польщі не дублює нашої розробки.

Сьогодні над цією проблематикою продовжують працювати провідні дослідники, серед яких необхідно в першу чергу згадати А. Кульчицьку-Лецієвічову [237, 271 с.], А. Закошцєлну [289, с. 37–60], С. Кадрова [213, с. 5–27; 215, с. 250–269], А. Чекай-Заставну [189, с. 49–93; 190, с. 97–113; 191, 246 с.; 192, с. 25 – 216; 193, с. 33–39], М. Дембєца [197, с. 27–63; 198, с. 247–252], П. Мітуру [248, с. 65–88], Т. Міхалік [247, с. 129–136] О. Ларіну [82, с. 10–140; 83, с. 35–55.], Г. Охріменка [115, 138 с.; 117], Т. Ткачука [163, с.27–36; 164, с. 34–46], В. Коноплю [58, с. 196–222; 59, с. 91–118], Ткач В. [160, с. 318–321; 161, с. 152–155; 162, с. 200–205] та ін.

Таким чином, на сьогодні сформована багата історіографічна база КЛСК. У науковій літературі остаточно утвердилася дунайська концепція походження культури. У хронологічному аспекті більшість дослідників відносить існування КЛСК до кін. VI – поч. V тис. до н. е. Важливе місце в історіографії культури посідає типологія керамічних виробів. Цього питання

торкалися такі дослідники як Б. Соудський, Е. Неуступний, В. Генсель, К. Черниш, Ю. Павук, А. Кульчицька-Лецеєвичова, С. Кадров, О. Ларіна та ін. На основі порівняння форми й орнаменту посуду у розвитку культури виділено три періоди, які притаманні для усього ареалу поширення культури: “донотний”, нотний” і “желізовський”. Однак, незважаючи на досить об’ємні напрацювання з дослідження старожитностей КЛСК, залишається низка не до кінця з’ясованих проблем. Це, в першу чергу, виділення локальних варіантів культури і встановлення їх відмінностей від основних центральноєвропейських пам'яток. Існують й інші проблеми – історичної долі, культурно-історичних та соціально-економічних відмінностей у кожному геофізичному регіоні величезної території поширення КЛСК.

1.3. Джерельна база та питання методики

Основними видами джерел з історії населення неолітичного часу є археологічні. На сьогоднішній день у досліджуваному регіоні відомо близько 70 пунктів КЛСК, проте далеко не всі добре досліджені і забезпечені значними колекціями артефактів. Усі пам’ятки нами умовно поділено на кілька категорій.

Перша категорія – це пам’ятки, які досліджені методом археологічних розкопок: Незвисько (932 м^2), Торське (160 м^2), Котоване I, Тадані (бл. 2120 м^2), Більшівці, Блищанка (1368 м²), Винники (400 м^2), Гончари, Буськ, Йосипівка I (226 м^2), Єзупіль I (150 м^2).

До другої категорії віднесені пам’ятки, які виявлені і досліджені методом археологічних розвідок: Уличне, Колодниця, Синьків, Комарно, Нова Скваряна II, III, Хренів VI та ін.

До третьої категорії зараховані пам’ятки, які зафіксовані у результаті випадкових знахідок. Інформація про них є недостатньою, тому в нашій роботі ці матеріали відіграватимуть допоміжну роль.

Джерельну базу дослідження складають опубліковані та неопубліковані матеріали, що зберігаються в архівах ІА НАН України, Історико-краєзнавчого музею м. Винники, Національного заповідника “Давній Галич”, а також матеріали фондових збірок Львівського історичного музею, Національного заповідника “Давній Галич”, Археологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка, Археологічного музею Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича, Історико-краєзнавчого музею м. Винники, Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка, Науково-дослідного центру “Рятівна археологічна служба” НАН України.

Питання, що пов’язані з висвітленням проблем КЛСК, вимагають певних науково-методичих підходів, оскільки ця культура є епохальним явищем, яке охопило значні терени Європи.

Для кращого розкриття досліджуваної проблеми виділено чотири рівні аналізу:

- на першому рівні розглядається характеристика впливів природного середовища на процеси заселення у верхів’ях басейнів річок Дністер і Західний Буг;
- на другому рівні характеризуються пам’ятки регіону, визначається місце у структурі суспільних відносин та історичного розвитку;
- на третьому рівні подається порівняльна характеристика речового комплексу знахідок з синхронними пам’ятками інших регіонів та культур;
- на четвертому рівні з’ясовується соціальне та культурне становище населення КЛСК, його місце в історичному розвитку цих земель.

Під час дослідження застосовано системний підхід. Це, найперше, аналіз локальних особливостей та загальноісторичних закономірностей. КЛСК виступає як складна система, яка одночасно є елементом ширшої структури – неолітичних формацій Європи. Одночасно вона складається з

елементів, які у свою чергу є складними системами (пам'ятки, матеріальна та духовна культура та ін.), що пов'язані з іншими структурними складовими. Власне за допомогою системного методу аналізу простежено розвиток культури у часі, її зміни та трансформацію в просторі.

При написанні роботи використано низку методів, що є загальноприйнятними для наукових досліджень. Це методи історичного, порівняння та аналізу, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

Принцип історизму передбачає розгляд природних та соціально-культурних реалій у динаміці їх розвитку, становленню у часі, еволюції.

Специфіка дослідження зумовлює особливе значення методу історичного**.** Цей метод надає змогу глибоко та всебічно осмислити КЛСК як загальне збірне явище, так і її локальну особливість на прикладі регіону дослідження. Метод історичного передбачає розгляд процесу еволюції ранньоземлеробських племен в часі з середини VI–V тис. до н.е. у хронологічній послідовності та конкретності.

Дослідження дає змогу з'ясувати спільні риси і відмінності у системі заселення та типології пам'яток (наявність гнізд поселень). Особливе місце у таких дослідженнях займає метод порівняння та співставлення.

Необхідним елементом пізнання у дослідженні є методи аналізу та синтезу. Так, за допомогою аналізу окреслюються природне середовище, ареал поширення культури, характеризується речовий інвентар. За допомогою синтезу об'єднується раніше виділене в єдине ціле. Застосовано метод узагальнення.

Окрім загальнонаукових методів при написанні роботи використані спеціальнонаукові методи дослідження: порівняльний, порівняльно-історичний, типологічний, хронологічний, проблемно-хронологічний, діахронний методи та ін.

Прослідковані генетичні зв'язки ранньоземлеробських общин Подністер'я та Західного Побужжя із неолітичними спільнотами Подунав'я та інших суміжних територій. На основі порівняння встановлено спільні та

відмінні риси матеріальної культури населення КЛСК досліджуваного регіону із матеріальною культурою споріднених общин. За допомогою порівняльно-типологічного методу здійснено порівняння топографічних умов розташування пам'яток КЛСК, на основі чого виділено три типи пам’яток за топографічними ознаками. Цей метод застосований і під час вивчення житлово-господарських об’єктів КЛСК та речових комплексів культури. На його основі виділено кілька типів керамічного посуду, встановлено найбільш характерні типи крем’яних та кам’яних знарядь праці для общин східного ареалу поширення КЛСК, а також здійснене їхнє порівняння із виробами з інших територій поширення культури.

У роботі також використано хронологічний та проблемно-хронологічний методи, зокрема при написанні першого розділу, де історію польових досліджень та історіографію культури розглянуто у хронологічній послідовності. Хронологічний принцип застосований і до четвертого розділу, у якому простежено зародження культури у Подунав’ї, її поступовий розвиток, розселення ранньоземлеробських общин у східному напрямку на землі Західного Побужжя та Подністер’я, а також зв’язки з іншими культурними угрупуваннями.

За допомогою діахронного методу (методу періодизації) досліджено якісні зміни, що відбулися у середовищі КЛСК у межах певних періодів її розвитку. За допомогою діахронного, хронологічного та порівняльного методів встановлено часові межі періодів лінійно-стрічкової культури на східноперіферійній території її поширення.

До четвертого розділу залучено і синхронний метод, за допомогою якого вдалося встановити ряд неолітичних та ранньонеолітичних культур, що одночасно розвивалися із КЛСК, а також їх взаємодію та взаємовпливи.

Для висвітлення окремих аспектів дослідження застосовувалися спеціалізовані методи, що призначені лише для обраної галузі досліджень, а також міждисциплінарні методи, такі як статистичний, математичний та ін.

Метод картографування дав змогу простежити поширення общин КЛСК у Подністер'ї та Західному Побужжі, побачити зміни у часі заселення цією общиною вказаних територій, прослідкувати ймовірні шляхи їх проникнення сюди.

Важливе місце в археологічній науці займає метод стратиграфії. За його допомогою простежено послідовність залягання культурних шарів на пам'ятках, що дало змогу встановити, які общини передували заселенню людністю КЛСК районів Західного Побужжя та Подністер'я і які культурні спільноти прийшли сюди на їхню зміну.

Дослідження керамічних виробів включало кілька етапів, що ґрунтуються на розгляді трьох її ознак: техніки та технології виготовлення (склад глиняної маси, якість випалу, обробіток поверхні посуду), морфологічних (форми) та орнаментики.

У процесі вивчення техніки та технології виготовлення керамічних виробів окремі зразки кераміки було досліджено комплексом методів оптичної мікроскопії, серед яких головним був метод мінералого-петрографічного аналізу з виготовленням прозорих шліфів та їх дослідженням у прохідному поляризованому світлі за допомогою поляризаційного мікроскопу Полам–Р312. Аналіз виконала старший науковий співробітник наукового відділу фізико-хімічних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України в м. Києві Наталія Шевченко.

Методом мінералого-петрографічного аналізу проаналізовано 16 зразків кераміки з об'єктів КЛСК трьох поселень: Більшівці I (10 зразків), Тадані (4 зразки), Винники (2 зразки). Перед проведенням мінералого-петрографічного аналізу зразки досліджено у відбитому світлі за допомогою стереоскопічного мікроскопу МБС-10 для визначення їх фізико-механічних та морфологічних особливостей. Метод мінералого-петрографічного аналізу дозволив визначити текстуру, структуру та мінеральний склад зразків, на

основі чого керамічний комплекс поділено на групи згідно особливостей технології їх виготовлення та складу вихідної сировини.

Під час класифікації керамічних виробів за формою та пропорціями частково використано класифікаційну схему О. Ларіної, а також методичні розробки В. Генінга. При цьому усі керамічні вироби ми поділили на три основні групи за формою: чаші, горщики і миски. Дальшому у середині груп додатково виділили типи та підтипи. При виокремленні підтипів першого типу звернено увагу на характер та міру ввігнутості досередини вінець. Для виділення окремих підтипів використано математичні методи, а саме формулу співвідношення різниці діаметрів до висоти (табл. Д.8):

$$(d_т – d_в) : 2h_1$$

де $d_т$ – діаметр найбільшої опуклості тулуба;

$d_в$ – діаметр вінець;

h_1 – висота опущена від $d_в$ до $d_т$.

У результаті обчислення отримано коефіцієнти, які згруповані у чотири підтипи виробів за ступенем ввігнутості вінець.

Підтипи другого типу посуду виділені за висотою горловини горщиків, а також їхньою опуклістю. Третій тип поділений на підпити, як і попередній, на основі співвідношення висоти горловини та ступеню їхньої кривизни. Два типи горщиків відрізняються між собою за профілем плечиків.

Наступні два типи керамічних виробів – миски (опуклобокі та конічні) також поділені на підтипи за співвідношенням діаметра вінець до висоти виробу.

За допомогою статистичного методу встановлено характерні групи (типи, категорії) керамічних виробів, що притаманні пам’яткам досліджуваної території, подано процентне співвідношення різних категорій виробів (табл. Д.4, Д.6, Д.7, Д.10, Д.11). При застосуванні порівняльного методу визначено пам’ятки лінійно-стрічкової культури суміжних територій з подібними керамічними комплексами, що дало підстави розглядати їх як одночасові.

Порівняльно-типологічний метод застосований і до вивчення інших речових комплексів КЛСК, зокрема, виробничого інвентарю. Використовуючи згаданий метод у поєднанні із методом статистичного опрацювання, встановлено найхарактерніші типи крем’яних, кам’яних, кістяних знарядь праці для пам'яток КЛСК досліджуваного регіону.

Окремо використано результати радіовуглецевого датування пам'яток КЛСК досліджуваної території, а також пам'яток культури суміжних територій, що дало можливість встановити їхню абсолютну хронологію і пов’язати між собою у хронологічному аспекті.

Отже, під час написання роботи використано ряд методів як загальнонаукових, так і спеціальних, спеціалізованих історичних й археологічних наукових, що в сукупності дало змогу всебічно розглянути актуальні проблеми та відповісти на ряд важливих питань, пов’язаних із розвитком КЛСК у східному ареалі її поширення.

РОЗДІЛ 2
ТОПОГРАФІЯ, ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА ПОСЕЛЕНЬ ТА ОБ'ЄКТИ

2.1. Фізико-географічні особливості регіону

Природне середовище завжди відігравало важливу роль в історичному та соціально-економічному розвитку людства. Від ландшафтних та кліматичних чинників залежала господарська спрямованість тієї чи іншої спільноти. Тому сьогодні, розглядаючи археологічні культури будь-якого періоду, дослідники в першу чергу звертають увагу на природно-географічні, кліматичні та інші аспекти.

Питання значення природного середовища у первісний період історії людства піднімали практично усі археологи, які досліджували проблеми культури та господарства як способу адаптації і виживання. Стосовно неоліту України треба відзначити праці В. Коломійця [53, 21 с.], В. Даниленка [37, 258 с.], Л. Залізняка [40, 317 с.], Д. Телегіна [156, с. 3–11; 157, с. 15–23], О. Ларіної, Г. Охріменка [84, с. 714–503], Л. Безусько, Н. Котової [19, с.140–153; 70, 268 с.], М. Товкайла [166, с. 10–14] та інші.

В адміністративно-територіальному відношенні регіон дослідження займає частину територій двох держав – України та Республіки Польща. В історичному плані це давні землі Галичини та Волині. Сьогодні це території Львівської, Тернопільської, окремих частин Волинської, Івано-Франківської, Хмельницької, Вінницької і Чернівецької областей, а також територія Люблінського воєводства Польщі.

Терени дослідження визначаються такими межами: на заході – лінією Холм – Томашув-Любельський – верхів'я Дністра. З півночі межа проходить вздовж лінії Холм – Любомль. На північному-сході і сході окреслюється верхів'ям р. Західний Буг – м. Радехів – с. Підкамінь – с. Ланівці – м. Хмельницький – м. Жмеринка – Могилів-Подільський. Південно-західна

та південна окреслені пунктами Добромиль – Старий Самбір – Трускавець – Долина – Надвірна – Коломия – Чернівці – Новоселиця – Сокиряни – Могилів-Подільський.

Досліджувана область, таким чином, знаходиться на південно-західному краю Східноєвропейської рівнини. Однією з характерних її рис є наявність Головного Європейського вододілу, що зумовлює низку особливостей. Зокрема, саме тут беруть свій початок річки Західний Буг і Дністер. Ця область поділяється на окремі відносно самостійні зони. Північна зона включає південну частину історичної Волині (термін "історична Волинь" включає Волинську і Рівненську області, частково північні райони Львівської та Тернопільської); південна зона охоплює Верхнє та Середнє Подністер'я. Межа між північною та південною зонами проходить по лінії Розточчя – Гологори – Вороняки.

В межах Волині географи виокремлюють Поліську низовину, Волинську височину [68, с. 209; 118, с. 210] і Мале Полісся [109, с. 318]. На території Польщі її продовженням є Люблінська височина [220, с. 348–355].

П'ять пам'яток, серед яких Зимне, Лудин, Маркостав, П'ятидні, Марківці, локалізовані на Волинській височині. Волинська височина – горбиста лесова рівнина, розчленована густою мережею річок. Максимальна висота Волинської височини становить 342 м н.р.м., на території Волинської області підноситься до відмітки 292 м н.р.м., а у Львівській – 260 м [68, с.209; 28, с.9; 30, с.9]. Її середні висоти – 220–280 м. Для Волинської височини характерне поширення лесовидних суглинків, які є материнською породою ґрунтів чорноземного типу [31, с. 132]. На півдні, у межах Львівської області, вона змінюється хвилястим підвищенням – Сокальським пасмом, із середніми висотами близько 210 м н.р.м., а в долині Західного Бугу – 180 м. Основним природно-територіальним комплексом Сокальського пасма є лесовий ярус, для якого характерні опідзолені чорноземи, лучні чорноземи, сірі опідзолені та темно-сірі опідзолені ґрунти [29, с.111]. У межах

Сокальського пасма лежать такі пам’ятки, як Кречів, Литовеж, Комарів, Волиця.

Далі на південь Сокальське пасмо змінюється рівнинними районами Малого Полісся, яке на південному заході оперізується горбистою височиною Розточчя, а на півдні та південному сході – Поділлям. У межах Малого Полісся виділяють кілька природно-територіальних комплексів, зокрема Бусько-Бродівський природний район, для якого притаманні лучно-болотні землі, а також дерново-підзолисті або супіщані ґрунти [29, с. 121]. Тут виявлені такі пам’ятки КЛСК як Тадані, Буськ, Йосипівка. На півдні Малого Полісся розташоване Грядове Побужжя – природний район лесового лісостепового типу [29, с. 124]. КЛСК тут представлена поселеннями Винники, Підберізці, Хренів VI.

На території Польщі Розточчя, що має середні висоти приблизно 390 м н.р.м., в північному напрямку переходить у Люблінську височину [220, с. 348–355]. Тут розташовані пам’ятки Тарношин (Tarnoszyn), Грубешув-Подгуже (Hrubieszów-Podgórze), Ґрудка Надбужного (Gródek Nadbużny), Ліповець (Lipowiec), Подгорце (Podhorce), Свєршчув-Колонія (Świerszczów-Kolonia).

У південній зоні досліджуваного регіону пам’ятки КЛСК локалізовані в межах Подільської та Передкарпатської височини. Своєрідним природнім кордоном між двома височинами є глибока (до 150 м) і широка (0,5–1 км) долина Дністра.

Подільська височина розташована на лівому березі Дністра. Це видовжене з північного заходу на південний схід, розчленоване сіткою річкових долин плато [74, с. 48; 32, с. 143]. Абсолютні висоти його сягають 400 і більше метрів н.р.м. Характерними рисами Подільської височини є малопотужний покрив лесових суглинків та значне поширення широколистяних лісів [29, с. 116]. У складі Подільської височини виділяють декілька геоморфологічних районів: Розточчя, Давидівське пасмо, Гологірське пасмо, Верхньобузьке пасмо (Вороняки), Перемишлянське,

Бібрське, Стільське, Бережанське, Горожанське та Монастирське горбогір'я. На Верхньобузькому пасмі бере свій початок р. Західний Буг. У межах Подільської височини розташовані пам'ятки Торське, Блищанка, Заліщики, Попівці, Сухостав, Синьків, Чорний Острів та ін. На захід від Подільського горбогір'я, між річками Зуброю та Верещицею простягається рівнинна ділянка – Львівське Опілля, що на півночі межує із Розточчям, а на півдні – із Дністром. Середня його висота дещо менша і становить приблизно 300 м н.р.м. [29, с. 114]. У цій природно-географічній зоні розташовані поселення Комарно, Березець, Більшівці (ур. Кути), Бовшів.

Характерною особливістю ландшафту Поділля є наявність великої кількості приток, які впадають у Дністер з лівого берега і течуть з півночі на південь. Вражає виключна паралельність річкових долин лівих приток Дністра. У ґрунтовому покриві переважають дерново-підзолисті, дерново-карбонатні, чорноземи опідзолені, сірі та темно-сірі опідзолені ґрунти [35, с.85–90, 139, с.326]. Такі природно-географічні чинники звичайно приваблювали ранньоземлеробські общини, що просувалися сюди із заходу.

Близько 20 пам'яток КЛСК розташовані на Передкарпатській височині. Це такі поселення, як: Котоване I, Котоване II, Кульчиці, Уличне, Незвисько, Єзупіль I, Звенячин, Марківці та ін. Передкарпаття – передгірна височина (абсолютні висоти 340–440 м н.р.м.), яка має загальний нахил на південний схід від Карпат до долини Дністра і Пруту – відзначається великою горизонтальною і вертикальною розчленованістю [29, с. 125–127; 52, с. 128]. Передкарпаття складається з горбисто-грядових вододільних височин, ярів, балок. На правобережжі Верхнього Дністра воно представлене низькогір'ям, де розвиваються терасно-акумулятивні форми рельєфу і панує лесовий тип рослинності та ґрунтів.

Загалом регіон дослідження багатий на водні ресурси. Середня густота річкової сітки, наприклад, у басейні Західного Бугу на українській території – близько 0,32 км/км^2, у польській частині – 0,29 км/км^2, Дністра – від 0,4–0,7 у Передкарпатті до 1,5 км/км^2 у Карпатах [142, с. 66; 143, с.59; 51, с.63; 220,

с.108]. Ця особливість, звичайно, сприяла заселенню регіону людністю КЛСК.

Розвиток неоліту вкладається у рамки атлантичного періоду голоцену [84, с.486], який ще називають кліматичним оптимуму голоцену, що характеризується теплим і вологим кліматом. На основі радіовуглецевого датування визначені нижня та верхняя межа атлантичного періоду, нижня межа сягає 7900 років тому, а верхня – 4960 років тому [19, с.141].

У атлантичний час зафіксовано прогресивне потепління та зменшення континентальності клімату. Чітке потепління для західних районів України фіксується близько 7500±90 років тому, коли температура липня була на 0,5°С вищою за сучасну, січня – на 0,5–1°С, річна – на 0,5°С; опадів випадало більше приблизно на 25 мм. Для території Східної Європи потепління клімату припадає на 7800 і 7100 років тому [19, с.141].

КЛСК на території України існувала у другій половині атлантичного періоду голоцену (АТ-2) [19, с.141]. Для території Волині найбільш ранні дані про появу землеробства (за спорами Cerealia і збільшенням рудералів) отримані при вивченні спорово-пилкових комплексів боліт Старники Дубнівського району Рівненської обл. (Starniki, 6320±100 ВР) і болота Лукче Любінського Полісся Lukcze, (6400 ВР) [84, с. 486]. В АТ-2 періоді голоцену максимальним потепління припадає приблизно на 5500 р. тому. На цьому етапі поряд із збільшенням температури не спостерігалося збільшення опадів, що як правило характерне для південних районів Східної Європи та України в тому числі [19, с.142]. Для західних районів фіксувалося підвищення температури липня приблизно на 1°С, січня – на 0,5–1°С, річна – на 0,5–1°С; опадів випадало менше на 25 мм, ніж тепер. В АТ-2 періоді голоцену спостерігається перший (основний, атлантичний) максимум поширення широколистяних та хвойно-широколистяних лісів з багатим за складом підліском. Помітною була роль дубово-грабово-соснових і дубових лісів на території Малого Полісся. На бідніших ґрунтах були поширені дубово-соснові, на піщаних – соснові ліси. Збереглися ділянки темнохвойних

лісів з ялицею та смерекою. На зволожених місцях поширювалися вільхові ліси. У трав'яному покриві лісів та в складі польової рослинності збільшилася роль мезофільного різнотрав'я. Аналогічні тенденція у розвитку рослинного покриву в цей час характерні і для інших західних районів України: Західноукраїнського Полісся, Західного Поділля, Розточчя, Опілля. На території Передкарпаття також спостерігається у другій половині атлантичного періоду збільшення площ зайнятих широколистяними лісами. Відмінною рисою рослинного покриву цього регіону було те, що тут до основних лісоутворюючих хвойних порід відноситься ялиця, а не сосна. [19, с.142].

Таким чином на території західних областей України створюються сприятливі природні умови для вирощування на невеликих площах деяких зернових культур представниками ранньоземлеробської КЛСК.

На думку Л. Безусько, Н. Котової, зміни в культурі, які призвели до формування пам'яток Желізовського типу були певною мірою спричинені сухістю клімату у четвертій чверті V тис. до н.е. [19, с.146].

Таким чином, формування КЛСК, яке датується приблизно другою чвертю V тис. до н. е., співпадає з початком періоду зволоження, що настало після достатньо довгої аридіазації. Як зазначають О. Спірідонова і В. Кліманов [152, с.198; 48, с. 150], існування цієї культури і експансія її населення припадає на період максимального поширення широколистяних лісів у Європі. Ці спостереження підтверджують також матеріали України і Молдови.

2.2. Топографічні особливості розташування пам'яток КЛСК

На досліджуваній території сьогодні відомо 70 пам'яток КЛСК (рис. Ж.2, 3). Стаціонарні польові дослідження проводилися на таких поселеннях як: Котоване I, Гончари, Винники (ур. Лазки), Тадані, Буськ, Йосипівка I,

Бовшів I, Більшівці I, Мединя III, Єзупіль I, Незвисько, Торське, Блищанка I та ін.

У фізико-географічному відношенні пам'ятки займають п'ять районів: Волинську височину – 19 пам'яток (в тому числі 8 – Сокальське пасмо); Мале Полісся – 7 (в тому числі 3 – Грядове Побужжя); Подільську височину – 14 (в тому числі 4 – Опілля); Сянсько-Дністровську вододільну рівнину – 4; Передкарпатську височину – 16 (в тому числі 5 – Дрогобицьку височину). 26 пунктів територіально входять до басейну Західного Бугу, 31 – до басейну Дністра, 3 – басейну Сяну.

При аналізі топографічних умов до уваги бралися пункти, локалізація яких точно відома, тобто ті, які досліджені методом археологічних розкопок або ж методом широкомасштабних розвідок із шурфуванням, з точними планами поселень. Таким чином, з наявних 70 пунктів, для аналізу топографічних особливостей використано 17 (табл. В.1).

Населення КЛСК засновувало свої поселення на зручних, придатних для ведення землеробства та тваринництва місцях. Однією з важливих умов вибору місця була наявність проточної води. Поселення містилися переважно недалеко від водойм, на нижніх та середніх ярусах рельєфу. Відстань до води становила від 100 до 500–600 м (в середньому 300–400 м) (табл. В.1).

Безперечно, розташування кожної пам'ятки залежить від рельєфу кожного конкретного району. Висота, експозиція, віддаленість від води поселень зумовлювалася місцевими особливостями. Проте, незважаючи на значні місцеві відмінності, можна простежити деякі загальні закономірності.

Зокрема, виділено кілька типів топографічного розташування пам'яток КЛСК: заплавні, терасові та мисові поселення. Для заплавних поселень характерне розташування на дюнах, горбах, підвищеннях у заплаві ріки. Терасові поселення розміщені вздовж річок, на терасах. Мисові пам'ятки додатково поділяються на три підтипи. До першого підтипу віднесено поселення, які розміщені на мисах, що утворилися при злиті двох потічків чи впадінні одного струмка в більшу водну артерію. Другий підтип складають

поселення, які знаходяться на мисоподібному березі ріки, в місці, де вона робить петлю, вигин, омиваючи підвищення з трьох сторін. Третій підтип включає поселення, розташовані на мисах, які розмежовані двома ярами чи струмками, що впадають в річку. Для пам'яток КЛСК верхньої течії Західного Бугу і Дністра характерними є перший підтип [91, с.64–77]. Співвідношення різних типів пам'яток КЛСК регіону показано у діаграмі (табл. В.2).

Найбільш характерними для досліджуваного регіону є терасові пам'ятки (12 поселень). На основі проведеного дослідження встановлено, що носії КЛСК найчастіше селилися вздовж невеликих рік (вісім пам'яток), займаючи схили перших та других надзаплавних терас. До них належать: Більшівці I, що розташоване на підвищенні надзаплавної лесової тераси лівого берега р. Гнила Липа, лівої притоки р. Дністер, в урочищі Кути, неподалік від смт Більшівці (рис. Ж.9) [11, с.3; 12, с.3]; поселення Бовшів I, що займає південний схил першої надзаплавної тераси лівого берега р. Гнила Липа в урочищі Підліски. Зі сходу, півночі та заходу воно оточене лісом, а з півдня від долини ріки – болотистою низовиною [78, с.130–138]. Пам'ятка Мединя III розташована на південному схилі першої надзаплавної тераси правого берега р. Лімниці – правої притоки Дністра, займає нижню частину схилу, тягнеться вздовж берегової лінії і в первісному вигляді могла займати смугу довжиною до 200 м і шириною 40–50 м [61, с.358]. Поселення КЛСК Котоване I розміщене в урочищі Запуст на невисокому пагорбі, що територіально входить до надзаплавної тераси р. Бистриці. Пам'ятки Підберізці, Котоване II та Йосипівка I розміщені на пологих терасових схилах неподалік водойм [18, с. 163; 146, с. 100–130; 102, с 97; 50, с.26; 106, с. 231–237; 105, с. 225–230]. Торське займає високе плато над яром, де протікає річка Луча, яка нижче 4–5 км за течією впадає в Дністер [175, с.83–86].

Дещо рідше пам'ятки зафіксовані на берегах великих водойм, таких. як Дністер і Західний Буг. Дві з них – Незвисько (рис. Ж. 11) та Звенячин

розміщені на плато високої заплави правого берега Дністра [17; 123, с.21]. Третя – Єзупіль I займає невелике підвищення третьої надзаплавної тераси Дністра, яка відділена від плато неглибокою балкою і має висоту близько 20 м над рівнем заплави, зі стрімкими схилами. Із заходу мис перерізаний залізничною колією (напрям Івано-Франківськ–Львів), а з інших трьох сторін обмежений заплавою Дністра (рис. Ж.12) [150, с. 252; 88, с. 224–242]. Ще одна пам’ятка – Ґрудек Надбужний VI (Gródek Nadbużny VI) – розташована на південному схилі надзаплавної височини, що стрімко спускається до долини Західного Бугу (рис. Ж.13) [284, с. 429].

Чотири пам'ятки досліджуваного регіону зараховано до мисового типу. Три з них розміщені на мисоподібних підвищеннях в місцях злиття двох річок або потічків – це такі, як Тадані, Блищанка I та Кульчиці VI. Поселення Тадані розташоване на вузькому довгому мисі лівого берега р. Західний Буг при впадінні в нього зараз мілководної невеликої річки Горпинка (ур. Замчисько) [7, 90 с.; 886 с.; 8, 68 с.; 135, с. 22–48] (рис. Ж.14). Пам’ятка КЛСК Кульчиці VI займає мис крутого урвистого правого берега р. Дністер, який з двох боків оточений руслом р. Річни, а з третього – руслом невеличкого струмка [107, с. 63–66; 102, с. 100]. Третє поселення цього типу – Блищанка I розташоване на пологому схилі мисоподібного уступу, який з півдня оточений лівим берегом струмка Ярмівка, а зі сходу – потічком Гнила, що зливається зі струмком Ярмівка, стаючи правосторонньою притокою згаданої річки [96, с. 45–57; 58, с. 196–222].

Одне поселення – Гончари – зараховане нами до мисових, що оточене двома струмками. Воно знаходиться на видовженому підтрикутному у плані підвищенні, яке прилягає до узвишшя і з двох сторін оточене струмками (рис. Ж.15) [59, с. 91–118].

Одне поселення КЛСК досліджуваного регіону, а саме – Винники, урочище Лазки, займає незначне підвищення заплави невеликої річки Марунька, притоки Західного Бугу (рис. Ж.16) [133, с.3–14; 20, с.68–78].

Отже, для населення КЛСК басейнів Верхнього і Середнього Дністра та Західного Бугу характерними є поселення, розташовані, як правило, на схилах перших, іноді других надзаплавних терас річок, а також на мисах, утворених злиттям двох річок, або ж ярами і струмками, що впадають в річку, які підняті в середньому на 5–10 м над заплавою. Іноді поселення знаходяться на підвищеннях у річкових заплавах.

Схожу картину топографічного розташування пам'яток КЛСК ми спостерігаємо за межами досліджуваного ареалу, зокрема, на території Волині. Так, поселення Рівне розміщене на першій надзаплавній терасі правого берега р. Устя, лівої притоки Горині. Висота тераси над заплавою сягає 4–5 м, а площа неолітичного поселення становить 100×60 м (рис. Ж.17) [117, с. 34, 100].

Ще три поселення відносяться до пам'яток мисового типу. Так, поселення Гірка Полонка розташоване на правому березі р. Чорногузки на мисі висотою 5–6 м над заплавою. Площа мису становить приблизно 250 × 150 м, у бік річки він звужується до 60 м. Поселення КЛСК займає більшу частину мису (рис. Ж.18) [117, с. 46, 145]. Пам’ятка Гнідава (Гнідавська Гірка) займає високий лівий корінний берег р. Стир, обмежений із півночі і північного-сходу заплавою, а зі сходу – допливом р. Стир, річкою Рудка (Жидувка, Гнідава) (рис. Ж.19). Площа поселення складає 25 000 м^2 [45, с. 101; 46, с. 72–87]. Поселення Голишів ІІ розміщене на підвищенні лівого берега р. Чорногузки (притоки р. Стир), що підноситься над рівнем заплави на 2,5–3 м. Поселення прилягає не до берегової лінії Чорногузки, а до широкої заплави, яка, як вважає Г. Охріменко, навряд чи була в давнину заповнена водою (рис. Ж.20) [6, 12 с.; 114, с. 101; 117, с. 110].

Аналогічне топографічне розміщення пам'яток КЛСК фіксуємо й у верхів’ях Вісли [213, с. 5; 119, с. 54; 191, с. 38; 193, с. 33–39] та у Пруто-Дністровському межиріччі [82, с. 28–30].

Таким чином, закономірності розміщення поселень КЛСК Верхнього Дністра і Західного Бугу не відрізняються від сусідніх районів поширення культури.

Привертає увагу той факт, що прийшлі общини селилися переважно по берегах невеликих проточних водойм, малих та середніх річок, що мають повільну течію та родючі ґрунти. На терасах Дністра розташовані пункти КЛСК: Незвисько, Звенячин, Єзупіль I, Василів, Лука VII, а в долині Західного Бугу – Буськ, Ґрудек Надбужний I, VI (Gródek Nadbużny I, VI), Кречів, Литовеж.

Деякі поселення розміщені вздовж середніх рік, таких як: р. Серет – Блищанка I, Більче-Золоте II – Парк; р. Гнила Липа – Більшівці I, Бовшів; р. Бистриця – Котоване I, II.

Переважна ж більшість пам’яток розташована на берегах невеликих річок, таких як: р. Марунька – Винники (ур. Лазки), Підберізці; р. Думни – Хренів VI; р. Горпинка – Тадані; р. Білосток (Білий Стік) – Комарів, Волиця; р. Луга – Пятидні, Шистів, Маркостав; р. Золотуха – Микитичі; р. Жечиця – Тарношин; р. Гучва – Поргорце, Вербковіце-Которув, Ліповець; р. Уличанка – Уличне; р. Колодниця – Колодниця; р. Свіча – Стрільче; р. Лімниця – Мединя; р. Верещиця – Березець, Комарно; р. Боберка – Чорний Острів; р Луча – Торське; р. Джурин – Попівці; р. Нічлава – Сухостав та ін.

Нерідко поселення утворювали своєрідні гнізда. Так, відстань між пам’ятками КЛСК у Винниках, Гончарах і Підберізцями становить близько 2 км [136, с. 66]. Концентрацію пам’яток простежено по обох берегах Дністра і його приток. Вони знаходяться один від одного за 10–40 км за течією річки. Це такі скупчення як: Звенячин – Заліщики – Торське; Більче-Золоте II–Парк – Яблунів – Синьків – Василів [84, с.471–503]. Але цей показник є відносним, оскільки більшість місцевостей не вивчено під кутом зору спеціального пошуку пам’яток КЛСК. Крім того, багато пам’яток заховано під землею і не мають наземних ознак (підйомних матеріалів).

Більшість неолітичних поселень регіону є багатошаровими пам’ятками, що репрезентують всі хронологічні епохи – від неоліту до давньоруського часу, а інколи і до пізнього середньовіччя. Неолітичні горизонти у стратиграфічному аспекті займають нижні нашарування. Лише у трьох випадках (Єзупіль I, Блищанка, Комарів, ур. Байорові Дуби) нижче неолітичного горизонту зафіксовано культурні шари палеолітичного часу.

Наявність пізніших культурних нашарувань і часом недостатнє вивчення окремих пам'яток методом поверхневих розвідок ускладнюють визначення їхніх розмірів у неолітичний період.

У більшості випадків поселення невеликі за розмірами. Площа їх не перевищувала 1–2 га (Блищанка I, Тадані, Торське, Незвисько, Марківці I та інші). Поруч із довготривалими поселеннями існували і короткочасні стоянки, які характеризуються невеликою площею (до 0,5 га) та слабонасиченим культурним шаром. До таких поселень у дослідженому регіоні відносяться Винники, ур. Лазки, Підберізці та інші.

Варто підкреслити, що окрім описаних поселень та короткочасних стоянок виявлені пам’ятки, які відомі за окремими знахідками кременю чи кераміки, характер яких повністю не з’ясований. До таких належать: Колодниця, Синьків, Комарів, Волиця, Комарно, Попівці, Чорний Острів, Дроздовичі III, Біличі II, Губичі II, Міжинець II, Вікторів, Одаї I та інші.

У зв’язку з тим, що всі пам’ятки КЛСК регіону досліджені частково, залишається відкритим питання щодо експозиції того чи іншого поселення. Проте на основі наявної інформації можна стверджувати, що поселення займали переважно південні, південно-східні, східні, північно-східні схили (табл. В.1), що пояснюється топографічними умовами і господарською діяльністю населення КЛСК.

Говорячи про характер ґрунтів необхідно пам’ятати, що в голоцені, протягом якого сформувався сучасний ґрунтовий покрив України, істотно змінювались природні умови, що викликало суттєві зміни в ґрунтоутворенні [119, с. 8–16]. Далеко не всі дослідники зазначають властивості ґрунтів при

описі пам’ятки. Але з наявних даних випливає, що населення КЛСК селилося переважно на лесових материкових породах, де згодом утворилися чорноземні ґрунти – Блищанка, Більшівці І, Гончари, Тадані, Хренів VI [58, с. 197; 59, с.92; 135, с.22; ; Білас, 21, с.119–138]. Рідше займали терени з суглинковою – Уличне [56, с.130] або пісковою материковими породами [133, с.3].

Артефакти залягають у прошарках під орним чорноземом, переважно на глибині 0,3–0,6 м. На багатошарових поселеннях рівень культурного шару КЛСК фіксується дещо нижче і може сягати глибини 2 м від сучасного рівня горизонту [172, с. 52]. Потужність культурних нашарувань, як правило невелика та не перевищує 10–30 см. Внаслідок господарської діяльності людини пізніших епох, культурний шар неолітичного часу часто знаходиться у перевідкладеному стані. Схожу стратиграфічну картину спостерігаємо і на пам’ятках КЛСК з території Волині, Молдови [82, с. 24–34; 84, с. 471–503]. Проте на деяких поселеннях неолітичний культурний шар знаходиться у лесовому ґрунті, який лежить безпосередньо на материковій основі [7, с.3; 60, с.81–82, 96]. Глибину залягання та потужність культурних нашарувань основних пам’яток КЛСК регіону показано (табл. В.3).

Таким чином, наявність широкої сітки гідросистеми, сприятливих типів ландшафтів із придатними для ведення землеробства ґрунтами сприяли заселенню регіону Західного Побужжя та Подністер’я племенами КЛСК. Ранньоземлеробські племена селилися на пологих сонячних схилах підвищень, неподалік водоймищ, переважно невеликих із помірною течією. Для населення КЛСК Верхнього Дністра і Західного Бугу, як і для суміжних територій поширення культури, характерними є терасові та мисові поселення, менш притаманними є пам’ятки, розміщені у заплавах рік.

Важливим питанням, що висвітлює традиційну культуру та побут, є планувальна структура поселень.

Невеликі обсяги дослідження пам'яток культури в межах досліджуваної території, а також відсутність тут поселень розкопаних великими площами,

не дає можливості говорити про повні розміри останніх та їх конкретну планувальну структуру.

Поселення КЛСК у Подунав'ї займали досить велику територію, зокрема, поселення в Біланах (Чехія) займало площу близько 25 га [132, с. 101]. Поселення східного ареалу КЛСК досліджувалися невеликими площами, що не дозволяє нам встановити їхні реальні розміри. На думку М. Пелещишина, поселення Тадані займало площу приблизно 0,8 га. Дослідник також припускає, що приблизно таку ж площу мали й інші поселення цієї території [132, с. 101]. На більшості поселень КЛСК досліджуваного регіону зафіксовано 1–2 об'єкти (табл. В.3). Найбільше споруд виявлено на поселеннях Тадані (15) та Торське (7).

В ході широкомасштабних археологічних досліджень багатошарової пам'ятки Тадані у 1977–1979 рр. відкрито близько 2120 м^2 площі [135, с. 22–48]. На глибині 0,8–1,0 м зафіксовано культурний горизонт КЛСК. У межах пам'ятки виявлено 15 об'єктів неолітичного часу, які знаходилися на відстані 5–8 м один від одного. Об'єкти мають переважно видовжено-овальну форму, рідше дугоподібну. Розміри їх становлять від 1,9 до 7,6 м довжини при ширині від 1,3 до 5 м. У заповненні заглиблень виявлено багато уламків керамічних та крем'яних виробів, а також каміння та кістки (рис. Ж.21). Як зауважив М. Пелещишин, виявлені об'єкти з поселення у Таданях розміщені кількома рядами, утворюючи своєрідні вулички. У північній частині мису вони тягнулися під певним кутом до повздовжньої осі, а у південній – поперек (рис. Ж.21) [135, с.24]. Беручи до уваги вищеописане, М. Пелещишин припускав, що поселення КЛСК Тадані мало вуличну систему планування.

У зв'язку з недостатньо відкритою площею більшості поселень досліджуваного регіону, поряд із житлами не було виявлено жодних господарських споруд, а отже, встановити житлово-господарські комплекси не має можливості. Лише на поселенні Тадані можна виділити 3–4 житлово-

господарські комплекси, які включали в себе житло та поряд розташовані господарські ями.

Варто відзначити, що на деяких поселеннях зустрічаються як наземні, так і заглиблені житла. Зокрема, таке поєднання різних типів жител маємо на поселенні Незвисько та Торське.

Беручи до уваги той факт, що потужність культурного шару на більшості поселеннях КЛСК не перевищує в середньому 10 см, ми припускаємо, що переважна більшість поселень східного ареалу КЛСК були короткочасними.

Для точнішого встановлення планувальної структури поселень КЛСК необхідні нові широкомасштабні дослідження.

2.3. Житлово-господарські об’єкти

Окремої характеристики щодо поселень вимагають житлові споруди та пов’язані з ними будівлі господарського призначення, які є невід’ємним елементом матеріальної та духовної культури будь-якого населення.

Аналізуючи об’єкти житлово-господарського призначення, слід підкреслити, що їх пошук та інтерпретація є однією з найскладніших проблем, що постають при дослідженні неолітичних поселень, в тому числі КЛСК. Основна причина полягає у відсутності виразних слідів, необхідних досліднику для локалізації об’єктів і реконструкції їхнього зовнішнього вигляду. У більшості випадків об’єкти визначені за місцями скупчень археологічних матеріалів, які інтерпретуються як залишки житлових чи господарських споруд (Незвисько, Гончари, Йосипівка). Історична інтерпретація найдавніших будівель ускладнюється ще й відсутністю єдиних принципів їхньої класифікації, а також термінологічною неузгодженістю.

В основу класифікаційних схем покладені елементи споруди, які можна зафіксувати в результаті археологічних досліджень. Такими елементами виступають: форма об’єктів, орієнтація за сторонами світу, розміри, глибина

котловану та його заповнення, характер долівки, розміщення стовпових ямок (чи їх відсутність), конструкція стін, розташування входу, опалювальний пристрій, елементи внутрішнього планування (глинобитні вимостки, ями тощо).

Проблемі реконструкції неолітичного житла свого часу приділили увагу О. Титова та Д. Кепін. Ними запропонована класифікація, за якою наземним житлом вважається об'єкт, ступінь заглибленості якого відносно стародавньої поверхні землі не перевищує 0,2–0,3 м. До напівземлянкових жител віднесено об'єкти заглиблені на 0,3–1 м, до землянок – об'єкти, заглиблені на 1м і більше нижче рівня земної поверхні [159, с. 48]. Проте таку класифікацію автори нічим не обґрунтовують. На нашу думку, терміни "землянка" та "напівземлянка" не відповідають реаліям (термін "напівземлянка" означає, що споруда мала б бути наполовину заглибленою у ґрунт ("на-пів у землі"), а при рівні заглиблення на 0,3–0,5 м ми не можемо говорити, що об'єкт був заглиблений наполовину загальної висоти споруди (при середній висоті споруди 1,5–1,7 м).

Молдавська дослідниця КЛСК О. Ларіна для опису об'єктів КЛСК пам'яток Пруто-Дністровського межиріччя застосовує терміни "наземні" та "заглиблені" об'єкти. Проте і вона ні слова не пише про відмінності глибини котлованів цих двох типів об'єктів.

Тому ми, використовуючи обидві вище згадані класифікації, пропонуємо всі об'єкти КЛСК межиріччя Дністра та Західного Бугу поділити на "наземні", котлован яких заглиблений у ґрунт до 0,3 м і "заглиблені" (із зазначенням глибини котловану) – глибина котлованів яких становить 0,3 м та більше.

Дослідження, проведені протягом XX – початку XXI ст. на теренах Прикарпаття та Волині, дали змогу накопичити значну джерельну базу для вивчення житлово-господарського будівництва неолітичних племен КЛСК.

У Верхньому і Середньому Подністер'ї та Західному Побужжі сьогодні відомо 50 об'єктів КЛСК, серед яких повністю досліджені – 39 об'єктів (12 – житлових, 27 – господарських), решта 11 – розкриті частково (табл. В.4).

Зокрема, на пам'ятках Подністер'я зафіксовано 19 об'єктів, з яких повністю відкриті – 13. На пам'ятках Західного Побужжя відкрито 31 об'єкт КЛСК; з них повністю досліджені – 26.

За функціональним призначенням усі виявлені об'єкти поділяють на житлові та господарські. Поділ цей умовний, позаяк житлові споруди неолітичного населення включали в себе виробничу та житлову зони. Розглядаючи споруду як житло, в першу чергу слід звернути увагу на наявність у ній опалювальних пристроїв (вогнище, піч), на площу споруди та її долівку.

Серед усіх виявлених і досліджених об'єктів КЛСК на поселеннях досліджуваної території 13 віднесено до житлових. Житлові об'єкти поділяються на наземні й заглиблені (принцип поділу зазначений вище).

Наземні житлові об'єкти КЛСК

До житлових споруд наземного типу віднесено 5 об'єктів (4 повністю досліджені та 1 – частково). Три об'єкти зафіксовані на поселеннях КЛСК басейну Дністра, два з яких повністю досліджені (по одному у Незвиську й Торському). На пам'ятках Західного Побужжя відомо два житла наземного типу (по одному в Йосипівці І та Гончарах).

Наземні житлові об'єкти Подністер'я

Незвисько. У 50-х роках XX ст. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР (ІСН АН УРСР) та Державного Ермітажу під керівництвом К. Черниш під час вивчення багатошарового поселення біля с. Незвисько Івано-Франківської обл. дослідила наземну споруду (№ 13). Наземний об'єкт мав земляну підлогу та стовпову конструкцію стін, про що свідчать ямки від двох загострених стовпів, простежені у південній частині житла на відстані 3 м один від одного. Діаметр ямок становить 0,2 м, глибина – 0,4 м. Точно визначити форму та розміри наземного об'єкту № 13 не вдалося, оскільки від

його конструкції, за винятком згаданих стовпових ямок, не збереглося жодних інших слідів [174, с. 13]. Контури ж його окреслені за розташуванням вогнищ, глиняних площадок, стовпових ям, а також за розміщенням численних фрагментів посуду всередині будівлі, оскільки за її межами на поселенні не виявлено майже ніяких знахідок. З'ясовано, що споруда мала витягнуту форму і займала площу приблизно 80 м^2 (12×7 м), орієнтована довшою віссю вздовж лінії північ-південь (рис. Ж.23). У її центральній частині відкриті неправильної форми вогнища, біля яких (ближче до східної стінки споруди) простежено дві прямокутні глиняні площадки господарського призначення розмірами 0,5×0,8 м і 0,5×0,9 м, які підносились над рівнем підлоги на 10–15 см. Одна з них споруджена на кам'яному фундаменті, інша – безпосередньо на землі. За припущенням К. Черниш, ці площадки слугували для приготування їжі, заміняючи столи [173, с. 73]. Тут, біля вогнищ та згаданих підвищень, виявлено фрагменти 56 посудин різного призначення. Ще одна найбільша глиняна площадка (2,2×2,2 м) розміщена у північній частині житла і складалася з великих вальків глини (у середньому 15×15×8 см), викладених на дерев'яні колоди, які досить добре збереглися в обвугленому стані. На думку К. Черниш, цю площадку використовували (в основному) як місце для розтирання зерна на зернотерках [123, с. 15]. На відміну від інших, вона мала трохи підвищені краї, що запобігало розсипанню борошна. Окрім цього, на ній лежали зернотерки, а біля неї на землі стояв великий широкогорлий посуд, у якому зручно було зберігати як зерно, так і борошно.

Біля північної стіни споруди розчищена невелика господарська яма діаметром 0,8 м і глибиною 0,7 м від давньої поверхні (рис. Ж.23). В ній знайдено фрагменти декількох орнаментованих посудин і невелика кількість кісток тварин. Ще одна господарська яма, зафіксована біля південної стіни житла, мала неправильно-округлу форму діаметром – 0,7 м та глибиною – 0,9 м від давньої поверхні. В заповненні ями містилися фрагменти кераміки.

Найчисельніше рухомий матеріал зустрічається у центральній частині житла – біля вогнищ. У північній частині виявлено нуклеуси, крем'яні відщепи, крем'яні та кістяні вироби. Очевидно, це була господарська частина житла. З південно-західної сторони житла виявлено 10 глиняних грузил однакової форми та величини. А в південній частині розчищена ще одна господарська яма [174, с. 13].

Приблизно на відстані 22 м на схід від наземної споруди № 13 зафіксовано глинобитну площадку, що залягала на глибині 2,55 м від рівня сучасної поверхні. Під шаром обмазки, товщиною 17 см, виявлено перепалені дерев'яні рештки завтовшки 3–4 см, що збереглися на площі 12×5 см. На розкритій ділянці серед обмазки трапляються фрагменти кухонних та столових посудин КЛСК. За припущенням К. Черниш, ця глинобитна площадка та дерев'яне вугілля належать ще одній наземній будівлі КЛСК [174, с.14]. Оскільки об'єкт не був досліджений повністю, ми не можемо визначити його розміри та конструктивні особливості [18, с. 160].

Торське. Під час досліджень 1959–1960 рр. на поселенні зафіксовано наземну житлову споруду (№ 2), частково зруйновану окопом І-ої світової війни. Житло складалося з двох частин: наземної та заглибленої, пов'язаної з вогнищем. Вогнищева яма, що розміщена біля західної стінки споруди, мала розміри 2,5×2,0 м при глибині 0,8 м (рис. Ж.24), на її дні виявлено багато вугілля та значну кількість фрагментів керамічних виробів. Фрагменти кераміки, а також крем'яні відщепи та кістки тварин сконцентровані навколо вогнищевої ями на глибині 0,5–0,55 м від сучасної поверхні.

У південній частині споруди зафіксовано два округлих заглиблення. Діаметр першого становив приблизно 0,7 м, глибина – 0,25–0,3 м, дно опукле. Друге – менше заглиблення діаметром 0,25 м та глибиною 0,1–0,2 м, (можливо, стовпова ямка). Оскільки під час розчистки об'єкту, окрім однієї вище згаданої можливої стовпової ямки, не вдалося простежити інших слідів стовпових ям, тому важко говорити про точні розміри споруди. Проте, враховуючи скупчення кераміки, можна припустити, що її площа становила

приблизно 30–33 м^2 (7,5×4–4,5 м). Цей об'єкт, як і попередній із поселення Незвисько, мав північно-південну орієнтацію [175, с. 83–86].

Наземні житлові споруди Західного Побужжя

На поселеннях КЛСК Західного Побужжя зафіксовано 2 наземні житлові об'єкти (Гончари та Йосипівка І). На пам'ятці Винники виявлено кілька невеликих об'єктів, що також могли конструктивно пов'язуватися із наземними житлами.

Гончари. Під час дослідження багатошарової пам'ятки Гончари на глибині близько 0,7 м від сучасної поверхні було виявлено залишки наземного об'єкту, ймовірно, житлового характеру, прямокутної форми, орієнтованого з північного сходу на південний захід [10, с. 3]. Від нього збереглися дрібні залишки згорілих дерев'яних балок довжиною 7,8 м та ряд жердин від перегородок, на основі чого можна припустити, що довжина будівлі становила приблизно 7–8 м, а ширина близько 3 м. Паралельно довшій південно-східній стороні залягав шар добре випаленої глини, який В. Конопля трактує як залишки череня (у вигляді спресованих кусків глиняної обмазки, а місцями й просто випаленої материкової глини) [59, с. 91–118]. Тут же знаходилося кілька каменів. В межах будівлі знайдено декілька фрагментів тонкої столової кераміки, кілька маловиразних уламків ліпної кераміки, кістку (лопатку) свині. В культурному шарі речових матеріалів КЛСК зустрічається мало [10, с. 4].

Йосипівка І. Сліди ще одного наземного житла КЛСК у верхів'ї Західного Бугу досліджено на поселенні Йосипівка І Буського р-ну Львівської обл. Зокрема, тут відкрито залишки згорілої наземної конструкції, вогнища та ями для вибирання глини. На місці наземного житла простежено шар глиняної обмазки прямокутної в плані форми розміром 9×2 м, орієнтований довшою віссю з півночі на південь. Найпотужніший шар обмазки залягав у центральній частині конструкції, а у південній шматки глиняної обмазки лежали двома смугами шириною 40 см та щільністю 5–8 см, що тягнулися із заходу на схід. Т. Милян і Д. Черновол вважають, що

випалювання відбувалося зверху донизу, при порівняно невисокому температурному режимі, оскільки фрагменти обмазки зверху мали червоно-жовте забарвлення, а знизу – сіре, іноді – чорне [106, с. 231–237]. В процесі розбирання завалу встановлено, що обмазка була нанесена на дерев'яну конструкцію і містила значну домішку полови. Особливості наземної конструкції не вдалося простежити, оскільки обмазка була сильно утрамбованою, а відбитки дерев'яних конструкцій читалися слабо.

Під завалом із західної сторони конструкції простежено три заглиблення, що мали різну форму та глибину і не були сполучені між собою. Перше з них, овальної в плані форми, розмірами 2,4×1,1 м орієнтоване довшою віссю по лінії північ-південь. Глибина від рівня давнього горизонту становила 0,3 м. Друге було дещо меншим (розмірами 1,7×0,6–0,8 м та глибиною 0,2 м від давнього горизонту) і мало аналогічну до попереднього форму та орієнтацію. Третє заглиблення було найбільшим – 4,5×1,8 м, глибина сягала до 0,4 м від давнього горизонту. Це заглиблення лише частково перекривалося залишками споруди і виступало за її межі на 2,5 м у північному напрямку. За 5 м на схід від північного краю скупчення обмазки досліджено залишки відкритого вогнища, у вигляді шару фрагментів вигорілої глини товщиною 15 см, під яким знаходилася вогнищева яма діаметром 0,5 м і глибиною 0,35 м, заповнена рештками горілого дерева [106, с.231–237]. В межах наземного об'єкту виявлено керамічні та крем'яні вироби КЛСК.

Винники, урочище Лазки. Окрім описаних вище наземних споруд, на пам'ятках КЛСК часто фіксуються об'єкти, які, ймовірно, були пов'язані із наземними житлами. До таких, зокрема, слід віднести два невеличкі заглиблення, що виявлені на поселенні КЛСК біля м. Винники в ур. Лазки. Ями, діаметром 1,2–1,3 м та глибиною в материку 0,5 м, які розташовані на відстані близько 11 м одна від одної. В обох ямах простежені грудки випаленої глини, що дало підстави М. Пелещишину трактувати їх як залишки невеликих череней вогнищ, які, ймовірно, були пов'язані із наземними

спорудами [133, с. 3]. Не виключено, що виявлені тут грудки перепаленої глини були залишками глинобитних площадок, на зразок незвиських, що використовувалися як робочі поверхні для приготування їжі або розтирання зерна. Однак, у зв'язку з поганим станом збереження ми не можемо однозначно стверджувати їхнього призначення.

Таким чином, на пам'ятках КЛСК Верхнього і Середнього Подністеря та Західного Побужжя досліджено чотири наземні житлові споруди (Незвисько, Торське, Гончари, Йосипівка), ще два наземних об'єкти частково розкриті (Незвисько, Буськ).

Наземні будівлі зафіксовані в основному за скупченням знахідок й стовповими ямами. Вони мають видовжену форму, розмірами 7–12 м довжини та 2–7 м ширини (табл. В.8). Три наземних житла орієнтовані довшою віссю за лінією північ-південь, одне мало північно-східну – південно-західну орієнтацію. Стіни споруджені з дерев'яних вертикальних стовпів, переплетених лозою, обмазувалися глиною. Підтвердженням цього виступає глиняна обмазка із відбитками дерев'яних конструкцій, виявлена під час дослідження наземних споруд (Незвисько [174, с. 13], Йосипівка I [106, с. 232]), та стовпові ямки, простежені в межах жител і вздовж його периметру (Незвисько [174, с. 13], Торське [175, с. 83–86]), а також залишки обгорілих дерев'яних балок (Гончари [59, с.92]). На пам'ятках КЛСК Західної Європи для наземних житлових споруд характерними є житла із трьома або п'ятьма повздовжніми рядами стовпів [253, с. 175–189]. Наземну споруду з поселення Незвисько, враховуючи виявлені дві ямки від стовпів, відстань між ними, а також розміри самої споруди, можна віднести, на нашу думку, до жител із трьома повздовжніми рядами стовпів (рис. Ж.23). У житлах, переважно у центральній частині, знаходилося вогнище, іноді вогнищ було два і більше (Незвисько). Деколи відкриті вогнища розташовані за межами споруд на невеликій відстані від них (Йосипівка I). В межах будівлі, по її кутах або біля вогнищ містилися господарські ями та

глинобитні (або кам'яні) площадки для розтирання зерна або приготування їжі (Йосипівка І, Незвисько).

Об'єкти наземного типу житлового призначення відомі й на пам'ятках КЛСК Волині. Так, сліди двох наземних об'єктів зафіксовані на поселенні Рівне. Об'єкт № 2, простежений за незначним заглибленням у материк (0,2–0,3 м) та чисельними артефактами, мав видовжену неправильно-овальну форму, розміром 3×10 м, орієнтований вздовж лінії північний схід – південний захід. У зв'язку із значною пошкодженістю культурного шару кротовинами, конструктивні особливості житла не простежено. В межах об'єкта виявлено два заглиблення господарського призначення різних розмірів (рис. Ж.25) [145, с. 71]. Другий наземний об'єкт (№ 3) мав видовжену форму розмірами 10×2,6 м, орієнтований за лінією північ – південь із незначним відхиленням на схід. Він зафіксований за скупченням фрагментів неолітичного посуду, крем'яними виробами і кістками тварин. З північного боку об'єкта розчищена видовжено-овальна яма (3×0,8 м), яка заглиблювалася в материк на 0,5 – 1 м (рис. Ж.26). Можливо, вибраною з неї глиною обмазували цю споруду. [117, с. 36].

Чотири житлових споруди наземного типу виявлені Г. Охріменком на пам'ятці Голишів ІІ. Контури об'єктів читаються нечітко. Три з них орієнтовані за лінією захід – схід, один з півночі на південь. У всіх виявлених об'єктах зафіксовано господарські ями і сліди від вогнищ [114, с.101–102; 117, с.39–41].

Як відомо, для пам'яток КЛСК характерні великі житла площею до 100 м^2 (і більше) із так зв. "будівельними ямами", розташованими поблизу жител. У науковій літературі до недавна була поширена думка, що на теренах Волині та Прикарпаття не набули поширення великі наземні будинки, які притаманні більшості центральноєвропейським пам'яткам досліджуваної культури. Це пояснювалося короткою тривалістю місцевих поселень [132, с. 101–103; 136, с.69]. Проте вважаємо таку думку хибною та необґрунтованою. Оскільки на досліджуваній території на сьогодні відомі

житлові споруди площа яких перевищує 10–15 м^2, а наземне житло з Незвиська, досліджене ще у 50-х рр. XX ст. К. Черниш, має площу приблизно 84 м^2 (табл. В.9). Окрім цього останні дослідження пам'яток Йосипівка І і Гнідава (Гнідавська Гірка, с. Рованці) спростовують існуючу раніше думку. На пам'ятці Гнідава виявлено два ровоподібні об'єкти із слідами стовпових ямок (рис. Ж.27) [45, с. 101–114]. Не виключено, що ці ровоподібні об'єкти є ямами, утвореними в процесі спорудження наземних жител, сліди яких не вдалося зафіксувати. Такі схожі об'єкти ми зустрічаємо на пам'ятках Польщі (Старий Замок [235, с.137–182], Самбожець [237, с. 63–69]) (рис. Ж.28). Вони трактуються як "глинянки" або "будівельні ями", глина з яких використовувалася для обмазування стін наземного житла, згодом такі ями слугували для господарських потреб [237, с. 66]. Більше того, ми припускаємо, що два об'єкти виявлені на пам'ятці Котоване І, про які піде мова нижче, були пов'язані із наземним житлом. Для встановлення вірності, чи хибності цього припущення необхідні нові ґрунтовні дослідження, як, зокрема, згаданих пам'яток, так й інших поселень КЛСК регіону загалом.

Наземний об'єкт без типових "будівельних ям" відомий на поселенні Рівне [145, с. 71]. Не виключено, що на інших пам'ятках верхньої течії Дністра та Західного Бугу не вдалося зафіксувати "будівельні ями" внаслідок дослідження поселень незначними площами, у чому ми можемо переконатися, глянувши на плани розкопів Незвиська і Торського (рис. Ж.22–24).

Отже, на пам'ятках КЛСК Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя відкрито наземні житлові об'єкти, які є традиційними для цієї культури і на інших теренах її поширення. До сьогодні вважалося, що особливістю цього регіону є відсутність великих наземних житлових будівель із ровоподібними заглибленнями (або окремими ямами) з боків житла – т. зв "будівельних ям", утворених внаслідок вибирання глини для обмазування нею стін житла, які є характерними для інших територій поширення культури (рис. Ж.28). Проте ми заперечуємо цю думку і

висловлюємо припущення, що для пам'яток східного ареалу КЛСК також властиві довгі житлові об’єкти. Обґрунтування цього погляду буде подано нижче, коли мова піде про два об’єкти з поселення Котоване І.

Заглиблені житлові споруди КЛСК

Другим типом жител є заглиблені споруди. На поселеннях КЛСК досліджуваного регіону зафіксовано 8 житлових об’єктів заглибленого типу (по 4 у басейнах Дністра та Західного Бугу) (табл. В.5).

Заглиблені житлові об’єкти КЛСК Подністер’я

Незвисько. Виявлений на поселенні заглиблений об’єкт (№ 14) розміщений за 0,25 м на південний схід від вищеописаного наземного житла. Заглиблена житлова споруда неправильно-овальної форми мала невеликі розміри: довжина її з півночі на південь становила 4,4 м, ширина – 3,2 м, глибина – близько 0,5 м і лише вогнищева яма, розміщена біля південної стінки житла, сягала глибини 0,7 м від давнього горизонту (рис. Ж.29). В шарі золи біля вогнища виявлено невелику кількість фрагментів кераміки та кісток тварин. На краю будівлі вдалося простежити викид у вигляді скупчення вапнякового каміння, викопаного під час спорудження напівземлянки [173, с. 73–77; 174, с. 11].

Торське. На поселенні Торське заглиблений об’єкт (№ 1), простежений на глибині 0,4–0,5 м, мав неправильно-овальну форму, орієнтований довшою віссю за лінією північ-південь. Його розміри становили 5,0×4,0 м (рис. Ж.22), глибина – 0,5 м від давньої поверхні (0,6–1,0 м від сучасного рівня поверхні). У центральній частині житла відзначено багато вкраплень вугілля та обмазки – у цьому місці, очевидно, було вогнище. В житлі знайдено багато фрагментів кераміки, три сланцеві тесла та декілька крем’яних відщепів і пластин [175, с. 83–86].

Більшівці І. Ще один заглиблений житловий об’єкт КЛСК досліджений у 2000 р. на поселенні Більшівці І. Його контури простежені на рівні – 1,28 м. Це був заглиблений об’єкт видовженої форми завдовжки 6 м. Ширина центральної частини (максимальна ширина об’єкту) сягала 3,5 м. Стінки

котловану заглиблені у материк на 0,3–0,35 м. Об'єкт орієнтований довшою віссю по лінії південь – північ. Долівка нерівна – поступово сходинками понижувалася від східної стінки до центрального заглиблення. Центральне заглиблення мало овальну форму, розмірами із заходу на схід 3 м, а з півдня на північ 2,40 м. Перша зверху сходинка (із заходу на схід) мала ширину 70 см (від східної стінки) і висоту 7 см (до рівня 1,67 м від сучасної поверхні), друга, відповідно 50 і 8 см (до рівня 1,75 м), третя – 30 і 10 см (до 1,85 м), четверта – 50 і 20 см (до 2,05 м). Найбільша глибина у материку сягала позначки 0,8 м (рис. Ж.30).

У північно-західній частині об'єкта (ближче до центру) на глибині 1,75 м (від сучасного рівня поверхні) знаходилось вогнище овальної форми, розмірами 60×70 см та товщиною до 3 см. В заповненні сірого кольору виявлено невеликі камінці зі слідами перебування у вогні. Вогнище знаходилося вище від рівня найбільшого заглиблення центральної ями на 31 см і вище від найнижчої сходинки на 10 см.

Південна частина об'єкту була вузькою – 1,90 м. Долівка у цьому місці фіксувалася на глибині 1,56 м. Північна частина була найвужчою – ширина становила всього 1,40 м. У її північному кінці знаходилася овальна яма шириною 1,20 і глибиною 2,02 м. Біля ями лежав плоский камінь (пісковик?) з шліфованою верхньою стороною і заглибленням посередині [12 с. 6].

Таким чином, можна говорити, що розкрито два різночасові об'єкти, один з яких (припустимо – господарська яма) був перекритий іншим, дещо пізнішим (припустимо – житловим об'єктом). У заповненні виявлених об'єктів знайдено велику кількість фрагментів столового і кухонного посуду КЛСК, фрагменти сокир типу "шевської колодки" кістяні вироби і відходи крем'яного виробництва.

Блищанка І. Окрім вище описаних споруд, до заглиблених жител слід зарахувати і об'єкт, досліджений В. Коноплею у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. на поселенні Блищанка І Тернопільської обл. [58, с. 196–222]. Ця частково збережена споруда простежена на глибині 0,65 м від сучасного

рівня ґрунту, мала на півовальну форму розміром 2,03×1,64 м, орієнтована довгою віссю по лінії південний схід – північний захід. Котлован із прямими стінками входив у материкову основу на 1,1 м. Біля північної стінки на рівній долівці знаходилося округле у плані вогнище діаметром 1 м, від якого залишилася лінзоподібна у перетині товща перепаленої глини товщиною до 5 см, яка була перекрита зверху попелом та вугіллям.

Заглиблені житлові об'єкти КЛСК Західного Побужжя

Тадані. У Західному Побужжі на поселенні Тадані простежено сліди 15 об'єктів КЛСК, три з яких віднесено до житлових споруд заглибленого типу. Перший такий об'єкт складалася із трьох, видовжених в одну лінію овальних ям приблизно однакової величини, але з різною глибиною. Загальна довжина споруди (об'єкт № 8), орієнтованої довшою віссю за лінією північ –південь, становила 5,4 м, ширина – 1,7–1,9 м. Вхід знаходився з північно-східної сторони, де стінка була пологою, а глибина ями становила 0,4 м в материку. Далі на південний захід дно споруди поступово понижується до глибини 0,6 м у материку. У крайній південно-західній частині ями містився розвал глиняного череня у вигляді невеликого скупчення плоских кусків глиняної обмазки. У заповненні об'єкта знайдено численні знахідки КЛСК [8, с. 4].

Приблизно за 3 м на південь від описаного об'єкту простежено заглиблену споруду (№ 9) видовженої, майже прямокутної форми із заокругленими кутами. Довжина споруди становила 3,3 м, ширина – 1,9 м, орієнтована довшою віссю за лінією північний схід – південний захід. Стінки котловану звужені донизу, дно нерівне. У східній частині воно опущене в материк на 0,6 м, а в західній – на 0,9 м, перехід між частинами дна має вигляд сходинки. В центрі на дні виявлено скупчення дрібних грудок глиняної обмазки та окремих вугликів – рештки зруйнованого вогнища товщиною 10 см [8, с. 5].

Наступний об'єкт (№ 12) зафіксований за 8 м на південний захід від попереднього. Це була найбільша споруда, яка виявлена на поселенні. Її контури простежувалися на глибині 0,8–0,9 м від сучасної поверхні. Форма

споруди неправильна. З північно-західної сторони її стінка дугоподібна, а з південно-східної утворює виступ з прямим кутом. Найбільша довжина заглиблення становила 7,6 м, ширина – від 2 м в північно-східній частині, до 5 м – в протилежній. Стінки котловану опущені в материк приблизно на 0,7 м, дно ями нерівне, в північно-східній частині глибина становила всього 0,4 м. Біля північно-західної стінки знаходилися рештки невеликого зруйнованого в давнину вогнища розмірами 0,8 × 0,7 м, від якого залишилися куски глиняної обмазки [8, с. 8–9].

Отже, усі житлові споруди заглибленого типу на поселенні Тадані мали видовжену, близьку до овальної, форму, довшою віссю орієнтовані за лінією північний схід – південний захід (2 споруди), або схід – захід (2). Площа об'єктів становила приблизно 7–10 м^2, і лише площа об'єкту № 12 сягала 35–40 м^2. Стінки споруд опущені у материк на 0,3–0,9 м. У трьох з них виявлено рештки глиняних черенів у вигляді невеликих скупчень плоских кусків глиняної обмазки.

У басейні Західного Бугу житловий об'єкт заглибленого типу зафіксований на поселенні *Вербковіце-Которув* в ході досліджень 1959–1960 рр. Об'єкт (№ 39) у плані мав неправильно-овальну форму розміром 3,8×1,9 м і орієнтований за лінією північний схід – південний захід. Долівка рівна. У північній частині простежено заглиблення, яке було, очевидно пов'язане із вогнищем, оскільки у заповненні темно-брунатного кольору зафіксовані грудки обмазки та вугілля (рис. Ж.31) [195, с. 45–46]. Як бачимо, цей об'єкт нагадує житлову споруду № 9 з поселення Тадані.

Заглиблені житлові споруди відомі й на сусідніх територіях поширення КЛСК. Зокрема, житла такого типу відкриті на таких поселеннях, як Голишів II, Гірка Полонка [114, с. 102; 117, с. 42], Данчени I [82, с. 34–37] та ін.

Отже, на поселеннях КЛСК Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя досліджено 8 житлових споруд заглибленого типу (на пам'ятках Незвисько – 1, Торське – 1, Більшівці, ур. Кути – 1, Блищанка, ур. Горби – 1, Тадані – 3, Вербковіце-Которув – 1). Всі об'єкти заглибленого

типу мали неправильно-овальну видовжену форму різних розмірів (довжиною від 2 до 8 м при ширині від 1,6 до 5 м, глибина котловану становила від 0,3 до 1 м). Площа повністю досліджених споруд – від 7–8 м^2 (Тадані, Вербковіце-Которув) до 27 м^2 (Тадані) (табл. В.9). Будівлі цього типу мали здебільшого північно-південну (Незвисько, Торське, Більшівці, ур. Кути) або північно-східну – південно-західну орієнтацію (Тадані; Вербковіце-Которув). А заглиблене житло, зафіксоване на пам'ятці Блищанка, ур. Горби, було північно-західної – південно-східної орієнтації, проте зауважимо, що останній об'єкт повністю не розкритий. Заглиблені житлові споруди опалювалися відкритими вогнищами, які, зазвичай, були розміщені біля однієї із вужчих стін або ж у центральній частині житла. Вони мали округлу в плані форму невеликих розмірів діаметром до 1 м, містилися у заглибленнях (вогнищевих ямах) або на глиняних площадках (що підтверджується наявністю в заповненні вогнища плоских кусків глиняної обмазки). Товщина вогнищ сягала у середньому 10 см. Вхід у житло знаходився, очевидно, у протилежній від вогнища стінці.

Оскільки основна площа жител такого типу заглиблена від давнього рівня поверхні в середньому на 0,5–0,7 м, ми погоджуємося із думкою О. Ларіної [82, с. 40], що ці споруди не були повністю заглибленими, а мали наземну частину у вигляді стовпів, на які опирався дах. Підтвердження цієї думки ми знаходимо на пам'ятках КЛСК Волині, де було зафіксовано сліди стовпових ям у житлах заглибленого типу.

Отже, для населення КЛСК досліджуваного регіону були притаманними житлові споруди двох типів: заглибленого та наземного. Площа заглиблених житлових об'єктів становить від 5 до 27 м^2, а наземних – від 18 до 84 м^2 (табл. В.9, В.10, В.11). Житла обох типів мають переважно північно-південну або північно-східну – південно-західну орієнтацію (табл. В.6). При цьому, на пам'ятках Подністер'я переважає північно-південна орієнтація житлових об'єктів (табл. В.7), а у Західному Побужжі – північно-східна – південно-західна (табл. В.8). Нанісши на карту типи об'єктів,

бачимо, що, як у Подністер'ї, так у Західному Побужжі відомі об'єкти обох типів (рис. Ж.32). На нашу думку, заглиблені житла невеликих розмірів притаманні короткотривалим поселенням. Варто відзначити, що на деяких поселеннях зустрічаються як наземні, так і заглиблені житла. Зокрема, таке поєднання різних типів жител маємо на поселеннях Незвисько, Торське, Рівне. Наявність заглиблених та наземних об'єктів на одному й тому ж поселенні може свідчити про два етапи існування поселення. Початковий, коли на поселенні споруджувалися невеликі заглиблені тимчасові житла, і тільки згодом – наземні будівлі (оскільки під час спорудження великих наземних будівель мешканцям необхідно було десь жити). Наземні споруди будувалися спочатку осторонь, а згодом заглиблені житла засипали і на їхньому місці споруджували наземне житло. Сліди такого навмисного засипання заглибленої споруди виявлено, зокрема, на поселенні Рівне [145, с. 71].

Об'єкти господарського призначення

Як уже зазначалося вище, усі об'єкти КЛСК поділяються на житлові та господарські. До господарських споруд віднесено об'єкти невеликих розмірів без вогнищ. На досліджуваній території виявлено 26 об'єктів господарського призначення – 6 у Подністерї, та 15 у басейні Західного Бугу.

Два об'єкти господарського призначення досліджені Я.Пастернаком у 1943 р. на поселенні Котоване І Дрогобицького району Львівської обл. [92].

Перший з них мав неправильно-видовжену форму розміром 9,8×0,7–2,8 м і північно-західну – південно-східну орієнтацію. Його контури зафіксовані на глибині 0,4 м від сучасного рівня поверхні. Долівка споруди сягає глибини 0,42–1,20 м від рівня сучасної поверхні [146, с.113]. Таким чином, котлован об'єкту заглиблений у материк на 0,02–0,3 м, а до рівня 1,20 м від сучасної поверхні (0,35–0,8 м у материку) заглиблений лише у трьох господарських ямах всередині об'єкту (рис. Ж.33). Дві з них простежено у південно-східній частині будівлі, ще одна яма знаходилася у північно-західній частині. Ці заглиблення мали неправильно-овальну форму.

Найбільше з них, діаметром – 2,12 і 1,45 м та максимальною глибиною – 0,62 м (від лінії долівки), розміщене біля південно-східної стінки споруди. У західній частині виявлено чотири невеликі овальні заглиблення від стовпів, діаметр яких не перевищує 30 см, а глибина – 8 см (від лінії долівки) (рис. Ж.33). Такі ж сліди від стовпів зафіксовані і в згаданих вище господарських ямах [146, с. 113–114].

Другий об’єкт був розкритий на відстані 7,5 м на південний захід від попередньо описаного. Об’єкт мав неправильно-овальну форму та орієнтацію за лінією північний захід – південний схід. Його розміри становили 4×1,0–1,68 м; стінки котловану опущені в материк на 0,2–0,3 м. У центральній частині споруди містилося велике заглиблення розміром приблизно 3,0×1,3 м, опушене нижче рівня долівки на 0,3–0,6 м. Дно ями нерівне. Відстань від країв споруди до заглиблення у різних місцях була різною і становила від 8 до 50 см [146, с.114]. В межах об’єкту не зафіксовано слідів вогнища. Вздовж північно-східної стіни (на відстані 12–52 см від неї) виявлено п’ять ямок від стовпів діаметром до 0,25 м, які розміщені приблизно по прямій лінії паралельно до довшої осі споруди (рис. Ж.34). На думку І. Свєшнікова, це свідчить про двосхилу покрівлю споруди, причому одна її сторона була значно довшою за іншу, а лінія конька розміщена ближче до східної стінки [146, с. 114].

Я. Пастернак та І. Свєшніков інтерпретують вище описані об’єкти як житла земляного типу. Такої ж думки дотримується і О. Ларіна, яка знаходить аналогії таких об’єктів на поселеннях КЛСК Молдови [82, с. 37].

Проте, як зазначає сам Я. Пастернак, в межах об’єктів не було виявлено жодних слідів вогнища [125, с. 7]. А також, як добре помітно із планів і перерізів, об’єкти мають аморфні обриси і нерівну долівку. Тому, враховуючи вищесказане, ми думаємо, що ці об’єкти були утворені внаслідок вибирання глини для будівельних потреб, а згодом вже були використані як господарські будівлі.

Не виключено, що обидва вищеописані об’єкти конструктивно поєднувалися із наземним житлом, яке знаходилося між ними, але сліди його не вдалося простежити. Обидва об’єкти мають однакову північно-західну – південно-східну орієнтацію і другий об’єкт розміщений за 7,5 м на південний захід від першого, тобто, ці об’єкти розміщені приблизно паралельно один відносно одного [92, с. 55–80]. Аналогічні об’єкти зі слідами стовпових ям відомі на поселеннях Гнідава (ур. Гнідавська Гірка) (рис. Ж.27) [45, с. 102; 46,с. 72–87], Старий Замок (рис. Ж.28) [235, с. 137–182]. Такий тип житлових об’єктів є характерною ознакою КЛСК у західних та центральних районах її поширення. Донедавна вважалося, що довгі наземні споруди (типу споруд виявлених у Кельн-Лінденталі) не є притаманними для волинських та прикарпатських пам’яток культури. Проте критичний погляд на об’єкти з поселення Котоване І, а також результати нових досліджень пам’ятки Гнідава (ур. Гнідавська Гірка) надають нам підстав заперечити до сьогодні існуючу думку і висловити припущення, що довгі наземні споруди були характерними і для пам'яток КЛСК Подністер’я і Волині. А відсутність слідів стовпових ямок, які є головним доказом наземної споруди, пояснюється в першу чергу властивостями грунту, оскільки у темно-сірих опідзолених ґрунтах і опідзолених чорноземах, які тут поширені, важко простежити сліди стовпових ямок.

У Подністер’ї господарські об’єкти відомі й на інших поселеннях, зокрема таких, як Більшівці І, Єзупіль І. Так, на поселенні Більшівці І під житловим об’єктом КЛСК, дослідженим у 2000 р., виявлено господарську яму дещо ранішого часу, яка також відноситься до КЛСК. Яма мала приблизно округлу форму, діаметром приблизно 1,5–2 м (точні її розміри важко встановити, оскільки її верхня частина знищена в результаті спорудження житла) (рис. Ж.30).

У 2005 році на цьому поселенні виявлено два об’єкти КЛСК. Перший мав овальну форму розміром 3,0×2,4 м і був орієнтований довшою віссю за лінією схід-захід. Об’єкт зафіксований на глибині 1,24 м на тлі лесового

суглинка, стінки об’єкту опущені в материк на 0,9 м. Дно нерівне. У заповненні темно-сірого кольору містилися уламки зернотерок та фрагменти посуду КЛСК [15, с. 16–17]. Дно об’єкту було нерівне і на ньому не простежено слідів вогнища.

На глибині 1,14–1,36 м зафіксовано другий об’єкт КЛСК, дослідження якого продовжилося у 2006 р. Це була споруда овальної форми розміром 7,8×6,1 м, орієнтована довшою віссю за лінією південний захід – північний схід. Вона складалася з численних порогів вкопаних у лесі, які понижувалися до середини, та двох невеликих і однієї більшої ями. Дві невеликі ями знаходилися у південній частині споруди і були заглиблені на 1,88 і 2,38 м від нульової відмітки (0,6 і 1,14 м від материка). У центрі споруди простежено велику яму із численними запливами, глибина її становила 2,24 м від нульової відмітки (1 м від материка). Заповнення об’єкту містило багато фрагментів столової і кухонної кераміки КЛСК, а також значну кількість уламків кременю, багато з яких побували у вогні, крем’яних сколів, декілька крем’яних знарядь праці, кістки тварин [16, с. 5–6]. Т. Ткачук інтерпретує цей об’єкт як яму, звідки населення брало лес для своїх господарських потреб, який згодом був засипаний [16, с. 10].

На багатошаровій пам’ятці Єзупіль І зафіксовано кілька заглиблень, що репрезентують КЛСК. Зокрема, яма № 6, зафіксована на глибині 0,35 м, мала округлу форму діаметром 2,5 м. Дно (нерівне, опукле) опущене в материк на 0,2–0,4 м (0,55–0,75 м від сучасного рівня поверхні). На південно-східному краї ями, на тому самому рівні (0,35 м) простежено ще одну округлу яму (яма № 7), діаметром 1,6 м та глибиною, аналогічною до попередньої ями. Обидві ями з’єднані між собою (і утворюють один об’єкт). Контури їх читаються нечітко. В заповненні виявлено фрагменти кераміки та крем’яні вироби. На південному краї ями № 6 простежується значна концентрація матеріалів КЛСК. Приблизно за 1 м на північний схід від описаних вище заглиблень, на рівні 0,43 м простежено ще одне заглиблення діаметр, якого становив приблизно 2,3 м, а глибина 0,6 м (1,03 м від рівня сучасної поверхні). Об’єкт

досліджений частково. В заповненні – фрагменти кераміки КЛСК та трипільської культури, а також крем'яні вироби [88, с. 234–236].

У зв'язку із відсутністю археологічного матеріалу в заповненні інших об'єктів, виявлених на поселенні, ми не можемо визначити їхню культурну приналежність. Тому у цій роботі вони не бралися до уваги.

Господарські об'єкти Побужжя

На поселенні Тадані відкрито найбільше господарських об'єктів (12). Усі вони були невеликих розмірів, видовжено-овальної в плані форми із звуженими донизу стінками (табл. В.4, В.8). Вхід в них знаходився переважно з вузької – торцевої – сторони, а дно поступово поглиблювалося в протилежному напрямку. Ями, ймовірно, були пов'язані із житлами. Залишається неясним, де вони знаходились: в межах житла чи безпосередньо біля них. На думку М. Пелещишина, ями утворилися внаслідок виробничо-побутової діяльності, тобто в результаті вибирання глини для вимостки череней, виготовлення посуду та інших виробів. Згодом вони використовувалися для різних господарських потреб, в першу чергу як смітникові місця, куди скидався пошкоджений посуд та знаряддя. Це робилось досить старанно, оскільки на площі поселення, поза межами жител майже немає культурних залишків [7, с. 8; 8, с. 2–7; 135, с. 22–48].

Винники, урочище Лазки. Наступні три господарські ями КЛСК простежено на поселенні Винники, урочище Лазки. Одна з них мала округлу форму довжиною (діаметром) 1,8 м, і була заглиблена в материк на 0,3–0,35 м (глибина від сучасного рівня грунту – 2,00–2,20 м). Північна сторона ями різко спадає вниз до центру. Бічні стінки тверді, можливо, спеціально обпалені. Заповнення становив суглинок темно-брунатного забарвлення, при дні вуглин більше, а в північно-східному куті ями зафіксовано скупчення невеликих грудок жовтої глини. На глибині 1,3 м виявлено два малі уламки зернотерок (одна з пористої породи, друга – з дрібнозернистого каменю). Окрім цього, в ямі знайдено дві скребачки, уламок стінки горщика з округлим наліпом та частина згорілого дерева шириною 17 см, товщиною 2–

3 см. На висоті 0,7 м від дна яма була пересипана жовтим суглинком, взятим під час її викопування. Під шаром цього суглинку кераміки та інших знахідок не виявлено, зате простежено потужний пласт згорілого дерева, грудочки перепаленої глини, які залягали в брунатному “масному” суглинку, перемішаному з материковим супіском [2, с. 4–5]. Можна припустити, що ця яма використовувалася для зберігання зерна. А оскільки у цій місцевості ґрунт характеризується значною вологістю внаслідок підступання ґрунтових вод, стінки ями перед використанням були спеціально обпалені, після чого вогнище засипали шаром суглинку.

Друга яма КЛСК зафіксована під житлом епохи бронзи (культури шнурової кераміки – КШК). Яма невеликих розмірів була заповнена сірувато-попелястим і брунатним суглинком, який досить щільно насичений дрібними уламками півсферичних посудин, вкрапленнями перепаленого дерева або вугілля, грудочками обпаленої глини та обмазки. Знахідки почали траплятися з глибини 1,6–1,7 м і далі до 2,2 м. Дно ями не вдалося зафіксувати у зв’язку із значним підтіканням ґрунтових вод. В ямі було знайдено уламки зернотерок з дрібнозернистої і пористої порід каменю, багато фрагментів кераміки, декорованих “нотним орнаментом”, а також кістки тварин. На глибині 2,15 м, в ясно-сірому вологому суглинку в оточенні великої кількості вуглинок і біло-жовтих грудочок обмазки виявлено уламок стінки горщика з лінійною композицією. Поверх ями КЛСК (без стерильного шару) залягала нижня частина заповнення житла КШК. Перехідна межа між ранішим (КЛСК) і пізнішим (КШК) культурними шарами лежить приблизно на глибині 1,6–1,8 м. Ймовірно, при викопуванні котловану під житло КШК верхню частину ями КЛСК було знищено [2, с. 8–9].

Третя яма простежена приблизно за 85–90 м на захід від попередньо описаної. Вона досліджена не повністю (північно-східний її край входив у стінку розкопу) і мала неправильно-видовжену форму розміром приблизно 1,4×0,9 м. Орієнтована довшою віссю за лінією північний схід – південний захід. Контури її читалися на глибині 0,65–0,85 м. Заповнення складалося із

шару дуже густо насиченого більшими й меншими уламками горщиків КЛСК [2, с. 12].

Об'єкти КЛСК господарського призначення відомі й на пам'ятках Люблінщини. Так, на багатошаровій пам'ятці Грудек Надбужний VI виявлено чотири об'єкти КЛСК, з яких три розкрито повністю. Перший (№ 6) неправильно-округлої форми, діаметром 2 м. У профілі мав прямокутну форму і був заглиблений у материк на 0,8 м. Заповнення темно-брунатного і чорного забарвлення із незначним вкрапленням світло-жовтої глини. Другий (№ 7) – аморфної дугоподібної форми, розмірами 2,4×1,1–1,9 м. Об'єкт складався з двох частин: верхньої у перерізі лінзоподібної форми, нерівні краї опускалися на рівень 0,9 м і нижньої у перерізі трикутноподібної форми з рівним дном і дуже нерівними краями, дно зафіксоване на рівні 1,4 м в материку (від рівня виявлення). Заповнення брунатно-чорного кольору із невеликою кількістю дрібного вугілля та білих вапняних конкрецій, різко відрізнялося від жовтого материка. Третій об'єкт (№ 9) аморфної форми, розміром 2,4×2 м. Нерівне дно входить у материк на 1,1 м. У профілі об'єкт мав округлу форму з дуже нерівними краями. Заповнення брунатно-чорного кольору із вкрапленнями жовтої глини. Приблизно за 0,2–0,25 м на південний захід від об'єкту 9 виявлено вогнище розміром 1×0,9 м, товщино. 30 см, у якому знайдено фрагменти посуду КЛСК і кістки тварин.

Об'єкти № 7 і 9 були глибоко опущені у материк (1,1–1,4 м) і складалися з 2 частин: верхньої більшої і нижньої – меншої, що проте утворювали єдине ціле. Стінки обох ям не рівні. Можливо ями на певному етапі функціонування були засипані суглинком. Враховуючи незначну відстань між об'єктами, що становить 1–2 м, ми допускаємо думку, що вони відносяться до одного господарського комплексу і були пов'язані із одним наземним житлом, сліди якого не вдалося зафіксувати (рис. Ж.36) [284, с. 436–439].

На поселенні Вербковіце-Которув поряд із заглибленим житловим об'єктом виявлена господарська яма овальної форми розмірами 1,20×0,95 м.

Дно нерівне, у профілі – опукле. Глибина ями – 0,4 м. Неоднорідне заповнення, у верхній частині – суглинок брунатного кольору, у нижній – суглинок брунатного забарвлення сильно перемішаний із попелом і деревним вугіллям. У заповненні об'єкта виявлено велику кількість обмазки і кераміки.

Приблизно за 12 м на південний схід від житлової споруди виявлена яма видовженої форми, розмірами 2,1×1,1 м, з нерівним дном. Максимальна глибина ями – 0,45 м, а в середній частині – 0,3 м. Заповнення темно-брунатне із невеликими вкрапленнями лесу, грудками обмазки і дрібними грудками вугілля [195, с. 46–55].

Отже, окрім житлових об'єктів на поселеннях КЛСК Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя виявлені й господарські ями. Заглиблені господарські об'єкти мали переважно округлу або неправильно-овальну форму, рідше дугоподібну. Орієнтовані вони, як правило, аналогічно до інших споруд на поселенні. Господарські ями не мають опалювальних пристроїв, а у їх заповненні виявлено менше речових знахідок. Ями мають рівне дно, але іноді зустрічаються ями із нерівною долівкою у вигляді сходинок (Більшівці I, Тадані). Ями є наслідком виробничо-побутової діяльності, тобто, утворилися внаслідок вибирання глини для вимостки череней, виготовлення посуду та інших виробів. Згодом їх використовували для зберігання продуктів, стінки таких ям інколи спеціально обпалювали (Винники), або ж вони слугували смітниковими ямами. Наземні об'єкти господарського призначення зустрічаються рідко.

Об'єкти частково розкриті

Окрім вищеописаних житлових та господарських об'єктів, на поселеннях КЛСК зафіксовано кілька об'єктів, які в силу різних обставин не були повністю розкритими, у зв'язку з чим такі об'єкти важко віднести до тієї чи іншої групи. Тому ми їх виділяємо окремо, як невизначені, частково розкриті об'єкти.

Серед таких, в першу чергу, необхідно згадати три об'єкти КЛСК, досліджені В. Антонєвичем на поселенні Торське. Але оскільки ці три

об’єкти були сильно пошкоджені окопами Першої світової війни і не вдалося точно встановити їх розміри та конструктивні особливості, тому ми не можемо їх віднести до житлових чи господарських. В. Антонєвич зазначає, що усі три об’єкти містили залишки зруйнованих глиняних печей, а також фрагменти посуду [183, с. 79–108]. Один з них, довжиною 1,7 м, мав овальні обриси. Глибина його становила 0,8 м. У заповненні містилися фрагменти обпаленої глиняної вимазки, вугілля та уламки кераміки. На дні іншого об’єкту залягала добре втрамбована обпалена глина товщиною 0,2 м, на якій містилося багато уламків керамічного посуду. У зв’язку із значним пошкодженням споруд, детальніше визначити їхню форму та конструкцію не вдалося.

На цьому ж поселенні у 1959–1960 рр. зафіксовано ще два об’єкти. На дні одного з них лежали великі фрагменти кераміки і добре збережені знаряддя, виготовлені зі сланцю у формі “шевського копита” [175, с. 83–86].

Ще дві споруди КЛСК частково досліджені експедицією Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка під керівництвом П. Довганя на пам’ятці Буськ (2007–2008 рр.) [39, с. 151; 60, с. 81–110]. Обидві споруди виявлені приблизно на одному рівні (перша на глибині 2,48 м, друга – 2,50 м). Перша з них мала неправильно-округлу форму, стінки її були пологі та опущені в материк на 0,25 м. Досить нерівна долівка понижувалася до середини споруди. Заповнення складалося з вологих чорних гумусованих суглинків з вкрапленнями глини. В об’єкті виявлені фрагменти кераміки, кістяне знаряддя невідомого призначення у вигляді лопатки та крем’яна пластина. Друга споруда, можливо, житло, була заглиблена у материкову основу на 0,7 м (рис. Ж.37). Заповнення споруди становили дуже вологі гумусовані суглинки з вкрапленнями материкової глини. В ньому знаходилися фрагменти кераміки, кістяна голка, кістки тварин, крем’яні знаряддя. Виявлений речовий матеріал, на думку дослідників, пов’язаний із середнім етапомі датований останньою чвертю V тис. до н. е. [60, с. 94].

Отже, на пам’ятках КЛСК Верхнього і Середнього Подністеря та Західного Побужжя виявлено 43 об’єкти, серед яких 13 житлового типу.

Донедавна вважалося, що характерною рисою західноукраїнських пам'яток КЛСК є відсутність великих наземних жител, властивих західним пам’яткам культури. Це пояснювалося особливостями господарства, більш рухливим способом життя, а також, можливо, початком розпаду великих родинних общин на малі колективи – окремі сім’ї. Проте останні дослідження, зокрема на Волині – пам’ятка Гнідавська Гірка, а також новий критичний погляд на попередні дослідження, зокрема поселення Котоване І, спростовують це твердження.

Окрім жител на поселеннях розкрито господарсько-виробничі об’єкти, здебільшого, видовжено-овальної або округлої форми в плані. Господарські ями не мали вогнищ і, здебільшого, призначалися для зберігання продуктів або використовувалися як смітникові ями. Житлові та господарські об’єкти об’єднувалися у житлово-господарські комплекси, які не піддаються реконструкції у зв’язку із недостатньою вивченістю пам'яток КЛСК досліджуваного регіону. З цієї ж причини нам не вдалося повністю відтворити планувальну структуру поселень.

Для повної реконструкції житлово-господарських комплексів зокрема, та планувальної структури поселень загалом, необхідні подальші широкомасштабні археологічні роботи на пам’ятках КЛСК Верхнього і Середнього Поднгістер’я та Західного Побужжя.

Отже, аналізуючи вищесказане можна зробити висновок, що населення КЛСК, прийшовши на землі Верхнього і Середнього Подністер’я та Західного Побужжя, оселялося вздовж річок на придатних для землеробства ґрунтах, переважно на нижніх та середніх ярусах рельєфу. Однією з важливих умов вибору місця була наявність проточної води. Відстань до води становить в середньому 300–400 м. Нерідко поселення утворюють гнізда. Загалом житлобудівництво досліджуваної території нічим не

відрізняється від житлобудівництва з інших територій поширення культури. У регіоні дослідження виявлені як наземні, так і заглиблені житлові об'єкти. Освоюючи територію під поселення, жителі спочатку споруджували невеликі заглиблені житла, і тільки згодом будували традиційні для цієї спільноти довгі наземні споруди з ровоподібними ямами вздовж бічних стін, які з часом використовувалися у господарських потребах. Площа заглиблених житлових об'єктів становить від 7 до 27 м^2, а наземних – від 18 до 84 м^2. Житла обох типів мають переважно північно-південну або північно-східну – південно-західну орієнтацію. Окрім житлових об'єктів відомі й господарські ями. Вони мали здебільшого округлу або неправильно-овальну форму, орієнтовані, як правило, аналогічно до інших споруд на поселенні. Господарські ями не мають опалювальних пристроїв, а у їх заповненні виявлено менше речових знахідок. Вони мають рівне дно, але іноді зустрічаються ями із нерівною долівкою у вигляді сходинок. Ями є наслідком виробничо-побутової діяльності, тобто, утворилися внаслідок вибирання глини для вимостки череней, виготовлення посуду та інших виробів. Згодом їх використовували для зберігання продуктів, стінки ям іноді спеціально обпалювали, або ж вони слугували смітниковими ямами.

Вище сказане засвідчує, що топографія пам'яток і житлово-господарське будівництво носіїв КЛСК досліджуваного регіону кардинально не відрізняється від топографічних умов і особливостей житлобудівництва памяток інших районів поширення культури.

2.4. Поховання

Окрім поселень КЛСК у досліджуваному регіоні відкрито 2 поховання. На усій території поширення культури відомо близько 100 поховальних пам'яток [192, с. 25]. Серед них зустрічаються як одиничні поховання, так і великі некрополі, що нараховують понад 300 об'єктів (напр. Вандерслебен,

Центральна Німеччина – 311 могил). До сьогодні на усій території поширення культури вивчено близько 2500 об'єктів поховань [192, с. 25].

Поховальні пам'ятки КЛСК зосереджені у центральній частині поширення культури, тобто у Рейнсько-Дунайському та Надбалканському районах. Характерно, що саме тут виявлено найбільше некрополів, натомість на околицях цього району, наприклад на теренах Франції, Польщі й України, відкрито невеликі групи захоронень, або одиничні поховання. Для КЛСК характерний біритуальний обряд, з переважанням інгумації [192, с. 25].

Загалом усі поховання КЛСК можна поділити на три типи: 1 – одиничні у межах поселення; 2 – невеликі групові захоронення в межах поселення або при поселеннях; 3 – окремі могильники.

На досліджуваній території відомо 2 одиничні поховання у вигляді кремації, що розташовані у межах поселення.

Перше з них часткове трупоспалення виявлене на поселення Незвисько біля північно-східної сторони наземного житла. Від померлого збереглися обвуглені великі кістки кінцівок та фрагменти черепної коробки. Кістки лежали в анатомічному порядку. Судячи із збережених залишків, померлий був орієнтований головою на північний захід, лежав на лівому боці, лицем на схід, ноги були витягнуті, а руки зігнуті перед обличчям [174, с. 24].

Поховальний інвентар, складався з приблизно двадцяти посудин: двох великих кухонних посудин; гладкої неорнаментованої мисочки, виготовленої з глини з домішкою дрібного піску; фрагментів посудин із гладкою поверхнею, розмальованою червоною фарбою; фрагментів шести сильно пошкоджених посудин і дев'яти цілих посудин, прикрашених поперечним врізним орнаментом. У двох посудинах збереглися обвуглені зерна пшениці й гороху та полова. Окрім кераміки, біля захоронення виявлено сланцеве долото, у формі шевської колодки, фрагмент кістяного шила і лопаточки.

На місці поховання, на ділянці близько 4м^2, земля була сильно обпаленою. Усі предмети в похованні також мали сліди обпалення, ступінь якого залежав від того наскільки близько вони знаходилися до померлого.

Контури могильної ями простежити не вдалося. Залишки кістяка розміщувалися на тому рівні, що і артефакти, виявлені на підлозі наземного житла. Поховальний інвентар мало чим відрізнявся від знахідок з житла [174, с. 24].

На думку К. Черниш, поховання було здійснене на місці поселення після того, як його залишили жителі. Обґрунтовуючи такий погляд, дослідниця звертає увагу на орнамент керамічних виробів. А саме, кілька посудин з поховання орнаментовані стрічками у вигляді рядів з ямок, стрічками з двох врізних ліній, що перетинаються великими видовженими ямками, а також орнаментом у вигляді кутів [174, с.25–26]. Такі орнаментальні мотиви є дещо пізнішими від "нотного" орнаменту, що переважно зустрічається на керамічних виробах із житла.

Друге поховання у вигляді трупоспалення виявлене у Західному Побужжі на пам'ятці Грудек Надбужний [192, с.28, 186]. Це поховання зафіксоване у 1953 р. під час вивчення ранньосередньовічного поселення. На глибині 1,48–1,50 м, під ранньосередньовічним об'єктом на тлі материкової породи, відкрито перепалені кістки, перепалені фрагменти кераміки КЛСК і деревні вуглинки, розтягнені вздовж лінії захід – схід, Контури могильної ями зафіксувати не вдалося. [219, 284–285].

На території Волині відомо два інгумаційних поховання КЛСК. Одне відкрите у 1939 р. у с. Баїв, Луцького району, Волинської обл. Біля кістяка знайдено фрагменти глиняної амфори та кам'яну сокиру. Речі поховання зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї [18, с. 164]. Друге захоронення випадково виявлене у 1959 р.у с. Дитиничі Дубнівського району Рівненської обл. У похованні знайдено дві глиняні посудини, які сьогодні зберігаються у музейній кімнаті с. Плоска Дубнівського району, Рівненської обл. [18, с. 164; 148, с. 45].

В інгумаційних похованнях померлий найчастіше лежить на боці у скорченому положенні. Не прослідковано чітких традицій щодо розміщення небіжчиків у певному напрямку. Так А. Чекай-Заставна, аналізуючи

інгумаційні поховання з території Польщі, виділяє кілька типів орієнтації могил: 1 – північно-південної орієнтації (3 могили, у двох з них небіжчик орієнтований головою на південь, в одній – на північ); 2 – східно-західної орієнтації (7 могил, з них 4 орієнтовано головою на схід, 3– на захід); 3 – північно-західна – південно-східна орієнтація – (2 могили, по одній – головою на північний захід і південний схід). Не виявлено залежності орієнтування від статевих чи вікових характеристик померлого [165, с. 199; 192, 2009, с. 31]. Поховальний інвентар надзвичайно різний. Відомі як безінвентарні поховання або з одним-двома предметами, так і могили багаті на поховальний інвентар (кілька посудин, кам'яні та крем'яні вироби, кістяні, рогові прикраси та ін.).

Дослідники зауважили, що в більшості біритуальних могильників, кремаційні могили містять менше поховального інвентарю, ніж інгумаційні могили. Грунтуючись на цих спостереженнях, К. Пешел висуває гіпотезу, що в кремаційних могилах були поховані особи більш низького соціального статусу, а у похованнях інгумаційних були поховані представники багатих верств населення [265, с. 199].

Аналізуючи досліджені захоронення КЛСК, у першу чергу Рейнсько-Дунайського та Надбалканського районів, поховальний обряд КЛСК в цілому можна охарактеризувати як біритуальний, з переважанням інгумації.

Проте варто відзначити, що у порівнянні із кількістю поселень на досліджуваній території виявлено дуже мало поховань. Така тенденція стосується не лише Верхнього Подністер'я і Західного Побужжя, а й усієї території поширення культури. На це свого часу звернув увагу німецький археолог Н. Нішер. Спираючись на проведені аналізи, він прийшов до висновку, що виявлені поховання становлять лише 20% населення КЛСК [252, с. 17–187, 43–44]. Н. Нішер припустив, що у ранньому неоліті, у тому числі й носіїв КЛСК, панував обряд кремації. Дослідник підкреслив, що могильні ями виявлених кремаційних поховань неоліту, як правило, дрібні, і

знаходяться у гумусному шарі. Тому більшість могил КЛСК були знищені у результаті ерозії або сільськогосподарських робіт [252, с. 31, 44].

А. Хіль-Дрозд зазначає, що такого погляду дотримується й І. Траутман, яка у своїй докторській дисертації (2007) підкреслює, що виявлені кремаційні поховання КЛСК розташовані у неглибоких ямах і часто не мають поховального інвентарю (або мають бідний інвентар). Саме цим пояснюється низький рівень фіксування поховань КЛСК і поганий стан збереження захоронень [205, с. 19].

Отже, для носіїв КЛСК властивий біритуальний обряд поховання. Поховання містяться у неглибоких могильних ямах, без будь-яких зовнішніх ознак. У інгумаційних похованнях померлий найчастіше лежить на боці у скорченому положенні, переважно орієнтований головою на схід або захід, але трапляється й інша орієнтація. Проведений дослідниками антропологічний аналіз не показав залежності орієнтування від статевих, чи вікових характеристик померлого. У кремаційних похованнях – спалення небіжчиків відбувалося безпосередньо у могильній ямі. За поховальним інвентарем могили поділяються на безінвентарні, малоінвентарні та могили із багатим поховальним інвентарем. Серед поховального інвентарю найчастіше трапляються фрагменти та цілі посудини, долота у формі шевської колодки, прикраси, виготовлені з каменю, кістки або мушлі.

У районі нашого дослідження відкрито два кремаційні поховання. Обидва поховання належать до одиничних захоронень у межах поселення. Кремація відбувалася безпосередньо на місці захоронення, про що свідчить анатомічне розташування частково збережених кісток у Незвиському похованні.

Поховання містяться у неглибоких могильних ямах. В одному з поховань від померлого збереглися обвуглені великі кістки кінцівок та фрагменти черепної коробки. Кістки лежали в анатомічному порядку. Померлий був орієнтований головою на північний захід, лежав на лівому боці, лицем на схід, ноги були витягнуті, а руки зігнуті перед обличчям. В

обох могилах містився поховальний інвентар, що складався із перепалених фрагментів кераміки. У Незвиському похованні виявлено також цілі посудини, сланцеве долото, у формі шевської колодки, фрагмент кістяного шила і лопаточки.

Загалом для носіїв КЛСК характерний біритуальний обряд, з переважанням інгумації. За поховальним інвентарем могили поділяються на без інвентарні, мало інвентарні та могили із багатим поховальним інвентарем. Серед поховального інвентарю найчастіше трапляються фрагменти та цілі посудини, долота у формі шевської колодки, прикраси, виготовлені з каменю, кістки або мушлі.

РОЗДІЛ 3
КЕРАМІЧНИЙ ПОСУД ТА ВИРОБНИЧИЙ ІНВЕНТАР ПАМ'ЯТОК РЕГІОНУ. ГОСПОДАРСТВО

У результаті багаторічних польових досліджень зібрано багатий побутовий і виробничий матеріал, серед якого чільне місце посідають керамічні вироби, крем'яні та кам'яні знаряддя праці.

Групу керамічних виробів репрезентують у першу чергу фрагменти посуду. Необхідно зауважити, що на пам'ятках КЛСК виявлено дуже мало цілих форм посуду. Окрім посуду, до цієї групи входять й інші предмети виготовлені з глини – це, насамперед, речі, пов'язані із прядінням і ткацтвом, а також різноманітні предмети культового значення.

Виробничий інвентар складають крем'яні, кам'яні вироби і предмети, що виготовлені з кістки та рогу. Крем'яні вироби поділяються на дві основні групи: відходи від виробництва і знаряддя праці, найчисельнішими серед яких є ретушовані пластини і скребки. Групу кам'яних виробів складають знаряддя праці для обробки деревини та землеробства. Основу цього комплексу становлять сокири, долота, зернотерки та ін.

Відносно незначну групу складають вироби з кістки та рогу, що пояснюється умовами збереження.

3.1. Керамічні вироби

Серед значного різноманіття ужиткових виробів, які залишило після себе давнє населення, вагоме місце посідає кераміка. Давня кераміка є носієм багатої інформації про життя давнього населення, його заняття, вірування, світогляд, історичну долю, міграційні процеси, а також етнокультурні впливи між різними спільнотами.

У другій половині VI–V тис. до н.е. на теренах Східного Прикарпаття та Волині з’явилося населення землеробсько-скотарської спільноти – КЛСК, яке принесло з собою нові форми керамічних виробів та неповторний декор.

Аналіз кераміки ґрунтується на розгляді трьох її ознак: техніки та технології виготовлення (склад глиняної маси, якість випалу, обробка поверхні посуду), морфологічних (форми) та орнаментації.

3.1.1. Техніко-технологічні особливості

Для населення КЛСК, як і для будь-якої неолітичної спільноти, виготовлення керамічних виробів було важливим процесом, під час якого дотримувалися певних технологічних правил. А. Кульчицька-Лецієвічова, опираючись на петрографічні аналізи польської дослідниці В. Вірської-Парахоняк, зазначає, що спільнота КЛСК у керамічному виробництві використовувала сіру глину-мул, яка мала природну домішку кварцитового нерівноокруглого піску, і таким чином сама по собі знежирювалася [232, с. 82].

Перш ніж виготовити керамічні вироби глина піддавалася попередній підготовці. Для цього її відмучували, додавали до неї спеціальні домішки для знежирення та ущільнення глиняної маси, старанно перемішували і вже тоді приступали до виробництва посуду [232, с. 83].

У науковій літературі поширеним є поділ керамічних виробів КЛСК на дві традиційні групи – кухонну та столову, іноді ще виділяють й проміжну групу.

Загальною техніко-технологічною особливістю кухонної кераміки є наявність у тісті грубих домішок шамоту, жорстви, органічних речовин. Так, органічна домішка присутня у складі керамічної маси кухонних виробів усіх пам'яток Подністер’я та Західного Побужжя (табл. Д.1, табл. Д.46). На більшості поселень поряд із органічними речовинами до тіста кухонних виробів додавали шамот; виняток становлять пам’ятки Торське у Середньому

Подністерї та Йосипівка І у Західному Побужжі. Спеціальна домішка жорстви простежена у складі керамічної маси кухонних виробів на 4 пам’ятках Подністер’я (Блищанка І, Єзупіль І, Котоване І, Уличне) та трьох у Надбужанщині (Йосипівка І, Буськ, Грудек Надбужний) (табл. Д.1). Слід зауважити, що колекція керамічних виробів із Йосипівки І дещо відрізняється від інших, в першу чергу, це простежується у наявності великої кількості жорстви або товченої черепашки, а також незначним вмістом органічної домішки у складі керамічної маси кухонних виробів [106, с.231–237].

Варто підкреслити, що кухонні вироби різних пам'яток відрізняються не тільки за складом, а й процентним співвідношенням спеціальної домішки. За спостереженням А. Кульчицької-Лецієвічової, у пониззі Вісли носії КЛСК до керамічної маси більше додавали органічні домішки, а в басейні Одри – жорству [232, с. 82]. Керамічні вироби з території Волині за технологічними параметрами більше подібні до виробів КЛСК із пам'яток басейну Вісли [116, с. 38].

Посуд кухонної групи досліджуваного регіону здебільшого сірого і коричневого забарвлення різних відтінків, рідше жовтого та чорного кольору (табл. Д.1; рис. Ж.53;74–81; Ж.87–88; Ж.101–104; Ж.117–122).

Стінки посудин товсті (від 0,5 см до 1,5 см), у зламі одно-, дво- або трьохшарові. Зі зовнішньої та внутрішньої сторони старанно загладжені пучком трави переважно в горизонтальному напрямку рідше навскоси, однак поверхня нерівна внаслідок порожнин, які утворилися на місці вигорілої домішки [135, с. 22–48; 172, с. 48–56; 173, с. 73–77]. Іноді посуд покривали ангобом (рідким розчином глини) [56, с. 130–137]. Така технологія обробки зовнішньої поверхні посуду відома на таких пам’ятках КЛСК, як Більшівці, Єзупіль І, Винники, Йосипівка І, Тадані (табл. Д.1).

На відміну від структури кухонних виробів, склад глиняної маси тонкостінного столового посуду більш одноманітний і складається із добре відмученої глини з природною домішкою дрібнозернистого піску (кількість

якого зазвичай становила до 5% від загальної глиняної маси). Така структура керамічного тіста столової групи посуду спостерігається на усіх пам'ятках КЛСК досліджуваного регіону – Незвисько [172, с. 48–56; 173, с. 73–77], Торське [175, с.83–86], Котоване I [174, с. 60], Блищанка I [58, с. 196–222], Більшівці I [181, с. 158–159], Єзупіль I [88, с. 239], Тадані [135, с. 22–48], Гончари [59, с. 93–94], Винники [133. с. 3–14], Буськ [60, с. 81–110], Йосипівка I [106, с. 231–237]. Вироби цієї групи забарвлені у різні відтінки сірого та коричневого кольору, рідше чорного і жовтого. Поверхня гладенька, іноді лощена. На пам'ятках Винники, Тадані, Єзупіль I, Більшівці I трапляються вироби, покриті ангобом (табл. Д.3).

Найменш представлений посуд проміжної групи. Це пояснюється, у першу чергу, тим, що вироби цієї групи складно виділити наочним способом, без проведення детальних фізико-хімічних аналізів. Керамічні вироби проміжної групи виготовлені з глиняної маси, до складу якої входить спеціально доданий пісок та невелика кількість шамоту, жорстви й органічних речовин. Проте незначна кількість згаданих домішок майже не впливала на загальний процес виготовлення посуду. Забарвлення виробів цієї групи, як і попередньої, переважно сірого і коричневого кольору, рідше жовтого і чорного. Поверхня загладжена. (табл. Д.2). Посуд цієї групи виділений у Незвиську [172, с.48–56; 173, с.73–77], Котованому I [174, с. 60], Таданях, Йосипівці I [106, с. 231–237], Буську [60, с. 81–110] та ін.

Як вже зазначалося, для детальнішого вивчення техніки та технології виготовлення керамічних виробів використано комплекс методів оптичної мікроскопії, серед яких головним був метод мінералого-петрографічного аналізу. Аналіз здійснила старший науковий співробітник наукового відділу фізико-хімічних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України в м. Києві Наталія Шевченко.

Проаналізовано 16 зразків кераміки з об'єктів КЛСК трьох поселень: Більшівці I (10 зр.), Тадані (4 зразки), Винники (2 зр.). Застосування цього методу дозволило визначити текстуру, структуру та мінеральний склад

зразків, на основі чого керамічні комплекси поділено на групи згідно особливостей технології їх виготовлення та складу вихідної сировини [94, с. 115–121].

Перша група репрезентована 8 зразками (5 – Більшівці I, 2 – Тадані, 1 – Винники) (рис. Ж.38). Для виготовлення посуду цієї групи використана полімінеральна алевритиста глина без грубих домішок з додаванням спеціальної домішки у вигляді рослинних волокон. У межах цієї групи зразки між собою дещо відрізняються співвідношенням пластичних мінералів (глиняних) з природним уламковим кварц-польовошпатовим матеріалом та спеціальної домішки рослинних волокон. Максимальна кількість останньої досягає 15%, а мінімальна – 7%. Зразки першої групи характеризуються високим показником пористості – до 10–15% (рис. Ж.38). Пори утворилися внаслідок вигорання органічної домішки. Слід відтінити, що наявність органічних елементів впливала не тільки на склад керамічної маси, а й на якість її випалу, оскільки підвищувала температуру з середини та сприяла кращому процесу випалу в глибину керамічної маси. Варто зауважити, що на деяких поселеннях (Більшівці I, Тадані) як органічну домішку використовували мелену солому, а не сіно, про що свідчить форма пор (короткі, товсті), а також залишки невигорілих волокон. Цей факт засвідчує власне землеробський характер господарства общин КЛСК.

Вироби першої групи характеризуються не дуже високою міцністю та середньою (до низької) щільністю. Температура випалу становить приблизно 800–900°C. Три зразки цієї групи було випалено в умовах відновної атмосфери, тобто без доступу кисню. Ще три зразки випалено при змішаній атмосфері випалу: спочатку відновній, а наприкінці – оксидній (2 зр.), або навпаки (1 зр.). Два зразки недопалені (ймовірно брак), на що вказує невисока міцність, наявність залишків волокон, що не вигоріли та зберігання глинистою масою своєї первісної структури. За твердженням Н. Шевченко, керамічний посуд першої групи “дихає” і функціонально міг бути

призначеним для зберігання продуктів харчування, зерна тощо. Ця група відповідає кухонному посуду КЛСК.

Керамічні вироби другої групи представлені трьома зразками (2 – Тадані, 1 – Більшівці І) (рис. Ж.39). Для їхнього виготовлення було використано природний матеріал – піщано-алевритову глину. Уламки псамітової фракції (пісок) окатної або неправильної напівокатної форми розміром 0,5–0,1 мм складають 10–15%, іноді можуть сягати 25–30%, тому можна припустити, що домішка піску є спеціальною. Співвідношення пластичного матеріалу (глиняних мінералів) до уламкового у середньому становить 80% до 20%. Домішка з рослинних волокон складає 1–2%. Фракційний склад уламкового матеріалу відрізняється від розмірів уламків попередньої групи, що надає підстав виділити ці зразки в окрему групу. Однорідність її текстурно-структурних показників свідчить про ретельність попередньої підготовки сировини – стадії відмучування з видаленням грубих уламків та ретельного перемішування. Проаналізовані зразки характеризуються високою міцністю та щільністю. Температура випалу сягала 850–950°С. Термічна обробка двох зразків проходила при відновному режимі випалу (Більшівці І – зр. 10, Тадані – зр. 6, одного – при оксидному режимі (Тадані – зр. 5).

Третя група представлена п’ятьма зразками (Більшівці І – 4, Виники – 1) (рис. Ж.40). Зразкам цієї групи притаманні високі показники щільності та міцності. Вони відрізняються від попередніх груп відсутністю в складі керамічного тіста спеціальної органічної домішки рослинних волокон. Для їх виготовлення використано масну глину, в якій псамітова фракція уламків майже відсутня. Керамічна маса ретельно підготовлена, відмучена. Випал здійснений, здебільш, у відновному режимі при температурі 900–950°С. За твердженням Н. Шевченко, цей посуд міг використовуватися як столовий, а також для зберігання води та приготування їжі. В межах групи зразки несуттєво відрізняються наявністю більшої кількості лусочок слюдяних мінералів.

Таким чином, на підставі результатів мінералого-петрографічного аналізу керамічний посуд за структурою керамічної маси можна поділити на три групи: кухонну, проміжну та столову. Назви є умовними, оскільки, як вже йшлося вище, вироби першої групи могли використовуватися для зберігання продуктів харчування, а третьої – як до столу, так і для приготування їжі.

Увесь посуд робили вручну, великі посудини виготовляли джгутовим способом за допомогою валиків. Тонкостінні посудини виробляли із глиняних смужок товщиною 1,5–2 см. Миски і малі посудинки робили з одного шматка підготовленої маси [232, с. 83].

Незалежно від структурного складу тіста і функціонального призначення, перед тим як піддати термічній обробці, керамічні вироби старанно оброблялися ззовні та зсередини. Часто на поверхні грубостінного посуду можна побачити сліди “розчісування” чи витирання віхтем трави (Тадані, Єзупіль І, Більшівці І та ін.). Поверхня тонкостінного делікатного посуду старанно вирівнювалася і загладжувалася, іноді до блиску, кістяними або дерев’яними лощилами. Нерідко посуд після процесу термічної обробки покривався тонким шаром глини, інколи глини з вохрою – ангобом.

Важливим етапом виробництва посуду є процес його випалювання. А. Кульчицька-Лецієвічова припускає, що вже у ранній період КЛСК для випалювання кераміки могли використовуватися печі. Як доказ, наводить відкриття кількох печей на поселенні Могільніци [234, с. 318]. Слід зауважити, що схожу піч із куполоподібним склепінням виявлено на поселенні Єзупіль І Івано-Франківської обл. Проте за відсутності археологічного матеріалу на черені печі неможливо точно визначити культурну приналежність цього об’єкту. Припущення А. Кульчицької-Лецієвічової підтвердили також результати мінералого-петрографічного аналізу. Внаслідок використання згаданого методу встановлено, що температура випалу становила від 750 °С до 950 °С. Атмосфера випалу у більшості випадків була відновною, тобто без доступу кисню, чого не

можливо досягнути під час випалу у вогнищевій ямі. Застосовувався також комбінований режим випалу – на початковому етапі випалу атмосфера була відновною, а наприкінці оксидною, про що свідчить зональний колір черепка в поперечному розрізі. Зокрема, один із проаналізованих черепків внаслідок зміни режиму випалу отримав світло-сірий колір ззовні, при чому склад черепка залишився щільним за рахунок особливостей самої маси та насиченню вуглецевими часточками (зразок № 1093, шліф 4).

Кількісний склад та процентне співвідношення трьох груп керамічних виробів на різних пам’ятках є різним. Так, на пам’ятках Більшівці І, Тадані, переважає столовий посуд, а в Єзуполі І, Блищанці І, Котованому І відсоток столового та кухонного посуду приблизно однаковий.

Оскільки, як зазначено вище, для виділення проміжної групи необхідно застосувати додаткові методи фізико-хімічних та мінералого-петрографічних аналізів, а в силу різних обставин (у тому числі і фінансових) нам не вдалося застосувати вищезазначені методи до керамічних колекцій усіх пам'яток КЛСК досліджуваного регіону, тому у подальшому застосовано традиційний поділ кераміки на дві групи – кухонну та столову, при цьому посуд, що характеризується перехідними ознаками, в основному, віднесено до групи столових виробів.

При написанні роботи опрацьовано десять колекцій, що становить 1 540 зразків кераміки (переважно фрагменти посуду) – 619 кухонних, 921 – столових (табл. Д.4). У більшості колекціях переважає столовий посуд, виняток становить лише колекція виробів КЛСК з поселення Котоване І Дрогобицького р-ну, що зберігається у ЛІМ. Це пояснюється тим, що у колекційну збірку музею потрапили лише вибрані предмети (фрагменти вінець або боковин із заглибленим або пластичним орнаментом).

3.1.2. Морфологічні ознаки

Морфологічні ознаки посуду залежать від специфіки господарства і побуту того чи іншого населення, а також від функціонального призначення конкретного керамічного виробу. На жаль, до сьогодні не існує єдиної термінології форм посуду (особливо стосовно ранніх землеробських культур), кожен дослідник підходить до опису керамічних виробів суб'єктивно [180, с. 460].

Перші спроби класифікувати посуд КЛСК здійснені ще у першій половині XX ст. [280, с. 67–87]. У 50-х рр. XX ст. чеськими вченими Б. Соудським [275, с. 75–105] і Е. Неуступним [251, с. 386–407]. Проте в основу цих класифікаційних схем покладено не так форму посуду, як орнамент. Крім того, вони розроблені на матеріалах чеських і словацьких пам'яток, які хоч не сильно, але все ж таки відрізняються від виробів, представлених на пам'яток досліджуваного регіону.

Заслуговує на увагу класифікація керамічних виробів КЛСК, запропонована К. Черниш. На основі колекції, зібраної під час розкопок поселення Незвисько, увесь керамічний посуд був розділений на три групи: кухонну, столову і проміжну. Для виробів кухонної групи дослідниця виділяє чотири типи: 1) широкогорлі плоскодонні півсферичні посудини різної величини; 2) посудини типу горщиків із високою горловиною, що звужується догори; 3) посуд типу горщиків із високою горловиною, що розширяється догори, з широкими плечиками та грубим дном; 4) невисокі миски з конічними стінками і плоским дном.

Для столової групи виділено два типи: 1) півсферичні посудини різного розміру (висота 7–22 см) із малим плоским дном. У більшості виробів вінця злегка ввігнуті досередини, а у деяких, навпаки, край відігнутий назовні, у профілі нагадує латинську літеру "S"; 2) банкоподібні посудини з округлим тулубом, невеликим дном і досить високою вузькою горловиною. Вироби

проміжної групи, за К. Черниш, складають конічні і півсферичні миски. [174, с. 18–22].

На сьогоднішній день найповнішою є класифікаційна схема, розроблена молдовською дослідницею О. Ларіною на основі керамічних комплексів КЛСК Пруто-Дністровського регіону [82, с. 58–60]. Тому саме цю схему, з деякими доповненнями і уточненнями, ми використовуємо при характеристиці форм керамічних виробів Подністер'я та Західного Побужжя. За О. Ларіною, весь посуд КЛСК поділений на вісім типів, більшість з яких охоплюють кухонний та столовий посуд.

До посудин першого типу О. Ларіна віднесла вироби півсферичної форми, з вінцями, які заокруглені від найбільшого діаметра до краю. Другий тип, за О. Ларіною, охоплює посудини півсферичної форми приземкуватих пропорцій. На відміну від першого типу вінця в них потовщені, верхній внутрішній край дещо скошений, а зовнішній – відтягнутий і загострений. Такий тип форми у Пруто-Дністровському регіоні притаманний лише кухонному посуду. Варто принагідно зазначити, що на пам'ятках Подністер'я та Західного Побужжя виробів такої форми нами не простежено. Третій тип О. Ларіна називає "бомбоподібними" горщиками, тулуб яких за пропорціями схожий до посудин першого типу, але відрізняється від них злегка підкресленою горловиною. Четвертим типом є "амфороподібні" посудини з чітко вираженою горловиною й округлим тулубом. На підставі аналізу вінець, зокрема, ступеня їх відгину та висоти, у межах цього типу виділено три варіанти. Принагідно зазначимо, що, на нашу думку, дослідниця використовує невдалий термін, оскільки характерною ознакою амфори є наявність ручок, а також звуження у нижній частині виробу, чого ми не простежуємо у даному випадку. П'ятий тип виділений О. Ларіною дещо гіпотетично, оскільки не підтверджений цілими формами. До нього належать "бочкоподібні" горщики, діаметр вінець яких становить 16–30 см. Висота тулуба таких посудин завжди більша від максимального діаметра. Вінця оформлені по-різному: округлі, прямозрізані, зовнішній край витягнений

тощо. До наступних двох типів віднесено вироби у формі мисок: конічні та опуклобокі. До восьмого типу зараховано посудини біконічної форми з явно вираженим переломом профілю у центрі. Перелом підкреслений ледве помітними валиками (табл. Д.5) [82, с. 58–60].

Перш ніж виділяти характерні форми керамічних виробів пам'яток КЛСК досліджуваної території, зазначимо, що, на нашу думку, морфологічні типи у першу чергу залежать від функціонального призначення тих чи інших виробів. Власне за функціональним призначенням увесь посуд КЛСК можна поділити на три групи: чаші, горщики і миски. До першої групи відносимо перший, найбільш поширений тип керамічних виробів, до другої – два типи (III, IV типи за О. Ларіною), до третьої – також 2 типи (VI і VII) (табл. Д.5). Як уже зазначалося вище, керамічних виробів II, V, а також VIII типів на пам’ятках Подністер’я та Західного Побужжя не зафіксовані. Також слід пам’ятати, що далеко не завжди простежуються чіткі межі між різними типами керамічних виробів.

Для порівняльного аналізу відбиралися цілі посудини та фрагменти їхніх верхніх частин (від вінець до найбільшого діаметру тулуба), за якими можна визначити форму посуду. Зокрема це матеріали з колекцій фондів Національного заповідника “Давній Галич”, Археологічного музею Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича, Археологічного музею ЛНУ ім. І. Франка, ЛІМ, Інституту археології ЛНУ ім. І. Франка, Історико-краєзнавчого музею м. Винники, НДЦ “РАС” НАН України.

Для опрацювання керамічних виробів кухонної групи за основу було відібрано матеріали із таких пам’яток: Котоване I (рис. Ж.41–53), Більшівці I (рис. Ж.54–81), Єзупіль I рис. Ж.82–87), Незвисько (рис. Ж.88–92), Торське (рис. Ж.93–94), Блищанка I (рис. Ж.95–102), Винники (рис. Ж.103–109), Тадані (рис. Ж.111–122), Буськ (рис. Ж.123–128), Йосипівка I. Зокрема, проаналізовано 349 одиниць кухонної кераміки, серед яких найбільше число припадає на колекції керамічних виробів з поселень Більшівці I – 99, Єзупіль I – 88 і Тадані – 60.

Найчисельніше кухонний посуд представлений першим типом – півсферичними чашами. Серед усіх проаналізованих виробів 306 віднесено до цього типу, що становить 87% від усієї кількості виробів кухонної групи. Ця форма переважає на всіх пам'ятках КЛСК (табл. Д.6).

Посуд цього типу має півсферичну форму із загнутими до середини вінцями і опуклими стінками, які плавно переходять у ледь помітне дно. Висота співвідноситься до діаметру вінець приблизно як 1:1, або 1:1,5. Загальні метричні показники таких посудин можна записати за допомогою формули $d_т > d_в \geq h > d_д$, де діаметр тулуба ($d_т$) є більший від діаметра вінець, а діаметр вінець ($d_в$) рівний або дещо більший за висоту виробу. Найменшим у таких посудин є діаметр денця ($d_д$) (табл. Д.8).

Більшість посудин цього типу має діаметр вінець від 12 до 24 см (табл. Д.9). Мінімальне значення діаметру вінець становить 8 см. На поселенні Більшівці I мінімальний діаметр вінець дещо більший і сягає 11 см, а у Котованому I – 10 см. I у Подністер'ї, і у Західному Побужжі зустрічаються посудини із діаметром вінець більше 24 см, проте такі вироби є поодинокими (табл. Д.9) [58, с. 196–222; 60, 2009, с. 81–110].

Діаметр денця виробів I типу становить в основному від 5 до 8 см. Мінімальне його значення дорівнює 4 см. При цьому на пам'ятках КЛСК басейну верхнього Дністра діапазон діаметру денець дещо більший, максимальне його значення сягає 10 см. Проте у зв'язку із малою кількістю цілих форм виробів першого типу кухонної групи, далеко не завжди вдається встановити діаметр денець. Більшість фрагментів денець, які, як відомо, є найменш інформативним матеріалом, віднесені нами до групи посудин невизначеної форми.

Товщина стінок посуду цього типу в залежності від розмірів (діаметру та висоти), а також структури керамічного тіста становить від 0,4 до 1,5 см, з переважанням 0,6–1,1 см. Вінця посуду дещо потоншені, їхня товщина становить у середньому 0,4–0,8 см.

У межах першого типу виділено чотири підтипи (табл. Д.7), які відрізняються один від одного ступенем ввігнутості вінець та розміщенням найбільшого діаметра тулуба щодо висоти. Перший підтип – посудини із сильно нахиленими вінцями (коефіцієнт нахилу – 0,49–0,61) – найменш поширені серед кухонної групи (серед опрацьованого матеріалу такі форми кухонного посуду виявлені лише у Більшівцях І, і складають всього 7% від усіх опрацьованих виробів кухонної групи). Другий підтип становлять чаші з середньо нахиленими вінцями (коефіцієнт 0,36–0,48), кількісний склад яких становить 33% (Тадані – 5 (33%), Котоване – 1 (25%), Більшівці І – 9 (33%)). До третього підтипу віднесено вироби зі слабо нахиленими вінцями (коефіцієнт – 0,23–0,35). Цей підтип кількісно переважає на усіх пам’ятках КЛСК і сягає 40–50% (Тадані – 6 (43%), Котоване І – 2 (50%), Більшівці І – 13 (48%)). До четвертого підтипу зараховано чаші з дуже слабо нахиленими до середини вінцями (майже вертикальними) із коефіцієнтом нахилу 0,01–0,22. Найбільший діаметр тулуба розташований вище середньої висоти посудини. Вироби цього підтипу на поселеннях КЛСК Подністеря і Західного Побужжя становлять 10–25%, відомі на пам’ятках Більшівці І, Котоване І, Тадані (табл. Д.7).

Аналогії кухонних півсферичнихих чаш відомі на багатьох поселеннях КЛСК з території Волині, Польщі, Молдови, Словаччини, Румінії, Чехії, Угорщини, Австрії і т.д.: Гнідава [117, с. 52, 133], Гірка Полонка [117, с. 46–47, 148], Голишів ІІ [114 с. 101–103], Ґрудек Надбужний [284, с. 429–460], Нова Гута [231, с. 7–121], Жешув [213, С. 5–27], Данчени І [81, с. 88–110], Флорешти І, Гура-Каменчий VI [82, с. 59–60] та інші.

До другого типу кухонних виробів (третій тип – “бомбоподібні”, згідно класифікації О. Ларіної) віднесено опуклобокі горщики із виділеною шийкою. Тулуби горщиків за формою та пропорціями подібні до посудин першого типу, однак відрізняються від них злегка виділеною горловиною. У зв’язку із поганою збереженістю посуду, не вдалося встановити співвідношення між висотою та діаметром.

Цей тип представлений 15 посудинами: Блищанка I – 2 (11%), Єзупіль I – 7 (8,3%), Більшівці I – 1 (1%), Котоване I – 4 (21%), Йосипівка I – 1 (7%), що становить 4% від усіх проаналізованих форм кухонної кераміки (табл. Д.6).

За пропорціями верхньої частини горщика виокремлено три підтипи (табл. Д.18). До першого зараховано горщики із слаборозвиненою низькою шийкою, що не перевищує 2 см; вінця прямі або ледь нахилені досередини. Співвідношення діаметру вінець і висоти шийки становить приблизно 1:6, 1:8. Три посудини такої форми відомі на пам'ятці Котоване I.

Другий підтип складають горщики "банкоподібної" форми зі слабо профільованими плечиками та прямою високою шийкою, що плавно переходить у дещо опуклий тулуб. Діаметр вінець співвідноситься до висоти шийки як 1:4, 1:5. Вінця мають переважно округлі краї, діаметром 10–22 см. Висота горловини становить у середньому 2,5–8 см. Горщики такої форми зафіксовані на пам'ятках Єзупіль I – 7, Котоване I – 1, Більшівці I – 1, Блищанка I – 1, Вербковіце-Которув – 1.

Окремий підтип становлять горщики із ледь розхиленою та відносно високою горловиною, з потоншеними вінцями, які ледь ввігнуті досередини (Блищанка I, Йосипівка I) (рис. Ж.95:1; Ж.100:1). З поселення Йосипівка I походить посудина зі злегка загнутими вінцями, чітко вираженою конічною горловиною, опуклим тулубом, що плавно переходить у денце. По вигині тулуба розміщені виступи-упори (за техніко-технологічними характеристиками цей виріб слід віднести до проміжної групи) [106, с. 233].

Горщики другого типу відомі на поселеннях КЛСК у Крачові (Польща) [182, с. 15–19], Данчени I [81, с. 88–110], Флорешти I [123, с. 23], Гура-Каменчий VI (Молдова) [82, с. 61].

Третій тип кухонного посуду складають горщики, які відрізняються від попередньо описаного чітко вираженою горловиною та добре профільованими плечиками. Додатково виділено три підтипи: до першого належать горщики із невисокою слабо відхиленою шийкою, що плавно

переходить у опуклий тулуб (табл. Д.19). Зокрема, посудини такого типу виявлені на пам'ятці Більшівці І. Другий підтип представлений горщиками із прямою (або ледь розхиленою) шийкою, висотою 5–10 см, яка різко переходить у опуклий тулуб. Вінця прямі заокруглені, діаметр вінець, здебільшого, дорівнює діаметру основи шийки і становить від 11 до 30 см. Горщики цього підтипу найбільше представлені на пам'ятках Незвисько (рис. Ж.90:8, 9; Ж.92:10, 11), та Єзупіль І. Третій підтип відрізняється від двох попередніх різко розхиленими стінками горловини, що плавно переходять у опуклобокий тулуб. Висота горловини сягає 4–5 см. Такі посудини виявлені у Більшівцях І (3) та Блищанці І (2) (рис. Ж.95:1, 3, 8). Аналогії горщикам третього типу відомі на пам'ятках КЛСК Синжерей І, XI, Флорешти І [82, с. 61], Данчени І [81, с. 88–110].

Четвертий та п'ятий типи керамічних виробів кухонної групи становлять миски. До четвертого (відповідає шостому типу за класифікацією О. Ларіної) відносяться вироби конічної форми, максимальний діаметр тулуба яких співпадає із діаметром вінець. Стінки виробів прямі, не опуклі. Діаметр вінець співвідноситься із висотою як 1:2, 1:3, 1:4. Це найменш представлений тип кухонного посуду на пам'ятках Подністер'я та Західного Побужжя. Відомо три екземпляри – два у Єзуполі І та один у Винниках. Одна з мисок майже повністю збережена. Це невелика посудина висотою 4 см та діаметром вінець 14 см. Товщина стінок – 0,7–0,8 см. Діаметр денця, товщиною 0,9 см, становить 5 см (рис. Ж.84:5). Миски конічної форми виявлені у Флорештах І [82, с. 61], Данченах І [81, с. 88–110].

До п'ятого типу зараховані миски опуклобокої форми. Діаметр їхніх вінець становить 8–18 см, при середній висоті 4–10 см. Товщина стінок – 1,6 см, вінця потоншені – 0,5–0,7 см. Поверхня виробів загладжена, рідко орнаментована (рис. Ж.84:1, 2; Ж.104:1).

Опуклобокі миски поділяються на два підтипи. До першого належать миски відкритого типу, діаметр вінець яких співпадає із найбільшим діаметром тулуба. Стінки посуду ледь розхилені, випуклі. Висота виробів

завжди менша за діаметр вінець і співвідноситься до нього приблизно як 1:2, 1:3 або 1:4. Загальні метричні показники таких посудин можна записати формулою $d_в > d_т > ½h \geq d_д$. Такі вироби відомі на пам'ятках Котоване I, Єзупіль I, Більщівці I, Тадані та ін. (рис. Ж.41:2; Ж.44:4–6; Ж.84:1–3). Зокрема, фрагмент кухонної опуклобокої миски, діаметр вінець якої становить 16 см, знайдений на пам'ятці Котоване I (рис. Ж.41:2; Ж.44:4–6). Під вінцями нанесено ряд пальцевих вдавлень, а приблизно на середині висоти посудини міститься подвійний горизонтальний наліп (рис. Ж.41:2).

Другий підтип – опуклобокі миски закритого типу, діаметр вінець яких трохи менший за найбільший діаметр тулуба. Стінки, як і у посудин першого підтипу, ледь випуклі. Загальні параметри можна описати за формулою $d_т > d_в > ½\ h \geq d_д$. Така форма, як і попередня, трапляється на усіх пам'ятках досліджуваної території (Більшівці I, Блищанка I, Єзупіль I).

Миски опуклобокої форми відомі й на поселеннях КЛСК суміжних територій – Гвоздець [229, с. 11–40], Флорешти I [123, с. 23], Данчени I, Гура-Каменчий VI, Синжерей I, XI [82, с. 88–110] та ін.

Отже, для виробів кухонної групи виділено п'ять типів посуду, які у свою чергу поділяються на підтипи. Найпоширенішими є вироби першого типу – півсферичні чаші без виділеної шийки (табл. Д.15).

Для опрацювання керамічних виробів столової групи за основу було відібрано матеріали з пам'яток: Блищанка I, Незвисько, Єзупіль I, Більшівці I, Котоване I, Винники, Тадані, Буськ, Йосипівка I. Зокрема, проаналізовано 277 одиниць столової кераміки, серед яких найбільше число припадає на колекції керамічних виробів з поселень Більшівці I – 77, Тадані – 46, Блищанка – 37, Єзупіль I – 27.

Керамічні вироби столової групи представлені такими ж формами, що і кухонної (табл. Д.15). Найпоширенішими є півсферичні чаші першого типу, що становлять близько 87% від усієї опрацьованої столової кераміки (Блищанка I – 87%, Незвисько – 78%, Єзупіль I – 93%, Більшівці – 97%, Тадані – 78%) (табл. Д.10). Столові посудини цього типу, як і кухонні, мали

кулеподібну форму із нахиленими досередини вінцями та опуклими стінками, що плавно переходять у ледь помітне дно. Діаметр потоншених вінець становить переважно від 8 до 22 см. Мінімальне значення діаметру вінець – 6 см, а максимальне – 34 см (табл. Д.12). Товщина вінець у середньому становить 0,3–0,5 см, а стінок – 0,5–0,6 см.

Висота співвідноситься з діаметром вінець як 1,5:1 або 1:1, значно рідше висота дещо перевищує діаметр вінець (табл. Д.13), але висота завжди є меншою від найбільшого діаметра тулуба (табл. Д.14), що надає виробам округлої форми і дещо приземистих пропорцій.

Столові вироби першого типу, як і кухонні, поділяються на 4 підтипи (за тим же принципом) (табл. Д.11; Д.16). До першого підтипу належать півсферичні чаші, вінця яких сильно нахилені досередини (коефіцієнт нахилу – 0,49–0,61). Максимальний діаметр тулуба розміщений посередині, або у верхній частині посудини ближче до середини висоти. Придонна частина сильно розхилена. Вироби цього типу незначно поширені на пам’ятка КЛСК і відомі у Таданях – 8,5%, Котованому І – 8,3%, Більшівцях І – 13% (табл. Д.11, Д.16).

Другий підтип складають чаші з середньо нахиленими вінцями (коефіцієнт 0,36–0,48). Діаметр вінець відноситься до висоти виробу як 1:1, 1:1,5. Зафіксовано невелику кількість посудин, у яких висота ледь перевищує діаметр вінець. Стінки плавно переходять у майже непомітне дно. Чаші такого підтипу переважають у Котованому І – 50% і Більшівцях І – 61%. У Таданях їхній відсоток становить 39% (табл. Д.11, Д.16).

Наступний підтип – вироби із слабо нахиленими вінцями (коефіцієнт – 0,23–0,35), найбільший діаметр знаходиться у верхній частині тулуба. Стінки плавно переходять у майже непомітне дно. Придонна частина слабо розхилена. Загальні пропорції посуду середні (висота співвідноситься із діаметром вінець як 1:1) та низькі (1:1,5), рідше високі (висота чаш перевищує діаметр вінець). Ці вироби побутували на усіх пам’ятках і становлять 25–33%, а у Таданях – 44% (табл. Д.11, табл. Д.16).

Чаші з дуже слабо ввігнутими до середини вінцями (майже вертикальними) складають четвертий підтип першого типу керамічних виробів столової групи – коефіцієнт нахилу становить 0,1–0,22. Найбільший діаметр тулуба розташований (відносно висоти) переважно дуже високо, майже під вінцями, рідше – ближче до середини. Співвідношення висоти до діаметру вінець посуду середні (1:1,5; 1:1). Стінки плавно переходять у майже непомітне дно, а придонна частина розхилена слабо. Відомі на таких пам'ятках КЛСК досліджуваного регіону, як Тадані – 2, Котоване I – 1.

Столові вироби першого типу є наймасовішими знахідками на усій території поширення культури, зокрема Волині (Голишів II [114, с. 101–103], Гнідава, Гірка Полонка [117, с. 46–47, 52–53, 133–139, 148], Польщі (Жешув [248, с. 65–88], Крачова [182, с. 15–19], Александровіце [189, с. 97–113], Ланьцут, [197, с. 27–63]), Чехії [285, с. 129–157] та ін.

Другий тип виробів столової групи, як і кухонної, становлять опуклобокі горщики із виділеною шийкою та слаборозвиненими плечиками. Серед столової групи посуду до цього типу зараховано 5 виробів (Незвисько – 1, Винники – 1, Тадані 3) (рис. Ж.89:8; Ж.115:2, 4; Ж.121:2). Так, два горщики з Тадань мали опуклі стінки, слабо розвинені плечика і плавно розхилені вінця діаметром 14 см. Стінки горщиків прикрашені нотним орнаментом (рис. Ж.115:2, 4; Ж.121:2). Горщики другого типу столової групи відомі й на інших теренах поширення КЛСК, зокрема, на пам'ятках Данчени I, Флорешти I (Молдова) [82, с. 88–110], Хаврісе (Чехія) [285, с. 136] та ін.

Третій тип – горщики із чітко виділеною горловиною і плечиками – складають два вироби. Обидва виявлені на пам'ятках КЛСК Подністер'я – Незвисько і Більшівці I. Посудини належать до другого підтипу – горщики висотою 13 і 23 см із ледь розхиленою горловиною, висотою 2,5 і 5,3 см відповідно. Діаметр вінець становить 7 і 14 см, а тулуба – 12 і 26 см відповідно. Аналогії знаходимо у Данченах I, Флорештах I, Гура-Каменчий VI, Синжерей I, XI [82, с. 88–110].

Серед виробів столової кераміки миски конічного типу (IV тип) представлені п’ятьма фрагментами виробів, що становить 2% від усієї опрацьованої столової кераміки (Котоване І, Гончари, Винники, Тадані). Миски невеликих розмірів, діаметром вінець – 18–20 см, товщиною стінок 0,5–0,6 см. Столові миски конічної форми відомі також на пам’ятках Подунав’я [253, с. 181], Польщі [284, с. 435; 277, с. 48; 237, с. 76].

Опуклобокі миски (V тип) представлені 22 фрагментами столових виробів, що становить 8% від усієї столової кераміки. Загальні метричні показники не відрізняються від опуклобоких мисок кухонної групи. В Археологічному музеї ЛНУ ім. І. Франка зберігається реконструйована опуклобока миска КЛСК, діаметром 12 см та висотою 7 см (рис. Ж.104:1). Миски опуклобокої форми відомі й на пам’ятках КЛСК Польщі [197, с. 52.], Молдови [82, с. 75], Подунав’я [246, с. 51–73.]

Окрім вище описаних двох підтипів опуклобоких мисок, які є притаманними й кухонній кераміці, для столової групи виділяють ще один додатковий підтип. До нього належать миски з s-подібним профілем і співвідношенням діаметра вінець до висоти приблизно як 1:2. На сьогодні відомий один такий екземпляр, що походить з пам’ятки Котоване І – зберігається у фондах ЛІМ. Діаметр вінець становить 14 см (рис. Ж.44:3) [86, с. 86]. Миски s-подібного профілю відомі на пам’ятках Молдови [82, с. 75].

Отже, столовий посуд, як і кухонний, поділений на п’ять типів, які у свою чергу поділяються на підтипи. Найпоширенішим є перший тип – півсферичні чаші без виділеної горловини, які становлять 87% від усіх виробів столової кераміки. Найвиразнішими є посудини другого підтипу І типу столової групи. Окрім півсферичних чаш виділено й інші типи керамічного посуду, серед них горщики із виділеними горловинами та миски.

3.1.3. Орнаментація посуду

Питання орнаментації посуду КЛСК неодноразово піднімалося у науковій літературі. Цій проблемі приділяли увагу такі вчені, як А. Стоцкий [280, с. 67–87], Б. Соудський [275, с. 75–105], Е. Неуступний [251, с. 386–407], Ю. Павук [260, с. 7–90], А. Кульчицька-Лецієвічова [237, с. 70–102], О. Ларіна [82, с. 62–85], С. Кадров [213, с. 13–27], К. Черниш [174, с. 18–22; 123, с. 34–35] та ін. Орнаментація посуду КЛСК займає одне з головних місць у питанні відносної хронології пам'яток. Загальноприйнятим є поділ КЛСК на три етапи розвитку, в основі якого лежать орнаментальні особливості керамічних виробів: “донотний”, “нотний”, “желізовський” [237, с. 70–102; 213, с. 13–88; 260, с. 7–90; 194, с. 59].

Перш ніж характеризувати орнаментацію посуду КЛСК досліджуваного регіону коротко зупинимося на термінології. Орнамент (від лат. Ornamentum – прикраса) – візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів (геометричний орнамент), стилізованих рослинних (рослинний орнамент), тваринних (“звіриний”, зооморфний або теріоморфний орнамент), рідше, антропоморфних мотивів [110, с. 123].

Найнижчою ланкою орнаментальної системи виступає елемент орнаменту. Елемент може бути простим, утворюючись із прямої лінії, крапки чи защипу, або складним у вигляді ромба, трикутника, ламаних ліній, поєднаня защипів та ін. Поєднуючись між собою елементи створюють мотиви орнаменту.

Компонування елементів і мотивів у орнаменти здійснюється за допомогою прийомів, що сформувалися вже в добу неоліту: метричність (подібні елементи повторювалися через однаковий інтервал), ритмічність (повторювалися мотиви орнаменту), симетрія (центрично-обертова і дзеркальна, рапорт), статика та динаміка [179, с. 209].

При розгляді керамічних виробів КЛСК досліджуваного регіону встановлено, що приблизно чверть усіх виявлених фрагментів була

орнаментованою. Проте у зв’язку із поганою збереженістю керамічних виробів, орнаментальному аналізу піддані 500 зразків: Блищанка – 71, Незвисько – 55, Єзупіль I – 32, Більшівці I – 117, Торське – 30, Котоване – 44, Тадані – 56, Винники – 27, Гончари – 17, Буськ – 51 (табл. Д.20).

Як зазначено вище, керамічний комплекс з пам'яток КЛСК включає кухонні та столові вироби, які відрізняються між собою не лише за техніко-технологічними та морфологічними властивостями, а й за орнаментом. Посуд КЛСК характеризується значним розмаїттям орнаментальних мотивів, причому методи нанесення декору столової кераміки відрізняються від кухонної [116, с. 40].

Орнаментація кухонного посуду досить одноманітна і поділяється на два різновиди декору: заглиблений та пластичний. Серед орнаментальних мотивів кухонної кераміки виділено три найпростіші елементи: 1) пальцеві вдавлення; 2) нігтеві заглибини; 3) пластичні наліпи. Зразки елементів та орнаментальних мотивів подано у таблицях (рис. Ж.136–151).

Найпоширенішим декором кухонного посуду є пластичний орнамент (40–80% усіх орнаментованих виробів цієї групи) (табл. Д.21; рис. Ж.136–142). Пластичний орнамент представлений у вигляді округлих, овальних або чотирикутних наліпів різної величини із прямим, опуклим, або ж вдавленим вершком (рис. Ж.136–142). Зустрічаються подвійні горизонтальні (Незвисько, рис. Ж.136; Котоване I, рис. Ж.48–49; Торське рис. Ж.140) та вертикальні (Більшівці I, рис. Ж.137:3) ґудзи-наліпи, а також кілька одиничних ґудзів, розміщених у ряд, які складають групу наліпів (Більшівці I, рис. Ж.137:11). Ще одним характерним мотивом пластичного орнаменту кухонного посуду КЛСК є видовжений наліп із двома або трьома пальцевими вдавленнями (Тадані, Більшівці I, рис. Ж.304).

Пластичні виступи-наліпи розміщені симетрично з двох, іноді – з чотирьох сторін посудини, переважно, у верхній, рідше – середній і дуже рідко – у нижній частині керамічного виробу.

Такий орнамент носив переважно лише декоративний характер, проте зрідка міг використовуватися як вушка і згодом трансформувався у ручки керамічних виробів. Доказом цього може бути фрагмент кухонної посудини з великим ручкоподібним наліпом із поселення Блищанка I (рис. Ж.138:6), а також столова посудина з поселення Тадані з ручкоподібним виступом (рис. Ж.118:1).

Як у Подністер'ї, так і у басейні Західного Бугу поширеним є орнамент у вигляді горизонтального (рідше вертикального) валика із пальцевими вдавленнями (Незвисько, рис. Ж.136 11, 12; Єзупіль I, рис. Ж. 139:7, 8; Блищанка I, Торське, рис. Ж.140:9, 10; Буськ, рис. Ж.141:10; Йосипівка I). Такий декор нанесений, переважно, на горщики у місці переходу шийки у плечика, рідше – на тулубі.

Заглиблений орнамент представлений у вигляді пальцевих або нігтевих вдавлень, які найчастіше розташовані у один ряд під вінцями керамічного посуду; іноді вони утворюють подвійні ряди (рис. Ж.142; 143). У Таданях фрагмент кухонної чаші орнаментованої рядом пальцевих вдавлень, що розміщений по діагоналі (рис. Ж.117: 2).

Часто пластичний орнамент поєднується із заглибленим, утворюючи своєрідний комбінований декор, наприклад, посудини з Котованого I, (рис. Ж.41:2, 3; Жє53:3), Тадань (рис. Ж.117:1). У таких випадках, зазвичай, пальцеві та нігтеві вдавлення розміщені під вінцями, а пластичні виступи-наліпи нанесені в основному на бокову частину посуду (рис. Ж.41:2, 3). Також поширений орнамент, коли пальцеві заглиблення розташовані між пластичними наліпками і утворюють оригінальний зигзагоподібний комбінований мотив (Незвисько, рис. Ж.91:5).

Орнаментація столового посуду. На пам'ятках КЛСК Західного Побужжя і Подністер'я серед орнаментації столового посуду кількісно переважає заглиблений орнамент (більше 90%) у вигляді різноманітних врізних ліній та ямок, які у поєднанні творять т.зв. "нотний" орнамент (70–

90%). Невелику групу складає пластичний орнамент – різноманітні ґудзи-наліпи (табл. Д.22).

Серед заглибленого орнаменту виділено п’ять найпростіших елементів: 1 – пряма горизонтальна лінія, 2 – пряма вертикальна лінія, 3 – коса лінія, 4 – дугоподібна лінія, 5 – ямка (рис. Ж.144–149). Часто ці елементи поєднувалися, утворюючи різноманітні орнаментальні мотиви. Співвідношення видів заглибленого орнаменту столової кераміки подано таблиці 23 додатку Г.

Найчастіше на столовому посуді поселень КЛСК досліджуваного регіону зустрічаємо перший елемент – врізну горизонтальну лінію, за допомогою якої утворюються основні варіанти мотивів першого типу – одинична, подвійна, потрійна горизонтальна лінія, стрічка із чотирьох, п’яти шести суцільних ліній, а також окремі відрізки паралельних ліній, кінці яких були відмічені ямками. Між ними залишалося пусте місце. Переважають перші три мотиви (рис. Ж.144–149) [93, с. 3–13].

В основному такі мотиви нанесені у верхній частині посуду, під вінцями, утворюючи бордюр (смужку, що облямовує верх орнаменту), або ж складаючи верхню частину орнаментальної композиції. Цей мотив міг знаходитися й у середній частині тулуба посудини, проте такий варіант зустрічається значно рідше. Деякі посудини були повністю покриті паралельними рядами тонких горизонтальних ліній, що перетиналися ямками, утворюючи вертикальні ряди.

Аналогічні мотиви зустрічаємо на таких пам’ятках КЛСК, як Жешув [248, с.65–88], Ланьцут [197, с. 27–63], Данчени І, Флорешти І [82, с.62–88], Страхув [236, с.20–58], Самбожець [237, с.14–62] та ін.

Мотиви другого типу утворені вертикальними лініями, а також їхнім поєднанням із горизонтальними. Найчастіше зустрічаються на поселенні Більшівці І (табл. Д.24; рис. Ж.70: 3, 4).

Мотиви третього типу утворені за допомогою косої врізної лінії. При цьому, найчастіше трапляються одиничні косі лінії, які через певний

проміжок повторюються (за допомогою методу перенесення або дзеркального відображення) (рис. Ж.73; Ж.76:3, 6; Ж.87:6; Ж.89:6; Ж.90:8; Ж.92:1–3; Ж.144–149). Косі лінії також поєднуються, утворюючи кути (“кутовий” орнамент), що звисають вниз від паралельних ліній, нанесених навколо вінця (рис. Ж.146: 1–4; Ж.149). Відомі горизонтальні чи вертикальні зигзаги, які часто займали майже усю поверхню тулуба (рис. Ж.73: 2; Ж.92: 1, 3). На одній посудині з поселення Незвисько “кутовий” орнамент був дещо ускладнений: від горизонтальних ліній, що проходили під вінцями, вертикально опускалися дві стрічки із трьох паралельних ліній кожна, які поділяли посудину на дві частини; кути вписані один в другий (по три і по п’ять), спускалися не лише з горизонтальних, але й від вертикальних ліній таким чином, що вершини трьох кутів сходилися в одній точці посередині стінки (дод Д., рис. Ж.89:6) [174, с. 20].

У переважній більшості мотиви третього типу поєднуються із мотивами першого. Слід зауважити, що в таких випадках мотиви першого типу – горизонтальні лінії – розміщені під вінцями, а мотиви другого типу – косі лінії – розташовані під ними, утворюючи таким чином різноманітні композиції з геометричним орнаментом.

Аналогії орнаментації третього типу знаходимо на поселеннях КЛСК Більшівці I Флорешти I, Данчени I, Синжерей I, XI [82, с. 62–88], Страхув [236, с. 14–62], Жешув [213, с. 13–17] та ін.

Мотиви четвертого типу складають різноманітні комбінації дугоподібних ліній, які зазвичай, поєднуються із ямками-нотами і творять “хвильовий” (“волютовий”, за О. Ларіною) орнамент (рис. Ж.144:7; Ж.146:7, 8; Ж.148:3, 4). Дугоподібні відрізки стрічок, що складаються з одної, двох або трьох паралельних ліній з ямками в центрі і на кінцях звисають у вигляді фестонів від горизонтальних стрічок паралельних ліній (рис. Ж.144:3, 5; Ж.146:9; Ж.148:5), або творять своєрідну композицію дугоподібних стрічок, що входять своїми кінцями одні в одних. Аналогії знаходимо на таких

поселеннях, як Страхув [236, с. 29], Рогожени ІІ, Данчени І, Флорешти І [82, с. 62–88], Маленовіце [285, с. 144] та ін.

Мотиви п’ятого типу утворені за допомогою невеликих ямок, переважно, округлих, або ледь видовжених. Зустрічаються також трикутні ямки. На поселенні Незвисько виявлено дві півсферичні чаші, на всій площі яких помітний ямковий декор (рис. Ж.92:4, 5).

Поєднання п’ятого виду елементів із чотирма попередніми творить “нотний” орнамент, який є найбільш поширеним на пам’ятках КЛСК Подністер’я та Західного Побужжя (70–90% усіх проаналізованих зразків) (табл. Д.23; рис. Ж.54–65; Ж.69–72; Ж.74–79; Ж.88–90; Ж.92; 94; Ж.96–99; Ж.105–106; Ж.111–116; Ж.119–122; Ж.134). Співвідношення мотивів “нотного” орнаменту подано у таблиці 24 додатку Г. “Нотний” орнамент характерний для пам'яток другого етапу розвитку КЛСК.

З часом ямки-ноти об’єднаються, утворюючи велику та глибоку видовжену ноту, що одночасно перетинає кілька врізних ліній, утворюється “желізовський” орнамент, який характерний для пізніших пам'яток КЛСК. Поодинокі фрагменти посудин із “желізовським” орнаментом зафіксовані на пам’ятках Блищанка І, Єзупіль І, Подгорце (рис. Ж.151) [58, с. 196–222; 88, с. 224–242].

За допомогою повторювання елементів та мотивів формуються відносно стійкі орнаментальні композиції (рис. Ж.144–151). Варто зауважити, що подібні орнаментальні композиційні простежені на пам’ятках Подністеря і Західного Побужжя. Більше того, аналогії їм ми знаходимо на Волині, у Пруто-Дністровському межиріччі, в басейні Вісли та інших районах поширення КЛСК. Це свідчить, у першу чергу, про досить стійкі культурні традиції населення у різних районах поширення культури.

Заглиблений орнамент доповнювався іноді пластичними зооморфними виступами у вигляді голови тварин (Тадані, Незвисько, Більшівці І). Цікава посудина відома із поселення Незвисько, на якій з двох сторін у вертикальному напрямку, були виліплені валики з трьома парами ріжок, що

повинно було означати ряд бичків, що йдуть один за одним (головки тварин умовно передані у вигляді ріжок). Орнамент, що нанесений на посуд, складається зі стрічок, утворених двома тонкими паралельними лініями. Одна стрічка проходить вздовж краю, інші спускаються від неї у вигляді меандрів більшої або меншої величини, заповнюючи собою усю поверхню (рис. Ж.88:3; Ж.145: 7) [174, с. 20]. Із поселення Гончари походить цікава знахідка зооморфної ручки посудини у вигляді стилізованої голівки великої рогатої худоби. Мордочка передана конусоподібним наліпом діаметром 6×8 мм і висотою 4 мм, ріжки під-трикутної форми із заокругленими кінчиками; один з них частково відбитий (рис. Ж.110: 4) [59, с. 94].

Розглядаючи топографію орнаменту, слід підкреслити, що у зв’язку із фрагментарністю зразків, повністю висвітлити це питання досить складно. Проте навіть із наявного матеріалу помітно, що орнамент наносився переважно у верхній частині посуду, або на усю видиму поверхню посудин.

Переважно у верхній частині посуду, під вінцями, містяться одна або дві суцільні горизонтальні лінії, які утворюють свого роду бордюр (окрайку) основного орнаменту. Дещо рідше окрайка складається із трьох горизонтальних ліній (рис. Ж.111–114; Ж.144:1–5, 7–8; Ж.145:4, 5, 7; Ж.146:1–9; Ж.147:1–3; Ж.148:2–5; Ж.149:1–6, 8; Ж.150).

Основний орнамент розташований на тулубі опуклобоких посудин. Прослідковано певну закономірність між орнаментальними мотивами та різними частинами посуду. Так, якщо мотиви першого типу нанесені здебільшого під вінцями, то мотиви другого, третього та четвертого типів зустрічаються, в основному, на боковинах (центральних частинах) посудин, а інколи вкривають майже всю зовнішню поверхню керамічних виробів (рис.Ж. 69:2, 3; Ж.73:2; Ж.74:1; Ж.88; Ж.89:6; Ж.90:7, 8; Ж.92:1–3, 7–9).

Можна також простежити певну закономірність в орнаментації різних форм посуду. Так, чаші першого типу орнаментовані найбагатше, часто орнамент нанесений на усю поверхню. Для горщиків другого і третього типів характерним є нанесення декору у верхній частині посудин. На таких

виробах пальцеві вдавлення або пластичний валик із пальцевими вдавленнями знаходиться у місці переходу горловини у плечики (рис. Ж.83: 4; 90: 9; 92: 10; 93: 10; 95: 1, 2). Найменше орнаментовані миски конічної форми, декор яких (у вигляді окремих ямок, або ліній) розміщений під вінцями.

Таким чином, декор посуду поселень КЛСК досліджуваної території представлений різноманітними орнаментальними мотивами та композиціями. Основними елементами орнаменту столового посуду виступають врізні горизонтальні, вертикальні, діагональні лінії у поєднанні із ямками-нотами, що творять "нотний" орнамент. Повторення основних елементів та мотивів орнаменту формують відносно стійкі орнаментальні композиції, характерні для столового посуду КЛСК. Основними елементами орнаменту кухонної кераміки є виступи-наліпи та нігтеві й пальцеві вдавлення, які нерідко поєднуються, утворюючи оригінальний комбінований орнамент. Встановлено також залежність орнаментаційних мотивів від форми посуду.

На основі проведеного аналізу орнаментальних мотивів керамічних виробів встановлено явне переважання "нотного" орнаменту. Підтверджена думка, що пам'ятки КЛСК досліджуваного регіону, матеріали яких відібрані для аналізу, відносяться до другого етапу розвитку культури.

3.1.4. Інші вироби з кераміки

Окрім керамічного посуду на пам'ятках КЛСК зустрічаються й інші вироби, виготовлені з глини. Зокрема, до них належать фрагменти зооморфних та антропоморфних статуеток, пряслиця, грузила, а також вироби невідомого призначення. Так, під час дослідження поселення Незвисько в наземному житлі простежені глиняні грузила у формі сильно сплюснутої із двох сторін кулі. Виготовлені вони з глини із органічними добавками і відносно добре випалені (рис. Ж.152:3,4) [174, с. 22]. Наявність на пам'ятці грузил свідчить про існування ткацтва. З ткацтвом було

пов’язане прядіння, розвиток якого засвідчують прясла, виявлені на пам’ятках КЛСК. Зокрема, фрагмент прясла червоно-брунатного кольору виявлений на пам’ятці Вербковіце-Которув. Пряслице мало лінзоподібну форму у перетині, діаметр його становив 6,3 см, а висота 1,8 см (рис. Ж.152:2) [195, с. 46–47]. Кілька глиняних пряслиць конічної форми із ввігнутою основою виявлені на поселенні Винники поблизу Львова, діаметр одного з яких становив 6 см [133, с. 6]. Як пряслиця, так і грузила, відомі на інших пам’ятках КЛСК. Так, у Гвоздці (Польща) виявлено 8 фрагментів тягарців та 6 пряслиць, віднесених до КЛСК [229, с. 24–25].

У Незвиську знайдено фрагмент зооморфної фігурки. Голова її пошкоджена, тому важко сказати, яка саме тваринка відображена (рис. Ж.152:1). Ще один фрагмент зооморфної статуетки у вигляді схематичного зображення тваринки зафіксований у заглибленому житлі. Окрім зооморфних статуеток, відомі й антропоморфні. Зокрема, на Волині (пам’ятка Хорів II) знайдено фрагмент середньої частини антропоморфної фігурки, виготовленої з добре відмуленої глини з домішками дрібного піску. Поверхня виробу сірого кольору з світло-сірими плямами [140, с. 176].

Цікавий глиняний предмет трикутної форми, що орнаментований з двох сторін, походить з поселення у Винниках [133, с. 6, 13]. З однієї сторони заглиблений орнамент нагадує зображення Сонця – від двох концентричних дуг відходять рисочки-промені. В центральній частині знаходяться дві округлі ямки. На протилежній стороні заглиблені лінії складають композиційний мотив у вигляді Місяця з трьома паралельними горизонтальними лініями, що відходять від нього, та п’ятьма вертикальними лініями і ямками (рис. Ж.153) [89, с. 27–28, 40]. Часткове зображення предмету не дає можливості повністю відтворити рисунок і пояснити семантику зображень. М. Пелещишин вважав, що цей предмет відображає календарно-обрядові уявлення мешканців поселення [133, с. 6, 13].

Отже, на поселеннях КЛСК окрім керамічного посуду виявлено й інші предмети, виготовлені з глини, у першу чергу, прясла та тягарці, що

засвідчують розвиток у цих общин таких промислів як прядіння та ткацтво. Наявність зооморфних статуеток засвідчує поширення у середовищі общин лінійно-стрічкової культури культу домашніх тварин, зокрема бика. Поряд з цим, антропоморфні статуетки свідчать про існування культу жінки-матері, що мабуть, була символом родючості.

3.2. Крем'яні вироби

Важливе місце у повсякденному житті неолітичного населення посідали крем'яні вироби, які у значній мірі представлені на усіх відомих пам'ятках КЛСК досліджуваного регіону.

При написанні роботи опрацьовано 16 колекцій, що становить 2 771 предметів, з них 1 914 – відходи виробництва, 857 – знаряддя праці (табл. Д.25).

Сировиною для виготовлення крем'яних виробів слугував високоякісний туронський кремінь, що в межах Волино-Поділля залягає у вапняково-крейдовій формації і досить часто складає самостійні горизонти [55, с. 148–149]. Туронський кремінь заходу України поділяють на два види: західноволинський і подільський. Варто зауважити, що на пам'ятках Західного Побужжя крем'яні знаряддя праці представлені західноволинським різновидом туронського кременю, який локалізується у субмеридіальній смузі між пунктами Колки – Ківерці – Кременець – Рогатин. Західноволинський кремінь поділяється на чотири типи: кулястий, еліпсо- і рогаликоподібний та плитчастий. Розміри конкрецій від 5 до 30 см. Часом трапляються екземпляри до 1 м у діаметрі. Халцедонова маса західноволинського кременю забарвлена в чорний або темно-сірий плямистий кольори, іноді концентрично-смугастого (чорного і світло-сірого) забарвлення [55, с. 148–149]. У західноволинського кременю вищий вміст органічного вуглецю, ніж у альбського, нижньо- і верхньосеноманського, а також досить високий вміст кремнезему (91,23–97,52%) [55, с. 150].

На відміну від Західного Побужжя, у Подністер'ї використовували в основному подільський різновид кременю, поклади якого простежені у висококарбонатних вапняках турону Подільської височини. Цей кремінь представлений, в основному, округлими, або овальними конкреціями середніх розмірів діаметром 10–15 см, меншою мірою 20–25 см. За морфологічними ознаками він наближений до західноволинського кременю. Вміст кремнезему в ньому сягає 93–97% [55, с. 152]. Подільська крем'яна сировина поділяється на чотири підвиди: розтоцький, гологоро-кременецький, західноподільський та північнопокутський. На пам'ятках КЛСК Подністер'я в основному зустрічається північнопокутський підвид, який локалізується на території Тлумацького і, частково, Галицького районів Івано-Франківської області. Крем'яна сировина представлена овальними й округлими конкреціями розмірами 15–20 см, які забарвлені у темно-сірий та чорний кольори, значно рідше зустрічаються екземпляри з плямистою і цятковою структурою [55, с. 154].

Варто підкреслити, що окрім виробів з місцевої сировини на пам'ятках КЛСК трапляються цікаві імпортні знахідки, що свідчать про контакти місцевого населення з общинами суміжних територій. Так під час дослідження пам'ятки Гончари виявлений нуклеус, виготовлений з т. зв. "шоколадного" кременю, поклади якого у вигляді малих або середніх розмірів конкрецій знаходяться в районі Свєнтокшиських гір (середня течія Вісли) і залягають в крейдовій товщі верхньої юри. Високоякісний за петрофізичними показниками шоколадний кремінь значною мірою використовувався давнім населенням сучасної території Польщі, починаючи від палеоліту, але найбільшого поширення він набув у неоліті. Вироби з нього проникли шляхом обміну на досить значні відстані від місця його локалізації. На думку В. Коноплі, ця знахідка свідчить про прямий або опосередкований ритуальний обмін між мешканцями поселення КЛСК в Гончарах із спорідненими общинами Повіслення або Посяння, в основі якого

могли лежати певні взаємовідносини, котрі поки що за браком додаткової інформації не до кінця з'ясовані [59, с. 100–101].

Відсутність на поселеннях КЛСК конкрецій може свідчити, що первинна обробка і виготовлення нуклеусів провадилися на стороні, біля місць його добування, а вже саме виробництво знарядь відбувалося безпосередньо на поселеннях, на яких виявлено відходи обробки кременю – нуклеуси, нуклеподібні уламки, пластини, відщепи, лусочки, уламки сировини. Загалом усі крем'яні вироби можна поділити на чотири групи: нуклеуси і нуклеподібні уламки; пластини та їх фрагменти; відщепи і луски; знаряддя праці (табл. Д.25). Співвідношення цих чотирьох груп на окремих пам'ятках подано у таблиці Д.26.

Як на пам'ятках Подністер'я, так і басейну Західного Бугу зафіксовано відносно небагато нуклеусів на кожному з поселень. У процентному співвідношенні їхня частка складає від 3% до 5% від загальної кількості крем'яних виробів. Виняток становлять деякі пам'ятки Західного Побужжя досліджені поверхневими розвідками, де нуклеуси становлять 21% (табл. Д.26). Розміри нуклеусів невеликі, коливаються у межах від 25 до 60 мм, і лише окремі з них, зокрема на поселеннях Тадані і Мединя, Котоване I, сягають 70–125 мм у довжину (табл. Д.27). Найбільш поширеними є призматичні, конічні та циліндричні одноплощадочні нуклеуси (табл. Д.27, Д.28).

На поселеннях Західного Побужжя призматичні нуклеуси відомі у Гончарах, Буську та Йосипівці I. Зокрема, у Гончарах виявлений одноплощадочний призматичний нуклеус, виготовлений з шоколадного кременю, розмірами 43×40×25 мм зі скошеною, повздовжньо ретушованою ударною площадкою, на тильній стороні якого наявна частково збережена жовнова кірка білого кольору товщиною близько 3 мм, що переходить у темно-сіре, майже чорне забарвлення [59, с. 100]. Кілька нуклеусів цього типу походять із Йосипівки I. Це, переважно, одно-, дво-, та багатоплощадкові ядрища для пластин (рис. Ж.157:1) [105, с. 225].

Одноплощадочні призматичні нуклеуси відомі з пам’яток КЛСК поблизу с. Комарів Сокальського р-ну Львівської обл. (табл. Д.27, Д.28). Серед них переважають невисокі вироби, висотою 27–90 мм, з прямою або незначно скошеною безсистемно фасетованою ударною площадкою [22, с. 39, 42; 62, с. 12, 24]. Ще один одноплощадочний призматичний нуклеус зі скошеною і нефасетованою ударною площадкою (34×41×22 мм) відомий з поселення КЛСК у Буську (рис. Ж.156: 2) [60, с. 90].

У Подністер’ї нуклеуси призматичного типу зафіксовані на поселеннях Котоване І, Мединя, Уличне. Зокрема, великий призматичний нуклеус з якісного кременю сірого кольору, що був не до кінця використаний, виявлений у Котованому І. З однієї сторони він покритий кіркою та має дві ударні площадки (зверху та знизу). Довжина – 125 мм, діаметр – 93 мм [146, с. 115]. 12 призматичних одноплощадочних нуклеусів з прямою або ледь скошеною ударною площадкою походять із пам’ятки Мединя (рис. Ж.158) [61, с. 385], ще два нуклеуси такого типу знайдені на пам’ятці Уличне (рис. Ж.159: 8) [56, с. 131].

Другий тип складають конічні нуклеуси, представлені на поселеннях Винники–Лазки, Тадані, Комарів, ур. Байорові Дуби, Комарів, ур. Груша, Комарів, ур. вул. Шевченка (басейн Західного Бугу), Незвисько, Котоване І, Уличне (рис. Ж.159: 1, 5, 6), Мединя (рис. Ж.158: 2, 3) (Подністер’я). З поселення Винники–Лазки походять два невеликі нуклеуси конічної форми, довжиною 55–60 мм. З них сколювалися пластини різної довжини та ширини. Оскільки на поселенні довжина деяких пластин досягає 80 мм, М. Пелещишин припускає, що були і дещо більші нуклеуси [133, с. 4]. На пам’ятці Тадані виявлено три конічні нуклеуси довжиною до 75 мм, що відповідає довжині пластин [135, с. 24]. Три одноплощадочні конічні нуклеуси походять з околиць с. Комарів. Один з них, виявлений в урочищі Груша, розміром 80×38×26 мм має скошену радіально фасетовану ударну площадку [22, с. 42]. Другий (ур. вул. Шевченка), з прямою радіально фасетованою ударною площадкою, розмірами 42×33×28 мм [22, с. 20]. Третій

(ур. Байорові Дуби) – конічний з прямою, безсистемно фасетованою ударною площадкою, розмірами – 26×17×15 мм [22, с. 39, 31].

Конічні нуклеуси, знайдені на пам'ятках Подністер'я, мали, переважно, одну пряму або скошену ударну площадку; їх висота коливається від 30 до 80 мм [56, с. 131; 61, с. 185; 174, с. 20]. Наявність конічних нуклеусів на поселеннях КЛСК Верхнього Подністер'я (Котоване, Уличне) заперечує думку Д. Гаскевича про відсутність таких виробів у матеріалах Верхнього Дністра [26, 19 с.].

Окрім призматичних та конічних нуклеусів на пам'ятках КЛСК виявлені торцеві – Буськ (рис. Ж.156:1), Уличне (рис. Ж.159:4), Мединя (рис. Ж.158), циліндричні – Мединя, Комарів, ур. Перед Мостом, ур. Груша, ур. вул. Шевченка, сплющено-циліндричні – Мединя, дископодібні відщепові – Йосипівка І (рис. Ж.157:2), а також аморфні нуклеуси (табл. Д.28, Д.29). До нуклеусів аморфної форми ми відносимо і шість крем'яних макролітичних виробів з поселення Йосипівка І, які увійшли в науковий обіг як рубаючі знаряддя праці [178, с. 263].

Отже, нуклеуси мали невеликі розміри від 26 до 125 мм, при переважній більшості довжиною до 75 мм (табл. Д.27). Здебільшого представлені призматичними та конічними типами. Серед них переважають одноплощадкові – (Мединя [61, с. 385], Уличне [56, с. 131], Буськ [60, с. 90], Гончари [59, с. 100], Йосипівка І [105, с. 225], Комарів, ур. Перед Мостом [22, с. 39]), хоча зустрічаються і дво- та багатоплощадкові (Йосипівка І [105, с. 225]).

Як відбійники, для сколювання пластин використовували нуклеуси та нуклеоподібні уламки, а також кам'яні гальки. 29 відбійників представлено у колекції крем'яних виробів з поселення Йосипівка І [105, с. 226–228], 1 – з Винники–Лазки [133, с. 4]. Ще чотири відбійники походять з поселення Котоване І, два з яких виготовлені з нуклеусів коричневого та темно-сірого кременю доброї якості. Діаметр одного з них становив 40 мм [146, с. 112, 115].

Основною заготовкою для знарядь праці були пластини, які нерідко використовувалися як ножі без додаткової обробки робочих країв, про що свідчать вищербини та залискованість [135, с. 24].

Значний відсоток серед крем'яних знахідок (47–66%) становлять відщепи, що говорить про виготовлення знарядь праці безпосередньо на поселеннях КЛСК.

Крем'яні знаряддя праці представлені різними за функцією виробами. Співвідношення типів крем'яних знарядь праці показано у таблицях 30–33 додатку Г.

На більшості пам'яток досліджуваної території найчисельнішою категорією знарядь з вторинною обробкою є ретушовані пластини. На них припадає у середньому 31–75% від усіх крем'яних знарядь праці (табл. Д.30–33). Виняток становить лише пам'ятка Йосипівка I, де переважають ретушовані відщепи і скребки (табл. Д.32, Д.33).

Серед цієї категорії знарядь праці можна виділити поздовжні та поздовжньо-крайові пластини з ретушованими бічними краями, пластини зі скісно ретушованими поперечними кінцями й зі стрільчасто ретушованими кінцями.

Окрайки поздовжніх та поздовжньо-крайових пластин загострені дрібнофасетковою лускоподібною або дрібнозубчастою ретушшю, що суцільно чи частково покриває один або обидва краї платівок.

Найчастіше трапляються пластини з поздовжньо ретушованими бічними краями – 62% (табл. Д.34, Д.35, Д.36). Серед них переважають вироби ретушовані з боку спинки по одному (табл. Д.34, Д.35; рис. Ж.I60:1–3, 5–8, 11–12, 16, 19; Ж.177:5; Ж.178:10, 13) або двох (табл. Д.34, Д.35; рис. Ж.160:8, 13–15, 18; Ж.177:1, 7–9; Ж.178:4, 9, 11, 15) бічних краях.

Для обробки пластинчастих виробів населення КЛСК також використовувало техніку дрібного ретушування з боку черевця, однак таке нанесення ретуші застосовувалося рідше (табл. Д.34, Д.35; рис. Ж.177: 5; Ж.178:14). На пам'ятці Комарів, ур. Груша знайдено однобічно ретушовану

пластину, окрайка якої оброблена зі сторони черевця частковою дрібнозубчастою ретушшю [62, с. 12]. Двобічно ретушовані пластини відомі на поселеннях Хренів VI і Нова Скварява II [21, с. 125–126; 57, с. 10–11].

Для кременеобробної індустрії носіїв КЛСК, окрім пластин із боковим ретушуванням, характерні й поздовжні пластини з ретушованими поперечними краями. Такі пластини виявлені на пам'ятках КЛСК досліджуваного регіону – Блищанка, Мединя III, Уличне, Гончари, Винники–Лазки, Буськ, Комарів, ур. Перед Мостом та ін. (табл. Д.34, Д.35; рис. Ж.177:4) [59, с. 101–105; 21, с. 124–126]. Робочі краї загострені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю переважно з одного кінця зі сторони спинки, рідше зі сторони черевця. На поселення Мединя виявлена пластина (середня частина поздовжньої розміром 30×13×3 мм) з двома скісно ретушованими кінцями, яка за формою нагадує трапецію (рис. Ж.164: 6). Один з її бічних країв оброблений зі сторони спинки суцільною мікрозубчатою ретушшю [61, с. 389]. Також серед пластинчастих виробів зі скісно ретушованими поперечними краями наявні різновиди з підправленими дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю бічними краями, що нанесена частково чи суцільно зі сторони спинки або черевця заготовок. Такі вироби походять з Уличного, Нової Скваряви II, Комарева, ур. Перед Мостом та ін. (табл. Д.34, Д.35).

На пам'ятці Мединя виявлено 7 пластин із стрільчасто ретушованими кінцями. Леза виробів загострено двобічною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною частково або суцільно зі сторони спинок і лише в одному випадку бічна окрайка фасетована зі сторони черевця [61, с. 388].

Довжина всіх цих артефактів коливається від 15 мм до 83 мм. Переважають знахідки малих і середніх розмірів довжиною 21–35 мм при ширині 10–17 мм і товщині 3–5 мм (табл. Д.34). Однак, відомі й великі пластини. Так, з поселення Блищанка I походять однобічно ретушовані пластини зі скісно ретушованими поперечними кінцями, розмірами

відповідно 51×18×4; 47×16×4; 41×17×4 мм [58, с. 207], на пам'ятці Мединя виявлені ретушовані пластини, довжина яких становить 47–51 мм, при ширині 14–18 мм і товщині 5–8 мм [61, с. 387–389], а на поселенні Йосипівка I знайдено кілька пластин довжиною 55–83 мм при ширині 12–28 мм і товщині 6 мм. Проте в переважній більшості довжина виробів не перевищує 50 мм. Варто також зазначити, що крем'яні вироби цієї категорії довжиною до 55 мм в основному виготовлені на фрагментах пластин, тоді як вироби довжина яких перевищує 60 мм переважно виготовлені на цілих пластинах. Як зазначає Б. Бальцер, для КЛСК характерні знахідки довжина більшості з яких не перевищує 50 мм, а десятисантиметрові артефакти є дуже рідкісними. За твердженням дослідника, малі вироби є господарською особливістю кременярства КЛСК і загалом найбільш типовими для неолітичної епохи [185, с. 74]. Б. Бальцер припускає, що для кременеобробної індустрії носіїв КЛСК було притаманним зумисне ламання пластин, які призначались для певного виду знарядь праці (ретушованих пластин, скребків або вкладнів серпів) [185, с. 74].

Другими за чисельністю є скребки. Їхнє процентне співвідношення відносно інших артефактів із вторинною обробкою становить приблизно 10–38% (табл. Д.30–33). Скребки виготовлені в основному на пластинчастих та відщепових заготовках. Виробам цієї групи притаманні дугоподібні, симетричні або дещо асиметричні стосовно повздовжньої осі заготовок леза, які сформовані характерною напівкрутою дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю з боку спинки (рис. Ж.163:11–14, 16–20, 22–27; Ж.166:1, 6, 7, 11; 169; Ж.170; Ж.173) [58, с. 207].

Виділено чотири типи скребків: 1) кінцеві на пластинах та фрагментах пластин; 2) протилежно-кінцеві на пластинах; 3) кінцеві на відщепах; 4) протилежно-кінцеві на відщепах (табл. Д.38). Кожен з яких додатково поділено на п'ять підтипів за формою леза: дугоподібні; півокруглі; округлі; зі стрільчастоподібним лезом; з прямим лезом (табл. Д.39).

Найбільш поширеними є кінцеві скребки на пластинах. Серед них переважають односторонні вироби з півокруглими і дугоподібними робочими краями. Іноді ретуш частково покриває одну або дві бічні окрайки.

Серед скребків на відщепах переважають кінцеві з півокруглими лезами. Зокрема, такі знаряддя праці виявлені на поселенні Верхнього Подністер'я Котоване І. Д. Гаскевич зауважив, що відщепові підокруглі скребачки відсутні у матеріалах Верхнього Дністра [26, 19 с.].

Скребки виготовлені в основному на пластинах і відщепах середніх розмірів, довжина виробів становить від 12 до 60 мм, ширина від 14 до 27 мм, товщина від 4 до 7 мм. З-поміж них кількісно переважають екземпляри довжиною до 30 мм, шириною до 20 мм і товщиною до 5 мм [61, с. 389]. З Незвиська походить один фрагмент скребка, робочий кінець якого відзначався ідеальною гладкістю, оскільки був відполірований до блиску і зношений. Такі скребки зустрічаються дуже рідко [174, с. 22].

Наступною категорією виробів з вторинною обробкою є вкладні серпів (рис. Ж.174), процентне співвідношення яких відносно інших крем'яних знарядь праці на пам'ятках становить 6–27% (табл. Д.30–33). Ця категорія виробів складається з двох, яскраво виражених груп – із кутовою та поздовжньою заполіровкою. На пам'ятках КЛСК дослідженого регіону кількісно переважає перша група вкладнів (табл. Д.40).

Вкладні першої групи за формою є трапеціє- та прямокутноподібними виробами на пластинчастих заготовках завширшки 13–23 мм. Товщина виробів становить 3–8 мм. Довжина цілих екземплярів коливається в межах 29–50 мм. Зазвичай, подібні вироби мають лискування тільки з одного кута заготовки, що свідчить про їх використання у набірних серпах так званого "каранівського" типу [105, с. 228–229]. Вкладні другого типу мають підчотирикутну форму і виготовлені на цілих або фрагментах пластин і макропластин. Робочий край цих виробів сформований за допомогою зубчастої або мікрозубчастої суцільної чи переривистої ретуші. Довжина таких вкладнів коливається від 22 мм до 75 мм, ширина становить 14–28 мм,

товщина – 3–7 мм. Підлощення на цих знаряддях праці простежено по всій довжині леза [105, с. 228–229]. Вкладні серпів цього типу відомі на поселеннях Незвисько, Гончари [58, с. 102], Буськ [60, с. 91]. Вкладні, що походять з Незвиського поселення мають розміри 50×15 мм і 55×17 мм при товщині пластинок 3 мм. На кінці пластинок і робочій стороні нанесена зубчаста ретуш; ця ділянка знарядь також сильно заполірована від роботи. Краї пластин, що знаходилися в оправі, залишилися гострими [174, с. 22].

Вкладні серпів (рис. Ж.174; Ж.: 3, 4, 6–8) використовувалися у роботі як без підправки, так і з відповідним загостренням ріжучих кінців за допомогою мікро- та дрібно фасеткової лускоподібної або мікрозубчастої ретуші, що наносилась, переважно, зі сторони спинок сколів [61, с. 392], інколи також трапляються вироби, на яких ретуш нанесена з боку черевця (Буськ) [60, с. 104–105]. Поперечні кінці деяких вкладнів підправлені крутою або півкрутою лускоподібною ретушшю, нанесеною з однієї або двох сторін. Таке підправлення сприяло кращій фіксації вкладнів у руків'ї [58, с. 207; 61, с. 389–390].

На поселеннях КЛСК досліджуваного регіону переважають вкладні серпів із кутовою заполіровкою леза, які вкладалися в злегка зігнуті управи серпів "каранівського" типу. У такі серпи вставляли принаймні 3–4 вкладні [Balcer, 1983, с. 75]. Таким чином, у групі знарядь кілька вкладнів репрезентують один серп. Сильне заполірування і лінійні сліди свідчать про інтенсивне та довготривале застосування серпів у господарстві населення КЛСК.

Носії КЛСК, окрім вищеописаних крем'яних знарядь праці використовували у господарстві також скобелі. На різних поселеннях ця група знарядь праці становить від 3% до 17% (табл. Д.30–33).

Скобелі виготовлені на пластинах або відщепах, мають одну або дві (рис. Ж.164:14, 19; Ж.178:1) виїмки на бічному краю. Робочі ділянки скобелів здебільшого добре сформовані за допомогою крутої дрібнофасеткової ретуші. На деяких знахідках вони помірно увігнуті й досить видовжені

відносно центральної осі сколів [61, с. 389]. Загалом серед скобелів можна виділити кілька типів: 1) односторонні виїмчасті (рис. Ж.164: 17, 18); 2) односторонні подвійно-виїмчасті (рис. Ж.164:19; Ж.178:1); 3) двосторонні виїмчасті [61, с. 388]; 4) двосторонні виїмчасто-прямі (Нова Скварява); 5) поперечно-кінцеві виїмчасті (Нова Скварява) [61, с. 388; Конопля, Яворівський, 2003, с. 10].

Вироби цього різновиду відомі у Йосипівці I [105, с. 229], Хреневі VI [21, с.125], Котованому I [146, с.115], Мединi III [61, с.389]. У Котованому I знайдений один ніж-скобель, який, на думку І. Свєшнікова, першочергово використовувався як вкладень до серпа. Від довгого використання лезо стерлося і грані були відретушовані; на одній з них зроблена виїмка [146, с. 115].

Приблизно 4% від усіх опрацьованих знарядь праці складають різці (табл. Д.31). Більшість різців виготовлені на пластинах, вони переважно однофасеткові, також відомі дво- та багатофасеткові (рис. Ж.163:1–10; Ж.172: 5) [105, с. 229]. Вироби цієї категорії мають невеликі розміри, їхня довжина становить від 17 до 58 мм, переважають вироби довжиною 23–30 мм. Більшість з них має дуже дрібне ретушування.

Серед різців виділено кілька типів: 1) кутові односторонні; 2) подвійно-кутові; 3) бічні односторонні; 4) протилежно-кінцеві кутові; 5) серединні; 6) комбіновані (табл. Д.41).

На пам’ятках КЛСК досліджуваного регіону переважають кутові й бічні односторонні різці, які відповідно складають 44% і 24% від усіх різців (табл. Д.42).

Різці першого типу відомі майже на усіх поселеннях КЛСК – Блищанка [58, с. 207], Мединя [61, с.389], Котоване [146, с. 112–115], Буськ [60, с. 91], Йосипівка I [105, с. 229] та ін. Бічні різці виявлені у Мединi [Конопля, 2010, с. 389], Котованому [146, с. 112–115], Уличному [56, с. 132], Йосипівці I [105, с. 229]. Різці інших типів зустрічаються відносно рідко (табл. Д.41, Д.42).

Відносно нечисельними є проколки – 1% від усіх опрацьованих знарядь) і свердла (перфоратори) 3%. Поодинокі знахідки проколок виявлені у Мединi [61, с. 390], Котованому I [146, с. 115], Уличному [56, с. 132]. До проколок віднесено вироби з виділеним жалом. Леза проколок сформовані притуплювальною середньофасетковою лускоподібною ретушшю, яка охоплює їх бічні краї зі сторони спинок (Уличне) (рис. Ж.160: 4). На пам'ятці Мединя проколки представлені трьома цілими зразками, виготовлені вони на повздовжньому і безсистемному відщепах та на поздовжній пластині. Жальця артефактів підправлені дрібнофасетковою ретушшю вздовж двох бічних країв із двох сторін (спинки і черевця), або лише з однієї сторони. Ще дві проколки частково пошкоджені (рис. Ж.164:13, 20) [61, с. 390].

Свердла, на відміну від проколок, мають дещо більші розміри і ширшу робочу частину, що, здебільшого, заокруглена, лише в кількох випадках робочий кінець свердла загострений. Жальця, як і у проколок, сформовані за допомогою середньофасеткової лускоподібної ретуші, нанесеної зі сторони спинки вздовж обох бічних країв заготовок (іноді також з одного або двох боків черевця), яка сприяла їх більш дієвому проникненню в оброблюваний матеріал – дерево або кістку. В якості заготовок використовували переважно пластини [61, с. 391]. Вироби цього типу походять з поселень Котоване I [146, с. 115], Уличне (рис. Ж.161:28) [56, с. 132], Мединя (рис. Ж. 164:15, 21–23) [61, с. 391].

Велика колекція перфораторів походить з поселення Йосипівка I (19 екз.). Цю групу складають вироби з виділеним жалом, сформованим притуплю вальним ретушуванням. Більшість з них виготовлені на відщепах, і лише незначна кількість сформована на пластинчастих заготовках [105, с.229; 178, с. 260]. До цієї групи знарядь праці нами віднесено і 9 ввиробів, зарахованих Т. Миляном, Д. Черноволом та ін. до негеометричних вістер на пластинах [105, с.229; 178, с. 263]. Варто зауважити, що самі ж автори при розгліді цієї групи виробів припускають, що частина з них могла використовуватися як перфоратори [178, с. 263].

Для общин КЛСК Західного Побужжя та Подністер'я характерний також мікроінвентар у вигляді різноманітних трапецій, виготовлених на січеннях пластин [135, с. 24; 105, с. 229; 56, с. 132]. Мікролітичні трапеції, довжина яких не перевищує 15 мм, виявлені на пам'ятках Тадані, Уличне, Нова Скварява [135, с. 24; 56, с. 132; 57, с. 10–11]. Чотири мікроліти, виявлені на пам'ятці Нова Скварява II, виготовлені на середніх частинах поздовжніх пластин розмірами 12–18 × 14-19 × 3–4 мм. Три з них належать до типів високих і одна до середньовисоких із симетричними та асиметричними формами. Бічні краї сформовано пів- і крутою дрібно фасетковою лускоподібною ретушшю [57, с. 10–11]. Відносно велика колекція мікролітичних трапецій походить з поселення Йосипівка I – 17екз. Серед них переважають трапеції середньо високого типу [105, с.229; Черновол та ін, 2009, с. 262–263]. В основному такі виробу слугували вкладнями до серпів.

Порівнюючи крем'яні вироби досліджуваного регіону із крем'яним інвентарем пам'яток КЛСК Румунії і Молдови, можемо відзначити як спільні, так і відмінні риси. В усіх зазначених регіонах переважають призматичні та конічні нуклеуси. Серед заготовок основне місце посідали пластини. На пам'ятках досліджуваного регіону і Румунії серед крем'яних знарядь найбільш поширеними є ретушовані пластини, а у Пруто-Дністерському межиріччі (Республіка Молдова) переважають скребки. Вкладні серпів у досліджуваному регіоні становлять 6%, на пам'ятках Румунії – 4%, а у Пруто-Дністерському межиріччі – 8,7%. Відсоток проколок і свердел на пам'ятках Пруто-Дністерського межиріччя і у досліджуваному регіоні приблизно однаковий. На румунських пам'ятках КЛСК повністю відсутні різці, а мікролітичні геометричні вироби дещо перевищують показники на пам'ятках Верхнього Подністер'я, Західного Побужжя і Пруто-Дністерського межиріччя.

Д. Гаскевич відзначає схожість крем'яного інвентаря Волині та Верхнгього Побужжя пам'яток Малопольщі та Куяв, а Середнього Дністра – Молдови [26, 19 с.]. Подібність крем'яних виробів волинських та

верхньодністровських пам’яток КЛСК із виробами з поселень Малопольщі підтверджує думку про міграцію населення культури на територію України з районів Верхньої Вісли. Своєрідність інвентарю поселень Середнього Подністров’я дослідник пов’язує з впливами носіїв неолітичних культур регіону, зокрема Кріш.

Таким чином, населення лінійно-стрічкової культури в процесі виготовлення знарядь праці використовували туронський кремінь місцевого походження – волинський та подільський. Знаряддя праці виготовляли безпосередньо на поселеннях, підтвердженням чого виступає велика кількість відщепів та нуклеусів, виявлених на поселеннях. Серед нуклеусів найбільш поширеними є призматичні одноплощадочні (44%) і конучні одноплощадочні (14%). 35–40% від усіх крем’яних знахідок становлять знаряддя праці, які представлені різними за функцією виробами. Найчисельнішою категорією знарядь з вторинною обробкою є ретушовані пластинни (40%), робочі краї яких загострені дрбнофасетковою лускоподібною ретушшю з одного або двох боків зі сторони спинки рідше зі сторони черевця. Ретушовані пластини характеризуються в осноаному невеликими розмірами, переважають знахідки довжиною 21–35 мм. Значний відсоток серед усіх знарядь праці складають скребки (22%). Скребки виготовлені в основному на пластинах і відщепах середніх розмірів, довжина виробів становить від 12 до 60 мм. Найбільш поширеними є кінцеві скребки на пластинах. Однак поширені й інші види скребків: протилежно-кінцеві на пластинах; кінцеві на відщепах; протилежно-кінцеві на відщепах. Ретушовані дідщепи складають 9%, вкладні серпів – 8%, а скобелі 5% від загальної кількості крем’яних знарядь праці. Інші групи виробничого інвентаря є мало чисельними і складають 1–4% від усіх виробів із слідами вторинної обробки.

Загалом крем’яні артефакти згаданих вище пам’яток мають багато спільного (асортимент знахідок, їх техніко-технологічні та функціональні покажчики) з багатьма кременевими комплексами КЛСК Центральної і Південно-Східної Європи.

3.3. Вироби з обсидіану

Поряд із крем'яними знаряддями на поселеннях КЛСК знайдено вироби виготовлені з обсидіану.

Як відомо, геологічні поклади карпатського обсидіану є обмежені практично двома основними регіонами. Перший з них знаходиться на теренах Закарпатської України в околицях Берегового, Хусту та Мукачева в товщі кислих ефузивів (ліпаритів) Вигорлат-Гутинської гряди у вигляді уламків або реліктів смолянисто-чорного кольору в пористій пемзоподібній породі [153, с. 160]. Другий – на пограниччі південно-східної Словаччини і північно-східної Угорщини у межах пасма Гір Сланських та Земплінських (Гори Токайсько-Сланські) розтягається дугою від Пряшева (Словаччина) в південному напрямку до Токайських гір (Угорщина) [218, с. 20]. В цьому регіоні до сьогодні знаходиться кілька виходів обсидіану на поверхню. Безперечно, вироби з обсидіану, виявлені на досліджуваних нами пам'ятках, є предметами імпорту, які вказують на зв'язки місцевого населення із неолітичними общинами Словаччини і Угорщини.

На досліджуваній нами території наявність обсидіану зафіксовано на пам'ятках КЛСК Подністер'я – Блищанка I [58, с. 208], Мединя [61, с. 391], Уличне [56, с. 131], Котоване I [146, с.115]. При цьому знахідки сконцентровані в основному у верхньому Подністер'ї, тоді як у середній течії Дністра відомо лише кілька поодиноких знахідок. Натомість у басейні Західного Бугу виробів із цієї породи майже не виявлено, виняток становлять лише поселення Подгорце (Podhorce) Томашув Любельського повіту [281, с. 304] і Комарів ур. Байорові Дуби [62, с. 19]. Радіально фасетований скол одноплощинного призматичного нуклеуса з Комарева має розміри 27×21×6 мм і виготовлений з напівпрозорого, темно-сірого обсидіану, що, ймовірно, походить з південно-східної частини Словаччини.

Проведений аналіз виробів з обсидіану показав, що на пам’ятках Подністер’я, станом на сьогодні, не відомо природних конкрецій обсидіану, натомість нуклеусів виявлено 8 екземплярів. Це невеликі, мікролітичні нуклеуси, розміри яких не перевищують 40–50 мм. Так, з поселення Мединя походять три нуклеуси: конусоподібний – довжиною 54 мм з прямою, радіально фасетованою ударною площадкою діаметром 40 мм (рис. Ж.158:5); призматичний – 52 мм із скошеною, радіально фасетованою ударною площадкою діаметром 23×25 мм, тильна сторона якого вкрита жовновою кіркою (рис. Ж.158: 4) та циліндричний – довжиною 48 мм із значно опуклою і прямою ударною площадкою діаметром 41×52 мм, сформованою радіально нанесеними сколами (рис. Ж.162:15) [61, с. 391]. П’ять одноплощинних нуклеусів обсидіану конічної і призматичної форм, виявлені під час обстеження пам’ятки Уличне (рис. Ж.159:2, 7, 9; Ж.161:25, 26) [56, с. 131].

Найчисельнішу групу серед виробів з обсидіану становлять відщепи, та пластини. У верхньому Подністер’ї виявлено 24 сколів пластин (Мединя – 11, Уличне – 8, Більшівці І – 5) розмірами 11–32×8–14×2–5 мм та 8 невеликих відщепів обсидіану. Зокрема, з поселення Мединя походять три відщепи: один радіальний – 23×27×6 мм, інші два безсистемні – 18×21×3, 20×18×4 мм [61, с. 391]; на пам’ятці Котоване І виявлено пластинчастий відщеп, покритий з однієї сторони кіркою, довжина 28 мм [146, с. 115].

Знаряддя праці із обсидіану становлять відносно нечисельну групу виробів. Найбільше серед них ретушованих пластин і скребків, інші категорії виробів представлены поодинокими екземплярами (табл. Д.43).

Ретушовані поздовжні та поздовжньо-крайові пластини, виявлені на поселеннях КЛСК Котоване І, Уличне і Мединя, вони мали невеликі розміри 16–34×11–18×3–4 мм [146, с. 115; 56, с. 131; 61, с. 391]. Окрім пластин у Медині знайдено три кінцевих скребки, один скобель і одну трапецію. Один з кінцевих скребків, виготовлений на верхній (дистальній) частині поздовжньої пластини, розмірами 31×12×4 мм, мав стрілчато сформоване лезо і бічні краї, підправлені суцільно нанесеною зі сторони спинки мікрофасетковою

лускоподібною ретушшю (рис. Ж.163:15). Інший кінцевий скребок з асиметричним лезом виконаний на поздовжньому відщепі із залишком жовнової кірки, його розміри – 26×27×5 мм, один край оброблений суцільною дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю нанесеною зі сторони спинки (рис. Ж.163:21) [61, с. 391]. Ще один кінцевий скребок (рис. Ж.161:11), а також вкладень серпа (рис. Ж.161:6) виготовлені з обсидіану, знайдені на пам'ятці Уличне [56, с. 131].

Із середнім Подністер'ям пов'язаний відщеп, що виявлений під час дослідження поселення КЛСК Єзупіль I (рис. Ж.179), а також дві пластини, одна з них поздовжнього типу розмірами 48×15×4 мм, повністю збережена, походить з поселення Блищанка I [58, 208].

Отже, пластини і відщепи становили основну групу виробів з обсидіану. Схожу картину простежив М. Шеліга на пам'ятках КЛСК Польщі [281, с. 292–296]. На думку дослідника, ці категорії виробів становили остаточний продукт і мету обробки обсидіану. Неретушовані вироби мали дуже гострі краї, тому використовувалися як ріжучі знаряддя [281, с. 296]. Окрім цього дослідник припускає, що в умовах інтенсивного розвитку та ієрархії ранньоземлеробських общин ця сировина могла виконувати символічно-престижну роль, володіння нею забезпечувало високий статус у межах общини [281, с. 305].

На сьогодні складно однозначно відповісти на питання, чи вироби з обсидіану потрапляли сюди у готовому вигляді, чи зазнавали обробки безпосередньо на пам'ятках Подністер'я? На думку М. Шеліги, обсидіан у вигляді конкрецій (і нуклеусів) потрапляв із Закарпаття у район Повіслення, а звідти, зазнаючи додаткових обробок вже поширювався на дальші території [281, с. 292–296]. Проте, враховуючи відсутність в районі Подністер'я конкрецій обсидіану, а також малу кількість нуклеусів і самих виробів, серед яких великий відсоток складають відщепи і пластини без додаткового ретушування, можемо припустити, що сюди ці вироби доходили вже у сформованому, завершеному вигляді. Також слід пам'ятати, що у верхньому

Подністер'ї локалізуються поклади високоякісного туронського кременю, тому мешканці неолітичних общин не мали необхідності імпортувати закарпатську сировину для виготовлення знарядь праці.

Розглядаючи питання шляхів імпорту цієї сировини на пам'ятки КЛСК Подністер'я, слід підкреслити, що на окремих поселеннях регіону присутні впливи культур Закарпаття. Зокрема, такі впливи зафіксовані на пам'ятці Більшівці І, де виявлено розвал посудини орнаментованої прокресленими вертикальними зигзагами (рис. Ж.73:1). На думку Т. Ткачука, це може вказувати на зв'язки із неолітичними спільнотами культури Тісадоб північно-східної частини Угорщини, для якої характерний описаний вище онрамент [164, с. 34–46]. Враховуючи вище сказане, а також хронологічні рамки існування культури Тісадоб (5240/5210 – 4960/4940 рр. до н.е.) та датування неолітичного шару пам'ятки Більшівці І (5350–5200 рр. до н. е.) [164, с. 34–46], можна констатувати факт безпосередніх зв'язків місцевого населення із неолітичними общинами Угорщини. Саме тому ми вважаємо, що вироби з обсидіану потрапили на ці території не з Повіслення, а безпосередньо із неолітичних пам'яток Угорщини.

Таким чином, вироби із обсидіану, виявлені на пам'ятках КЛСК Подністер'я, засвідчують зв'язок місцевого населення із неолітичними общинами Закарпаття. Найчастіше серед обсидіанових знахідок трапляються відщепи (15%), пластин (40%), ретушовані пластини (15%) та скребки (7%). Інші вироби, такі як трапеції, вкладні серпів, скобелі, становили відносно рідкісні знахідки. У Західному Побужжі, на пам'ятці Подгорце, виявлено один обсидіановий виріб.

3.4. Вироби з інших порід каменю

Кам’яні вироби являють собою відносно нечисленну групу знахідок. Вони представлені сокирами, долотами, розтирачами, зернотерками (табл. Д.44).

Основним матеріалом для виготовлення знарядь слугувала осадова мікропориста порода – опока, яка пов’язана із відкладами альбу вапнякових товщ Середнього Подністер’я [149, с. 43–47]. Поряд із опокою використовували карпатські менелітові сланці, а також метаморфічна порода чорного амфіболіту, що походить, очевидно, з Рахівського району або Чивчинських гір Закарпаття [153, с. 429]. У меншій мірі носії КЛСК застосовували вироби з базальту, андезиту та інших порід.

Найбільш поширеними серед них є шліфовані сокири і долота (табл. Д.44).

Кам’яні сокири, що представлені на пам’ятках КЛСК подільської групи, за формою нагадують шевську колодку, у плані прямокутні (Уличне, рис. Ж.182:1,4) або трапецієподібні (Уличне, рис. Ж.182:3, 5), з дугастим лезом, півовальним поперечним перетином і злегка опуклим обушком. Довжина виробів становить 12–8 см, поверхня зашліфована. Сокири такого типу знайдені на поселеннях Блищанка І, Мединя, Єзупіль І, Котоване І та Уличне (рис. Ж.165:10; Ж.166:9; Ж.180; Ж.182) [58, с. 220–221; 88, с. 239; 146, 115; 56, 131].

Колекція сокир з опоки у складі 10 екземплярів походить із пам’ятки КЛСК Мединя (чотири цілі і шість уламків). Усі вироби трапецієподібні у плані з майже ідентичним поперечним перетином, що мають дещо опуклі верхні грані. Їхні розміри становлять, відповідно, 70×44×19 мм (рис. Ж.181: *18*), 75×32×12 мм (рис. Ж.181: *14*), 105×33×11 мм (рис. Ж.181: 17) і 107×58×23 мм (рис. Ж.181: *16*) [61, с. 391].

Кам’яні сокири у формі шевської колодки відомі й на пам’ятках КЛСК західно-надбужанської групи. Так, на пам’ятці Буськ зафіксовано фрагмент

лезової частини сокири прямокутної форми з асиметричним лезом та дбайливо зашліфованими сторонами, одна з яких злегка опукла, а інша – пряма – 57×24×25 мм [60, с. 93].

На поселенні КЛСК у Винниках М. Пелещишин виділяє два різновиди сокир. До першого різновиду відносить невеликі сокири, виготовлені з карпатських сланцевих порід, із зашліфованим з однієї сторони лезом. Довжина виробів становить 4–6,5 см. Поверхня сокир старанно загладжена. Дослідник розглядає їх як імпорт з карпатського регіону [Пелещишин, 1992, с. 5]. Другий різновид складають масивні знаряддя, виготовлені з місцевого темного пісковику, характерною ознакою яких є рівна старанно загладжена одна сторона, а в розрізі вони сегментовидні або трапецієвидні. Лезо їх, як і попередніх, зашліфоване лише з одного боку. М. Пелещишин вважає, що сокири такого типу використовували насамперед як деревообробні знаряддя [133, с. 5]. Такі сокири знайдені на поселеннях в Таданях [135, с. 4] і в Гончарах [59. с. 103–104].

На поселенні Тадані зафіксовано п’ять знарядь цього типу, виготовлені вони з амфіболіту та різновидів гнейсу. Артефакти мали асиметричне лезо та зашліфовану поверхню [135, с. 24]. Подібні вироби відомі з багатьох поселень КЛСК: Гончари [59, с. 103–104], Комарів [22, с. 37, 112] та ін.

Для знарядь праці типу долота характерний видовжений профіль, незначна ширина і відносно велика товщина. Вироби такого типу відомі на поселеннях Мединя [61, с. 391], Уличне [56, с. 131], Гончари [59, с. 103–104], Йосипівка І [105, с. 229], Тадані [135, с. 24].

Так, на поселенні Мединя знайдено лезову частину і три повністю збережені долота з дбайливо зашліфованими поверхнями. У плані вони видовжено-прямокутні і мають асиметричні леза, рівно зрізані обушки та півовальні поперечні перетини з пласкими нижніми площинами. Розміри цих знахідок становлять 87×13×18 (рис. Ж.181, 19), 92×24×19 мм (рис. Ж.181, 12) і 124×20×17 мм (рис. Ж.181, 20), а уламка – 49×16×15 мм [61, с.391]. Два долотоподібних знаряддя походять із поселення Більшівці І [181, с. 159]. Два

долота підпрямокутної форми із асиметрично сформованим лезом та розмірами 58×15×14 і 52×17×11 мм виявлені у Гончарах. У перепині вироби півовальної форми, поверхня зашліфована по всій площі [59, с. 104].

Зернотерки відомі з поселень КЛСК у Незвиську, Винниках, Йосипівці І, Котованому І. Більшість з них мали невеликі розміри видовжено-овальну форму із злегка заглибленою робочою поверхнею, виготовлені з пісковику [105, с. 229; 133, с. 4]. Три зернотерки виявлені у житлових спорудах поселення Незвисько мали розміри 54×26×8, 48×48, 38×32 см [174, с. 24].

Цікавими є декілька дисковидних предметів, знайдених на Надбужанських поселеннях КЛСК, зокрема один з них походить з Тадань. Це був масивний дисковидний предмет з асиметрично зашліфованим краєм і конічним отвором у центрі. Він виготовлений з андезиту і має старанно зашліфовану поверхню. Діаметр виробу становить 9–10 см, діаметр отвору – 2 і 2,2 см, а найбільша товщина сягає 3,5 см. Подібні вироби знайдені у Йосипівці, Гончарах [59, с.103]. Ще один такий предмет випадково знайдений в околицях містечка Рудки на заході Львівщини. Він виготовлений із зеленкуватого каменю, має симетрично зашліфований край і поверхню. Кам’яний диск відомий з неолітичних поселень КЛСК в Чехії та Словаччині, а також в Угорщині. Проте призначення їх залишається неясним.

На думку М. Пелещишина, у носіїв КЛСК було небагато кам’яних виробів у користуванні [135, с. 24]. Виготовлені вони в основному з карпатських порід каменю. На поселення західно-побужської групи вони потрапляли шляхом міжобщинного обміну, що підтверджує зв’язки населення КЛСК подністерської групи та її носіїв з басейну Західного Бугу.

Отже, на памятках КЛСК окрім крем’яних знарядь відомі й кам’яні вироби. Основними сировинними матеріалами були опока і сланець. Кам’яні вироби представлені невеликою колекцією, усього – 58 знарядь (Подністер’я – 33, Західне Побужжя – 25). Асортимент виробів Подністерської групи пам'яток в основному не відрізняється від кам’яних знарядь праці Західного

Побужжя. Найчисельніше представлені шліфовані сокири і долота, відомі також зернотерки.

3.5. Вироби з кістки та рогу

Розглядаючи кістяні і рогові артефакти необхідно пам’ятати, що пам’ятки на яких зафіксовані ці вироби є багатошаровими, тому точне культурно-хронологічне визначення цих артефактів є проблематичним.

Вироби з кістки та рогу складають невелику колекцію – 24 екземпляри. Вони представлені проколками, шилами, долотами, лощилами та іншими виробами. Ці вироби використовувалися людиною майже у всіх сферах діяльності, у тому числі землеробстві, різноманітних домашніх промислах: виготовленні кераміки та знарядь праці, обробці дерева, шкіри та ін. Для їхнього виготовлення використовували переважно кістки дрібної та великої рогатої худоби, рідше – роги оленя.

Найчисельнішими є кістяні проколки – 11 екземплярів (табл. Д.45). Сім проколок походить із поселення Тадані [135, с. 25]. На пам’ятці Гончари знайдено дві проколки, які можуть бути віднесені до КЛСК. Одна з них виготовлена на поздовжньо розколотому ребрі мала розмір 5,8×1×0,2 см, інша – на трубчастій кістці розміром 6,6×1,6×1 см [59, с. 104]. Частково збережена проколка-шило довжиною 8,7 см із відполірованою до блиску поверхнею та обламаним тупим кінцем виявлена у Буську (рис. Ж.154) [60, с. 93]. Ще одна кістяна проколка (чи орнаментер?) відома з поселення Більшівці I [181, с. 159].

Другу категорію, за кількістю виробів, становлять шила. Виготовлені вони з розколених трубчатих кісток тварин. Під час дослідження пам’ятки КЛСК Незвисько знайдено три вироби цього типу. Одне з них, виявлене у заглибленому житлі, мало довжину 8,5 см. Кінець його гострий добре заполірований. Інше шило, виявлене у культурному шарі, довжина виробу –

11,5 см. Ще одне частково збережене шило походить із Незвиського поховання (рис. Ж.155: 2–4) [174, с. 22–24].

Поширеними також були лощила та орнаментери, що застосовувалися під час виготовлення керамічного посуду. За допомогою орнаментерів на посуд наносився заглиблений прокреслений та штамповий орнамент. Два таких вироби виявлені під час дослідження поселення КЛСК у с. Більшівці [181, с. 159]. Лощила призначені для загладжування поверхні керамічного посуду, нерідко таким чином поверхня посуду залощувала ся до блиску. Лощило розмірами 10×4,5×1,1 см із симетрично зашліфованим лезом, виконане на ребрі великої рогатої худоби, походить із поселення Гончари [59, с. 104]. Такі знаряддя відомі у Гнідаві та ін. пам'ятках КЛСК.

Із рогів оленів та великих трубчастих кісток виготовляли наконечники мотик. На поселенні Незвисько знайдений готовий наконечник мотики (рис. Ж.155: 5), а також заготовка для другого виробу такого типу [174, с. 22]. На цьому ж поселенні, під час розкриття житлових об'єктів, виявлені рештки оленячих рогів, обрізаних із двох кінців. На думку К. Черниш, це були заготовки для руків'я крем'яних знарядь.

Інші вироби становлять одиничні знахідки. Серед них голка з обламаним вушком, яка має збережену довжину 6,6 см і загладжену поверхню (рис. Ж.15: 3) [60, с. 93]. З поселення Тадані походить невелике долото [135, с. 25].

Аналогії кістяних та рогових виробів знаходимо на пам'ятках Рівне, Гнідава, Клевань, Гірка Полонка, Голишів II [117, с. 106, 126, 144, 148], Данчени, Гура-Каменчий VI, Флорешти I, Цира [82, с. 56].

Отже, на пам'ятках КЛСК Поділля та західного Побужжя виявлена невелика колекція знарядь праці виготовлених із кістки і рогу. Серед усього виробничого інвернтаря кістяні вироби складають приблизно 3% виробів.

3.6. Господарство

Господарство носіїв КЛСК досліджуваного регіону залишається недостатньо вивченим. У першу чергу це пов’язано із недостатніми археологічними розкопками, а також з тим, що під час дослідження переважної більшості пам’яток не були проведені палеоботанічні та остеологічні аналізи.

Проте, аналізуючи виявлені на пам’ятках Верхнього і Середнього Подністер’я та Західного Побужжя матеріали КЛСК можна говорити, що їхні жителі займалися мотичним землеробством, розведенням домашньої худоби і різними традиційними промислами. Поки що немає чіткої картини про співвідношення цих галузей у реальному житті. Очевидно, у різних районах поширення культури їх значення було різним [136, с. 70].

Землеробство. Для розвитку землеробства в атлантичний період були сприятливі кліматичні та природні умови [117, с. 84]. У районі дослідження поселення КЛСК розміщені на придатних для обробітку землях [136с. 70]. Підготовка ділянок для посівів здійснювалася шляхом випалювання дикої рослинності і застосування дерев’яних та рогових знарядь.

Про випалювання лісів свідчать палеонтологічні дані. Зокрема, палеонтологи фіксують появу прошарку вуглинок спалених дерев тоді, коли зменшується спектр пилку в’яза, липи, ясена, дуба, натомість збільшується спектр пилку ліщини, берези, осики. Останні, як підкреслює А. Кульчицька-Лецієвичова, швидко поширюються на відкритих місцях, які утворилися внаслідок випалення лісів ранніми землеробськими общинами під посіви і після кількарічного використання виснажені та залишені [232, с. 68–69].

Матеріали з пам’яток Верхнього і Середнього Подністер’я та Західного Побужжя для реконструкції землеробського характеру господарства носіїв КЛСК, поки що малочислені.

У зв’язку з тим, що палеоботанічним та остеологічним аналізам піддані матеріали лише з кількох пам’яток на досліджуваної території, тому при

розгляді питань пов’язаних із господарством, окрім місцевого матеріалу, використано результати порівняльних аналізів палеоботанічного та остеологічного матеріалів інших суміжних районів.

За даними з районів Середнього Подунав’я, відомо, що населення КЛСК вирощувало два сорти пшениці (однозернянку і полбу), два види ячменю, просо та інші злаки [158, с. 279]. Підтвердження цього знаходимо й на поселенні Незвисько, де в горщиках у похованні були виявлені обвуглені зерна пшениці, полби і гороху (визначення здійснені М. Якубцінером і Л. Павловою) [174, с. 24].

Впродовж останніх років палеоботанічні аналізи були здійснені Г. Охріменком, О. Журавльовим і Г. Пашкевич на ряді волинських пам’яток КЛСК (Рівне, Гірка Полонка, Луцьк), а також нижнього Подністер’я (Майнової Балки) (З. Янушевич і Г. Пашкевич) [38, с. 95; 127, с. 172].

На ранній пам’ятці КЛСК – Рівне – на фрагментах керамічних виробів зафіксовано відбитки таких злакових рослин як ячмінь голозерний і плівчастий, пшениця двозернянка, просо звичайне, а серед городніх – гороху. Також простежено три види зернівок бур’янів – курячого проса, мишію, стоколосу [117, с. 86]. За відбитками на фрагментах посудин з поселення Гірка Полонка визначено такі культурні рослини як ячмінь голозерний, ячмінь плівчастий, пшениця-двозернівка, жито бур’яново-польове [117, с. 85–86]. Аналогічний набір злакових рослин представлений на уламках посуду з Голишева II, окрім цього тут простежено відбиток вики-ервілії [117, с. 86]. З поселення пізнього періоду КЛСК – Луцьк–Гнідава – походять три фрагменти неолітичної кераміки з відбитками культурних злаків, два з них належали ячменю голозерному, а один – пшениці двозернянці [117, с. 85]. О. Ларіна вважає ці визначення дуже важливими, оскільки вони вибудовують еволюційний ряд від ранньої пам’ятки КЛСК – Рівне, до пізньої – Луцьк–Гнідава на Волині.

Не дивлячись на те, що види культивованих рослин представлені одиничними відбитками зерен і колосків, на думку Г. Охріменка, вони все ж

таки, очевидно, відображають конкретну, а не випадкову ситуацію господарства Волині, де перевага за весь час існування культури надавалася ячменю голозерному і пшениці двозернянці [113, с. 54].

На відміну від Волині, у регіоні Пруто-Побужжя перевагу надавали пшениці і просу. Останні зафіксовані у Майновій Балці і підтверджені Н. Кузьминовою визначенням відбитка мишію, який супроводить і засмічує просо [82, с. 92].

На поселеннях Пруто-Дністровського межиріччя (Русештий Ной I, I, Бренєшть XIII, Гура-Каменчий VI, Данчени I, Флорешти I, Рогожень II, Дурлешть I) палеоботанічні визначення за відбитками рослин на посудинах здійснили З. Янушевич і Н. Кузьминовою. Всього було відібрано 700 фрагментів з 8 пам'яток, що дали 240 відбитків. Результати показали, що носії КЛСК вирощували ячмінь голозерний у Рогоженах II і плівчастий у Данченах I. На поселенні Русештий Ной II виявлено відбитки вівса. А у Данченах I представлені відбитки проса. Проте, як зазначає В. Титов, просо на пам'ятках КЛСК, зазвичай, зустрічається у невеликій кількості [158, с. 273]. Носії КЛСК вирощували горох, зокрема на пам'ятках Пруто-Дністорського межиріччя виявлені відбитки вики, яка могла бути об'єктом збиральництва або, можливо, бур'яном посівів гороху [82, с. 89].

На території Польщі населення КЛСК вирощувало: просо звичайне, 2) пшеницю-двозернянку (полбу, культурний еммер), 3) пшеницю-однозернянку, 4) пшеницю звичайну, 5) пшеницю карликову, 6) ячмінь звичайний, 7) ячмінь незвичайний, 8) жито звичайне, 9) льон, 10) мак лікарський [228, с. 271]. Я. Крук припускає, що міг культивуватися біб [228, с. 214-215].

Отже, на поселеннях КЛСК різних періодів спостерігаємо керамічні вироби з відбитками зерен культурних рослин, які потрапляли в сиру глиняну масу, а потім вигоряли. Найчастіше трапляються відбитки пшениць або ячменів, тому, можна припустити, що ці злакові культури переважали серед інших культурних рослин.

Опосередкованим підтвердженням культивування злаків населенням КЛСК на досліджуваній території може виступати і збільшення спектру пилку бур'янових [82, с. 88].

Проведений нами мінерало-петрографічний аналіз керамічних виробів показав, що носії КЛСК до складу керамічного тіста додавали посічену солому, а не траву, отже, це населення вже знало злакові рослини і використовувало не лише зерна у їжу, а й солому для різних господарських потреб.

Окрім злакових рослин носії КЛСК знали також плодові рослини. О. Ларіна зазначає, що серед плодових рослин їм були відомі алича, черешня, кизил. Зокрема, у Флорештах I та Данчени I знайдено відбитки кісточок плодів аличі, у Флорештах I – відбитки черешні, в Данчени I – визначений кизил, який на думку О. Ларіної був об'єктом збиральництва у місцевих лісах. У Данчени I виявлене насіння коноплі [82, с. 89].

Землеробський устрій носіїв КЛСК засвідчують і традиційні землеробські знаряддя праці виявлені на пам'ятках КЛСК досліджуваного регіону. До них зокрема належать рогові мотики, вкладні серпів, зернотерки, розтирачі та ін.

Зокрема, рогова мотика і заготовка до неї походить з поселення Незвисько. Для виготовлення мотики використано частину основного ствола рогу, довжиною 16–17 см, з невеликою частиною бокового відросту, через який робився отвір. Губчаста маса вичищалася за допомогою крем'яної пластини або ножа. Робочий кінець мотики залискований від інтенсивного використання [172, с. 53].

Рогові мотики виявлені і на поселеннях Волині. Такий виріб із рогу оленя чи лося знайдено в об'єкті № 23 на поселенні Гнідава, два інших – у розкопі № 2 на поселенні Рівне. На думку Г. Охріменка, основна частина землеробських знарядь не збереглася, тому що вони виготовлялася з дерева [117, с. 89]. Також, на думку дослідника, для підривання дерену носії КЛСК використовували загострені палиці.

Частини мотик виявлені на багатьох поселеннях КЛСК Пруто-Дністровського межиріччя (Данчени I ,Флорешти I, Гура-Каменчий VI). Серед усіх цих знахідок О. Ларіна виділяє два типи. До першого віднесені рогові мотики з перпендикулярно розміщеним лезом відносно осі отвору для рукоятки [82, с. 90]. Експерименти показали, що такі мотики були ефективними при всіх видах земляних робіт [64, с. 420–421; 65, с. 439–440; 66, с. 37–38]. Мотика цього типу виявлена у Флорештах I. Другий тип складають рогові мотики з повздовжнім або діагональним лезом [82, с. 90], такі мотики не були придатними для скопування землі, а застосовувалися, напевно, для розпушення скопаної землі і виривання ям [64, с. 420–421; 65, с. 439–440; 66, с. 37–38].

До другої групи землеробських знарядь належать вкладні серпів. Як вже зазначалося вище, ці вироби представлені на всіх пам’ятках досліджуваного регіону і посідають третє місце серед знарядь праці після ретушованих пластин і скребків. Оскільки прослідковано переважання вкладнів серпів із кутовою залискованістю, вважаємо, що носії КЛСК досліджуваної території для збирання врожаю застосовували переважно серпи типу Караново. Такі серпи складалися з дерев’яної оправи (кістяних не знайдено) та кількох крем’яних вкладнів, які вставлялися в пази під кутом. Їх положення добре простежується за залискуванням, яке при зрізуванні соломи утворилося під дією соку рослин. Характерною особливістю серпів неолітичної культури Караново є їх вигнута форма. Такі крем’яні вироби знайдено в комплексах знарядь, що походять з пам’яток Блищанка, Мединя, Уличне, Тадані, Винники–Лазки, Буськ, Йосипівка I, Нова Скварява, Рівне Коршівці, Гірка Полонка, Новостав, Баєв, Гнідава, Клевань та ін. Найчастіше вкладні серпів виготовлялися з правильних пластин за допомогою ретушування країв. В одному серпі було, ймовірно, від 3 до 5 вкладнів [117, с. 90].

В. Маркевич відзначив, що серпи використовували під час жнив зернових, а також вони використовувалися для заготовки сіна (трави),

очерету, та іншої болотної рослинності [98, с. 174]. Проте, в процесі експериментальних робіт, проведених Г. Коробковою, встановлено, що лінійні сліди на крем'яних вкладнях утворюються тільки під час зрізання злаків [63, с. 350-351]. Тому дослідниця припускає, що серпи в основному служили для збирання злакових.

До частих знахідок у житлах КЛСК, які засвідчують землеробський уклад їх населення, належать кам'яні зернотерки та розтирачі. Кам'яні зернотерки переважно розбиті, різної форми (видовжено-овальні, прямокутні, квадратні) великих або малих розмірів. Як вже зазначалося вище, три зернотерки походять із жител Незвиського поселення [123, с. 19]. Найбільша зернотерка, виявлена у наземному житлі, мала прямокутну форму розмірами 54×26×8 см. Ще дві зернотерки, знайдені у заглибленому житлі, мали розмірами 48×48 і 38×32 см [174, с. 24]. Кам'яні зернотерки відомі також на інших поселеннях досліджуваного регіону, зокрема, у Винниках, Йосипівці I, Котованому I. Розтирачі відомі в Уличному, Комареві, Йосипівці I та ін.

Тваринництво. Примітивне землеробство у племен КЛСК поєднувалося з розведенням домашньої худоби [132, с. 105].

Тваринництво, як галузь сільського господарства, було запозичене населенням Подунав'я від жителів Малої Азії, і згодом разом із мігруючою людністю КЛСК воно поширилося на значні простори Європи, зокрема й на терени Прикарпаття і Волині [288, с. 3–17; 104, с. 24; 67, с. 62, 63].

Необхідно підкреслити, що більшість поселень КЛСК Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя розташовані на ґрунтах, які погано зберігають остеологічний матеріал. Власне цей факт не дає можливості цілковито розкрити роль домашнього тваринництва у господарстві носіїв цієї культури.

Проте, матеріали з окремих поселень дають підстави вважати, що розведення домашньої худоби відігравало значну роль [132, с. 105]. Зокрема це засвідчується виявленими на поселеннях КЛСК численними знахідками

кісток домашніх тварин: великої рогатої худоби, свині, кози або вівці, собаки [174, с. 26; 136, с. 70]. Так, наприклад, на деяких молдавських поселеннях (Флорешти та ін.) розводили велику і дрібну рогату худобу, свиней (яких, як вважають, відгодовували жолудями), овець та кіз [132, с. 105].

На поселенні Тадані знайдено незначну кількість кісток дрібної та великої рогатої худоби, свиней, а також дикого кабана [132, с. 105; 1999, с. 25–26]. На пам'ятці Єзупіль І у об'єкті, який пов'язують із КЛСК, виявлено ріг бика (за усним повідомленням О. Ситника).

На багатошаровому поселенні Винники (Підберізці) ур. Лазки зафіксовано кістки великої рогатої худоби (90% усіх проаналізованих тваринних решток), птиці, а також верхній перший перед кутній зуб коня. Визначення остеологічного матеріалу з поселення Винники (Підберізці) ур. Лазки здійснив кандидат ветеринарних наук, доцент Тибінка А. М. Варто підкреслити, що це поселення є багатошаровим, окрім КЛСК тут виявлено шари маліцької, лійчастого посуду, трипільської, мєжановіцькрї, тшцінецької, культур і ранньозалізного часу (черепинсько-лагодівська група) [20, с.78]. Тому, на основі однієї знахідки кінського зуба, ми не беремося стверджувати, що населення КЛСК винниківського поселення (ур. Лазки) розводило домашніх коней.

Оскільки з досліджуваного регіону немає чітких даних, які б могли засвідчити про роль тваринництва у господарстві носіїв КЛСК, тому для висвітлення цього питання звернемося до матеріалів з сусідніх територій, зокрема пам'яток Волині, Пруто-Дністровського межиріччя і Польщі.

У житлових та господарських об'єктах КЛСК, відкритих під час розкопок волинських поселень Рівне, Голишів II, Гірка Полонка, Гнідава, Клевань, було виявлено велику кількість остеологічних матеріалів, які дали змогу О. Журавльову визначити склад домашнього стада та диких тварин, на яких полювали носії КЛСК [117, с. 91]. Кістки тварин, виявлені на пам'ятках КЛСК Волині, належали домашньому бикові, свині, козі, вівці, собаці, коневі та диким тваринам. Як зазначає Г. Охріменко, На поселенні Гнідава за

кількістю особин переважає велика рогата худоба, на інших – дрібна. У Рівному, Голишеві II, Гнідаві знайдено однакову (за числом особин) кількість решток овець та кіз, у Гіркій Полонці переважали вівці [117, с. 93]. Найчастіше на поселеннях траплялися кістки свійського бика, оскільки вдалося знайти практично всі частини скелета цієї тварини, О. Журавльов зробив висновок, що їх розводили та вбивали на самих поселеннях [117, с. 92].

Г. Охріменко припускає, що носії КЛСК споживали м'ясо собак, на підтвердження цього наводить чисельні кістки собак виявлені у житлово-господарських об’єктах КЛСК поселень Рівне, Голишів II, Гірка Полонка [117, с. 92].

Палеозоологічні визначення у Пруто-Дністровському межиріччі проведені тільки на кількох поселеннях: Флорешти I, Цира II [168, с. 206], Рогожени II [95, с. 44–46], Данчени I (визначення А. І. Давида). Всі ці визначення відображають конкретну ситуацію на кожному поселенні [82, с. 92].

У Данченах I домашні тварини становлять 96% кісток, або 84,4% особин від усіх виявлених кісток і відповідно 4% (15,6%) належить диким тваринам. Тваринництво основувалося на розведенні ВРХ – 44% (38% особин), ДРХ – 41% (34% особин), на третьому місці була свиня – 13% (26 особин). Кістки собак і коней трапляються рідко – всього 2%. [82, с. 92].

На поселенні Флорешти I домашні тварини становлять 62,2%, дикі – 37,8%. Тваринництво базувалося на розведенні ВРХ (52,9 від числа домашніх тварин). На другому місці була свиня (29,4%), а вівці та кози, становили у стаді всього 16,2% [82, с. 92].

Співвідношення диких та домашніх тварин на поселенні Цира II становило відповідно 40 і 60%. Видовий склад стада близький до матеріалу Данчени I і розподілений між ВРХ та ДРХ приблизно порівно (33,4 і 33,3%) [82, с. 92]

Аналізуючи матеріали з поселень КЛСК півдня Польщі, вчені відзначили, що у господарстві цієї людності скотарство мало допоміжний характер, тобто доповнювало землеробство.

Стадо домашніх тварин на пам’ятках Південної Польщі складалося з великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз. На поселенні Зофіполе рештки рогатої худоби становили 65,6%, свиней – 21,9%, овець і кіз – 6,3%.

Аналогічна картина простежується на матеріалах Самбожець, Стжельце, Задзюєв. На всіх пам’ятках велика рогата худоба у складі свійського стада становила великий відсоток – від 8 до 93%. Причому переважають кістки молодих особин (тобто тварин відгодовували на м'ясо).

На окремих пам’ятках КЛСК (Незвисько, Голишів II, Гірка Полонка, Данчени I) виявлені кістки коня. К. Черниш зазначає, що встановити чи був кінь уже одомашнений носіями КЛСК є складно [174, с. 26]. Натомість Г. Охріменко, О. Журавльов та Н. Котова вважають, що племена КЛСК Волині в кінці V тис. до н.е. розводили свійських коней. Щоправда походження цього виду з’ясувати поки що не вдалося. На думку П. Пучкова та О. Журавльова, справжнє і незворотне одомашнення коней відбулося в середньому чи пізньому неоліті у регіоні, що охоплює степ та лісостеп Східної Європи, а найдавнішими є залишки коней, виявлені на території України та Молдови в неолітичних комплексах сурської, буго-дністровської, лінійно-стрічкової та азово-дніпровської культур [144, с. 105, 106, 110].

Як вважає Г. Охріменко, на Волині, як і в інших місцях поширення цієї культури, могло мати місце схрещування свійських тварин (корів, свиней) з дикими. За етнографічними даними Полісся, свійські свині з ранньої весни до пізньої осені перебували у лісах, на волі, і лише з настанням холодів поверталися до людини, ведучи разом і приплід, одержаний у результаті схрещування з дикими вепрами [117, с. 93].

Виявлені на багатьох поселеннях вироби з кісток домашніх і диких тварин, які широко використовували у домашньому господарстві також підтверджують, що носії КЛСК займалися приселеним тваринництвом і

мисливством [136, с. 70]. Посередніми аргументами також є виявлені на поселеннях крем'яні скребки, які вважаються основним знаряддям при обробці шкур тварин [174, с. 26]. Носії КЛСК розводили велику рогату худобу, свиней, дрібну рогату худобу, ймовірно домашню птицю.

Мисливство. Допоміжну роль в господарстві відігравало мисливство. За кількістю кісток диких тварин і наявним мисливським знаряддям простежується його підсобна роль. Про розвиток мисливства свідчать знайдені на поселеннях кістки благородного оленя, козулі, кабана, тура та ін. тварин [128, с. 102]. Зокрема, у Незвиську виявлено залишки рогів оленя, обрізаних з двох сторін, які, ймовірно, використовувалися як руків'я крем'яних знарядь [174, с. 22]. Тут також знайдено мотики виготовлені з рогу благородного оленя [174, с. 26]. Схожі мотики, виготовлені з відростка рогу благородного оленя, виявлені на поселеннях Блищанка [58, с. 198] і Гончари [59, с. 104]. А на поселенні Тадані в об'єктах КЛСК зафіксовано кілька розщеплених кісток оленя [135, с. 22]. З Більшівців І походить орнаментер виготовлений з ікла кабана [181, с. 159].

На основі наявних різноманітних даних з поселень КЛСК на території України, Польщі і Молдови вважаємо, що полювали на благородного оленя, козулю, дикого кабана, тура та інших тварин. Полювання могло відігравати дещо більшу роль саме у прикарпатських районах [136, с. 70]. Однак слід зазначити, що археологічні свідчення для полювання є дуже нечисленними.

Я. Крук зазначає, що на поселеннях Угорської долини, Бесарабії, Молдови рідко траплялися остеологічні рештки диких тварин. Натомість у межах басейну Дністра, Західного Бугу, Волинської височини, навпаки – у значній кількості представлені рештки кісток диких тварин. Дослідник припускає, що це було наслідком якихось специфічних умов [228, с. 318].

У Пруто-Дністровському межиріччі полювали на благородного оленя, кабана, косулю, бобра, тура та ін. Зокрема, на поселенні Данчени І об'єктом мисливства були в основному благородний олень і дикий кабан, одиничні на поселенні кістки собак, коней і птахів [82, с. 92].

На поселенні Флорешти I виявлений остеологічний матеріал, який засвідчує, що об'єктом полювання були благородний олень, кабан, косуля, бобер. Перші два види переважали і становили відповідно 36,4 і 45,5% всіх особин. Зафіксовано велику кількість собачих кісток (близько 10%). [82, с. 92].

На поселенні Рогожени II всі виявлені кістяні рештки належать диким тваринам. Головним об'єктом полювання був благородний олень, далі зубр (тур), кількісне співвідношення кісток косулі, кабана і коня рівне. На думку дослідниці цього поселення Л. Макарової, з якою погоджується і О. Ларіна, така ситуація пояснюється малою площею розкопу [82, с. 92].

Рибальство було епізодичним і малорозвиненим заняттям. Кістки риб знайдені лише в одному житлі поселення Гнідава [117, с. 96].

Окрім зібраних ягід, диких фруктів, жолудів, горіхів, грибів їстівного та лікарського зілля, корінців, у їжу використовували ймовірно, яйця диких качок і гусей, черепашки Unio (Рівне, Голишів II, Гірка Полонка) черепахи (Гірка Полонка) [117, с. 96].

Важливе місце у господарстві населення КЛСК займало також виготовлення крем'яних і кам'яних знарядь праці і керамічного посуду.

Окрім основних занять носії КЛСК займалися такими домашніми промислами як прядіння і ткацтво. Це підтверджується виявленими на пам'ятках КЛСК досліджуваного регіону глиняними пряслицями і тягарцями. Так, зокрема, глиняні пряслиця зафіксовані на таких пам'ятках як Вербовіце-Которув [195, с. 46–47], Винники (Підберізці), урочище Лазки [133, с. 6]. У Незвиську знайдено кілька глиняних грузил, які мали форму сильно сплюснутої із двох сторін кулі, що засвідчують про розвиток ткацтва на поселенні [174, с. 22].

Отже, основою побуту носіїв КЛСК було комплексне господарство, яке включало примітивне мотичне землеробство, розведення домашньої худоби, полювання, рибальство та збиральництво. Вирощували пшеницю (однозернянку, полбу), гол озерний і плівчастий ячмінь, просо звичайне,

горох, льон. Землю обробляли роговими мотиками, а під час жнив використовували крем’яні серпи типу Караново. Серед плодових рослин носіям КЛСК були відомі алича, черешня, кизил. Населення цієї культури розводило велику рогату худобу, дрібну рогату худобу (кіз, овець) свиней, собак, птиць. Допоміжну роль відігравали такі промисли, як мисливство, рибальство, збиральництво. Полювали на благородного оленя, козулю, кабана, тура та ін. Носії КЛСК займалися також прядінням і ткацтвом, що засвідчено знахідками прясел і ткацькими глиняними тягарцями.

РОЗДІЛ 4
ПАМ'ЯТКИ КЛСК ВЕРХНЬОГО І СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА ТА ЗАХІДНОГО БУГУ В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

КЛСК – загальноєвропейське явище, тому для повного розуміння історичних процесів неолітичного часу у верхів'ях Західного Бугу і Дністра необхідно розглядати її цілісно, невідривно від основної території поширення.

У VII–V тис. до н. е. на території Європейського континенту відбувається процес неолітизації – перехід від привласнюючих форм господарства до відтворюючих, що був спричинений зміною історичних та кліматичних умов. Цей кардинальний переворот в історії людства докорінно змінив усе життя людей, викликав зміни в усіх його сферах: у господарстві, побуті, соціальній організації та ін. Саме тому Г. Чайлд назвав його "неолітичною революцією" [170]. Процес неолітизації зародився на Близькому Сході, а звідти поширився на терени Європи. Цьому питанню приділяли увагу багато дослідників [170; 208; 33] та ін.

Землеробство і тваринництво занесені у Європу в VII тис. до н. е. з Південної Анатолії, через Егейське море у Східну Грецію, а звідти долиною ріки Стримон на північ у Подунав'я. Далі, на думку Л. Залізняка, частина мігрантів прямувала долиною Дунаю вгору в Центральну та Західну Європу; інша ж повернулася на схід, і через Нижнє Подунав'я рухалися на Правобережну Україну [41, с. 94].

У басейні Середнього Дунаю спостерігається процес найістотнішого пристосування балкано-анатолійської моделі неоліту до середньоєвропейських умов, який пов'язаний із ранньонеолітичними лінійними культурами.

Культури лінійної кераміки поділяються на дві групи: західну (КЛСК) та східну (альфельдську культуру). [223, с. 158]. Західна група культур лінійної кераміки поширилася на значні терени Європи, займаючи на VI – V

тис. до н.е. територію від Паризького басейну на заході до річок Дністер та Горинь на сході.

Пам’ятки ранньої фази КЛСК, на думку Е. Банффі та К. Оросса, появилися у Подунав’ї у період між 5600 і 5500 рр. до н. е. [186, с. 260–268].

Експансія КЛСК була процесом відносно швидким і невдовзі охопила великі простори. В період від 5 600 до 5 400 р. до н.е. її носії пройшли територію середнього і верхнього Дунаю, сягаючи на заході до басейну р. Рейн, а на сході до – долини Нижньої Вісли. В період 5 400–5 100 / 4 900 р. до н. е. її впливи сягнули на заході Паризького басейну, а на сході – Волині, Подністер’я та басейну р. Прут. На цих теренах утворилася нова модель неолітичної економіки, пристосована до заліснених річкових долин [223, с. 159].

4.1. Заселення Верхнього Подністер’я та Західного Побужжя

Розглядаючи проблему заселення східної зони поширення КЛСК, постає кілька важливих питань, зокрема, питання міграції людності КЛСК на ці терени: чи сюди прийшло етнічно нове населення, чи під впливом культурних імпульсів із більш розвиненого заходу у середовищі місцевого мезолітичного населення відбувся перехід до нового відтворюючого способу господарства.

У VII–VI тис. до н. е. у давній етнокультурній історії Європи відбувалися складні події, зокрема, міграції багатьох племен на великі відстані. Причини міграційних хвиль були різними: економічні, демографічні, соціальні та ін.

У питанні розселення общин V–I тис. до н. е., М. Пелещишин виділив два види міграцій: 1) міграції по “порожній” екологічній ніші, тобто – по незаселеній людьми території; 2) міграції по заселеній території [134, с. 11]. При цьому автор підкреслював складність визначення мігруючої археологічної культури. Особливо це помітно, коли розселення общин

відбувається на уже заселеній території, при контактах з місцевим етнічним середовищем.

Як уже було зазначено вище, у VI тис. до н.е. у Подунав'ї сформувалося кілька культур із новим типом економіки (Старчево–Караново–Кереш–Кріш, КЛСК), які невдовзі охопили значні європейські простори. Історія цих культур та етносів неодноразово привертала увагу дослідників [240, с. 13–31; 241, с. 95–103; 243, с. 73–78; 216, с. 13–24; 210, с. 9–24; та ін.].

Г. Чайльд вважав, що причиною міграцій дунайських неолітичних племен був економічний фактор, так зване "кочове землеробство". Населення неолітичних племен, зокрема і КЛСК, обробляли землю до того часу, поки вона не виснажувалася, а після переходили на нове місце [170, с. 144–146]. Однак слід пам'ятати, що в основі господарства племен КЛСК лежало примітивне землеробство, на що звертає увагу М. Пелещишин. Тому виникає сумнів, що оброблювані поля були настільки великими, що охоплювали всі придатні для обробітку землі, а інтенсивність їх використання навряд чи призводила до виснаження земель. При примітивних знаряддях і ручній праці це було неможливим [134, с. 12].

Серед причин частих міграцій населення з Подунав'я М. Пелещишин називає не лише економічні, а й соціальні. Окрім цього, дослідник відзначав ще один фактор – у неолітичний період зберігаються відносно сильні традиції попередньої мезолітичної епохи, коли люди часто змінювали місця проживання. І при кожній появі нових груп населення на землях інших племен, останні змушені були переселятися на нові території [134, с. 13]. Таким чином, значна частина общин КЛСК вирушила з території верхнього Подунав'я через Моравську браму на територію Сілезії та Малопольщі, а звідси далі на схід у Північне Прикарпаття і Волинь.

Розселення племен КЛСК на північ від Карпат ознаменувало початок неоліту на цих теренах. У Верхньому Подністер'ї та Західному Побужжі на сьогоднішній день невідомо раніших неолітичних пам'яток. У зв'язку з цим

постає питання, чи була заселена територія на північ від Карпат місцевим мезолітичним населенням? Роботи багатьох дослідників із вивчення мезолітичної доби Прикарпаття і Волині дають на це питання однозначну відповідь, а саме – підтверджують факт проживання на цих теренах мезолітичного населення [176, 165 с.; 155, 184 с.; 34, с. 66–75; 103, с. 75–89; 177, с. 89–97; 99, 148 с.; 40, 317 с.].

На основі аналізу й зіставлення особливостей кам'яного інвентаря та інших ознак матеріальної культури, дослідники мезоліту заходу України виділяють окремі групи пам'яток й археологічні культури мезолітичної епохи [100, с. 54]. У мезолітичний час Північно-Східне Прикарпаття займали носії культури Вороців-Старуня [99, с.76–85] і площанська [47, с. 65–75; 73, с. 9–17], а Середнє Подністер'я – населення, що залишило пам'ятки типу Незвисько XII–Оселівка [99, с. 69–71; 73, с. 9–17]. Отже, вперед часі заселення людністю лінійно-стрічкової культури басейну верхнього Дністра і Західного Бугу тут проживали мезолітичні мисливські племена. У зв'язку з цим постає наступне питання – який характер мала міграція КЛСК у район Подністер'я й Західного Побужжя? Чи місцеве мезолітичне населення Прикарпаття і Волині під сильним впливом культурних імпульсів із боку більш розвинених західних культур поступово, переймаючи нові технології обробки кременю та каменю, а також виробництво керамічного посуду, переходить до нових форм господарства? Чи поширення КЛСК на схід відбувалося шляхом безпосереднього переселення неолітичних общин із Подунав'я? Чи ці два процеси відбувалися одночасно?

У першому випадку на мезолітичних пам'ятках мав би фіксуватися процес поступового переходу до відтворювального господарства, що супроводжувався би поширенням глиняного посуду. Проте на сьогодні у досліджуваному регіоні не виявлено пам'яток, на яких простежено такий перехід. Більше того, на сьогодні у досліджуваному регіоні невідомо пам'яток із мезолітичним і ранньонеолітичним (раннім "донотним" періодом КЛСК) культурними горизонтами.

Це змушує нас поставити під сумнів думку про неолітизацію досліджуваної території у результаті “культурного імпульсу” із південного заходу. На думку Т. Ткачука, швидка поява глиняного посуду показує, що неолітизація Подністер’я була результатом не культурного впливу, а фізичного переселення людей [165, с. 43].

На нашу думку, доказом цього виступають також виявлені на різній території поширення культури аналогії посуду не тільки за орнаментом, а й, особливо, за складом керамічного тіста. Звісно, у різних районах поширення культури відсоткове співвідношення домішок могло різнитися, але у своїй основі залишалося незмінним [116, с. 38]. Це може означати, що традиції виготовлення керамічних виробів передавалися з покоління в покоління. Отже, за археологічними джерелами, неолітизація Прикарпаття і Волині відбулася під впливом безпосереднього переселення сюди общин із Подунав’я, що мали вищий рівень розвитку матеріальної та духовної культури.

Вірогідно, прибулі землеробсько-скотарські племена КЛСК, розселяючись на території Подністер’я та Західного Побужжя, не зустріли на своєму шляху помітного опору з боку місцевих мезолітичних мисливців. На карті (рис. Ж.185) показано розташування пам'яток мезолітичних мисливців та прийшлого землеробського населення. Як видно з карти, прийшле населення займало “вільні” від мисливців території. Виключення становить місцевість біля с. Незвисько, Івано-Франківської області (Середнє Подністер’я). Тут розташоване відоме поселення КЛСК; окрім цього в околицях села виявлено кілька пам'яток мезолітичного часу. На сьогодні не виявлено будь-яких даних, які б засвідчили існування контактів між місцевими мисливськими групами та прийшлими общинами. Можливо, на час появи населення КЛСК в околицях с. Незвисько мезолітичні пам’ятки вже припинили своє існування. У будь-якому випадку це питання потребує подальшого дослідження.

Не виключено, що деякий час місцеві мисливці співіснували поряд із прийшлими общинами КЛСК. Між ними могли виникати епізодичні контакти, які не знайшли відображення у культурі прийшлих племен [132, с. 74].

Вірогідно, частина місцевого населення у Подністров'ї та Західному Побужжі була асимільована, частина продовжувала існувати в більш віддалених поліських та прикарпатських районах (Старуня, Делятин тощо). Радіовуглецева дата епонімної для мезолітичної культури Вороців-Старуня пам'ятки Старуня I – Ле-1417: 5250±70 років ВР [101, с. 262], очевидно, пов'язана з консервацією традицій на периферії розвитку культур. На думку І. Кочкіна, мова йде про групи мезолітичного населення, яке було витіснене в підкарпатські райони й в умовах певної ізоляції та на бідній для землеробства землі продовжувало вести мисливсько-рибальський спосіб господарської діяльності. Концентрація поселень з мезолітичними матеріалами, зокрема, у районі Старуні може бути пов'язана з наявністю тут соляного болота або озера, що приваблювало тварин [101, с.244]. На жаль, ми маємо дуже мало абсолютних дат для мезолітичних і неолітичних пам'яток досліджуваного регіону, що не дозволяє нам відповісти на ряд важливих питань, пов'язаних із процесом неолітизації цих теренів.

Погоджуємося із думкою ряду дослідників, що розселення общин КЛСК із території Польщі на Волинь та Прикарпаття відбувалося двома шляхами. Перший був спрямований на північний схід через лесову частину Люблінського воєводства на Західну Волинь, а звідси на південь у район Малого Полісся; другий пролягав з верхів'їв Вісли у басейн Сяну, а з відси у долину Дністра [43, с. 104; 44, с. 133; 136, с.73]. Це добре простежується під час картографування пам'яток: одна група пам'яток концентрується у верхів'ї Сяну та вздовж Дністра, а інша – на Волині та у верхів'ї Західного Бугу (рис. Ж.2, 3). Межиріччя Західного Бугу, Сяну і Верхнього Дністра – східна частина Сандомирської низовини і Хирівсько–Городецька височина, а також смуга Підкарпатської височини (Самбірсько-Дрогобицька) – це терени (в

процесі заселення людністю лінійно-стрічкової культури), що пов’язані з басейном Вісли. Однією з причин може бути той факт, що ця територія становить ніби географічне продовження природних теренів басейну верхньої Вісли [239, с. 39].

Перші землеробські общини проникли у Західне Побужжя та Волинь ще в період першої “донотної” фази розвитку КЛСК, приблизно у 5550 р. до н.е. Слід зауважити, що це були нечисленні групи – на сьогодні відомі три пам’ятки цього періоду – Рівне, Грудек Надбужний і Йосипівка І.

Наступна хвиля міграції неолітичних общин на західноукраїнські землі відбулася в часі першого етапу “нотної” фази КЛСК – приблизно у 5400 р. до н.е. У цей час населення КЛСК просувається на схід через Люблінську височину у верхів’я Горині та Стиру, а з верхів’я Вісли – у басейн Сяну і далі у долину Дністра, де відкрито багато їхніх поселень.

Під кінець другої фази розвитку КЛСК, бл. 5200 р. до н.е., на правобережжя Дністра в галицький мікрорегіон прийшли носії традицій, притаманних пам’яткам желізовської групи КЛСК. Вони співіснували з населенням, що виготовляло традиційну кераміку з “нотною” орнаментацією [165, с. 51].

4.2. Питання періодизації та хронології пам’яток регіону

На сьогодні у Подністер’ї та Західному Побужжі відомо близько 70 пунктів КЛСК (Дод. А). Періодизація та хронологія пам'яток регіону, окрім даних радіовуглецевих датувань, ґрунтується на типології окремих категорій матеріалів, зокрема, кераміки, а також синхронізації їх з іншими неолітичними культурами.

КЛСК традиційно поділяють на три періоди: “донотний”, “нотний”, “желізовський” [260, с. 7–90; 237, с. 70–102; 213, с. 13–88; 194, с. 62].

Перший – “донотний” етап, додатково поділяють ще на гнеховіцкий та зофіпольський. На ранньому етапі цього періоду (гнеховіцкому) керамічні

вироби характеризуються збереженням традицій культури Кріш-Старчево. Зокрема, поширені посудини кулястої форми, горщики із високою шийкою, вироби на ніжках, а також біконічний посуд із потовщеним краєм [264, с. 170]. Для гнеховіцкої фази донотного етапу розвитку культури характерним є оздоблення столової кераміки грубими врізними лініями, що нанесені спеціальним знаряддям з досить широким заокругленим кінцем, від чого жолобки у перетині мали форму схожу, до латинської літери “U”. Орнаментальні мотиви складалися з одиничних або потрійних прямих, спіральних, вертикальних або косих ліній, що утворюють трикутники чи меандри. Іноді вироби столової групи оздоблені пластичним орнаментом (рис. Ж.132). [237, с. 78]. Посуд кухонної групи орнаментований переважно заглибленнями у вигляді пальцевих вдавлень, розташованих під вінцями виробу. Пальцеві вдавлення містилися також на пластичних валиках, розміщених на стінках посуду. Часом уся поверхня посуду покрита короткими рисками довжиною 2–4 см (рис. Ж.132) [237, с. 78]. Початковий етап КЛСК представляють матеріали з таких пам'яток, як Гнєховіце, Самбожець, Ойцов, Краків-Могила (Польща) [233, с. 67–97], Рівне [117, с.80; 263, с. 135–158]. На території, що є предметом нашого дослідження, на сьогодні не виявлено пам'яток цієї фази.

У пізній фазі “старшої лінійної культури” (“донотного” періоду) все більшого поширення набувають чаші кулеподібної форми [264, с. 150]. На відміну від гнеховіцкої фази керамічні вироби зофіпольської фази орнаментовані за допомогою гострого знаряддя, у зв’язку з чим жолобки у перетині мали вигляд латинської літери “V”. Однак слід зауважити, що для пам'яток Верхнього Дністра та Західного Бугу все ще поширений заглиблені лінії U-подібної в перетині форми. Основними елементами орнаменту, як і в попередньому періоді, залишаються прямі горизонтальні, вертикальні, косі, дугоподібні, волютові лінії, проте композиційні мотиви орнаменту дещо спрощуються (рис. Ж.133). Також поширюється орнамент у вигляді прямокутників із короткою врізною лінією в середині. У Богемії та Моравії

поширюються також одиничні або подвійні хвилеподібні лінії, які нагадують іноді літеру “А” (“ачковий орнамент”). Пластичний декор не відрізняється від орнаменту, застосованого у попередній фазі [237, с. 79–80]. Розвиток КЛСК у пізній фазі “донотного” періоду представляють такі поселення, як Зофіполь [230, с. 19–27], Самбожець та ін. [233, с. 47–61; 237, с. 14–30, 70–81]. На досліджуваній території на сьогодні відомо дві пам’ятки, що репрезентують ранній “донотний” період розвитку культури – Грудек Надбужний [284, с. 429–460] і Йосипівка І (верхів’я Західного Бугу) [106, с. 231–237]. Слід відмітити, що на території Молдови і Румунії пам’ятки “донотного” періоду відсутні [82, с.100]. Таким чином, у східній частині ареалу поширення культури відомо дванадцять пам'яток раннього періоду [233, с. 48].

Для другого етапу – “нотного” – поширеним декором столових посудин були мотиви криво або прямолінійних врізних жолобків, нанесених гострим знаряддям, яке залишало слід шириною бл. 2 мм. На кінцях ліній, на їх зламах, або посередині них розміщені ямки-ноти. До типових композицій орнаменту належать подвійні або потрійні дугоподібні лінії, які заходять одні в одних (рис. Ж.134). Деякі посудини мали невеличкі ручки або гудзки; поширеними є також зооморфні наліпи у вигляді стилізованих голівок звірят з двома ріжками [237, с. 87–89].

Найпоширенішим орнаментом кухонної кераміки цього етапу є ряди подвійних нігтевих та пальцевих вдавлень, що розміщені під вінцями посуду. Іноді такий орнамент наносився по діагоналі між ґудзками-наліпами. Зберігається орнамент у вигляді коротких вертикальних насічок, що покривають усю поверхню виробу. Застосовується і пластичний декор у вигляді гудзів, часто із пальцевими вдавленнями [237, с. 89].

Посуд пізньої фази КЛСК характерний “желізовським” стилем. Густо нанесені врізні лінії і короткі глибокі насічки, що одночасно перетинають кілька ліній. Основні орнаментальні мотиви залишаються подібними до попередніх – це стрічки із подвійних, потрійних, і більше горизонтальних

врізних ліній. Трапляються аналогічні стрічки у вигляді трикутників, дуг та фестонів. Традиційні композиції часом утворюються за допомогою коротких врізних ліній (рис. Ж.135). Кухонна кераміка орнаментована досить рідко. Серед основних мотивів слід назвати пластичні валики із пальцевими вдавленнями, які розміщені переважно у місцях переходу шийки горщиків у плечика. Дещо рідше зустрічається нігтеві вдавлення [237, с. 96].

На основі аналізу матеріалу більшість пам'яток КЛСК Подністер'я та Західного Побужжя віднесено до середнього, так званого "нотного" періоду існування культури. У додатку Д показано результати проведеного порівняння матеріалів пам'яток Подністер'я і Західного Побужжя. Як для пам'яток Подністер'я, так і для надбужанських пам'яток КЛСК "нотного" періоду найбільш характерною формою посуду виступає опуклобока зрізано-сферична чаша. Інші форми посудин трапляються значно рідше. Як відомо, така форма посуду є характерною для усіх періодів розвитку культури. А от наявність на пам'ятках такої форми посуду, як миска, може свідчити про "нотний" період функціонування пам'яток, оскільки, за твердженням Е. Неуступного, у "желізовський" період миска стає рідкістю [251, с. 386–407]. Але найбільшим доказом на користь нотного етапу існування пам'яток КЛСК у Подністер'ї та Західному Побужжі є явне переважання "нотного" орнаменту на керамічних виробах (табл. Д.46).

Найчастіше (174 опрацьованих зразків із "нотним" орнаментом, 50%) зустрічаються елементи першого мотиву – горизонтальні заглиблені лінії у поєднанні із ямками-нотами (табл. Д.46). Такий орнамент переважно нанесений у верхній частині посудини під вінцями, хоча іноді займає усю зовнішню поверхню посудини (Незвисько, Більшівці). Приблизно чверть опрацьованої нами кераміки з "нотним" орнаментом оздоблена за допомогою третього мотиву – діагональних заглиблених ліній, які часто утворюють "кутовий" орнамент із ямками-нотами на вершинах кутів, а інколи й посередині. 19% "нотного" орнаменту становлять елементи 4-го мотиву – дугових ліній у поєднанні із ямками-нотами. Найрідше, всього 5%,

зустрічається другий мотив “нотного” орнаменту – вертикальні лінії (табл. Д.46).

Окрім пам'яток Подністер’я: Торське, Незвисько, Єзупіль І, Більшівці, Котоване І та Західного Побужжя: Тадані, Винники, Гончари, Буськ, Вербковіце-Которув, керамічні вироби з “нотним” орнаментом відомі й на пам’ятках Волині: Голишів ІІ [117, с. 102], Гнідава [117, с. 52–53, 134–135, рис. 37–38], Гірка Полонка, Клевань [117, с. 148, рис. 51], Повіслення: Самбожець [237, с. 14–30, 70–81], Звенчице [198, с. 247–252; 199, с. 53–62; 200, с. 54–66], Ланцут [197, с. 27–63], Гвоздзець [229, с. 21, рис.8], Жешув [212, с. 9–76; 213, с. 5–27], басейні Одри: Страхув [236, с. 20, 25], Пруто-Дністровського межиріччя – Флорешти [123, с. 29], Подунав’ї: Чатай [262, с. 372–379], Тренчін [247, с. 129–136], Млинарце [266, с. 9–15], Зімутіце [255, с. 260–268] та ін.

Усі ці пам’ятки функціонували у середній період КЛСК. Таким чином, на основі опрацьованих нами колекцій КЛСК пам'яток Подністер’я і Західного Побужжя та порівняння із матеріалами досліджуваної культури сусідніх територій такі пам’ятки, як: Котоване І, Незвисько, Торське, Більшівці, Винники, Гончари, Тадані, Буськ, Вербковіце-Которув та ін. ми відносимо до середнього (“нотного”) періоду.

Більшість пам'яток представляють класичну фазу “нотного” періоду. Серед наявних матеріалів переважають півсферичні чаші, стінки яких декоровані різними мотивами “нотного” орнаменту. Типовим орнаментом цієї фази є подвійні або потрійні врізні лінії з ямками-нотами [194, с. 62]. Такий мотив зустрічаємо у Торському, Більшівцях, Незвиську, Таданях, Винниках та ін. пам’ятках. Грубостінна кераміка декорована різноманітними ґудзками та рядами з пальцевих вдавлень. На поселеннях також зафіксовані керамічні вироби, що оздоблені комбінованим орнаментом за допомогою поєднання “нотного” та пластичного. На думку С. Кадрова, такий орнамент характерний саме для класичного етапу “нотного” періоду існування культури (N_{II}) [213, с. 20–21]. Саме таке поєднання пластичного та “нотного”

декору ми спостерігаємо на пам’ятках КЛСК Подністер’я та Західного Побужжя, зокрема, у Блищанці І (рис. Ж.98:6) і Таданях (рис. Ж.118: 1, 2).

Румунська дослідниця С. Маринеску-Билку поселення КЛСК Незвисько, на основі порівняльного аналізу матеріальної культури, синхронізує з пам’яткою Тирпешт (Румунія) [245, с.14]. Нагадаємо, що С. Маринеску-Билку, а з нею й О. Ларіна, відносять поселення Тирпешт до найпізнішого етапу існування КЛСК на теренах Румунії, який відповідає проміжному етапові між другою і третьою фазою “молодшої КЛСК”, за класифікацією Ю. Павука [82, с.100]. Отже, поселення Незвисько завершує другу класичну фазу “нотного” періоду КЛСК.

До цього періоду також можна віднести і поселення Торське. Тут на кількох фрагментах керамічних виробів простежено мотиви орнаменту, що нагадують стиль “Шарка”. С. Маринеску-Билку відзначає вплив стилю Шарка на пам’ятці Тирпешт [245, с.14–16]. Посуд із орнаментом типу “Шарка” виявлений на поселенні Данчени І [82, с.100], аналогії також відомі у Могельніце [282, с. 33–37].

На поселенні Блищанка І виявлено посудини грушоподібної форми, а також столові чаші з “желізовським” орнаментом (рис. Ж.151: 3). Як відомо, такі риси керамічних виробів притаманні пізньому (“желізовському”) періоду КЛСК [213, с. 21; 194, с. 62]. За класифікацією С. Кадрова, орнамент у вигляді видовжених штампів, які перетинають дві врізні лінії (рис. Ж.151: 3), відповідає класичній фазі “желізовського” періоду [213, с. 21]. Саме тому ми припускаємо, що поселення Блищанка І є пізнішим у порівнянні із пам’ятками Більшівці І та Тадані, Незвисько, Торське та ін. і відноситься до “желізовського” періоду, за класифікацією С. Кадрова – період $\dot{Z}_{II}$ [213, с. 21].

До раннього “желізовського”, як вважає І. Кочкін, можна віднести і поселення Єзупіль І (дослідження О. Ситника, О. Ленартович). Як вже зазначалося вище, на окремих екземплярах керамічного посуду цього поселення простежено характерний орнамент для ранньої та класичної фази

желізовської групи [88, с.240; 213, с. 21]. Радіовуглецевих дат із цієї пам’ятки поки що немає, проте сказане дає підстави віднести поселення Єзупіль І до раннього етапу “желізовського” періоду. Той факт, що “желізовський” орнамент зустрічається в Словаччині орієнтовно в 5200–5000 рр. до н. е. [214, с.190–192], свідчить про культурні зв’язки жителів поселення із неолітичними общинами Словаччини. Це у свою чергу дозволило Т. Ткачуку та І. Кочкіну припустити, що у Верхньому Придністров’ї “нотна” фаза розвитку КЛСК могла співіснувати з “желізовською” фазою [165, с.45; 73, с. 9–17].

У басейні Західного Бугу пам’ятка Подгорце репрезентує “желізовську” фазу КЛСК (рис. Ж.184) [289, с. 40].

Таким чином, на досліджуваній нами території дві пам’ятки (Грудек Надбужний і Йосипівка І) характеризують ранній період розвитку культури, усі інші належать до другого “нотного” періоду. Серед останніх ми виділяємо більш ранні та пізніші поселення. До класичної фази “нотного” періоду належать Котоване І, Більшівці, Тадані, Винники, Гончари, Буськ та ін. Пам’ятки Незвисько і Торське відносяться до перехідного етапу від класичної до пізньої фази “нотного” періоду. Дві пам’ятки Подністер’я – Блищанка І, Єзупіль І та одна Західного Побужжя – Подгорце – характеризують розвиток КЛСК у пізньому періоді.

Здійснений нами розподіл пам'яток КЛСК щодо періодів розвитку культури, що оснований на аналізі керамічних виробів, підтверджується й аналізом крем’яного інвентаря. Зокрема, під час порівняння крем’яних виробів зафіксовано незначну кількість трапецій, а саме, в Уличному та Комарові (ур. Байорові Дуби) – по одній, у Новій Скваряві – чотири. Дещо більше трапецій знайдено на поселенні Йосипівка І – 17. За твердженням М. Вашковича: “наявність трапецій повинна бути обмежена на рівні першого періоду розвитку культури, у пізніші періоди трапеції зустрічаються рідко” [285, с. 146]. Таким чином незначна кількість трапецій на пам’ятках КЛСК

Верхнього і Середнього Подністер’я та Західного Побужжя підтверджує їхню приналежність до пізніших періодів, очевидно “нотного”.

Окрім цього на досліджуваних поселеннях зафіксовані стійкі типологічні ознаки крем’яних виробів. Серед усіх проаналізованих нами колекцій крем’яних знарядь праці переважають пластини та скребки (39% і 29% відповідно). Інші категорії виробів зустрічаються рідше. Вкладні серпів складають 7% від усієї кількості крем’яних виробів, різці – 4%, проколки – 2,3%, свердла – 1,5%, трапеції 0,4%. У зв’язку із тим, що крем’яні вироби у порівнянні із керамічними зазнавали не таких помітних змін у часі розвитку КЛСК, виділити серед них більш ранні та пізніші досить складно. Зрештою, це також може свідчити про функціонування пам'яток приблизно в один період – “нотний” етап розвитку культури.

Питання абсолютної хронології.

Звертаючись до питання абсолютної хронології пам'яток КЛСК Подністер’я та Західного Побужжя, відзначимо, що на існуючій сьогодні джерельній базі воно не може бути вирішене однозначно.

Спочатку коротко зупинимося на датуванні центральноєвропейських пам'яток. Так, КЛСК “донотного” етапу у Подунав’ї, на думку П. Моддермана, існувала у період – 5500–5300 рр. до н. е. [249, с. 179], згодом дослідник запропонував вужчі межі першого періоду КЛСК – 5450–5400 cal BC [250, с. 67–68]. Спираючись на дані німецьких та австрійських датувань А. Віттле відносить появу найстаршої групи КЛСК до 5400–5350 cal BC [286, с. 301]. На погляд Р. Глезер, поява найстаршої групи КЛСК припадає на 5440 cal BC [206, с. 54–56]. Г. Штаубле у 1995 р. опублікував ряд радіовуглецевих датувань поселень КЛСК першого етапу в Центральній Європі, які лягають у межі 5500–5200 cal BC [278, с. 235]. На думку дослідника перший період КЛСК тривав до 5200 р. до н. е., а початок другого етапу КЛСК він відносить до 5300 р. до н. е., отже деякі поселення першого періоду культури співіснували із ранніми поселеннями другого етапу КЛСК [278, с. 233]. Згодом Г. Штаубле на основі ста радіовуглецевих вимірів

запропонував датувати першу фазу КЛСК періодом 5470–5150 cal BC [279, с. 245]. Е. Банффі та К. Оросс, як вже було вище зазначено, появу пам'яток ранньої фази КЛСК у Подунав'ї відносять до періоду 5600–5500 cal BC [186, с. 260–268]. А початкова фаза розвитку культури з лінійно-стрічковою керамікою охопила, на їхню думку, період у 150–200 років, між 5600/5500 і 5400/5350 cal BC [253, с. 179].

Початок пізнього етапу, на погляд Е. Банффі й К. Оросса, припадає на 5300–5250 cal BC. Кінець існування КЛСК у Подунав'ї відносять до 5000–4900 cal BC. При цьому зауважують, що найпізніше датування пам'яток культури збігається з радіовуглецевими датами ранніх пам'яток лендельської культури (табл. Е.2)[253, 2009, с. 186]. Слід нагадати, що згадані автори "нотну" фазу відносять до початку пізнього періоду.

О. Ларіна підтримує погляд Х. Квітта, А. Віттле, К. Д.-Джілот, що розвиток КЛСК у Європі тривав 600–700 років і припав на час 5500–4900 cal BC. Дослідниця також уточнює, що для пам'яток КЛСК Румунії на сьогодні відомо лишень два визначення абсолютного віку, обидва для поселення Тирпешт – (Bln 800) 4220±100 BC I (Bln 801) 4295±100, що при калібруванні становить 5100–5000 cal BC. Ці дати вписуються у вищезазначені рамки і відповідають кінцевій фазі середнього етапу (типу Тирпешт) і початковій фазі пізнього етапу молодшої КЛСК (типу Гура-Каменчий) [82, с. 104]. Як уже було вище сказано, матеріали із пам'ятки Тирпешт знаходять найточніші аналогії на пам'ятці Незвисько, отже було б логічно віднести останню приблизно до цього ж періоду існування культури.

Для пам'яток Подністер'я є небагато визначень абсолютного віку. Радіовуглецеве датування було проведене на пам'ятці Більшівці I, у результаті якого отримано три дати: Кі–8078, 6280±80 B.P.; Кі–8076, 6330±70 B.P.; Кі–8077, 6450±80 B.P. [164, с. 34–46]. Для неолітичного поселення Майнова Балка, радіовуглецеве датування дало результати: 6430±140 B. P. і 6310±150 B. P. [27, с. 131].

Дещо краще продатовані волинські пам’ятки КЛСК, для яких на сьогодні отримано вісім дат, зокрема, дві для пам’ятки Рівне І, чотири – Голишів ІІ, по одній з пам'яток Гірка Полонка і Гнідава. Результати радіовуглецевого датування відображено у таблиці Е.3.

Отже, пам’ятки Більшівці І у верхів’ях Дністра та Голишів ІІ на Волині, мають близьке радіовуглецеве датування, що дає нам підстави віднести їх до одного періоду існування культури. За періодизацією Г. Охріменка, пам’ятка Голишів ІІ належить до середнього (“нотного”) періоду існування культури, а отже і Більшівці І ми відносимо до цього ж періоду. Таке датування пам’ятки підтверджують і отримані матеріали на поселенні, насамперед керамічні вироби, переважна більшість яких орнаментована “нотним” декором.

Таке визначення підтверджується і при порівнянні отриманого датування із центральноєвропейською періодизацією. Некалібровані дати для обох пам'яток укладаються в проміжок 4500–4350 рр. до н. е., а калібровані визначені 5350–5200 рр. до н. е. (Котова, 2002, с. 92; Котова та ін., 2007, с. 415). При співставленні отриманого результату із періодизацією Е. Банффі й К. Оросса [253, с. 177] пам’ятки Більшівці І й Голишів ІІ відповідають приблизно “нотному” періоду КЛСК (табл. Е.3).

На підставі аналізу знахідок, насамперед керамічних, та використаних для порівняння аналогічних матеріалів з інших пам’яток КЛСК заходу України, В. Конопля окреслює хронологічні рамки поселення Блищанка періодом 5200/5100 – 4900/4800 рр. до н. е. [58, с. 210], що відповідає кінцевому “нотному” – “желізовському” періоду. Аналогічні матеріали одержано із поселення КЛСК Звяжиця (Підкарпатське воєводство, Польща) [198, с. 247–252]. На основі аналізу матеріалів М. Дембєц відніс пам’ятку до кінцевого етапу “нотної” фази [198, с. 249]. Проте після проведеного у 2006 р. радіовуглецевого датування, у результаті якого отримано 4 дати: Poz-16475 – 6240±40 BP; Poz-16477 – 6170±40 BP, Poz-16478 – 6690±60 BP; Poz-16479 – 6070±40 BP, дослідник датує поселення Звяжиця приблизно періодом між 5200–4900 рр. до н. е., що відповідає пізнім фазам розвитку цієї спільноти у

Центральній Європі [199, с. 62]. Таке датування підтверджує наше припущення, щодо часу існування поселення Блищанка І, проте для більш точного встановлення хронологічних меж пам’ятки необхідне застосування радіовуглецевого методу.

Таким чином, ґрунтуючись на відомих на сьогоднішній день датуваннях, початковий “донотний” період пам'яток східного ареалу КЛСК датується періодом 5550/5500 – 5350/5300 рр. до н.е.; “нотний” етап культури на досліджуваній території визначається межами 5350/5200 – 5100/5000 рр. до н.е.; а пізній “желізовський” – 5100/5000 – 4900/4800 рр. до н. е. Таке датування відповідає загальнопоширеним уявленням про вік КЛСК Центральної Європи.

4.3. Культурні взаємозв’язки

Матеріали поселень басейну Дністра та Західного Бугу засвідчують факт співіснування КЛСК із суміжними культурними спільнотами, зокрема, такими неолітичними культурами, як: буго-дністровська, сурсько-дніпровською, Тисадоб, маліцькою та ін.

На сході КЛСК межує із буго-дністровською культурою. Про контакти та взаємовпливи обох культур свідчить керамічний імпорт, виявлений на поселеннях. Так, фрагменти лінійно-стрічкового посуду виявлені у самчинських та ранньосавранських шарах буго-дністровської культури пам'яток Базьків Острів [37, с. 66], Тетереука Ноуе XV [82, с. 99; 83, с. 35–55], Сороки V [98, с. 116, 135]. А також на поселеннях КЛСК Майнова Балка [38, с. 93–96; 138, с. 92–93], Цира і Нові Русешти [97, с. 22–25; 98, с. 135], простежено уламки керамічних виробів буго-дністровської культури.

Як зауважила О. Ларіна, контакти між обома культурами не обмежуються лише імпортами, а проявляються й у взаємному наслідуванні особливостей матеріальної культури сусідньої общини [82, с. 103–104]. Зокрема, у буго-дністровському комплексі поселення Сороки V простежено

наслідування керамічних виробів КЛСК, наприклад, опуклобока посудина з невисокими прямими вінцями виготовлена за зразком столових посудин КЛСК [82, с. 103; 166, с. 41].

Паралелі між обома культурами простежені й за матеріалами поселення буго-дністровської культури Пугач II, на якому виявлений уламок керамічного виробу, орнаментованого у стилі КЛСК, а саме, стрічками з коротких врізних ліній, на кінцях яких знаходилися овальні ямки. М. Товкайло розглядає цей фрагмент кераміки як наслідування відповідних зразків посуду із "нотним" орнаментом КЛСК [166, с. 42]. Зворотні буго-дністровські впливи зафіксовані на пам'ятках пізнього етапу КЛСК на теренах Молдови (Гура Каменчій VI) [166, с. 41].

Беручи до уваги керамічний імпорт та взаємне наслідування, притаманне обом культурам, М. Товкайло синхронізує другий етап пізнього нео літу Степового Побужжя і молодшу групу КЛСК [166, с. 42]. Такого ж погляду дотримується О. Ларіна, яка підкреслює, що у цей час взаємини між обома культурами посилюються, що призводить до змішання їхніх керамічних традицій (Майнова Балка) [82, с. 103].

Окрім контактів із буго-дністровською культурою, населення КЛСК підтримувало взаємини з неолітичними культурами Кріш і Тисадоб, про що свідчать матеріали з поселення Більшівці. Тут виявлений один фрагмент столової посудини, що мав горизонтальні ряди защипів. Така орнаментація, на думку О. Ларіної, була властива для культури Кріш [82, с. 101]. Декілька фрагментів іншої столової посудини сферично-конічної форми орнаментовані густими горизонтальними рядами малих заглиблених шевронів, які заповнювали чотирикутні орнаментальні поля, утворені двома вертикальними порожніми стрічками. Ці стрічки у верхній частині посудини доходили до подвійних наліплень (рис. Ж.73: 1). За твердженням Т. Ткачука й І. Кочкіна, така орнаментація не властива для посуду КЛСК, а скоріше всього посудина репрезентує впливи орнаментальних традицій групи Тисадоб [165, с. 45].

Про зв’язки з неолітичними общинами Закарпаття може свідчити знайдене на поселенні Більшівці базальтове колодкоподібне долото [165, с.45]. У попередньому розділі ми вже згадували про знахідки обсидіану на окремих поселеннях КЛСК (Більшівцях, Єзуполі І, Марківцях, Уличному, Котованому І та ін.). Обсидіан дуже цінувався у давнину, оскільки поклади його рідкісні і віддалені. У Центральній Європі поклади обсидіану відомі тільки на плато Земплін-Плешов у Словаччині і Південно-Східній Угорщині. Це, безперечно, також засвідчує контакти місцевого населення із неолітичними спільнотами Закарпаття.

О. Ларина вважає ймовірним вплив східної сурсько-дніпровської культури на окремі пам’ятки КЛСК, що, зокрема, засвідчено на поселенні Гура-Каменчий VI, де виявлено фрагменти кераміки, оздоблені орнаментом, характерним для сурсько-дніпровської культури [82, с. 104]. Весь розвиток КЛСК на території Молдови вкладається у час, який відповідає кінцевій фазі культури Дудешть і до Прекукутень [82, с. 104].

У пізній період існування спільнота КЛСК встановлює контакти із пізньонеолітичними культурами. С. Кадров і А. Закостєльна вважають, що населення КЛСК співіснувало з носіями маліцької культури [214, 187–255], оскільки поселення Гнідава на Волині датують 4700 рр. до н.е., а маліцька культура, яка сформувалася на території Малопольщі та сусідніх землях, у 4800 рр. до н. е. входить у свою класичну стадію розвитку [214, 244]. На думку Н. Котової, М. Ковалюха, В. Манька і Г. Охріменка, у 4700–4600 рр. до н. е. маліцька культура поширилася на терени Волині [71, с. 416]. Отже, цілком ймовірно, що обидві культури могли співіснувати на пізньому етапі розвитку КЛСК.

У Верхньому Подністер’ї населення пізніх пам'яток КЛСК могло співіснувати з трипільськими общинами, які прийшли сюди у період ранньої фази трипільської культури, можливо, наприкінці етапу А [165, с. 45–46].

Таким чином, проникнувши у другій половині VI тис. до н.е. на терени Поділля і Волині, носії КЛСК входять у безпосередній контакт із буго-

дністровськими племенами. На півночі КЛСК межує із німанською та дніпро-донецькою культурами, однак якихось культурних контактів між ними поки що не встановлено [156, с. 7]. У пізньому періоді свого розвитку общини лінійно-стрічкової культури встановлюють міжплемінні контакти із носіями маліцької та трипільської культур (рис. Ж.190) [156, с. 7].

Питання походження і синхронізації культур

У висвітленні культурно-історичної ролі КЛСК серед інших культурних утворень неолітичного часу та їхніх взаємозв'язків важливе значення має посідає проблема синхронізації. Цьому питанню приділяли увагу багато науковців: Ю. Павук [263, с. 135–158], Дж. Маккей [242, с. 15–24], П. Рачки [270, с. 161–194], Г. Квітта [268, с. 153–188; 269, с. 14–24], Н. Каліч [216, с. 13–46], С. Кадров [215, с. 250–269], Д. Телегін (рис. Ж.186) [156, с. 3–10], Л. Залізняк (рис. Ж.187) [41, с. 93–110], О. Ларіна [82, с. 97–104], Д. Гаскевич [27, с. 115–147] та інші.

Ю. Павук на основі радіовуглецевого датування та калібрування доводить, що культура лінійної кераміки раннього етапу була синхронною пізнім групам культур Старчево–Кереш [263, с. 136]. Такого ж погляду дотримується низка дослідників, зокрема, Г. Квітта, який вважає культуру ранньої лінійної кераміки одночасною із культурою Старчево II–III [268, с. 153–188; 269, с. 14–24]. Дж. Маккей вбачає одночасність старшої лінійної культури (фази Нітра і Бічке) із середніми і пізніми стадіями протовінчанських культур [242, с. 15, 23]. Е. Банфі та К. Оросс, приходять до висновку, що абсолютні хронологічні дати вказують на співіснування раннього етапу КЛСК із пізніми фазами Кереш і Старчево [253, с. 179].

Н. Каліч зауважує, що у керамічних виробах лінійної культури помітні типові елементи культури Старчево, але не культури Вінча, і на основі цього приходить до висновку, що рання культура лінійної кераміки розвинулася з культури Старчево і є синхронною із культурою Вінча [216, с. 13–46].

Під час розвитку КЛСК у Закарпатті в районі верхньої та середньої течії річки Тиси розвивається східна група лінійних культур – альфельдська

лінійна культура та група Сатмар пізнього етапу раннього неоліту, які були безпосереднім продовженням культур Кріш–Кереш [223, с. 158, 69, с. 40]. Дослідники Й. Корек і К. Куруц розглядають пам’ятки групи Сатмар Верхнього Потисся як групу генетично похідну від культури Кереш, яка тільки на етапі Сатмар II набула синкретичних рис. Для неї характерні традиційні особливості керамічних виробів культури Кереш і в той же час з’являється лінійно-стрічковий орнамент, який притаманний ранній стадії культури альфельдської лінійно кераміки [221, с. 25–26]. На думку П. Рачки, рання лінійна культура одночасно розвивалася із групою Сатмар II [270, с. 161–194].

На східних теренах КЛСК С. Кадров виділяє три локальні групи: волинську (включаючи групу західно-побужських пам'яток – Л.О.), сянсько-дністровську і молдовську. Лише у межах волинської спостерігається розвиток культури від раннього “донотного” до пізного “желізовського” етапу [215, с. 255]. Дослідник синхронізує ранній етап КЛСК (гнєховіцьку і зофіпольську фази) Малопольщі із групою Вінча А (Подунав’я, нижня течія Тиси, північна Сербія), мілановською групою (Південно-Західна Словаччина), Сатмар II (верхів’я Тиси), буго-дністровською культурою та культурою Кереш у Середньому та Нижньому Подністер’ї. “Нотну” фазу поєднує у часі з групою Вінча Б 1, Альфельдською лінійною культурою І та буго-дністровською культурою, а “желізовську” фазу – з з групою Вінча Б 2, Альфельдською лінійною культурою II і буго-дністровською культурою (табл. Е.4) [215, с. 253].

Ми погоджуємося із синхронізацією КЛСК, запропонованою С. Кадровим. У передчас проникнення КЛСК на терени Подністер’я та Південне Побужжя тут існувала культура Кріш, яка генетично пов’язана із буго-дністровською культурою. Носії культури Кріш, прийшовши у Подністер’я та Південне Побужжя, на основі місцевих мезолітичних пам'яток створило нове культурне явище, яке за місцем поширення отримало назву буго-дністровської культури.

У VIII–VI тис. до н. е. у межах Поліської низовини поширена мезолітична кудлаївська культура, яка у VI тис. до н. е. поступається новій хвилі мігрантів із заходу – носіям пізньомезолітичної яніславицької культури (VI–V тис. до н. е.), яка була генетичним підґрунтям для німанської культури Волинського Полісся, Західної Білорусі, Південної Литви, Східної Польщі [40; 137, с. 191].

КЛСК на території Молдови датується останньою чвертю VI–V тис. до н. е. [82, с. 104], а культура Прекукутені-Трипілля А – першою половиною V тис. до н. е. [23, с. 24–25], а за C.-M. Mantu, 5050–4600 рр. до н. е. [244, с. 179–180]. Отже, КЛСК одночасно розвивалася із раннім етапом культури Прекукутені-Трипілля.

Таким чином, КЛСК, сформувавшись у Подунав'ї на основі культури Старчево, у 5500–5300 рр. до н. е. просувається у Західне Побужжя та Подністер'я, де проживали мезолітичні мисливські племена гребениківської та нобельської культур. Неолітичні общини займають "порожні" екологічні ніші і на початковому етапі, мабуть, співіснують із місцевими мисливськими племенами. У Середньому Подністер'ї населення КЛСК зіткнулося із племенами буго-дністровської неолітичної культури, про що свідчать численні артефакти (рис. Ж.188). У Подністер'ї та Західному Побужжі КЛСК проіснувала до початку V тис. до н. е. і одночасно співіснувала з такими культурами, як культура Вінча, група Сатмар II, альфельдська лінійна культура, буго-дністровська, дніпро-донецька, німанська культури (рис. Ж.189). У пізньому періоді свого розвитку КЛСК синхронна із маліцькою та трипільською культурами, які проникають на ці терени у кінці V – початку IV тис. до н.е. (рис. Ж.190).

У Центральній Європі КЛСК знайшла своє продовження у культурі накольчастої кераміки. На досліджуваній нами території пам'яток цієї культури поки що не зафіксовано [136, с.74].

М. Пелещишин припускав, що основна маса населення КЛСК Волині поступово просувалася на південний схід у напрямку Дністра, а невеликі

групи, які, можливо, і залишилися на Волині, були розчинені у пізніших енеолітичних культурах [132, с. 109].

Отже, КЛСК сформувалася у районі Подунав'я приблизно у 5550–5500 рр. до н. е. Вже у першому "донотному" періоді свого розвитку (5500–5350/5300 рр. до н. е.) вона проникла на територію Волині. Цей етап культури представляють такі пам'ятки, як Рівне, Грудек Надбужний і Йосипівка I (табл. Е.5).

Найінтенсивніше розселення людності КЛСК на землях Західного Побужжя та Подністер'я спостерігаємо у час другого "нотного" періоду її розвитку (5300/5200–5100/5000 рр. до н. е.). До цього періоду відноситься переважна більшість виявлених та досліджених пам'яток КЛСК: Котоване I, Більшівці, Мединя, Тадані, Винники, Гончари, Підберізці, Вербковіце-Которув, Незвисько, Торське та ін.

У пізньому періоді розвитку культури продовжилося заселення людністю КЛСК території Подністер'я та Західного Побужжя, про що свідчать пам'ятки Блищанка, Єзупіль I і Подгорце, де виявлено керамічні вироби, орнаментовані у "желізовськму" стилі. Таким чином, у регіоні дослідження відомі пам'ятки усіх трьох періодів розвитку культури (табл. Е.5).

Загалом, розвиток КЛСК у районі її східного ареалу вписується у загальноєвропейський розвиток цієї культури.

Беззаперечним є той факт, що населення КЛСК, прийшовши у Карпато-Волинський регіон, залишило глибокий слід у давній історії України. Ця територія увійшла до найбільш розвинених суспільств Східної Європи в епоху неоліту.

ВИСНОВКИ

Рання землеробська КЛСК, дослідженню якої в районі східного ареалу її поширення присвячена ця праця, посідає вагоме місце у процесі неолітизації Центральної, Західної, Південно-Східної і Східної Європи.

Вивчення пам'яток культури на досліджуваній території розпочалося ще наприкінці XIX ст. Умовно виділено три періоди дослідження. У перший, австрійсько-польський період, було закладено основи вивчення культури у басейні Дністра та Західного Бугу. Проте археологічні роботи проводилися несистематично і мали розвідувальний характер. Під час другого, радянського, періоду простежуємо значні зрушення у вивченні культури: збільшення стаціонарних археологічних досліджень пам'яток, які вже набувають систематичного характеру. Нагромаджується значний обсяг матеріалу, який стане основою ґрунтовної праці з історії КЛСК на західноукраїнських і молдавських теренах, написаної Т. Пассек і К. Черниш. Початок третього періоду характеризується певним зменшенням зацікавлення культурою, що поступово змінюється черговим пожвавленням.

В історіографічному плані вивчення пам'яток КЛСК Західного Побужжя і Подністер’я упродовж десятиліть зводилося здебільшого до публікування нових матеріалів, натомість відповідного узагальнення та систематизації інформації не проводилось. Винятком є праця К. Черниш і Т. Пассек 1963 року, проте з того часу на археологічній карті з’явилася низка нових досліджень важливих пам’яток КЛСК. З огляду на це аналізована проблема набуває нового змісту і вимагає новітнього вивчення та узагальнення на базі сучасних підходів та технологій.

Незважаючи на значну кількість нових пунктів, більша частина відомих сьогодні пам'яток представлена підйомними колекціями, вони зафіксовані у результаті археологічних розвідок або випадкових знахідок, що особливо помітно порівняно зі станом дослідження культури на суміжних територіях, таких як Пруто-Дністровський регіон, басейн Вісли, Волинь.

Картографування пам’яток дало змогу визначити закономірності розташування поселень КЛСК у межах досліджуваного регіону. Визначені дві групи їх концентрації: північна – басейн Західного Бугу (у районі міст Грубешів – Нововолинськ) та південна – басейн Дністра. У Подністер’ї пам’ятки КЛСК зафіксовані вздовж усієї верхньої і середньої течії річки із збільшенням концентрації пам’яток у районі міст Галич – Заліщики. Окрему групу пам'яток, що останніми роками поступово збільшується, можна виділити в околицях Львова. Однак слід зазначити, що це може бути спричинено інтенсивними археологічними пошуками в цьому районі, тобто станом дослідження культури на локальному мікрорегіоні.

Саме така локалізація пам’яток підтверджує думку багатьох дослідників про шляхи проникнення КЛСК у райони Прикарпаття і Волині з басейну Вісли, звідки носії культури просунулися на схід у басейн Західного Бугу, а звідси далі на схід у басейн Стиру і Горині. Інший шлях пролягав із басейну Вісли вздовж Сяну у верхів’я Дністра, а вже звідси населення КЛСК розселилося вздовж течії Дністра та його численних приток. Пам’ятки КЛСК Подністер’я є логічним продовженням культури населення з басейну Сяну і Вісли.

На підставі комплексного аналізу системи заселення общин КЛСК зауважимо, що локалізація їхніх пам'яток тяжіє до певних природних умов, а вибір місця поселення часто залежав від характеру ландшафту – території, яка найбільше відповідала їхнім господарським потребам. Розселяючись у районах Західного Побужжя і Подністер’я, населення лінійно-стрічкової спільноти займало території поблизу водойм із придатними для землеробства ґрунтами.

За топографічними особливостями поселення поділено на три типи. Найбільш поширені терасові поселення, які розташовані на схилах перших, іноді других, надзаплавних терас річок. Часто поселення розміщені на мисах, піднятих у середньому на 5–10 м над заплавою, утворених злиттям двох річок, або ж ярами і струмками, що впадають у річку. Найменше придатними

для поселення КЛСК були заплавні тераси. Отже, закономірності розташування поселень КЛСК у межах досліджуваної території не відрізняються від топографічних особливостей поселень інших районів поширення культури.

У результаті дослідження виявлено, що для поселень КЛСК у Верхньому і Середньому Подністер'ї та Західному Побужжі притаманні і наземні, і заглиблені житла. Для деяких поселень характерними є обидва типи споруд. Заглиблені споруди житлового характеру мали неправильно-овальну видовжену форму, переважно північно-південну (Незвисько, Торське, Більшівці I) або північно-східну – південно-західну орієнтацію. Їхня площа становила приблизно від 7 до 27 м^2. Житла такого типу обігрівалися відкритими вогнищами, які зазвичай були розміщені біля однієї із вужчих стін або ж у центральній частині споруди. Вони мали округлу форму невеликих розмірів діаметром до 1 м, містилися у вогнищевих ямах або на глиняних площадках. Вхід у житло був у протилежній від вогнища стінці.

Наземні житла, як і заглиблені, мали видовжену форму, розмірами приблизно 7–12 м довжиною і 2–7 м шириною. Площа наземних житлових об'єктів становить приблизно від 18 до 84 м^2. Орієнтовані довшою віссю за лінією північ-південь, одне мало північно-східну–південно-західну орієнтацію. Житла також обігрівалися відкритими вогнищами, переважно розміщеними у центральній частині споруди. У межах будівлі, по її кутах або біля вогнищ, містилися господарські ями та робочі площадки для розтирання зерна або приготування їжі (Йосипівка I, Незвисько).

Археологічні дослідження останніх років, проведені дослідниками на пам'ятках Західного Побужжя і Волині, а також перегляд об'єктів, виявлених у 1942 р. на поселенні Котоване I, підтверджують, що для східноперифірійних пам'яток КЛСК характерними є великі наземні житла видовженої форми. Отже житлобудівництво, властиве поселенням КЛСК Західної та Центральної Європи, не відрізнялося від житлобудівництва на поселеннях досліджуваного регіону.

Окрім житлових об’єктів, виявлені також і господарські ями. Заглиблені господарські об’єкти мали переважно округлу або неправильно-овальну форму. Орієнтовані вони здебільшого аналогічно до житлових споруд на поселенні. Господарські ями не мають опалювальних пристроїв, а у їх заповненні виявлено мало речових знахідок. Ями утворилися переважно внаслідок виробничо-побутової діяльності людини, тобто під час вибирання чорнозему і глини для виготовлення стін наземних жител, череней, виготовлення посуду та ін. Згодом їх використовували для зберігання продуктів або ж вони слугували смітниковими ямами. Наземні об’єкти господарського призначення трапляються рідко.

Для КЛСК властивий біритуальний обряд поховання. У районі нашого дослідження відкриті два кремаційні поховання, обидва належать до одиничних захоронень у межах поселення. Кремація відбувалася безпосередньо на місці захоронення, про що свідчить анатомічне розташування частково збережених кісток у Незвиському похованні.

Важливим є питання періодизації і хронологічного визначення рухомого археологічного матеріалу. У цьому випадку беруть до уваги передусім керамічні вироби, особливо орнамент на них, оскільки за його видозміною можна простежити відносну хронологію пам’ятки у межах культури.

Уся кераміка традиційно поділяється на дві групи – кухонну і столову, які відрізняються між собою структурою глиняної маси, орнаментом та розмірами посудин, рідше формою. Для виготовлення посуду першої групи до глини додавали спеціальну домішку рослинних волокон (7–15%), яка у процесі випалу вигоряла, що, з одного боку, сприяло кращому випалу керамічної маси, а з іншого спричиняло високу пористість керамічних виробів. Посуд цієї групи характеризується не дуже високою міцністю та щільністю. За твердженням Н. Шевченко, такий посуд “дихає”, тому використовувався для зберігання продуктів харчування, насамперед зерна.

Керамічні вироби другої групи характеризуються високою щільністю та міцністю. У складі глиняного тіста наявна незначна кількість органічної домішки, а також спеціальна домішка піску. Такий посуд переважно використовували, як кухонний.

За допомогою мінералого-петрографічного аналізу додатково виділена проміжна група керамічних виробів. Посуду цієї групи притаманна висока щільність та міцність. У складі керамічного тіста не простежено спеціальних домішок. Керамічна маса ретельно підготовлена, відмучена. Випал здійснений у відновному режимі при температурі 900–950°С. За твердженням Н. Шевченко, цей посуд використовували як столовий, а також для зберігання води та приготування їжі.

У результаті мінералого-петрографічного аналізу дійшли ще одного важливого висновку, а саме: носії КЛСК для випалу керамічних виробів використовували спеціальні об’єкти (печі), які забезпечували відновний режим випалу і температуру 900–950 °С.

Порівнюючи керамічні вироби подністерської та надбужанської груп, виявили їхню схожість за багатьма ознаками. Для усіх кухонних виробів характерна наявність у структурі керамічного тіста грубих домішок жорстви, шамоту та органічних речовин. Забарвлення посудин також не відрізняється – переважно сірих та коричневих відтінків, рідше чорне і жовтого кольору. Поверхня загладжена, але нерівна внаслідок вигорання спеціальної домішки. Для виготовлення столового посуду на пам’ятках обох територіальних груп використовували добре відмучену глину із природною домішкою дрібнозернистого піску. У Західному Побужжі поширена столова кераміка сірих та коричневих відтінків, рідше трапляються вироби чорного та жовтого кольорів. Натомість для подністерських пам’яток більше притаманним є сіре забарвлення. Інші відтінки, зокрема коричневі, трапляються дещо рідше. Поверхня столових виробів обох територіальних груп старанно загладжена, часто до блиску, а окремі екземпляри покриті ангобом.

За формою керамічні вироби пам'яток КЛСК Подністер’я та Західного Побужжя поділені на п’ять типів: півсферичні чаші, “банкоподібні” опуклоподібні горщики із виділеною шийкою і слабопрофільованими плечиками, горщики з чітко вираженою горловиною і чіткими плечиками, конічні та опуклобокі миски.

Найпоширенішим типом кухонних та столових виробів обох територіальних груп є півсферичні чаші (I тип). Серед кухонної групи переважає третій підтип (близько 50%), а для столової групи більш притаманні вироби другого підтипу. Виробів інших типів виявлено значно менше, зазначимо, що краще вони представлені на пам’ятках Подністер’я.

Приблизно чверть усіх кухонних виробів є декорованою. Основними елементами орнаменту кухонної кераміки є виступи-наліпи та нігтеві й пальцеві вдавлення, які нерідко поєднуються, утворюючи оригінальний комбінований орнамент. Для кухонних посудин обох територіальних груп характерне переважання пластичного орнаменту над заглибленим та комбінованим.

Для столових виробів характерний є заглиблений орнамент у вигляді прокреслених горизонтальних, вертикальних, діагональних, дугоподібних ліній, які у поєднанні із ямками-нотами утворюють “нотний” орнамент. Найбільше поширеним орнаментальним мотивом столового посуду є стрічки із паралельних горизонтальних ліній та ямок-ноток розташованих на них, рідше – між ними. Також, поширені мотиви так званого кутового та дугового орнаменту. Такий орнамент притаманний пам’яткам досліджуваної території, а також широко поширений на керамічних виробах суміжних територій. Оскільки орнаментальні мотиви таких типів є характерними для середнього періоду розвитку культури, то пам’ятки із керамічними виробами, оздобленими цим декором, відносимо до цього періоду. На пам’ятці Грудек Надбужний (Західне Побужжя) не виявлено керамічних виробів із “нотним” орнаментом, що дає підстави віднести цю пам’ятку до першого періоду існування культури –“донотного”. У районі Подністер’я таких пам'яток не

зафіксовано. Натомість на цій території відомі знахідки керамічних виробів із “желізовським” орнаментом, який притаманний для пам'яток пізнього періоду досліджуваної культури. Знахідки такого типу походять із поселень Блищанка І, Єзупіль І. Ще одна пам’ятка, на якій зафіксовано кераміку з “желізовським” орнаментом, розташована у басейні Західного Бугу – Подгорце. На підставі цього усі три пам’ятки віднесено до початкового етапу пізнього періоду розвитку культури.

Широко представлений виробничий інвентар, серед якого переважають вироби, виготовлені з кременю, відомі також кам’яні і кістяні вироби.

Населення КЛСК в процесі виготовлення знарядь праці використовувало туронський кремінь місцевого походження – волинський та подільський. Знаряддя праці виготовляли безпосередньо на поселеннях, що підтверджує чого виступає велика кількість відщепів та нуклеусів, виявлених на поселеннях. Серед нуклеусів найбільш поширеними є призматичні й конічні одноплощадочні. Знаряддя праці представлені різними за функцією виробами. Найчисленнішою категорією знарядь з вторинною обробкою є ретушовані пластини, робочі краї яких загострені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю з одного або двох боків зі сторони спинки, рідше зі сторони черевця. Ретушовані пластини характеризуються в основному невеликими розмірами, переважають знахідки довжиною 21–35 мм. Значний відсоток серед усіх знарядь праці становлять скребки, які виготовлені здебільшого на пластинах і відщепах середніх розмірів, довжина виробів становить від 12 до 60 мм. Найбільш поширеними є кінцеві скребки на пластинах. Однак поширені й інші види скребків: протилежно-кінцеві на пластинах; кінцеві на відщепах; протилежно-кінцеві на відщепах. Дещо менш представленими на пам’ятках КЛСК досліджуваного регіону є ретушовані відщепи, вкладні серпів і скобелі. Інші групи виробничого інвентарю є нечисленними і становлять не більше 4% від усіх виробів із слідами вторинної обробки.

Загалом крем’яні артефакти вище зазначених пам’яток мають багато спільного (асортимент знахідок, їхні техніко-технологічні та функціональні покажчики) з багатьма кременевими комплексами КЛСК Центральної і Південно-Східної Європи.

Серед кам’яних виробів найчисленніші шліфовані сокири і долота, що також є характерними знаряддями праці для цієї культури на інших теренах її поширення.

Важливе значення у повсякденному житті ранньонеолітичних жителів мала обробка кістки та рогу. Вироби з цих матеріалів застосовувалися у багатьох промислах тогочасних общин. На поселеннях КЛСК виявлено кістяні проколки, шила, лопатки, мотики, орнаментери, лощила та ін.

Отже, виробничий інвентар пам'яток КЛСК Західного Побужжя і Подністер’я повністю відповідає виробам із суміжних територій поширення культури, що не надає нам підстав виділяти пам’ятки цієї території в окрему локальну групу.

Поширення КЛСК на територію Західного Побужжя і Подністер’я відбулося з Подунав’я через басейн Вісли, що підтверджується картографуванням пам'яток, а також значною подібністю кераміки та крем’яного інвентаря ранніх лінійно-стрічкових пам’яток Південно-Східної Польщі та Волині.

У культурно-періодизаційному аспекті виділено три етапи розвитку культури. У першому “донотному” періоді свого розвитку (5500–5350/5300 рр. до н. е.) населення культури лише проникло на територію Волині. Цей етап характеризують такі пам’ятки, як Грудек Надбужний і Йосипівка І. Найінтенсивніше розселення людності КЛСК на землях Західного Побужжя та Подністер’я простежуємо у часі другого “нотного” періоду її розвитку (5300/5200–5100/5000 рр. до н. е.). До цього періоду належить переважна більшість виявлених та досліджених пам'яток. Мабуть, саме на цей час припадає розквіт культури.

У пізньому періоді розвитку людність КЛСК ще деякий час проживає на території Подністер’я та Західного Побужжя, про що свідчать пам’ятки Блищанка, Єзупіль І і Подгорце, де виявлені керамічні вироби, орнаментовані у “желізовському” стилі. Однак кількість пам’яток поступово зменшується, і культура нарешті повністю згасає. Історична доля племен у багатьох аспектах незрозуміла. Більшість дослідників погоджуються з думкою, що КЛСК розчинилися, асимілювалися у надрах молодших і сильніших культур, які прийшли в період енеоліту на ці землі

Отже, загальний розвиток КЛСК у районі її східного ареалу повністю відповідає загальноєвропейському розвитку цієї культури. Населення КЛСК відіграло важливу роль у процесі неолітизації Волино-Прикарпатського регіону, залишило глибокий слід у давній історії України, включило цю територію до найбільш розвинених суспільств Східної Європи в епоху неоліту.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Ленартович Олена Володимирівна

УДК 903'13(477.8)"0006/0004"

КУЛЬТУРА ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА І ЗАХІДНОГО БУГУ

(Частина 2. Додатки)

Спеціальність 07.00.04 – археологія

Дисертація на здобуття вченого ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук,
професор,
Ситник Олександр Степанович

Львів – 2013

Додаток А

КАТАЛОГ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ У БАСЕЙНІ ВЕРХНЬОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА ЗАХІДНОГО БУГУ І СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ

1. Андріївка-IV, Буський район, Львівська обл.

Багатошарова пам’ятка КЛСК, волинсько-люблінської, городоцько-здовбицької і черняхівської культур, а також київсько-руського XII–XIII ст. та пізньосередньовічного часу (XVII–XVIII ст.).

Пам’ятка зафіксована на північний захід від села Андріївка. Культурний шар площею близько 2,9 га (120×240 м) виявлено на північно-східному схилі правого берега Гологірки. Підйомний матеріал, зібраний на орному полі, складався з керамічних і кременевих артефактів, глиняної вимазки, уламків сірого кварциту.

Література: Стеблій Н. Пам’ятки черняхівської культури з околиць с. Андріївка Буського р-ну Львівської обл. / Н. Стеблій // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2011 – Вип. 6. – С. 141.

2. Андріївка-VI, Буський район, Львівська обл.

Багатошарова пам’ятка доби неоліту (КЛСК), ранньозалізного, пізньоримського, ранньосередньовічного, давньоруського (кінця X – початку XI ст.) та пізньосередньовічного (XVII–XVIII ст.) періодів.

Пам’ятка зафіксована на північний захід від села, на північному схилі правого берега р. Гологірка. Її приблизні розміри – 3,5 га (250×140 м).

Кераміка із шурфів, а також підйомний матеріал, представлений фрагментами керамічного посуду, кременевими артефактами, глиняною вимазкою, засвідчили наявність на поселенні старожитностей шести історичних епох: неолітичної, репрезентованої старожитностями КЛСК,

ранньозалізної – представленої висоцькою культурою, пізньоримської – черняхівською, ранньосередньовічною – празько-корчацькою, давньоруської кінця X – початку XI ст. та пізньосередньовічної XVII–XVIII ст.

Література: Стеблій Н. Пам'ятки черняхівської культури з околиць с. Андріївка Буського р-ну Львівської обл. / Н. Стеблій // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2011 – Вип. 6. – С. 142.

3. Андріївка-XXVIII, Буський район, Львівська обл.

Тришарова пам'ятка КЛСК, черняхівської культури та періоду пізнього середньовіччя. Пам'ятка знаходиться у східній частині села, на північно-східному мисі, утвореному правим берегом Гологірки і її допливом. Площа поселення сягає 3,5 га (250×140 м).

Література: Стеблій Н. Пам'ятки черняхівської культури з околиць с. Андріївка Буського р-ну Львівської обл. / Н. Стеблій // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2011 – Вип. 6. – С. 149–150.

4. Баїв, Луцький район, Волинська обл.

Поховання КЛСК відкрите у 1939 р. Біля кістяка виявлене долото та опуклобокий горщик КЛСК орнаментований вертикальними зигзагоподібними лініями. Матеріали зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї.

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 108; Пассек Т.С., Черныш Е.К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР / Т. С. Пассек, Е. К. Черныш // САИ. – М. : Изд-во АНСССР, 1963. – Вып. Б. I–II. – С. 13.

5. Березець, Городоцький район, Львівська область.

Одинична знахідка посудини світло-коричневого кольору із чітким переломом на боці, орнаментований п’ятьма парами симетрично розташованими овальними наліпками.

Зберігається у Львівському історичному музеї.

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 111.

6. Біличі II, Старосамбірський район, Львівська область.

Двошарове поселення КЛСК і тшцінецької культури, розташоване в південній частині села, на південний схід від церкви, на рівній ділянці правого берега р. Яблуньки висотою до 5–6 м над рівнем заплави.

Пам’ятка зафіксована у 90-х рр. XX ст. розвідковими роботами проведеними науковими працівниками Львівського історичного музею, Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича та Інституту народознавства НАН України.

Література: Конопля В. Нові пам’ятки епохи каменю і доби бронзи Бойківщини / В. Конопля, І. Маковський, Р. Хомічак // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 35–38.

7. Більче-Золоте II – Парк, Борщівський район, Тернопільська область.

На поселенні нижче трипільського культурного горизонту зафіксовано шар КЛСК. Тут знайдено фрагменти посуду з нотним орнаментом, вироби з кременю КЛСК.

Матеріали зберігаються у Краківському музеї.

1. Література: Сохацький М. П. Історія заселення трипільськими племенами Середньодністровського Лівобережжя / М. П. Сохацький // Археологія Правобережної України – Вип. 2. – К., 2010. – С. 36–40.

8. Більшівці І, ур. Кути, Галицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення Більшівці І (окрім КЛСК тут виявлено ще й матеріали трипільської культури заліщицької, шипинецької та кошиловецької груп, маліцької культури, культури лійчастого посуду, межановіцької культури, Галицької Русі XII–XIII ст.) займає мисоподібний виступ на лівому березі р. Гнила Липа, лівої притоки р. Дністер, в урочищі Кути, неподалік від смт. Більшівці.

Дослідження цієї пам'ятки велися у 1999–2002 і 2005–2008 рр. В ході робіт виявлено чотири об'єкти неолітичного часу. Перше з них заглиблене житло розміром 6 × 3,5 м, виявлене на глибині 1,28 м. Під ним простежений ще один об'єкт (господарська яма) КЛСК. Приблизно за 20 м на схід від заглибленої житлової споруди зафіксовано ще два об'єкти КЛСК.

У заповненні об'єктів знайдено велику кількість фрагментів столового і кухонного посуду КЛСК,

На поселенні, у заповненні об'єктів та в культурному шарі, виявлено значний матеріальний комплекс КЛСК, який включає керамічні, крем'яні, кам'яні та кістяні вироби. Кераміка поділяється на дві категорії – столову і кухонну. Столовий посуд відрізняється більш якісним глиняним тістом, яке майже не має домішок, а також загладженою і підлощеною поверхнею, високоякісним випалом. Посуд цієї групи орнаментований прокресленими лініями й невеликими ямками. Орнамент нагадує ноти, тому й етап розвитку згаданої археологічної культури отримав назву "нотної" фази. Кухонний посуд виготовлений із тіста з рослинною домішкою, іноді товченого каміння.

Крім кераміки, в об'єктах знайдено фрагменти зернотерок, фрагменти колоподібних знарядь, крем'яні пластини, сколи, відходи крем'яного виробництва, пластини з обсидіану, кістяні вироби, а також кістки тварин.

Поселення КЛСК датується 5350–5200 рр. до н. е. Це найбільш рання дата поселення нотної фази КЛСК в Україні.

Матеріали досліджень зберігаються у фондах Національного заповідника «Давній Галич».

Література: Ткачук Т. М. Звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення біля смт. Більшівці, ур.”Кути” Галицького р-ну Івано-Франківської області / Т. М. Ткачук // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1999/24. – б. р. – 133 с.; Ткачук Т. М. Науковий звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці, ур. Кути Галицького р-ну Івано-Франківської обл. / Т. М. Ткачук // Науковий архів НЗ “Давній Галич”. – б. р. – 137 с.; Ткачук Т. М. Науковий звіт про дослідження багатошарового поселення Більшівці, ур. Кути Галицького р-ну Івано-Франківської обл. / Т. М. Ткачук // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 2001/38. – Галич, 2002. – 202 с.; Ткачук Т. М. Науковий звіт про археологічні дослідження у 2002 р. біля смт. Більшівці (ур. Кути) і с. Кремидів (ур. Піддівича) Галицького р-ну Івано-Франківської обл. / Т. М. Ткачук // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 2002/100. – Галич, 2003. – 157 с.; Ткачук Т. Науковий звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці, ур. Кути Галицького р-ну, Івано-Франківської обл. у 2005 році / Т. Ткачук, І. Кочкін, В. Януш // Науковий архів НЗ “Давній Галич”. – Галич, 2006. – 130 с.; Ткачук Т. Науковий звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення біля селища Більшівці (ур. Кути) Галицького р-ну, Івано-Франківської обл. у 2006 р. / Т. Ткачук, І. Кочкін // Науковий архів НЗ “Давній Галич”. – Галич, 2007. – 97 с.; Ткачук Т. М. Археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці / Т. Ткачук, І. Кочкін, Р. Щодровський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – № 11. – С. 27–36.; Ткачук Т. Археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці у 2006 році / Т. Ткачук, І. Кочкін, Р. Щодровський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 34–46.

9. Блищанка І, ур. Горби, Заліщицький район, Тернопільська область.

Багатошарова пам’ятка Блищанка (пізнього палеоліту, КЛСК, заліщицької та кошиловецької груп трипільської культури, фракійського гальштату, черняхівської культури та давньоруського часу XII–XIII ст.) знаходиться за 0,5 км на південний схід від села в урочищі Горби і територіально входить до плато другої надзаплавної тераси правого берега Серету. З півдня поселення оточене лівим берегом струмка Ярмівка, а зі сходу – потічком Гнила, які зливаються у глибокій та вузькій улоговині, стаючи правосторонньою притокою згаданої ріки.

У 20-х роках XX ст. на пам’ятці пошукові роботи здійснювали В. Олійник, Л. Скибицький та О. Тур. Згодом, у 1965 р., дослідження провів Ю. Малєєв, а у 1967 р. – І. Свєшніков.

Роботи на даній багатошаровій пам’ятці розпочаті у 1974 р. експедицією Київського університету ім. Т. Г. Шевченка під керівництвом Ю. Малєєва. Продовжені у 1989–1990 і 1992 рр. експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України) та Інституту народознавства НАН України, очолювані В. Коноплею.

Польові дослідження 1974 р. зосередилися у східній частині мису, де зливаються струмки Гнила і Ярмівка. Тут виявлено матеріали пізнього періоду Трипілля та культури фракійського гальштату. Розкопки 1989, 1990 і 1992 рр. проводились над струмком Ярмівка поруч із закинутим піщаним кар’єром. Трьохрічними роботами вивчено 1368 м² площі пам’ятки і відкрито частково зруйновану напівземлянку КЛСК, рештки глинобитних жител заліщицької (2 площадки) і кошилівецької (9 площадок) груп Трипілля. До останньої з них віднесені три господарські ями і заглиблена житлова споруда. Окрім матеріалів цих хронологічних періодів, в розкопі траплялись поодинокі знахідки пізнього палеоліту, культури фракійського гальштату, черняхівської культури та давньоруського часу XII–XIII ст.

Розміри поселення КЛСК не перевищували 1–2 га.

На глибині 0,65 м від сучасного рівня ґрунту виявлено сліди напівземлянки у вигляді півовала розмірами 2,03×1,64 м, орієнтованої по лінії південний схід–північний захід. Стінки заглибленої частини житла мали майже прямий профіль. Біля північної стіни на рівній долівці (1,75 м від денної поверхні) знаходилось округле у плані вогнище діаметром близько 1 м. Від нього лишилась лінзоподібна у перетині товща (до 5 см) перепаленої глини, перекрита вервечкою попелу з включеннями деревних вугликів.

Із заповнення об’єкта та з культурного шару здобуто керамічні матеріали, представлені, відповідно, уламками вінець – 41 та 49 екз., фрагментами стінок – 162 та 223 екз. і денець – 19 та 26 екз. різних за типами посудин. Посуд КЛСК традиційно складається з двох технологічних груп. Першу репрезентують вироби з дбайливо очищеної глини, без видимих домішок, а другу, кухонну – посудини, глиняна маса яких включає відповідні інгредієнти: подрібнені шамот і кам’яні породи (жорства), різної грануляції пісок та органіку у вигляді полови або посічених стебел рослин.

На поселенні також виявлено крем’яні вироби (17 – із заповнення житла та 15 – з культурного шару). В житлі знайдено фрагмент (лезова частина) рогової мотики, чашу на піддоні, обсидіанову платівку і кам’яну сокиру. Інше рубаючи знаряддя з каменю виявлене в культурному шарі розкопу.

Час функціонування поселення окреслено хронологічними рамками 5200–5100 рр. до н. е. (нижня межа) і 4900–4800 рр. до н. е. (верхня межа).

Матеріали досліджень зберігаються у фондах Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України.

Література: Малєєв Ю. Багатошарове поселення Блищанка на р. Серет / Ю. Малєєв, В. Конопля // Vita antiqua. – 1999. – № 1. – С. 45–57; Конопля В. Поселення КЛСК Блищака на Сереті / В. Конопля // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 3. – С. 196–222.

10. Бовшів І, Галицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення (окрім матеріалів КЛСК зафіксовано шари бронзового, ранньозалізного, кельтського, ранньослов'янського та давньоруського періодів) розташоване в урочищі Підліски, за 2 км на захід від с. Бовшів, на лівому березі р. Гнила Липа, лівої притоки р. Дністра. Займає південний схил першої надзаплавної тераси, що місцями має рівний рельєф, а в окремих місцях виражений крутими схилами, що переходять у Касову гору. Зі сходу, півночі та заходу воно оточене лісом, а із півдня від долини ріки – болотистою низовиною. На сьогоднішній час частина поселення затоплена штучним озером.

Література: Крушельницька Л. І. Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів Івано-Франківської області, у 1961 р. / Л. І. Крушельницька // МДАПВ. –1964. – Вип. 5. – С. 130–138.

11. Буківна, Тлумацький район, Івано-Франківська область.

Випадкова знахідка частини чаші сірого кольору, покрита заглибленим орнаментом у вигляді дугоподібних ліній та ямок. Фрагмент посудини зберігається у Львівському історичному музеї (інв. номер – ЛІМ А 7607 (старий номер – А-4383/2).

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 100–130.

12. Буськ, Львівська область, подвір'я палацу графа Бадені

Багатошарова пам'ятка – нео-енеолітичного, ранньозалізного та слов'яно-руського часу.

Досліджена у 2008 рр. Буською археологічною експедицією Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка, під керівництвом П. Довганя.

В ході робіт виявлено дві споруди КЛСК, які частково відкриті та досліджені.

Контури першої зафіксовані на глибині 2,48 м від рівня сучасної поверхні. Неглибокий котлован, заповнення якого складалося з вологих чорних гумусованих суглинків з вкрапленнями глини, входив у материк до 0,25 м і мав неправильну округлу форму та пологі стінки. В об'єкті виявлені фрагменти кераміки, кістяне знаряддя невідомого призначення у вигляді лопатки та крем'яна пластина. Друга споруда, можливо, житло, простежена на глибині 2,5 м від рівня сучасної поверхні, була заглиблена у материкову основу на 0,7 м. Заповнення споруди становили дуже вологі гумусовані суглинки з вкрапленнями материкової глини. В ньому виявлено фрагменти кераміки, кістяну голку, кістки тварин, крем'яні скребок та пластину.

Дослідження нижнього культурно-хронологічного горизонту городища дали чисельний рухомий матеріал, зокрема, залишки ліпного посуду, крем'яні, кам'яні вироби, знаряддя з кістки.

Матеріали та документація досліджень зберігаються у фондах Інституту археології Львівського університету імені Івана Франка.

Література: Конопля В. М. Матеріали з нижніх культурно-хронологічних горизонтів північно-східної частини городища літописного Бужська / В. Конопля, Н. Стеблій // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2009. – Вип. 4. – С. 81–110.

13. Буськ, вул. Є. Петрушевича, Львівська область.

Багатошарова пам'ятка – періоду неоліту, пізньоримського часу. Розташована на центральній площадці городища. Досліджувалась у 2008–2009 рр. Речовий матеріал становить велику кількість різночасових артефактів.

Комплекс матеріалів КЛСК становлять фрагменти кухонної та столової.

Література: Конопля В. Пам’ятки доісторичного часу Буська та його околиць / В. Конопля, П. Довгань, Н. Стеблій // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2010. – Вип. 5. – С. 93–134.

14. Бучач, Тернопільська область.

Окрема знахідка (колодкоподібне кам’яне долото) КЛСК

Література: Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 162.

15. Валентинів, Луцький район, Волинська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, шнурової культури, середньовічного часу. Пам’ятка знаходиться на полі селянина Костюка. Виявлена та досліджена Я. Фітцке у 1937 р. На поселенні виявлено «землянки» КЛСК, а також фрагменти посуду КЛСК. Матеріали зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї.

Література: Fitzke J. Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu / J. Fitzke // ZOW. – 1938 – T. 13. – S. 127–128; Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – S. 30–32.

16. Василів, Заставнівський район, Чернівецька область.

У 1970 р. Б. Тимощук зафіксував сліди поселення КЛСК на правому березі Дністра неподалік від с. Василів. Виявлено фрагменти лінійно-стрічкової кераміки.

Література: Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории Украины / Д. Я. Телегин // СА. – М., 1979. – № 2 – С. 231; Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – 310 с.

17. Вербковіце-Которув (Werbkowice-Kotorów, województwo Lubelskie, powiat Hrubieszowski, gmina Werbkowice)

Багатошарова пам'ятка – КЛСК, культури лійчастоо посуду, бронзового, ранньозалізного, пізньолатенського періодів, XII – XIII ст.

У 1959–1960 рр. проведені роботи на багатошаровому поселенні у Вербковіце-Которув (Werbkowice-Kotorów) Грубешівського повіту, де вдалося простежити кілька об'єктів, заповнення яких складалося із керамічного та крем'яного матеріалу, датованого КЛСК.

Література: Liana T. Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1959 r. na stanowisku I w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów / T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska // Wiadomości archeologiczne. – Warszawa, 1962. – T. XXVIII – S. 142–173; Dąbrowska T. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubeszów w 1960 r. / T. Dąbrowska, T. Liana // WA. – Warszawa, 1963. – T. 29 (1). – S. 44–58.

18. Винники (Підберізці), урочище Лазки, Львівська область.

Багатошарове поселення Винники (КЛСК, культура лійчастого посуду, доби бронзи та ранньозалізного часу), розташоване в урочищі Лазки, на невеликому підвищенні, що з'єднувалось з лівим високим берегом р. Маруньки (права притока р. Полтви). Поселення в значній мірі зруйноване котлованом для водосховища.

Поселення відкрите М. Бандрівським у 1991 р. Того ж року проведено рятувальні розкопки під керівництвом М. Бандрівським та М. Пелещишина, в ході яких було досліджено 400 м^2 площі і зафіксовано два майже округлі заглиблення, розташовані на відстані близько 11 м одне від одного. Діаметр їх становив 1,2–1,3 м, глибина в материку – 0,5 м. Наступного року на поселенні виявлено ще три об'єкти КЛСК.

Знахідки неолітичного часу зустрічаються на глибині 0,6–0,8 м від сучасної поверхні. Виявлено фрагменти кераміки бл. 30 посудин. Столовий

посуд виготовлений з глини з природною домішкою піску, випал середній, поверхня вигладжена, інколи слабо залощена. Окремі посудини виготовлені з відмуленої глини, їх поверхня має рожевий колір і легко стирається. Кілька фрагментів належать до кухонного посуду. Вони відрізняються більш товстими стінками, в яких був дуже значний вміст піску.

Посудини представлені в основному невеликими кулястими чашами з тонкими стінками. Діаметр вінець яких становив 12–24 см, товщина стінок не перевищувала 0,3 см. Більшість посудин прикрашена т. зв. «нотним» орнаментом. Основним сюжетом є смуга з двох ліній під краєм, від якої відходили в низ відрізки дуговидних, інколи вертикальних ліній. Ямки наносилися штампом, найчастіше вони овальні, рідше під трикутні чи видовжені. Виявлено також невеликі миски з розхиленими опуклими стінками. Знайдено фрагменти окремих мініатюрних посудинок із заокругленим дном.

Крем’яні знаряддя виготовлені з місцевого кременю, що виступає на поверхні у вигляді невеликих ядер в ряді місць Західного Побужжя. Знаряддя виготовляли безпосередньо на поселенні, про це свідчать відщепи, частково покриті патиною, а також два нуклеуси. Для сколювання пластин використовували відбійники. Основною заготовкою були тригранні пластини, які використовувалися як ножі без додаткової обробки робочих країв. Лише деякі пластини мають оброблений ретушшю край. Довжина краще збережених пластин становить 8–8,5 см. В комплексі знарядь мало скребків. Характер обробки їх свідчить, що вони могли використовуватися і як ножі. Виявлено також два бокових різці.

Кам’яні знаряддя представлені кількома зернотерками і сокирами.

Час функціонування Винниківського поселення відповідає «нотному» періоду КЛСК і датується кінцем V ст. до н. е. Матеріали досліджень зберігаються в Історико-краєзнавчому музеї м. Винники.

Література: Бандрівський М. Звіт про археологічні дослідження на території Львівської та Хмельницької області у 1991 р. Машинопис /

М. Бандрівський // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1991/191. – Львів, 1991. – 49 с., 15 рис.; Бандрівський М. Звіт про результати археологічних досліджень археологічного загону № 2 Винниківської експедиції. Машинопис / М. Бандрівський // Науковий архів Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Винники–Львів, 1992. – 26 с.; Пелещишин М. А. Неолітичне поселення біля м. Винники / М. А. Пелещишин // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 р. – Винники, 1992. – С. 3–14; Білас Н. Археологічні дослідження в урочищі «Лазки» поблизу Винник / Н.Білас , В. Конопля , І. Тимець // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2008. – Вип. 1. – С. 68–78.

19. Вікторяни IV, Луцький район, Волинська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, городоцько-здовбицької, тщінецько-комарівської, лежницької групи ранньоскіфського часу, вельбарської і періоду XII–XIII ст.

Поселення розташоване за 0,3 км на північний схід від вела, за 0,2 км у цьому ж напрямку від цвинтаря, на видовженому меандроподібному закруті правого берега р. Чорногузки висотою 2–3 м над рівнем заплави. Загальна площа поселення до 3 га. Речові матеріали зібрані з території орного поля.

Неолітичний комплекс знахідок представлений дрібними уламками ліпного посуду із старанно відмуленої глини, серед яких виділяється екземпляр з “нотним” орнаментом, лезова частина зашліфованої сокири з опоки і вироби з кременю вкладиш серпа на нижній частині правильної поздовжньої пластини з кутовою за поліровкою леза, що має скісно ретушований поперечний кінець, і дві нижніх частини правильних поздовжніх пластин.

Література: Конопля В. Нові пам’ятки археології Надстир’я (Луцький район) / В. Конопля, В. Івановський. – Львів, 1997. – С. 17.

20. Вільшаниця, Ямпільський район, Хмельницька обл.

Поселення КЛСК знаходиться нижче села, на високому уступі лівого берега р. Горинь. Пам'ятка досліджена О. Тереножкіним у 1959 р. Підйомний матеріал становлять фрагменти кухонної та столової кераміки КЛСК. Матеріали зберігаються у фондах Інституту археології НАН України.

Література: Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории Украины / Д. Я. Телегин // СА. – М., 1979. – № 2 – С. 229–234.

21. Віта-Поштова II, Києво-Святошинський район, Київська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, тщінецької культури і середньовічного часу.

Поселення розміщене за 1,5 км на південний схід від с. Віта-Поштова, і за 8,5 км на південний захід від м. Київ. Невелике поселення розташоване на схилах долини лівого берегу безіменного стрімка, правого допливу ріки Віта, яка є правою притокою Дніпра. Відстань від поселення до долини Дніпра сягає 10 км. Поселення розташоване на Передднiпровській височині біля північної межі лісостепу.

Література: Gaskevych D. Vita-Poshtova 2 — New The Easternmost Site of The Linear Band Pottery Culture / D. Gaskevych // Sprawozdania Archeologiczne. – 58. – 2006. – s. 205–221.

22. Волиця, урочище Висока Нивка, Сокальський район, Львівська область.

Багатошарова пам'ятка – КЛСК, волинсько-люблінської, кулястих амфор, тщінецької, лежницької групи ранньоскіфського часу і вельбарської культури.

Пам'ятка відкрита розвідковими роботами проведеними В. Коноплею, В. Войнаровським та П. Бугайом наприкінці XX – початку XXI ст.

Пам’ятка знаходиться за 1,5 км на південний схід від с. Волиця, на березі безіменного струмка (нині меліоративного каналу) – лівої притоки р. Білий Стік, на рівній ділянці висотою 3–5 м та розміром 500×600 м, яку оточують ліс і заболочена низовина. Пам’ятка частково зруйнована меліорацією, дорогою, піщаним кар’єром. Підйомний матеріал складається із крем’яних та кам’яних виробів, а також уламків керамічного посуду.

Література: Бугай П. Пам’ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля. – Львів, 2009. – 85 с.

23. Гірка Полонка, Луцький район, Волинська обл.

Поселення КЛСК розташоване на мисі висотою 5-6 м над заплавою, за 0,5 км на схід від села, на правому березі р. Чорногузки (ліва притока р. Стир), в урочищі Низ. Пам’ятка відкрита у 1976 р., а у 1983 р. проведено невеликі розкопки (60 м^2), під час яких зафіксовано житловий об’єкт що складався з двох з’єднаних ям. У житлі виявлено 554 фрагменти посуду КЛСК, крем’яні знаряддя та вироби з кістки.

Література: П’ясецький В. К. Дослідження пам’яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині / В. К.П’ясецький , Г. В. Охріменко // Археологія. – 1990. – Вип. 4. – С. 69–82; Охріменко Г. В. Кам’яна доба на території Північно-Західної України (XII – III тис. до н.е.) / Г.В. Охрименко. – Луцьк, 2009. – С. 46–47.

24. Гнідава (Гнідавська Гірка) (тепер с. Рованці), Луцький район, Волинська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, трипільської, волино-любінської, городоцько-здовбицької, стжижовської, східно-тшинецької, лежницької, пшеворської культур, ранньослов’янського, давньоруського (IX – XIII ст.) та пізньосередньовічного періодів.

Поселення займає півкілометрову смугу лівого корінного берега Стиру і підноситься над долиною на 10 м. Русло річки раніше проходило під берегом не розмиваючи його. Ділянка поля з неолітичним поселенням обмежена з південного боку приватною забудовою, зі сходу – руслом Рудки, з півночі й північного сходу – заплавою.

Пам'ятка відома з 1930-х років, досліджувалася Я. Фіцке, З. Леським, М. Кучерою, Г. Охріменком, В. Шкоропадом, О. Златогорським, А. Бардецьким.

На поселенні виявлено житлові й господарські об'єкти КЛСК. Речовий комплекс складається із керамічних, кам'яних, крем'яних кістяних виробів.

Література: Fitzke J. Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu / J. Fitzke // ZOW. – 1938 – T. 13. – S. 127–128; Охрименко Г. В. Раскопки в окрестностях г. Луцк / Г. В. Охрименко // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 337; Охріменко Г. В. Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII – III тис. до н.е.) / Г. В. Охрименко. – Луцьк, 2009. – С. 47–56; Златогорський О. Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році / О. Златогорський, А. Бардецький // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszow, 2010. – Т. 31. – С. 101–114; Златогорський О. Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2010 році / О. Златогорський, А. Бардецький // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей [у 2 ч.]. – Рівне, 2011. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 72–87.

25. Голишів I, Луцький район, Волинська обл.

За 3 км на захід від села, на лівому березі ріки (з двох сторін від залізної дороги) на відстані 150–200 м зафіксовано сліди поселення КЛСК. Підйомний матеріал складається із фрагментів кераміки та крем'яних виробів.

Література: Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко //

Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.

26. Голишів II, Луцького р-ну Волинської обл.

Поселення КЛСК розташоване на південно-східній околиці м. Луцьк, біля асфальтного та мукомельного заводів, на лівому березі р. Чорногузки (лівої притоки р. Стир), в урочищі Зарвихвости. Пам'ятка виявлена краєзнавцем М. Матвієнком, у 1970-1990-х рр. дослідження продовжив Г. Охріменко. Загальна досліджена площа становить 1748 м^2. На поселенні зафіксовано п'ять об'єктів КЛСК.

Речовий комплекс складається із керамічних, кам'яних, крем'яних кістяних виробів.

Література: Охріменко Г. В. Дослідження поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Голишів II / Г. В. Охрименко // АДУ 1993 року. – К., 1997. – С. 101–103.; Охріменко Г. В. Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII – III тис. до н.е.) / Г.В. Охрименко. – Луцьк, 2009. – С. 47–56.

27. Гончари, Пустомитівський район, Львівська область.

Багатошарове поселення (КЛСК, маліцької і ранньоскіфського часу (черевино-лагодівська група), розташоване в урочищі Людвин, за 7 км на пд.-сх. від Сихівського житлового масиву Львова поміж селами Виннички та Гончари. Пам'ятка знаходиться на видовженому підтрикутному у плані підвищенні серед лугової тераси, яке прилягає до узвишшя і з двох сторін оточене струмками.

Поселення досліджувалося у 1983 р. М. Пелещишином, в ході чого було розкрито 340 м^2. та виявлено залишки наземної споруди, можливо, житлового характеру. Вона мала прямокутну форму і була орієнтована по лінії північний схід – південний захід. Від житла збереглися дрібні залишки згорілих дерев'яних балок довжиною 7,8 м. в двох місцях простежено

залишки поперечних стін у вигляді вузьких тонких прошарків дрібного вугілля. Ширина будівлі становила 2–3 м. В межах житла виявлено фрагменти керамічного посуду КЛСК. У складі керамічних виробів КЛСК переважає посуд столової групи.

Серед крем'яних виробів до КЛСК відноситься одноплощинний призматичний нуклеус із скошеною, поздовжньо ретушованою ударною площадкою, на тильній стороні якого частково збережена жовнова кірка білого кольору товщиною бл. 3 мм, що переходить зверху у темно-сіре, майже чорне забарвлення. З КЛСК пов'язують ретушовані пластини, кінцеві скребки та вкладень серпа.

Аналіз виявлених артефактів дає підстави датувати дане поселення кінцем V тис. до н. е. Матеріали досліджень зберігаються у фондах Археологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка.

Література: Пелещишин М. А. Археологічні дослідження на Волині та Поділлі в 1983 р. Звіт про розкопки та розвідки археологічної експедиції на території Львівської області / М. А. Пелещишин // Науковий архів ІА НАН України. – Справа № 1983/112. – Львів, 1984. – 77 с., 29 іл.; Конопля В. М. Багатошарова пам'ятка Гончари поблизу Львова / В. М. Конопля // Наукові студії : збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2009. – Вип. 2. – С. 91–118.

28. Грубешув-Подгурзе (Hrubieszów-Podgórze, województwo Lubelskie)

У 1959–1960 рр. проведені роботи на пам'ятці Грубешув-Подгурзе (Hrubieszów-Podgórze) під час яких виявлено матеріал КЛСК.

Література: Zakościelna A. Południowo-wschodnia Lubelszczyzna w epoce neolitu / A. Zakościelna // Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 2007. – S. 37–60.

29. **Ґрудек Надбужний I B (Gródek Nadbużny I B, województwo Lubelskie)**

Двошарова пам’ятка – КЛСК, культури лійчастого посуду.

Пам’ятка розташована на підвищенні надзаплавної тераси Західного Бугу. На пам’ятці у 1990 р. випадково виявлено опуклобоку кухонну посудину КЛСК, неоднорідного забарвлення (від світло-сірого до лілово-розового), орнаментовану трьома симетрично розміщеними наліпками, між якими нанесено потрійні врізні лінії.

Література: Buszewicz J. Naczynie kultury ceramiki wstęgowej rytej z Gródka Nadbużnego / J. Buszewicz // Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku. – Zamość, 1990 – S. 9–10.

30. Ґрудек Надбужний VI (Gródek Nadbużny VI, województwo Lubelskie)

Багатошарова пам’ятка представлена періодами: неоліту (КЛСК), бронзи, римського часу і раннього середньовіччя.

Пам’ятка знаходиться на південному схилі височини, що стрімко спускається до долини Західного Бугу.

Під час дослідження 1957, 1961 р. виявлено об’єкти КЛСК.

Речовий комплекс складається із керамічних та крем’яних виробів. На підставі аналізу виявленого матеріалу поселення Ґрудек Надбужний VI відноситься до першої (старшої) фази розвитку КЛСК на Любельщині.

Література: Uzarowiczowa A. Wyniki badań we wsi Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów, w 1961 roku / A. Uzarowiczowa // WA. – Warszawa, 1964. – T. 30 (3/4). – S. 429–460.

31. Губичі II, Старосамбірський район, Львівська область.

Поселення КЛСК знаходиться на північній околиці села, на схилі лівого берега р. Шлямуськи.

На поселенні розвідкові роботи проведені науковими працівниками Львівського історичного музею, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича та Інституту народознавства НАН України в 90-х рр. XX ст.

Література: Конопля В. Нові пам'ятки епохи каменю і доби бронзи Бойківщини / В. Конопля, І. Маковський, Р. Хомічак // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 35–38.

32. Диків, Рівненський район, Рівненська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, стжижовської і милоградівської, виявлене Ю. Захаруком у 1959 р. Поселення знаходиться на високому лівому березі р. Стубли у східному напрямку від села.

Література: Свєшніков І. К. Довідник з археології України. Рівненська область / І. К. Свєшніков, Ю. М. Нікольченко. – К., 1982. – С. 95.

33. Дитиничі, Дубнівський район, Рівненська обл.

Трупопокладне поховання КЛСК, випадково виявлене на селянських городах у 1959 р. У похованні знайдено дві глиняні посудини, що зберігаються у музейній кімнаті с. Плоска Дубнівського району, Рівненської обл.

Література: Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 164; Свєшніков І. К. Довідник з археології України. Рівненська область / І. К. Свєшніков, Ю. М. Нікольченко. – К., 1982. – С. 45.

34. Дроздовичі III, Старосамбірський район, Львівська область.

Багатошарове поселення – КЛСК, болгарської і тшцінецько-комарівської, розташоване за 0,5 м на південний схід від села, у місці злиття двох безіменних допливів Вигору, за 1,2 км на південний схід від церкви.

У 90-х рр. XX ст. розвідкові роботи проведені науковими працівниками Львівського історичного музею, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича та Інституту народознавства НАН України.

Література: Конопля В. Нові пам'ятки епохи каменю і доби бронзи Бойківщини / В. Конопля, І. Маковський, Р. Хомічак // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 35–38.

35. Єзупіль I (кол. Жовтень), урочище Гарнізон, Тисменицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарова пам'ятка (верхній палеоліт, середній палеоліт, КЛСК, трипільська культура, черняхівська культура). Розташована за 1 км на північ від села, 0,5 км на південь від р. Дністер, на мисоподібному підвищенні розмірами 60×70 м, в урочищі Гарнізон. Займає другу надзаплавну терасу Дністра, яка відділена від плато неглибокою балкою і має висоту близько 20 м над рівнем заплави, зі стрімкими схилами. Із заходу мис перерізаний залізничною колією (напрям Івано-Франківськ–Львів), а з інших трьох сторін обмежений заплавою Дністра.

Впродовж 1993–2009 рр. О. Ситник проводив археологічні дослідження, внаслідок яких зафіксовано три палеолітичних культурних шари. Вперше культурний шар, що включав матеріали післяпалеолітичної доби, був зафіксований у 1998 р. У 2005–2006, 2008 роках проводилося дослідження неолітичного поселення.

У результаті досліджень виявлено 22 археологічних об'єкти різноманітної форми і розмірів. Виявлені на поселенні об'єкти носять господарський або виробничий характер. Речовий матеріал фіксується переважно в об'єктах, за межами об'єктів у культурному шарі знахідки зустрічаються значно рідше. Під час дослідження поселення виявлено

багатий речовий матеріал: фрагменти посуду, пряслиця, крем'яні та кам'яні знаряддя.

Матеріали досліджень зберігаються у фондах Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

Література: Неолітичне та енеолітичне поселення багатошарової пам'ятки Єзупіль I / О. Ленартович // МДАПВ. – 2010. – Вип. 14. – С. 224–242.

36. Єзупіль IV (кол. Жовтень), урочище Селище, Тисменицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення КЛСК, пізнього трипілля (С I), підкарпатської культури шнурової кераміки і голіградської групи фракійського гальштату.

Поселення знаходиться навпроти селища Єзупіль на високому обривистому плато над р. Бистриця в урочищі Селище.

Досліджувала пам'ятку експедиція Івано-Франківського педінституту під керівництвом Б. Василенко.

Література: Василенко Б. Исследования в Ивано-Франковской области / Б. Василенко // АО 1985 г. Москва «Наука», 1987. С. 313.

37. Єзупіль V (кол. Жовтень), урочище Могила, Тисменицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення мезоліт, КЛСК, пізнє трипілля (С I), культура Ноа, голіградська група фракійського гальштату, невизначена культура ранньоскіфського часу.

Поселення розміщене в урочищі Могила за 1 км на сх. від поселення Єзупіль IV.

Виявлено багато керамічних фрагментів, конічних грузил, зернотерок, крем'яних виробів. Особливий інтерес викликають декілька

фрагментів сферичних посудин з плоским дном і характерним для КЛСК нотним орнаментом.

Література: Василенко Б. Исследования в Ивано-Франковской области / Б. Василенко // АО 1985 г. Москва «Наука», 1987. С. 313.

38. Жванець, урочище Лиса Гора, Кам'янець-Подільський район, Хмельницька обл.

Двошарове поселення КЛСК і трипільської культури. Досліджувалося у 1961 – 1979 рр. археологічною експедицією під керівництвом Т. Г. Мовші.

Під час досліджень, 1969 – 1970 рр. в розкопі ІІ, на плато Лиса Гора, розкрито яму розмірами 0,25 х 0,3 м із невеличким скупченням та окремими знахідками КЛСК.

Артефакти неолітичного часу представлені знаряддями праці і фрагментами керамічних виробів.

Колекція матеріалів зберігається у Національному музеї історії України

Література: Радієвська Т. М. Комплекс матеріалів КЛСК із багатошарового поселення Жванець / Т. М. Радієвська // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-ихроків державними органами охорони пам'яток та музеями республіки: Тематичний збірник наукових праць / Редкол.: Н. Г. Ковтанюк / відповідальний редактор / та ін. – Київ: Національний музей історії України, 1992. – С. 57 – 61.

39. Жванець, урочище Щовб, Кам'янець-Подільський район, Хмельницька обл.

У 1974 р. Подільською археологічною експедицією під керівництвом Т. Г. Мовші в ході дослідження поселення трипільської культури виявлено артефакти КЛСК, які представлені керамічними, крем'яними та кам'яними виробами.

Література: Радієвська Т. М. Комплекс матеріалів КЛСК із багатошарового поселення Жванець / Т. М. Радієвська // Археологічні

дослідження, проведені на території України протягом 80-ихроків державними органами охорони пам’яток та музеями республіки: Тематичний збірник наукових праць / Редкол.: Н. Г. Ковтанюк / відповідальний редактор / та ін. – Київ: Національний музей історії України, 1992. – С. 57 – 61.

40. Жорнів, Дубнівський район, Рівненська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, городоцько-здовбицької культури, ранньозалізного та давньоруського часу. Виявлене у 1963 р. І. Свєшніковим між шосейною дорогою Дубно–Рівне і селом Жорнів, на південному схилі правого берега р. Стубли в урочищі Заобувець. На поверхні зібрано кам’яні і крем’яні вироби фрагменти кераміки з лінійно-стрічковим та шнуровим орнаментом та матеріали давньоруського періоду. Матеріали зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крипякевича НАН України (ІСН АН УРСР).

Література: Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – 310 с.; Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 100–130.

41. Заліщики, Заліщицький район, Тернопільська область.

У 1970 р. під час археологічних досліджень під керівництвом Ю. Малєєва, виявлено фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом.

Література: Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории Украины / Д. Я. Телегин // СА. – М., 1979. – № 2 – С. 231.

42. Звенячин, Заставнівський район, Чернівецька область.

Двошарове поселення (КЛСК та пізньотрипільської культури). Розташоване на високому плато на правому березі Дністра.

Відкрите в 1953 р. Подільською експедицією ІСН АН УРСР під керівництвом Ю. М. Захарука. Культурний шар пам'ятки зруйнований кар'єром по добуванні каменю.

Під час дослідження пізньотрипільського поселення простежено ями КЛСК, які можливо були пов'язані із житлами. У ямах знайдено різноманітні знаряддя та фрагменти кераміки.

Документація зберігається в ІСН АН УРСР.

Література: Пассек Т.С., Черныш Е.К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР / Т. С. Пассек, Е. К. Черныш // САИ. – М. : Изд-во АНСССР, 1963. – Вып. Б. I–II. – С. 21; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 161.

43. Зимне, Володимир-Волинський район, Волинська область.

Багатошарове поселення – неолітичного часу КЛСК, лійчастого посуду, трипільської культури. Поселення розташоване в урочищі Перевіз на березі р. Луга (правої притоки Західного Бугу). В довоєнні поселення вивчав О. Цинкаловський, в 1951–1952, 1956–1960 на поселенні працював Ю. Захарук, а в 1961–1964 рр. – М. Пелещишин.

Література: Кучінко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині / М. М. Кучінко, Г. В. Охріменко. – Луцьк, 1991. – С. 48.

44. Зозів І, Рівненський район, Рівненська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, городоцько-здовбицької культури та могилянської групи ранньозалізного періоду. Поселення розташоване за 400 м від Шпанівського цукрового заводу, на плато високого лівого берега р. Устя, оточеного з півдня і сходу річкою, а з заходу заболоченою низовиною, в урочищі Придатки. Відкрите Свєшніковим у 1964 р. В ході досліджень було розкрито 552 м^2 площі і зафіксовано одну господарську яму КЛСК та

знайдено фрагменти посуду КЛСК. Матеріали зберігається в Археологічному музеї Львівському національному університеті ім. Івана Франка та документація, документація – в Інституті українознавства ім. І. Крипякевича НАН України (ІСН АН УРСР).

Література: Свєшніков І. К. Довідник з археології України. Рівненська область / І. К. Свєшніков, Ю. М. Нікольченко. – К., 1982. – С. 96; Позіховський О. Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 174 – 175.

45. Зозів II Рівненського р-ну Рівненської обл.

Багатошарове поселення КЛСК, культури Зимне-Злота, городоцько-здовбицької, стжижовської, комарівської, милоградської культур, могилянської групи ранньозалізного періоду та давньоруського часу. Поселення знаходилося на південно-східній околиці села, на високому плато правого берега р. Устя, в урочищі Кут. Дослідження пам'ятки проводилося з 1961 по 1967 рр. Розкрито 1340 м^2 площі. Виявлено фрагменти столового і кухонного посуду КЛСК. Матеріали та документація зберігається у Львівському національному університеті ім. Івана Франка.

Література: Свєшніков І. К. Довідник з археології України. Рівненська область / І. К. Свєшніков, Ю. М. Нікольченко. – К., 1982. – С. 97; Позіховський О. Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 174 – 175.

46. Йосипівка I, Буський район, Львівська область.

Багатошарова пам'ятка – КЛСК, культура багатоваликової кераміки, тшинецько-комарівська, висоцька, черняхівська культури.

Пам'ятка займає пологий на південній околиці с. Йосипівка. Загальна площа дослідженої території становить 2400 м^2. Культурний шар

неолітичного часу, простежений у західній частині мису, досліджений на площі 226 м^2.

На поселенні виявлено залишки згорілої конструкції КЛСК, розмір якої становив приблизно 9×2 м орієнтований довгою віссю з півночі на південь.

Речовий комплекс складається із керамічних та крем'яних виробів. На підставі аналізу виявленого матеріалу поселення Йосипівка I відноситься до першої (ранньої) фази розвитку КЛСК на території Західної України.

Література: Милян Т. Виробничий інвентар пам'ятки Йосипівка I / Т. Милян, Є. Пічкур, П. Шидловський // АДУ 2006–2007 років. – К., 2008. – С. 225–230; Милян Т. Р. Роботи Рятівної археологічної служби на поселенні Йосипівка-1 біля смт Олесько / Т. Р. Милян , Д. К. Черновол, О. В. Дяченко, С. Д. Лисенко // АДУ в Україні 2006–2007 років. – К., 2008. – С. 231–237.

47. Кам'яниця, хутір Заболоття, пункт 2, Дубенський район, Рівненська область.

Поселення КЛСК займає край великого невисокого острова в заплаві лівого берега р. Ікви при впадінні у неї струмка. Виявлене В. Ткачем у 1999 р. На ораній поверхні зафіксовано сліди об'єкту, ймовірно житла КЛСК. Під час обстежень виявлено фрагменти кераміки КЛСК.

Література: Ткач В. Поліські елементи на неолітичних пам'ятках Дубенщини / Віталій Ткач // Західне Полісся: історія та культура. Наук. зб. – Випуск 3. Матеріали краєзн. конф., присвячених 35-річчю Сарненського історико-етнографічного музею та 100-річчю від дня народження письменника Бориса Шведа. [упоряд. А. Українець]. – Рівне, 2009. – С. 13–15.

48. Клевань, Острозький район, Рівненська обл.

Двошарове поселення КЛСК і лендельської культури, розташоване на південній околиці села на правому корінному березі р. Стубла (ліва притока р. Горинь), в урочищі Вапельня. У 1981 р. у стінці кар'єру виявлено житло

КЛСК пізнього етапу. Речовий матеріал складається із фрагментів кераміки та кількох крем'яних виробів.

Література: П'ясецький В. К. Дослідження пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині / В. К.П'ясецький , Г. В. Охріменко // Археологія. – 1990. – Вип. 4. – С. 79–80.

49. Колодниця, Стрийський район, Львівська область.

У 20-х рр. XX ст. неподалік с. Колодниця випадково знайдена чаші сірого кольору, середнього випалу. Чаша оздоблена т. зв. «нотним орнаментом», у вигляді двох заглиблених горизонтальних ліній нанесених під вінчиком та ямок на них і чотирма групами потрійних заглиблених ліній у вигляді трикутників спрямованих вершинами до низу.

Чаша зберігається у Львівському історичному музеї (№ інв. старий – А 414).

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 111; Мацкевий Л. Старожитності Дрогобицького передгір'я / Леонід Мацкевий, Володимир Козак. – Львів ; Дрогобич, 2010. – С. 97.

50. Комарів, урочище Байорові Дуби, Сокальський район, Львівська область.

Багатошарова пам'ятка доби пізнього палеоліту, КЛСК, волино-люблінської, лійчастого посуду, тшцінецької, лежницької групи раньозалізного часу, пшеворської (I–II ст.. н. е.), вельбарської та Луки-Райковецької.

Пам'ятка обстежена В. Коноплею, В. Войнаровським та П. Бугайом наприкінці XX – початку XXI ст.

Розташована на південь від села, на широкому рівному плато, обмеженому з півдня руслом і заплавою річки Білий Стік, з півночі –

старицею Білого Стока. Розмір пам'ятки 300×150 м. Серед підйомного матеріалу крем'яні, кам'яні вироби та різночасова кераміка.

Література: Бугай П. Пам'ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля. – Львів, 2009. – С. 8, 30–32.

51. Комарів, вул. Шевченка, Сокальський район, Львівська область.

Багатошарова пам'ятка КЛСК, лійчастого посуду, лежницької групи ранньозалізного часу. Зафіксована розвідковими роботами проведеними В. Коноплею, В. Войнаровським та П. Бугайом.

Знаходиться на південно-західній околиці села. Цей край тераси оконтурений петлею стариці р. Білий Стік. Територія пам'ятки зайнята присадибними городами, розорюється. Артефакти трапляються на площі 60 × 50 м і складаються кременевих скребків, відбійників, ретушованих платівок та уламків ліпного посуду.

Література: Бугай П. Пам'ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля. – Львів, 2009. – С. 7–8, 20–21.

52. Комарів, урочище Груша, Сокальський район, Львівська область.

Багатошарова пам'ятка КЛСК, волино-люблінської, лійчастого посуду, межановіцької, стжижовської, тщінецької, лежницької групи раньозалізного часу, пшеворської (I–II ст.. н. е.), вельбарської (IVст. н.е.) і давньоруської (XI–XII ст.). Обстеження пам'ятки провели В. Конопля, В. Войнаровський та П. Бугай наприкінці XX – початку XXI ст.

Знаходиться на південно-західній околиці села, на рівній ділянці невеликого плато, обмеженого з півдня руслом і широкою заплавою р. Білий

Стік, а північного заходу – старим руслом і присадибними городами. Розмір пам’ятки 300 × 200 м. Підйомний матеріал – крем’яні та керамічні вироби.

Література: Бугай П. Пам’ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля. – Львів, 2009. – С. 9, 42.

53. Комарів, урочище Перед Мостом (На випас), Сокальський район, Львівська область.

Двошарова пам’ятка КЛСК та лійчастого посуду.

Знаходиться за 200 м на південь від сільського цвинтаря. Займає високу округлу рівну терасу правого берега р. Білий Стік, з ліва від дороги на пасовисько. Розмір пам’ятки – 250 × 60 м. Зайнята наділами мешканців села, розорюється. Зібрано уламки ліпних посудин і крем’яні артефакти.

Література: Бугай П. Пам’ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля. – Львів, 2009. – С. 9, 39–41.

54. Комарів урочище Перед Цвинтарем, Сокальський район, Львівська область.

Пам’ятка КЛСК, стжижовської, лежницької групи раньозалізного часу, зафіксована розвідковими роботами проведеними В. Коноплею, В. Войнаровським та П. Бугайом наприкінці XX–початку XXI ст.

Розташована на південно-західній околиці скла. Займає південну напільну частину мису, що з трьох сторін оточений старицею Білого Стока та північніше підніжжя пагорба з цвинтарем. Розміри 50 × 80 м. пам’ятка частково зайнята городами, ореться. Підйомний матеріал – вироби з каменю, кременю та кераміка.

Література: Бугай П. Пам’ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля. – Львів, 2009. – С. 9.

55. Комарно, Городоцький район, Львівська область.

Поселення КЛСК розташоване на пагорбах в урочищі «На діброві». Здобутий розкопками інвентар складався з уламків кераміки прикрашених заглибленим орнаментом у вигляді звисаючих трикутників, Серед знарядь праці виявлено типові крем'яні знаряддя, уламки крем'яних сокирок, кам'яні зернотерки та одну мотику типу «шевської колодки», а також один обсидіановий відщеп.

Література: Пастернак Я. Археологія України: первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / Ярослав Пастернак. – Торонто, 1961. – С. 184–185.

56. Корчівка, Жидачівський район, Львівська область.

Випадкові знахідки кераміки лінійно оздобленої лінійно-стрічковим орнаментом.

Література: Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории Украины / Д. Я. Телегин // СА. – М., 1979. – № 2 – С. 229–234.

57. Коршів І, Луцький район, Волинська обл.

Багатошарове поселення – мезолітичного часу, КЛСК, тшинецько-комарівської культури. Поселення, відкрите Г. Охріменком у 1978 р., розташоване у східній частині с. Коршів, на правому березі р. Чорногузки.

Ще один пункт КЛСК зафіксований за 2 км на схід від села на правому березі р. Чорногузки.

Література: Кучинко М. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області / М. Кучинко, О. Златогорський. – Луцьк : Волинські старожитності, 2010. – С. 209–212.

58. Коршовець І, ІІ, ІІІ, Луцький район, Волинська обл.

Три пункти із знахідками КЛСК розміщені на схід від села за 0,1; 1,6; 2 км на правому березі р. Чорногузка. Речовий матеріал складається із фрагментів кераміки та крем'яних виробів.

Література: Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко // Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107; Кучинко М. Пам'ятки археології Луцького району Волинської області / М. Кучинко, О. Златогорський. – Луцьк : Волинські старожитності, 2010. – С. 212–213.

59. Котоване I, Дрогобицький район, Львівська область.

Поселення КЛСК розміщене в урочищі Запуст за бл. 650 м на південь від с. Котоване на правому березі р. Бистриця на невисокому пагорбі за 2 км від р. Бистриці (права притока р. Дністер).

Збір підйомного матеріалу на пам'ятці проводив у 30-х рр. XX ст. В. Кобільник. У 1942 р. експедиція Львівського історичного музею під керівництвом Я. Пастернака дослідила пам'ятку неолітичного часу біля с. Котоване поблизу м. Дрогобич Львівської обл. В урочищі Запуст проведено археологічні дослідження в ході яких виявлено дві споруди, орієнтовані довгою віссю по лінії північний захід–південний схід. Довжина першої становила 9,8 м, ширина – 0,7–2,8 м, глибина – 0,42–1,20 м від сучасної поверхні. У будівлі простежено три господарські ями. Дві з яких були розміщені в південно-східній частині житла, одна – у північно-західній частині. Ці заглиблення мали неправильно-овальну форму. Найбільше з них було біля південно-східної стінки житла. Його діаметри – 2,12 і 1,45 м, максимальна глибина – 0,62 м (від лінії підлоги землянки). У західній частині споруди зафіксовано три або чотири невеликі овальні заглиблення – сліди від стовпів, діаметр яких не перевищує 30 см, а глибина – 8 см (від дна житла).

Друга споруда виявлена на відстані приблизно 7,5 м на південний схід від першої. Її розміри становили 4×1–1,68 м. Центральна частина була більше

заглиблена. Вздовж східної стіни зафіксовано п’ять ямок від стовпів діаметром до 0,25 м, які розміщені приблизно по прямій лінії паралельно до довшої осі житла. В обох житлах знайдено багато кісток тварин, крем’яних та кам’яних знарядь, а також значну кількість кераміки.

Окрім керамічного посуду на поселенні виявлено крем’яні, кам’яні знаряддя, а також вироби з кістки. На основі аналізу матеріалів поселення КЛСК в урочищі Запуст віднесено до “нотного” періоду розвитку даної культури.

Документація зберігається у фондах і архівах Інституту українознавства ім. Івана Крип’якевича НАН України та музею «Дрогобиччина». Матеріали досліджень містяться у фондах Львівського історичного музею.

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 100–130; Мацкевий Л. Старожитності Дрогобицького передгір’я / Леонід Мацкевий, Володимир Козак. – Львів ; Дрогобич, 2010. – С. 97; Пастернак Я. До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Европі / Ярослав Пастернак. – Авґсбурґ, 1948. – 19 с.

60. Котоване II, Дрогобицький район, Львівська область.

Поселення КЛСК зафіксовано за 0,5 км на північ від с. Котоване в урочищі Дубина.

Дослідження на пам’ятці проводила у 1942 р. експедиція Львівського історичного музею під керівництвом Я. Пастернака, а в 1982 р. – Львівська обласна експедиція Інституту суспільних наук АН України разом із Дрогобицьким краєзнавчим музеєм.

Під час досліджень 1942 року в урочищі Дубина проведено шурфування, в результаті яких не вдалося зафіксувати об’єкти КЛСК, а культурний шар слабо насичений артефактами. Виявлений матеріал

складається лише із уламків глиняного посуду, які не відрізняються від кераміки виявленої в урочищі Запуст. На основі цього дане поселення віднесено, як і попереднє, до «нотного» періоду розвитку культури.

Матеріали та документація зберігаються у фондах і архівах Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Львівського історичного музею та музею «Дрогобиччина».

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 100–130; Мацкевий Л. Старожитності Дрогобицького передгір'я / Леонід Мацкевий, Володимир Козак. – Львів ; Дрогобич, 2010. – С. 97; Пастернак Я. До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Европі / Ярослав Пастернак. – Авґсбурґ, 1948. – 19 с.

61. Кремидів, Галицький район, Івано-Франківської обл.

Багатошарове поселення КЛСК, заліщицької і кошиловецької груп трипільської культури, межановицької, висоцької, черняхівської культур та княжої доби (XI–XII ст.).

Розташоване на схилі пагорбу в урочищі Піддівиче на лівому березі Гнилого потоку.

у 2002 р. Трипільський загін Галицької археологічна експедиція Прикарпатського університету імені Василя Стефаника під керівництвом І. Т. Кочкіна на поселенні заклав невеликий розкоп (6 х 10 м), у якому не вдалося зафіксувати житлових об'єктів. На цій площі виявлено 6 різночасових ям. Ями №№ 2, 3, 4, 5 залишили носії висоцької культури раннього залізного віку, ями №№ 1, 6 – носії черняхівської культури. У нашаруваннях пам'ятки також було знайдено матеріали КЛСК (неоліт), заліщицької і кошиловецької груп Трипілля (енеоліт), межановицької культури (бронзовий вік) і княжої доби (XI–XII ст.).

Література: Кочкін І. Підсумки роботи Галицької археологічної експедиції Прикарпатського університету імені В.Стефаника у 2002–2003 роках / І. Кочкін, Л. Мацкевий, Т. Ткачук, Б. Томенчук // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003 – № 9 – С. 24–31.

62. Кречів, Іваничівський район, Волинської область. (Володимир-Волинський повіт).

Окремі знахідки КЛСК: керамічні вироби, крем'яні серпи, фрагмент сокири, велика стрілка та декілька дрібних крем'яних виробів.

Література: Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею НТШ у Львові за часи від 1933–1936 рр. / Ярослав Пастернак // ЗНТШ. – 1937. – Т. 154. – С.245.

63. Кульчиці VI, Самбірський район, Львівська область.

Пам'ятка КЛСК.

Відкрита у 1993 р. експедицією Львівського історичного музею.

Розташована за 1,5 км на північ від с. Кульчиці. Займає мис крутого обривистого правого берега р. Дністер. Пам'ятка з двох боків оточена руслом р. Річни, а з третього (північного) – руслом струмка. Культурний шар зафіксований на глибині 0,30–0,65 м від сучасної поверхні. Серед знахідок крем'яні вироби та фрагменти характерної кераміки.

Матеріали та документація зберігається у фондах і архіві Львівського історичного музею.

Література: Михальчишин І. Стародавня історія села Кульчиці / І. Михальчишин // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 63–66; Мацкевий Л. Старожитності Дрогобицького передгір'я / Леонід Мацкевий, Володимир Козак. – Львів ; Дрогобич, 2010. – С. 100.

64. Кутище I, Тлумацький район, Івано-Франківська область.

Багатошарова пам'ятка КЛСК, доби бронзи та пізнього середньовіччя.

Пам’ятка розташована за 0,6 км на південь від с. Кутище Тлумацького району, в урочищі Третій Горб (Глинище).

Серед підйомного матеріалу фрагменти керамічного посуду із «нотним» орнаментом і крем’яні вироби КЛСК, а також уламки кераміки доби бронзи та пізнього середньовіччя.

Література: Мацькевий Л. Дослідження Прикарпатської археологічної експедиції у 2004 р. / Л. Мацькевий, І. Кочкін, Т. Ткачук, Р. Щодровські, А. Ярач // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10 – С. 17–22.

65. Литовеж, Іваничівський район, Волинська область.

Окремі знахідки керамічних виробів КЛСК та кілька дрібних крем’яних відщепів виявлені у 30-х рр. ХХ ст. У другій половині ХХ ст. краєзнавець Л. Пучковський знайшов кілька фрагментів посуду КЛСК за 1 км на захід від села, на правому березі р. Західний Буг, в ур. Куминка.

Література: Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею НТШ у Львові за часи від 1933–1936 рр. / Ярослав Пастернак // ЗНТШ. – 1937. – Т. 154. – С.245; Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко // Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.

66. Лудин, Володимир-Волинський район, Волинська область.

За селом в західному напрямку зафіксовано неолітичне поселення КЛСК.

Література: Кучінко М. М. Археологічні пам’ятки Волині / М. М. Кучінко, Г. В.Охріменко. – Луцьк, 1991. – С. 50.

67. Лука VII, Городенківський район, Івано-Франківська область.

Поселення КЛСК розташоване за 0,3 км на південний захід від с. Лука на лівому березі р. Дністер, вверх проти течії від переплави, за фермою на селянському городі. Займає плато, яке обмежене з двох боків ярами і підняте над заплавою на 7 м. Підйомний матеріал зібрано на площі 100×200 м.

Матеріали та документація зберігаються в ІСН АН УРСР та ІА АН УРСР.

Література: Свєшников І. К. Исследования Среднеднестровской экспедиции / І. К. Свєшников, Л. Г. Мацкевой // АО 1973 года. – Москва, 1974. – С. 341–342; Мацкевой Л. Г. О работах Прикарпатской мезолито-неолитической экспедиции / Л. Г. Мацкевой , В. С. Артюр // АО 1973 года. – Москва, 1974. – С. 307–308; Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 160.

68. Майнова Балка, м. Ананьєве, Одеської область.

Багатошарова пам’ятка – КЛСК, трипільської культури (етап С І – С ІІ), епохи бронзи та римського часу.

Пам’ятка розташована за 2 км на північ від м. Ананьєве, на схилі лівого берега Майнової Балки (лівої притоки р. Тілігул).

Протягом 1989–191 рр. Буго-Дністровська експедиція ІА НАН України провела розвідки та контрольне шурфування. В ході робіт зафіксована яма з уступами, ймовірно нижня частина заглибленої житлової споруди. Ширина ями – 3 м, висота стін у суглинках – 30–35 см від сучасної поверхні. У заповненні ями і в гумусному шарі виявлено фрагменти кераміки неолітичного часу, трипільської культури, пізньобронзового і римського періодів, також вапнякове каміння та кістки великої рогатої худоби і коня.

Література: Дворянінов С. Поселення КЛСК Майнова-Балка на Одещині / С. Дворянінов // Археологія. – 1982. – № 38. – С. 93–95; Петренко В. Г. Дослідження поселення Майнова Балка / В. Г. Петренко, І. В.

Сапожников // Археологічні дослідження на Україні в 1991 року. – Луцьк, 1993. – С. 92–93.

69. Марківці І, Тисменицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення КЛСК, трипільської (етап С ІІ), підкарпатського варіанту культури шнурової кераміки, голіградської групи фракійського гальштату і скіфського часу.

Пам'ятку вивчала Тисменицька експедиція ІСН АН УРСР за участі обласної організації охорони пам'яток історії і культури

Поселення Марківці І розміщене на схід від села в ур. Марківецька гора. Розкрито 292 м^2 (за всі роки розкопано 916 м^2). Площа поселення не перевищувала 1 га

Три верхні шари сильно пошкоджені оранкою і представлені окремими фрагментами кераміки, нижні шари збережені добре. Нижній шар містить вимостку з крупної та дрібної гальки (підлога жител КЛСК), кераміку з нотним орнаментом та знаряддя.

Література: Василенко Б. Исследования в Ивано-Франковской области / Б. Василенко // АО 1982 г. Москва «Наука», 1984. С. 247–248; Конопля В. Раскопки у с. Марковцы / В. Конопля, И. Кочкин // АО 1983 г. Москва «Наука», 1985. С. 294–295; Василенко Б. Исследования в Ивано-Франковской области // АО 1985 г. Москва «Наука», 1987. С. 313.

70. Марківці ІV, Тисменицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення КЛСК, трипільської (етап С ІІ), епоха бронзи, фракійський гальштат, культура карпатських курганів. Поселення знаходиться в урочищі Гора на східній окраїні села.

Література: Василенко Б. Исследования в Ивано-Франковской области / Б. Василенко // АО 1982 г. Москва «Наука», 1984. С. 247–248.

71. Маркостав, Володимир-Волинський район, Волинська область.

Багатошарове поселення – КЛСК, лійчастого посуду та тшинецько-комарівської культури. Пам'ятка знаходиться за 2,5 км на захід від села.

Література: Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту / О. Цинкаловський // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1937. – Т. 154. – С.196–214; Кучінко М. М. Археологічні пам'ятки Волині / М. М. Кучінко, Г. В.Охріменко. – Луцьк, 1991. – С. 50.

72. Мединя III, Галицький район, Івано-Франківська область.

Поселення КЛСК, розташоване в урочищі Кар'єр (північно-західна окраїна села), на південному схилі першої надзаплавної тераси правого берега р. Лімниці – правої притоки Дністра. Воно займає нижню частину схилу, тягнеться вздовж берегової лінії і в первісному вигляді могло займати смугу довжиною до 200 м і шириною 40–50 м. Під час поверхневого дослідження було зібрано уламки ліпного посуду, крем'яні та кам'яні артефакти.

Пам'ятку відкрив місцевий краєзнавець М. Дзета, поверхневі дослідження проводив В. Конопля у 1984 р.

Література: Конопля В. Вироби з кременю, обсидіану і каменю поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Мединя на Івано-Франківщині / В. Конопля // МДАПВ. – 2010. – Вип. 14. – С. 358–393.

73. Межиріч I, Острозький район, Рівненська область.

Пам'ятка КЛСК розташована в урочищі Попівщина I, займає північний похилий схил правого берега р. Збитинки. Пам'ятка зафіксована та обстежена О. Позіховським у 80–90-х рр. XX ст. Підйомний матеріал становлять фрагменти кухонного посуду КЛСК.

Література: Позіховський О. Пам’ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 173–179.

74. Межиріч II, Острозький район, Рівненська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, пізнього Трипілля, ранньозалізної доби, пізнього середньовіччя. В стінках траншеї у різних місцях подвір’я знайдені фрагменти різночасової кераміки і знарядь праці. Сліди поселення виявлені О. Позіховським у 1994 р. на території Свято-Троїцького чоловічого монастиря.

Література: Позіховський О. Пам’ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 173–179.

75. Межиріччя I, Млинівського р-ну Рівненської обл.

Багатошарове поселення КЛСК, кулястих амфор, комарівської, поморської та давньоруського часу VIII–IX ст. Поселення розташоване за 2,5 км на південний захід від села на території піщаного кар’єру.

Література: Свєшніков І. К. Довідник з археології України. Рівненська область / І. К. Свєшніков, Ю. М. Нікольченко. – К., 1982. – С. 75.

76. Міжинець II, Старосамбірський район, Львівська область.

Багатошарове поселення (КЛСК, болгарської і тшцінецко-комарівської), виявлене на північно-західній околиці села, на мисоподібному виступі правого берега р. Болозівка і безіменного правостороннього допливу Вигору висотою близько 4–5 м над рівнем заплави.

У 90-х рр. XX ст. розвідкові роботи проведені науковими працівниками Львівського історичного музею, Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича та Інституту народознавства НАН України.

Література: Конопля В. Нові пам’ятки епохи каменю і доби бронзи Бойківщини / В. Конопля, І. Маковський, Р. Хомічак // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 35–38.

77. Мізоч, Острозький район, Рівненська обл.

Випадкова знахідка округлодонного посуду червоного кольору з сірими п’ятками. Глина з домішками піску та незначною домішкою жорстви, поверхня нерівна. Посудина орнаментована чотирма подвійними, округлими виступами.

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 100–130; Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – S. 31.

78. Микитичі, Володимир-Волинський район, Волинська область.

В селі зафіксовано поселення культури-лінійно стрічкової кераміки.

Література: Кучінко М. М. Археологічні пам’ятки Волині / М. М. Кучінко, Г. В.Охріменко. – Луцьк, 1991. – С. 51.

79. Могиляни І, Острозький район, Рівненська область.

Багатошарова пам’ятка – КЛСК, городоцько-здовбицька культура, могилянська група період раннього заліза, зубрицька культура.

Пам’ятка знаходиться за 2,5 км на схід від села Могиляни, на південному пологому схилі. Підйомний матеріал складають фрагменти кераміки із лінійним та нотним орнаментом.

Література: Романчук О. Поселення лінійно-стрічкової кераміки в с. Могиляни Остроського району / О. Романчук, О. Бондарчук // Кам’яна доба на території північно-західної України (XII – III тис. до н. е.). – Луцьк, 2009. – С. 436–441.

80. Могиляни II, Острозький район, Рівненська область.

Двошарова пам’ятка – КЛСК та пізньотрипільської культури.

Пам’ятка знаходиться на схід від села Могиляни, на південно-західному схилі невеликого останця, на відстані 100–120 м від пам’ятки Могиляни I. Підйомний матеріал складають фрагменти кераміки та нуклеус призматичної форми.

Література: Романчук О. Поселення лінійно-стрічкової кераміки в с. Могиляни Остроського району / О. Романчук, О. Бондарчук // Кам’яна доба на території північно-західної України (XII – III тис. до н. е.). – Луцьк, 2009. – С. 436–441.

81. Нараїв-Бродки, Дубенський район, Рівненська область.

Багатошарова пам’ятка – КЛСК, волино-люблінської, пізньотрипільської, городоцько-здовбицької, тшинецько-комарівської культур, могилянської групи ранньозалізного віку, X–поч. XI ст.

Пам’ятка знаходиться на високому мисі у південній частині с. Нараїв, в урочищі Бродки, на лівому березі р. Борисівни і правому березі струмка, що впадає в неї.

Зібрано 36 артефактів КЛСК, з них 9 крем’яних знарядь (7 скребків, 2 вкладні серпа), одне кам’яне долото і 25 фрагментів керамічних виробів.

Література: Ткач В. Неолітичне поселення Нараїв-Бродки на Дубенщині. / В. Ткач // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи в Острозі та на Волині. Наук. зб. – Острог, 2011 – Вип. 3. – С. 152–155.

82. Незвисько, Городенківський район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення – КЛСК, трипільська культура (етап В–I/В–II), бронзова доба, період раннього заліза, липецька, черняхівська, пшеворська культури, слов’янський (VII–IX ст.) та давньоруський час (XII–XIII ст.)

Поселення розміщене у підніжжі плато, на високій заплаві правого берега Дністра. Схили плато та заплави покриті густими кущами та листяними деревами. Місцями схили обривисті і на поверхню виходять сланці.

Дослідження багатошарового поселення на околиці с. Незвисько розпочалося у 1926 р. польсько-англійською експедицією у складі Л. Козловського, Р. Хатчинсона та Ж. Престона. Під час робіт вдалося виявити різночасові культурні шари – від неоліту до І. тис. н. е. Зокрема, була знайдена ціла посудина КЛСК прикрашена т. зв. «кутовим орнаментом».

У 1953 р. роботи на поселенні продовжила Подільська комплексна експедиція ІСН АН УРСР, а у 1954 р. Західно-Українська експедиція Державного Ермітажу спільно з Ленінградським Державним Університетом. У 1956 і 1957 рр. роботи проводили Дністровська експедицією ІСН АН УРСР спільно з Державним Ермітажем під керівництвом К. К. Черниш. В ході досліджень виявлено десять культурних шарів, нижній з яких відносився до КЛСК.

За всі роки вивчення пам’ятки верхні шари розкриті на площі 1064 м^2, а нижні – на площі 932 м^2. Глибина розкопу досягала 3,5–4 м від поверхні.

Залишки жител КЛСК залягали на глибині 2,1–3,4 м.

До КЛСК віднесено два наземні житла, одне заглиблене, та поховання.

Заглиблене житло (№ 14) неправильно-овальної форми мало невеликі розміри: довжина з півночі на південь становила 4,4 м, ширина – 3,2 м, глибина – близько 0,5 м і лише вогнищева яма, розміщена біля південної стінки житла, досягала глибини 0,7 м від давнього горизонту. В шарі золи біля вогнища виявлено невелику кількість фрагментів кераміки та кісток тварин. Тут же були кам’яні зернотерки, крем’яні відщепи, нуклеуси, скребки, крем’яний вкладиш серпа і частина сланцевого долота в формі

“шевської колодки”. На краю житла вдалося простежити викид у вигляді скупчення каміння, викопаного під час спорудження житла.

Північніше від заглибленого житла, на відстані 4 м розміщене наземне житло (№ 13). Це було довге житло із земляною підлогою та стовповою конструкцією стін, про що свідчать ямки від двох загострених стовпів, простежені в південній частині житла на відстані 3 м один від одного. Діаметр ямок – 0,2 м, глибина – 0,4 м. Точно визначити форму та розміри житла № 13 не вдалося, оскільки від стін, за винятком згаданих стовпових ямок, не збереглося інших слідів. Контури ж його окреслені за розміщенням вогнищ, глиняних площадок, стовпових ям, а також за розміщенням численних фрагментів посуду всередині житла, оскільки за його межами на поселенні не виявлено майже ніяких знахідок. Встановлено, що житло мало витягнуту форму і займало площу приблизно 80 м^2 (12×7 м). У центральній частині будівлі відкриті неправильної форми вогнища, біля яких простежено дві прямокутні глиняні площадки господарського призначення розмірами 0,5×0,8 м і 0,5×0,9 м, які підносились над рівнем підлоги на 10–15 см. Одна з них споруджена на кам’яному фундаменті, інша – прямо на землі. Очевидно, ці площадки слугували для приготування їжі, заміняючи столи. Біля вогнищ та згаданих підвищень виявлено фрагменти 56 посудин різного призначення. Ще одна найбільша глиняна площадка (2,2×2,2 м) була у північній частині житла і споруджена з великих вальків глини (у середньому 15×15×8 см), викладених на дерев’яні колоди, які досить добре збереглися в обвугленому стані. На думку К. Черниш, цю площадку використовували головно як місце для розтирання зерна на зернотерках. На відміну від інших, вона мала трохи підвищені краї, що запобігало розсипанню борошна. Окрім цього, на ній лежали зернотерки, а біля неї на землі стояв великий широкогорлий посуд, у якому зручно було зберігати як зерно, так і борошно. На краю житла біля північної стіни розчищена невелика господарська яма діаметром 0,8 м і глибиною 0,7 м від давньої поверхні. В ній знайдено фрагменти декількох орнаментованих посудин і невелика кількість кісток тварин. Інша

господарська яма біля південної стіни житла була неправильно-округлої форми. Діаметр її становив 0,7 м, глибина – 0,9 м від давньої поверхні. В заповненні ями містилися фрагменти кераміки. Приблизно на відстані 22 м на схід від житла № 13 виявлено край іншого наземного житла № 25 (повністю не досліджене).

Поблизу північно-східної сторони розкопаного наземного житла, на глибині 2,38 м було поховання – неповне трупоспалення. Від померлого збереглися обвуглені великі кістки кінцівок та фрагменти черепної коробки. Кістки лежали в анатомічному порядку. Судячи зі збережених залишків, померлий був орієнтований головою на північний захід; лежав він на лівому боці, лицем на схід, ноги були витягнуті, а руки зігнуті перед лицем. Поховальний інвентар складався переважно з посуду (не менше 18 посудин), а також сланцевого долота, фрагментів кістяного шила і лопаточки.

Під час дослідження виявлено багатий речовий матеріал КЛСК, який включає керамічні вироби (кухонний та столовий посуд, грузила, статуетки), кістяні вироби (шила, проколки, лопаточки, рогові наконечники мотик), вироби з доброго крейдяного кременю (вкладиші від серпів, скребки, пластинки, відщепи і нуклеуси), а також фрагмент долота із сланцю. Кісток тварин виявлено дуже мало.

Поселення Незвисько відноситься до середнього етапу розвитку культури лінійно-стрічкової кераміки.

Матеріали досліджень зберігаються в Івано-Франкіському історико-краєзнавчому музеї, Львівському історичному музеї.

Література: Черныш Е. К. Раскопки в с. Незвиско Станиславской области / Е. К. Черныш // КСИА АН УССР. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 142–144; Черныш Е. К. Многослойное поселение у села Незвиско на Днестре / Е. К. Черныш // КСИИМК. – 1956. – Вып. 63. – С. 48–56; Черниш К. К. Результати дослідження нижніх шарів незвиського поселення / К. К. Черныш // МДАПВ. – 1959. – Вип. 2. – С. 73–77; Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье (По

материалам многослойного поселения у с. Незвиско) / Е. К. Черныш // МИА.– М., 1962 а. – № 102. – С. 5–85.

83. Незвисько XI, Городенківський район, Івано-Франківська область.

Двошарова пам'ятка – КЛСК, трипільської культури. Знаходиться за 1,5 км на південний-схід від с. Незвисько в урочищі Ксьонзова Гора. У результаті зачисток зібрано кераміку і кам'яні вироби

Літератури: Александровський О. Л. Дослідження Прикарпатської бюджетної експедиції / О. Л. Александровський, Л. Г. Мацкевой // Нові матеріали з археології Прикарпаття І Волині. – Львів, 1991. – С. 9.

84. Нова Скварява II, Жовківський район, Львівська область.

Поселення КЛСК розташоване за 1,5 км на північ від села, на схід від урочища Рудки, на видовженому мисоподібному виступі висотою до 3 м над рівнем заболоченої низовини. Зібраний речовий матеріал складається з колекції крем'яних виробів (121 предмет) і фрагментів ліпної кераміки.

Літератури: Конопля В. Нова Скварява. Пам'ятки археології / В. Конопля, З. Яворівський. – Львів : Новий час, 2003. – С. 7–11.

85. Нова Скварява III, Жовківський район, Львівська область.

Двошарове поселення КЛСК і XI–XII ст. Пам'ятка знаходиться за 0,5 км на північ від села, на північний схід від могили полеглих у роки Першої світової війни російських вояків, за 0,4 км на південний схід від піщаного кар'єра. Артефакти неолітичної доби репрезентовані лише крем'яними артефактами.

Літератури: Конопля В. Нова Скварява. Пам'ятки археології / В. Конопля, З. Яворівський. – Львів : Новий час, 2003. – С. 11–13.

86. Новосілки, Кіцманський район, Чернівецька область.

Окремі фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом виявлені Б. Тимощуком у 1970-х рр.

Література: Телегин Д. Я. Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории Украины / Д. Я. Телегин // СА. – М., 1979. – № 2 – С. 229–234.

87. Новостав, Луцький район, Волинська обл.

Випадкові знахідки фрагментів кераміки КЛСК виявлені на правому березі р. Чорногузка, за 2; 1,5 і 0,5 км на захід від села.

Література: Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко // Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.

88. Одаї І, Тисменицький район, Івано-Франківська область.

Багатошарове поселення – КЛСК, пізньотрипільської, комарівської культур та фракійського гальштату.

Розташоване в урочищі Сухий Став, за 2,5 км на південний захід від села.

Поверхневі обстеження проводив Б. Василенко у 1981 р.

Література: Василенко Б. Исследования в Ивано-Франковской области / Б. Василенко // АО 1985 г. Москва «Наука», 1987. С. 313.

89. Острог, Острозький район, Рівненської обл.

Випадкова знахідка двох посудин КЛСК виявлених у 1931 р. Згодом у 80–90-х роках XX ст. під час земляних робіт зафіксовано фрагменти посуду КЛСК. Матеріали концентруються на Замковій горі та в урочищі Старий пляж.

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 108; Позіховський О. Пам’ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 173–179.

90. Панталія ІІ, урочище Острів, Дубенський район, Рівненська область.

Багатошарова пам’ятка – фінального палеоліту, мезоліту, КЛСК.

Пам’ятка, виявлена В. Ткачем у 1998 р., займає західний край видовженого мису правого берега заплави р. Ікви та р. Липки при впадінні останньої в Ікву, який тягнеться з півночі на південь. Обстеження проводили В. Ткач, А. Бардецький та учні туристично-краєзнавчого гуртка і секції МАН “Археологія”. Під час обстежень зібрано крем’яні знаряддя і фрагменти керамічних виробів КЛСК.

Предмети виявлені на пам’ятці були передані у фонди державного історико-культурного заповідника м. Дубно та Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Література: Ткач В. Знахідки кам’яного віку з багатошарового поселення Панталія-2 / В. Ткач // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Матеріали XXXIX Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., смт. Іваничі [упоряд. А. Силюк, Л. Куль]. – Луцьк, 2011. – С. 318–321.

91. Підберізці, урочище Загуменки, Пустомитівський район, Львівська область.

Сліди поселення виявлено розвідковими розкопками загону експедиції ІА НАН УРСР під керівництвом Д. Козака у 1973 р. на південно-східній околиці села, на пологому схилі в урочищі Загумінки. Матеріали зберігаються в Археологічному музеї ЛДУ.

Література: Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 163; Козак Д. Н. Работы в с. Подберизцы / Д. Козак, Н. Козак // АО 1973 г. – М. : Наука, 1974. – С. 284–285; Білас Н. М. Дописемна історія Винник / Н. М. Білас // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2008. – Вип. 1. – С. 3–24.

92. Полонка, Луцький район, Волинська обл.

Місцезнаходження КЛСК виявлене на східній околиці села, на мисі лівого берега ріки. Підйомний матеріал складається із фрагментів керамічних виробів.

Література: Охрименко Г. В. Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко // Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.

93. Подгорце (Podhorce, województwo Lubelskie, powiat Tomaszowski, gmina Tomaszów Lubelski)

Поселення КЛСК желізовського періоду, з якого походять вироби з обсидіану імпортованого з словенсько-угорського пограниччя.

Література: Kącki J. Podhorce stan. 1, gm. Werbkowice / J. Kącki // Sprawozdania z badań terenowych Zakładu Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1982 roku. – Lublin, 1988.

94. Попівці (тепер с. Кошилівці), Заліщицький район, Тернопільська область.

Поселення розміщене на території колишнього с. Попівці (сьогодні – с. Кошилівці), в урочищі Гайок. Виявлене під час земляних робіт. Обстежене Подільською експедицією ІСН під керівництвом Ю. М. Захарука.

Виявлена на пам'ятці кераміка виготовлена із глини з домішкою органічних речовин та шамоту. Кулеподібні посудини оздоблені під вінцями рядами нігтевих вдавлень, на тулубі міститься пластичний орнамент. Зустрічаються також фрагменти посудин виготовлені з добре відмуленої глини із природною домішкою дрібного піску.

Матеріали зберігаються у фондах ІСН АН УРСР.

Література: Пассек Т.С., Черныш Е.К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР / Т. С. Пассек, Е. К. Черныш // САИ. – М. : Изд-во АНСССР, 1963. – Вып. Б. I–II. – С. 22; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 162.

95. Птича III, Дубенський район, Рівненська область.

Багатошарова пам'ятка – красносільської культури, КЛСК, трипільської, бабинської, тшцінецько-комарівської, чорноліської культур і могилянської культурної групи.

Пам'ятка розташована на мисі корінної тераси р. Нирки при впадінні останньої в заплаву Іквн. Зафіксована В. О. Самолюком у 1993 р. У 2000–2002 роках пам'ятку обстежив В. Ткач.

Неолітичний матеріал виявлений на пам'ятці представлений одноплощадковим нуклеусом, двома скребками, кількома керутошаними пластинами, уламками кухонної і столової кераміка КЛСК, серед якої – вінчик яйцеподібного горщика з орнаментом у вигляді пальцевих вдавлень під вінчиком.

Література: Ткач В. Матеріали доби неоліту, енеоліту та бронзи з багатошарового поселення Птича-3 / В. Ткач // Волино-Подільські археологічні студії. Випуск 3. Пам'яті Ю. М. Малєєва (1941–2006) : Зб. наук. ст. / [упоряд. В. М. Конопля та О. Є. Златогорський]. – Луцьк : ДП "Волинські старожитності", 2012. – С. 200–205.

96. Рівне, Рівненська обл.

Багатошарова пам’ятка – КЛСК, маліцької, пізньотрипільської, кулястих амфор, городоцько-здовбицької, тщинецько-комарівської культур, ранньозалізного віку.

Пам’ятка розташована на південній околиці м. Рівне, на першій надзаплавній терасі правого берега р. Устя, лівої притоки Горині. Висота тераси над заплавою становить 4–5 м.

Пам’ятку виявив у 1983 р. В. П’ясецький, у наступні роки дослідження проводили В. П’ясецький та Г. Охріменко. На поселенні відкрито 4 об’єкти КЛСК. Речовий комплекс складають фрагменти столових і кухонних посудин КЛСК, крем’яні знаряддя, а також кілька виробів із кістки.

Література: П’ясецький В. К. Дослідження пам’яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині / В. К. П’ясецький , Г. В. Охріменко // Археологія. – 1990. – Вип. 4. – С. 69–82.

97. Свєршув-Колонія (Świerszczów-Kolonia, Województwo Lubelskie, powiat Łęczyński)

Поселення КЛСК, на якому виявлено матеріал другої фази розвитку культури.

Література: Zakościelna A. Wielokulturowe stanowisko 28 w Świerszczowie Kolonii, gm. Hrubieszów / A. Zakościelna // Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1988 roku. – Lublin, 1988. – S. 6–11.

98. Синьків, Заліщицький район, Тернопільська область.

У Львівському історичному музеї міститься фрагмент ліпної посудини сірого кольору, з внутрішнього боку жовтого забарвлення. Оздоблена заглибленим орнаментом у вигляді вертикальних потрійних зігзагів із ямками.

Література: Свешников И. К. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / И. К. Свешников // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 109; Пассек Т.С., Черныш Е.К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР / Т. С. Пассек, Е. К. Черныш // САИ. – М. : Изд-во АНСССР, 1963. – Вып. Б. I–II. – С. 22.

99. Смолигів III, Луцький район, Волинська обл.

Поселення КЛСК розташоване за 0,5 км на схід від села, за 0,3 км на південний захід від шосейного мосту, на лагідному схилі правого берега безіменного струмка (лівостороннього допливу Серни) висотою 2–3 м над рівнем заплави. Площа поселення близько 1 га. Сліди пам’ятки зафіксовані за 0,3 км на північ від соснового лісу. З території орного поля зібрані дрібні уламки ліпної кераміки і протилежно кінцевий розтирач на одно площинному нуклеусі.

Література: Конопля В. Нові пам’ятки археології Надстир’я (Луцький район) / В. Конопля, В. Івановський. – Львів, 1997. – С. 17.

100. Ставчани IV, урочище Виздра, Пустомитівський район, Львівська область.

Багатошарова пам’ятка (КЛСК, культури лійчастого посуду та ранньозалізного часу) виявлена у 2008 р. розвідковими роботами Верхньодністрянської енеолітичної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, під керівництвом Гавінського А.М. Пам’ятка розташована в центральній частині села, в урочищі Виздра, що знаходиться

за 200 м на захід від церкви. Займає другу надзаплавну терасу р. Ставчанки, яка здіймається над її рівнем на висоту 15 м.

З поверхні орного поля, що належить до приватних ділянок, площею 0,5 га зібрано уламки кераміки та вироби із кременю (вкладиші до серпів (4 екземпляри), які виготовлені на пластинах і мають один ретушований робочий край).

Література: Гавінський А. М. Звіт про проведення археологічних розвідок у басейні рік Ставчанки та Щирця (Пустомитівський район, Львівська область) у 2008 р. / А. М. Гавінський // Науковий архів Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Львів, 2008. – Ч.1. – С. 6.

101. Стрільче, Городенківський район, Івано-Франківська обл.

Багатошарове поселення на підвищенні в урочищі Гора або За Вовками в північно-східному напрямку від села, відкрите І. Свєшниковим у 1960 р. На поверхні урочища, а також у стінці піскового кар'єру виявлено фрагменти посуду КЛСК.

Література: Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. –

102. Сухостав, Копиченський район, Тернопільської область.

Сліди поселення зафіксовано на території колишнього с. Сухостав (нині – с. Яблунів), виявлене в 1952 р. розвідковими роботами Львівського історичного музею під керівництвом І. К. Свєшнікова.

Література: Черныш Е. К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР / Е. К. Черныш // САИ – Москва: Издательство АНСССР, 1963. – Вып. Б. I–II.– С. 22; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 162.

103. Тадані, Кам’янко-Бузький район, Львівська область.

Багатошарове поселення (КЛСК, культури лійчастого посуду, стжижовської культури, ранньозалізного часу, XV ст.), розташоване на вузькому довгому мисі лівого берега р. Західний Буг при впадінні в нього зараз мілководної невеликої річки Горпинка (ур. Замчисько). Довжина мису становить близько 200 м, ширина – 60–70 м, найбільша висота над рівнем долини ріки досягає 10 м. В період існування неолітичного поселення довжина мису була значно більшою. В XX ст. його північна та південна частини були знищені кар'єром невеликого цегельного заводу, ще в XV–XVI ст. тут було споруджено феодальний замок, внаслідок чого мис втратив свій первісний вигляд.

Неолітичний шар залягає на глибині 0,8–1 м від сучасної поверхні. На дослідженій площі (2120 м^2) відкрито 16 різних ям, які знаходилися на віддалі 6–8 м одна від одної, за винятком кількох випадків, де кілька ям складали одну цілість.

Більшість об’єктів виявлених на поселенні були невеликими, площа їх становила 2–7 м^2. Дещо більші розміри мали три об’єкти. Перший з них (об’єкт № 8), розміром 5,4×1,7–1,9 м, орієнтованої довшою віссю за лінією південь – північ. Вхід знаходився з північно-східної сторони, де стінка була пологою, а глибина становила 0,4 м в материку. Далі на південний захід дно споруди поступово понижується до глибини 0,6 м у материку. В крайній південно-західній частині ями містився розвал глиняного череня у вигляді невеликого скупчення плоских кусків глиняної обмазки.

Другий об’єкт мав видовжену форму довжиною 3,3 м, шириною 1,9 м, орієнтований довшою віссю за лінією північний схід – південний захід. Стінки котловану звужені до низу, дно нерівне. У східній частині воно опущене в материк на 0,6 м, а в західній – на 0,9 м, перехід між частинами дна має вигляд сходинки. В центрі на дні виявлено скупчення дрібних грудок

глиняної обмазки та окремих вугликів – рештки зруйнованого вогнища товщиною 10 см.

Третя найбільша споруда (№ 12) виявлена на глибині 0,8–0,9 м від сучасної поверхні, мала неправильну форму. З північно-західної сторони її стінка дугоподібна, а з південно-східної утворює виступ з прямим кутом. Найбільша довжина заглиблення становила 7,6 м, ширина – від 2 м в північно-східній частині до 5 м в протилежній. Стінки котловану опущені в материк приблизно на 0,7 м, дно ями нерівне, в північно-східній частині глибина становила всього 0,4 м. Біля північно-західної стінки знаходилися рештки невеликого зруйнованого в давнину вогнища розмірами 0,8 × 0,7 м, від якого залишилися куски глиняної обмазки.

Характер заповнення усіх досліджених об'єктів дає підстави розглядати їх як складові частини житлово-господарських комплексів.

На поселенні виявлено велику кількість столового та кухонного посуду, крем'яні та кам'яні знаряддя праці.

Матеріали досліджень зберігаються у фондах Археологічного музею Львівського національного університету імені Івана франка.

Література: Пелещишин М. А. Археологічні дослідження на Волині в 1977 р. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані Кам'янко-Буського р-ну Львівської обл. / М. А. Пелещишин // Науковий архів ІА НАН України. – Справа № 1977/65. – Львів, 1978. – 90 с., 31 іл.; Пелещишин М. А. Археологічні дослідження на Волині в 1978 р. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані Кам'янко-Буського р-ну Львівської обл. / М.А. Пелещишин // Науковий архів Археологічного музею ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 1979. – 86 с. – 31 іл.; Пелещишин М. А. Археологічні дослідження на Волині в 1979 р. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані Кам'янко-Буського р-ну Львівської обл. / М. А. Пелещишин // Науковий архів Археологічного музею ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 1980. – 68 с., 20 іл.; Пелещишин М.А. Неолітичне поселення

в с. Тадані на Західному Бузі / М. А. Пелещишин // Львів. археол. вісн. – 1999. – Вип. 1. – С. 22–48.

104. Тарношин (Tarnoszyn) Томашовського повіту

У 1959–1960 рр. проведені роботи на пам'ятці Тарношин (Tarnoszyn) Томашовського повіту.

Література Zakościelna A. Południowo-wschodnia Lubelszczyzna w epoce neolitu / A. Zakościelna // Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 2007. – S. 37–60.

105. Тетереука Ноуе XV (Нова Татарівка, молд. Tătărăuca Nouă), Сорокський район, Республіка Молдова.

Багатошарова пам'ятка буго-дністровської культури, КЛСК, енеолітичного і ранньозалізного періодів, виявлена і досліджена у 1996–1997 рр. німецько-молдавською експедицією під керівництвом К.-П. Вехлера і В.А. Дергачова. На поселенні виявлено велику кількість фрагментів столового і кухонного посуду.

Література: Ларина О. Неолитическая кераміка поселения Тэтэрэука Ноуэ XV (к проблеме исчезновения культуры линейно-ленточной керамики) / О. Ларина // Revista Arheologică. – Serie nouă. – Vol. II. – Nr. 1–2. – Chişinău, 2006. – С. 35–55.

106. Торське, Заліщицький район, Тернопільська область.

Багатошарове поселення – КЛСК, трипільської, комарівської, черняхівської культур, давньоруського періоду.

Відкрите у 1921 р. В. Антоновичем, у 1959–1960 рр. поселення досліджувала Молдавська експедиція Інституту археології Академії наук СРСР (ІА АН СРСР) під керівництвом К. Черниш.

Поселення Торське знаходиться на плато за 4–5 км від Дністра біля краю великого яру, де протікає річка, яка нижче впадає в р. Дністер в урочищі Шанці.

Культурний шар залягав на глибині 0,4–0,6 м. В ході робіт було відкрито чотири невеликі заглиблені житла з численним речовим матеріалом.

Заглиблене житло № 1 мало неправильно-овальну форму, розміром 2,5 × 2 м та глибиною 0,5 м від давньої поверхні. У центральній частині житла простежено багато вкраплень вугілля та обмазки – у цьому місці, очевидно, знаходилося вогнище. В житлі знайдено багато фрагментів кераміки, три сланцевих тесла та декілька крем'яних відщепів і пластин.

Житло № 2 знаходилося за 8 м на захід від першого. Дане житло складалося з двох частин: наземної та заглибленої, пов'язаної із вогнищем. Розмір вогнищевої ями 2,5 × 2 м при глибині 0,8 м. На дні містилося багато вугілля та велика кількість кераміки.

За 5 м на північ від заглиблених жител вдалося виявити ще два житла такого ж типу. Частково вони розкопані в траншеї (25 × 1 м). На дні одного з них лежали великі фрагменти кераміки і добре збережені знаряддя, виготовлені зі сланцю у формі «шевської колодки». Усі житла невеликі і розміщені групою на відстані 4–8 м одне від одного.

В житлах знайдено знаряддя праці. Майже всі тесла та долота мають форму «шевської колодки», виготовлені з сланцю або пісковику і зламані. Крем'яних виробів порівняно мало. Серед них можна виділити: пластини, вкладні серпів, скребки. Також знайдено нуклеуси, відщепи, пластини.

Кераміка поділяється на декілька груп. Посуд першої групи виготовлений з глини з домішкою кварцового піску. Колір переважно сірий або коричневий. Із внутрішньої сторони посуд загладжений добре, а із зовнішньої – шершавий. Посуд переважно кулеподібних форм. До другої групи відноситься тонкостінний лощений посуд з відмуленої глини з домішкою дрібного піску. Колір сірий інколи із жовтими плямами від нерівномірного випалу. Це сферичні чаші та миски з нотним орнаментом.

На основі аналізу виявленого матеріалу поселення Торське віднесено до «нотного» періоду розвитку культури.

Матеріали з досліджень 1921 р. зберігаються у Археологічному музеї Варшави, а з розкопок 1959–1960 рр. – в Інституті Археології Академії Наук СРСР.

Література: Черныш Е. К. Неолитическое поселение у с. Торское на Днестре / Е. К. Черныш // КСИА АН СССР. – М., 1962 б. – Вып. 92. – С. 83–86.

107. Торчин, Луцький район, Волинська обл.

Випадкові знахідки фрагментів посуду та крем'яних виробів КЛСК, виявлені у 1979 р. на східній околиці села, на лівому березі р. Сарни (ліва притока р. Стир).

Література: Охрименко Г. В. Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / Г. В. Охрименко // Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.

108. Торчин XII, Луцький район, Волинська обл.

Багатошарове поселення КЛСК, лежницької групи ранньоскіфського часу і періоду XII–XIII ст.

Поселення знаходиться за 3 км на захід від села, за 0,1 км на південь від шосейної дороги сполучення Луцьк – Володимир-Волинський, на рівній ділянці мисоподібного виступу лівого берега безіменного стрімку висотою 5–6 м над рівнем заплави. Площа поселення близько 2 га.

З території орного поля зібрані уламки ліпної кераміки доби неоліту, правильні поздовжні пластини, кінцеві скребки на аналогічних заготовках та вкладень серпа з кутовим за поліруванням леза.

Література: Конопля В. Нові пам'ятки археології Надстир'я (Луцький район) / В. Конопля, В. Івановський. – Львів, 1997. – С. 17.

109. Уличне, Дрогобицький район, Львівська область.

Пам’ятка КЛСК, розміщена за 1,5 км на північний схід від села і розташована між урочищами Роставка та Кошарки. Займає майже рівну, з незначним нахилом до півночі, ділянку правого берега безіменного струмка висотою біля 1 м над рівнем заплави.

Пам’ятку виявив у 1994 р. С. Стельмахович. Повторні обстеження здійснені Сектором археології Львівського історичного музею у 1996 р.

Пам’ятка займає смугу довжиною до 0,3 км при ширині – 60-80 м. Культурний шар залягає до глибини 0,4 м від рівня денної поверхні, а його насиченість артефактами кількісно незначна.

Речовий комплекс пам'ятки Уличне-І сформований виключно з підйомного матеріалу і складається з 245 екз. їх репрезентують уламки ліпних посудин – 37, вироби з кременю – 179, обсидіану – 23 та опоки – 6.

Література: Конопля В., Стельмахович С., Стельмахович Ю. Археологічні обстеження у верхів’ї р. Ульчанки / В. Конопля, С. Стельмахович, Ю. Стельмахович // Бойківщина. Історія та сучасність. Львів. «Фіра-люкс», 1996. С. 18 – 19; Конопля В. Нове поселення лінійно-стрічкової кераміки у Верхньому Подністров’ї / В. Конопля// Львів. археол. вісн. – 1999. – Вип. 1. – С. 130–137; Мацкевий Л. Підсумки та перспективи археологічних досліджень у с. Старуні / Л. Мацкевий , І. Кочкін , Г. Панахид // МДАПВ. – 2008. – Вип. 12. – С. 122.

110. Усичі, Луцький район, Волинська обл.

Поселення КЛСК виявлене у 1965 р. розвідкою М. Пелещишина на південний захід від села, на лівому березі р. Сарни. Матеріали зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

Література: Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині кам’яного віку / [ред. кол. : І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий та ін. ; відп. ред. О. П. Черниш]. – К. : Наук. думка, 1981. – 310 с.

111. Хорів I, Острозький район, Рівненської обл.

Поселення КЛСК розташоване в урочищі Підлужжя, на краю мисоподібного виступу першої надзаплавної тераси, поблизу вільшини. Відкрите та обстежене О. Позіховським у 1970-х рр. Підйомний матеріал складається з дрібних фрагментів посуду та дві сокири.

Література: Позіховський О. Пам’ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 173–179.

112. Хорів II, Острозький район, Рівненська обл.

Поселення КЛСК розташоване в урочищі Підлужжя на низькому мисоподібного виступі ліворуч від польової дороги. Відкрите та обстежене О. Позіховським у 1970-х рр. На поверхні та в стінках дренажних канав виявлено значну кількість кераміки, окремі знаряддя з каменю та кременю.

Література: Позіховський О. Пам’ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / О. Позіховський // АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 173–179.

113. Хренів (Хрінів) VI, Кам’янка-Буський район, Львівська область.

Багатошарове поселення (КЛСК, волинсько-любінської, тшцінецької, ранньоскіфського часу (черевино-лагодівська група), черняхівської, XII–XIII ст., XIV–XVII ст.), розташоване за 1,5 км на схід від села, за 0,4 км на північ від каплиці, на північ від лінії електропередач, на останці правого берега р. Думни, висотою до 1 м над рівнем заплави. Поселення із заходу та півночі оконтурене меліоративним каналом, із сходу – заболоченою заплавою, а з півдня улоговиною, що відділяє останець овальної форми розміром 0,35×0,1 км від краю тераси. Найчисельніше речові матеріали простежені у північній та північно-східній частинах підвищення. З поверхні селянських городів

зібрано уламки посуду та крем'яні вироби (1 нуклеус, 15 пластин із слідами вторинної обробки, 3 вкладні серпів, 1 скобель, 1 проколка на поздовжній пластині, 2 відщепи із вторинною обробкою).

Пошукові роботи проведені наприкінці XX ст. спільною експедицією Львівського історичного музею та Історико-краєзнавчого музею м. Винники.

Література: Білас Н. Археологічні дослідження в басейні річки Думни / Н. Білас, В. Конопля // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2009. – Вип. 2. – С. 119–138.

114. Чорний Острів, Жидачівський район, Львівська область.

Наприкінці 80-х–початку 90-х років сліди поселення КЛСК зафіксовано біля с. Чорний Острів неподалік від м. Ходорів Львівської області.

Література: Пелещишин М. Східнокарпатський регіон у первісності / М. Пелещишин, В. Конопля // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1999. – Т. 1. – С. 66.

Додаток Б
ДИНАМІКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КЛСК

Таблиця Б.1.

Хронологічна таблиця дослідження пам'яток

Рік	Назва пам'ятки, район, область	Автор відкриття	Вид археологічних робіт	Об'єкти	Археологічний матеріал	Хронологія	Література
1	2	3	4	5	6	7	8
Пам'ятки КЛСК першого періоду дослідження							
1889-1904	Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл.	В. Деметрикевич	Розкопки		Фрагменти кераміки з лінійно-стрічковим орнаментом		Demetrykiewicz, 1900, s. 9–15.
1921	Торське Заліщицького р-ну Тернопільської обл.	В. Антонєвіч	Розкопки	Три напівземлянки	Фрагменти посуду, крем'яні відщепи, кістки тварин, вугілля.		Antoniewicz, 1921, s. 79–108.
поч. 1920-х	Колодниця Стрийського р-ну Львівської обл.	—	Випадкові знахідки		Глибока ліпна миска сірого кольору з "нотним" орнаментом під вінцями		Свешников, 1954, с. 111.
1926	Незвисько (ур. Огороди) Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.	Л. Козловський, Р. Хатчинсон, Ж. Престон	Розкопки		Кулеподібна мисочка і 3 фрагменти кераміки з лінійно-стрічковим орнаментом		Пассек, Черныш, 1963, с. 14.
1930-ті	Зимне Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.	О. Цинкаловський	Розвідки		Лезо двостінної сокири та фрагменти вкладиша до серпа		Цинкаловський, 1937, с. 183–240.
1930-ті	Шистів Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.	О. Цинкаловський	Розвідки		46 фрагментів довгих крем'яних ножів		Цинкаловський, 1937, с. 183–240.
1930-ті	Мишків Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.	О. Цинкаловський	Розвідки		Фрагменти посуду з лінійним орнаментом		Cynkałowski, 1961, s. 31.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1930-ті	Кречів Іваничівського р-ну Волинської обл. Волинської обл.	О. Цинкаловський	Розвідки		Збірка крем'яних дрібних виробів, серпи, велика стрілка, кераміка та глиняне пряслице		Кучінко, 2006, с. 12–17.
1930-ті	Литовеж Іваничівського р-ну Волинської обл.	Я. Пастернак	Розвідки		Фрагменти кераміки та кілька дрібних крем'яних відщепів		Пастернак, 1937, с. 245.
1930-ті	П'ятидні Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.	Я. Пастернак	Розвідки		Фрагменти неорнаментованої кераміки		Пастернак, 1937, с. 247.
1930-ті	Синьків Заліщицького р-ну Тернопільської обл.	Я. Пастернак	Розвідки		Фрагменти посуду з лінійним орнаментом		Пастернак, 1937, с. 248.
1936	Комарно Городоцького р-ну Львівської обл.	Я. Пастернак	Розкопки		Керамічні уламки, кам'яні знаряддя, кам'яні зернотерки		Пастернак, 1961, с. 184–185.
1930-ті	Буківна Тлумацький р-н Івано-Франківська обл..	Я. Пастернак	Випадкові знахідки		Фрагменти ліпного горщика сірого кольору із заглибленим орнаментом		Свешников, 1954, с. 111.
1930-ті	Березець Городоцького р-ну Львівської обл.	—	Випадкові знахідки		Посуд світло-коричневого кольору орнаментований п'ятьма парами овальних виступів		Свешников, 1954, с. 111.
Пам'ятки КЛСК другого періоду дослідження							
1942 (1943)	Котоване I (ур. Запуст) Дрогобицького р-ну Львівської обл.	Я. Пастернак	Розкопки	Дві землянки	Кераміка, крем'яний і кам'яний інвентар		Пастернак, 1948, с. 7.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1942 (1943)	Котоване II (ур. Дубина) Дрогобицького р-ну Львівської обл.	Я. Пастернак	Розвідки		Кераміка, крем'яний і кам'яний інвентар		Свєшніков, 1954, с. 116-118.
1946–1948	Лука-Врублевецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.	С. Бібіков	Розкопки, 700 м^2	Два напівземлянкові житла	Декілька десятків фрагментів посудин КЛСК		Бибиков, 1950, с. 74–84.
1951–1957	Незвисько Івано-Франківської обл.	К. Черниш	Розкопки, 932 м^2	Напівземлянкове і наземне житла	Кераміка з лінійно-стрічковим орнаментом, крем'яні та кам'яні знаряддя, вироби з кісток	Середній період КЛСК	Черныш, 1962, с. 6–26.
1952	Сухостав Копиченського р-ну Тернопільської обл.	—	Розвідки		Фрагменти кераміки з "нотним" орнаментом		Пассек, Черныш, 1963, с. 22.
1953	Попівці (ур. Гайок) Заліщицького р-ну Тернопільської обл.	Ю. Захарук	Розвідки		Фрагменти кераміки		Пассек, Черныш, 1963, с. 22.
1954	Звенячин Заставненського р-ну Чернівецької обл.	Ю. Захарук	Розкопки	Об'єкти КЛСК	Крем'яні, кам'яні та кістяні знаряддя, а також фрагменти кераміки	Рання фаза "нотного" періоду КЛСК	Пассек, Черныш, 1963, с. 20.
1957–1960	Грудек Надбужний VI (Gródek Nadbużny VI, pow. Hrubieszów)	А. Узаровічова	Розкопки	3 об'єкти господарського призначення і 1 вогнище	Кухонний та столовий посуд КЛСК	Завершальний етап першої фази розвитку КЛСК	Uzarowiczowa, 1964, s. 429–460
1959–1960	Торське (ур. Шанці) Заліщицького р-ну Тернопільської обл.	К. Черниш	Розкопки, 160 м^2	4 невеликі напівземлянки	Кер-ка КЛСК, кам'яні тесла, долота, сокирки, крем'яні скребки, пластинки, вкладиші до серпів	Завершальна фаза "нотного" періоду КЛСК	Черныш, 1962, с. 83–86.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1960-ті	Вербковіце-Которув	Т. Данбровска, Т. Ліана	Розкопки	1 житло, 2 господарські ями.	Керамічний посуд, крем'яні вироби, фрагмент пряслиця, кістяне шило, ріг із слідами обробки		Liana, Piętka-Dąbrowska, 1962, s. 142–173; Dąbrowska, Liana, 1963, s. 44–59
1960-ті	Грубешув-Подгурзе (Hrubieszów-Podgórze)	А. Закосцельна	Розвідки		Матеріали КЛСК		Zakościelna, 2007, s. 37-60.
1960-ті	Тарношин (Tarnoszyn) Томашовського повіту.	А. Закосцельна	Розвідки		Матеріали КЛСК		Zakościelna, 2007, s. 37-60.
1960	Лука Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.	І. Свєшніков	Розвідки		Фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом		Герета та ін., 1981, с. 160.
1960	Стрільче Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.	І. Свєшніков	Розвідки		Фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом		Герета та ін., 1981, с. 160.
1961–1962	Бовшів Галицького р-ну Івано-Франківської обл.	Л. Крушельницька	Розкопки, 270 м^2		Кераміка, оздоблена лінійно-стрічковим та нотним орнаментом		Пассек, Черныш, 1963, с. 14.
1970	Жванець Хмельницької обл.	Т. Мовша	Розкопки		Матеріали КЛСК		Телегин, 1979, с. 230.
1970	Заліщики Заліщицького р-ну Тернопільської обл.	Ю. Малєєв	Розкопки		Фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом		Телегин, 1979, с. 231.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1971	Марківці Івано-Франківської обл.	Б. Василенко	Розкопки		Більше 200 фрагментів посуду із лінійно-стрічковим орнаментом		Василенко, 1984, с. 247–248.
1973	Підберізці (ур. Загуменки) Пустомитівського р-ну Львівської обл.	Д. Козак	Розкопки		Окремі фрагменти столових посудин та крем'яний скребок		Пелещишин, Конопля, 1999, с. 66.
1973	Корчівка Жидачівського р-ну Львівської обл.	—	Розвідки		Кам'яна мотика КЛСК		Телегин, 1979, с. 231.
1974	Кормань Сокирянського р-ну Чернівецької обл.	О. Черниш	Розкопки		Уламки посуду КЛСК		Герета та ін., 1981, с. 161.
1977–1979	Тадані (ур. Замчисько) Кам'янсько-Бузького р-ну Львівської обл.	М. Пелещишин	Розкопки, бл. 2120 м^2	16 об'єктів	Крем'яні, кам'яні та кістяні знаряддя, а також кераміка	"Нотний" етап, др. пол V тис. до н. е.	Пелещишин, 1999, с. 22–48.
1970-ті	Снячів Сторожинецького р-ну Чернівецької обл.	Б. Тимощук	Розвідки	Скупчення золи та лінзи заглиблень, можливо жител	Фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом		Телегин, 1979, с. 231.
1970-ті	Василів Заставнівського р-ну Чернівецької обл.	Б. Тимощук	Розвідки		Фрагменти посуду із лінійно-стрічковим орнаментом		Герета та ін., 1981, с. 161.
1970-ті	Новосілки Кіцманського р-ну Чернівецької обл.	Б. Тимощук	Розвідки		Фр. посуду із лінійно-стрічковим орнам-ом		Телегин, 1979, с. 231.
1983	Гончари (ур. Людвін) Пустомитівського р-ну Львівської обл.	М. Пелещишин	Розкопки	Наземне житло	Матеріали КЛСК		Пелещишин, 1985, с. 339–340.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1980-ті	Марківці I (ур. Марківецька Гора) Тисменицький район, Івано-Франківська область	Б. Василенко	Розкопки		Фрагменти посуду із “нотним” орнаментом, крем’яні знаряддя.		Василенко, 1984, с. 247–248; Василенко, 1987, с. 313.
1980-ті	Марківці IV (ур. Гора) Тисменицький район, Івано-Франківська область	Б. Василенко	Розкопки		Матеріали КЛСК		Василенко, 1984, с. 247–248.
1980-ті	Єзупіль IV (ур. Селище) Тисменицький район, Івано-Франківська область.	Б. Василенко	Розвідки		Фрагменти керамічного посуду, конічні грузила, зернотерки, крем’яні вироби.		Василенко, 1987, с. 313.
1980-ті	Єзупіль V (ур. Могила) Тисменицький район, Івано-Франківська область.	Б. Василенко	Розвідки		Матеріали КЛСК		Василенко, 1987, с. 313.
1980-ті	Подгорце (Podhorce)	—	Розвідки		Матеріали КЛСК, обсидіанові вироби		Kącki, 1988.
1980-ті	Свєршув-Колонія (Świerszczów-Kolonia)	—	Розвідки		Матеріали КЛСК		Zakościelna, 1988, s. 6–11.
кін.1980-х	Чорний Острів Жидачівського р-ну Львівської обл.	—	Випадкові знахідки		Матеріали КЛСК		Пелещишин, Конопля, 1999, с. 66.
кін. 1980-х	Комарно Городоцького р-ну Львівської обл.	—	Випадкові знахідки		Матеріали КЛСК		Пелещишин, Конопля, 1999, с. 66.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1989–1990, 1992	Блищанка (ур. Горби) Тернопільської обл.	В. Конопля	Розкопки, 1368 м²	Овальна напівземлянка	Уламки столових і кухонних посудин, вироби з каменю, кременю та обсидіану	5200–4800 рр. до н. е. (фінальна стадія середнього та початковий етап пізнього періоду КЛСК)	Конопля, 2008, с. 196–222.
Пам'ятки КЛСК третього періоду дослідження							
1990-ті	Комарів (ур. Байорові Дуби) Сокальського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні, кам'яні та керамічні вироби		Бугай, Войнаровський, Конопля, 2009, с. 8, 30–32.
1990-ті	Комарів (вул. Шевченка) Сокальського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні, кам'яні та керамічні вироби		Бугай, Войнаровський, Конопля, 2009, с. 7–8, 20–21.
1990-ті	Комарів (ур. Груша) Сокальського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні та керамічні вироби		Бугай, Войнаровський, Конопля, 2009, с. 9, 42.
1990-ті	Комарів (ур. Перед Мостом) Сокальського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні та керамічні вироби		Бугай, Войнаровський, Конопля, 2009, с. 9, 39–41.
1990-ті	Комарів (ур. Перед Цвинтарем) Сокальського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні, кам'яні та керамічні вироби		Бугай, Войнаровський, Конопля, 2009, с. 9.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
1990-ті	Волиця (ур. Висока Нивка) Сокальського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні та керамічні вироби		Бугай, Войнаровський, Конопля, 2009, с. 9.
1990-ті	Хренів Камянка-Буського р-ну Львівської обл.	В. Конопля, Н. Білас	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні та керамічні вироби		Білас, Конопля, 2009, с. 124–126.
1990-ті	Ґрудек Надбужний I B (Gródek Nadbużny I B, pow. Hrubieszów)		Випадкова знахідка		Посудина КЛСК		Buszewicz, 1990 – S. 9–10.
1991	Винники–Підберізці (ур. Лазки) Львівської обл.	М. Бандрівський М. Пелещишин	Розкопки, 400 м^2	Два напів-землянкових житла округлої форми	Уламки кераміки та крем'яні відщепи	"Нотний" період КЛСК, кін. V тис. до н. е.	Пелещишин, 1991, с. 3–14.
1991–1995	Біличі Старосамбірського р-ну Львівської обл.	В. Конопля	Розвідки		Поодинокі керамічні та крем'яні знахідки КЛСК		Конопля, та ін., 1995, с. 35.
1991–1995	Губичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.	В. Конопля	Розвідки		Поодинокі керамічні та крем'яні знахідки КЛСК		Конопля, та ін., 1995, с. 35.
1991–1995	Дроздовичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.	В. Конопля	Розвідки		Поодинокі керамічні та крем'яні знахідки КЛСК		Конопля, та ін., 1995, с. 35.
1991–1995	Міжинець Старосамбірського р-ну Львівської обл.	В. Конопля	Розвідки		Поодинокі керамічні та крем'яні знахідки КЛСК		Конопля, та ін., 1995, с. 35.
1992	Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл.	І. Михальчишин	Розвідки		Матеріали КЛСК		Пелещишин, Конопля, 1976, с. 66.

Продовж. Табл. Б.1

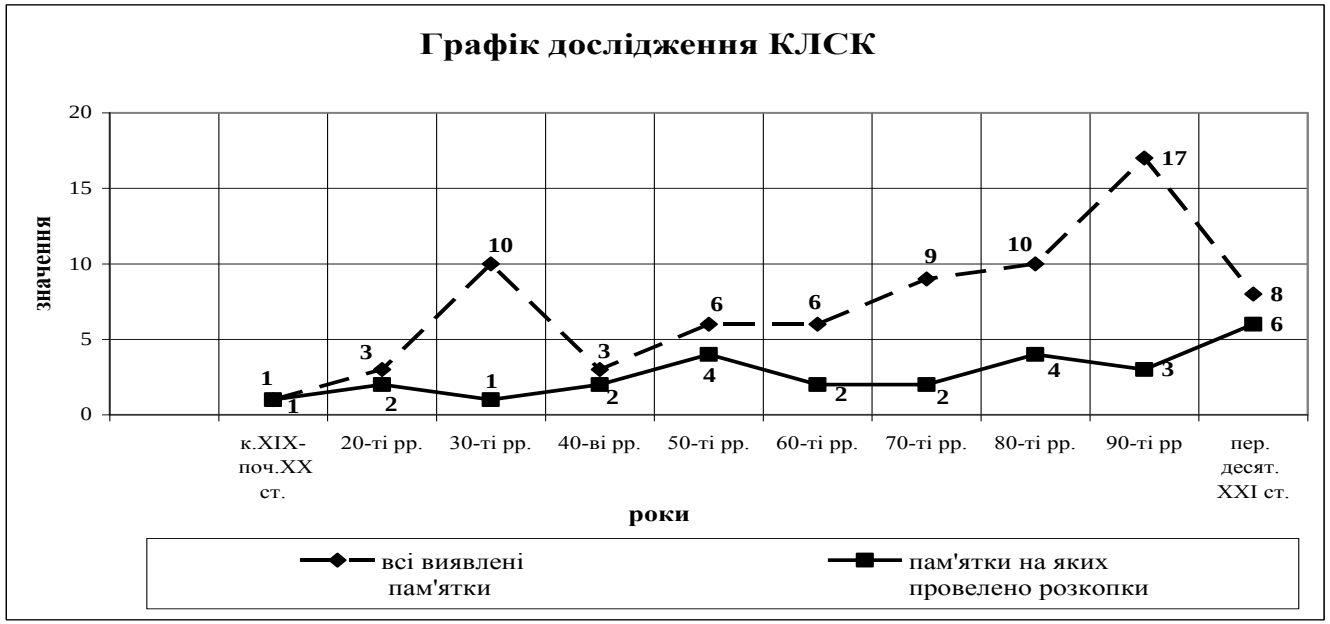
1	2	3	4	5	6	7	8
1994	Уличне (між ур. Роставка та Кошари) Дрогобицького р-ну Львівської обл.	В. Конопля	Розвідки		Уламки ліпних посудин, вироби з кременю, обсидіану та опоки		Конопля, 1999, с. 130–137.
1998–2008	Єзупіль I (ур. Гарнізон) Тисменецького р-ну Ів.-Франк. обл.	О. Ситник	Розкопки, 150 м^2		Фрагменти посуду, кам'яні та крем'яні знаряддя	"Нотний" період КЛСК.	Ситник, 2000, с. 252; Гавінський, Ленартович, 2009, с. 162–171.
1999–2002	Більшівці (ур.Кути) Галицького р-ну Івано-Франківської обл.	Т. Ткачук	Розкопки	Заглиблене житло, об'єкти господарського призначення	Фрагменти столового та кухонного посуду, фрагменти долотоподібних знарядь, кістяних виробів та відходів крем'яного виробництва	"Нотна" фаза – 5350–5200 рр. до н. е і 4500–4350 рр. до н. е.	Кочкін, Томенчук, 2003, с. 23–24; Януш, 2004, с. 158–159.
2004; 2007–2008	Буськ (Подвір'я палацу графа Бадені) Львівської обл.	П. Довгань	Розкопки	Заглиблене житло	Матеріали КЛСК: крем'яні та керамічні вироби	Остання чверть V тис. до н. е.	Конопля, Стеблій, 2009, с. 94; Конопля, Довгань, Стеблій, 2010, с. 99–100.
2007	Йосипівка Буського р-ну Львівської обл.	Т. Милян, Д. Черновол, О. Дяченко, С. Лисенко	Розкопки, 226 м^2	Залишки згорілої конструкції	Керамічні та крем'яні виробів	Ранній період розвитку КЛСК	Милян, Черновол, Дяченко, Лисенко, 2008, с. 231–237.
2008	Станчани Пустомитівського р-ну, Львівської обл.	А. Гавінський	Розвідки		Матеріали КЛСК: крем'яні та керамічні вироби		Гавнський, 2008, с. 6.

Продовж. Табл. Б.1

1	2	3	4	5	6	7	8
2008–2009	Буськ (вул. Є. Петрушевича) Львівської обл.	П. Довгань	Розкопки, 100 м²		Матеріали КЛСК: фрагменти кераміки, вироби з кременю та кістки		Конопля, Довгань, Стеблій, 2010, с. 100–101.
2009	Андріївка IV Буського р-ну Львівської обл.	Н. Стеблій	Розвідки		Керамічні й кременеві артефакти, глиняна вимазка, уламки сірого кварциту.		Стеблій, 2011, с. 141.
2009	Андріївка VI Буського р-ну Львівської обл.	Н. Стеблій	Розвідки		Фрагменти керамічного посуду, кременеві артефакти, глиняна вимазка		Стеблій, 2011, с. 142.
2009	Андріївка XXVIII Буського р-ну Львівської обл.	Н. Стеблій	Розвідки		Матеріали КЛСК		Стеблій, 2011, с. 149.
2011	Підберізці–Винники (ур. Лазки)	Н. Білас	Розкопки		Керамічні та крем’яні виробів		Білас, 2012.

Таблиця Б.2.

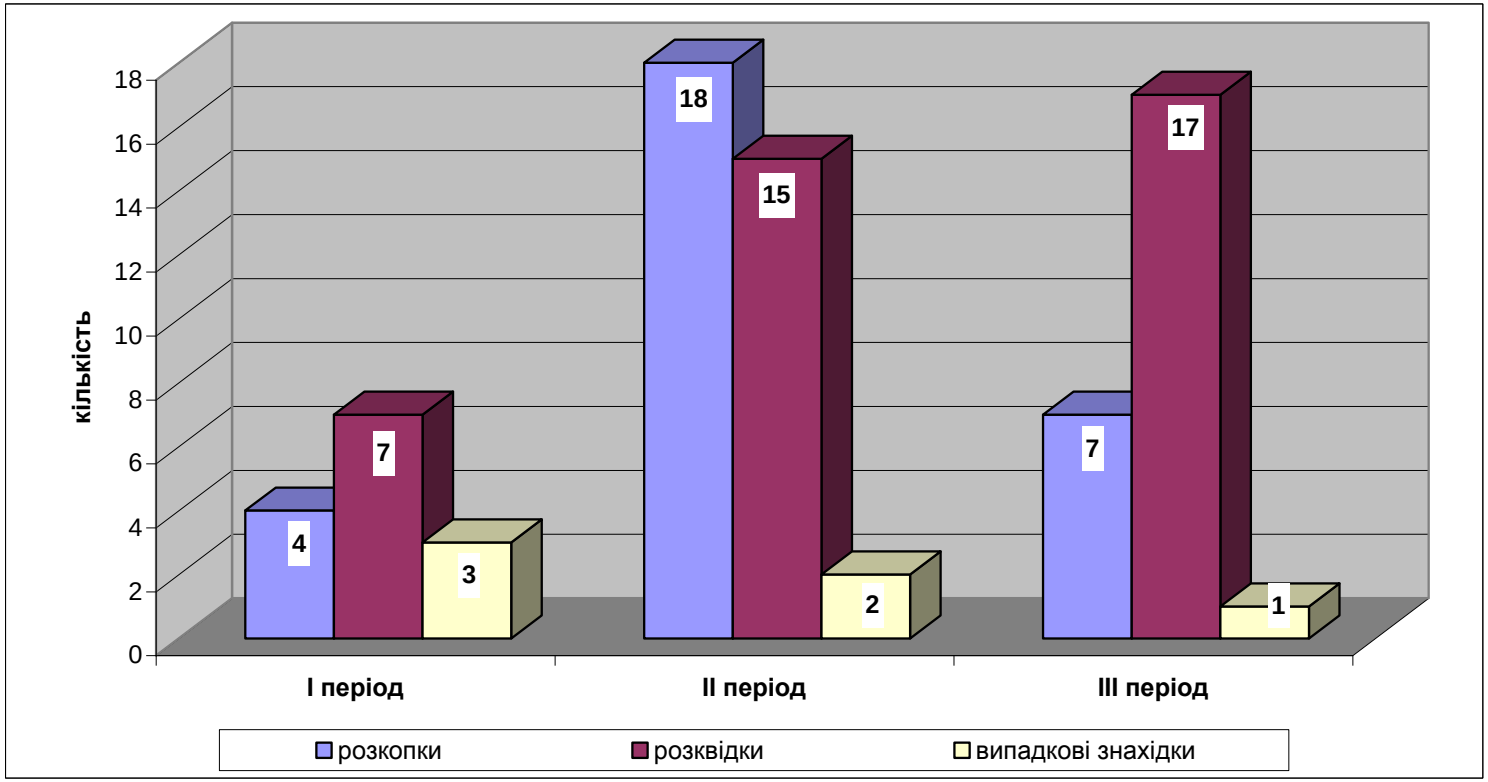
Графік дослідження культури лінійно-стрічкової кераміки у хронологічному аспекті



Роки	Кінець XIX-початок XX ст.	Р о к и								Перше десяти-ліття XXI ст.
		1920-ті	1930-ті	1940-ві	1950-ті	1960-ті	1970-ті	1980-ті	1990-ті	
Виявлені пам’ятки	1	3	10	3	6	6	9	10	17	8
Пам’ятки, на яких проведено розкопки	1	2	1	2	4	2	6	4	3	6

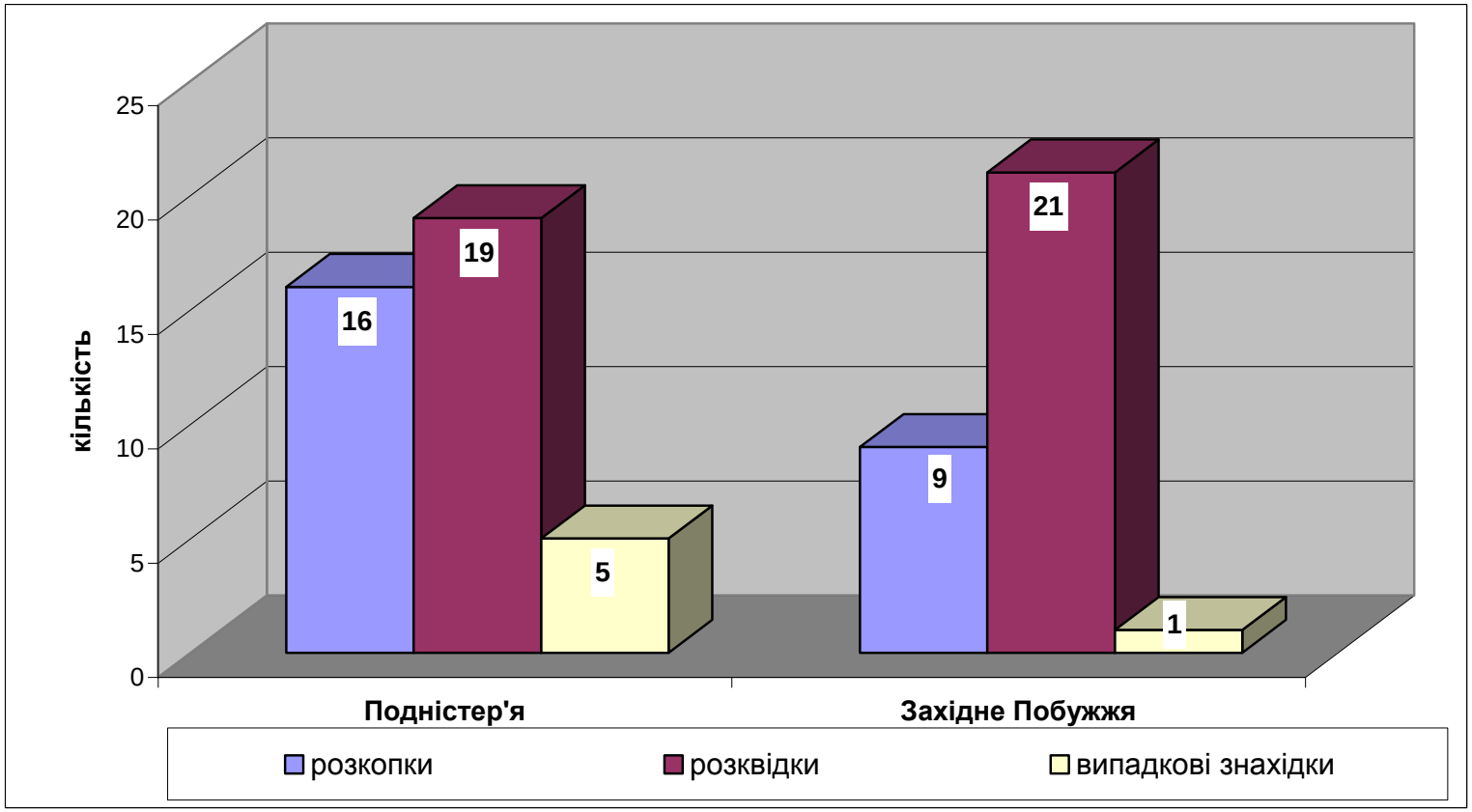
Таблиця Б.3.

Порівняльна гістограма дослідження культури лінійно-стрічкової кераміки по періодах



Таблиця Б.4.

Порівняльна гістограма дослідження пам’яток культури у Подністер’ї і Західному Побужжі



Додаток В

РЕЗУЛЬТАТИ СТАТИСТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ЖИТЛОБУДІВНИЦТВА

Таблиця В.1

Типи пам'яток КЛСК

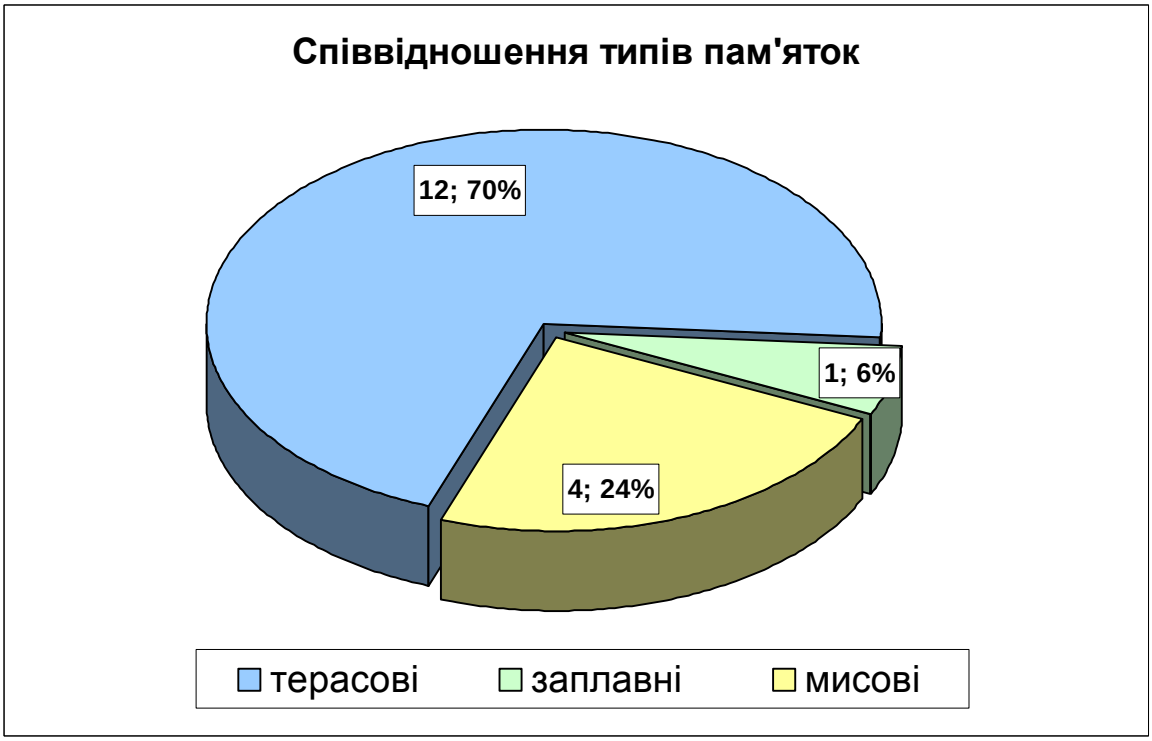
№ п/п	Пам'ятка	Тип пам'ятки	Річка	Басейн річки	Відстань до води (м)	Висота над рівнем заплави	Схил	Література
1.	Більшівці I	Терасова	Гнила Липа	Дністер	300	–	сх., пд.-сх.	Ткачук, Кочкін, Щодровський, 2005, с.27–36.
2.	Бовшів I	Терасова	Гнила Липа	Дністер	–	–	–	Крушельницька, 1964, с. 130–138
3.	Мединя III	Терасова	Безіменний потічок	Дністер	–	–	–	Конопля, 2010, с. 358.
4.	Котоване I	Терасова	Безіменний потічок – притока р. Бистриці	Дністер	–	–	пд.	Свєшников, 1954, с. 100–130.
5.	Котоване II	Терасова	Бистриця	Дністер	500	–	–	Свєшников, 1954, с. 100–130.
6.	Підберізці	Терасова	Марунька	Західний Буг	300–400	–	–	Мацкевий, Козак, 2010, с 97.
7.	Йосипівка I	Терасова	Слотвина	Західний Буг	–	–	–	Милян, Черновол та ін., 2008, с. 231 – 237.

Продовж. Табл. В.1

8.	Торське	Терасова	Луча	Дністер	–	–	–	Черныш, 1962, с. 83–86.
9.	Незвисько	Терасова	Дністер	Дністер	–	–	–	Пассек, Черныш, 1963, с. 14–20.

10.	Звенячин	Терасова	Дністер	Дністер	–	–	–	Пассек, Черныш, 1963, с. 20–21.
11.	Єзупіль I	Терасова	Дністер	Дністер	500	20	пн-сх., сх., пд.-сх.	Ситник, 2000, с. 252.
12.	Ґрудек Надбужний (Gródek Nadbużny)	Терасова	Західний Буг	Західний Буг	–	–	пд.	Uzarowiczowa, 1964, s. 429.
13.	Винники, ур. Лазки	Заплавна	Марунька	Західний Буг	400	–	–	Пелещишин, 1991, с. 1–14
14.	Тадані	Мисова	Горпинка	Західний Буг	100	10	–	Пелещишин, 1999, с. 22–48.
15.	Блищанка I	Мисова	Серет	Дністер	100–200	8	пд.	Конопля, 2008, с. 196–222.
16.	Кульчиці VI	Мисова	Маленька права притока (р. Річна) Дністра	Дністер	–	–	–	Михальчишин, 1995, с. 63–66; Мацкевий, Козак, 2010, с. 100.
17.	Гончари	Мисова	Калабанівка	Західний Буг	300–400	–	–	Конопля, 2009, с. 91–118.

Таблиця В.2



Перелік пам'яток відображених у таблиці В.2

Типи пам’яток	Пам’ятки
Заплавні	1. Винники, ур. Лазки
Мисові	1. Тадані, 2. Блищанка I, 3. Кульчиці VI, 4. Гончари
Терасові	1. Більшівці I, 2. Бовшів I, 3. Мединя III, 4. Котоване I, 5. Котоване II, 6. Підберізці, 7. Йосипівка I, 8. Торське, 9. Незвисько, 10. Звенячин, 11. Єзупіль I 12. Ґрудек Надбужний (Gródek Nadbużny)

Таблиця В.3

Глибина залягання і потужність культурного шару

Пам’ятка	**Глибина залягання к/ш (м)**	**Потужність (м)**
Незвисько	2,15–2,55	0,4
Торське	0,4–0,6	0,2
Більшівці I	0,3–0,9	0,6
Блищанка I	0,4–0,6	0,2
Єзупіль I	0,3–0,6	0,3
Уличне I	0,35–0,45	0,1
Тадані	0,8–1,0	0,2
Винники, ур. Лазки	0,6–0,8	0,2
Гончари	0,5	–
Буськ	1,72–1,88	0,16

Таблиця В.4

Кількісні показники виявлених об'єктів на поселеннях КЛСК

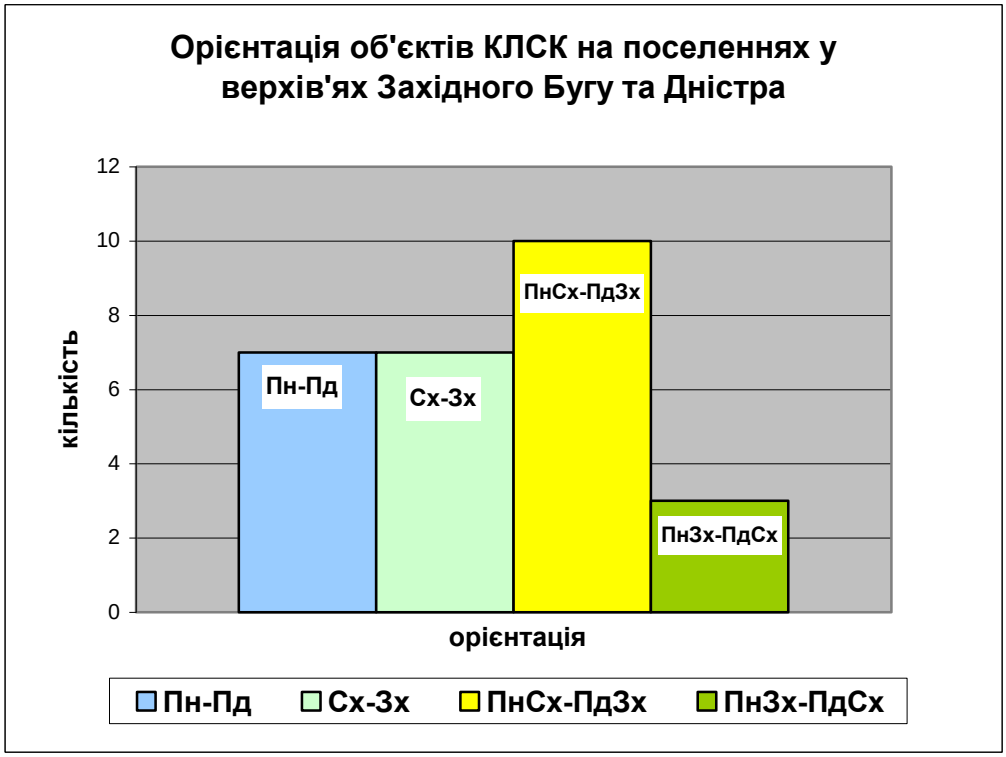
Поселення	Житлові об'єкти	Господарські об'єкти	Невизначені об'єкти	Загальна кількість
Торське	2	–	5	7
Незвисько	2	–	1	3
Котоване I	–	2	–	2
Блищанка I	1	–	–	1
Більшівці I	1	3	–	4
Єзупіль I	–	2	–	2
Грудек Надбужний	–	3	1	4
Вербковіце-Которув	1	2	–	3
Тадані	3	12	–	15
Винники	–	3	2	5
Гончари	1	–	–	1
Йосипівка I	1	–	–	1
Буськ	–	–	2	2
Всього	**12**	**27**	**11**	**50**

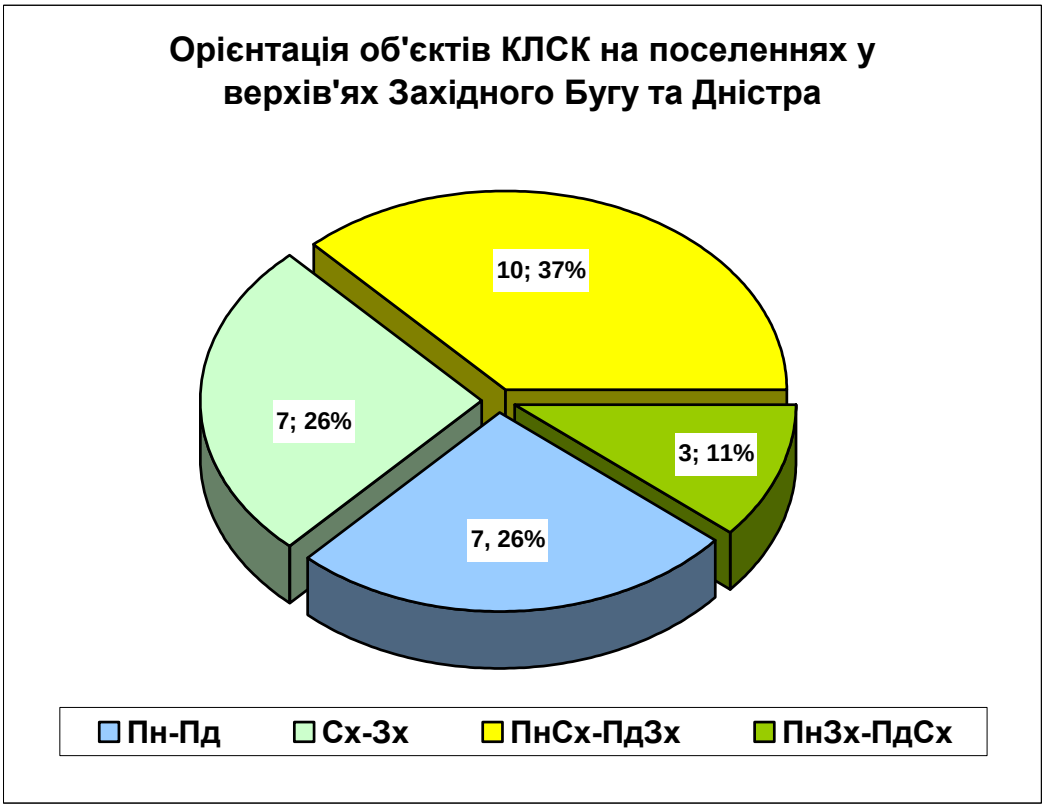
Таблиця В.5

Типи житлових споруд на поселеннях КЛСК

Пам'ятка / Типи житлових об'єктів	Басейн верхнього Дністра					Басейн Західного Бугу				Всього
	Незвисько	Торське	Блищанка I	Більшівці I	Котоване I	Тадані	Гончари	Йосипівка		
Заглиблені	1	1	1	1		3	–	–	1	8
	4					4				
Наземні	1	1	–	–	1	–	1	1	–	5
	3					2				
Всього	2	2	1	1	–	3	1	1	1	13
	7					**6**				

Таблиця В.6


Орієнтація об'єктів КЛСК на поселеннях у верхів'ях Західного Бугу та Дністра
12
10
8
6
4
2
0
кількість
Пн-Пд
Сх-Зх
ПнСх-ПдЗх
ПнЗх-ПдСх
орієнтація
Пн-Пд
Сх-Зх
ПнСх-ПдЗх
ПнЗх-ПдСх

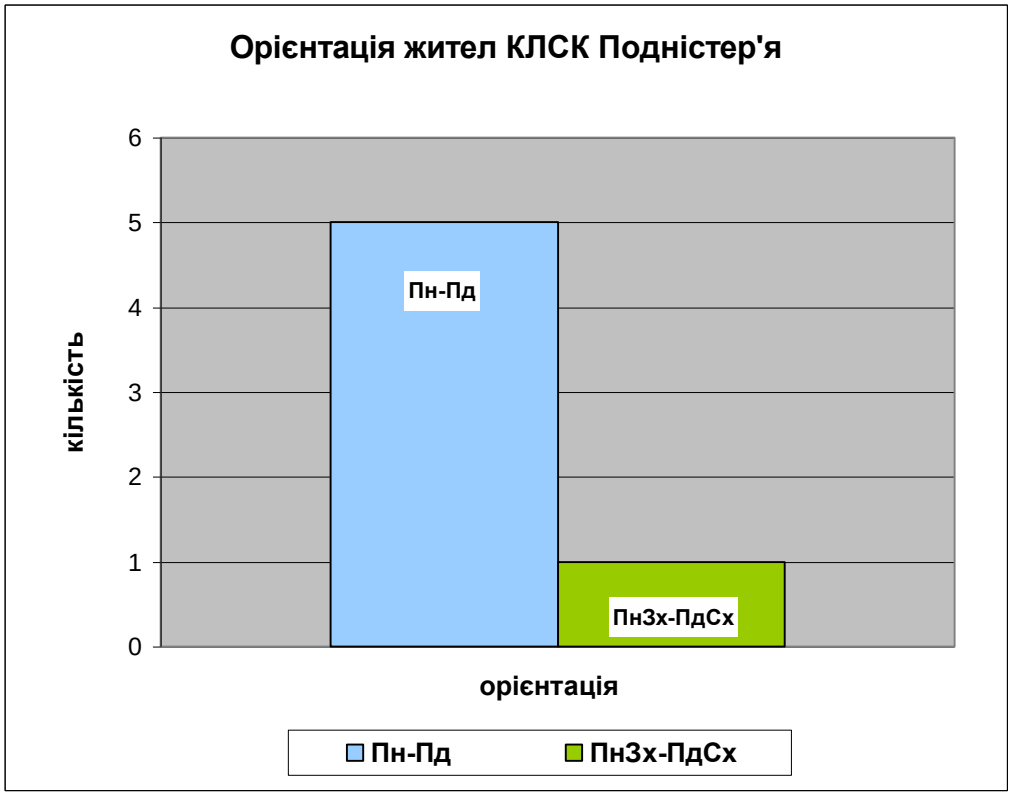

Орієнтація об'єктів КЛСК на поселеннях у верхів'ях Західного Бугу та Дністра
10; 37%
7; 26%
3; 11%
7, 26%
Пн-Пд
Сх-Зх
ПнСх-ПдЗх
ПнЗх-ПдСх

Перелік археологічних об’єктів відображених у таблиці В.6

№ п/п	Поселення	№ об'єкта	Тип об'єкта	Орієнтація за сторонами світу
1.	Незвисько	13	наземне житло	Пн-Пд
2.	Незвисько	14	заглиблене	Пн-Пд
3.	Більшівці	5	житло заглиблене	Пн-Пд
4.	Більшівці	3/2005	яма	Сх-Зх
5.	Більшівці		яма	ПнСх-ПдЗх
6.	Блищанка		житло заглиблене	ПнЗх-ПдСх
7.	Торське	1	заглиблене	Пн-Пд
8.	Торське	2	наземне житло	Пн-Пд
9.	Котоване	1	заглиблене	ПнЗх-ПдСх
10.	Котоване	2	заглиблене	ПнЗх-ПдСх
11.	Тадані	1	яма	Сх-Зх
12.	Тадані	2	яма	Сх-Зх
13.	Тадані	3	яма	ПнСх-ПдЗх
14.	Тадані	4	яма	ПнСх-ПдЗх
15.	Тадані	5	яма	ПнСх-ПдЗх
16.	Тадані	7	яма	Сх-Зх
17.	Тадані	8	житло заглиблене	Пн-Пд
18.	Тадані	9	житло заглиблене	ПнСх-ПдЗх
19.	Тадані	10	яма	Сх-Зх
20.	Тадані	11	яма	Сх-Зх
21.	Тадані	12	житло заглиблене	ПнСх-ПдЗх
22.	Тадані	13	яма	ПнСх-ПдЗх
23.	Тадані	14	яма	ПнСх-ПдЗх
24.	Тадані	15	яма	Сх-Зх
25.	Винники		яма	ПнСх-ПдЗх
26.	Гончар		наземне житло	ПнСх-ПдЗх
27.	Йосипівка		наземне житло	Пн-Пд

Таблиця В.7

Орієнтація жител КЛСК Подністер’я

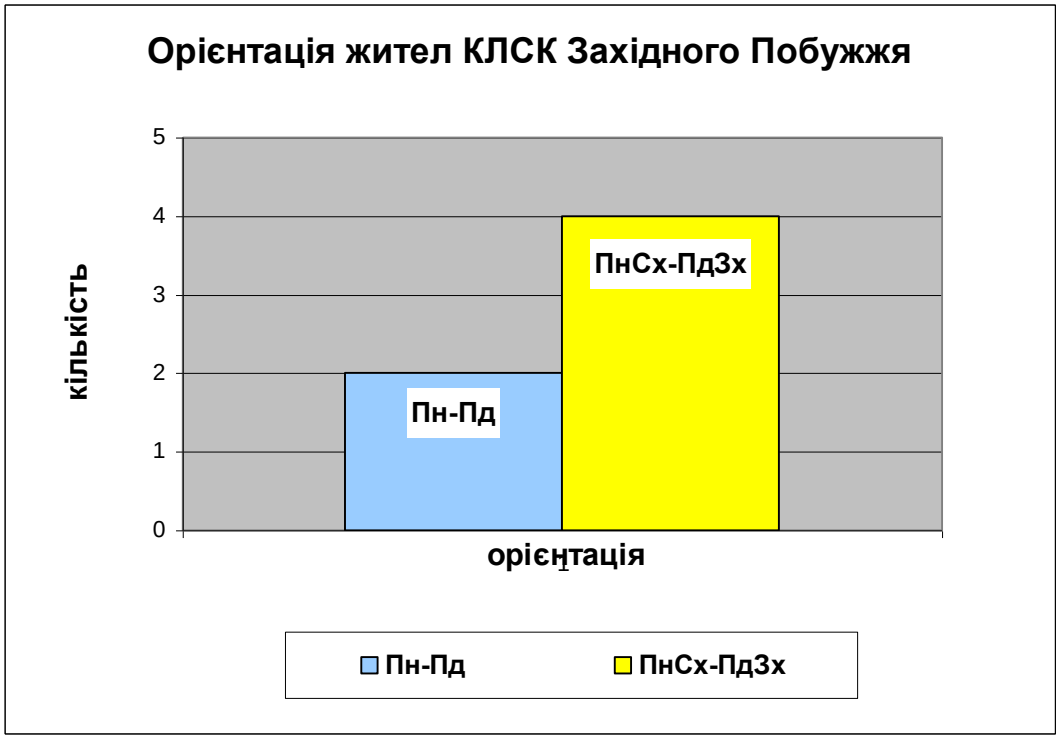


Перелік археологічних об’єктів відображених у таблиці В.7

Житла з території Подністер’я						
Пам’ятка	**Об’єкт**	**Тип житла**	**Розміри**			**Орієнтація за сторонами світу**
			довжина	**ширина**	**глибина від суч рівня**	
Незвисько	13	наземне	12	7	–	Пн.-Пд.
	14	заглиблене	4,4	3,2	0,5	Пн.-Пд.
Торське	1	заглиблене	5	4	0,5	Пн.-Пд.
	2	наземне	7,5	4	–	Пн.-Пд.
Блищанка I	1	заглиблене	2,03	1,64	1,75	Пн.Зх.-Пд.Сх.
Більшівці I		заглиблене	6	3,5	1,75	Пн.-Пд.

Таблиця В.8

Орієнтація жител КЛСК Західного Побужжя



Перелік археологічних об’єктів відображених у таблиці В.8

Житла з території Західного Побужжя						
Пам’ятка	**Об’єкт**	**Тип житла**	**Розміри**			**Орієнтація за сторонами світу**
			довжина	**ширина**	**глибина**	
Тадані	8	заглиблене	5,4	1,7-1,9	0,4-0,6	Пн-Пд
	9	заглиблене	3,3	1,9	0,6–0,9	ПнСх-ПдЗх
	12	заглиблене	7,6	2-5	0,4-0,7	ПнСх-ПдЗх
Йосипівка-І	1	наземне	9	2	–	Пн-Пд
Гончари		наземне	7–8	3	–	ПнСх-ПдЗх
Вербковіце-Которув	39	заглиблене	3,8	1,9	0,5–0,7	ПнСх-ПдЗх

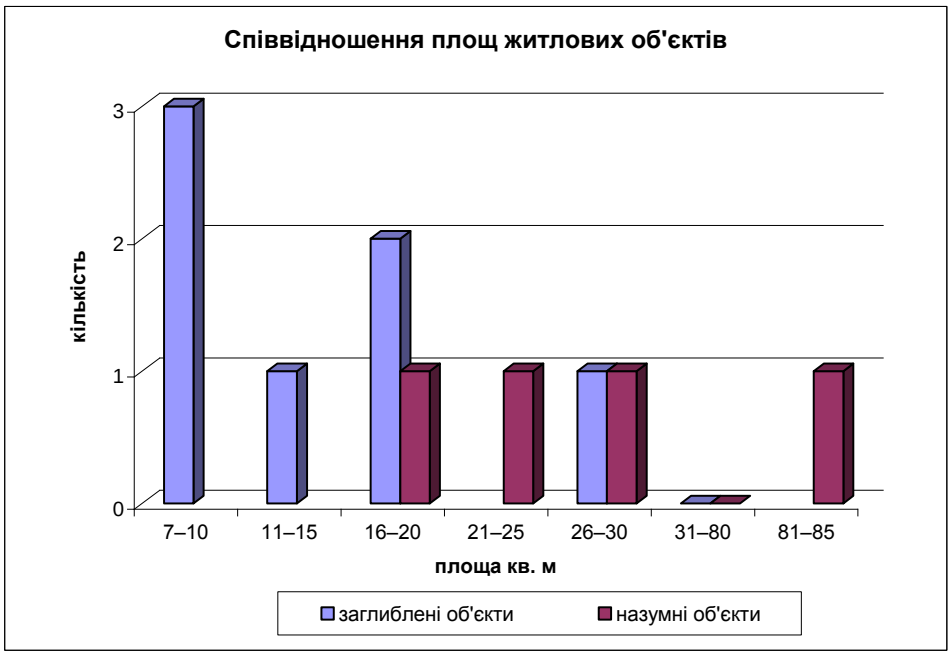
Таблиця В.9

Параметри житлових об’єктів

Пам’ятка	Житло	Тип житла	Форма	Довжина (м)	Ширина (м)	Площа ($м^2$)	Рівень заглиблення долівки (м)	Орієнтація
Незвисько	13	наземне	Видовжена	12	7	84	–	Пн.-Пд.
Торське	2	наземне	Видовжена	7,5	4	30	–	Пн.-Пд.
Йосипівка		наземне	Видовжена	9	2	18	–	–
Гончари		наземне	Видовжена	7–8	3	≈ 22	–	–
Незвисько	14	заглиблене	Неправильно-овальна	4,4	3,2	≈ 14	0,5	Пн.-Пд.
Торське	1	заглиблене	Неправильно-овальна	5	4	20	0,5	Пн.-Пд.
Більшівці, ур. Кути		заглиблене	Неправильно-овальна	6	3,5	≈ 21	0,35	Пн.-Пд.
Тадані	8	заглиблене	Видовжена	5,4	1,7–1,9	≈ 10	0,4	Пн.-Пд.
Тадані	9	заглиблене	Наближено прямокутна	3,3	1,9	≈ 7	0,6–0,9	Пн.Сх.-Пд.Зх.
Тадані	12	заглиблене	Неправильно-овальна	7,6	2–5	≈ 27	0,7	Пн.Сх.-Пд.Зх.
Вербковіце-Которув		заглиблене	Неправильно-овальна	3,8	1,9	≈ 7	–	Пн.Сх.-Пд.Зх.

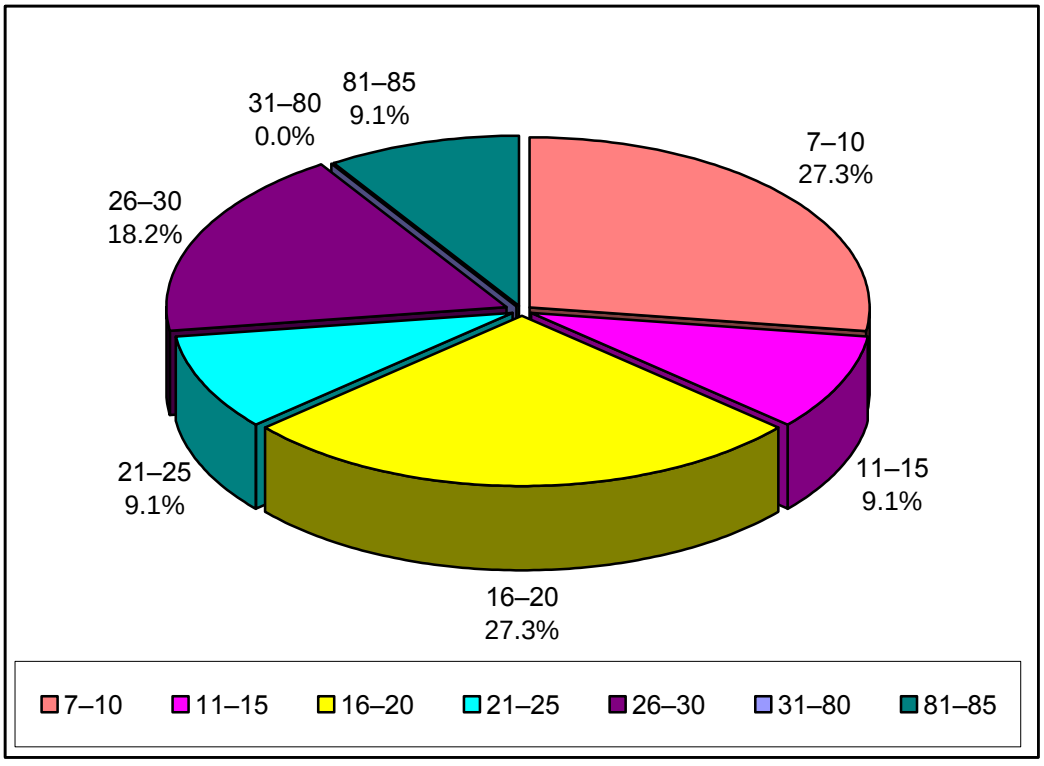
Таблиця В.10

Гістограма співвідношення площі та кількості житлових споруд



Таблиця В.11

Кругова діаграма співвідношення величини жител



Перелік археологічних об’єктів відображених у таблицях В.10 і В.11

Площа ($м^2$) / Пам’ятка	5–10		11-15		16-20		21–25		26-30		31–80		81-84		Разом	
	З*	Н*	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н	З	Н
Тадані	2	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	3	–
Вербковіце-Которув	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Гончари	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Йосипівка	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Більшівці, ур. Кути	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Незвисько	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Торське	–	–	–	–	**1**	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Кількість	**3**	–	**1**	–	**2**	**1**	–	**1**	**1**	**1**	–	–	–	**1**	**7**	**4**
	3		**1**		**3**		**1**		**2**		–		**1**		**11**	
Відсотки	**27,3**	–	**9,1**	–	**18,2**	**9,1**	–	**9,1**	**9,1**	**9,1**	–	–	–	**9,1**	**64**	**36**
	27,3		**9,1**		**27,3**		**9,1**		**18,2**		–		**9,1**		**100**	

* З – заглиблені споруди

* Н – наземні споруди

Додаток Д

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕХНІКО-МОРФОЛОГІЧНОГО ТА СТАТИСТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ВИРОБІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Таблиця Д.1

Техніко-технологічні властивості керамічних виробів

Кухонна кераміка

Пам'ятка	Колір	Поверхня	Домішки	Злам	Тип посуду	Література
Пам'ятки басейну Дністра						
Незвисько	Сірий, рідше – жовтий.	Вигладжена, нерівна	Рослинні домішками, шамот, пісок.	–	Півкулясті чаші і горщики	Черныш, 1956, с. 48–56; її ж, 1959, с. 73–77.
Торське	Сірий, коричневий	Згладжена	Органічні речовини і пісок.	–	Посуд переважно кулеподібної форми	Черныш, 1962, с. 83–86.
Котоване I	Коричневий, рідше – сірий, жовтий та чорний	Вигладжена, нерівна	Шамоту, жорстви, органічних речовин, пісок	–	–	Черныш, 1962, с. 60; Ленартович, 2010, с. 71–91.
Більшівці I	–	Вигладжена, нерівна	Рослинні домішки, жорства	–	–	Януш, 2004, с. 158–159
Блищанка I	–	–	Шамот, жорства, пісок, органіка	–	–	Конопля, 2008, с. 196–222
Єзупіль I	Чорний і сірий з жовтим або оранжевим відтінком.	Вигладжена, але нерівна.	Пісок, жорства, шамот, органічні речовини.	У зламі одно-, дво- або трьохшаровий.	Опуклобокі чаші, горщики, миски	Ленартович, 2009, с. 239.
Звенячин	–	Вигладжена, але нерівна.	Шамот, органіка	–	Горщики кулеподібної форми	Черныш, 1962 а, с. 60.
Уличне	Жовтий, темно-сірий і сіро-коричневий	Згладжена	Органіка, шамот, пісок, жорства.	Дво- або трьохшаровi.	Опуклобокі горщики і миски.	Конопля, 1999, с. 130–137.

Продовж. Табл. Д.1

Надбужанські пам’ятки						
Тадані	–	Загладжена пучком трави	Пісок, органіка	–	–	Пелещишин, 1999, с. 22–48
Буськ	Сіро-жовтий	Загладжена, злегка горбкувата.	Пісок, жорства, органіка, шамот.	Трьохшаровий	–	Конопля, Стеблій, 2009, с. 81–110
Гончари	сіро-жовтий, сірий, темно-сірий	–	Пісок, шамот, органіка	Злам – чорного забарвлення	–	Конопля, 2009, с. 93–94
Винники	Сірий, коричневий, жовтий	–	Пісок, органіка, шамот	–	–	Пелещишин, 1991, с. 3–14.
Йосипівка І	сіро-жовтий, коричневий	Шорстка, загладжена, залискована, іноді покрита ангобом	Пісок, шамот, товчені черепашки.	–	–	Милян та ін., 2008, с. 231–237

Таблиця Д.2

Проміжна група керамічних виробів

Пам'ятка	Колір	Поверхня	Домішки	Злам	Тип посуду	Література
Пам'ятки басейну Дністра						
Незвисько	–	Поверхня посудин загладжена	Домішка дрібного природного піску, шамот	–	півкулясті чаші, горщики з широким горлом і невеликим дном.	Черныш, 1956, с. 48–56; її ж, 1959, с. 73–77.
Торське	сірий, сіро-жовтий	загладжена, лощена.	Домішка дрібного природного піску	–	–	Черныш, 1962, с. 83–86.
Котоване I	коричневий сірий, жовтий або чорний.	загладжена	Домішка дрібного природного піску, іноді шамоту та жорстви**.**	–	Опуклопобокі чаші	Черныш, 1962, с. 60; Ленартович, 2010, с. 71–91.
Більшівці I	сірий, чорний, коричневий, оранжевий.	Поверхня загладжена, інколи залощена	без помітних домішок.	–	Опуклобокі чаші	Януш, 2004, с. 158–159
Блищанка I	Сірий, коричневий	–	дбайливо очищеної глини, без видимих домішок	–	–	Конопля, 2008, с. 196–222
Єзупіль I	переважно сірого та сіро-жовтого кольору.	Поверхня загладжена	природна домішка дрібного піску, інколи шамоту та незначної кількості жорстви	–	Кулясті посудини, миски і невеликі горщики з слабо вираженими плечиками і високою шийкою	Ленартович, 2009, с. 239.
Надбужанські пам'ятки						
Тадані	Коричневий, сірий	Загладжена	Пісок, незначна домішка органіки 1–2 %	–	–	Пелещишин, 1999, с. 22–48
Буськ	сіро-жовтий, сірий та темно-сірий.	Загладжена. Іноді ангобована.	дрібний пісок та мікрочасточки шамоту	–	–	Конопля, Стеблій, 2009, с. 81–110
Гончари	сірий, сіро-жовтий, світло-коричневий і чорний	загладжена, частіше за все – лискована	дрібний пісок, мікрочасточки шамоту	–	–	Конопля, 2009, с. 93–94
Йосипівка I	бурий або сірий, рідше – чорний	шорстка (понад 75%) або загладжена (до 25 %).	домішки полови і трави, піску, жорстви або товченої черепашки.	–	–	Милян та ін., 2008, с. 231–237

Таблиця Д.3

Столова кераміка

Пам'ятка	Колір	Поверхня	Домішки	Злам	Тип посуду	Література
Пам'ятки басейну Дністра						
Незвисько	–	загладжена	Домішка дрібного природного піску	–	півкулясті чаші, горщики з широким горлом і невеликим дном.	Черныш, 1956, с. 48–56; її ж, 1959, с. 73–77.
Торське	Сірий.	загладжена, лощена.	Домішка дрібного природного піску	–	сферичні чаші та мисочки.	Черныш, 1962 б, с. 83–86.
Котоване I	Коричневий або сірий, рідше жовтий або чорний.	гладка	Домішка дрібного природного піску	–	–	Черныш, 1962, с. 60; Ленартович, 2010, 71–91.
Більшівці I	Сірий, чорний, коричневий, оранжевий.	загладжена, залощена	без помітних домішок.	–	–	Януш, 2004, с. 158–159.
Блищанка I	Сірий, темно-сірий, світло-сірий,	–	дбайливо очищена глина, без видимих домішок	–	–	Конопля, 2008, с. 196–222.
Єзупіль I	Сірий та сіро-жовтий	Поверхня загладжена	природна домішка дрібного піску,	–	Півсферичні чаші, миски і невеликі горщики	Ленартович, 2009, с. 239.
Звенячин	–	Поверхня добре загладжена	домішка дуже дрібного шамоту.	–	кулеподібні посудини.	Черныш, 1962 а, с. 60.
Уличне	Сірий, чорний, з поєднанням жовтого і коричневого кольорів.	згладжена, місцями пролощена	виготовлених із старанно очищеної глиняної маси	–	Півсферичні чаші	–
Надбужанські пам'ятки						
Тадані	Сірий, коричневий, жовтий	Гладка, затерта піском.	Незначна домішка піску	–	–	Пелещишин, 1999, с. 22–48
Буськ	сіро-жовтий, сірий і темно-сірий	Загладжена або помірно лискована	очищена глина без видимих на око домішок	–	–	Конопля, Стеблій, 2009, с. 81–110
Гончари	сірий, сіро-жовтий, світло-коричневий і чорний	загладжена, частіше за все – лискована	дрібний пісок, мікрочасточки шамоту	–	–	Конопля, 2009, с. 93–94
Винники	сірий	вигладжена, слабо залощена.	Природна домішка піску	–	–	Пелещишин, 1991, с. 3–14.
Йосипівка I	Коричневий, або сірий, рідше – чорний	загладжена	Незначна домішка піску	–	–	Милян та ін., 2008, с. 231–237

Таблиця Д.4

Співвідношення столової та кухонної кераміки [*]

Пам'ятка	Кухонна кераміка (цілі форми та фрагменти виробів)	Столова кераміка (цілі форми та фрагменти виробів)	Мініатюрні посудинки	Всього
Блищанка І	23 / 16%	120 / 84%	–	143 / 100%
Незвисько	21 / 27 %	58 / 73 %	–	79 / 100 %
Єзупіль І	97 / 38 %	159 / 62 %	–	256 / 100%
Більшівці І	97 / 38%	153 / 60%	4 / 2%	254 / 100%
Котоване І	269 / 59%	189 / 41%	–	458 / 100%
Гончари	7 / 39%	11 / 61%	–	18 / 100%
Винники	6 / 16%	31 / 84%	–	37 / 100%
Буськ	18 / 24%	56 / 76%	–	74 / 100%
Тадані	67 / 35%	121 / 64%	2 / 1%	190 / 100%
Йосипівка І	14 / 45 %	17 / 55 %	–	31 / 100 %
Всього	619 / 40	915 / 59,5	6 / 0,5	1 540/ 100 %

[*] У таблиці подано кількість предметів проаналізованих автором

Таблиця Д.5

Типи керамічних виробів за Ларіною, з уточненням автора

Кухонна кераміка			Столова кераміки		
Типи форми (за О. Ларіною)		Варіанти	Типи форми (за О. Ларіною)		Варіанти
I		А  Б  В  Г 	I		А  Б  В  Г 
II			II		
III		А  Б 	III		А  Б 
IV		А  Б  В 	IV		А  Б  В 
V			V		
VI		А  Б  В  Г 	VI		А  Б  В 
VII		А  Б  В  Г  Д 	VII		А  Б  В  Г  Д  Е 
VIII			VIII		
IX		Г 	IX		А  Б  В  Г 

Таблиця Д.6

Співвідношення типів керамічних виробів кухонної кераміки

Пам'ятка	I тип	II тип	III тип	IV	V	Всього
Блищанка I	13 / 72 %	2 / 11 %	3 / 17 %	–	–	**18 / 100 %**
Незвисько	17 / 77 %	–	5 / 23 %	–	–	**22 / 100 %**
Єзупіль I	76 / 86 %	7 / 8,3 %	1 / 1 %	2 / 2,3 %	2 / 2,3 %	**88 / 100 %**
Більшівці I	91 / 92 %	1 / 1 %	3 / 3 %	–	4 / 4 %	**99 / 100 %**
Котоване I	14 / 74 %	4 / 21 %	–	–	1/ 5%	**19 / 100 %**
Гончари	7 / 100 %	–	–	–	–	**7 / 100 %**
Винники	4 / 67%	–	–	1 / 16,5%	1 / 16,5%	**6 / 100%**
Тадані	60 / 95 %	–	–	–	3 / 5 %	**63 / 100 %**
Буськ	12 / 75 %	–	–	–	4 / 25 %	**16 / 100 %**
Йосипівка I	12 / 86 %	1 / 7 %	–	–	1 / 7 %	**14 / 100%**
Разом	306 / 87 %	15 / 4 %	12 / 3 %	3 / 1	16 / 5 %	**352 / 100 %**

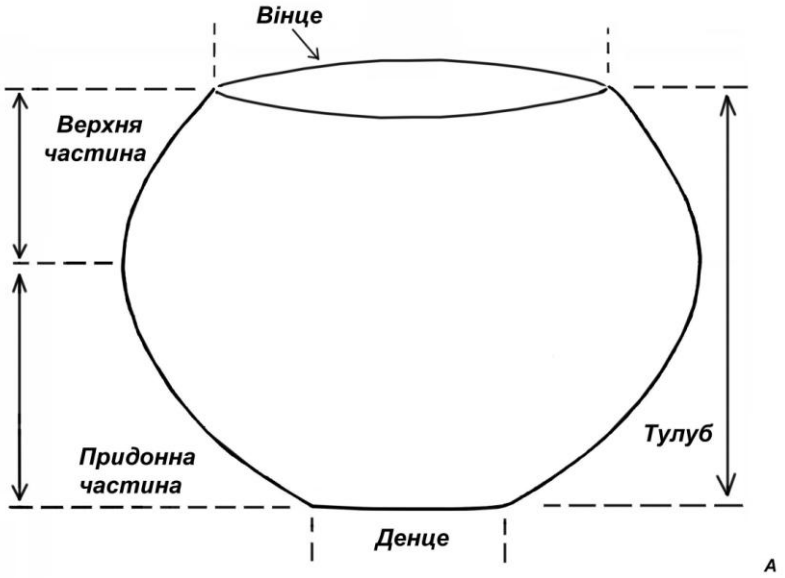
Таблиця Д.7

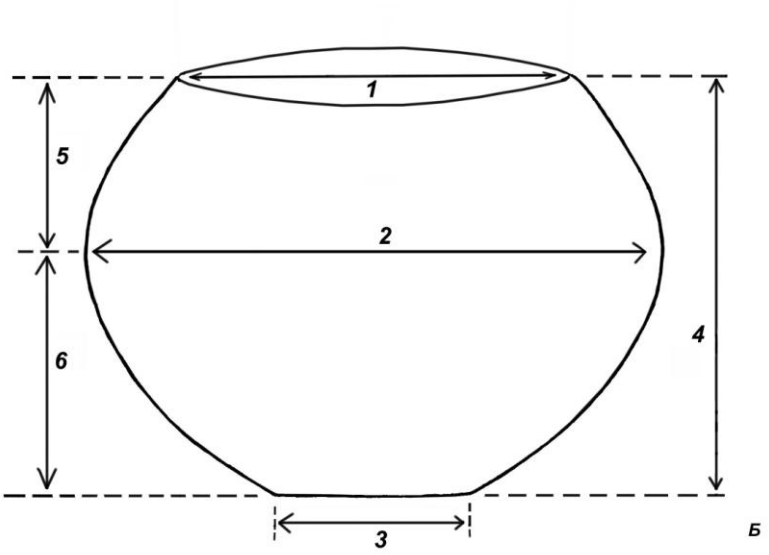
Співвідношення підтипів I типу керамічних виробів кухонної групи

Підтипи	Більшівці I		Котоване I		Тадані		Разом	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1 підтип	2	7	–	–	–	–	2	4
2 підтип	9	33	1	25	5	36	15	33
3 підтип	13	48	2	50	6	43	21	47
4 підтип	3	11	1	25	3	21	7	16
Разом	27	100	4	100	14	100	45	100

Таблиця Д.8

Схематичне зображення посуду І типу



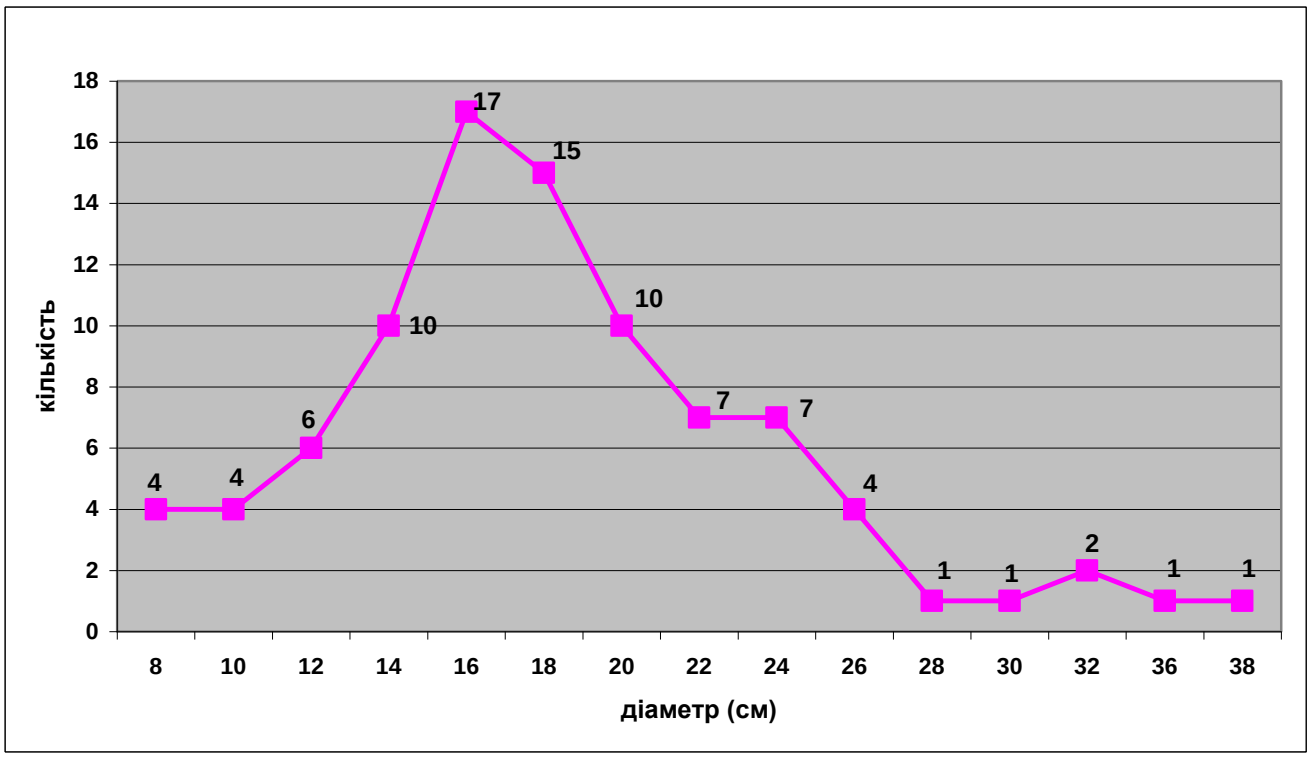


А – назви окремих частин посуду І типу
Б – параметри посуду:
1 – діаметр вінця ($d_в$); 2 – найбільший діаметр тулуба ($d_т$);
3 – діаметр денця ($d_д$); 4 – висота посуду ($h_{заг}$);
5 – висота верхньої частини посуду (h_1);
6 – висота придонної частини посуду (h_2)

Таблиця Д.9

Співвідношення величини діаметру вінець

виробів І типу кухонної групи до їхньої кількості



Показники відображені у таблиці Д.9

Діаметр вінець (см)	Пам'ятки						Всього
	Котоване І	Єзупіль І	Більшівці І	Блищанка І	Тадані	Буськ	
8		1	1		1	1	**4**
10	2				2		**4**
12			3	2	1		**6**
14	4	4	1		1		**10**
16	5	1	5	1	4	1	**17**
18	6	4	3		1	1	**15**
20	1	2	3		3	1	**10**
22	1	1	1	1	2	1	**7**
24		1	3	1	2		**7**
26				1	1	2	**4**
28				1			**1**
30			1				**1**
32			1			1	**2**
36				1			**1**
38						1	**1**
Всього	**19**	**14**	**22**	**8**	**18**	**9**	**90**

Таблиця Д.10

Співвідношення типів керамічних виробів столової кераміки

Пам'ятка	I тип	II тип	III тип	IV тип	V тип	Всього
Блищанка I	30 / 87 %	–	–	–	7 / 23 %	**37 / 100 %**
Незвисько	18 / 81 %	1 / 5%	1 / 5 %	–	2 / 9 %	**22 / 100 %**
Єзупіль I	25 / 93 %	–	–	–	2 / 7 %	**27 / 100 %**
Більшівці I	75 / 97 %	–	1 / 1,5	–	1 / 1,5	**77 / 100 %**
Котоване I	5 / 46 %	–	–	2 / 18 %	4 / 36 %	**11 / 100%**
Гончари	5 / 83 %	–	–	1 / 17 %	–	**6 / 100 %**
Винники	26 / 93 %	1 / 3,5 %	–	1 / 3,5 %	–	**28 / 100 %**
Тадані	36 / 78 %	3 / 7 %	–	1 / 2 %	6 / 13 %	**46 / 100 %**
Буськ	17 / 100 %	–	–	–	–	**17 / 100 %**
Йосипівка	5 / 100 %	–	–	–	–	**5 / 100 %**
Разом	**242 / 87 %**	**5 / 2 %**	**2 / 1 %**	**5 / 2 %**	**22 / 8 %**	**276 / 100 %**

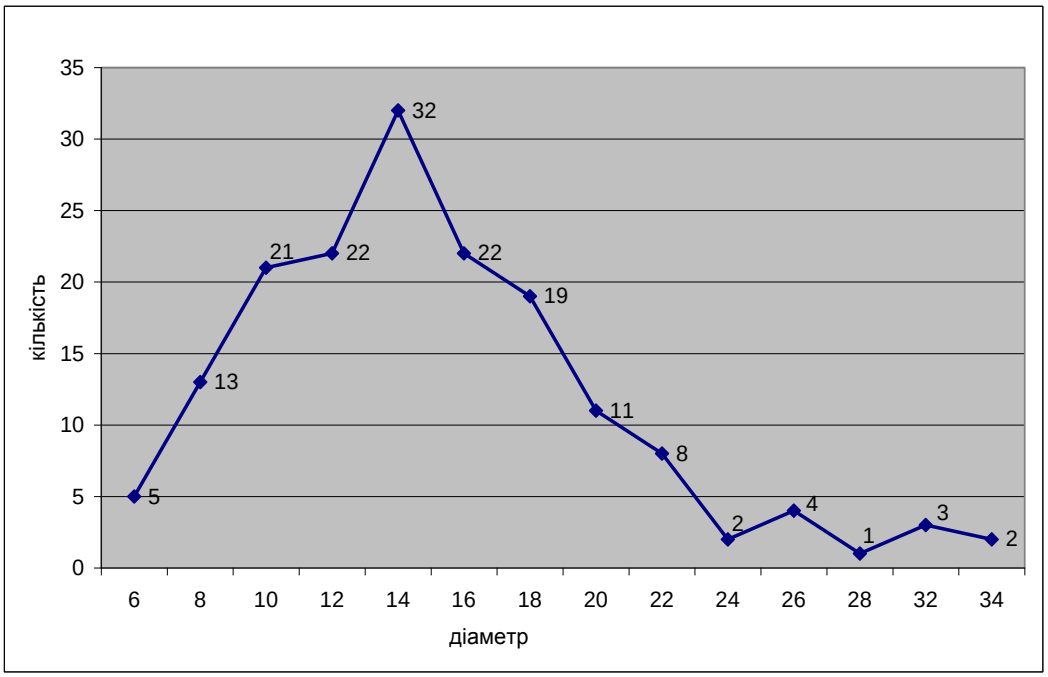
Таблиця Д.11

Співвідношення підтипів I типу керамічних виробів столової групи

Підтипи	Більшівці I		Котоване I		Винники		Тадані		Разом	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
1 підтип	5	13	1	8,3	1	25	2	8,5	9	12
2 підтип	23	61	6	50	2	50	9	39	40	52
3 підтип	10	26	4	33,3	1	25	10	44	25	32
4 підтип	–	–	1	8,3	–	–	2	8,5	3	4
Разом	38	100	12	100	4	100	23	100	77	100

Таблиця Д.12

Співвідношення величини діаметру вінець виробів І типу столової групи до їхньої кількості

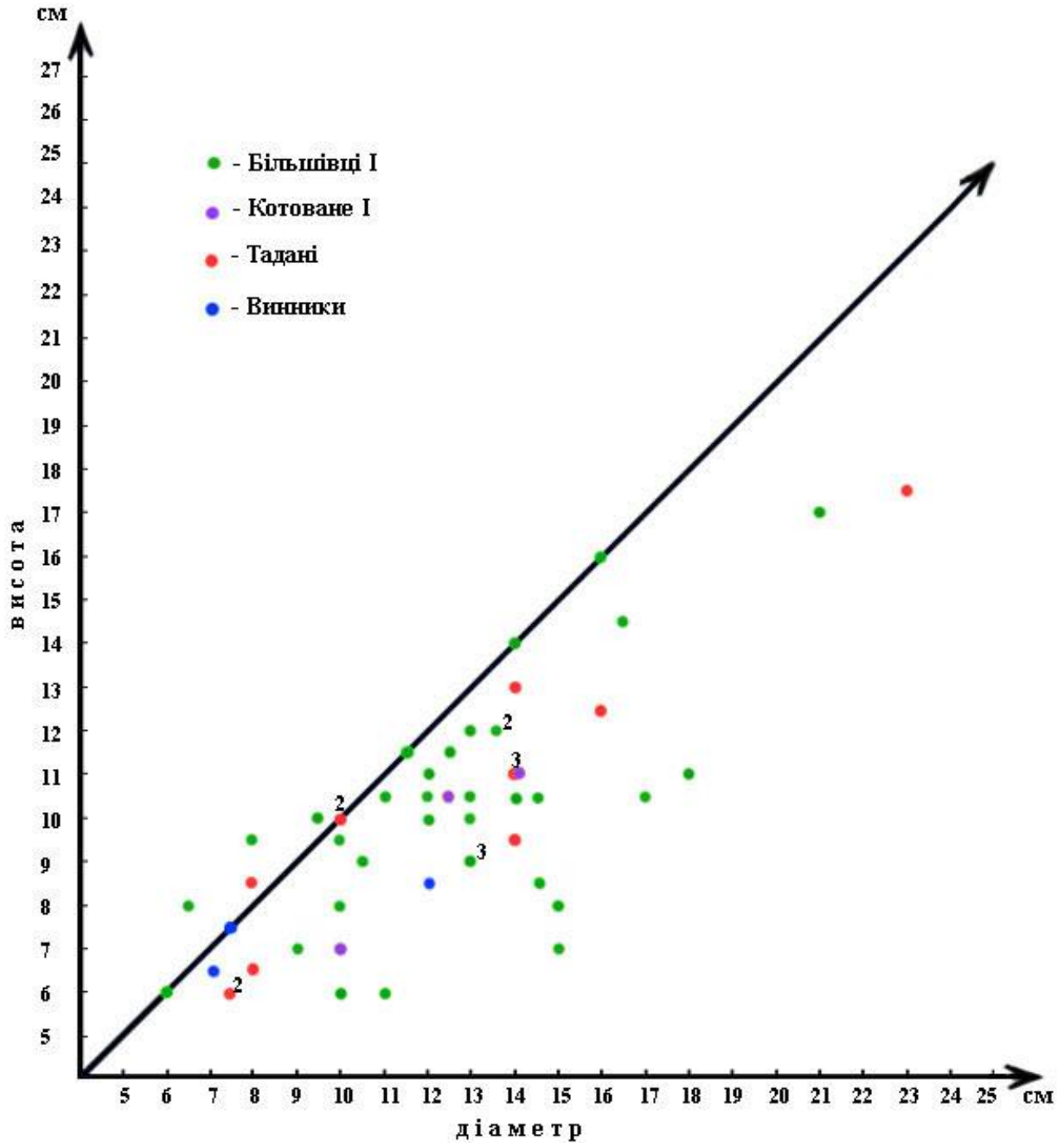


Показники відображені у таблиці 12

Діаметр вінець (см)	Пам'ятки						Всього
	Котоване І	Єзупіль І	Більшівці І	Блищанка І	Тадані	Буськ	
6	–	1	2	–	2	–	**5**
8	–	2	1	3	5	2	**13**
10	1	3	7	5	5	–	**21**
12	2	4	6	1	5	4	**22**
14	2	10	6	3	5	6	**32**
16	3	5	6	1	2	5	**22**
18	3	4	4	3	2	3	**19**
20	2	1	2	1	2	3	**11**
22	1	1	1	1	1	3	**8**
24	–	–	1	–	1	–	**2**
26	–	–	–	1	1	2	**4**
28	–	–	–	–	–	1	**1**
32	–	–	–	3	–	–	**3**
34	–	–	–	2	–	–	**2**
Всього	14	31	36	24	31	29	**165**

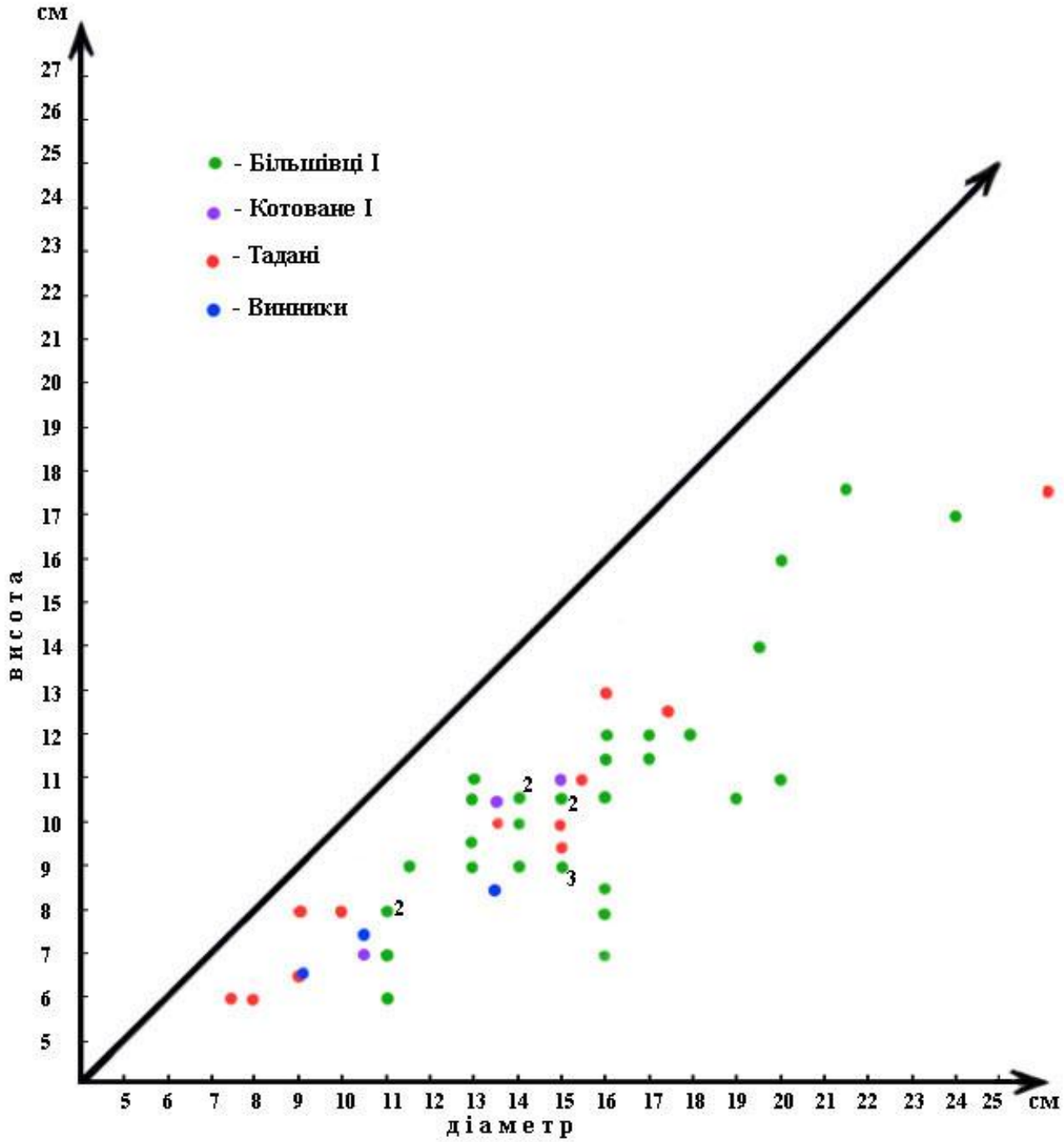
Таблиця Д.13

Співвідношення діаметру вінець до висоти
керамічних виробів І типу столової групи



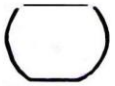
Таблиця Д.14

Співвідношення діаметру тулуба до висоти
керамічних виробів І типу столової групи



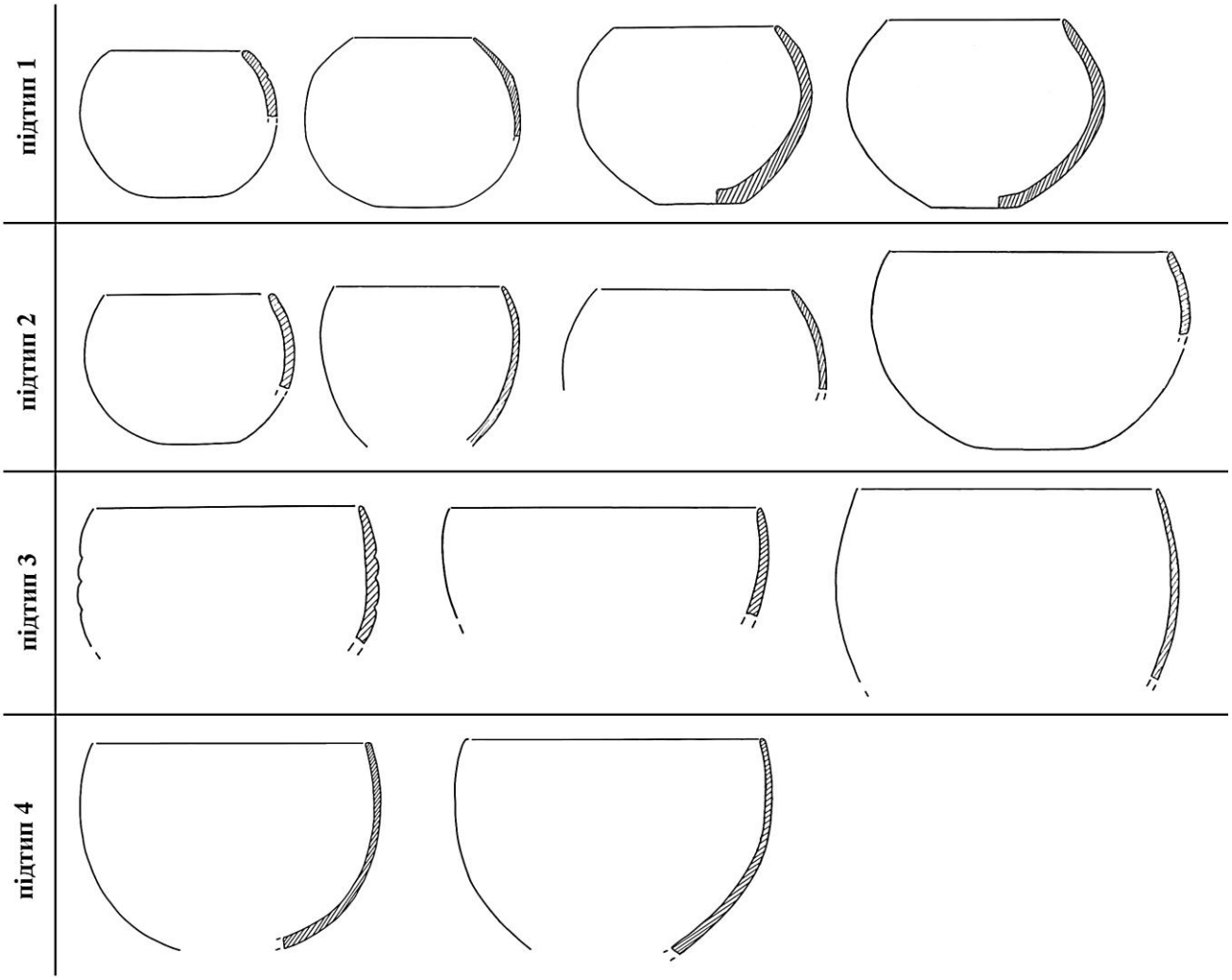
Таблиця Д.15

Типи та варіанти посуду
пам'яток Верхнього Дністра та Західного Бугу
(за О. Ларіною)

Кухонна кераміка			Столова кераміки		
Типи форми		Варіанти	Типи форми		Варіанти
I		А  Б  В  Г 	I		А  Б  В  Г 
II		А  Б 	II		А  Б 
III		А  Б  В 	III		А  Б  В 
IV		А  Б  В  Г 	IV		А  Б  В 
V		А  Б  В  Г  Д 	V		А  Б  В  Г  Д  Е 

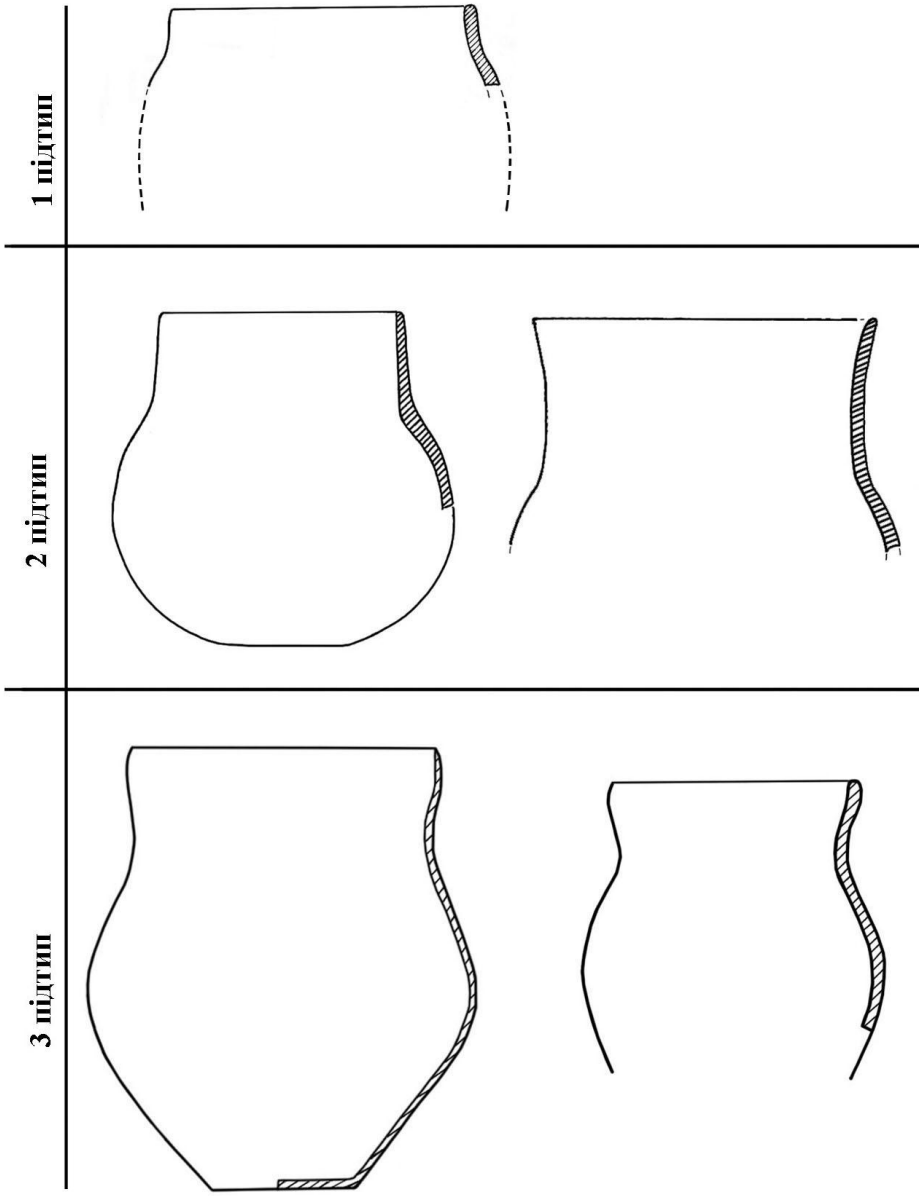
Таблиця Д.16

Підтипи керамічних виробів столової групи першого типу



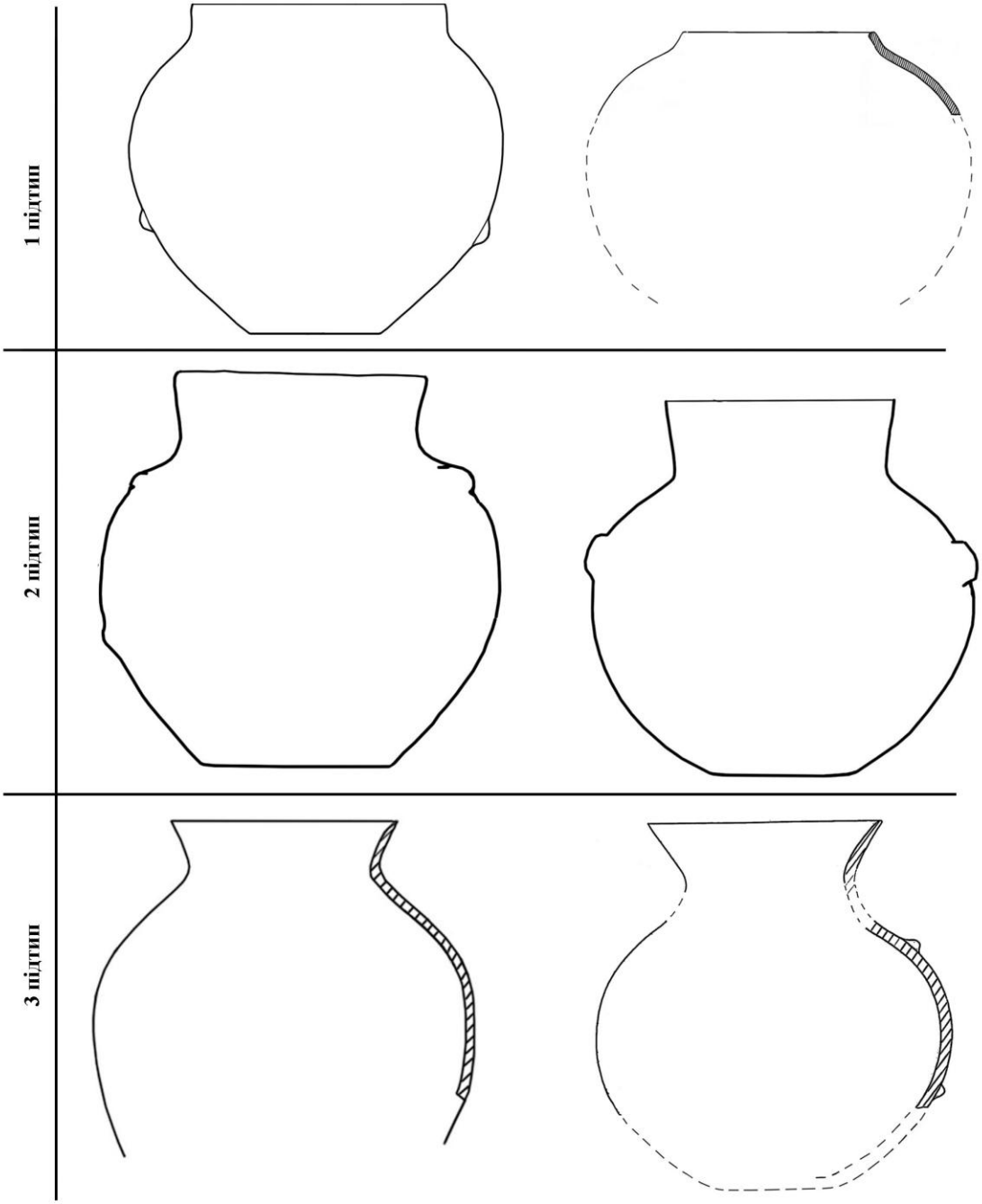
Таблиця Д.18

Підтипи керамічних виробів другого типу



Таблиця Д.19

Підтипи керамічних виробів третього типу



Таблиця Д.20

Співвідношення опрацьованої орнаментованої кераміки

Пам'ятки	Кухонна група керамічних виробів		Столова група керамічних виробів		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Блищанка І	16	23	55	77	71	100
Торське	11	37	19	63	30	100
Незвисько	17	31	38	69	55	100
Єзупіль І	10	32	21	68	31	100
Більшівці І	35	30	82	70	117	100
Котоване І	19	50	25	50	44	100
Винники	3	11	24	89	27	100
Гончари	7	41	10	59	17	100
Тадані	18	32	39	68	57	100
Буськ	26	38	43	62	69	100
	161	32	339	68	500	100

Таблиця Д.21

Співвідношення видів орнаменту кухонної кераміки

Пам'ятки	Пластичний		Заглиблений		Комбінований		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Блищанка І	10	62	4	25	2	13	16	100
Торське	9	82	2	18	–	–	11	100
Незвисько	9	53	3	18	5	29	17	100
Єзупіль І	6	60	4	40	–	–	10	100
Більшівці І	14	40	13	37	8	23	35	100
Котоване І	13	68	4	21	2	11	19	100
Винники	2	67	1	33	–	–	3	100
Гончари	4	57	2	29	1	14	7	100
Тадані	11	61	5	28	2	11	18	100
Буськ	12	52	7	30	4	17	23	100
Всього	**96**	**60**	**43**	**27**	**22**	**13**	**161**	**100**

Таблиця Д.22

Співвідношення видів орнаменту столової кераміки

Пам'ятки	Пластичний		Заглиблений		Комбінований		Неорнамент.		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Блищанка I	3	5	50	91	1	2	1	2	55	100
Торське	–	–	19	100	–	–	–	–	19	100
Незвисько	–	–	38	100	–	–	–	–	38	100
Єзупіль I	–	–	21	100	–	–	–	–	21	100
Більшівці I	–	–	81	99	1	1	–	–	82	100
Котоване I	1	4	17	68	2	8	5	20	25	100
Винники	–	–	21	88	–	–	3	12	24	100
Гончари	–	–	7	70	–	–	3	30	10	100
Тадані	–	–	37	95	2	5	–	–	39	100
Буськ	4	9	26	60	3	7	10	23	43	100
Всього	**8**	**2**	**317**	**89**	**9**	**2**	**22**	**6**	**356**	**100**

Таблиця Д.23

Співвідношення видів заглибленого орнаменту столової кераміки

Пам'ятки	Лінійний		Нігтевий		Нотний		Ямковий		Желізовський		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Блищанка I	5	10	4	8	40	80	–	–	1	2	50	100
Торське	3	16	–	–	16	84	–	–	–	–	19	100
Незвисько	1	3	–	–	35	92	2	5	–	–	38	100
Єзупіль I	14	67	–	–	4	19	–	–	3	14	21	100
Більшівці I	4	5	–	–	77	95	–	–	–	–	81	100
Котоване I	7	41	1	6	9	53	–	–	–	–	17	100
Винники	7	33	–	–	14	66	–	–	–	–	21	100
Гончари	2	28	–	–	3	43	2	28	–	–	7	100
Тадані	1	3	1	3	35	94	–	–	–	–	37	100
Буськ	10	38	–	–	16	62	–	–	–	–	26	100
Всього	**54**	**17**	**6**	**2**	**249**	**79**	**4**	**1**	**4**	**1**	317	**100**

Таблиця Д.24

Співвідношення мотивів нотного орнаменту столової кераміки

Пам'ятки	**1**		**2**		**3**		**4**		**Всього**	
	К-ть	**%**	**К-ть**	**%**	**К-ть**	**%**	**К-ть**	**%**	**К-ть**	**%**
Блищанка І	25	59	–	–	15	36	2	5	42	100
Торське	7	32	2	9	7	32	6	27	22	100
Незвисько	30	53	2	3	18	32	7	12	57	100
Єзупіль І	2	50	–	–	2	50	–	–	4	100
Більшівці І	61	54	8	7	22	19	22	19	113	100
Котоване І	5	42	3	25	2	16	2	16	12	100
Винники	10	67	1	7	2	13	2	13	15	100
Гончари	1	33	–	–	2	66	–	–	3	100
Тадані	27	43	–	–	11	18	24	39	62	100
Буськ	6	40	–	–	8	53	1	7	15	100
Всього	**174**	**50**	**16**	**5**	**89**	**26**	**66**	**19**	**345**	**100**

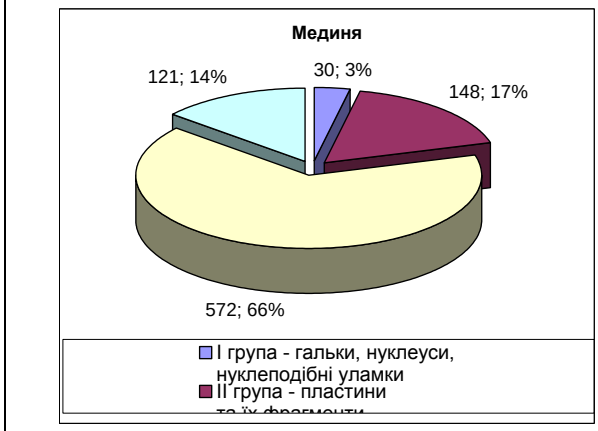
Таблиця Д.25

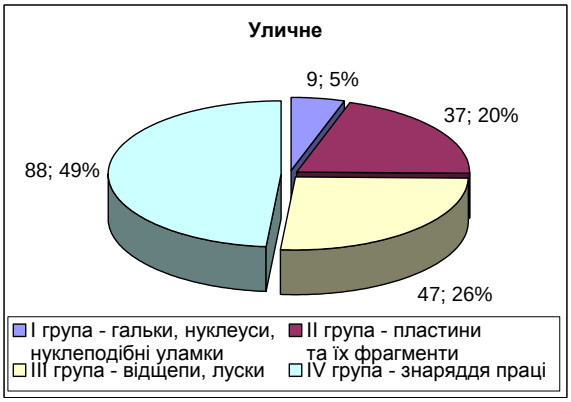
Опрацьовані колекції крем’яних виробів

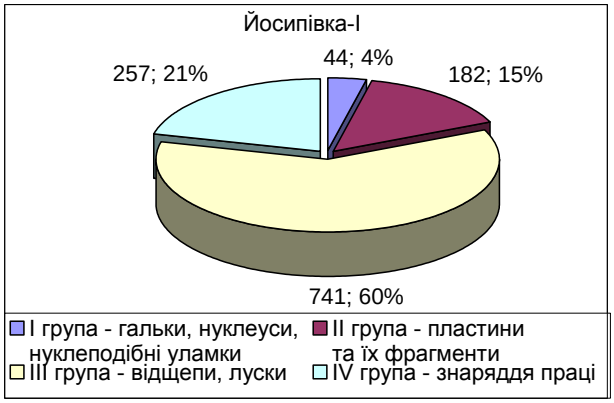
Пам'ятки	I група – гальки, нуклеуси, нуклеподібні уламки	II група – пластини та їх фрагменти	III група – відщепи, луски	IV група – знаряддя	Всього
Блищанка	–	–	–	19	**19**
Мединя III	30	148	572	123	**873**
Уличне	9	37	47	88	**181**
Котоване	2	–	–	34	**36**
Тадані	3	–	–	79	**82**
Гончари	1	–	–	8	**9**
Лазки	1	–	–	12	**13**
Буськ	2	–	–	15	**17**
Йосипівка I	44	182	741	257	**1 218**
Хренів VI	1	–	–	22	**23**
Нова Скварява II	–	12	30	79	**121**
Нова Скварява III	–	3	8	20	**31**
Крмарів, ур. Байорові Дуби	7	–	–	22	**29**
Комарів, ур. Перед Мостом	10	1	–	36	**47**
Комарів, ур. Груша	9	11	–	23	**43**
Комарів, вул Шевченка	3	–	–	20	**23**
Разом	**122**	**394**	**1 398**	**857**	**2 771**

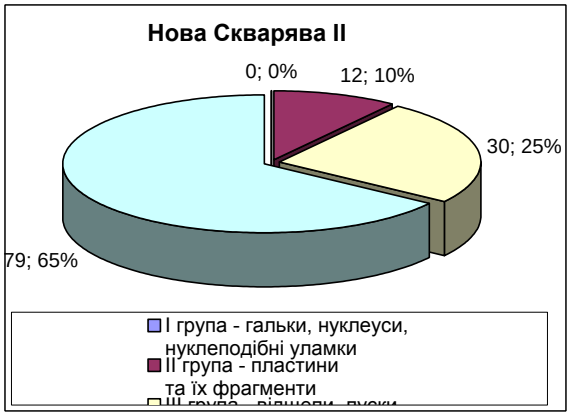
Таблиця Д.26

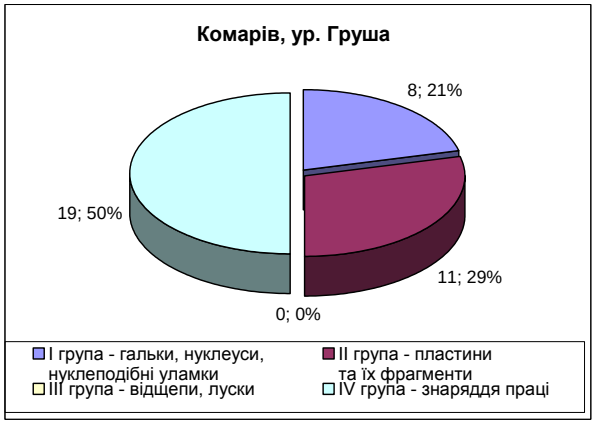
Співвідношення груп крем'яних виробів по пам'ятках

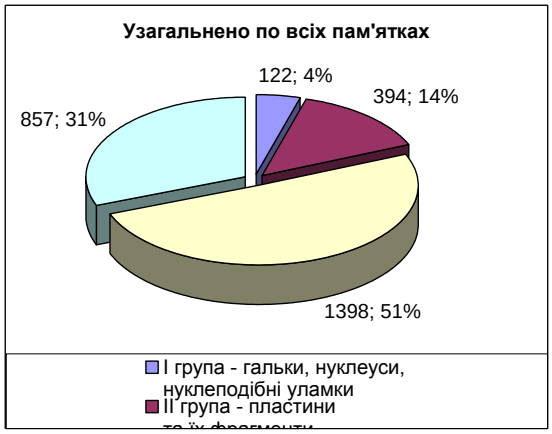












Таблиця Д.27

Типи нуклеусів і їх метричні показники

	Пам'ятка	**Тип нуклеуса**	**Одноплощадочний /багатоплощадочний**	**Висота (мм)**	**Ширина (мм)**	**Товщина (мм)**
1.	Уличне I	призматичний	одноплощадочний	59	35	32
2.		призматичний	одноплощадочний	38	38	23
3.		призматичний	одноплощадочний	59	42	38
4.		конічний	одноплощадочний	33	35	27
5.		конічний	одноплощадочний	47	36	27
6.		конічний	одноплощадочний	52	38	33
7.		конічний	одноплощадочний	33	27	20
8.		торцеподібний	одноплощадочний	55	48	39
9.	Мединя	призматичний	одноплощадочний	36	35	24
10.		призматичний	одноплощадочний	45	35	30
11.		призматичний	одноплощадочний	40	24	16
12.		призматичний	одноплощадочний	55	48	37
13.		призматичний	одноплощадочний	35	40	30
14.		торцеподібний	одноплощадочний	57	40	25
15.		торцеподібний	одноплощадочний	74	42	33
16.		торцеподібний	одноплощадочний	51	20	25
17.		циліндричний	одноплощадочний	32	27	27
18.		циліндричний	одноплощадочний	42	46	46
19.		сплющено-циліндричний	одноплощадочний	34	30	15
20.		сплющено-циліндричний	одноплощадочний	48	32	15
21.		конічний	одноплощадочний	35	40	40
22.		конічний	одноплощадочний	30	27	19
23.	Гончари	призматичний	одноплощадочний	43	40	25
24.	Винники-Лазки	призматичний	одноплощадочний	35	52	26
25.	Буськ	призматичний	одноплощадочний	41	34	22
26.		торцеподібний	одноплощадочний	30	42	19
27.	Тадані	конічний	одноплощадочний	< 75	–	–
28.		конічний	одноплощадочний	< 75	–	–
29.		конічний	одноплощадочний	< 75	–	–
30.	Комарів, ур. Байорові Дуби	призматичний	одноплощадочний	42	23	25
31.		призматичний	одноплощадочний	53	84	70
32.		призматичний	одноплощадочний	54	44	25
33.		призматичний	двоплощадочний	35	28	23
34.		конічний	одноплощадочний	26	17	15

Продовж. Табл. Д.27

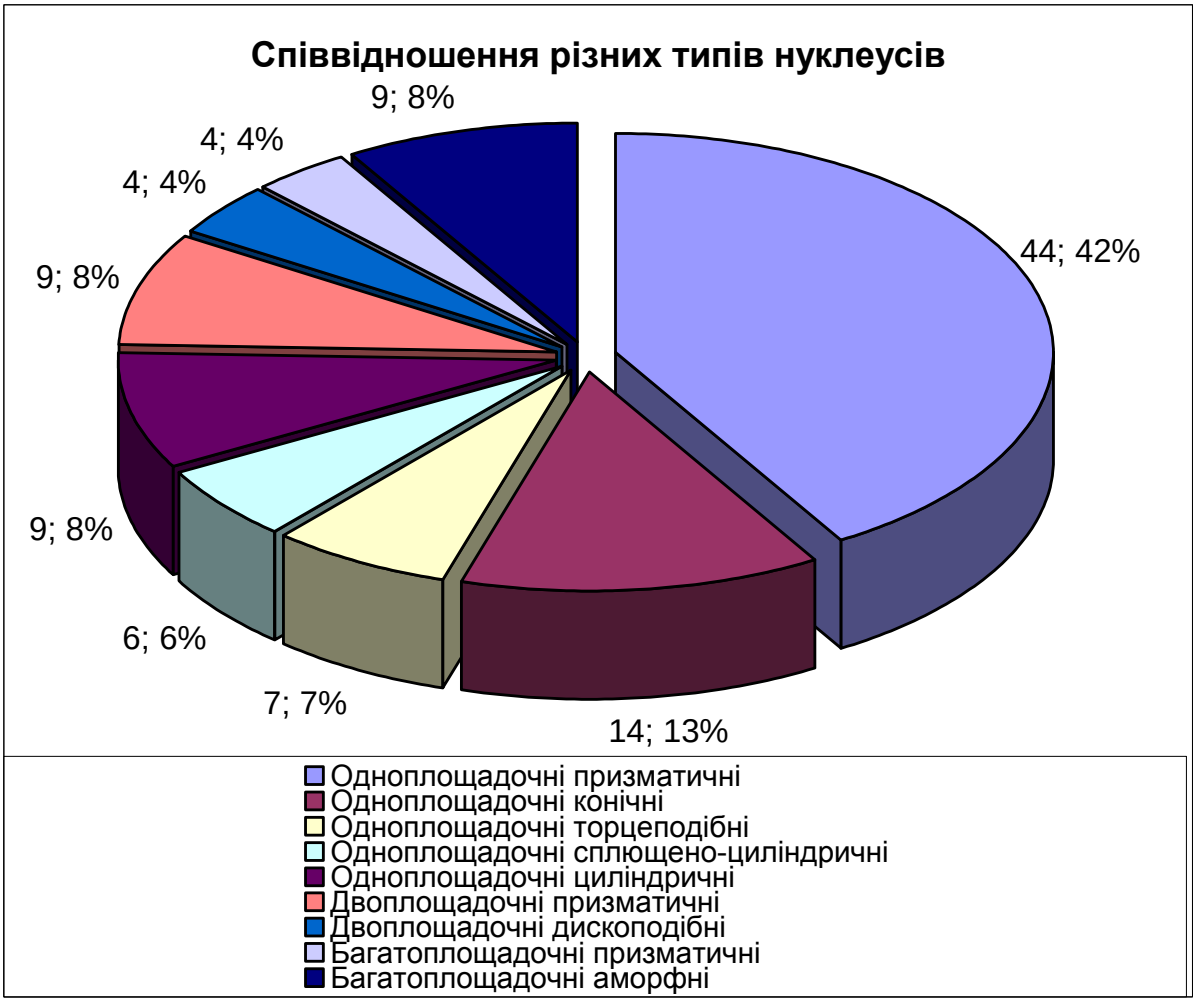
35.	Комарів, ур. Пред Мостом	призматичний	одноплощадочний	52	49	40
36.		призматичний	одноплощадочний	90	77	32
37.		призматичний	одноплощадочний	49	78	76
38.		призматичний	одноплощадочний	33	32	28
39.		призматичний	одноплощадочний	29	23	18
40.		призматичний	одноплощадочний	48	76	49
41.		призматичний	одноплощадочний	51	82	53
42.		циліндричний	одноплощадочний	62	75	63
43.		циліндричний	одноплощадочний	48	65	57
44.		циліндричний	одноплощадочний	26	26	21
45.	Комарів, ур. Груша	призматичний	одноплощадочний	39	47	31
46.		призматичний	одноплощадочний	32	38	26
47.		призматичний	одноплощадочний	27	35	24
48.		призматичний	одноплощадочний	62	42	22
49.		конічний	одноплощадочний	80	38	26
50.		циліндричний	одноплощадочний	58	26	25
51.		призматичний	двоплощадочний	40	40	29
52.		призматичний	двоплощадочний	40	35	24
53.		призматичний	багатоплощадочний	56	41	31
54.	Комарів, ур. Груша	призматичний	одноплощадочний	57	51	31
55.		конічний	одноплощадочний	42	33	28
56.		циліндричний	одноплощадочний	55	32	32

Таблиця Д.28

Типи нуклеусів

Типи нуклеусів / **Пам'ятка**	**Одноплощадочні**					**Двоплощадочні**		**Багатоплощадочні**		**Всього**
	Призматичні	**Конічні**	**Циліндричні**	**Торцеподібні**	**Сплющено-циліндричні**	**Призматичні**	**Дископодібні**	**Призматичні**	**Аморфні**	
Мединя	12	3	4	5	6	–	–	–	–	**30**
Уличне	3	4		1	–	–	–	–	–	**8**
Котоване	–	1	–	–	–	1	–	–	–	**2**
Тадані	–	3	–	–	–	–	–	–	–	**3**
Винники	1	–	–	–	–	–	–	–	–	**1**
Гончари	1	–	–	–	–	–	–	–	–	**1**
Йосипівка	10	–	–	–	–	5	4	4	9	**32**
Буськ	1	–	–	1	–	–	–	–	–	**2**
Крмарів, ур. Байорові Дуби	3	1	–	–	–	1	–	–	–	**5**
Комарів, ур. Перед Мостом	7	–	3	–	–	–	–	–	–	**10**
Комарів, ур. Груша	4	1	1	–	–	2	–	1	–	**9**
Комарів, вул Шевченка	1	1	1	–	–	–	–	–	–	**3**
Всього	**43**	**14**	**9**	**7**	**6**	**9**	**4**	**5**	**9**	**106**

Таблиця Д.29


Співвідношення різних типів нуклеусів
9; 8%
4; 4%
4; 4%
9; 8%
44; 42%
9; 8%
6; 6%
7; 7%
14; 13%
Одноплощадочні призматичні
Одноплощадочні конічні
Одноплощадочні торцеподібні
Одноплощадочні сплющено-циліндричні
Одноплощадочні циліндричні
Двоплощадочні призматичні
Двоплощадочні дископодібні
Багатоплощадочні призматичні
Багатоплощадочні аморфні

Таблиця Д.30

Кількісне співвідношення типів крем'яних знарядь праці

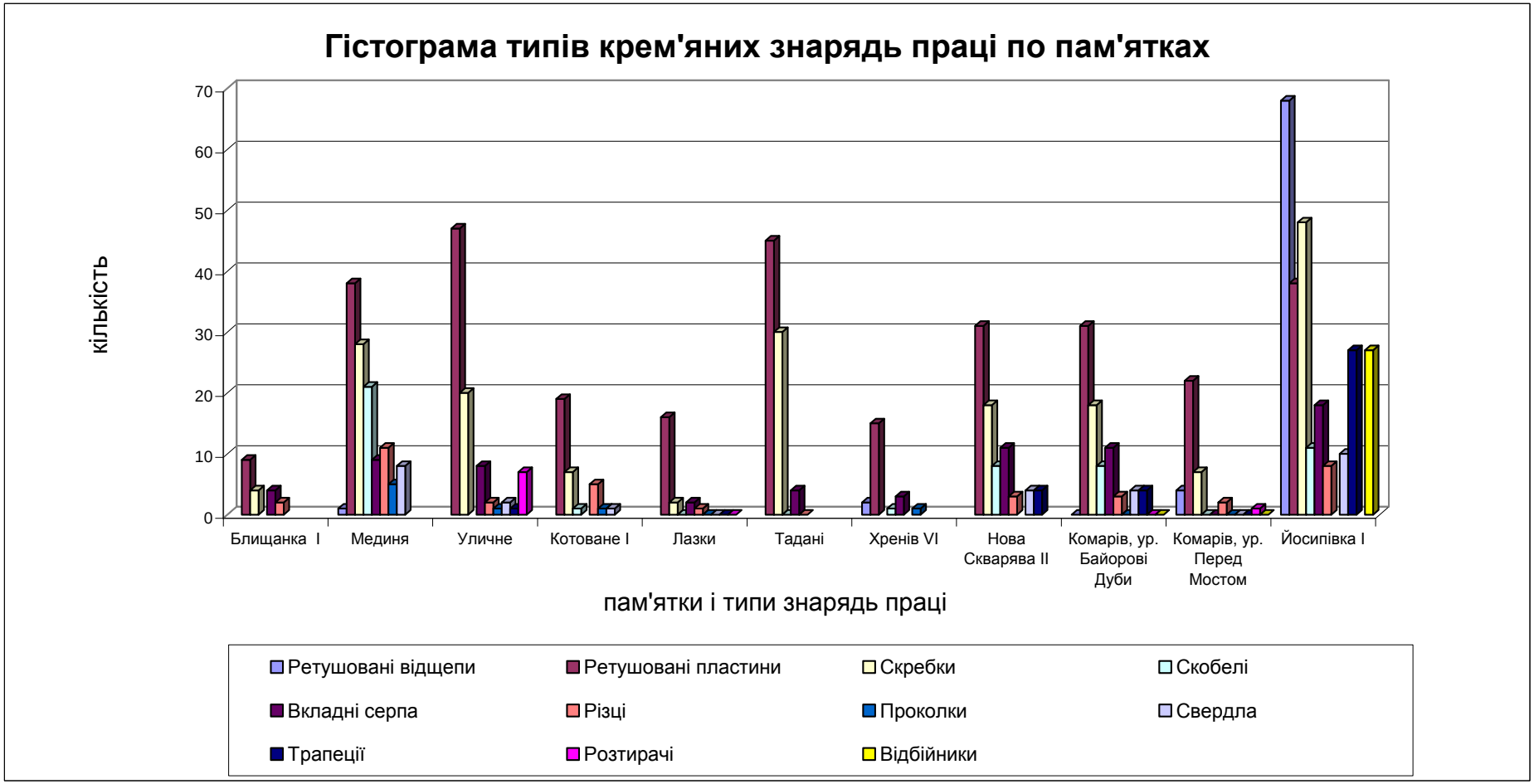
Знаряддя праці	Блищанка I	Мединя	Уличне	Котоване I	Гончари	Винники-Лазки	Хренів VI	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Нова Скварява II	Комарів, ур. Байорові Дуби	Комарів, ур. Перед Мостом	Комарів, ур. Груша	Комарів, ур. Вул. Шевченка	Всього
Ретушовані відщепи	–	1	–	–	–	–	2	68	1	–	–	–	4	–	–	76
Ретушовані пластини	9	38	47	19	5	16	15	38	6	45	31	18	22	15	14	335
Скребки	4	28	20	7	2	2		48	3	30	18	2	7	4	4	182
Скобелі	–	21	–	1	–	–	1	11	–	–	8	–	–	–	–	42
Вкладні серпа	4	9	8	2	1	2	3	18	4	4	11	1	–	–	2	69
Різці	2	11	2	3	–	1	–	8	1	–	3	–	2	–	–	33
Проколки	–	5	1	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	8
Свердла	–	8	2	1	–	–	–	19	–	–	4	–	–	–	–	34
Трапеції	–	–	1	–	–	–	–	17	–	–	4	1	–	–	–	23
Розтирачі	–	–	7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	8
Відбійники	–	–	–	–	–	–	–	29	–	–	–	–	–	–	–	29
Всього	**19**	**121**	**88**	**34**	**8**	**21**	**22**	**256**	**15**	**79**	**79**	**22**	**36**	**19**	**20**	**839**

Таблиця Д.31

Процентне співвідношення типів крем'яних знарядь праці

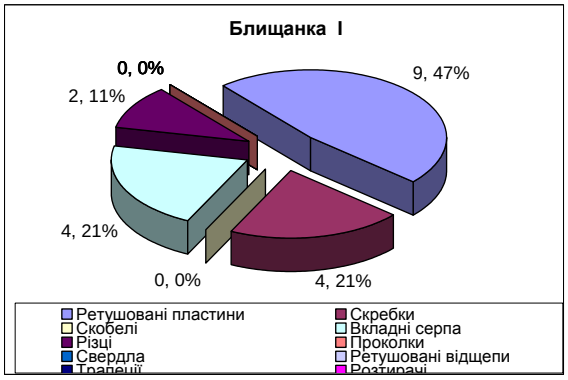
Знаряддя праці	Блищанка I	Мединя	Уличне	Котоване I	Гончари	Винники-Лазки	Хренів VI	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Нова Скварява II	Комарів, ур. Байорові Дуби	Комарів, ур. Перед Мостом	Комарів, ур. Груша	Комарів, ур. Вул. Шевченка	Всього
Ретушовані відщепи	–	1	–	–	–	–	9	27	7	–	–	–	11	–	-	9
Ретушовані пластини	47	32	54	55	62	75	67	15	39	57	39	81	61	79	70	40
Скребки	21	23	23	21	25	10	–	19	20	38	23	9	19	21	20	22
Скобелі	–	17	–	3	–	–	5	4	–	–	10	–	–	–	–	5
Вкладні серпа	21	7	9	6	13	10	14	7	27	5	14	5	–	–	1	8
Різці	11	9	2	9	–	5		3	7	–	4	–	6	–	–	4
Проколки	–	4	1	3	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Свердла	–	7	2	3	–	–	–	7	–	–	5	–	–	–	–	4
Трапеції	–	–	1	–	–	–	–	7	–	–	5	5	–	–	–	3
Розтирачі	–	–	8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	1
Відбійники	–	–	–	–	–	–	–	11	–	–	–	–	–	–	–	3
Всього	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

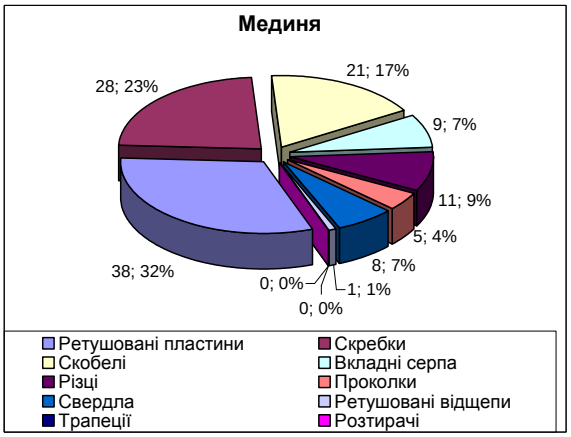
Таблиця Д.32

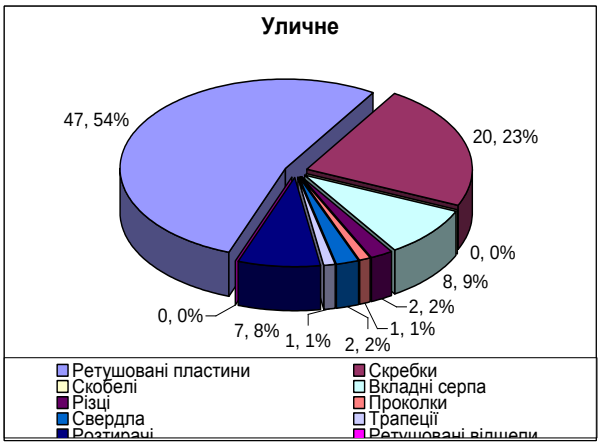

Гістограма типів крем'яних знарядь праці по пам'ятках
кількість
0
10
20
30
40
50
60
70
Блищанка I
Мединя
Уличне
Котоване I
Лазки
Тадані
Хренів VI
Нова Скварява II
Комарів, ур. Байорові Дуби
Комарів, ур. Перед Мостом
Йосипівка I
пам'ятки і типи знарядь праці
Ретушовані відщепи
Ретушовані пластини
Скребки
Скобелі
Вкладні серпа
Різці
Проколки
Свердла
Трапеції
Розтирачі
Відбійники

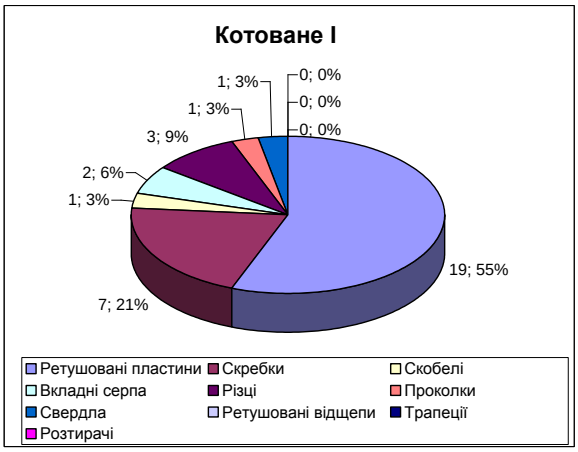
Таблиця Д.33

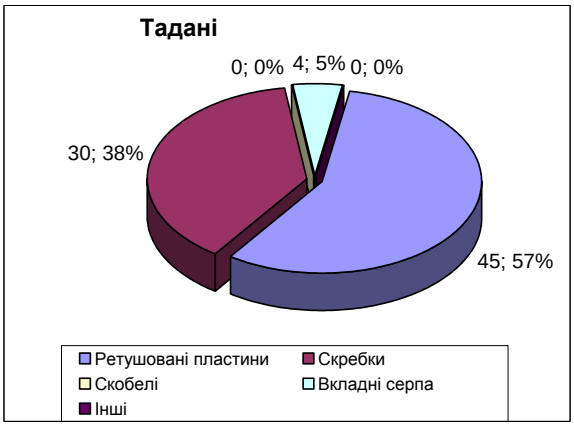
Співвідношення типів крем'яних знарядь на пам'ятках КЛСК

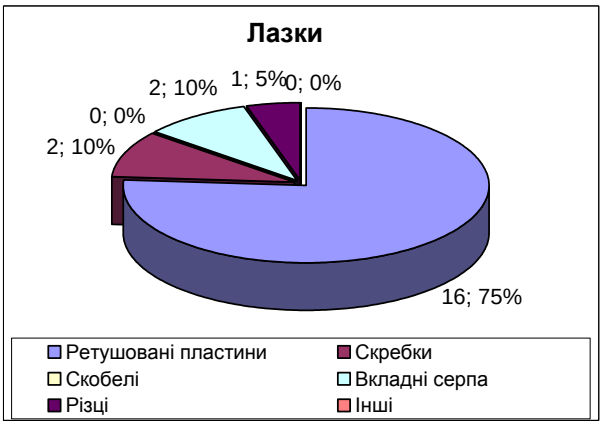




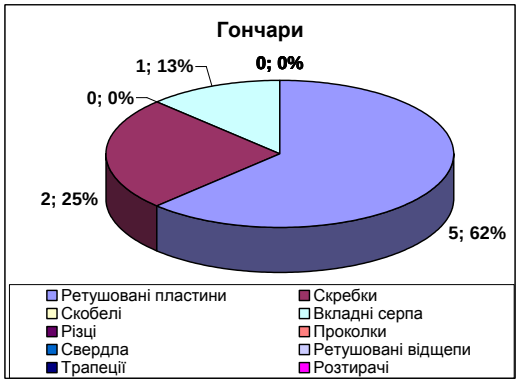


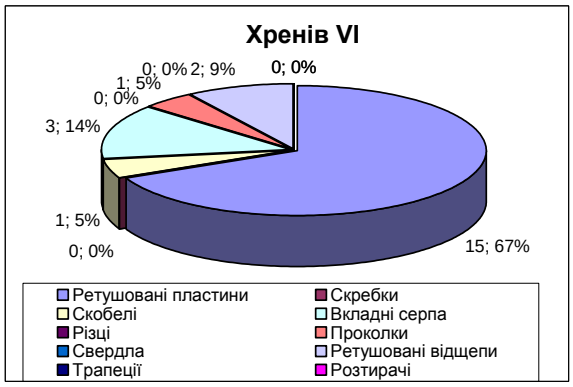


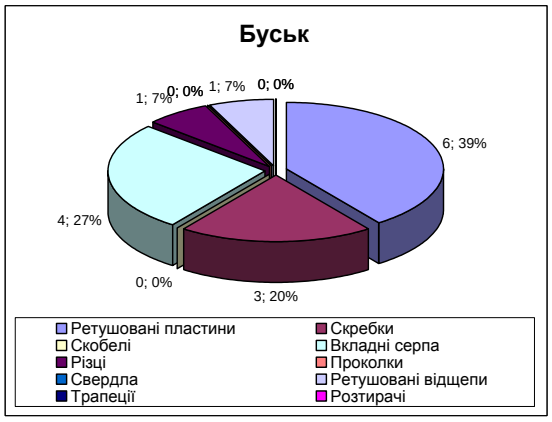


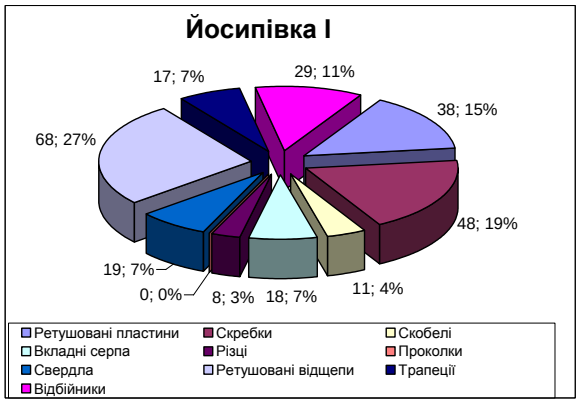


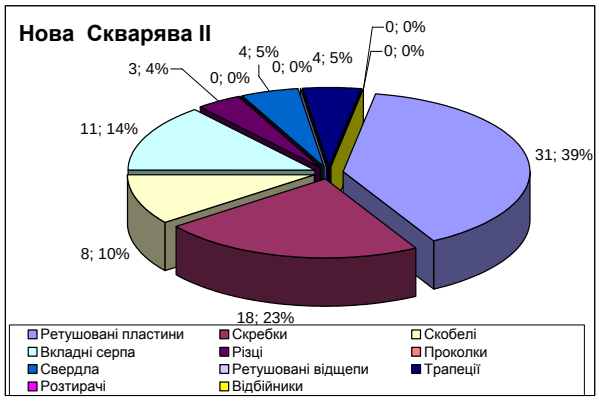
Продовж. Табл.Д.33

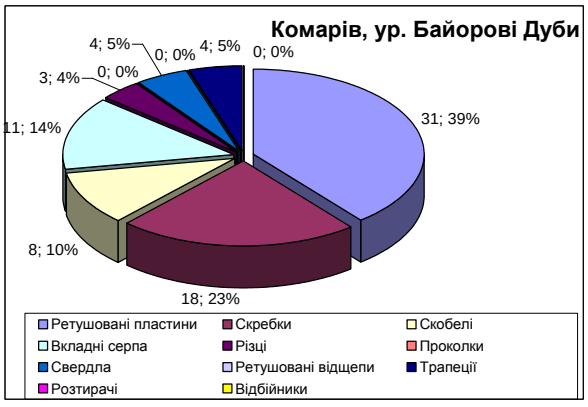












Таблиця Д.34

Кількісне співвідношення типів ретушованих пластин

Тип пластини	Пам'ятки									Всього
	Блищанка	Мединя III	Уличне	Гончари	Лазки	Буськ	Хренів VI	Нова Скварява II	Комарів, ур. Перед Мостом	
Пластини з поздовжньо ретушованими бічними краями										
Однобічно ретушовані з боку спинки	2	9	21	1	8	1	4	9	3	58
Двобічно ретушовані з боку спинки	–	7	14	3	1	1	7	7	4	44
Двобічно ретушовані з боку черевця	–	–	–	–	–	–	1	1	–	2
З протилежною ретушшю	1	–	–	–	1	1	–	3	1	7
З зустрічною ретушшю	–	–	–	–	–	2	–	1	–	3
Разом	3	16	35	4	10	5	12	21	8	114
Пластини зі скісно ретушованим поперечним кінцем										
Ретушовані з боку спинки по одному поперечному краю	3	12	8	1	4	1	–	–	3	32
Ретушовані з боку черевця по одному поперечному краю	–	2	–	–	1	–	–	–	1	4
Разом	3	14	8	1	5	1	–	–	4	36

Продовж. Табл. Д.34

Пластини з двома скісно ретушованими поперечними кінцями										
Ретушовані з боку спинки по двох поперечних краях	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Ретушовані з боку черевця по двох поперечних краях	3	–	–	–	–	–	–	–	–	3
З протилежно ретушованими поперечними кінцями	–	1	–	–	–	–	–	–	1	2
Разом	3	1	–	–	–	–	–	–	3	7
Пластини зі скісно ретушованими поперечними кінцями та бічними краями										
Ретушовані з боку спинки по поперечному та бічному краю	–	–	2	–	–	–	3	4	2	11
Ретушовані з боку спинки по поперечному та двох бічних краях	–	–	–	–	–	–	–	4	–	4
Ретушовані з боку спинки по поперечному та з боку черевця по бічному краю	–	–	1	–	–	–	–	1	–	2
Ретушовані з боку черевця по поперечному та з боку спинки по бічному краю	–	–	1	–	1	–	–	1	–	3
Разом	–	–	4	–	1	–	3	10	2	20

Продовж. Табл. Д.34

Пластини із стрілчасто ретушованими кінцями										
Ретушовані з боку спинки по двох бокових краях	–	6	–	–	–	–	–	–	–	6
Ретушовані з боку черевця по двох бокових краях	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Разом	–	7	–	–	–	–	–	–	–	7
Всього	**9**	**38**	**47**	**5**	**16**	**6**	**15**	**31**	**17**	**184**

Таблиця Д.35

Процентне співвідношення типів ретушованих пластин

Тип пластини	Пам'ятки									Всього
	Блищанка	Мединя III	Уличне	Гончари	Лазки	Буськ	Хренів VI	Нова Скварява II	Комарів, ур. Перед Мостом	
Пластини з поздовжньо ретушованими бічними краями										
Однобічно ретушовані з боку спинки	22	24	45	20	51	17	27	29	17	31
Двобічно ретушовані з боку спинки	–	18	30	60	6	17	46	23	23	24
Двобічно ретушовані з боку черевця	–	–	–	–	–	–	7	3	–	1
З протилежною ретушшю	11	–	–	–	6	17	–	10	6	4
З зустрічною ретушшю	–	–	–	–	–	32	–	3	–	2
Разом	33	42	75	80	63	83	80	68	46	62
Пластини зі скісно ретушованим поперечним кінцем										
Ретушовані з боку спинки по одному поперечному краю	33	31	17	20	25	17	–	–	18	17
Ретушовані з боку черевця по одному поперечному краю	–	5	–	–	6	–	–	–	6	2
Разом	33	36	17	20	31	17	–	–	24	19

Продовж. Табл. Д.35

Пластини з двома скісно ретушованими поперечними кінцями										
Ретушовані з боку спинки по двох поперечних краях	–	–	–	–	–	–	–	–	12	1
Ретушовані з боку черевця по двох поперечних краях	3	–	–	–	–	–	–	–	–	2
З протилежно ретушованими поперечними кінцями	–	3	–	–	–	–	–	–	6	1
Разом	3	3	–	–	–	–	–	–	18	4
Пластини зі скісно ретушованими поперечними кінцями та бічними краями										
Ретушовані з боку спинки по поперечному та бічному краю	–	–	4	–	–	–	20	13	12	6
Ретушовані з боку спинки по поперечному та двох бічних краях	–	–	–	–	–	–	–	13	–	2
Ретушовані з боку спинки по поперечному та з боку черевця по бічному краю	–	–	2	–	–	–	–	3	–	1
Ретушовані з боку черевця по поперечному та з боку спинки по бічному краю	–	–	2	–	6	–	–	3	–	2
Разом	–	–	8	–	6		20	32	12	11

Продовж. Табл. Д.35

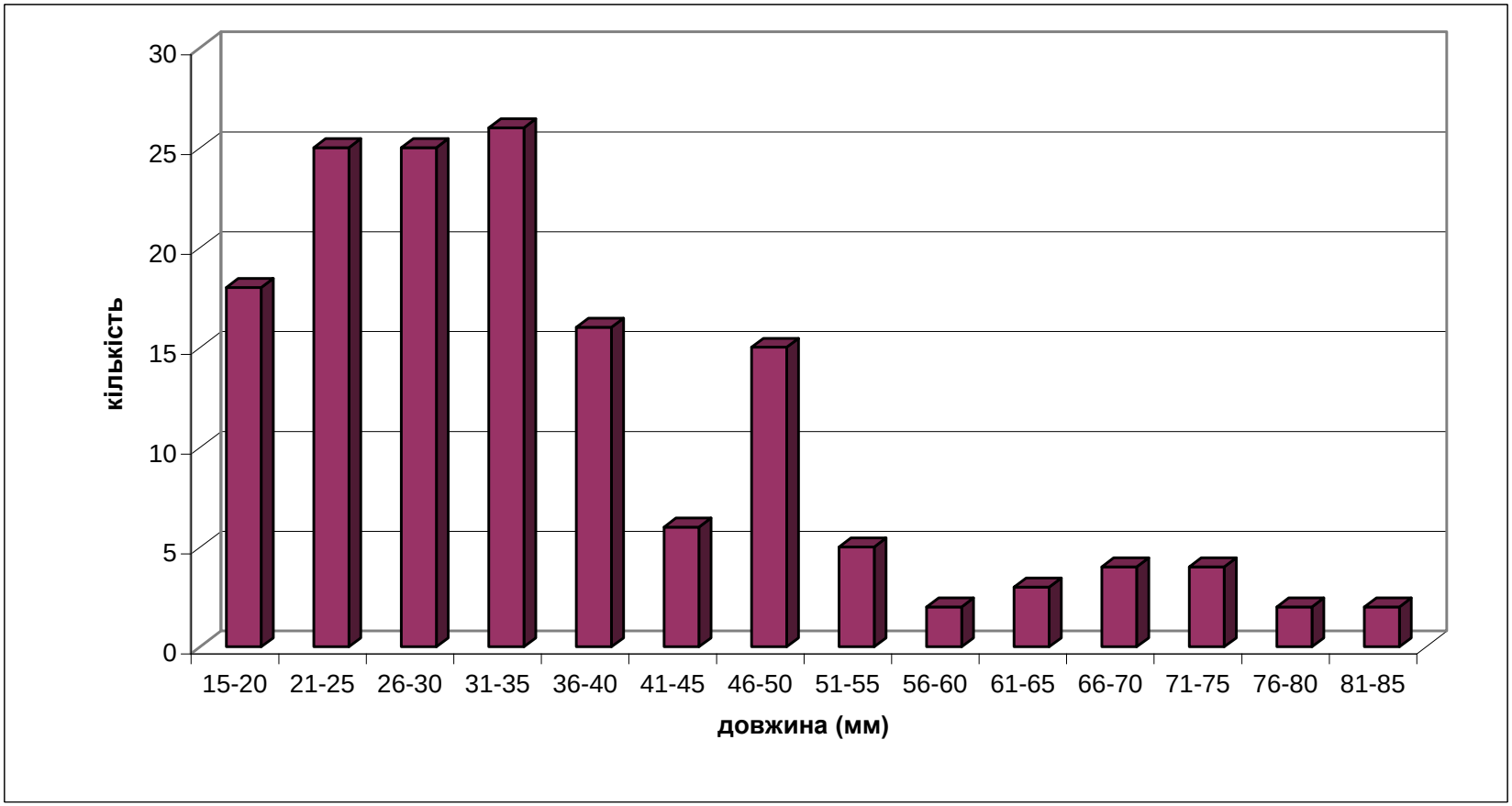
Пластини із стрілчасто ретушованими кінцями										
Ретушовані з боку спинки по двох бокових краях	–	16	–	–	–	–	–	–	–	3
Ретушовані з боку черевця по двох бокових краях	–	3	–	–	–	–	–	–	–	1
Разом	–	19	–	–	–	–	–	–	–	4
Всього	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Таблиця Д.36

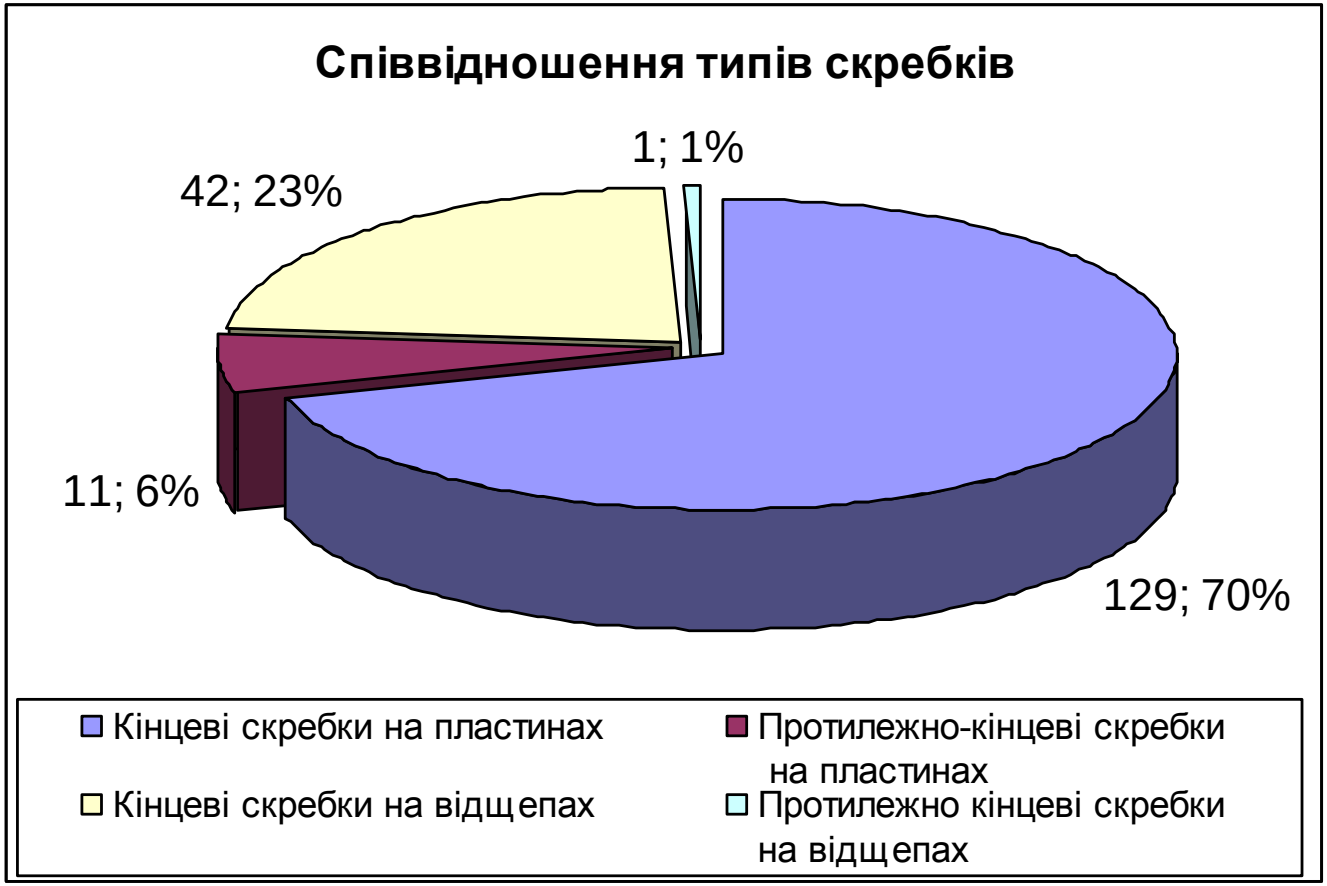

Співвідношення типів ретушованих пластин
7; 3.8%
20; 10.9%
7; 3.8%
36; 19.6%
114; 62.0%
Пластини з поздовжньо ретушованими бічними краями
Пластини зі скісно ретушованим поперечним кінцем
Пластини з двома скісно ретушованими поперечними кінцями
Пластини зі скісно ретушованими поперечними кінцями та бічними краями
Пластини із стрілчасто ретушованими кінцями

Таблиця Д.37

Довжина ретушованих пластин



Таблиця Д.38


Співвідношення типів скребків
1; 1%
42; 23%
11; 6%
129; 70%
Кінцеві скребки на пластинах
Протилежно-кінцеві скребки на пластинах
Кінцеві скребки на відщепах
Протилежно кінцеві скребки на відщепах

Таблиця Д.39

Кількісне та процентне співвідношення типів скребків

Типи скребків		Пам'ятки																										Всього	
		Блищанка		Мединя		Котоване		Уличне		Буськ		Лазки		Тадані		Йосипівка I		Комарів (Перед Мостом)		Комарів (Груша)		Комарів (Байорові Дуби		Комарів (вул. Шевченка)		Нова Скварява II			
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Скребки на пластинах																													
Кінцеві	Дугоподібні	4	100	–	–	–	–	18	90	–	–	–	–	26	87	–	–	–	–	1	14	–	–	–	–	7	39	56	30
	Півокруглі	–	–	21	75	3	43	1	5	3	100	1	50	–	–	26	54	5	50	1	14	2	100	3	75	1	5,5	67	36
	Округлі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Зі стрільчастоподібним лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	25	–	–	1	0,5
	З прямим лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	13	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	5,5	5	3
Протилежно-кінцеві	Дугоподібні	–	–	–	–	–	–	1	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	17	4	2
	Півокруглі	–	–	4	14	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	4	–	–	1	14	–	–	–	–	–	–	7	4
	Округлі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Зі стрільчастоподібним лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	З прямим лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Продовж. Табл. Д.39

Скребки на відщепах																														
Кінцеві	Дугоподібні	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	50	–	–	1	2	3	30	–	–	–	–	–	–	2	11	7	4
	Півокруглі	–	–	3	11	4	57	–	–	–	–	–	–	–	–	19	40	1	10	4	57	–	–	–	–	2	11	33	18
	Округлі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	10	–	–	–	–	–	–	1	5,5	2	1
	Зі стрільчастоподібним лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	З прямим лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Протилежно-кінцеві	Дугоподібні	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	5,5	1	0,5
	Півокруглі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Округлі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Зі стрільчастоподібним лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	З прямим лезом	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	Всього	**4**	**100**	**28**	**100**	**7**	**100**	**20**	**100**	**3**	**100**	**2**	**100**	**30**	**100**	**48**	**100**	**10**	**100**	**7**	**100**	**2**	**100**	**4**	**100**	**18**	**100**	**183**	**100**

Таблиця Д.40

Кількісне і процентне співвідношення типів вкладнів серпів

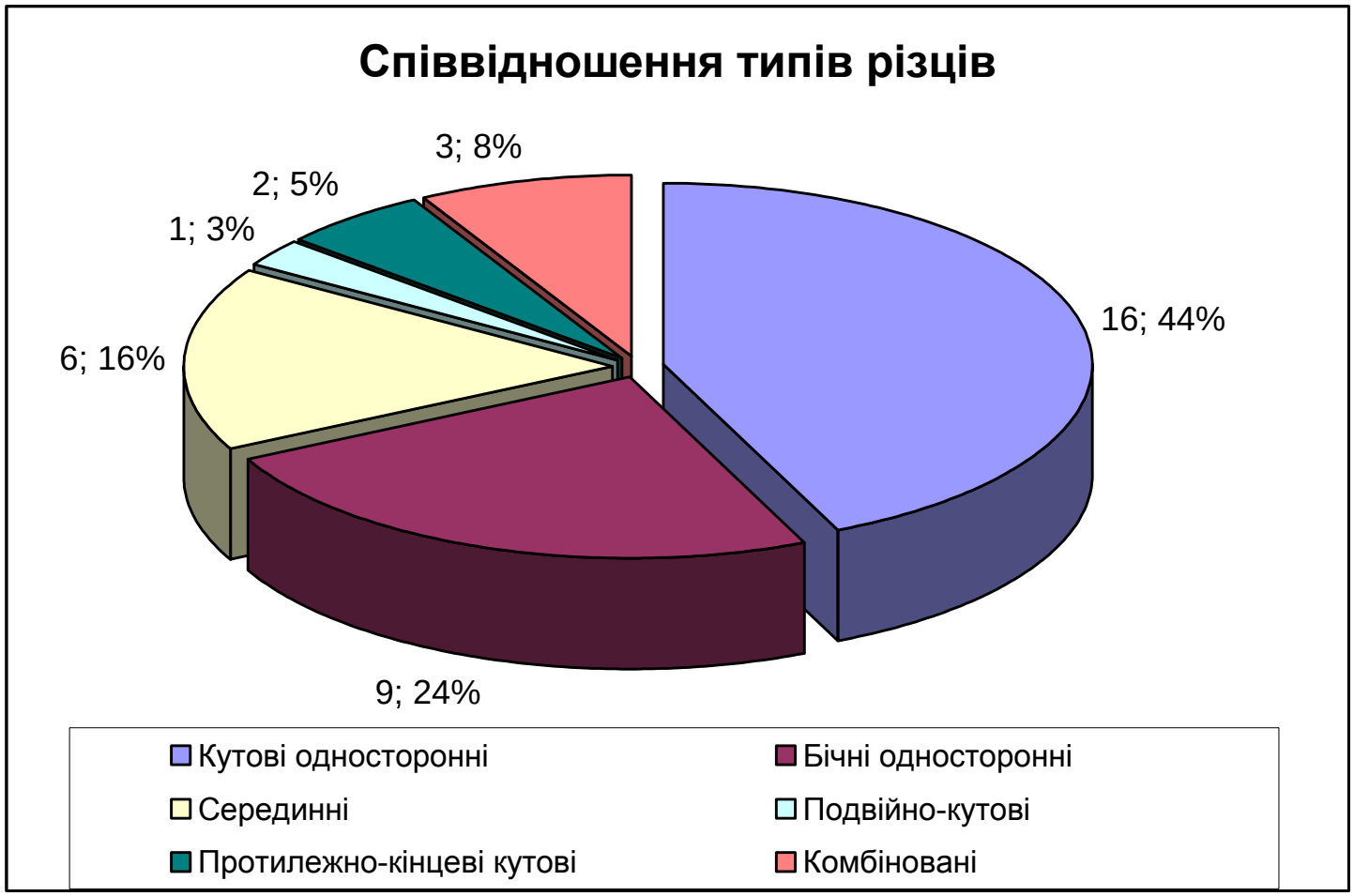
Пам'ятка / Типи вкладнів серпів	Блищанка		Мединя		Уличне		Тадані		Гончари		Винники–Лазки		Буськ		Йосипівка I		Нова Скварява II		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	**К-ть**	**%**
Вкладні серпів із кутовою залискованістю	4	100	9	100	6	75	4	100	_	_	2	100	3	75	10	56	11	100	**49**	**80**
Вкладні серпів із поздовжньою залискованістю	–	–	–	–	2	25	–	–	1	100	–	–	1	25	8	44	–	–	**12**	**20**
Всього	**4**	**100**	**9**	**100**	**8**	**100**	**4**	**100**	**1**	**100**	**2**	**100**	**4**	**100**	**18**	**100**	**11**	**100**	**61**	**100**

Таблиця Д.41

Кількісне і процентне співвідношення типів різців

Типи різців	Пам'ятки																				Всього	
	Блищанка		Мединя		Уличне		Котоване		Буськ		Лазки		Йосипівка I		Нова Сквариява II		Нова Сквариява III		Комарів ур. Перед Мостом			
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Кутові односторонні	1	50	4	36			2	40	1	100	1	100	3	37,5	2	67	–	–	2	100	**16**	**44**
Бічні односторонні	–	–	1	9	1	50	2	40	–	–	–	–	3	37,5	1	33	1	50	–	–	**9**	**24**
Серединні	–	–	5	46	–	–	1	20	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**6**	**16**
Подвійно-кутові	–	–	–	–	1	50	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**1**	**3**
Протилежно-кінцеві кутові	1	50	1	9	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	**2**	**5**
Комбіновані	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	25	–	–	1	50	–	–	**3**	**8**
Всього	**2**	**100**	**11**	**100**	**2**	**100**	**5**	**100**	**1**	**100**	**1**	**100**	**8**	**100**	**3**	**100**	**2**	**100**	**2**	**100**	**37**	**100**

Таблиця Д.42


Співвідношення типів різців
3; 8%
2; 5%
1; 3%
6; 16%
16; 44%
9; 24%
Кутові односторонні
Бічні односторонні
Серединні
Подвійно-кутові
Протилежно-кінцеві кутові
Комбіновані

Таблиця Д.43

Співвідношення категорій обсидіанових виробів

Вироби з обсидіану	Блищанка I		Мединя III		Єзупіль I		Більшівці I		Уличне		Котоване I		Всього	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Нуклеуси	–	–	3	12	–	–	–	–	5	23	–	–	8	14
Відщепи	–	–	3	12	1	50	–	–	4	18	1	25	9	15
Сколи пластин	–	–	11	44	–	–	5	100	8	36	–	–	24	40
Ретушовані пластини	1	100	3	12	1	50	–	–	3	14	1	25	9	15
Трапеції	–	–	1	4	–	–	–	–	–	–	1	25	2	3
Вкладні серпа	–	–	–	–	–	–	–	–	1	4,5	–	–	1	2
Скребки	–	–	3	12	–	–	–	–	1	4,5	–	–	4	7
Скобелі	–	–	1	4	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2
Невідомого призначення	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	25	1	2
Всього	1	100	25	100	2	100	5	100	22	100	4	100	59	100

Таблиця Д.44

Співвідношення типів кам'яних знарядь праці (кількісні показники) (у відсотках)

Типи виробів	Блищанка I	Мединя	Єзупіль I	Більшівці I	Уличне	Котоване I	Гончари	Винники	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Всього	%
	Кількісні показники												
Сокири	2	10	3	–	6	2	1	6	1	2	5	**38**	**66**
	23 / 69						15 / 60						
Долота	–	4	–	2	–	–	2	–	–	–	–	**8**	**14**
	6 / 18						2 / 8						
Зернотерки	–	–	–	–	–	1	–	2	–	1	–	**4**	**7**
	1 / 3						3 / 12						
Розтирачі	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	**2**	**3**
	–						2 / 8						
Лощило	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	**1**	**2**
	1 / 3						–						
Невизначені предмети	–	–	–	2	–	–	1	–	1	–	1	**5**	**8**
	2 / 6						3 / 12						
Всього	2	14	3	5	6	3	4	8	3	3	7	**58**	**100**
	33 / 100						25 / 100						

Таблиця Д.45

Співвідношення виробів з кістки та рогу

Типи виробів	Незвисько	Більшівці I	Гончари	Буськ	Тадані	Всього	%
	Кількісні показники						
Проколки	–	1	2	1	7	11	44
Шила	3	–	–	–	–	3	12
Лопатки	1	–	–	2	–	3	12
Мотика	1	–	1	–	–	2	8
Орнаментери	–	2	–	–	–	2	8
Лощила	–	–	1	–	–	1	4
Долотця	–	–	–	–	1	1	4
Голки	–	–	–	1	–	1	4
Інші вироби	–	1	–	–	–	1	4
Заготовки для виробів	1	–	–	–	–	1	4
Всього	6	4	3	4	8	26	100

Таблиця Д.46

Основні ознаки матеріальної культури племен культури лінійно-стрічкової кераміки верхів'я Дністра і Західного Бугу

Пам'ятки Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзупіль I	Бовшів I	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
Т О П О Г Р А Ф І Я																					
Заплавні													+								
Разом												1 (6 %)								1	6 %
Мисові підтип I	+								+								+				
Разом	2 (12 %)											1 (6 %)								3	18 %
Мисові підтип II												+									
Разом												1 (6 %)								1	6 %
Разом мисових	2 (12 %)											2 (12 %)								4	24 %
Терасові		+	+	+	+	+	+	+		+	+			+	+			+			
Разом	9 (52 %)											3 (18 %)								12	70 %
Долина великої водойми			+	+			+														
Разом	3 (16 %)																			3	16 %
Долина середньої водойми	+	+			+	+		+		+	+					+		+			
Разом	7 (37 %)											2 (11%)								9	47 %
Долина малої водойми									+			+	+	+	+		+		+		
Разом	1 (5,3 %)											6 (32 %)								7	37 %

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзупіль I	Бовшів I	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
Е К С П О З И Ц І Я																					
Південна	+									+								+			
Разом	2 (29 %)											1 (14%)								3	43%
Східна							+														
Разом	1 (14%)																			1	14%
Південно-східна						+															
Разом	1 (14%)																			1	14%
Південно-західна														+	+						
Разом												2 (29 %)								2	29%
	О Б'Є К Т И																				
Наземні житла	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	4	8 %
Заглиблені житла	1	1	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	1	9	18 %
Господарські об'єкти	–	–	–	–	–	3	2	–	–	2	–	–	2	–	–	–	11	4	2	26	53 %
Об'єкти невизначені	–	5	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	2	–	–	–	11	22 %
Разом	1	7	–	3	–	4	2	–	–	2		1	5	–	1	2	15	4	3	49	100 %
	19 (39%)											31 (63 %)								49	100 %
О Р І Є Н Т А Ц І Я																					
Пн-Пд	–	2	–	2	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	4	–	–	10	36 %
Зх-Сх	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	3 %
ПнЗх-ПдСх	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	11 %
ПнСх-ПдЗх		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	10	1	2	14	50 %
Разом	1	2	–	2	–	2	–	–	–	2	–	1	–	–	1	–	14	1	2	28	100 %
	РОЗТАШУВАННЯ ОПАЛЮВАЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ У ЖИТЛАХ																				
Центральна частина житла	–	1	–	1		1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	5	45 %
Північна частина житла	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2	18 %
Південна частина житла	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	18 %
Західна частина житла	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	18 %
Разом	1	2		2		1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	3		1	11	100 %

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я										Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзупіль I	Бовшів I	Уличне	Котоване I	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
К Е Р А М І К А																				
СПЕЦІАЛЬНІ ДОМІШКИ ДО КЕРАМІЧНОГО ТІСТА КУХОННИХ ВИРОБІВ																				
Органічні	+	+	+	+		+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	15	83%
Жорства	+						+		+	+					+		+		6	33%
Шамот	+		+	+		+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	14	77%
Пісок	+	+				+			+		+								5	27%
СПЕЦІАЛЬНІ ДОМІШКИ ДО КЕРАМІЧНОГО ТІСТА ВИРОБІВ ПРОМІЖНОЇ ГРУПИ																				
Органічні				+		+										+			3	16%
Жорства							+			+	+				+				4	22%
Шамот (дрібний)			+				+			+	+				+				5	25%
Пісок						+										+			2	11%
СПЕЦІАЛЬНІ ДОМІШКИ ДО КЕРАМІЧНОГО ТІСТА СТОЛОВИХ ВИРОБІВ																				
Природна домішка піску	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	18	100 %
Без видимих домішок	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	18	100 %

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзупіль I	Бовшів I	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
ФОРМА КЕРАМІЧНИХ ВИРОБІВ кухонної групи (к-ть)																					
I тип	13	–	–	17	–	91	76	–	–	14	–	7	4	–	12	12	60	–	–	306	76
I тип 1	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1
I тип 2	–	–	–	–	–	9	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	5	–	–	15	4
тип 3	–	–	–	–	–	13	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	6	–	–	21	5
I тип 4	–	–	–	–	–	3	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	3	–	–	7	2
II тип	2	–	–	–	–	1	7	–	–	4	–	–	–	–	1	–	–	–	–	15	4
III тип	3	–	–	5	–	3	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	12	3
IV тип	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	3	1
V тип	–	–	–	–	–	4	2	–	–	1	–	–	1	–	1	4	3	–	–	16	4
ФОРМА КЕРАМІЧНИХ ВИРОБІВ кухонної групи (%)																					
I тип	72	–	–	77	–	92	86	–	–	74	–	100	67	–	86	75	95	–	–	306	76
I тип 1	–	–	–	–	–	7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1
I тип 2	–	–	–	–	–	33	–	–	–	25	–	–	–	–	–	–	36	–	–	15	4
I тип 3	–	–	–	–	–	48	–	–	–	50	–	–	–	–	–	–	43	–	–	21	5
I тип 4	–	–	–	–	–	11	–	–	–	25	–	–	–	–	–	–	21	–	–	7	2
II тип	11	–	–	–	–	1	8,3	–	–	21	–	–	–	–	7	–	–	–	–	15	4
III тип	17	–	–	23	–	3	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	12	3
IV тип	–	–	–	–	–	–	2,3	–	–	–	–	–	16,5	–	–	–	–	–	–	3	1
V тип	–	–	–	–	–	4	2,3	–	–	5	–	–	16,5	–	7	25	5	–	–	16	4
ВИДИ ОРНАМЕНТУ (к-ть)																					
Пластичний	10	9	–	9	–	14	6	–	–	13	–	4	2	–	–	12	11	–	–	90	57
Заглиблений	4	2	–	3	–	13	4	–	–	4	–	2	1	–	–	7	5	–	–	45	28
Комбінований	2	–	–	5	–	8	–	–	–	2	–	1	–	–	–	4	2	–	–	24	15
ВИДИ ОРНАМЕНТУ (%)																					
Пластичний	62	82	–	53	–	40	60	–	–	68	–	57	67	–	–	52	61	–	–	90	57
Заглиблений	25	18	–	18	–	37	40	–	–	21	–	29	33	–	–	30	28	–	–	45	28
Комбінований	13	–	–	29	–	23	–	–	–	11	–	14	–	–	–	17	11	–	–	24	15

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Медина III	Більшівці I	Єзупіль I	Бовшів I	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
ФОРМА КЕРАМІЧНИХ ВИРОБІВ столової групи (к-ть)																					
I тип	30	–	–	18	–	75	25	–	–	5	–	5	26	–	5	17	36	–	–	242	67
I тип 1	–	–	–	–	–	5	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	2	–	–	9	3
I тип 2	–	–	–	–	–	23	–	–	–	6	–	–	2	–	–	–	9	–	–	40	11
I тип 3	–	–	–	–	–	10	–	–	–	4	–	–	1	–	–	–	10	–	–	25	7
I тип 4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	2	–	–	3	1
II тип	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	3	–	–	5	1
III тип	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1
IV тип	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	1	1	–	–	–	1	–	–	5	1
V тип	7	–	–	2	–	1	7	–	–	4	–	–	–	–	–	–	6	–	–	27	8
ФОРМА КЕРАМІЧНИХ ВИРОБІВ столової групи (%)																					
I тип	87	–	–	81	–	97	93	–	–	46	–	83	93	–	100	100	78	–	–	242	67
I тип 1	–	–	–	–	–	13	–	–	–	8,3	–	–	25	–	–	–	8,5	–	–	9	3
I тип 2	–	–	–	–	–	61	–	–	–	50	–	–	50	–	–	–	39	–	–	40	11
I тип 3	–	–	–	–	–	26	–	–	–	33,3	–	–	25	–	–	–	44	–	–	25	7
I тип 4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8,3	–	–	–	–	–	–	8,5	–	–	3	1
II тип	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	–	3,5	–	–	–	7	–	–	5	1
III тип	–	–	–	5	–	1,5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1
IV тип	–	–	–	–	–	–	–	–	–	18	–	17	3,5	–	–	–	2	–	–	5	1
V тип	23	–	–	9	–	1,5	7	–	–	36	–	–	–	–	–	–	13	–	–	27	8
ОРНАМЕНТ столової групи (к-ть)																					
Пластичний	3	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	4	–	–	–	8	2
Заглиблений	50	19	–	38	–	81	21	–	–	17	–	7	21	–	–	26	37	–	–	317	89
Комбінований	1	–	–	–	–	1	–	–	–	2	–	–	–	–	–	3	2	–	–	9	2
Без орнаменту	1	–	–	–	–	–	–	–	–	5	–	3	3	–	–	10	–	–	–	22	6
ОРНАМЕНТ столової групи (%)																					
Пластичний	5	–	–	–	–	–	–	–	–	4	–	–	–	–	–	9	–	–	–	8	2
Заглиблений	91	100	–	100	–	99	100	–	–	68	–	70	88	–	–	60	95	–	–	317	89
Комбінований	2	–	–	–	–	1	–	–	–	8	–	–	–	–	–	7	5	–	–	9	2
Без орнаменту	2	–	–	–	–	–	–	–	–	20	–	30	12	–	–	23	–	–	–	22	6

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзупіль I	Бовшів I	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
Види заглибленого орнаменту столової групи (к-ть)																					
Лінійний	5	3	–	1	–	4	14	–	–	7	–	2	7	–	–	10	1	–	–	54	17
Нігтевий	4	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	6	2
Нотний	40	16	–	35	–	77	4	–	–	9	–	3	14	–	–	16	35	–	–	249	79
Ямковий	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	4	1
Желізовський	1	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	1
Види заглибленого орнаменту столової групи (%)																					
Лінійний	10	16	–	3	–	5	67	–	–	41	–	28	33	–	–	38	3	–	–	54	17
Нігтевий	8	–	–	–	–	–	–	–	–	6	–	–	–	–	–	–	3	–	–	6	2
Нотний	80	84	–	92	–	95	19	–	–	53	–	43	66	–	–	62	94	–	–	249	79
Ямковий	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	28	–	–	–	–	–	–	–	4	1
Желізовський	2	–	–	–	–	–	14	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	1
Мотиви нотного орнаменту (к-ть)																					
1 мотив	25	7	–	30	–	61	2	–	–	5	–	1	10	–	–	6	27	–	–	174	50
2 мотив	–	2	–	2	–	8	–	–	–	3	–	–	1	–	–	–	–	–	–	16	5
3 мотив	15	7	–	18	–	22	2	–	–	2	–	2	2	–	–	8	11	–	–	89	26
4 мотив	2	6	–	7	–	22	–	–	–	2	–	–	2	–	–	1	24	–	–	66	19
Мотиви нотного орнаменту (%)																					
1 мотив	59	32	–	53	–	54	50	–	–	42	–	33	67	–	–	40	43	–	–	174	50
2 мотив	–	9	–	3	–	7	–	–	–	25	–	–	7	–	–	–	–	–	–	16	5
3 мотив	36	32	–	32	–	19	50	–	–	16	–	66	13	–	–	53	18	–	–	89	26
4 мотив	5	27	–	12	–	19	–	–	–	16	–	–	13	–	–	7	39	–	–	66	19

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзуполь I	Уличне	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
Типи крем'яних знарядь праці (к-ть)																					
Ретушовані відщепи	–	–	–	–	–	–	8	–	–	–	–	–	–	–	68	–	–	–	–	76	10
Пластини	9	–	–	–	37	–	69	47	–	16	–	4	15	–	38	6	45	–	–	286	40
Скребки	4	–	–	–	28	–	66	20	–	10	–	2	2	–	48	3	30	–	–	213	29
Скобелі	–	–	–	–	21	–	–	–	–	1	–	–	–	–	11	–	–	–	–	33	4
Вкладні серпів	4	–	–	–	9	–		8	–		–	1	2		18	4	4	–	–	50	7
Різці	2	–	–	–	4	–	7	2	–	5	–	–	–	–	8	1	–	–	–	29	4
Проколки	–	–	–	–	5	–	–	1	–	1	–	–	–	–	10	–	–	–	–	17	2
Свердла	–	–	–	–	8	–	–	2	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	11	1
Трапеції	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	17	–	–	–	–	18	2
Розтирачі	–	–	–	–	–	–	–	7	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7	1
Типи крем'яних знарядь праці (%)																					
Ретушовані відщепи	–	–	–	–	–	–	5	–	–	–	–	–	–	–	32	–	–	–	–	76	10
Пластини	47	–	–	–	33	–	46	53	–	47	–	57	79	–	18	43	57	–	–	286	40
Скребки	21	–	–	–	25	–	44	23	–	29	–	29	10	–	23	21	38	–	–	213	29
Скобелі	–	–	–	–	19	–	–	–	–	3	–	–	–	–	5	–	–	–	–	33	4
Вкладні серпів	21	–	–	–	8	–	–	9	–	–	–	14	10	–	9	29	5	–	–	50	7
Різці	10	–	–	–	4	–	5	2	–	15	–	–	–	–	4	7	–	–	–	29	4
Проколки	–	–	–	–	4	–	–	1	–	3	–	–	–	–	5	–	–	–	–	17	2
Свердла	–	–	–	–	7	–	–	2	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	11	1
Трапеції	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	18	2
Розтирачі	–	–	–	–	–	–	–	8	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7	1

Продовж. Табл. Д.46

Пам'ятки / Ознаки	Пам'ятки КЛСК Подністер'я											Пам'ятки КЛСК Побужжя								Кількість	Відсоток
	Блищанка I	Торське	Звенячин	Незвисько	Мединя III	Більшівці I	Єзупіль I	Уличне	Кульчиці VI	Котоване I	Котоване II	Гончари	Винники	Підберізці	Йосипівка I	Буськ	Тадані	Грудек Надбужний	Вербковіце-Которув		
Типи кам'яних знарядь праці (к-ть)																					
Сокири	2	–	–	–	10		3	6		2	–	1	6	–	1	2	5	–	–	38	68
Долота	–	–	–	–	4	2	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	8	14
Зернотерки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	–	–	1	–	–	–	4	7
Розтирачі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1	2
Невизначені предмети	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	1	–	–	5	9
Типи кам'яних знарядь праці (%)																					
Сокири	100	–	–	–	71		100	100		67		25	75	–	33	67	83	–	–	38	68
Долота	–	–	–	–	29	50	–	–	–	–	–	50	–	–	–	–	–	–	–	8	14
Зернотерки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	33	–	–	25	–	–	33	–	–	–	4	7
Розтирачі	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	33	–	–	–	–	1	2
Невизначені предмети	–	–	–	–	–	50	–	–	–	–	–	25	–	–	33	–	17	–	–	5	9

Додаток Е

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ХРОНОЛОГІЯ

Таблиця Е.1

Основні періоди в історії населення України V–III тис. До н. е.

(за Телегіним, 1992, с. 5)

Періоди історії	Тис. до н. е.	Культури	
		Прийшлі	Місцеві, східноєвропейські
IV	II III	КШК ККА Трипілля С 2, КЛП	Ямна – II ДДК – III, КЯГК Ямна – I
III	IV	Трипілля С 1 Лендель Трипілля В	ССК – II ПМ ДДК – II, НМ НД, КЯГК ССК
II		Гумельниця Трипілля А	ДДК – II
I	V	КЛСК	Сурська ДДК – I БДК

Таблиця Е.2

Хронологія і регіональний розподіл LBK в Подунав'ї

(за Oross, Bánffy, 2009, s. 177)

<table>
<tr><th colspan="2">Period\Phase</th><th>Північне Подунав'я</th><th>Центральне Подунав'я</th><th>Південне Подунав'я</th><th>Абсолютна хронологія</th></tr>
<tr><td rowspan="3">Рання КЛСК</td><td>Перший, етап</td><td>Мезоліт і КЛСК</td><td>Формування КЛСК</td><td>Культура Старчево</td><td>5600\5500–5350 calBC</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Ранній етап</td><td colspan="3">Фаза Бічке-Біня</td><td rowspan="2">5450–5300\5250 calBC</td></tr>
<tr><td colspan="3">Фаза Мілановце</td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">Пізня КЛСК</td><td>Нотна фаза</td><td colspan="2">Фаза Кештели (Keszthely)</td><td rowspan="2">5300\5250–5000\4900 calBC</td></tr>
<tr><td>Фаза Желіз</td><td>Желіз і Кештели</td><td>Фаза Кештели</td></tr>
</table>

Таблиця Е.3

Результати радіовуглецевого датування пам'яток КЛСК Волині і Подністер'я

Пам'ятка	Лабораторний номер	Років тому	Література
Рівне I	Ki–12506	6570±60 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Рівне I	Ki–12508	6475±80 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Голишів II	Ki–12502	6380±80 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Голишів II	Ki–12507	6425±80 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Голишів II	Ki–8078	6220±90 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Голишів II	Ki–8078	6270±90 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Гірка Полонка	Ki–8078	5950±80 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Гнідава	Ki–8078	5825±90 B.P.	Котова та ін., 2007, с.415.
Більшівці I	Ki–8078	6280±80 B.P.	Ткачук, 2010, с. 43.
Більшівці I	Ki–8076	6330±70 B.P.	Ткачук, 2010, с. 43.
Більшівці I	Ki–8077	6450±80 B.P.	Ткачук, 2010, с. 43.
Майнова Балка	Ki–11243	6430±140 B.P.	Гаскевич, 2007, с. 131.
Майнова Балка	Ki–11242	6310±150 B.P.	Гаскевич, 2007, с. 131.
Звяжиця	Poz-16475	6240±40 BP	Dębiec, 2007 a, s. 56–59, 61–62
Звяжиця	Poz-16477	6170±40 BP	Dębiec, 2007 a, s. 56–59, 61–62
Звяжиця	Poz-16478	6690±60 BP	Dębiec, 2007 a, s. 56–59, 61–62
Звяжиця	Poz-16479	6070±40 BP	Dębiec, 2007 a, s. 56–59, 61–62

Таблиця Е.4

Синхронізація розвитку культури лінійно-стрічкової кераміки, буго-дністровської культури, культур Старчево, Кріш–Кереш і Вінча (за С. Кадровим, 2007, із доповненнями автора)

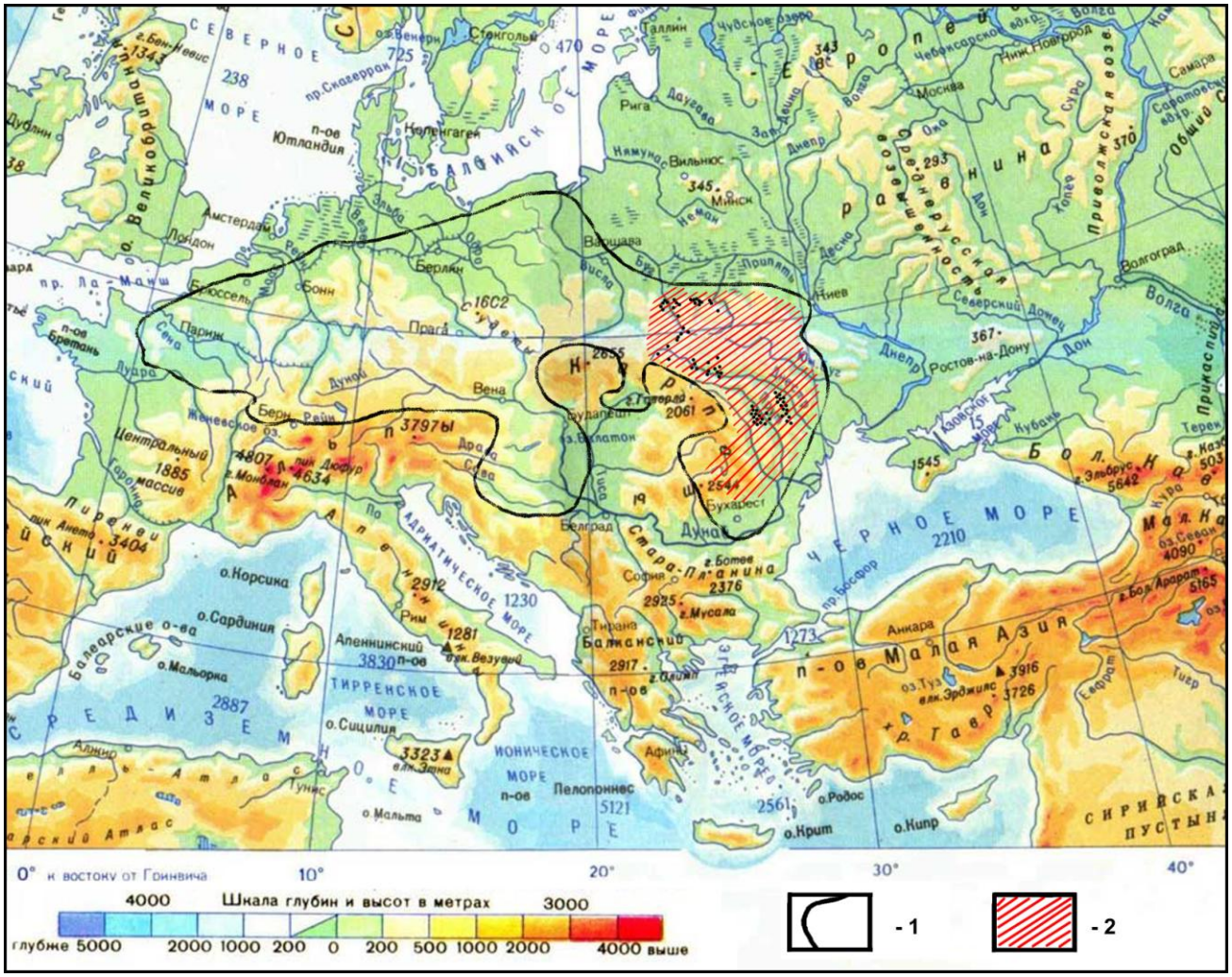
Період	Пд. –Зх. Словаччина	Мало-польща	Войово-дина та пн. Сербія	Нижня течія Тиси і Подунав'я	Верхів'я Тиси	Басейн Дністра та Пд. Бугу	Басейн Західного Бугу
5100/5000 – 4900/4800 рр. до н. е.	Желізовська	Желізовська	Вінча Б2	Вінча Б2	Альфельд КЛК II	БДК / КЛСК	КЛСК
5350/5200 – 5100/5000 рр. до н.е.	Нотова	Нотова	Вінча Б1	Вінча Б1	Альфельд КЛК I	БДК / КЛСК	КЛСК
5550/5500 – 5350/5300 рр. до н.е.	Мілановіце	Зофіпольська	Вінча А	Вінча А	Сатмар II	БДК / Кріш	КЛСК
	Мілановіце	Гнеховіцька	Вінча А	Вінча А	Сатмар II	БДК / Кріш	КЛСК
6200–5500 рр. до н.е.	Біна	–	Старчево-Спіралоїд Б	Кріш–Кереш	Сатмар I	БДК / Кріш	–
	Нітра-Гурбаново	–	Старчево-Лінар Б	Кріш–Кереш	Мехтелек	БДК / Гребениківська	

Таблиця Е.5

Періодизація та хронологія пам'яток
Верхнього і Середнього Подністер'я та Західного Побужжя

Період		**Хронологія**	**Пам'ятки**	
			Подністер'я	**Західного Побужжя**
І період "донотний"	гнєховіцкий	5550/5500 – 5350/5300 рр. до н.е.	–	–
	зофіпольський		–	Грудек Надбужний, Йосипівка І
ІІ період "нотний"		5350/5200 – 5100/5000 рр. до н.е.	Котоване І, ІІ, Уличне, Колодниця, Більшівці І, Незвисько, Торське	Тадані, Винники, Гончари, Вербковіце-Которув
ІІІ період "желізовський"		5100/5000 – 4900/4800 рр. до н. е.	Блищанка І, Єзупіль І	Подгорце

Додаток Ж
ІЛЮСТРАЦІЇ


0° к востоку от Гринвича
10°
20°
30°
40°
4000
Шкала глубин и высот в метрах
3000
глубже 5000
2000 1000 200 0 200 500 1000 2000
4000 выше
- 1
- 2
Средиземное море
Черное море
Балтийское море
Северное море
Адриатическое море
Тирренское море
Ионическое море
Эгейское море
Малая Азия
Балканский п-ов
Пиренейский п-ов
Апеннинский п-ов
Пелопоннес
Балеарские о-ва
о.Корсика
о.Сардиния
о.Мальорка
о.Сицилия
о.Мальта
о.Крит
о.Кипр
о.Родос
Альпы
Центральный массив
Великобритания
Париж
Берлин
Прага
Вена
Будапешт
Белград
София
Бухарест
Рим
Афины
Анкара
Стокгольм
Таллин
Рига
Вильнюс
Минск
Варшава
Киев
Москва
Волгоград
Ростов-на-Дону
Севастополь
Одесса
Стамбул
Измир
Тунис
Алжир
Триполи
Тирана
Дунай
Волга
Днепр
Дон
Висла
Рейн
Сена
Эльбрус 5642
Ararat 5165
Везувий 1281
Этна 3323
Олимп 2917
Крит 2561
Пелопоннес 5121
Корсика 2912
Сардиния 3404
Мальорка 1230
Сицилия 3323
Мальта 1273
Родос 1545
Кипр 2210
Крит 2561
Пелопоннес 5121
Балканский 2917
Апеннинский 3830
Пиренейский 3404
Центральный 1885
Альпы 4807
Монблан 4634
Пик Дюфур 4634
Пик Анета 3404
Везувий 1281
Этна 3323
Олимп 2917

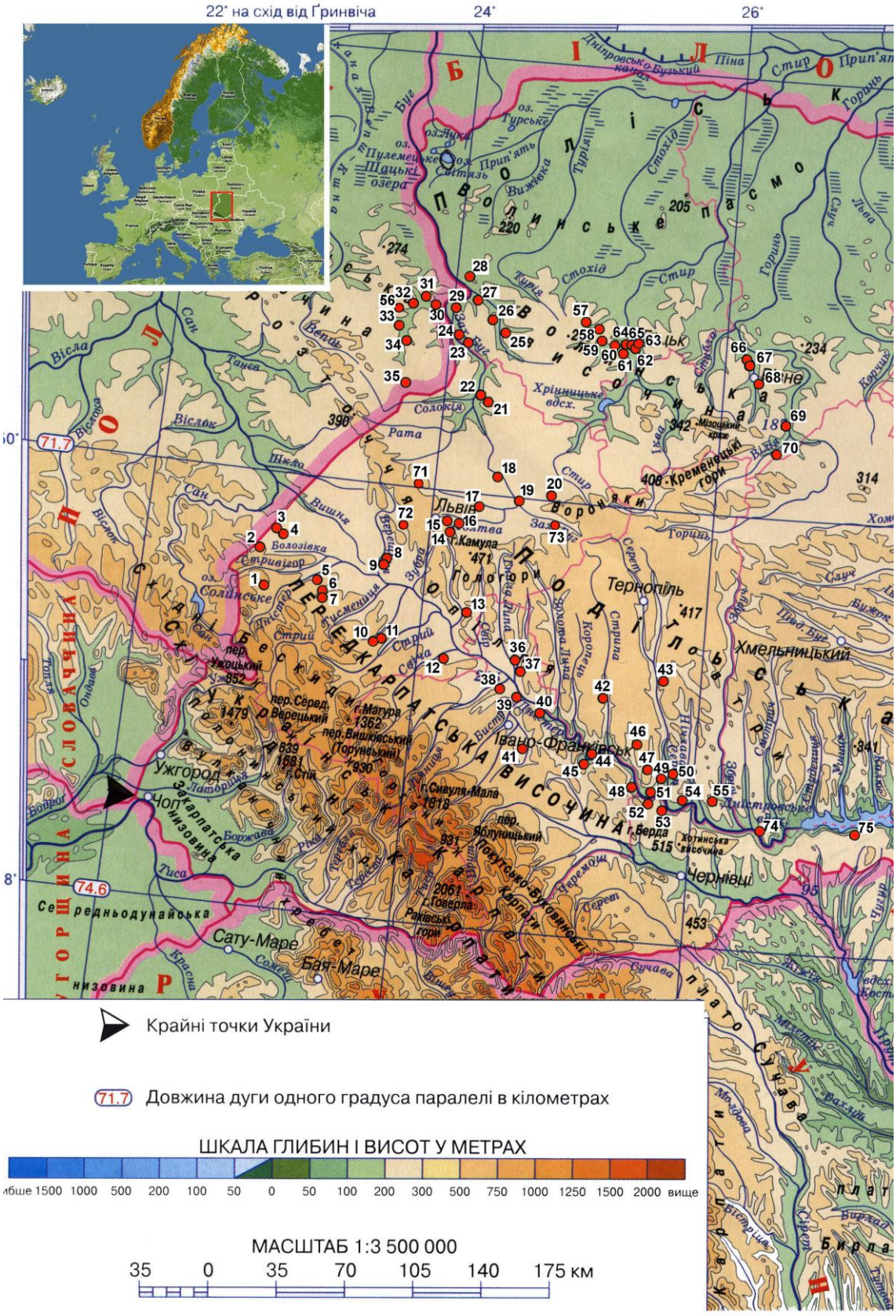


Рис. Ж.2. Карта пам'яток КЛСК

1 – Біличі II; 2 – Губичі II; 3 – Дроздовичі III; 4 – Міжинець II; 5 – Кульчиці VI; 6 – Котоване II; 7 – Котоване I; 8 – Березець; 9 – Комарно; 10 – Уличне; 11 – Колодниця; 12 – Корчівка; 13 – Чорний Острів; 14 – Гончари; 15 – Винники (ур. Лазки); 16 – Підберізці; 17 – Хренів VI; 18 – Тадані; 19 – Буськ; 20 – Йосипівка I; 21 – Комарів; 22 – Волиця; 23 – Литовеж; 24 – Кречів; 25 – Маркостав; 26 – Зимне; 27 – П'ятидні; 28 – Микитичі; 29 – Лудин; 30 – Ґрудек Надбужний (Gródek Nadbużny); 31 – Свєршув-Колонія (Świerszczów-Kolonia); 32 – Грубешув-Подгурзе (Hrubieszów-Podgórze); 33 – Вербковіце-Которув (Werbkowice-Kotorów); 34 – Ліповець (Lipowiec); 35 – Тарношин (Tarnoszyn); 36 – Бовшів I; 37 – Більшівці I; 38 – Мединя III; 39 – Єзупіль I; IV; V; 40 – Буківна; 41 – Марківці; 42 – Бучач; 43 – Сухостав; 44 – Лука VII; 45 – Незвисько; 46 – Попівці; 47 – Торське; 48 – Стрільче; 49 – Блищанка I; 50 – Більче-Золоте II; 51 – Заліщики; 52 – Звенячин; 53 – Василів; 54 – Синьків; 55 – Іване-Пусте; 56 – Подгорці; 57 – Торчин; 58 – Валентинів; 59 – Одеради; 60 – Баїв; 61 – Коршовець; 62 – Голишів II; 63 – Гнідава; 64 – Гірка Полонка; 65 – Голишів I; 66 – Зозів I; 67 – Зозів II; 68 – Рівне; 69 – Хорів; 70 – Межиріч; 71 – Нова Скварява II; III; 72 – Ставчани IV; 73 – Андріївка IV; VI; XXVIII; 74 – Жванець; 75 – Кормань.

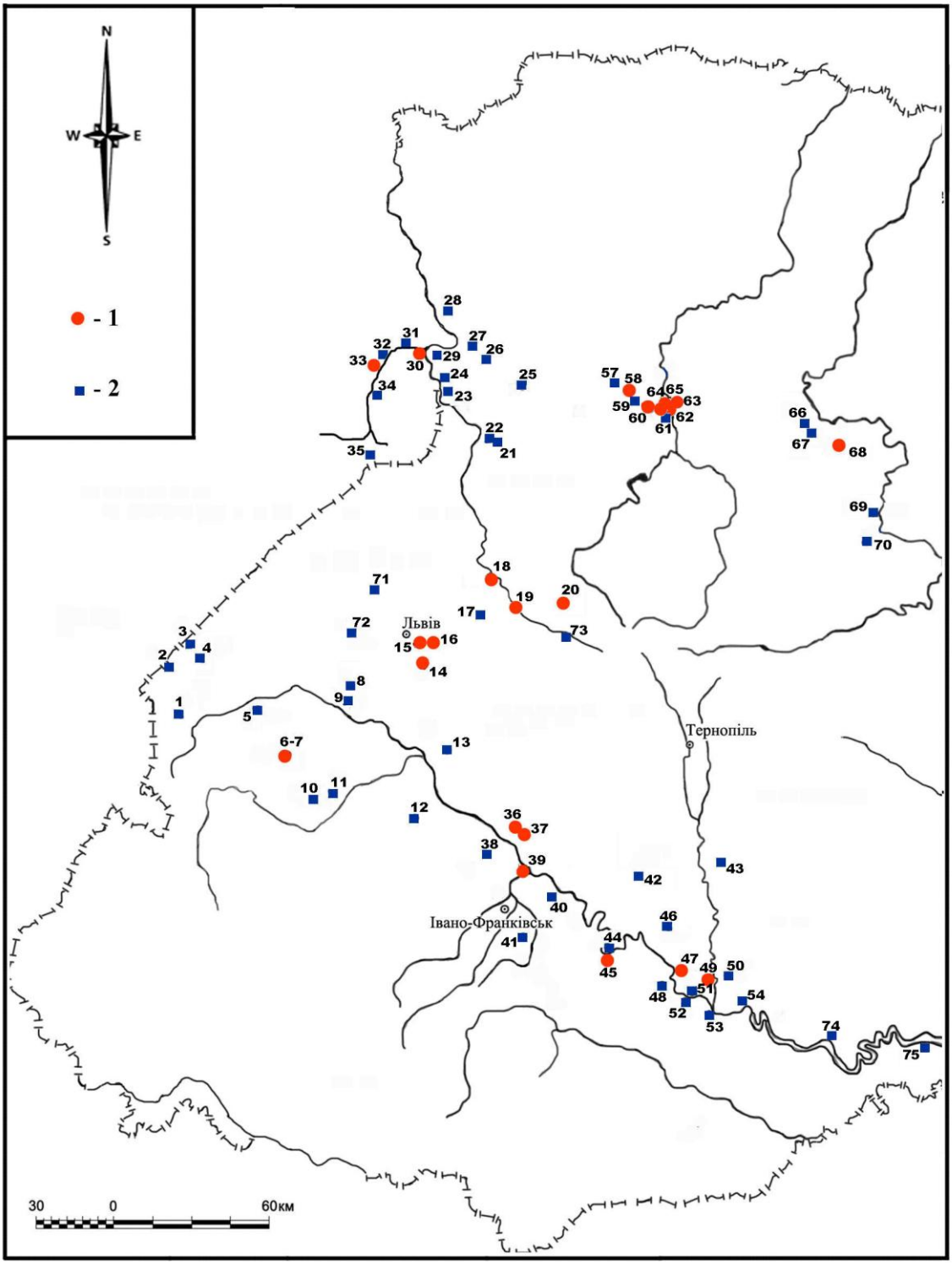


Рис. Ж.3. Стан дослідження пам'яток КЛСК

1 – пам’ятки досліджені методом археологічних розкопок;

2 – пам’ятки досліджені методом поверхневих розвідок і пункти випадкових знахідок.

Номери пам’яток відповідають пунктам КЛСК, які відображені на карті 2



1

MŁODSZA
EPOKA KAMIENNA W POLSCE
(NEOLIT)

NAPISAŁ
LEON KOZŁOWSKI

Z 8 rysunkami w tekście, 32 tablicami i 3 mapami.

WE LWOWIE
NAKŁADEM TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
Z ZASIŁKIEM MINISTERSTWA WYZN. REL. I OŚW. PUBL.
DRUKARNIA UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO POD ZARZĄDEM J. FILIPOWSKIEGO
1924.

2

Рис. Ж.4.

1 – Л. Козловський, фото міжвоєнного періоду.

2 – титульна сторінка монографії Л. Козловського про неоліт Польщі, 1924 р.

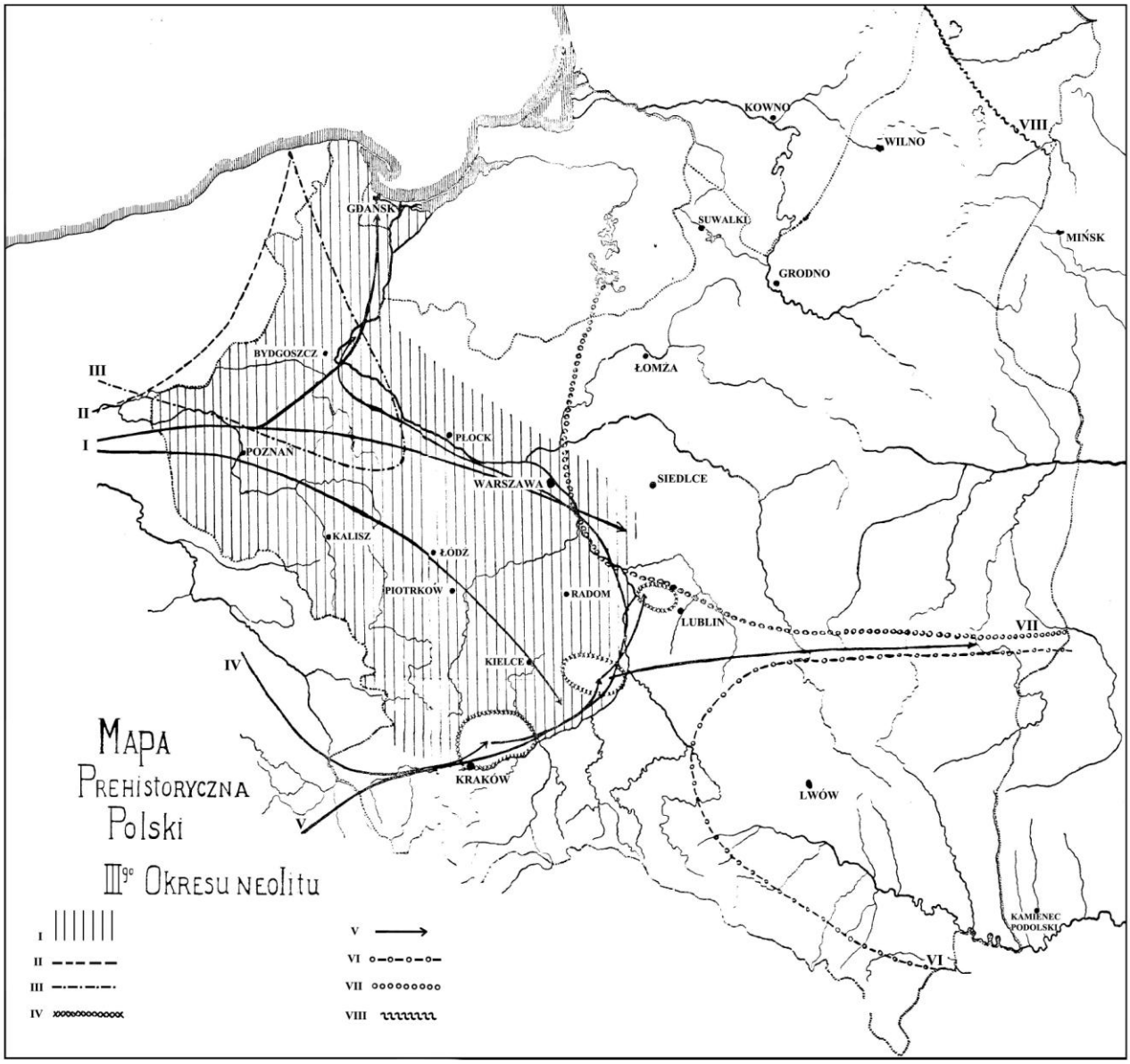


Рис. Ж.5. Карта культур неолітичного періоду на пограниччі Центральної та Східної Європи. (L. Kozłowski, 1924, mapa II)

I – Великопольська культура

II – Культура мегалітичних поховань

III –Культура куявських поховань

IV – Культура “шльонського” лійчастого посуду

V – Культура лінійно-стрічкової кераміки

VI – Надбужанська культура

VII – Балтійська культура

VIII – Олонецька культура.



1

WŁODZIMIERZ ANTONIEWICZ
Profesor Uniwersytetu Warszawskiego

ARCHEOLOGJA POLSKI

ZARYS CZASÓW PRZEDHISTORYCZNYCH
I WCZESNODZIEJOWYCH ZIEM POLSKI

1712 ILUSTRACYJ, 48 TABLIC.
9 MAP



TRZASKA, EVERT I MICHALSKI SP. AKC.
WARSZAWA, KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE 13
GMACH HOTELU EUROPEJSKIEGO

2

Рис. Ж.6.

1 – В. Антонєвич, фото міжвоєнного періоду.

2 – титульна сторінка монографії В. Антонєвича “Археологія Польщі”, 1928 р.

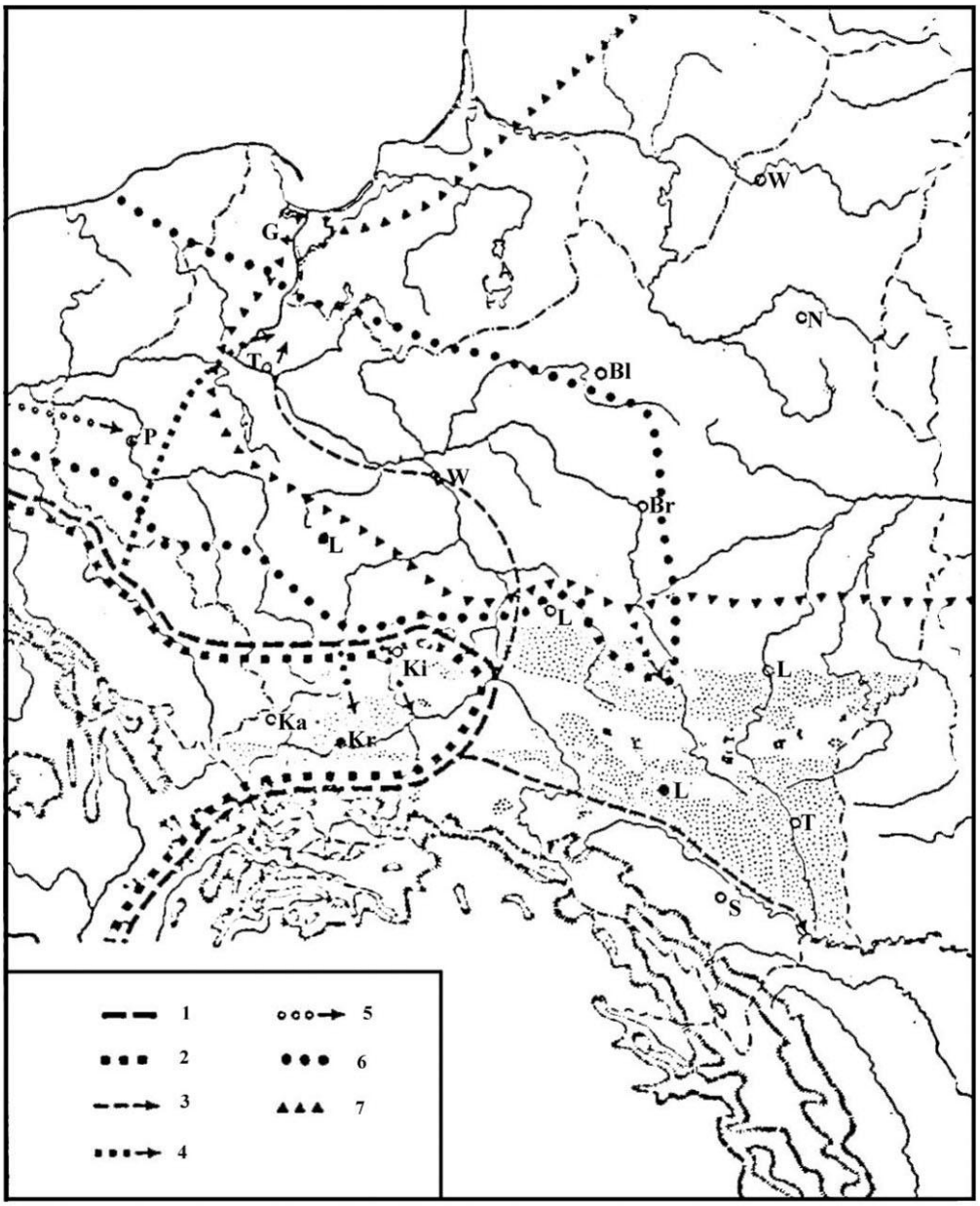


Рис. Ж.7. Карта поширення культур у Польщі в I і II періодах неоліту. (Antoniewicz, 1928, с. 44).

1 – Старша культура лінійно-стрічкової кераміки II періоду

2 – Молодша культура лінійно-стрічкової кераміки III періоду

3 – Напрямок експансії старшої культури лінійно-стрічкової кераміки

4 – Напрямок експансії молодшої культури лінійно-стрічкової кераміки

5 – Дольменова культура

6 – Старша культура кераміки мегалітичної

7 – Культура гребінцевої кераміки.



1

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія Археологічна. Трипільська культура на Україні
Збірник 2. Ч. 1.

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК

ДО ПРОБЛЕМИ
ПОШИРЕННЯ Й ХРОНОЛОГІЇ
ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ
В ЕВРОПІ

Накладом Т-ва Прихильників УВАН
Авґсбурґ 1948

2

Рис. Ж.8.

1 – Я. Пастернак, фото міжвоєнного періоду.

2 – титульна сторінка праці про культуру лінійно-стрічкової кераміки, 1948.

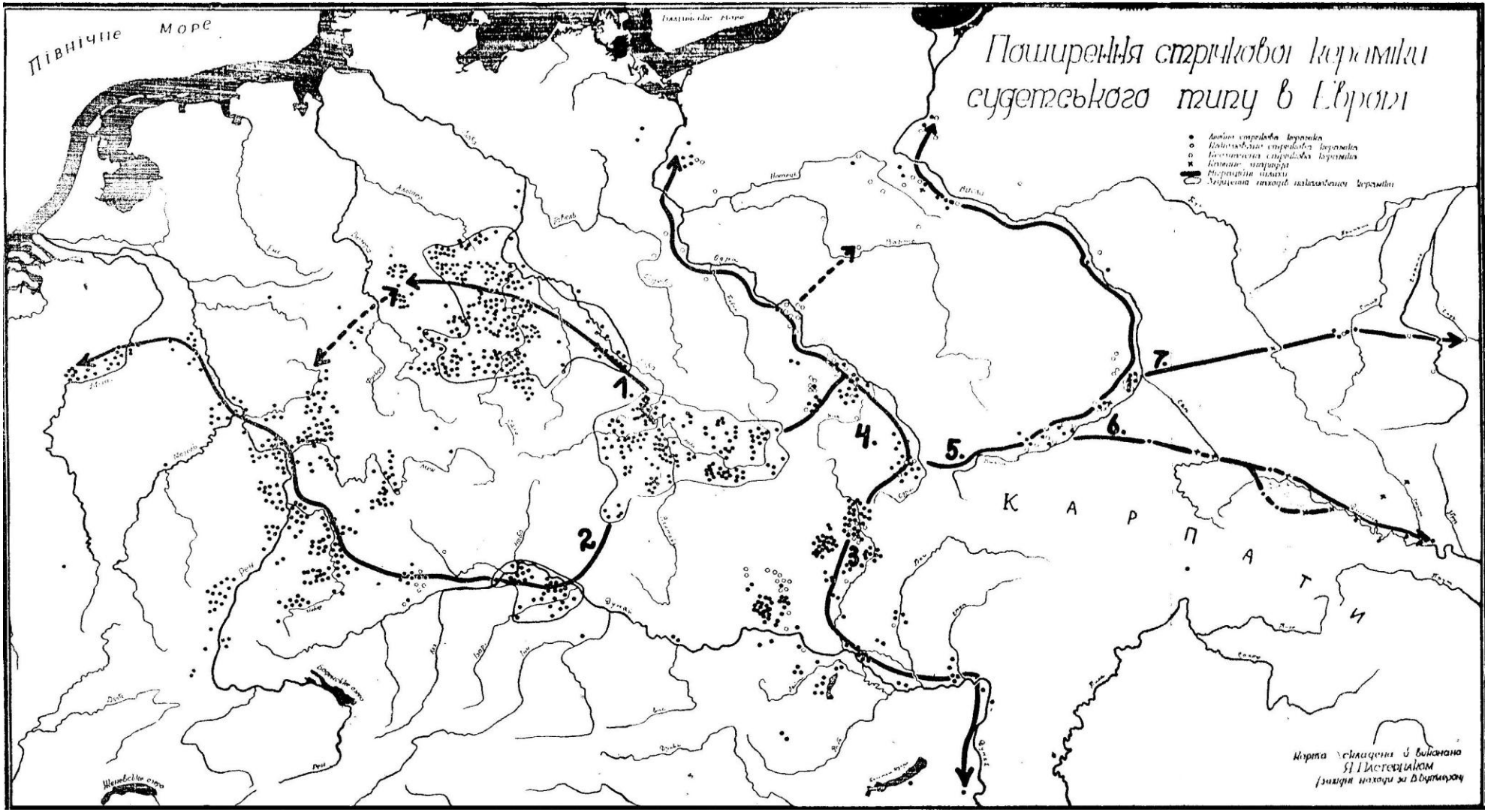


Рис. Ж.9. Шляхи поширення культури лінійно-стрічкової кераміки у Європі. (За Пастернаком, 1948, с. 19, карта).

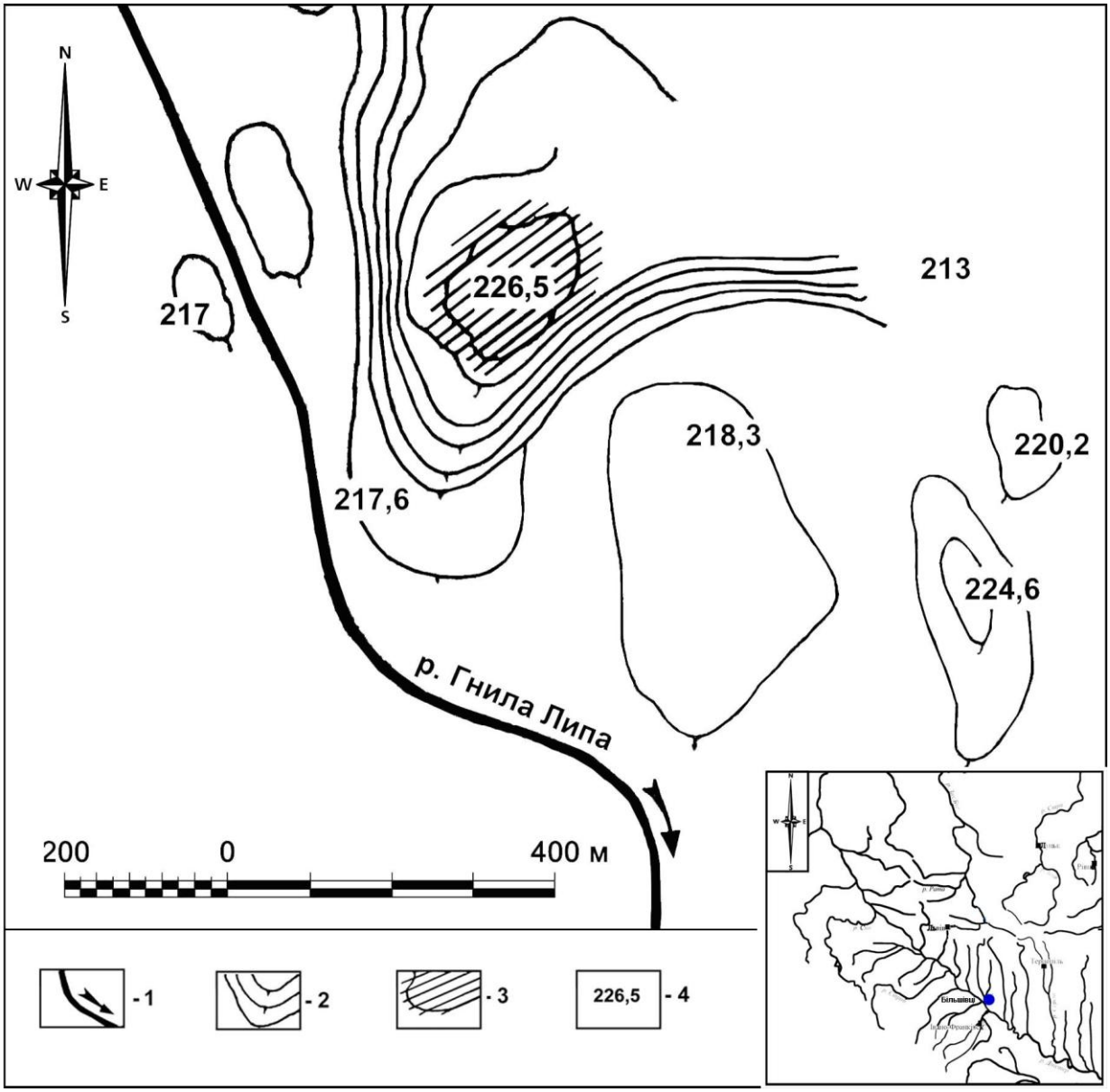


Рис. Ж.10. Топографічні умови розташування поселення Більшівці І:
1 – річка, 2 – горизонталі, 3 – територія поселення, 4 – висота над рівнем моря.
(За Ткачуком та ін., 2005, с. 27).

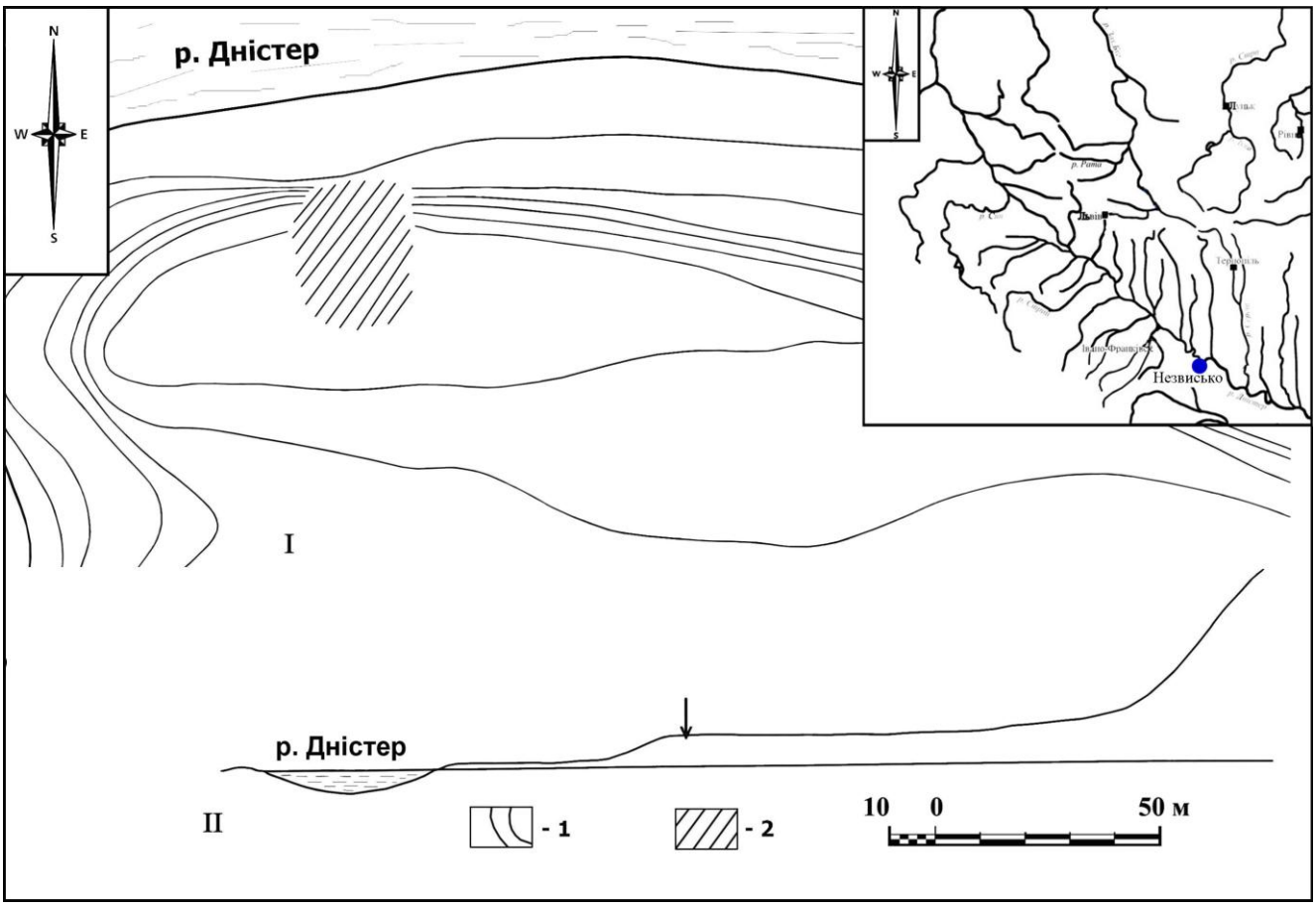


Рис. Ж.11. Топографічні умови розташування поселення Незвисько:
I –план, II – профіль першої тераси;
1 – горизонталі; 2 – поселення.
(Черниш, 1962 а, с. 10).

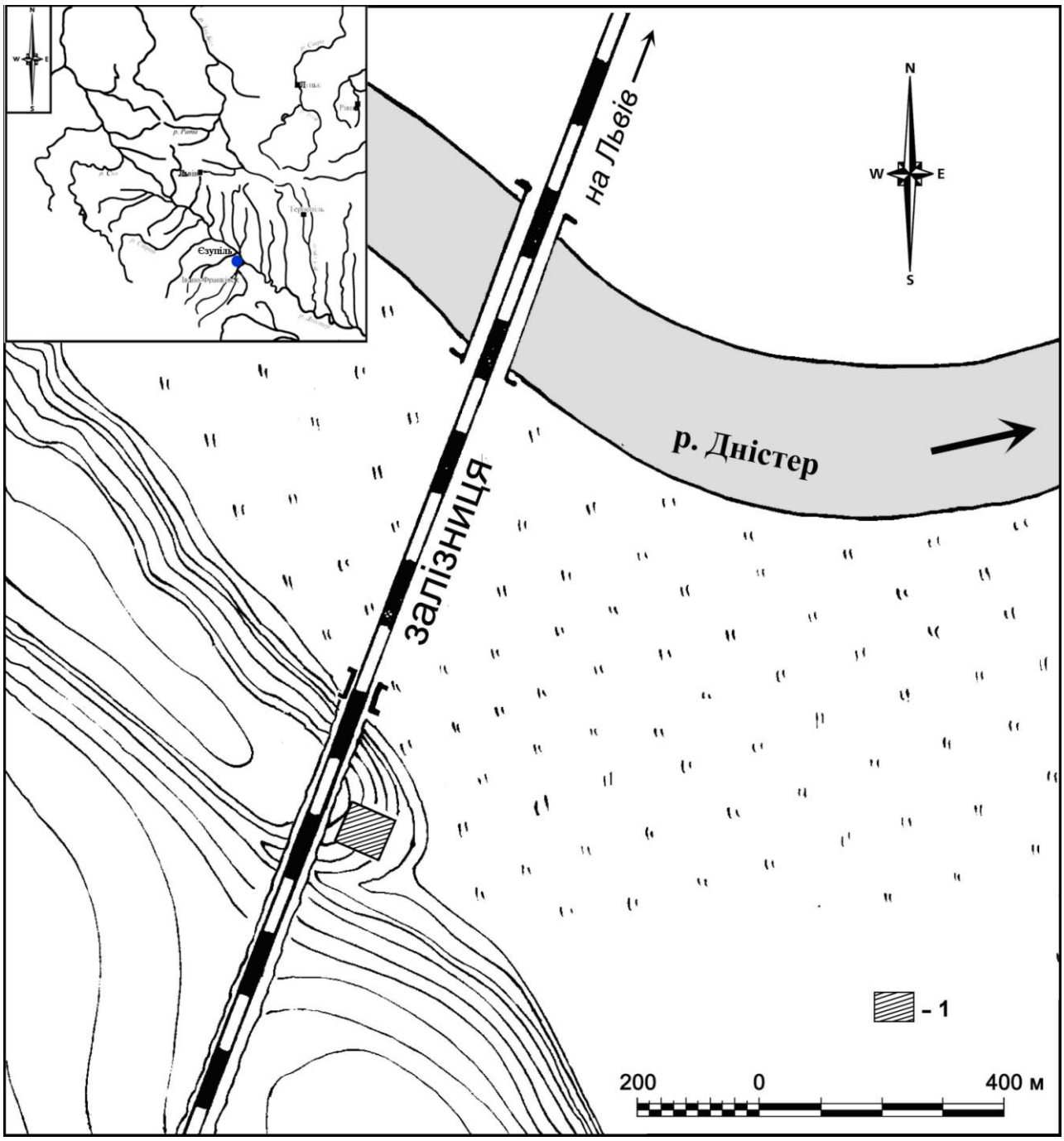


Рис. Ж.12. Топографічні умови розташування поселення Єзупіль І:

1 – поселення КЛСК.

(Ситник та ін., 2008, с. 217).

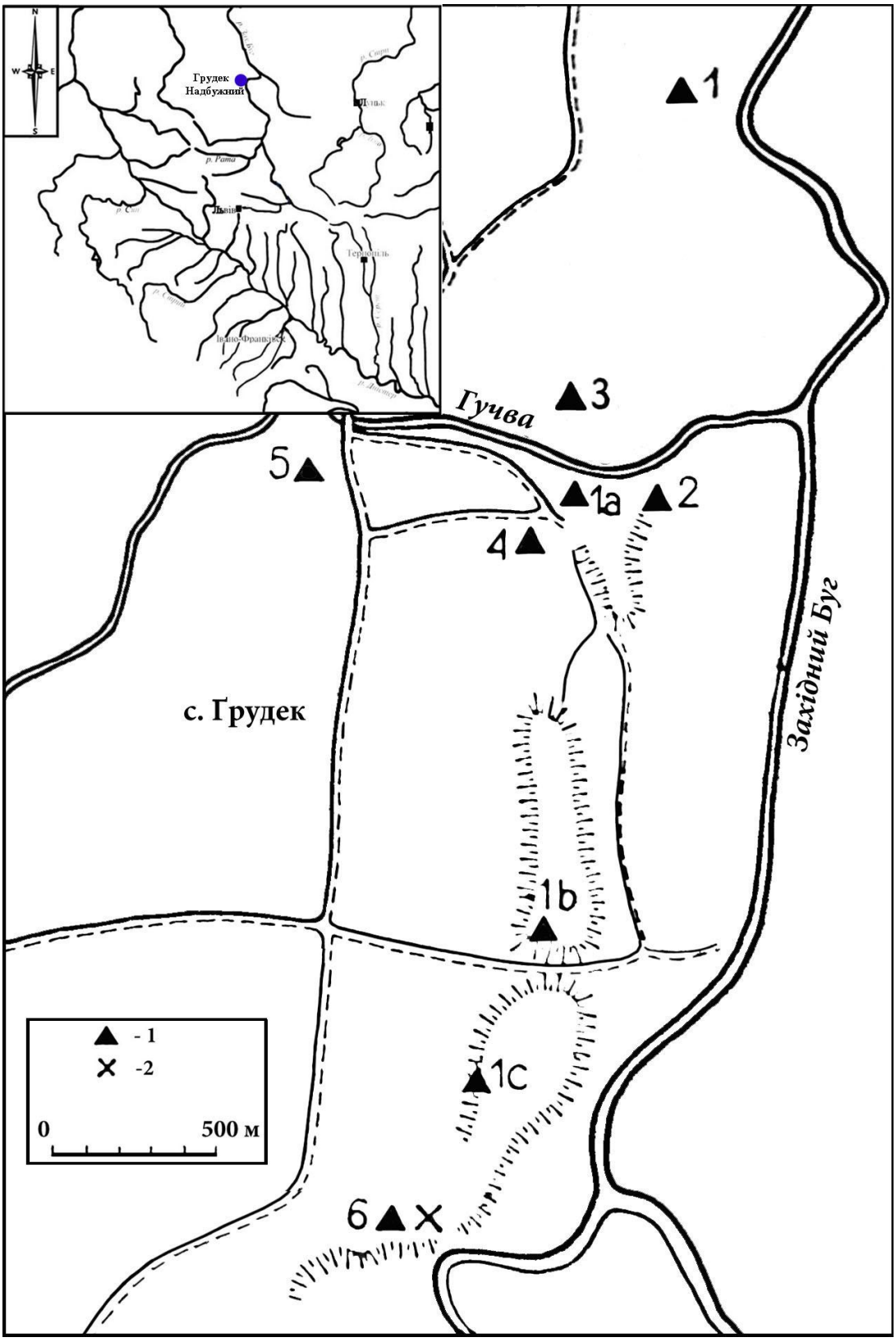


Рис. Ж.13. Топографічні умови розташування поселення Ґрудек Надбужний VI:
1 – поселення; 2 – репер.
(Uzarowiczowa, 1964, s. 429).

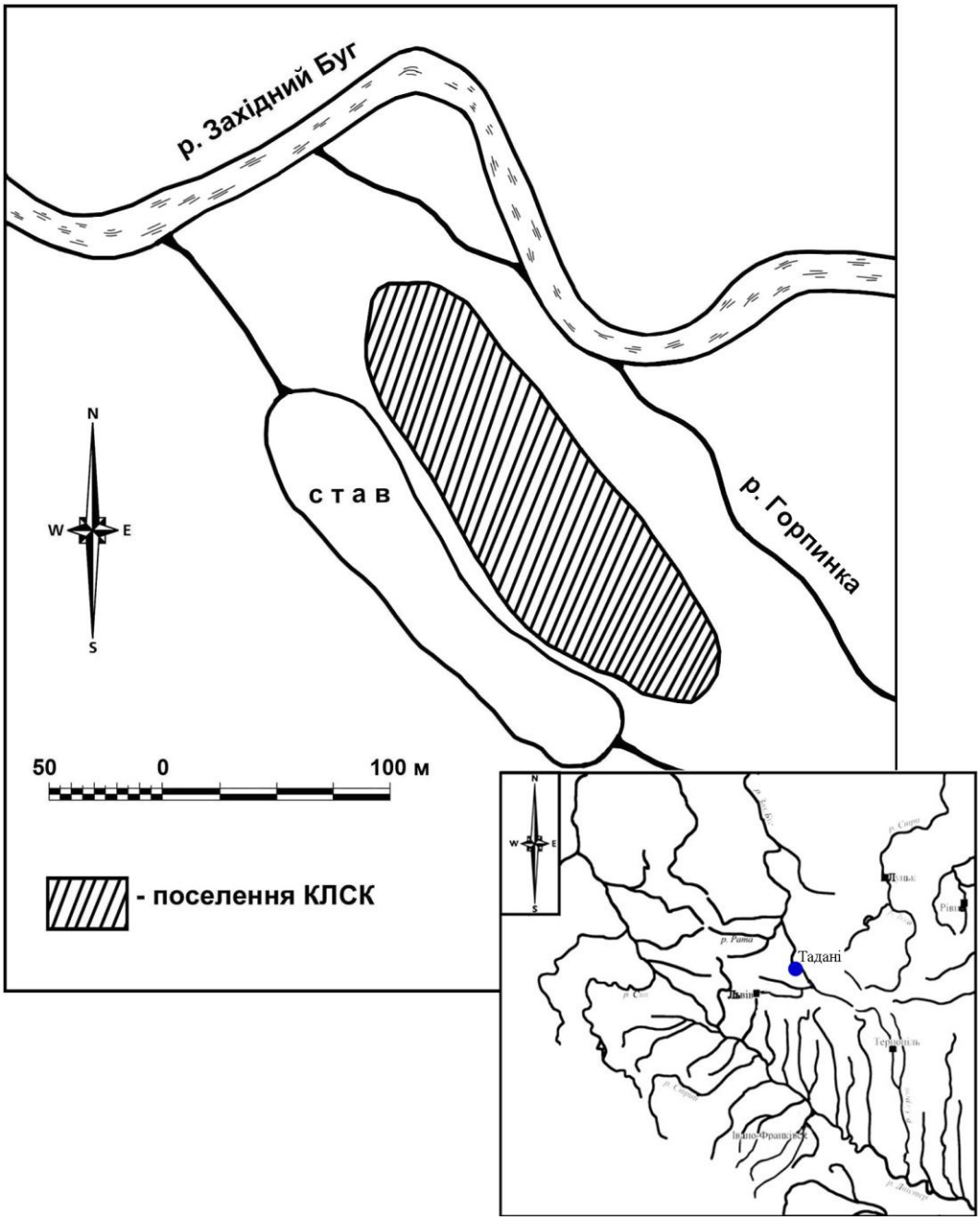


Рис. Ж.14. Топографічні умови розташування поселення Тадані: (Пелещишин, 1978, с. 31).

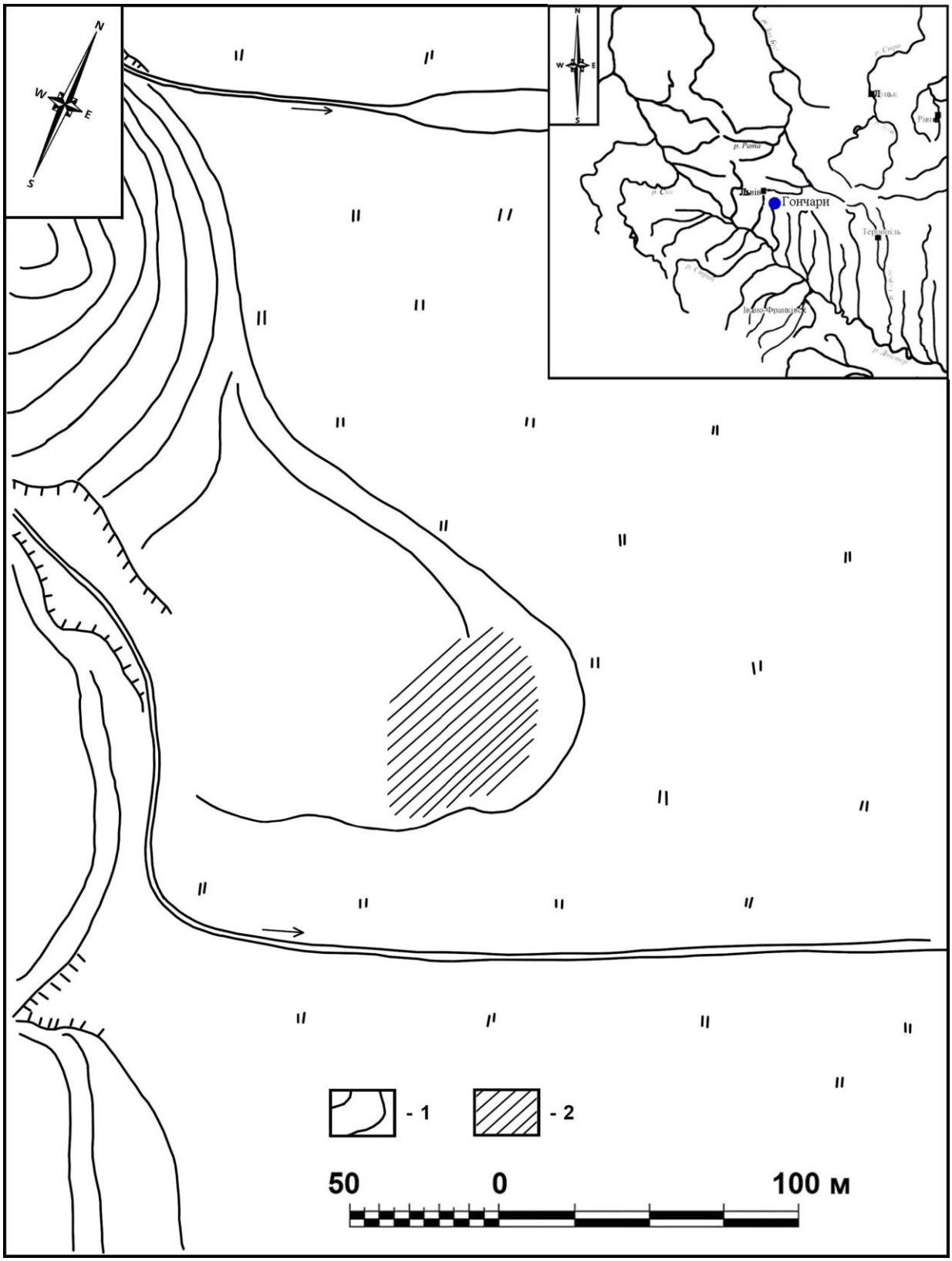


Рис. Ж.15. Топографічні умови розташування поселення Гончари:
1 – горизонталі; 2 – поселення.
(Пелещишин, 1984, с.21).

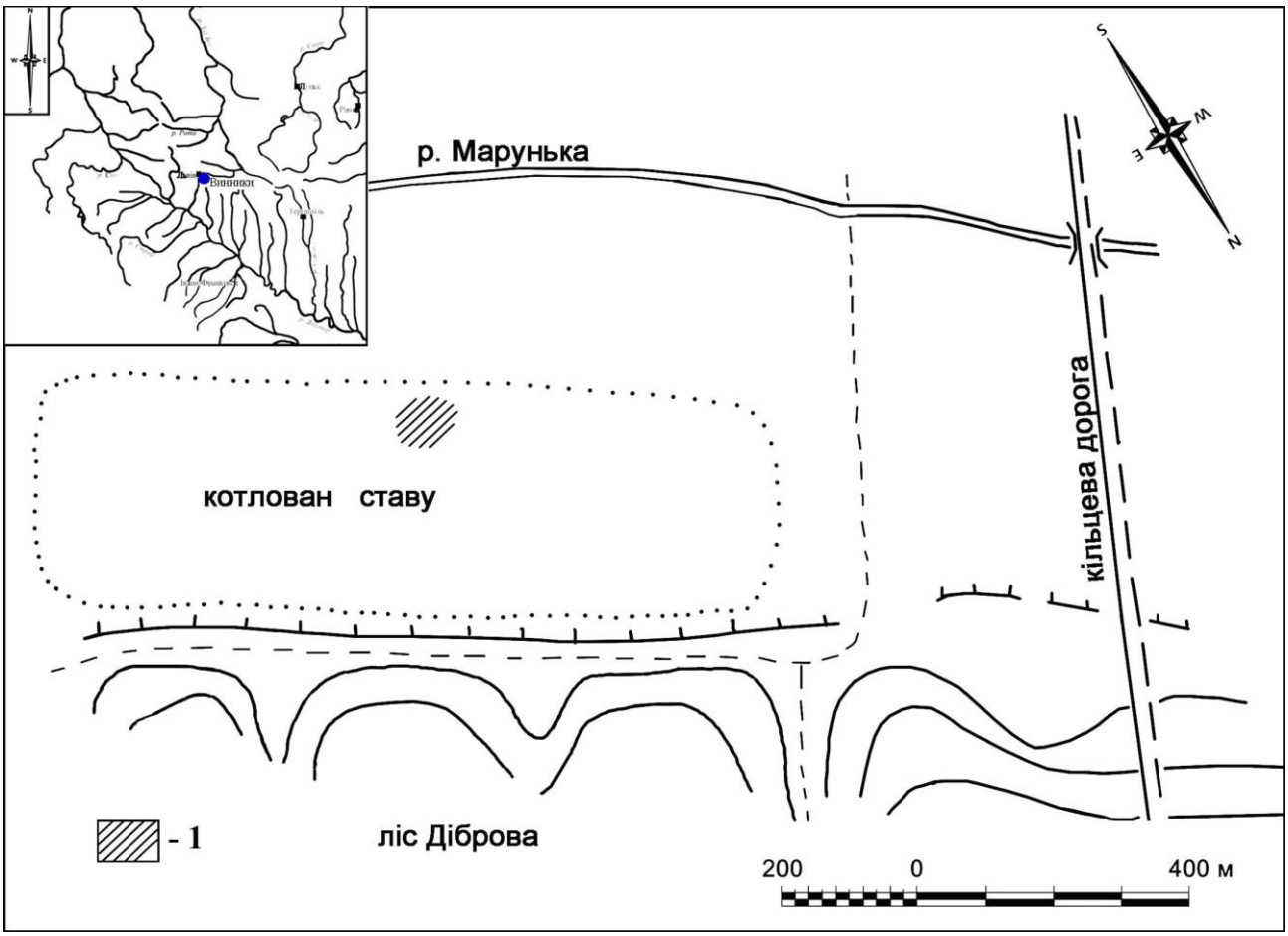


Рис. Ж.16. Топографічні умови розташування поселення Винники:
1 – поселення КЛСК.
(Бандрівський, 1991, с. 49).

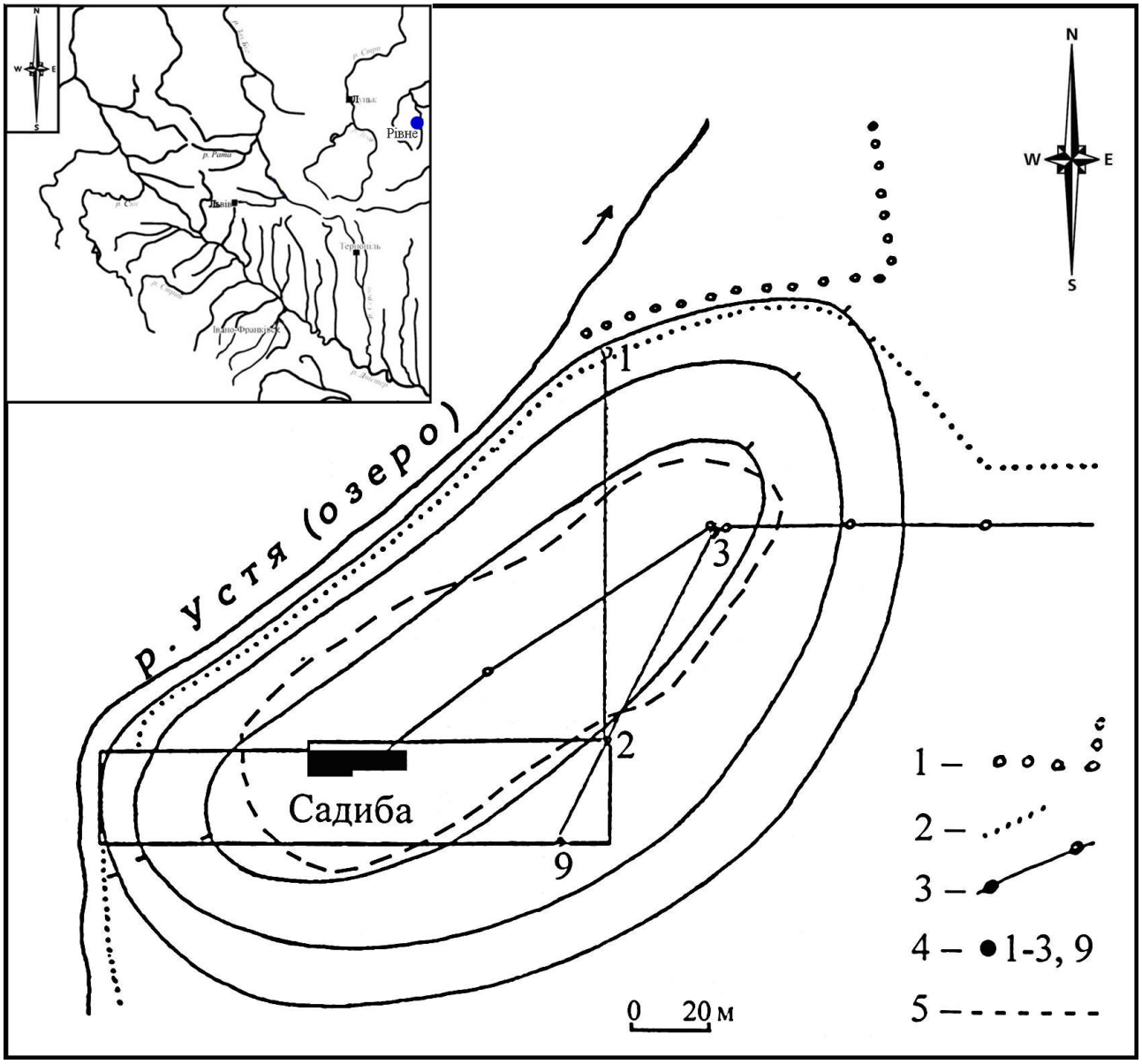


Рис. Ж.17. Топографічні умови розташування поселення Рівне:
1 – насадження верб; 2 – кордон орного поля; 3 – лінія електропередачі;
4 – наземні репери; 5 – межа поселення. (За Охріменком, 2009, с. 100).

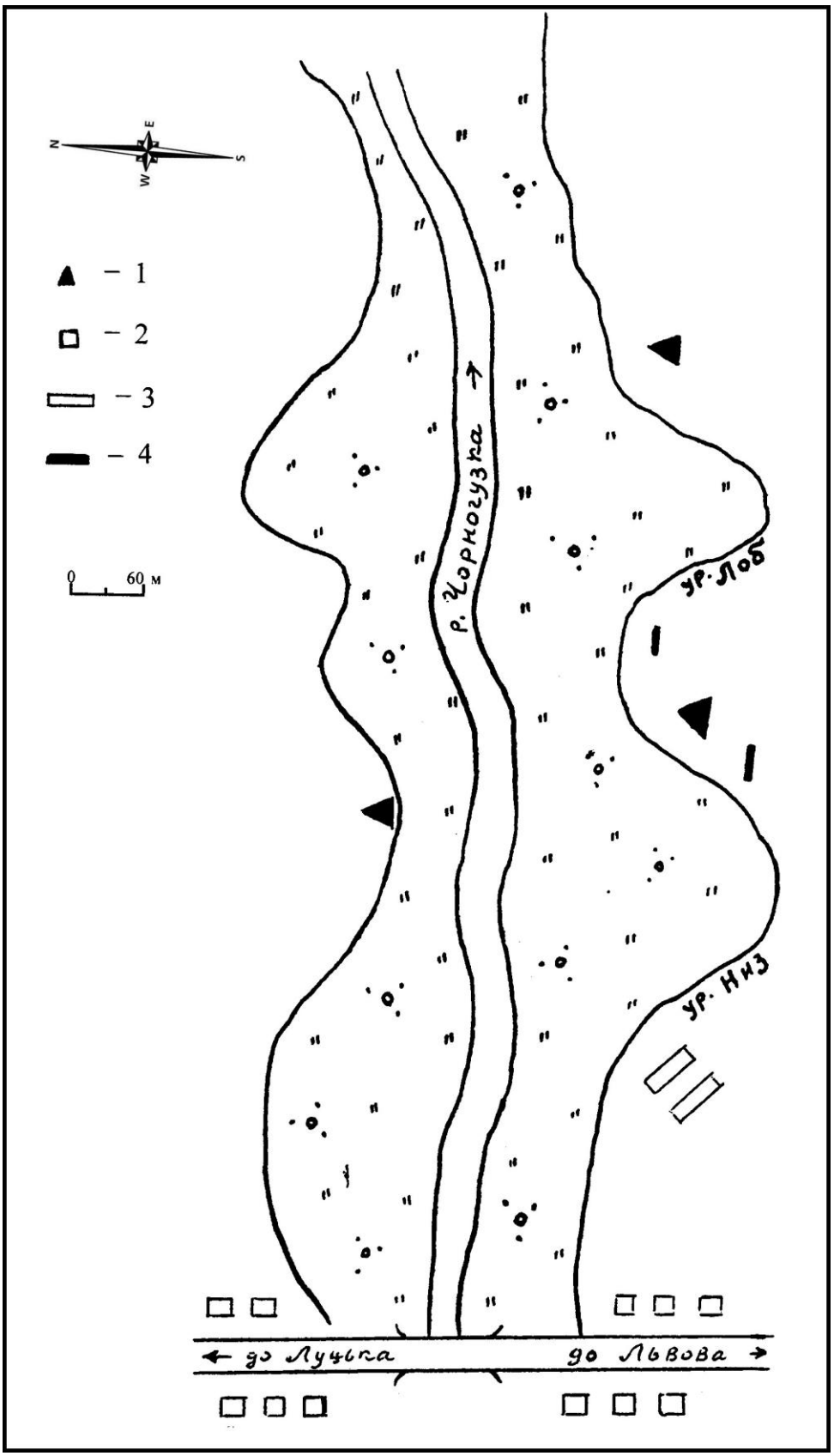


Рис. Ж.18. Гірка Полонка. Ситуаційний план неолітичних поселень:
1 – поселення КЛСК; 2 – будинки села; 3 – парники; 4 – розкопи.
(За Охріменком, 2009, с. 145).

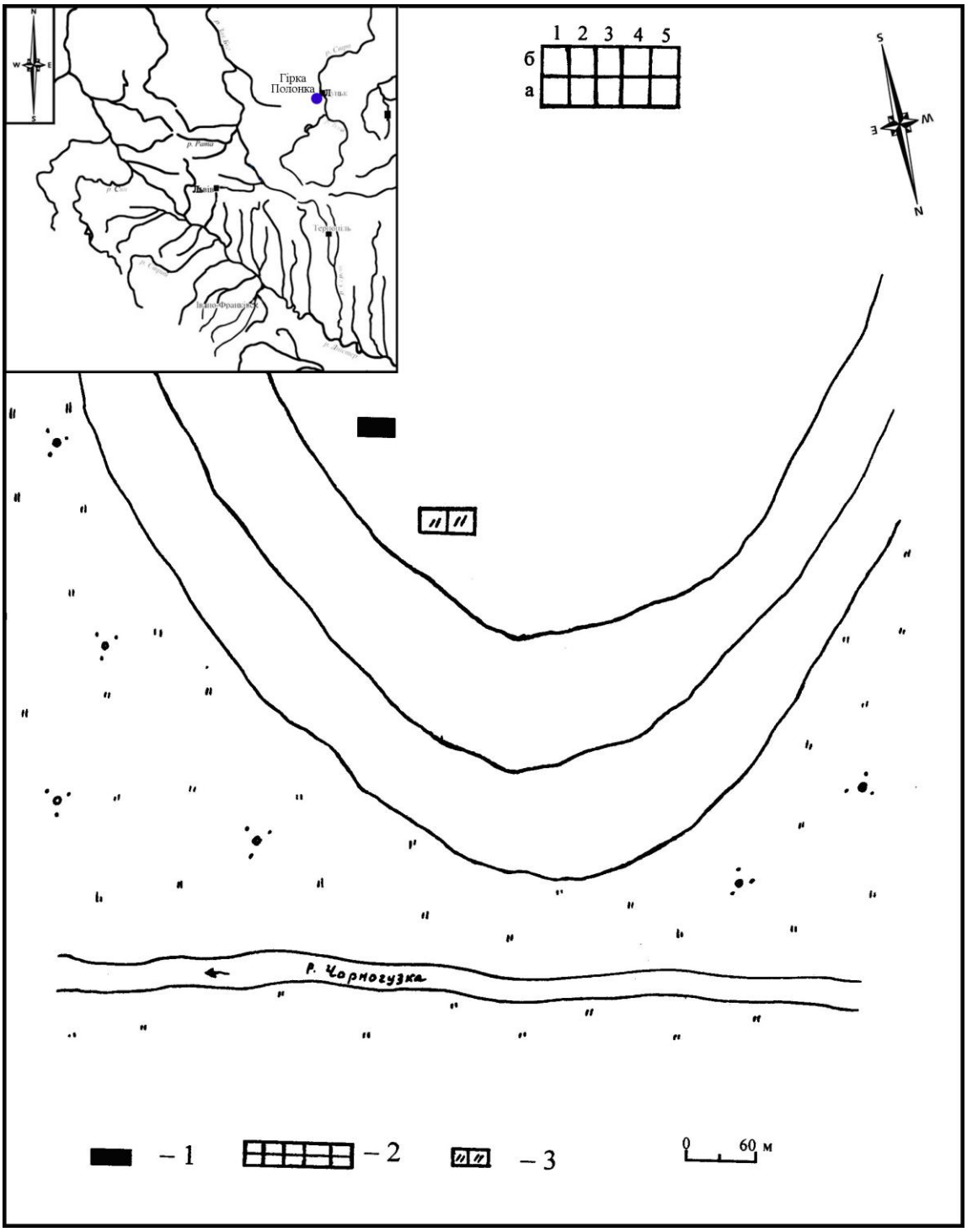


Рис. Ж.18. Ситуаційний план поселення Гірка Полонка, урочище Лоб:
1 – захоронення культури волино-люблінської;
2 – розкоп об’єкта КЛСК № 1; 3 – розкоп об’єкта КЛСК № 2.
(За Охріменком, 2009, с. 146).

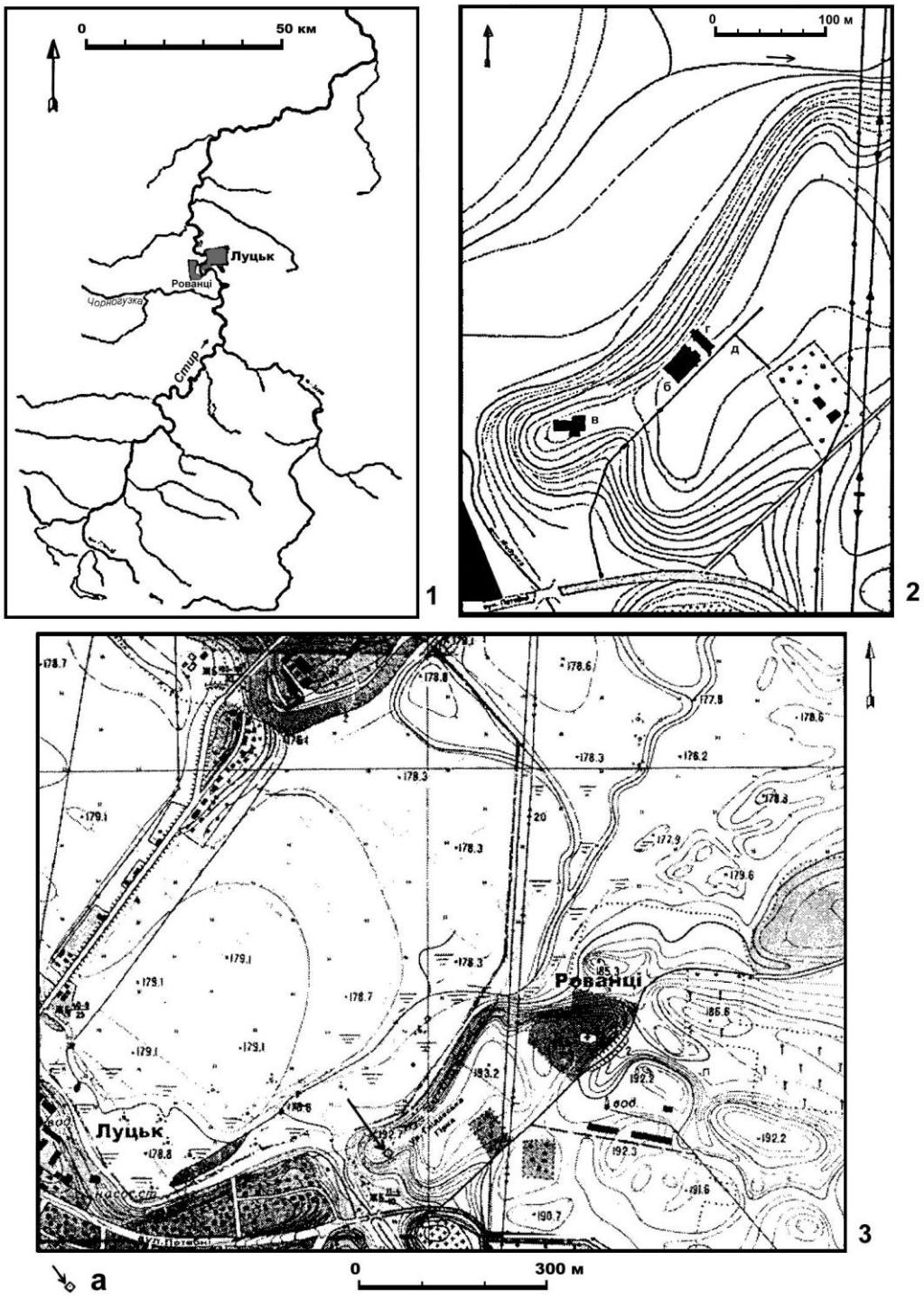


Рис. Ж.19.

1 – карта річкової системи середньої течії р. Стир;

2 – топографічний план урочища Гнідавська Гірка з позначенням місць розташування розкопів 2009–2010 рр.: б – розкоп 10; в – розкоп 11; г – розкоп 12; д – траншея; 3- розміщення урочища Гнідавська Гірка на топографічній карті: а – місце проведення розкопок 2010 р.

(За Златогорським, Бардецьким, 2011, с. 83).

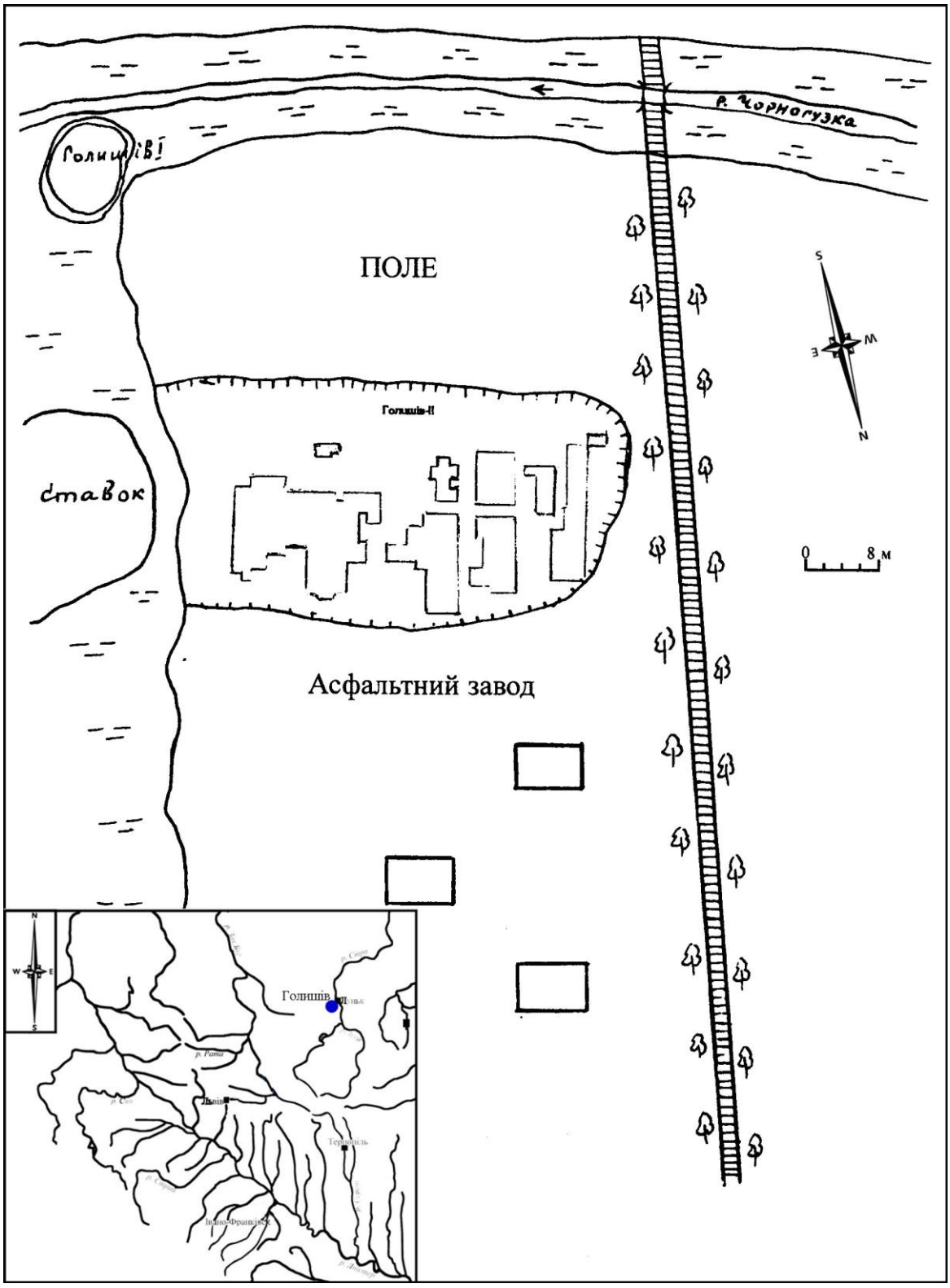


Рис. Ж.20. Ситуаційний план поселення Голишів II.

(За Охріменком, 2009, с. 110).

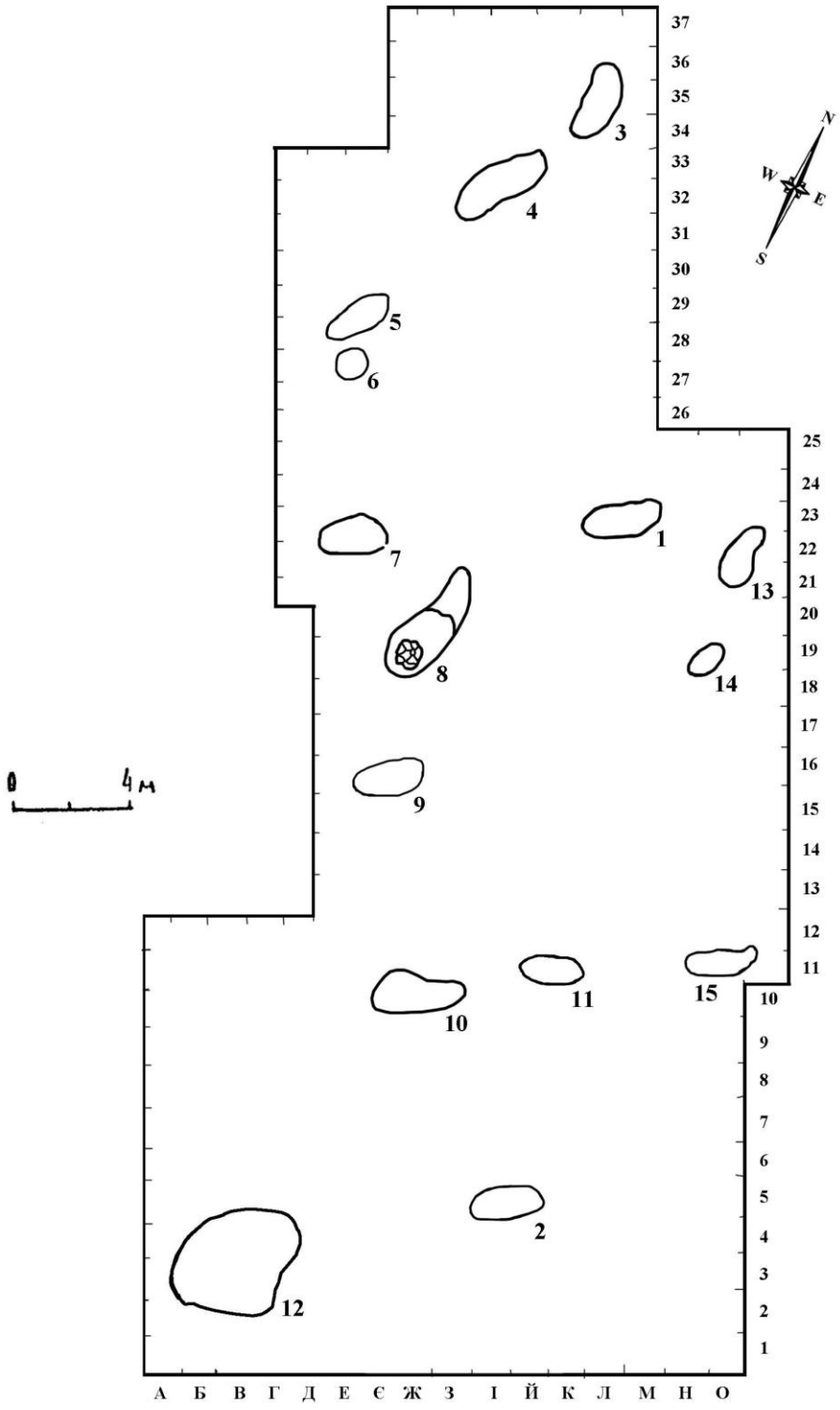


Рис. Ж.21. Тадані. Загальний план розкопок 1977–1979 рр.

(За Пелещишином, 1999 б, с.)

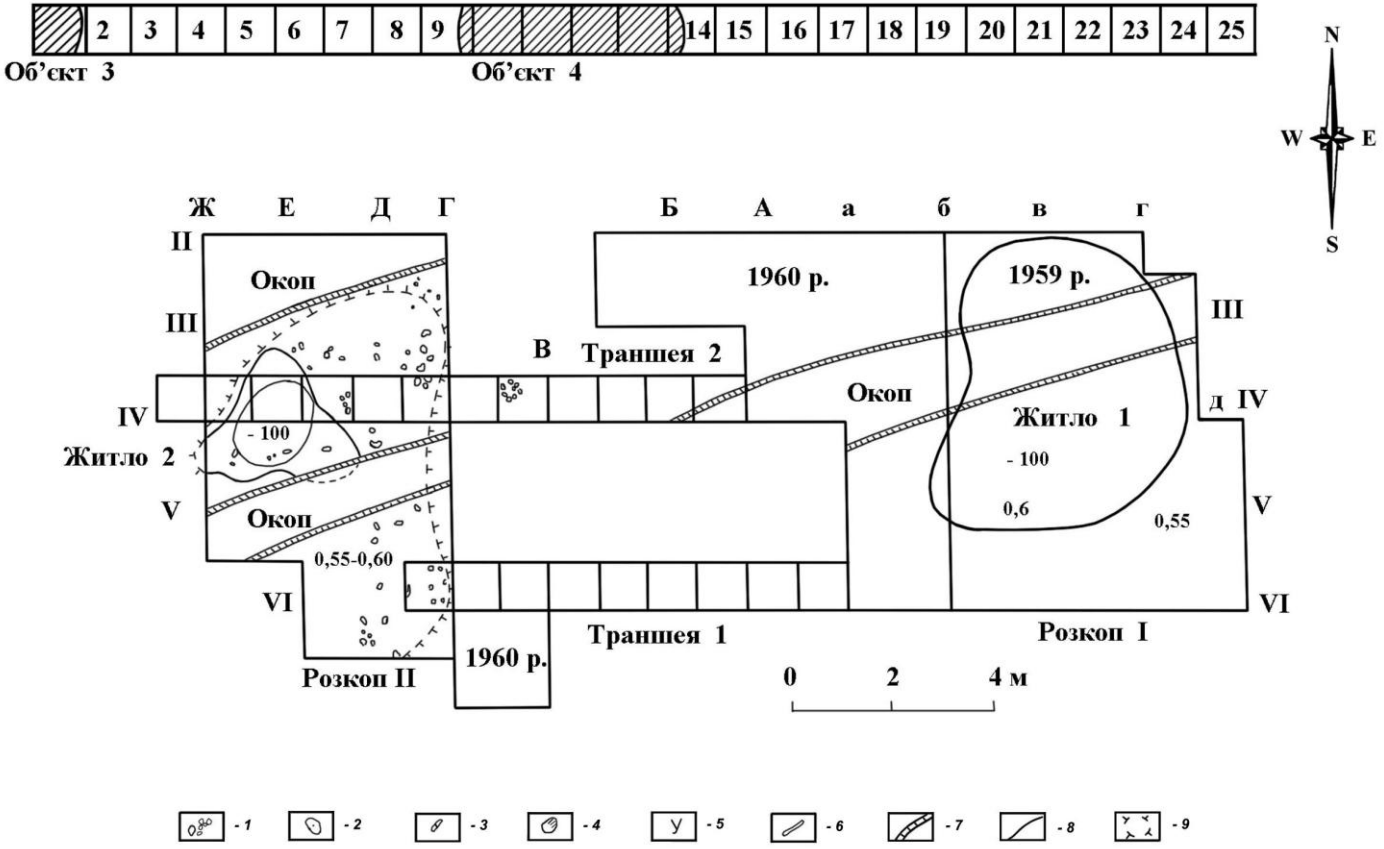


Рис. Ж. 22. Торське. Загальний план розкопок 1959–1960 рр.

(За Черниш, 1962 б, с.84).

Пояснення до умовних позначень на с.

Умовні позначення до Рис. Ж.22

1 – фрагменти кераміки

2 – обмазка

3 – кремінь

4 – камінь

5 – вугілля

6 – кістки

7 – межі окопів

8 – каміння

9 – межі скупчення артефактів

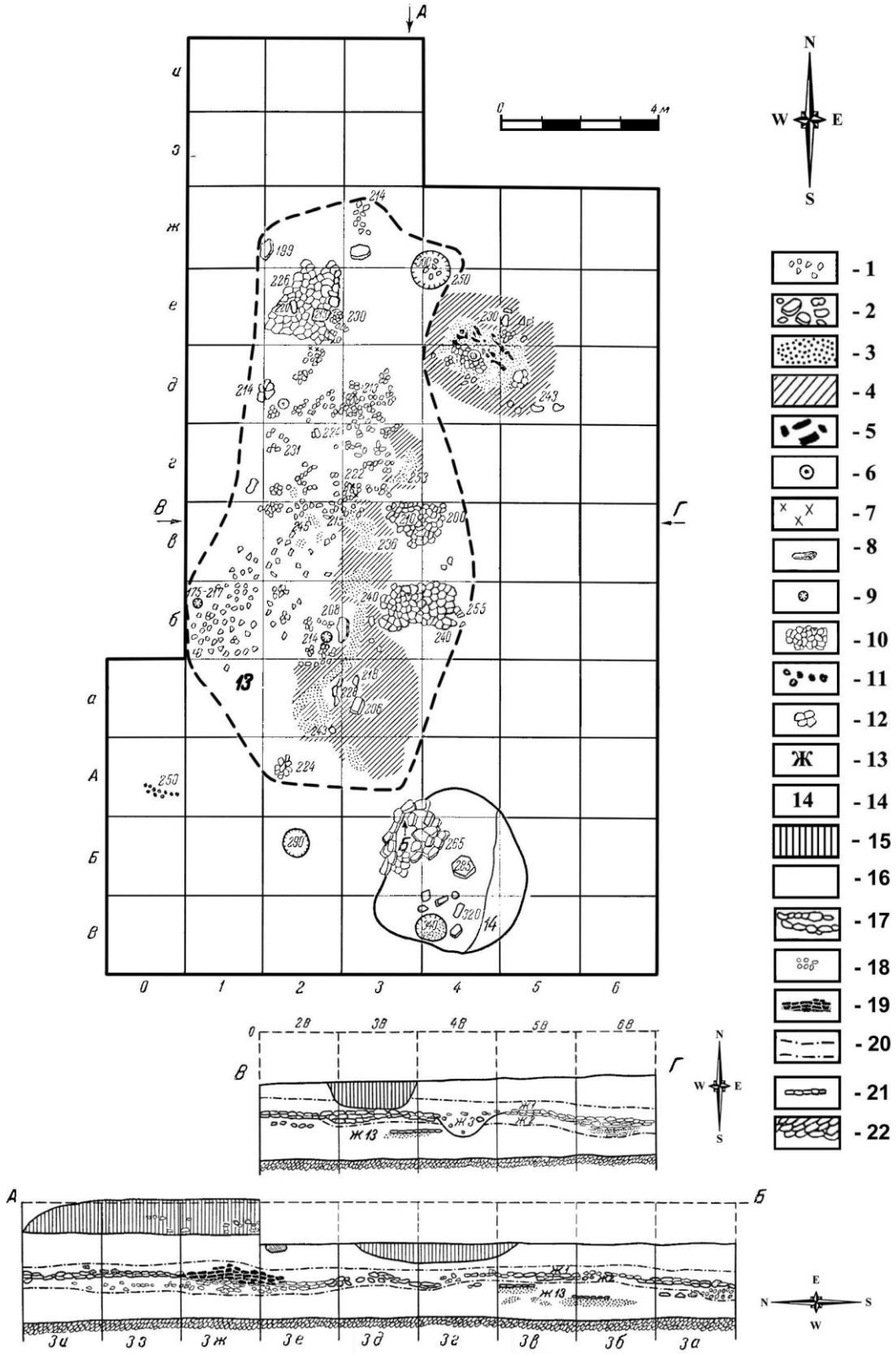


Рис. Ж. 23. Незвисько. Наземний об’єкт № 13. Дослідження 1950-х рр. (За Чениш, 1962 а, с. 12, 18).

Пояснення до умовних позначень на с.

Умовні позначення до Рис. Ж.23.

1. кераміка
2. каміння
3. вугілля
4. обпалена материкова глина
5. кістки
6. вугілля від стовпів
7. кремінь
8. долото
9. стовпові ямки
10. глинобитні площадки
11. грузила
12. глиняні вальки поховання
13. житло
14. № об’єктів
15. гумус
16. суглинок
17. глиняна обмазка (профіль)
18. ракушки Unio
19. обмазка печі
20. межі трипільського культурного шару
21. глинобитні площадки житла 13 (профіль)
22. шар гальки, материк.

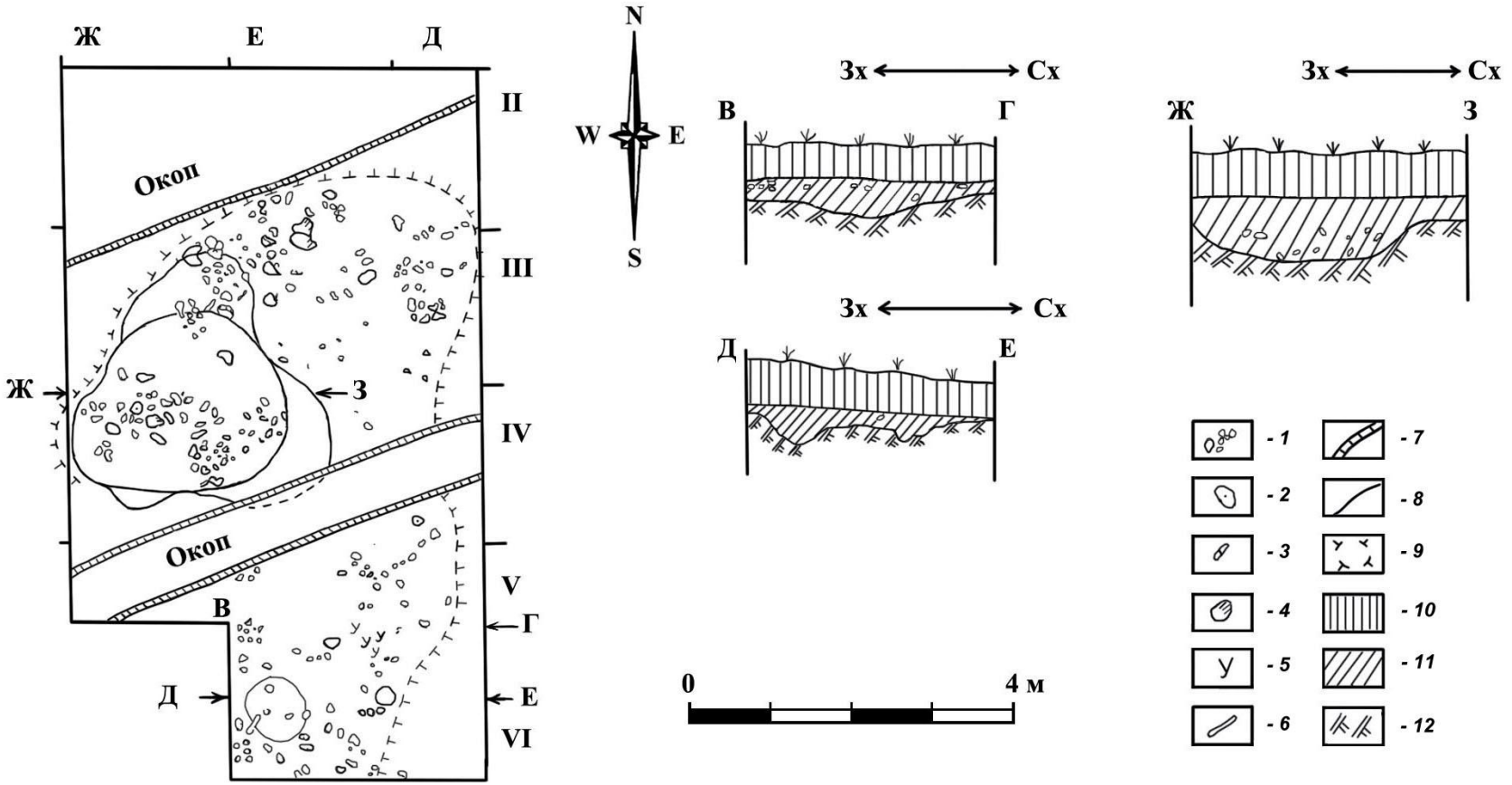


Рис. Ж. 24. Торське. План та перерізи наземного об’єкту. Дослідження 1959–1960 рр.

(За Пасссек, Черниш, 1963, с. 21).

Пояснення до умовних позначень на с.

Умовні позначення до Рис. Ж.24.

1 – фрагменти кераміки

2 – обмазка

3 – кремінь

4 – камінь

5 – вугілля

6 – кістки

7 – межі окопів

8 – каміння

9 – межі скупчення артефактів

10 – гумус

11 – заповнення об’єкта

12 – материк

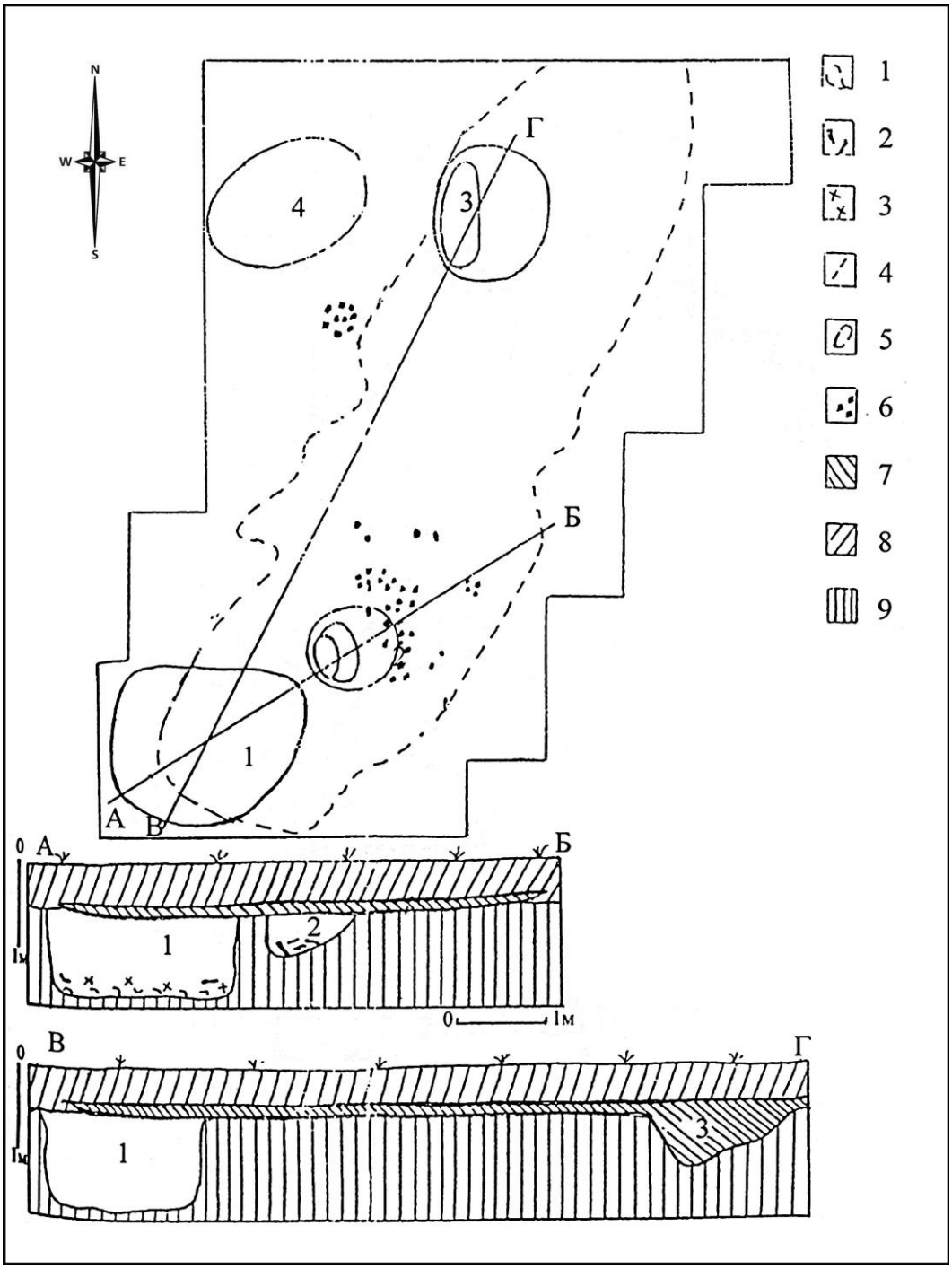


Рис. Ж.25. Рівне. План та розрізи об’єктів: ями № 1 та житла № 2.

1 – черепашки Unio; 2 – кістки; 3 – крем’яні відщепи;

4 – контур житла № 2; 5 – умовний контур житла № 2;

6 – печина; 7 – заповнення житла; 8 – гумус; 9 – материк.

(За Пясецьким, Охріменком, 1990, с. 70).

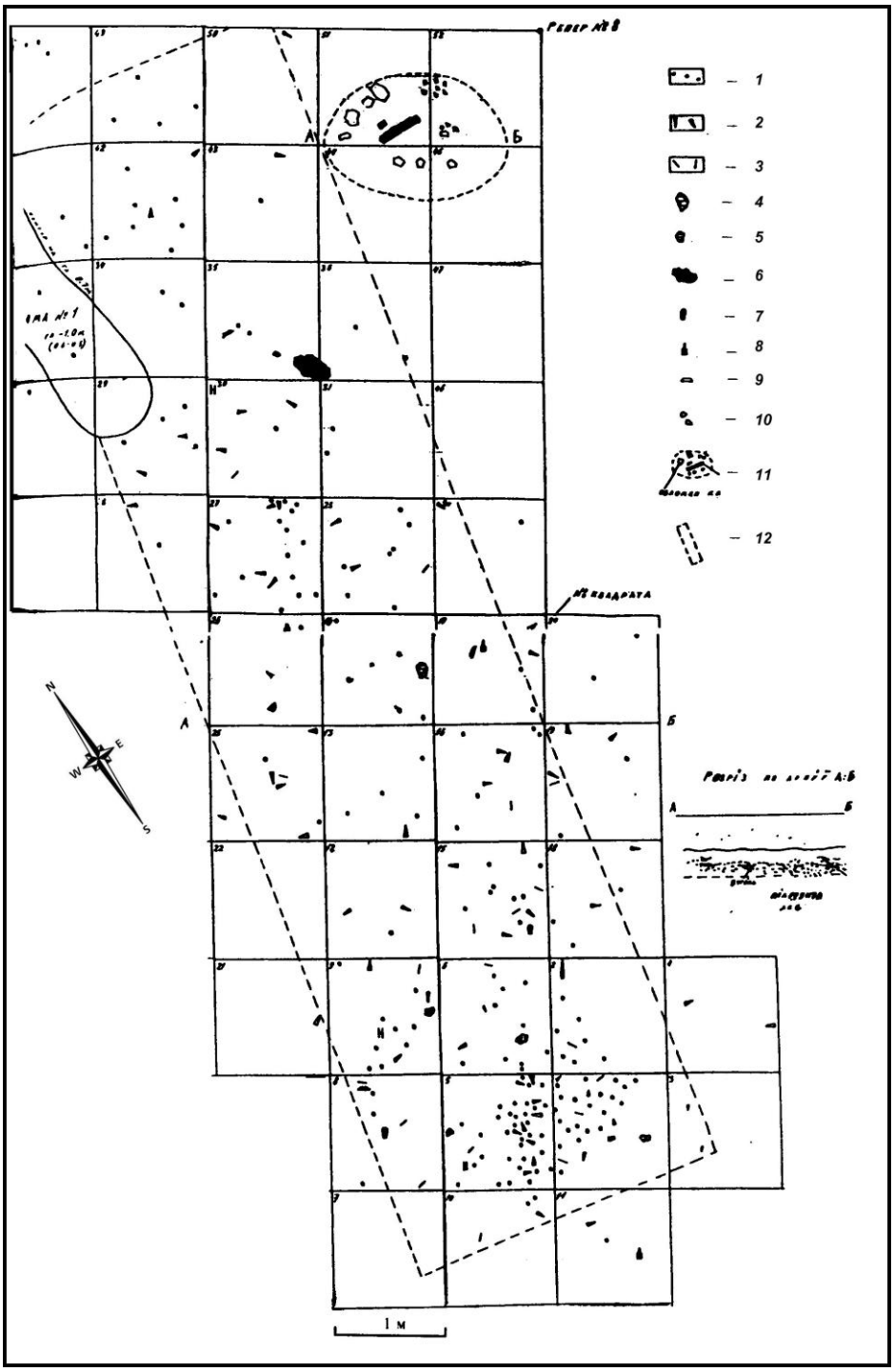


Рис. Ж. 26. Рівне. План наземного житла № 3.

1 – уламки неолітичної кераміки; 2 – фрагменти кісток тварин; 3 – крем’яні пластини; 4 – уламки вапняку; 5 – розтирачі з пісковика; 6 – обпалена глина – печина; 7 – скребок; 8 – крем’яні проколки; 9 – вкладні до серпів; 10 – фрагменти кераміки; 11 – вогнище з керамікою празького типу; 12 – умовний контур об’єкта КЛСК. (За Охріменком, 2009, с. 105).

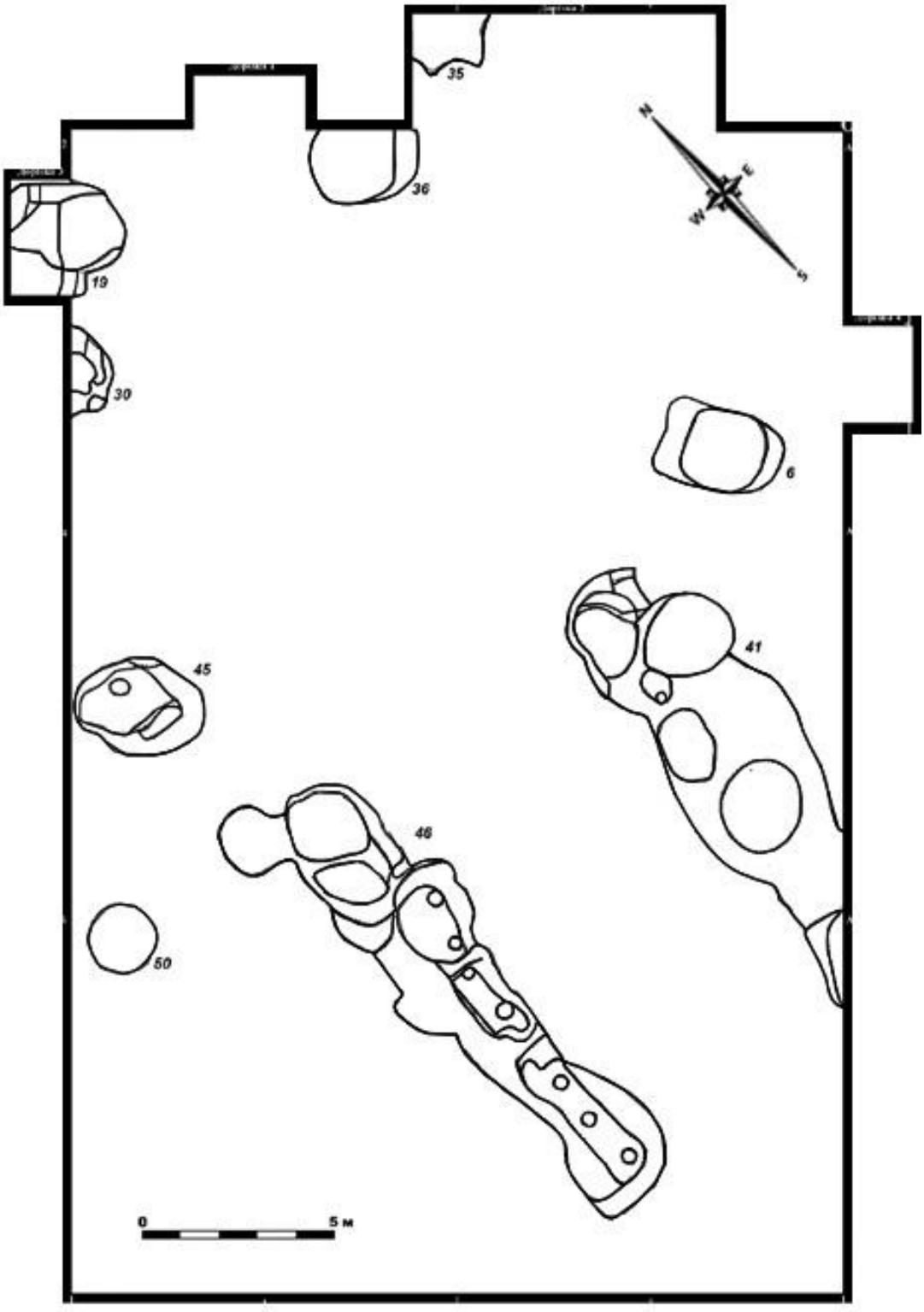


Рис. Ж. 27. Гнідава. План розташування об’єктів КЛСК.
(За Златогорським, Бардецьким, 2010, с. 102).

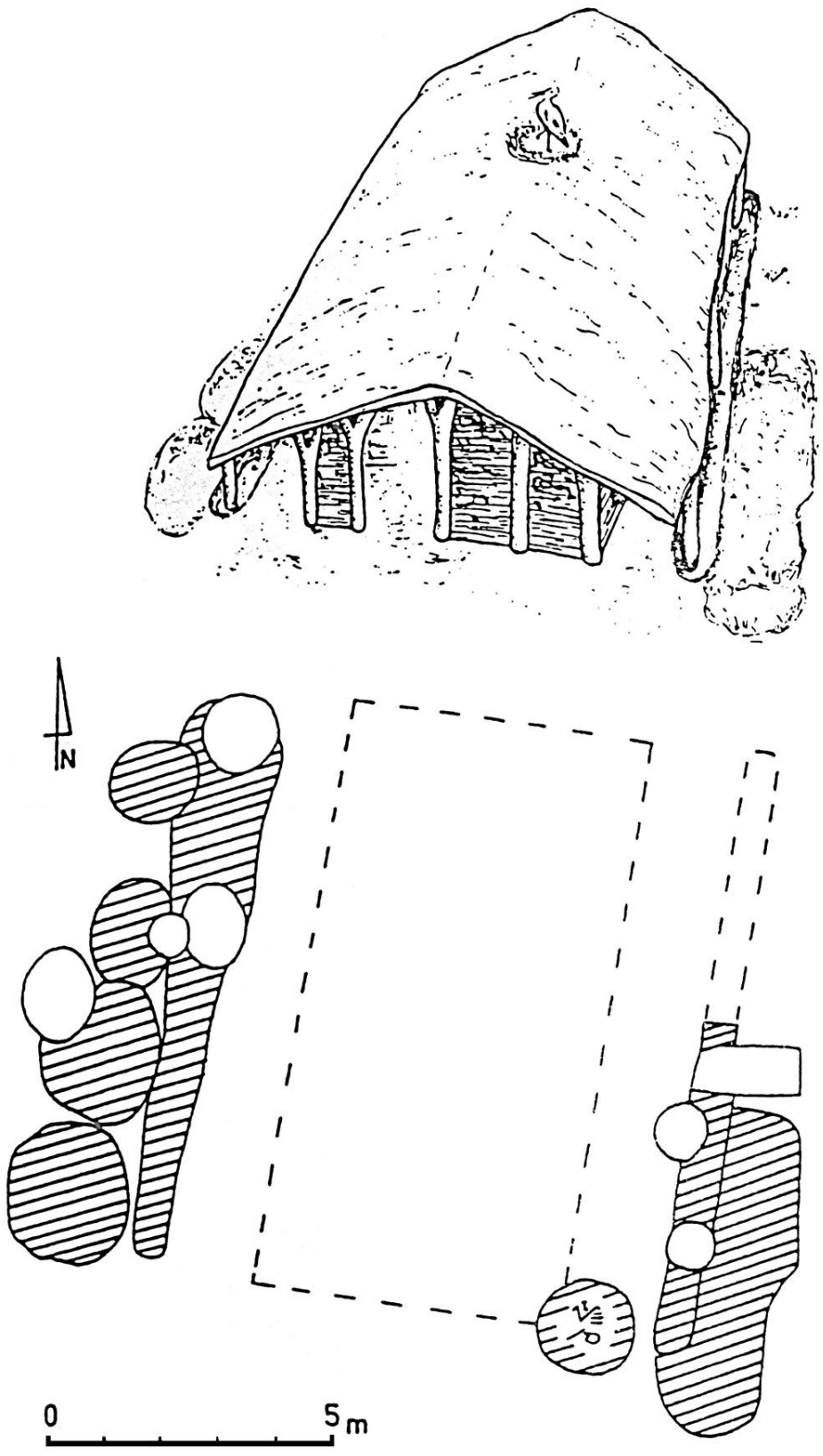


Рис. Ж. 28. Реконструкція житла КЛСК.

[Kulczycka-Leciejewiczowa, 1988, s. 137–182

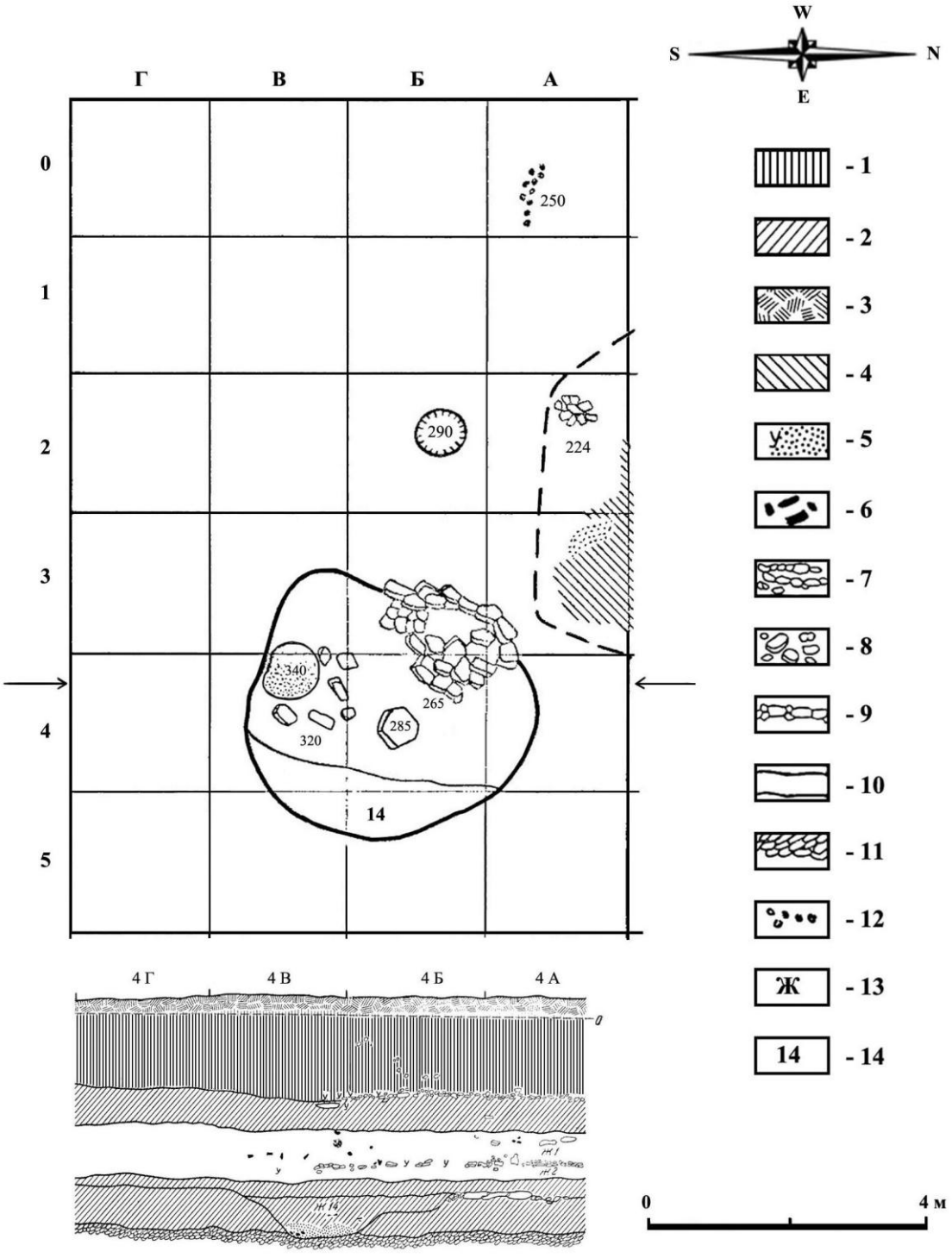


Рис. Ж.29. Незвисько. Заглиблений об’єкт № 14. Дослідження 1950-х рр. (За Чениш, 1962 а, с. 12, 14).

Пояснення до умовних позначень на с.

Умовні позначення до Рис. Ж.29.

1 – гумус

2 – суглинок

3 – дерен

4 – обпалена глина материка

5 – вугілля

6 – кістки

7 – глиняна обмазка

8 – каміння

9 – викид із житла 14

10 – межі трипільського культурного шару

11 – материковий шар (вапняк)

12 – грузила

13, 14 – житла КЛСК

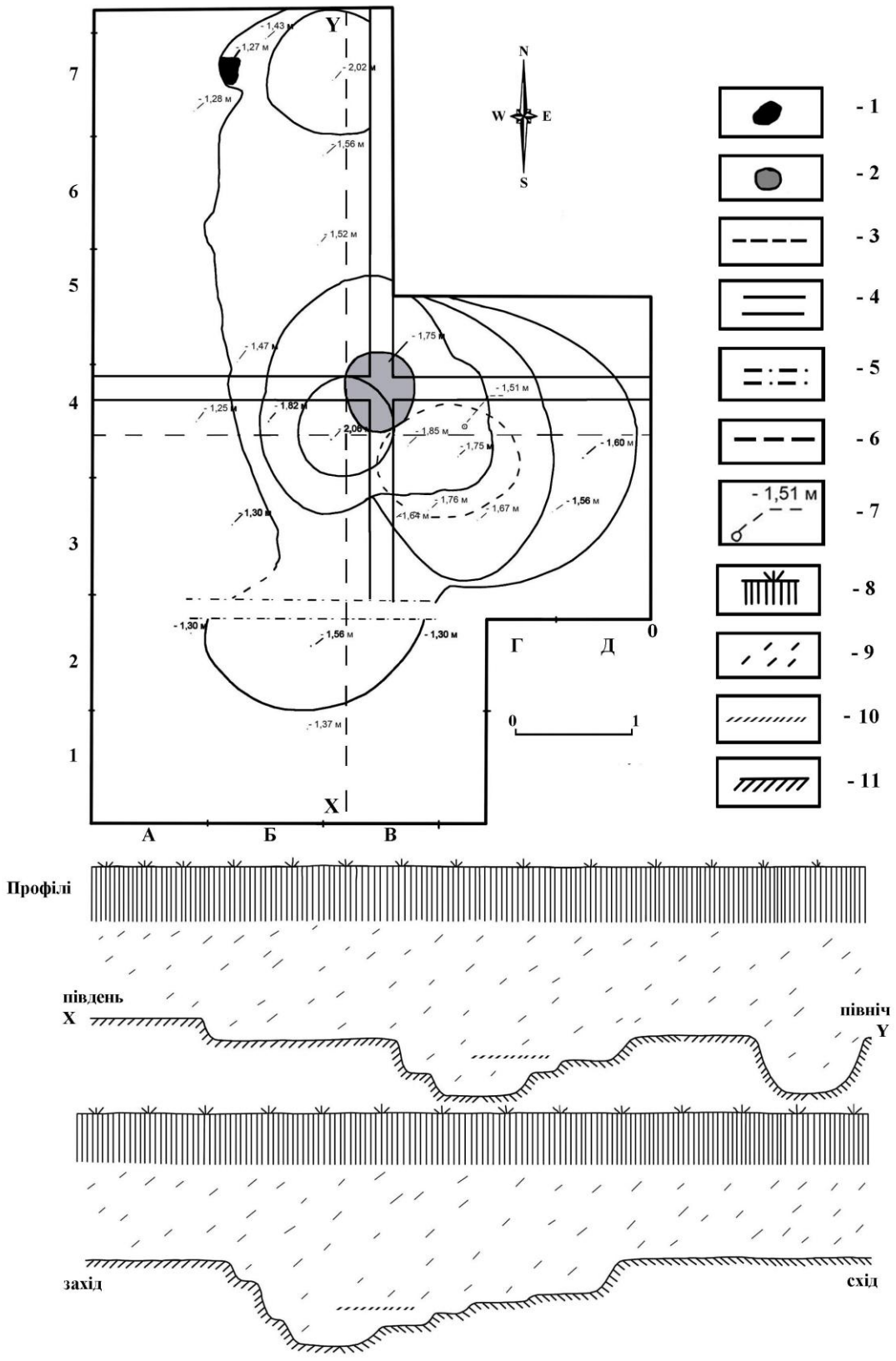


Рис. Ж.30. Більшівці І. План та переріз об’єктів КЛСК.

Дослідження 2000 р. (За Ткачук, 2000, с. 52)

Пояснення до умовних позначень на с.

Умовні позначення до Рис. Ж.30.

1 – камінь;

2 – вогнище;

3 – контури заліщицької ями;

4 – бровки;

5 – зондажні траншеї;

6 – лінії профілів;

7 – дно трипільської ями заліщицької групи;

8 – орний шар;

9 – коричневий ґрунт;

10 – вогнище;

11 – материк.

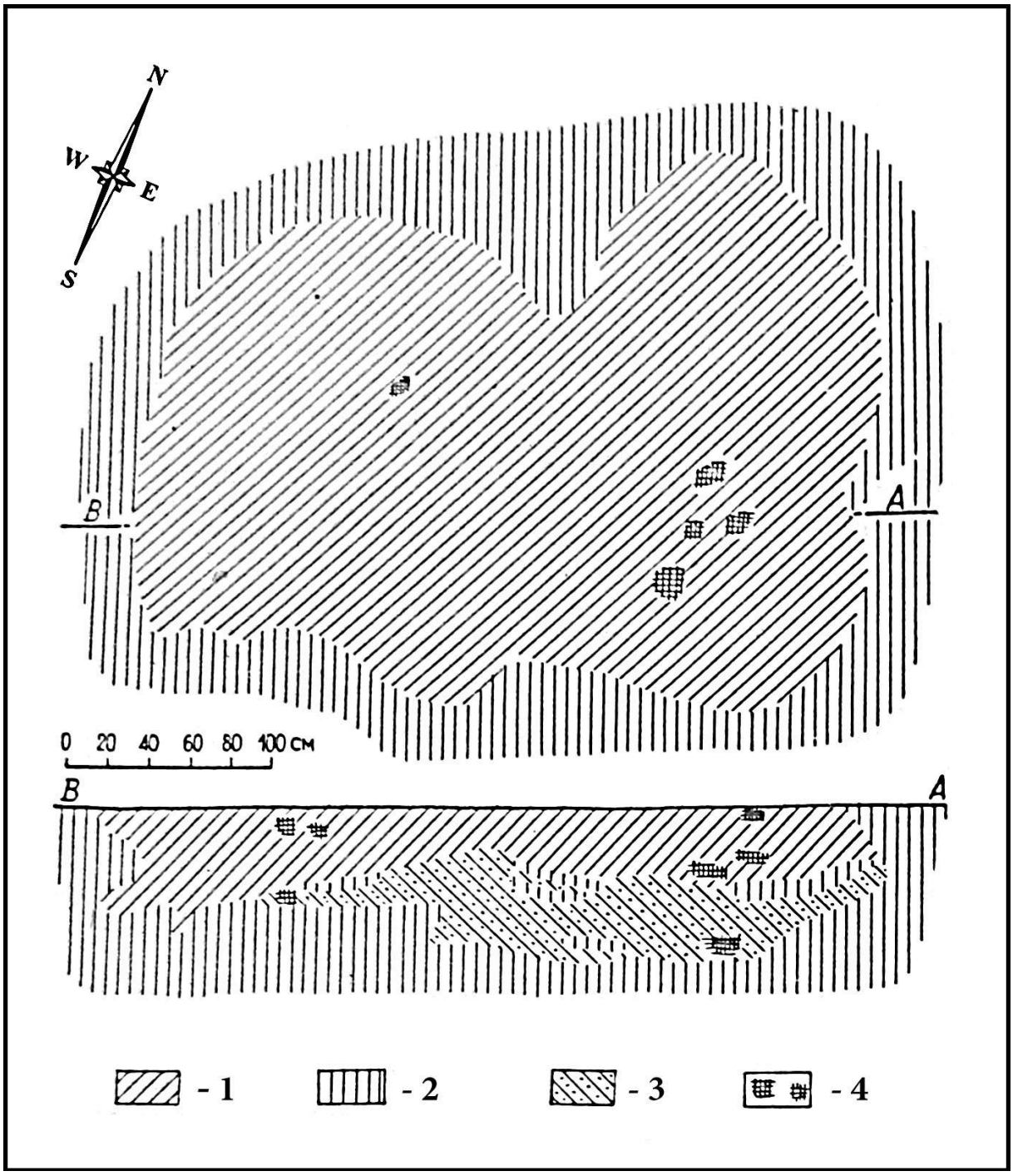


Рис. Ж.31. Вербковіце-Которув

1 – світло-брунатний ґрунт; 2 – материк;

3 – темно-брунатний ґрунт з вугіллям; 4 – обмазка.

(За Dąbrowska, Liana, 1963, s. 46)

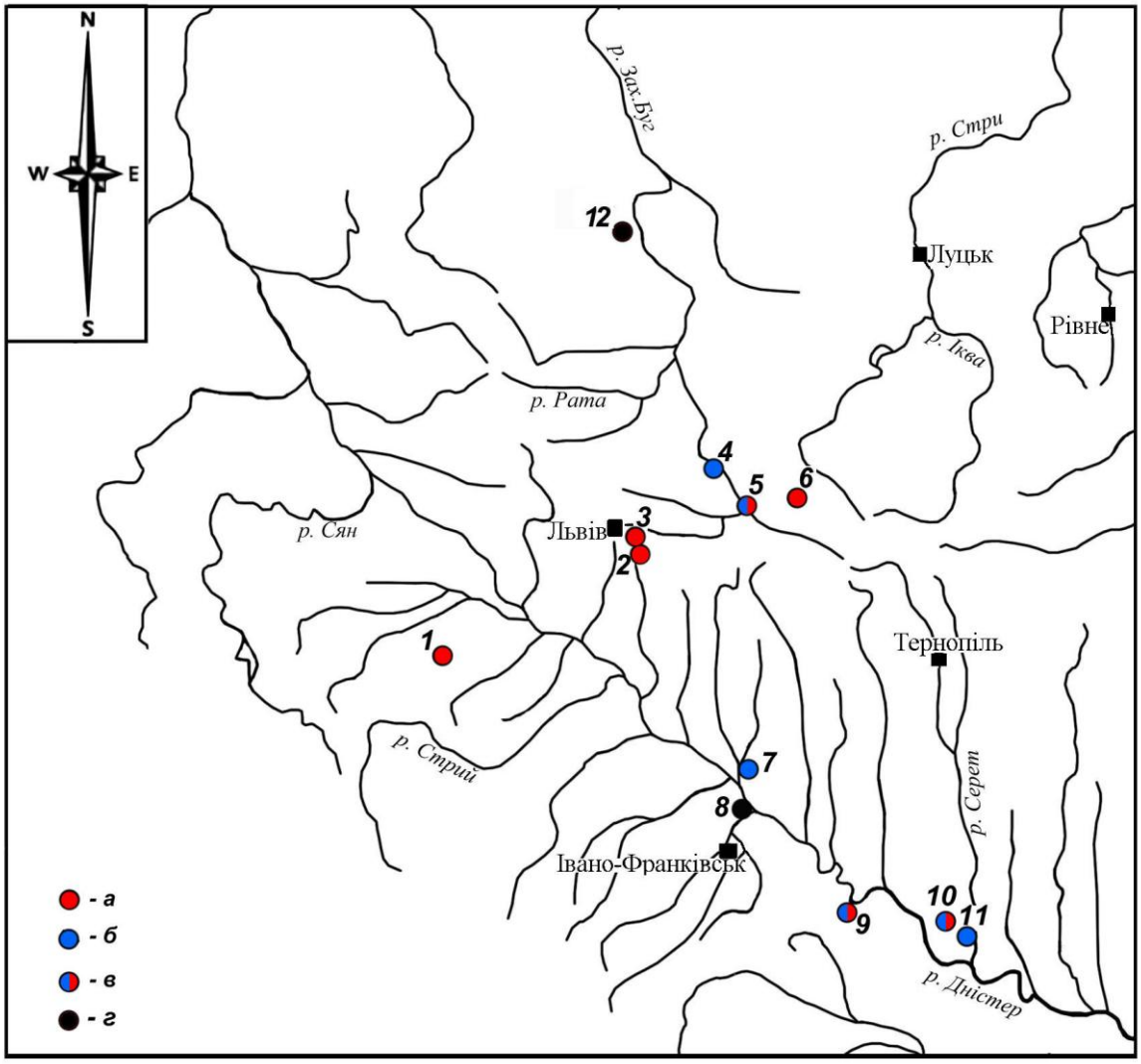


Рис. Ж.32. Карта поширення типів житлових об’єктів на пам’ятках КЛСК: а – пам’ятки, на яких зафіксовано наземні житла; б – пам’ятки, на яких зафіксовано заглиблені житла; в – пам’ятки, на яких зафіксовано наземні та заглиблені житла; г – пам’ятки, на яких зафіксовано лише господарські об’єкти. 1 – Котоване I; 2 – Гончари; 3 – Винники–Лазки; 4 – Тадані; 5– Буськ; 6 – Йосипівка I; 7 – Більшівці; 8 – Єзупіль I; 9 – Незвисько; 10 – Тадані; 11 – Блищанка; 12 – Грудек Надбужний

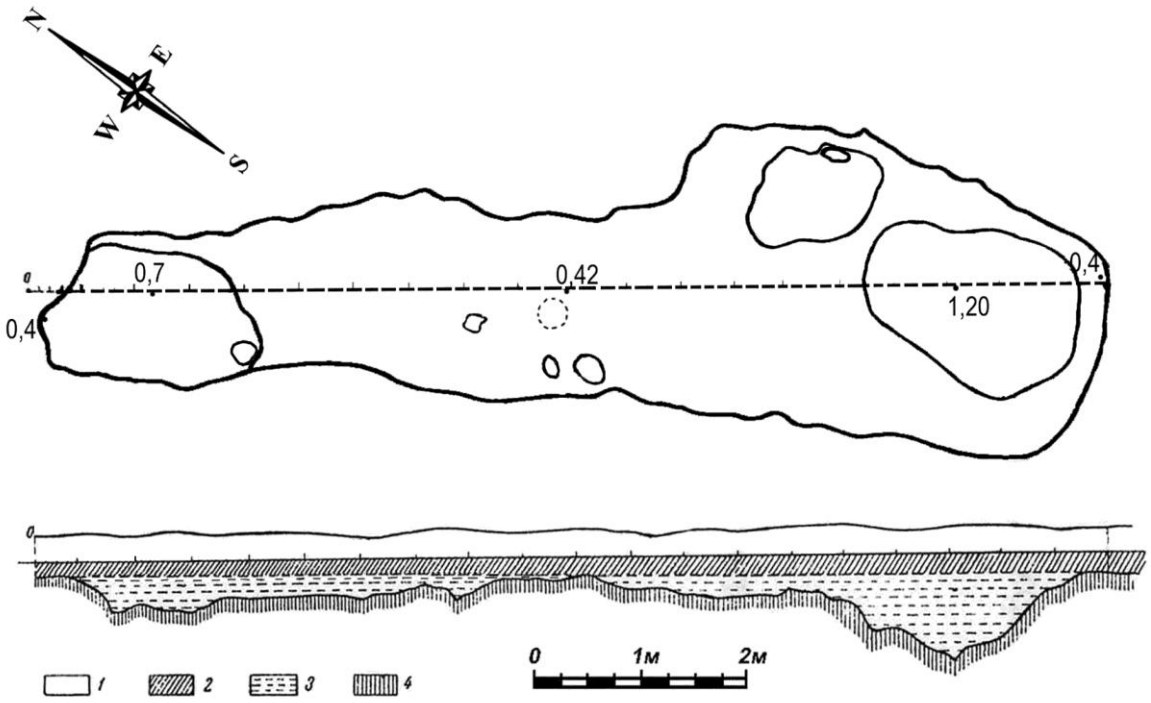


Рис. Ж.33. Котоване І. План та переріз об’єкту № 1.
Дослідження 1943 р. (За Свєшніков, 1954, с. 113).
1 – орний шар; 2 – шар перехідного грунту сірого кольору;
3 – заповнення об’єкта; 4 – материк.

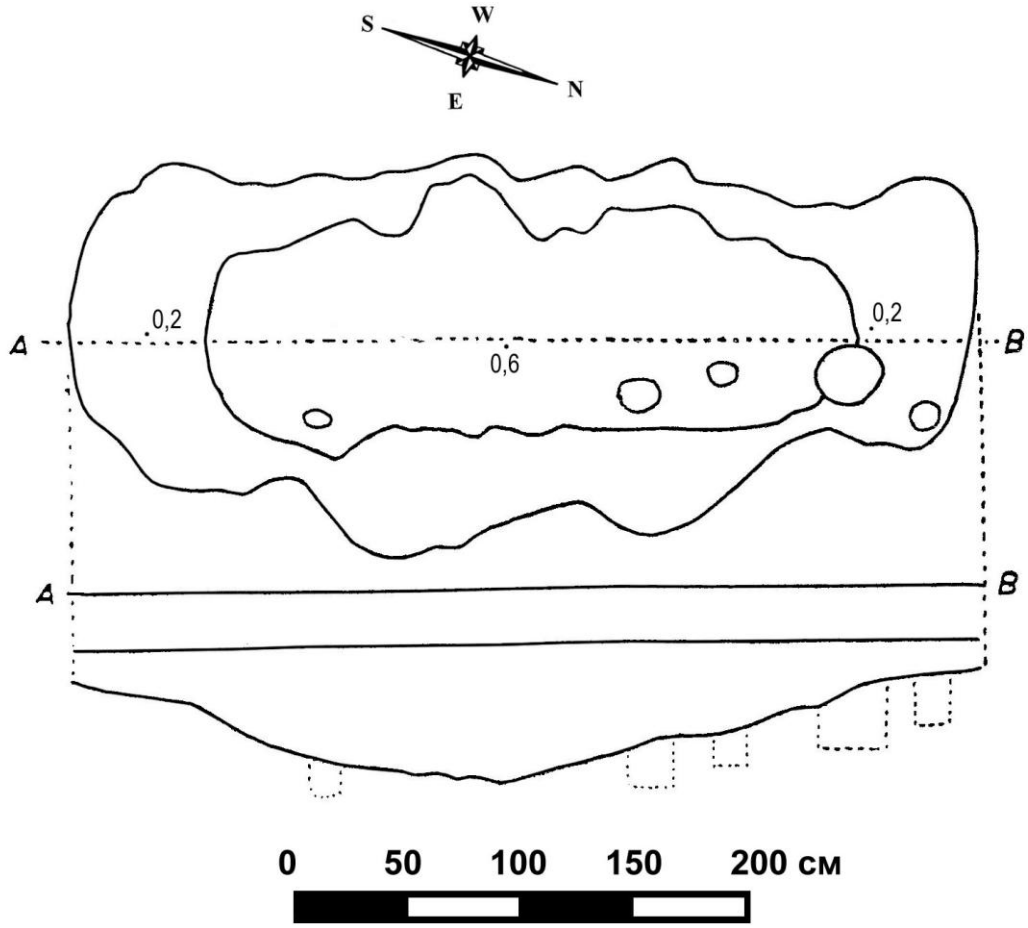


Рис. Ж.34. Котоване І. План та переріз об’єкту № 2. Дослідження 1943 р. (За Пастернак, 1948, таблиця V).

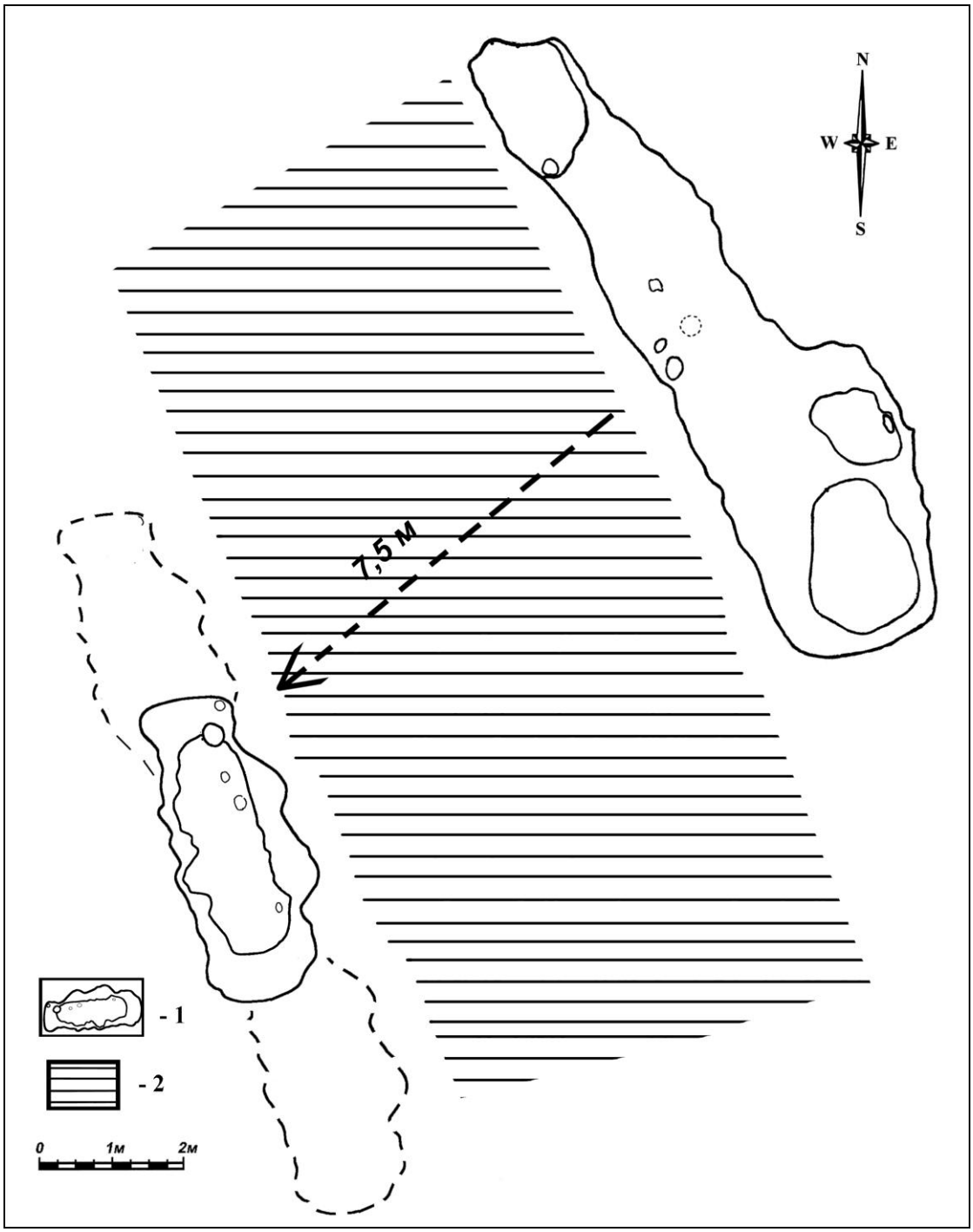


Рис. Ж.35. Реконструкція гіпотетичної наземної споруди
з поселення Котоване I.
1 – заглиблені об’єкти, досліджені Я. Пастернаком у 1942 р.;
2 – гіпотетична споруда.

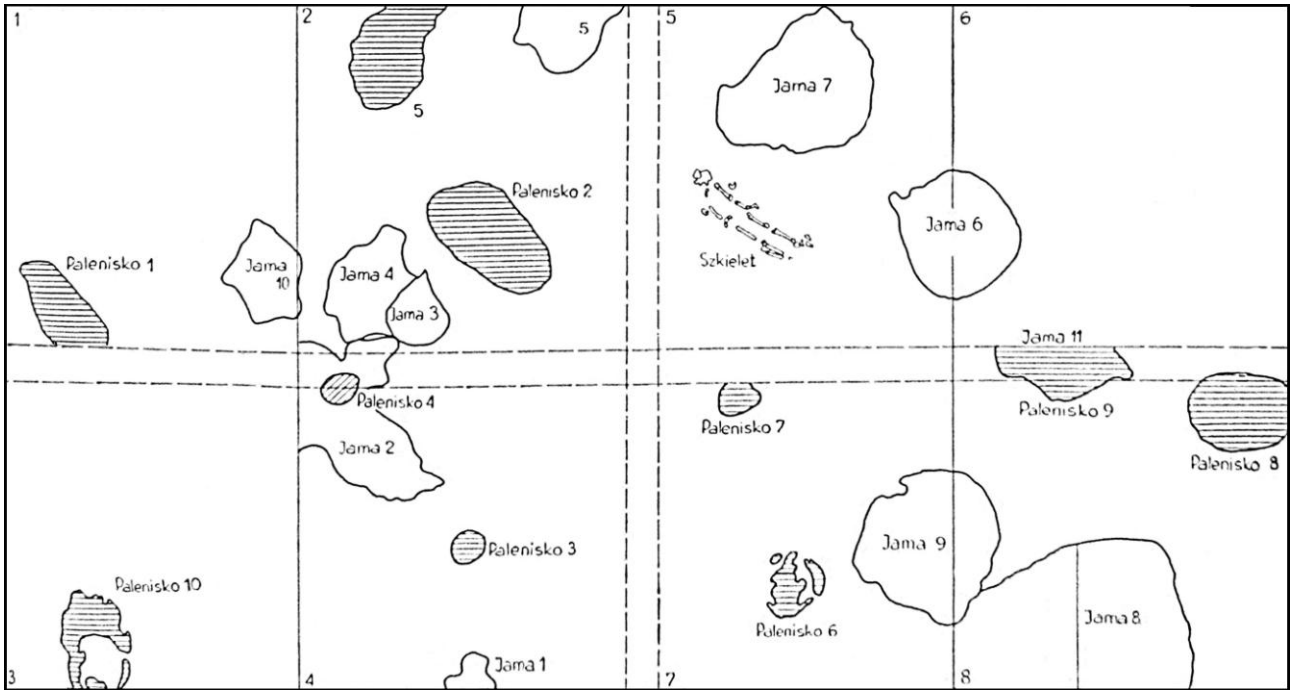


Рис. Ж.36. План поселення Ґрудек Надбужний
(Uzarowiczowa, 1964, s. 436–439).

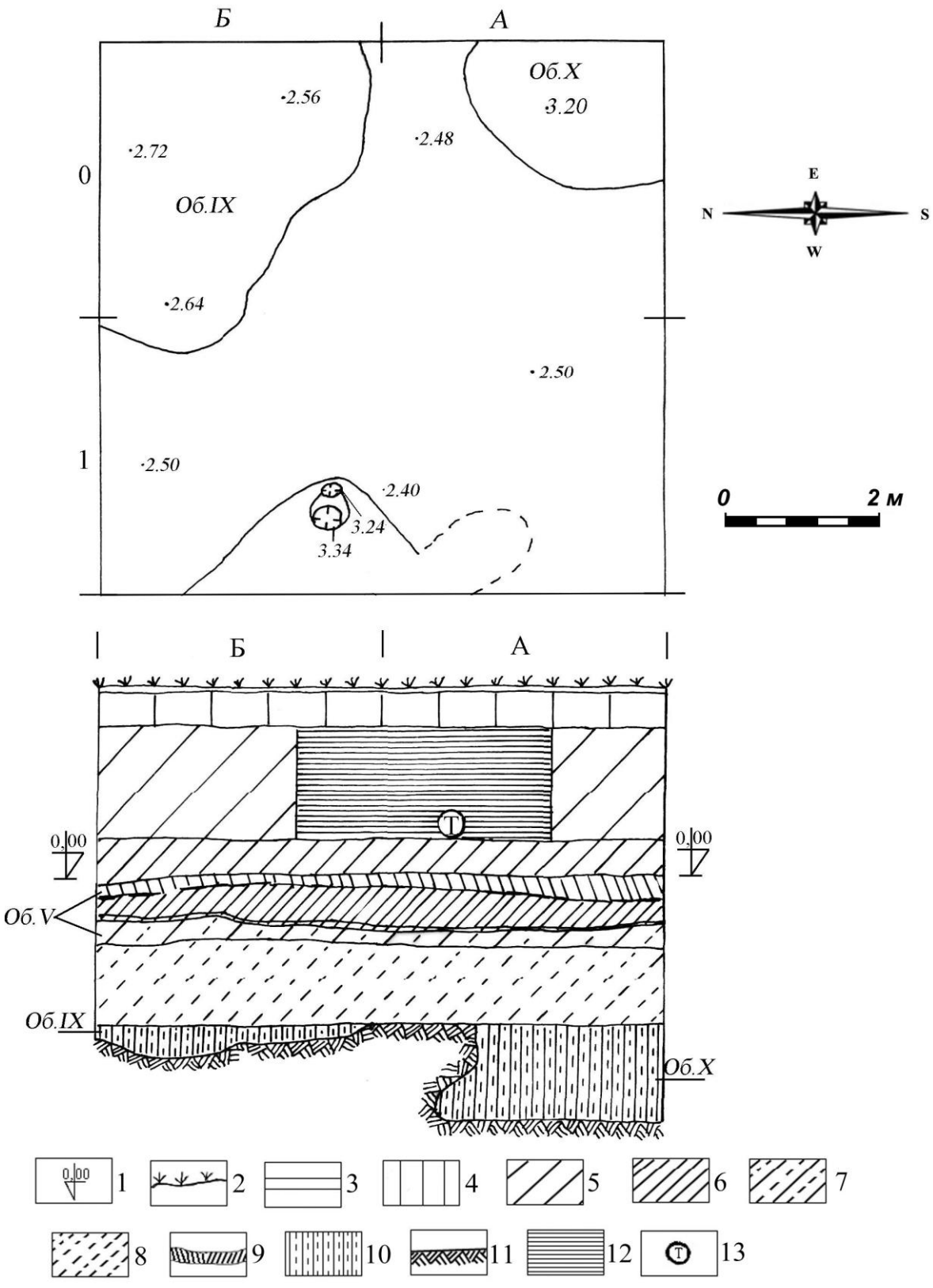


Рис. Ж.37. Буськ. План та переріз об’єктів КЛСК. Дослідження 2008 р.

(За Конопля, Стеблій, 2000, с. 95)

Пояснення до умовних позначень на с.

Умовні позначення до Рис. Ж.37.

1 – умовний репер;

2 – рівень сучасної поверхні;

3 – прошарок асфальту;

4 – шар гравію з піском;

5 – сірі гумусовані суглинки;

6 – темно-сірі гумусовані суглинки;

7 – чорні гумусовані суглинки;

8 – похований ґрунт;

9 – глиняний розвал наземного об’єкта (“лінза”);

10 – чорні гумусовані суглинки з вкрапленнями материкової глини;

11 – лес (материк);

12 – перекоп;

13 – каналізаційна труба.

№ зразка	Пам'ятка	Зовнішня поверхня у відбитому світлі	Злам у відбитому світлі	Фотофіксація у прохідному світлі

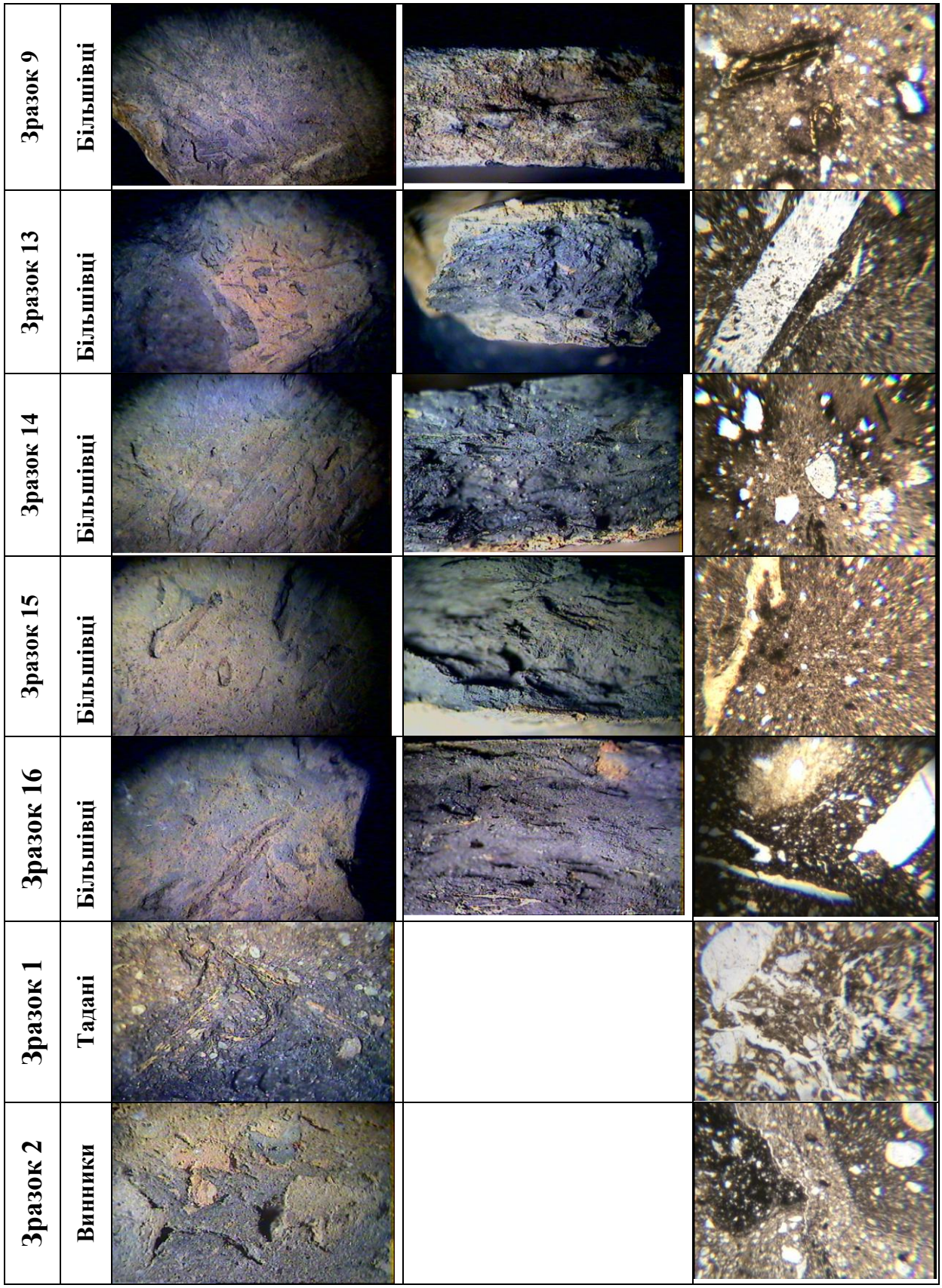


Рис. Ж.38. Зразки першої групи керамічних виробів

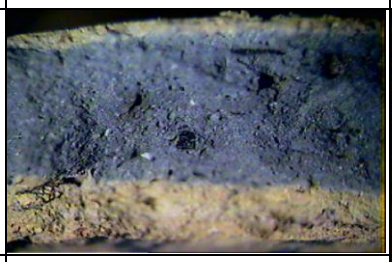
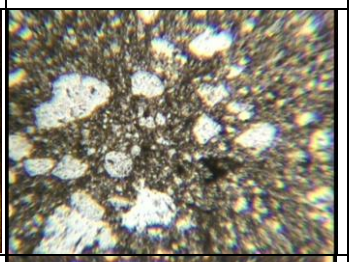
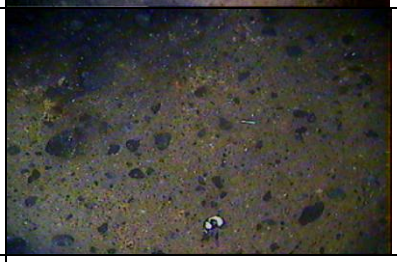
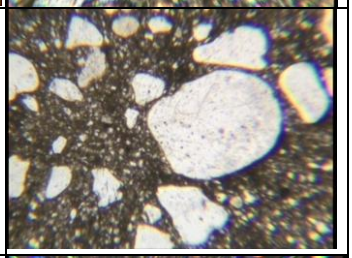
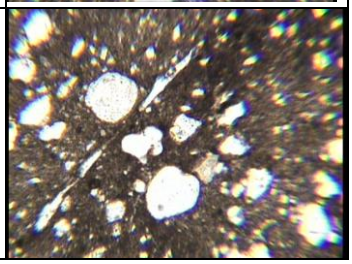
№ зразка	Пам'ятка	Зовнішня поверхня у відбитому світлі	Злам у відбитому світлі	Фотофіксація у прохідному світлі
Зразок 10	Більшівці			
Зразок 5	Тадані			
Зразок 6	Тадані			

Рис. Ж.39. Зразки другої групи керамічних виробів

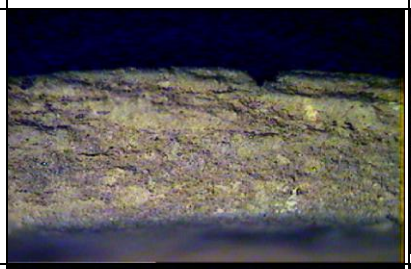
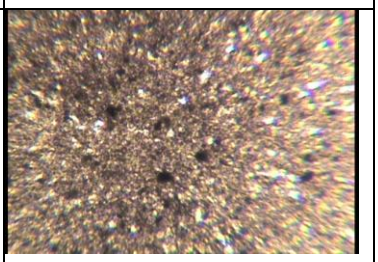
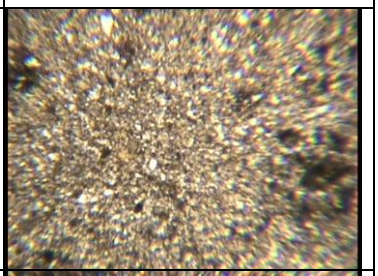
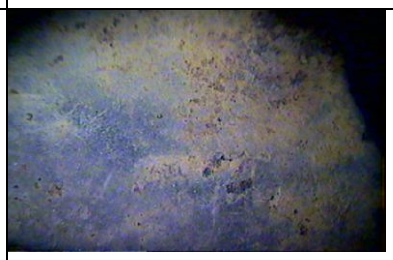
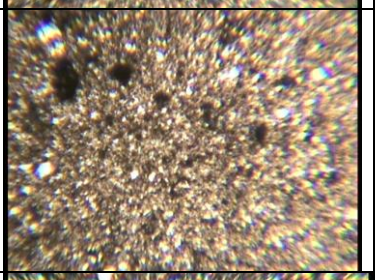
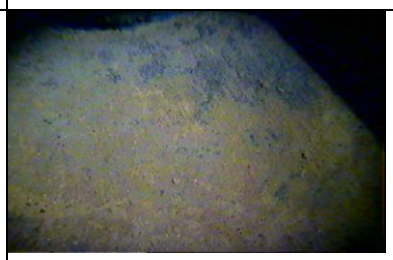
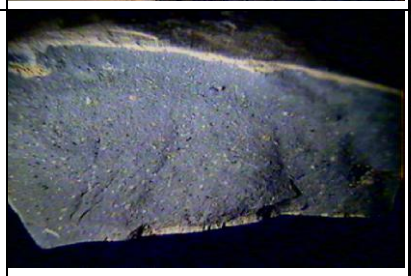
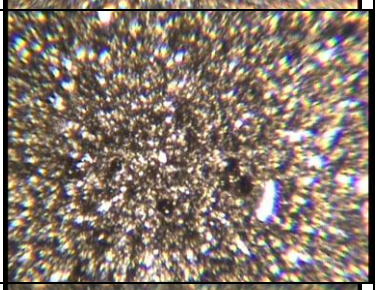
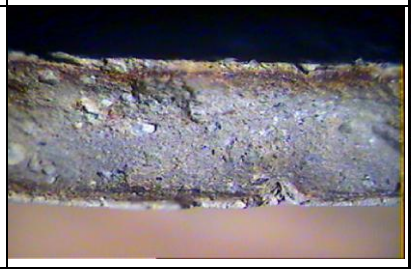
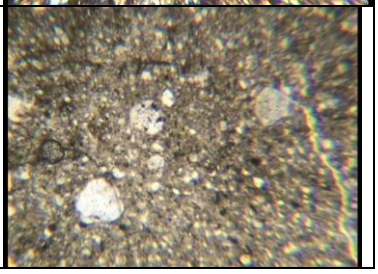
№ зразка	Пам'ятка	Зовнішня поверхня у відбитому світлі	Злам у відбитому світлі	Фотофіксація у прохідному світлі
Зразок 7	Більшівці			
Зразок 8	Більшівці			
Зразок 11	Більшівці			
Зразок 12	Більшівці			
Зразок 1	Винники			

Рис. Ж.40. Зразки третьої групи керамічних виробів

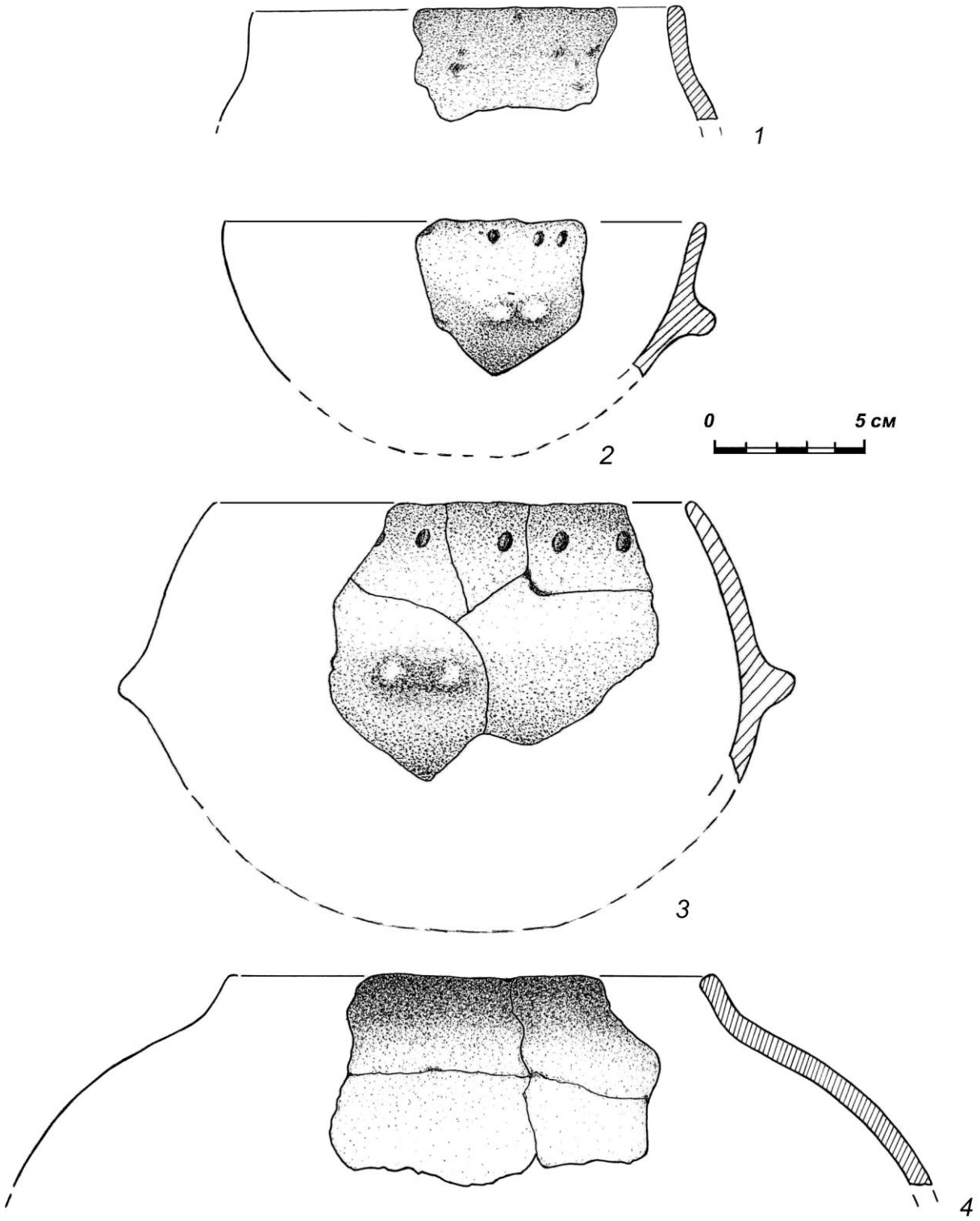


Рис. Ж.41. Котоване І. Кухонна кераміка. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.
1 – ЛІМ А 7522; 2 – ЛІМ А 7593; 3 – ЛІМ А 7675; 4 – ЛІМ А 7555, 7560

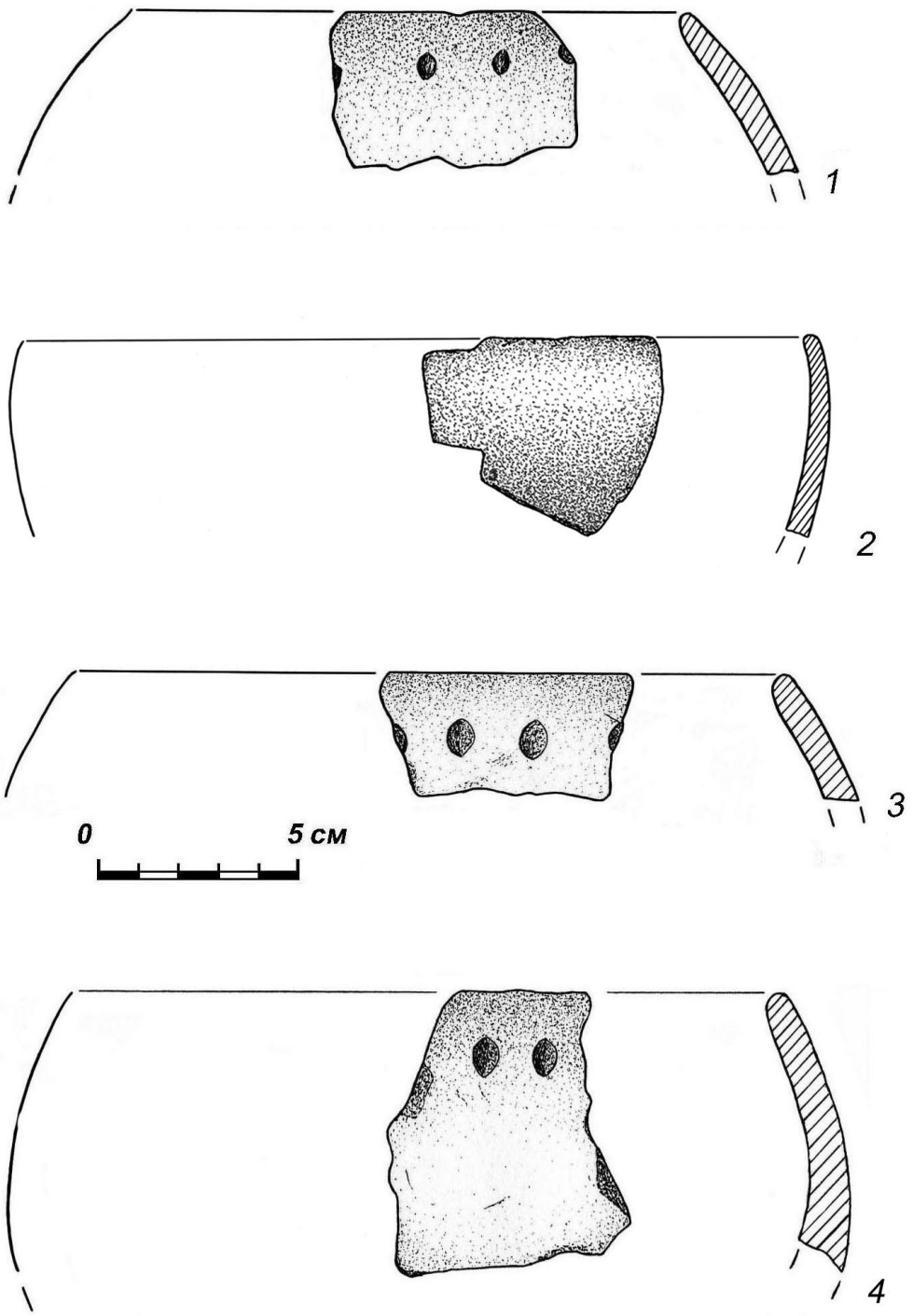


Рис. Ж.42. Котоване І. Кухонна кераміка. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.
1 – ЛІМ А 7583; 2 – ЛІМ А 75…; 3 – ЛІМ А 7587; 4 – ЛІМ А 7586

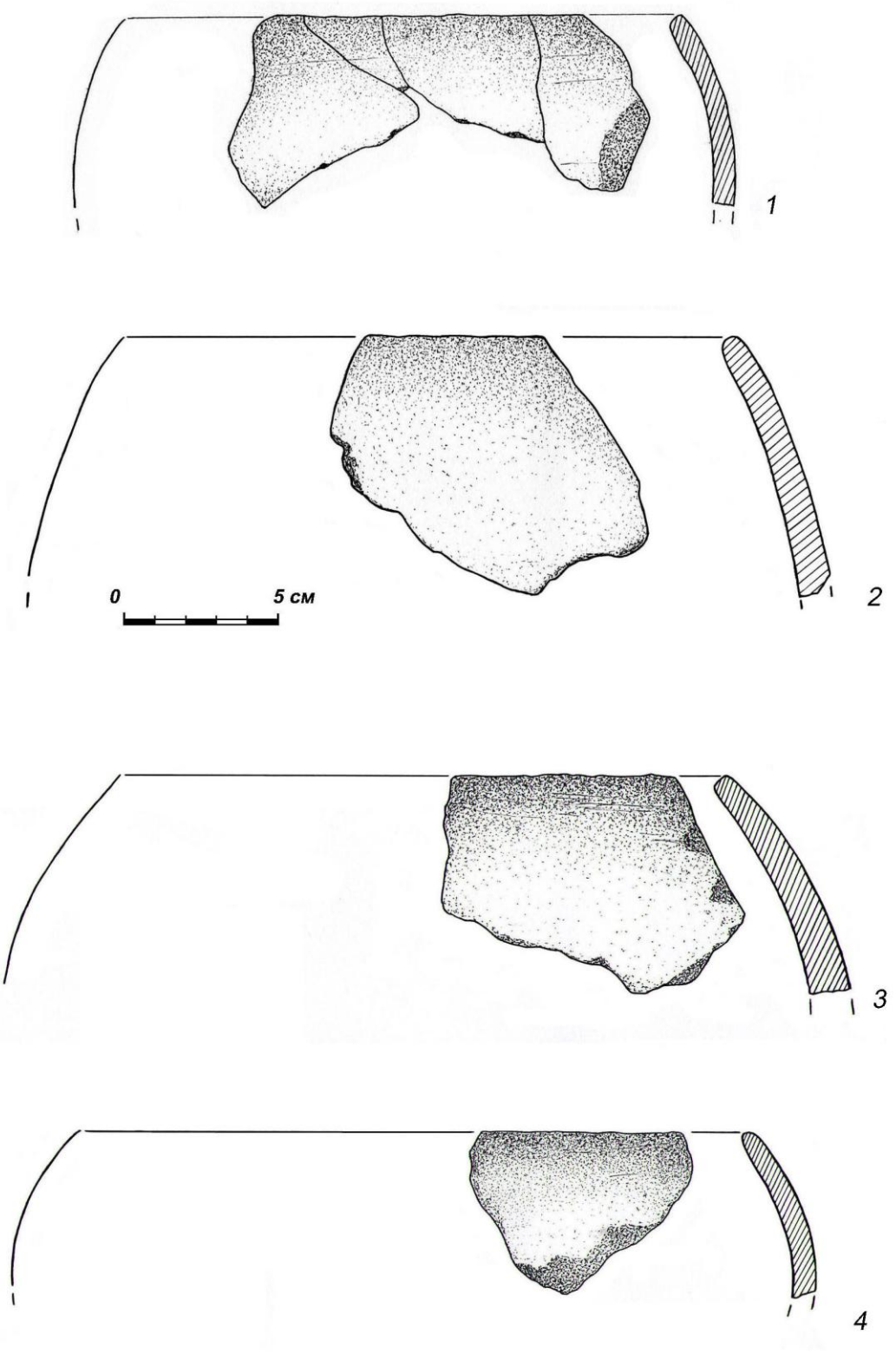


Рис. Ж.43. Котоване І. Кухонна кераміка. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.
1 – ЛІМ А 7230, 7234; 2 – ЛІМ А 7504; 3 – ЛІМ А 7505; 4 – ЛІМ А 7501

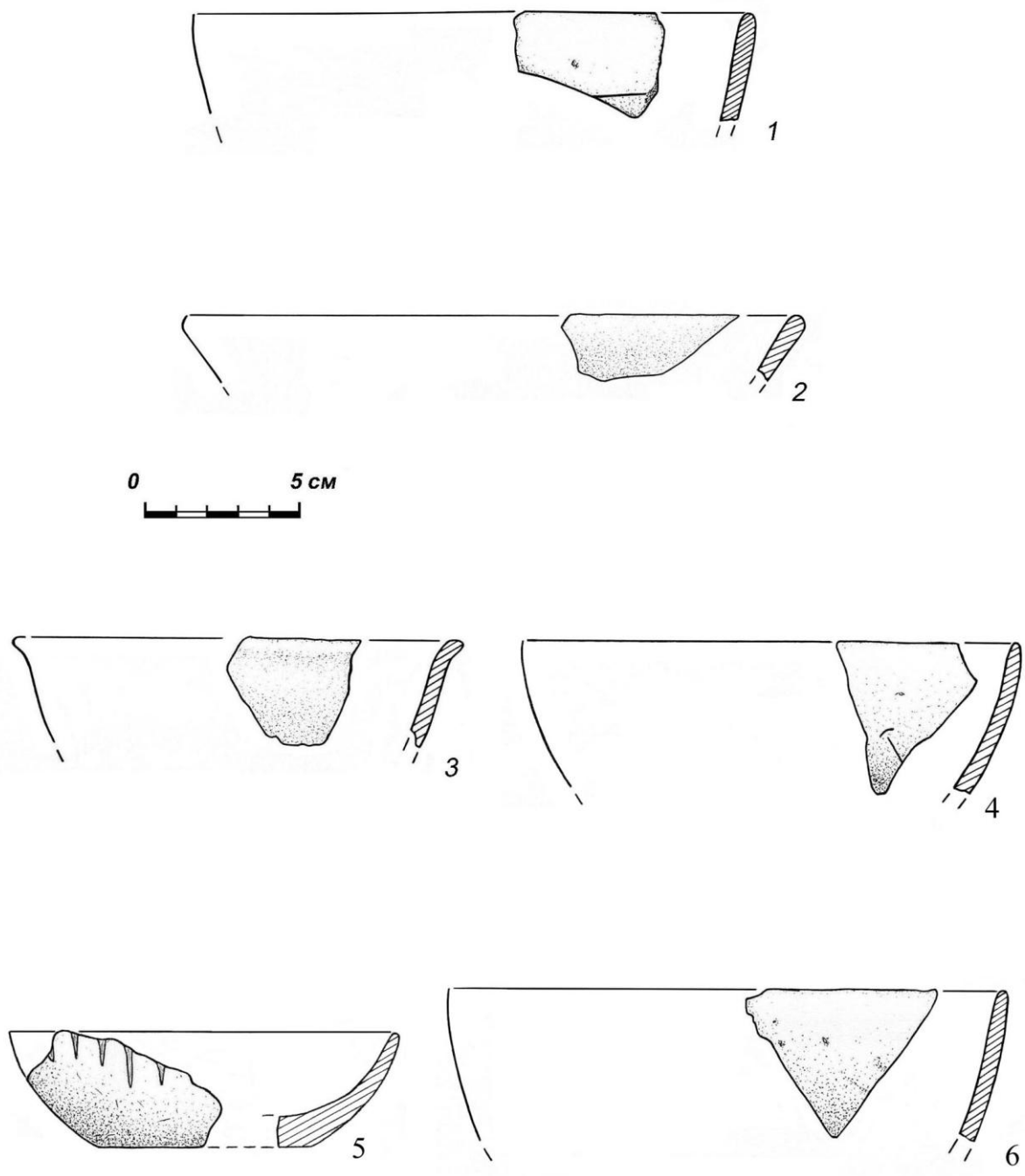


Рис. Ж.44. Котоване І. Керамічні вироби. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

1 – ЛІМ А 7526; 2 – ЛІМ А 7271; 3 – ЛІМ А 7270;

4 – ЛІМ А 7527; 5 – ЛІМ А 7577; 6 – ЛІМ А 7361

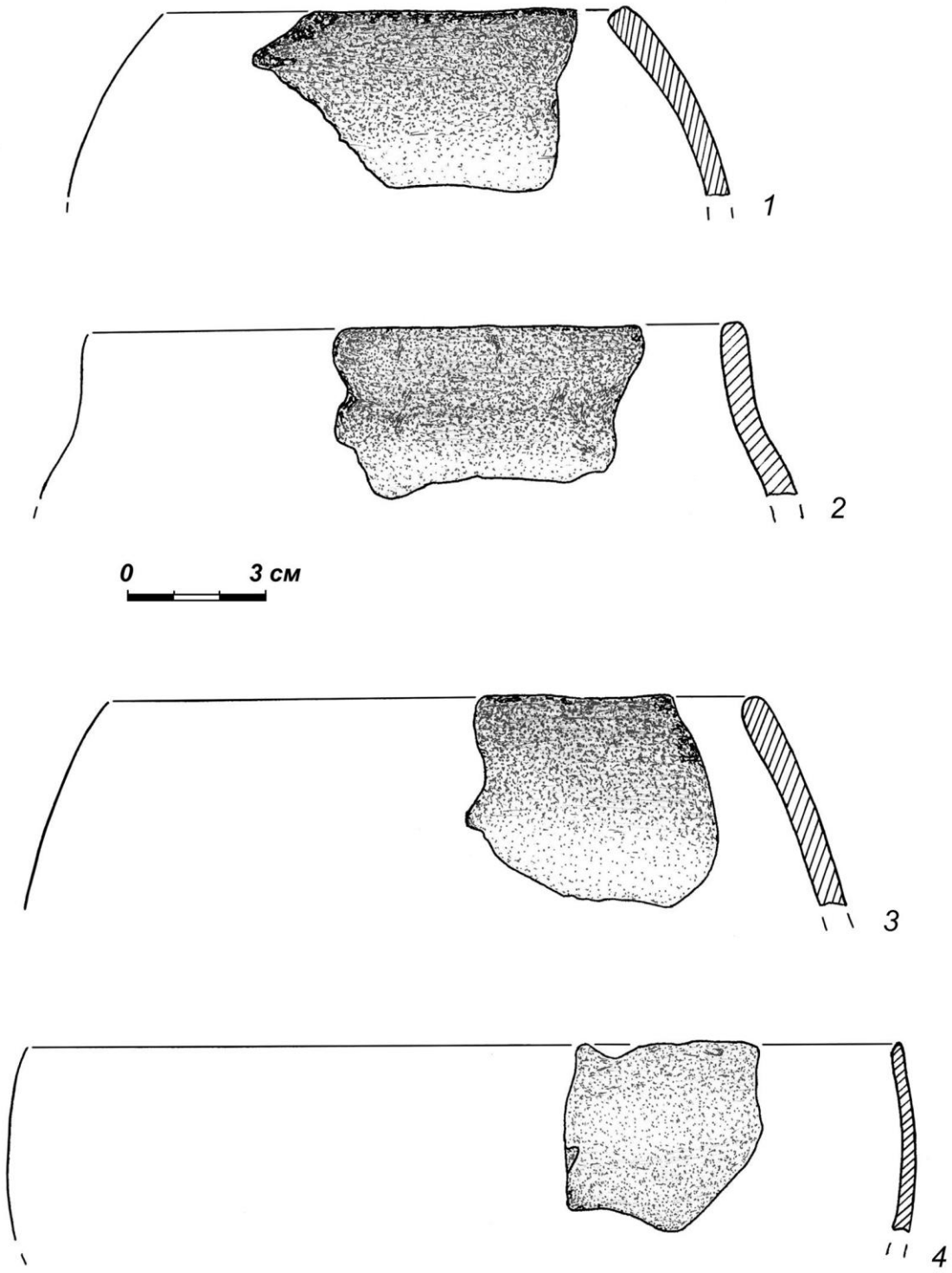


Рис. Ж.45. Котоване І. Керамічні вироби. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

1 – ЛІМ А 7260; 2 – ЛІМ А 7522; 3 – ЛІМ А 7402; 4 – ЛІМ А 7447

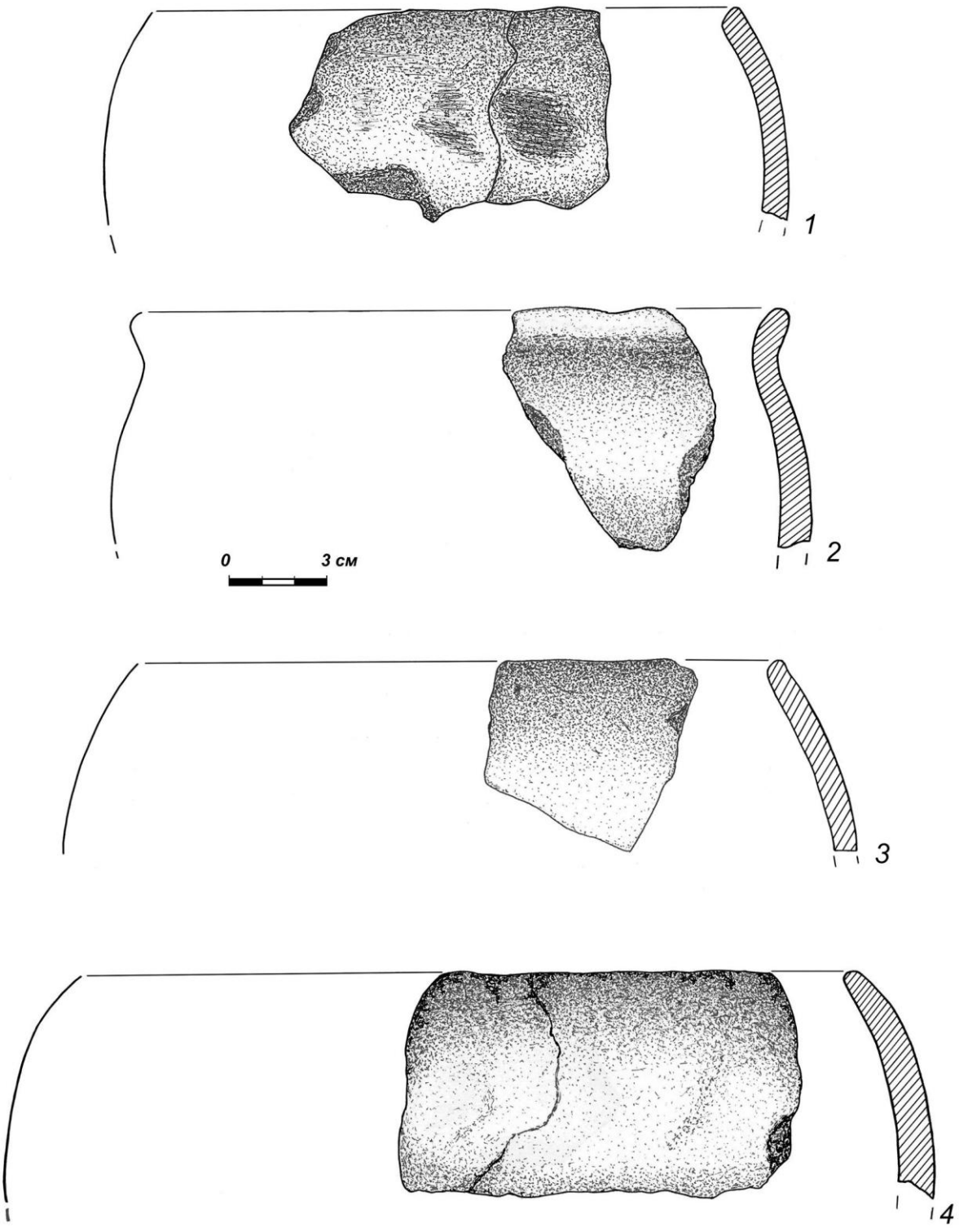


Рис. Ж.46. Котоване І. Кухонна кераміка. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.
1 – ЛІМ А 7609; 2 – ЛІМ А 7569; 3 – ЛІМ А 7190; 4 – ЛІМ А 7506

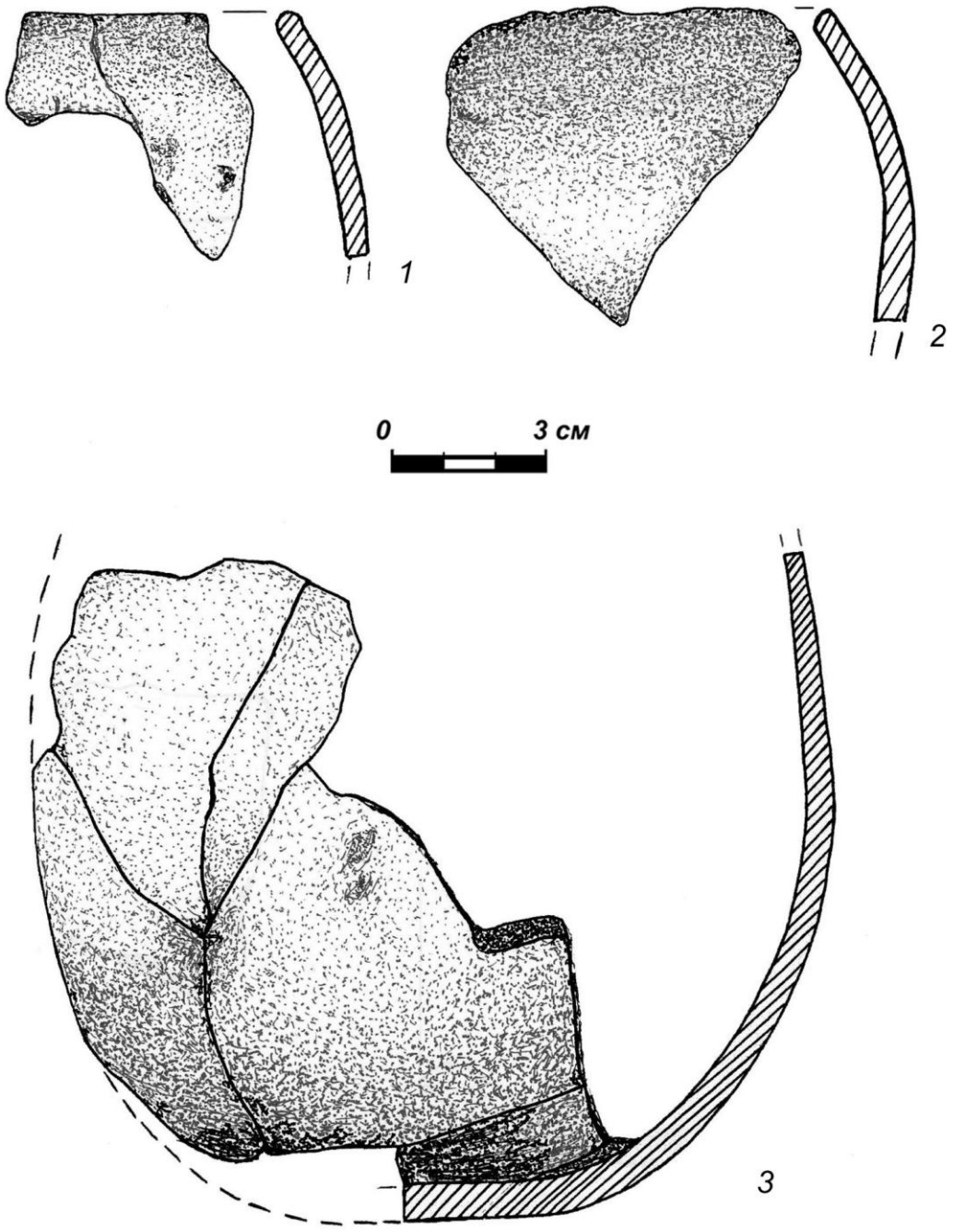


Рис. Ж.47. Котоване І. Керамічні вироби. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.
1 – ЛІМ А 7198; 2 – ЛІМ А 7449; 3 – ЛІМ А 7253, 7254,7257, 7259.

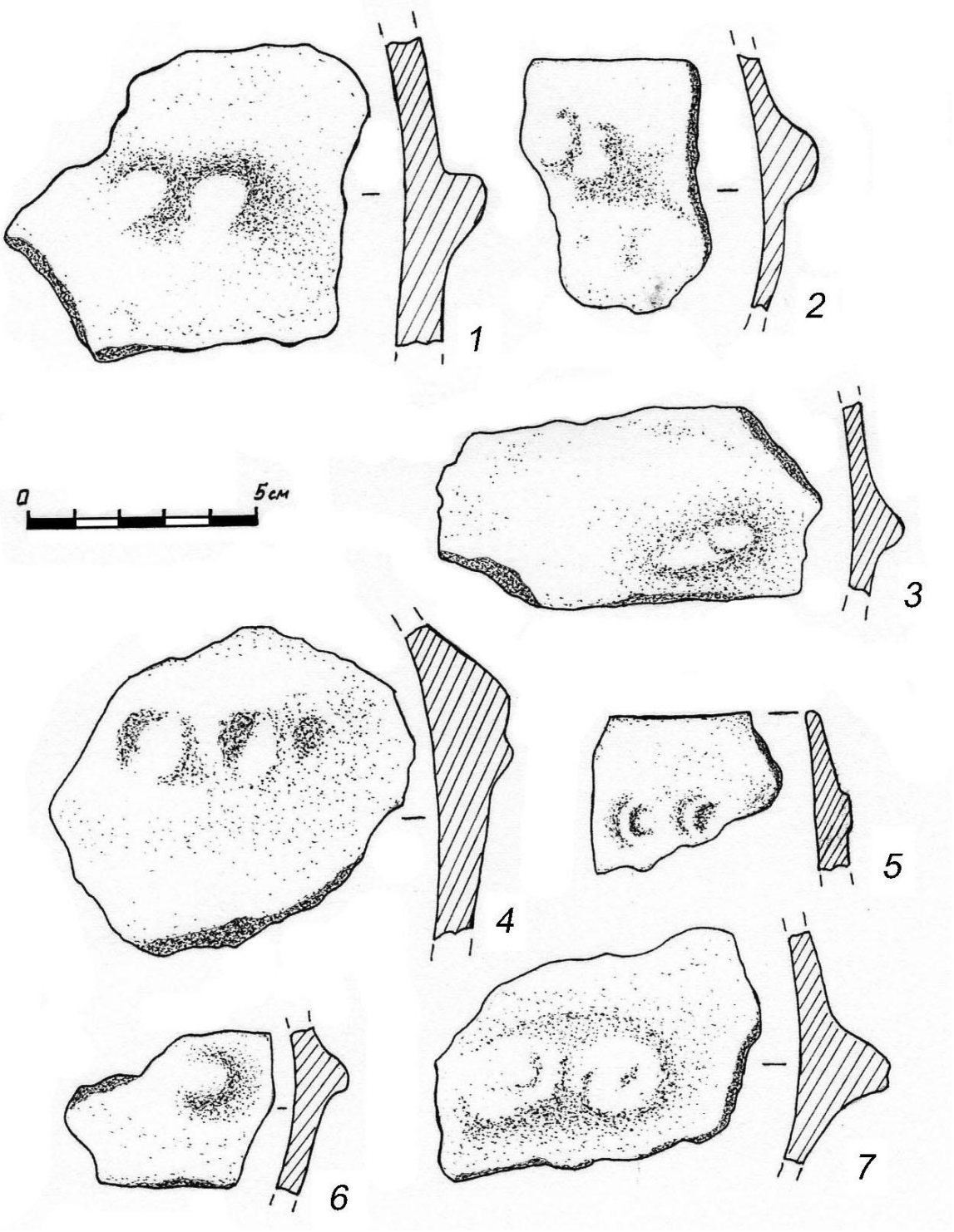


Рис. Ж.48. Котоване І. Кухонна кераміка.

Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

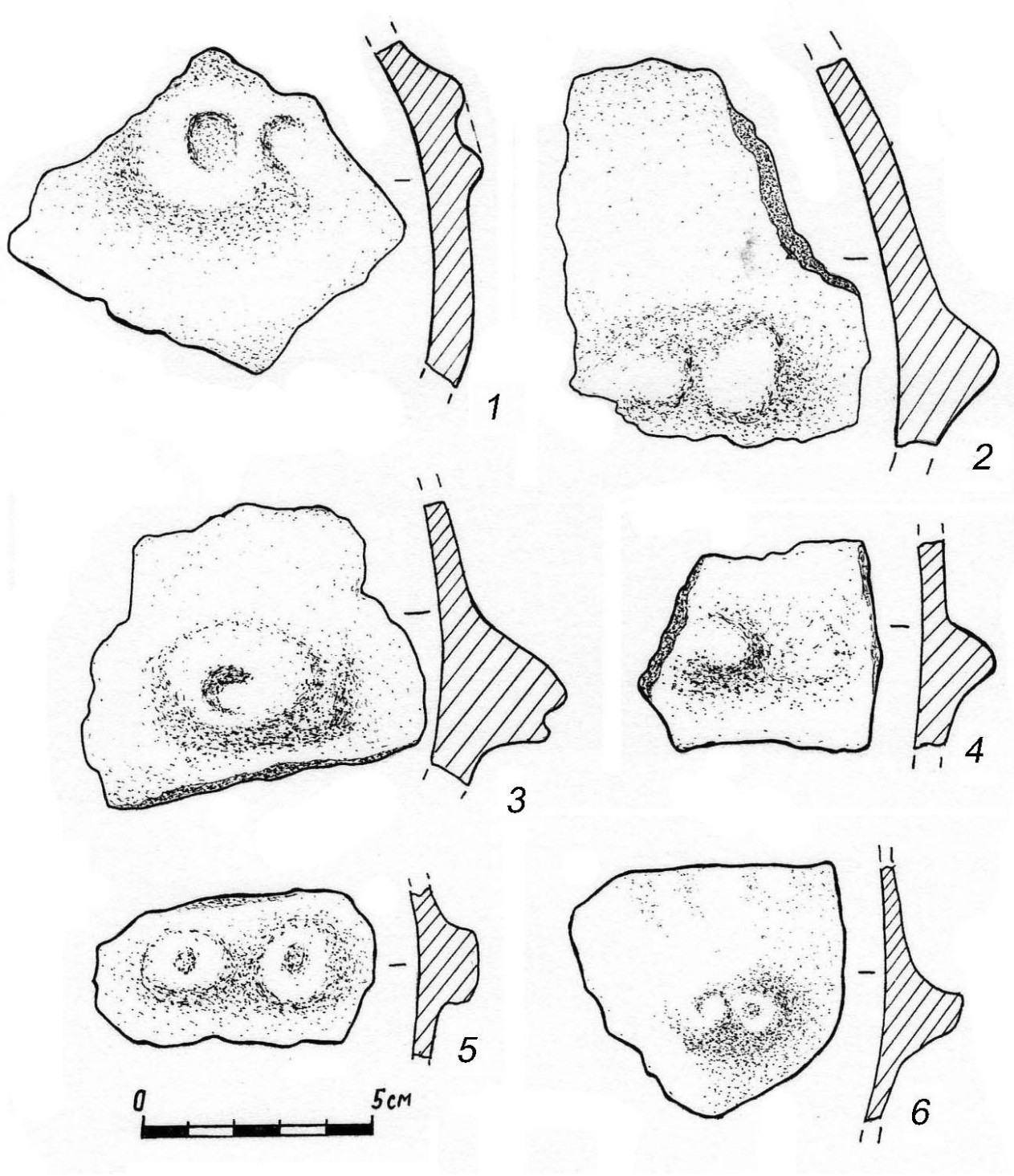


Рис. Ж.49. Котоване І. Кухонна кераміка.

Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

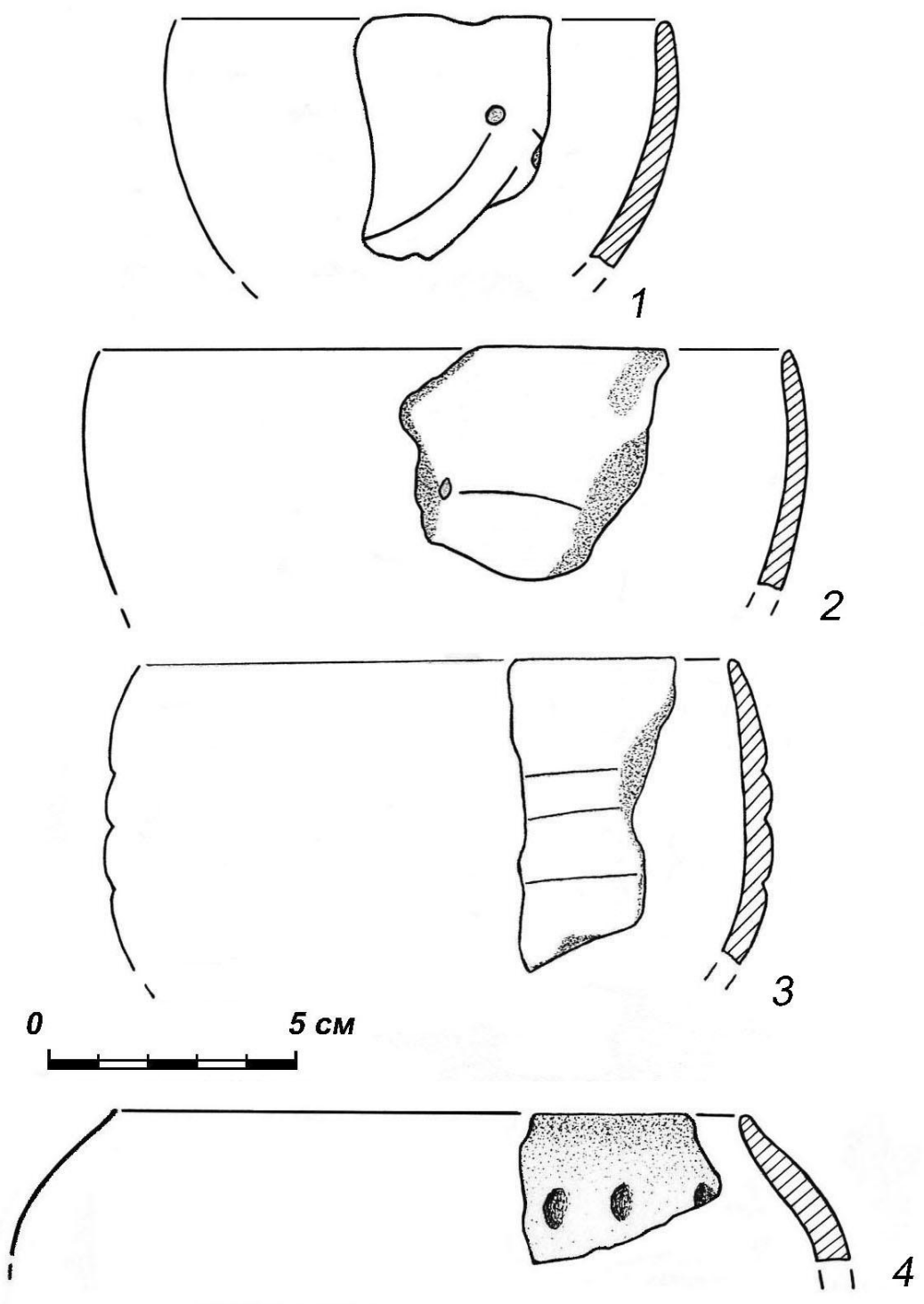


Рис. Ж.50. Котоване І. Столова та кухонна кераміка.

Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

1 – ЛІМ А 7438; 2 – ЛІМ А 74…; 3 – ЛІМ А 7366; 4 – ЛІМ А 7585

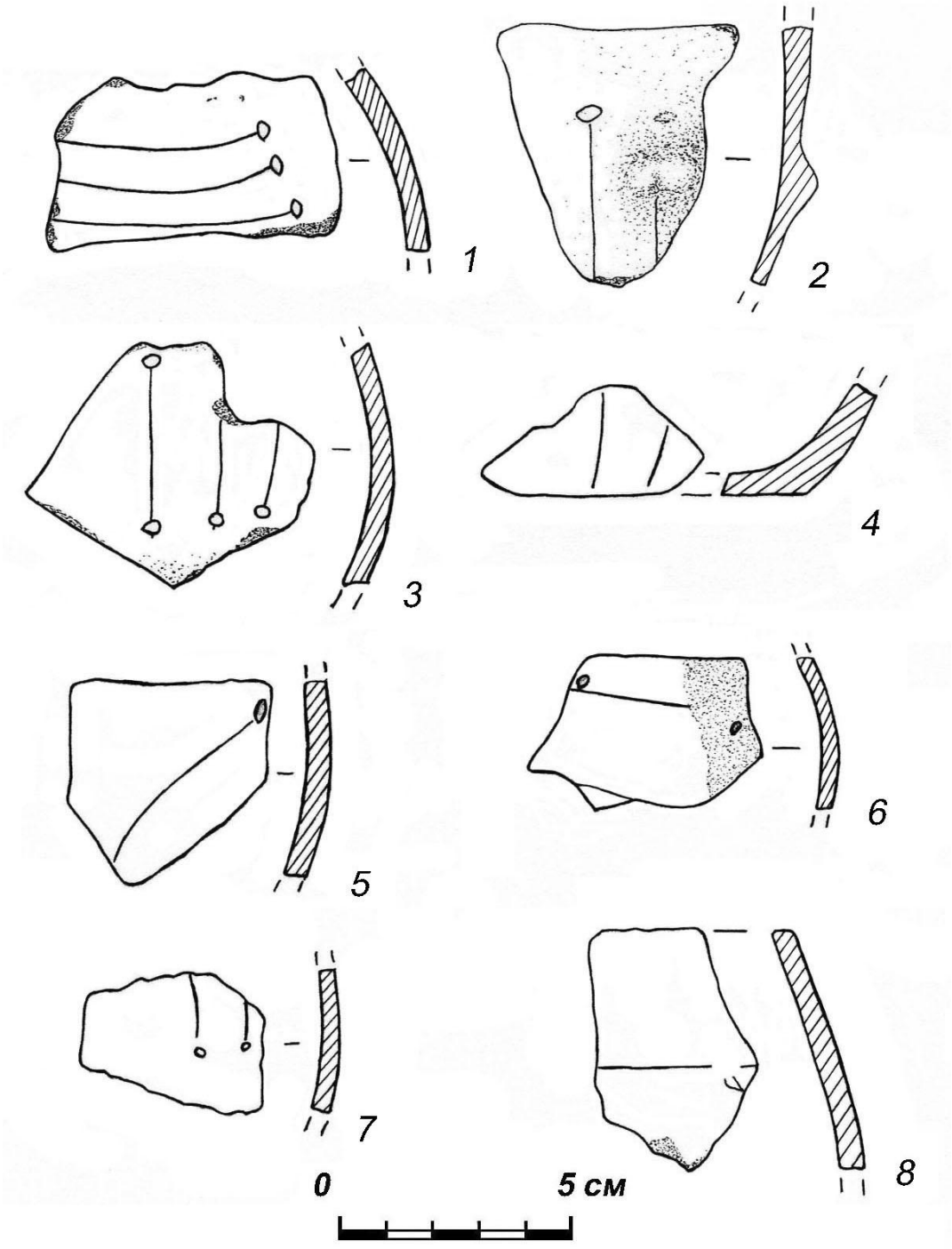


Рис. Ж.51. Котоване І. Столова кераміка. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.
1 – ЛІМ А Б/Н; 2 – ЛІМ А 7365; 3 – ЛІМ А 7363; 4 – ЛІМ А 7367;
5 – ЛІМ А 7444; 6 – ЛІМ А 7446; 7 – ЛІМ А 7443; 8 – ЛІМ А 7513

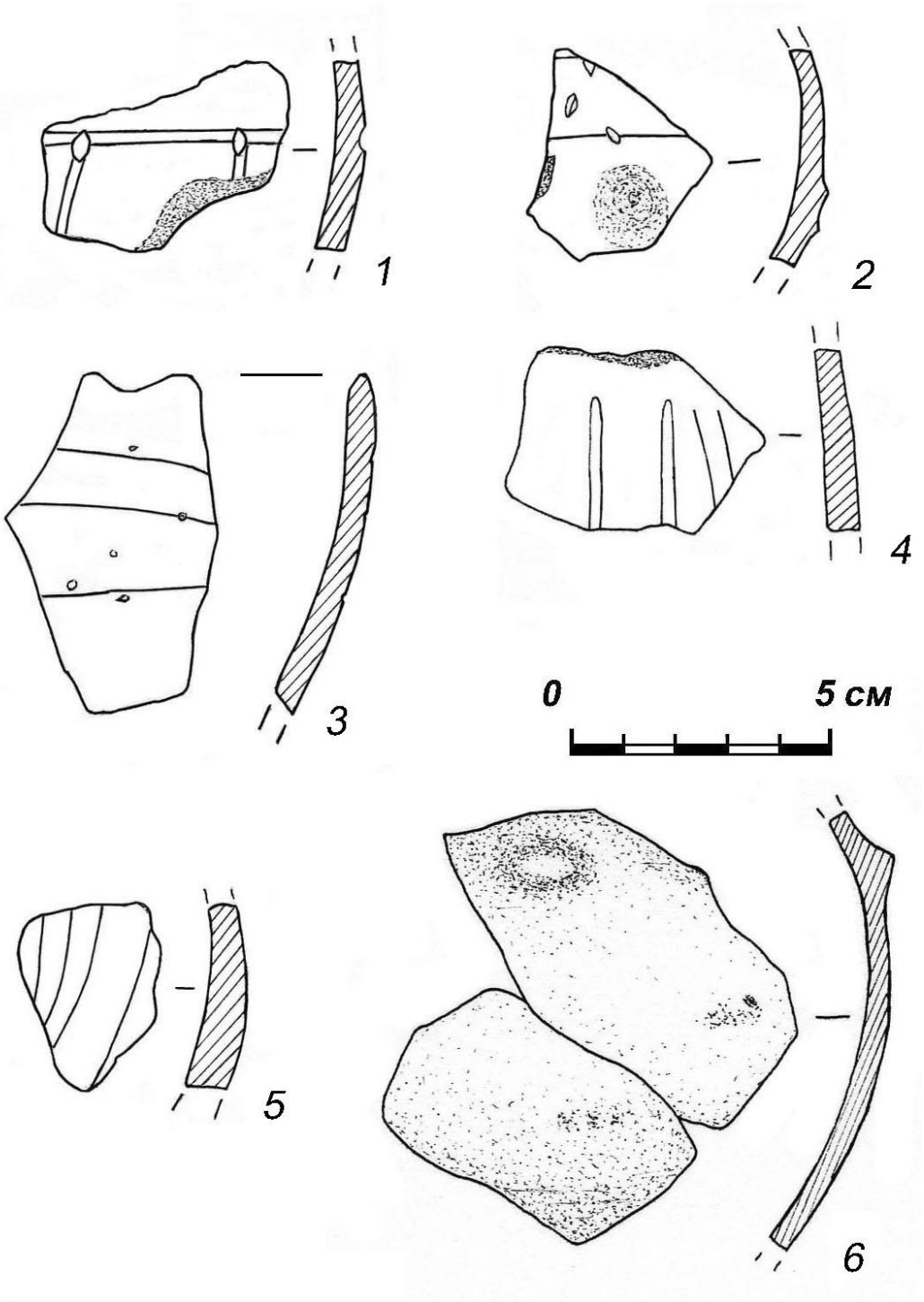


Рис. Ж.52. Котоване І. Столова кераміка. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

1 – ЛІМ А 7431; 2 – ЛІМ А 7434; 3 – ЛІМ А 7384;

4 – ЛІМ А Б/Н; 5 – ЛІМ А 7433; 6 – ЛІМ А 7255



Рис. Ж.53. Столова кераміка.

1; 3 – Котоване І. Розкопки Я. Пастернака, 1943 р.

2 – Буківна, 4 – Синьків.

1 – ЛІМ А – 7675; 2 – ЛІМ А 7363;

2 – ЛІМ А 7607; 4 – ЛІМ А 7598

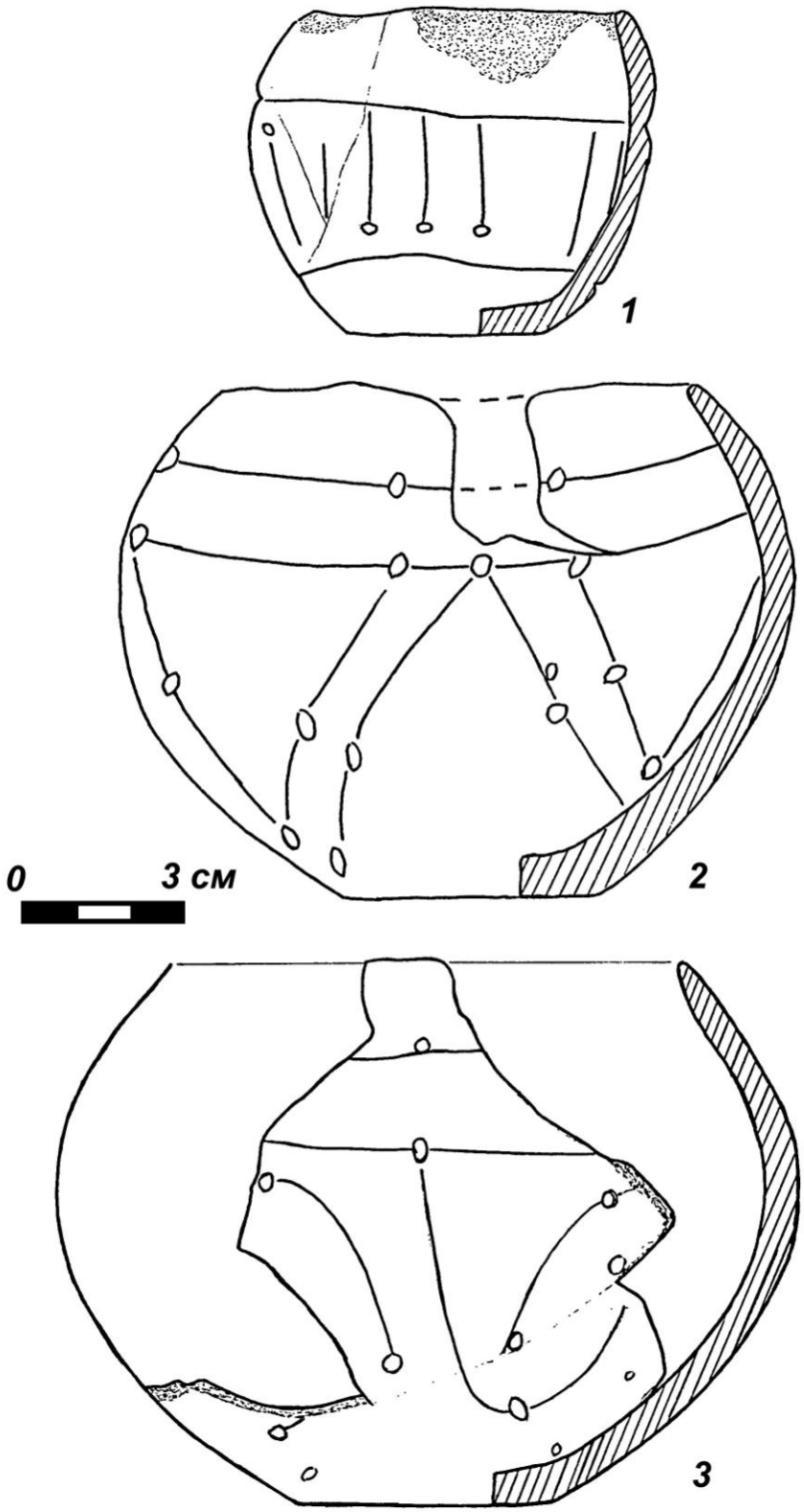


Рис. Ж.54. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

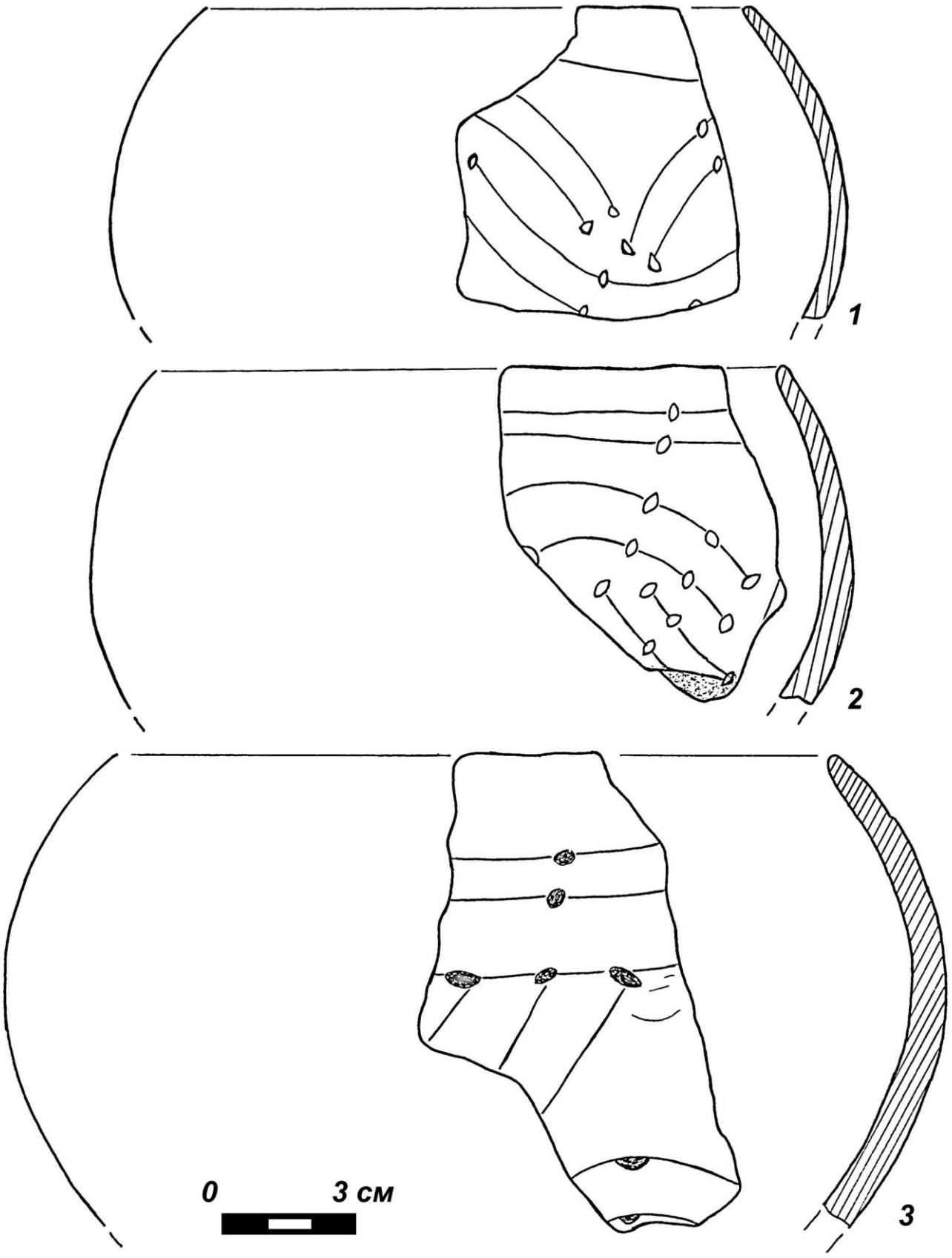


Рис. Ж.55. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

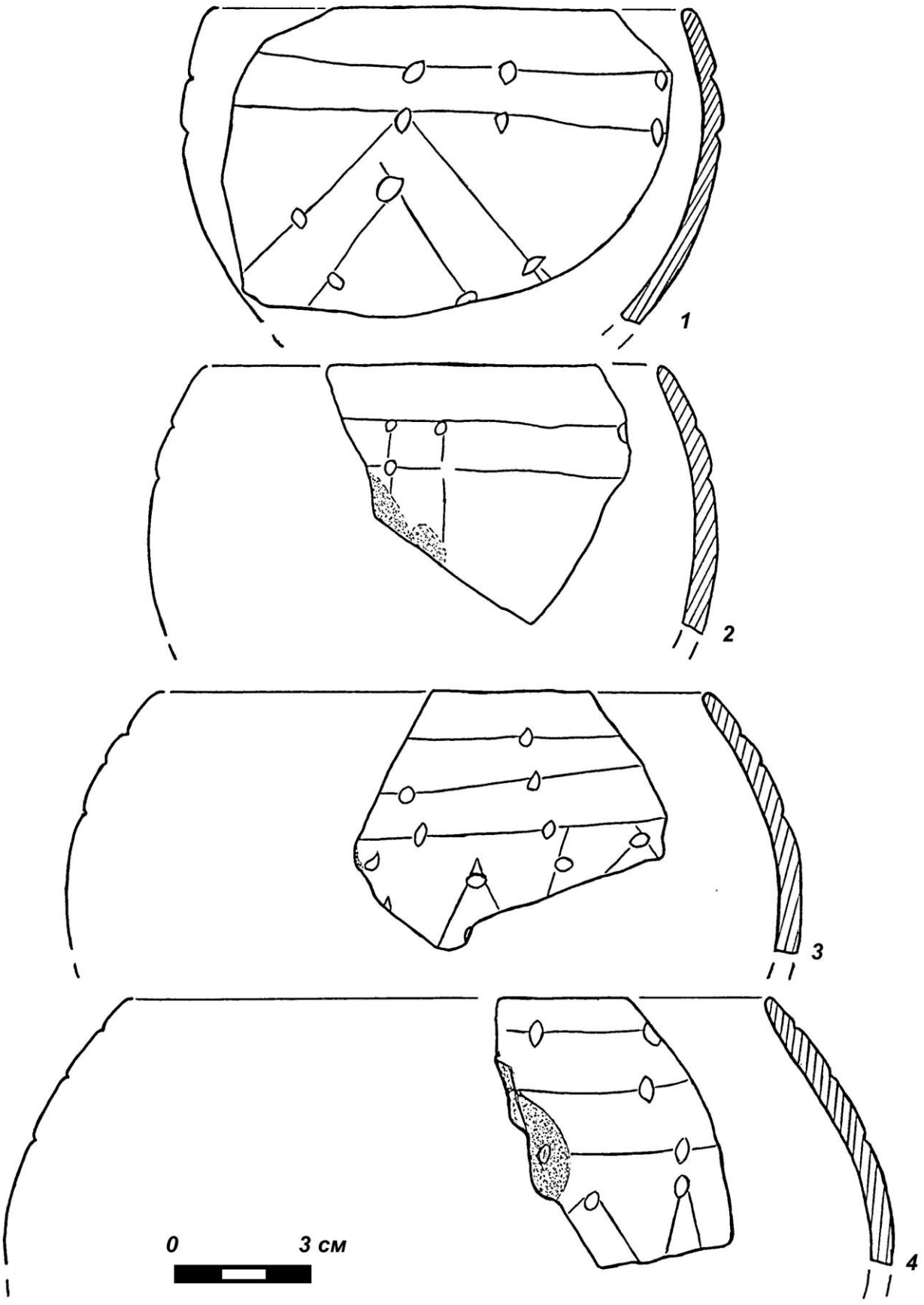


Рис. Ж.56. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

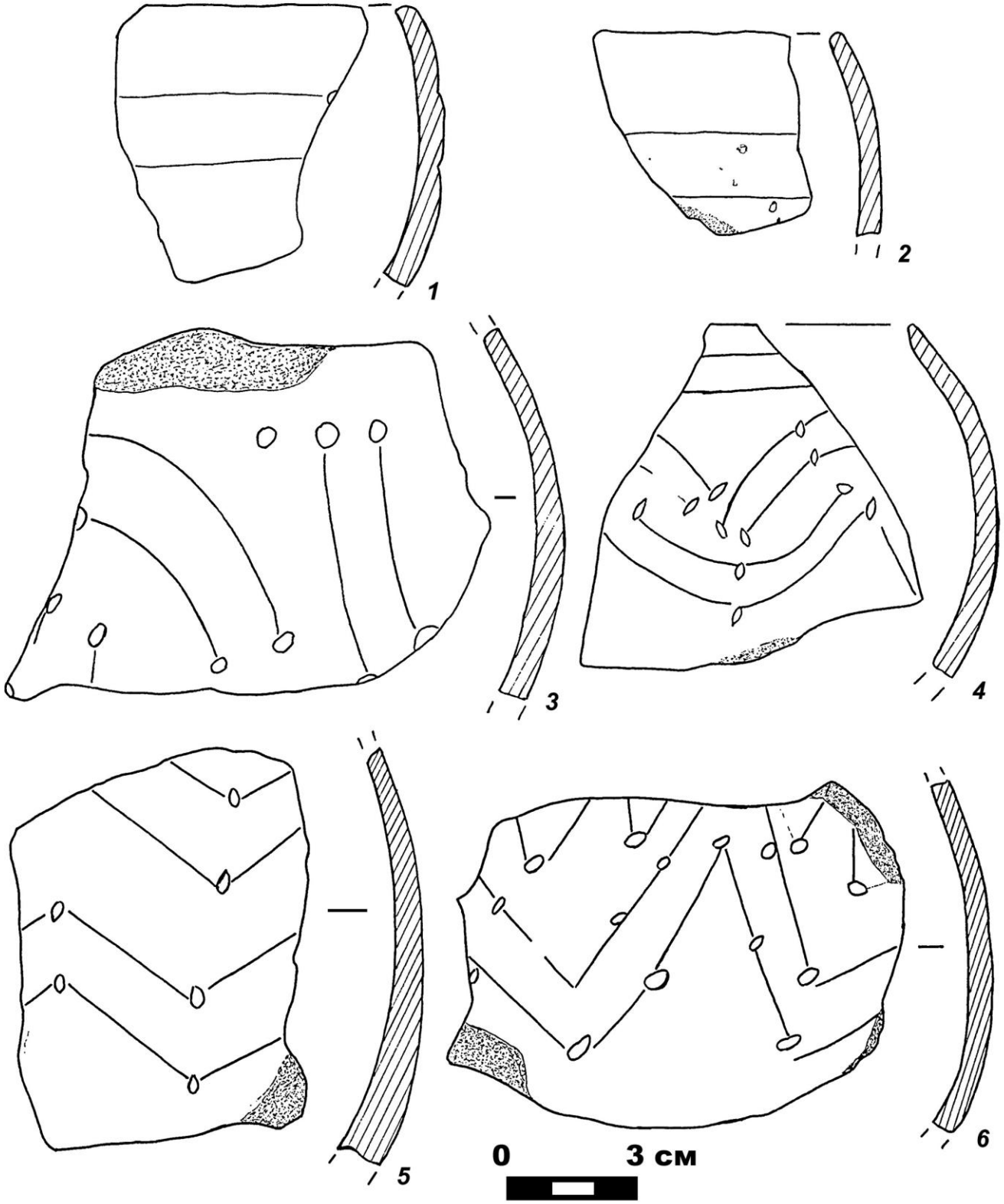


Рис. Ж.57. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

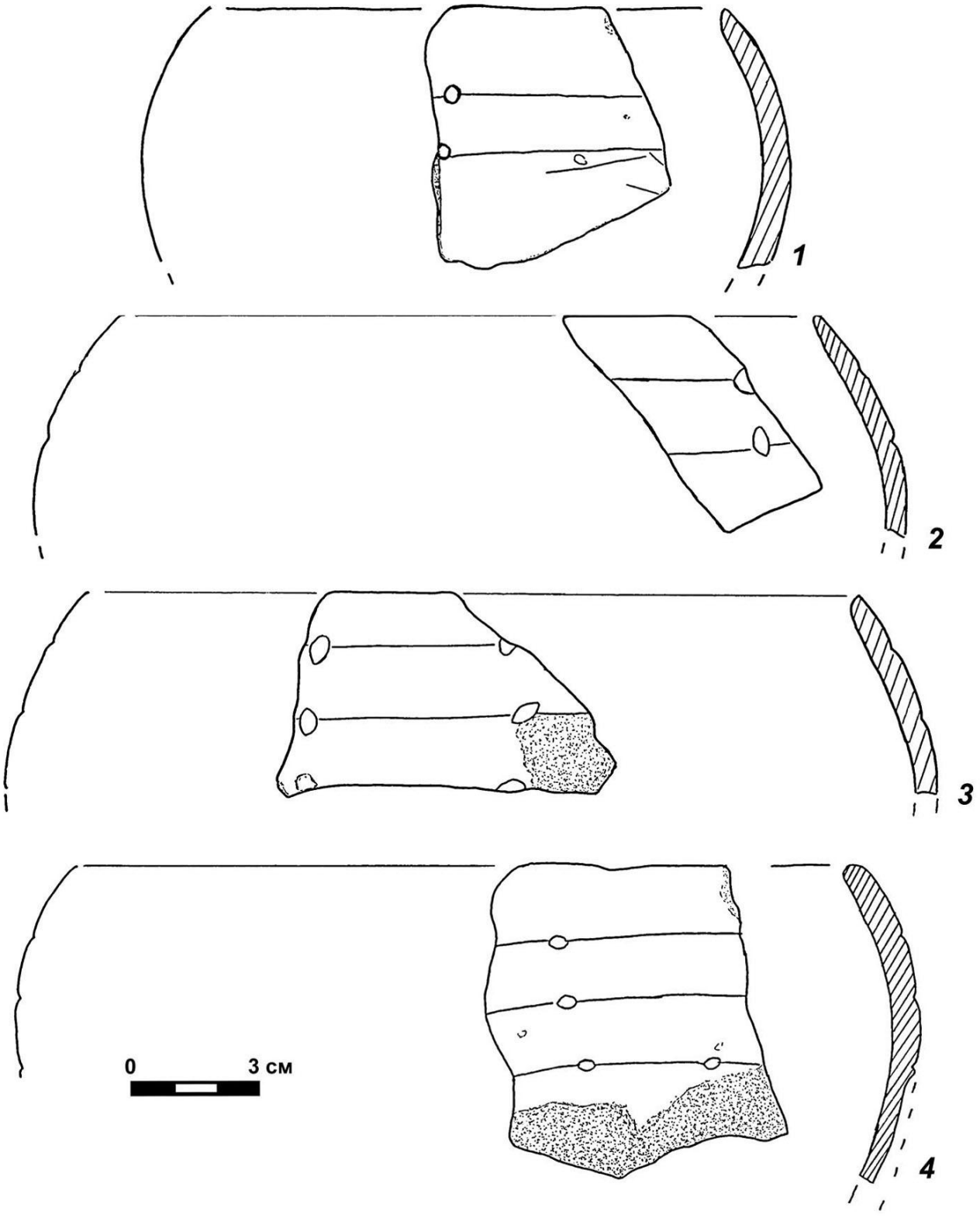


Рис. Ж.58. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

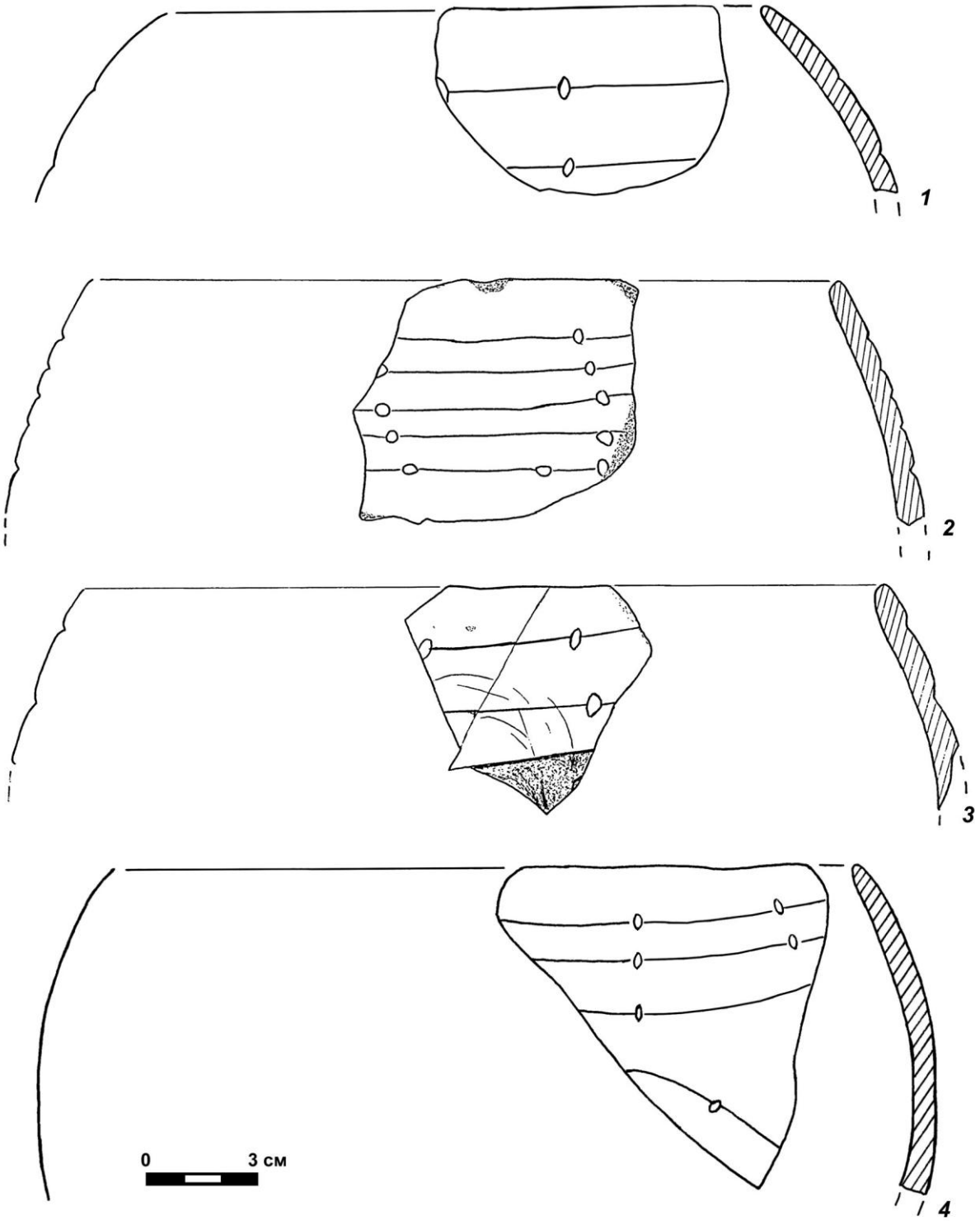


Рис. Ж.59. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

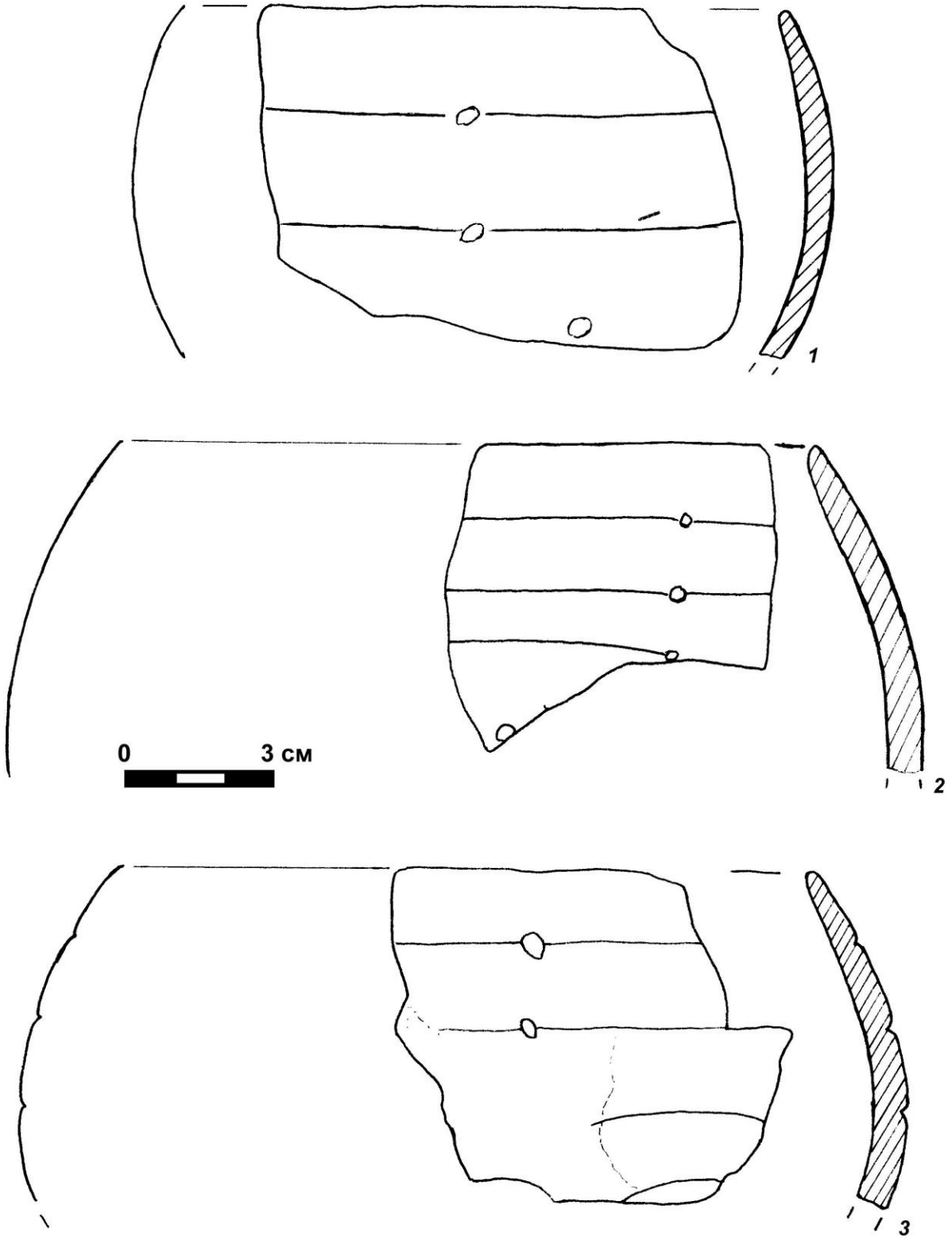


Рис. Ж.60. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

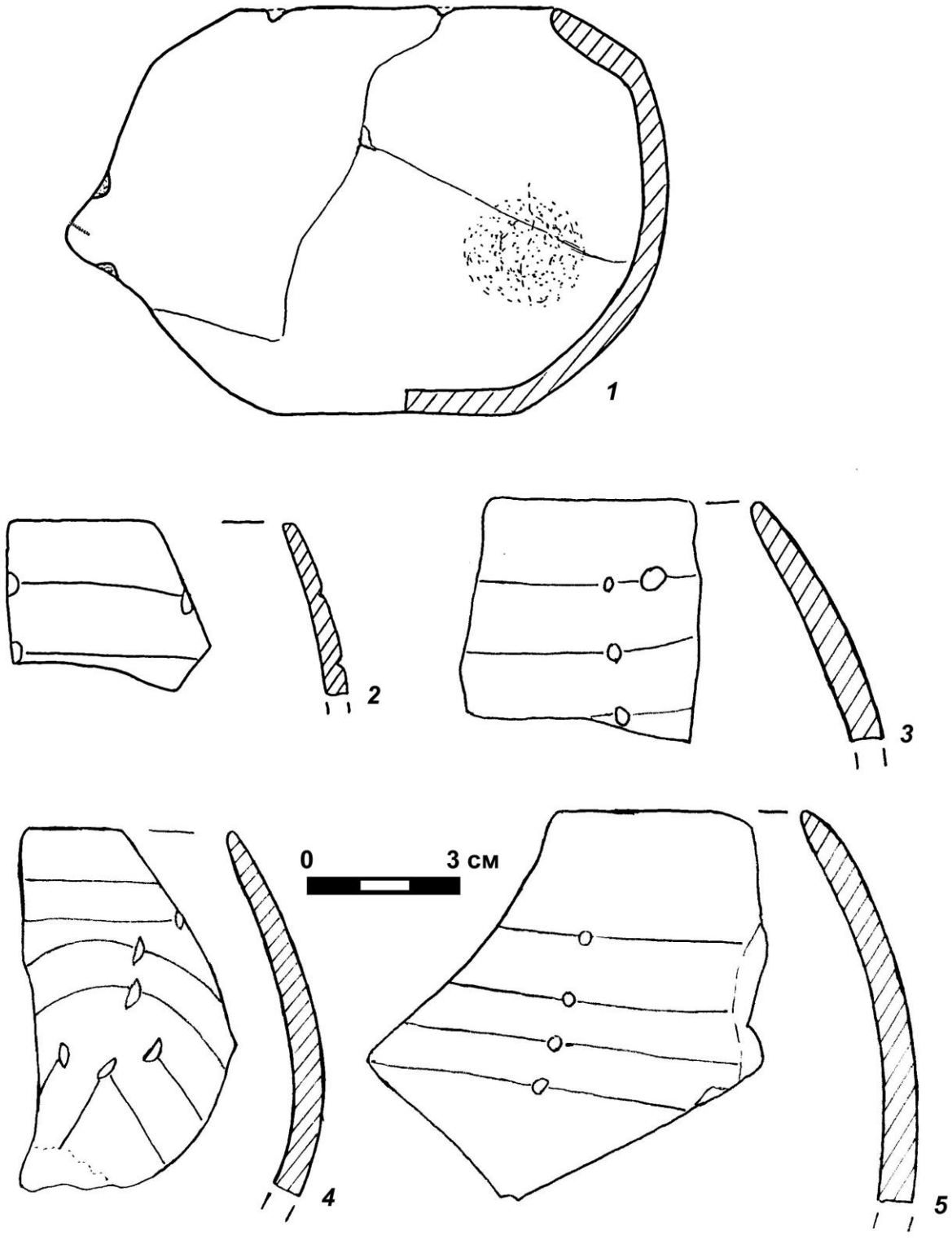


Рис. Ж.61. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

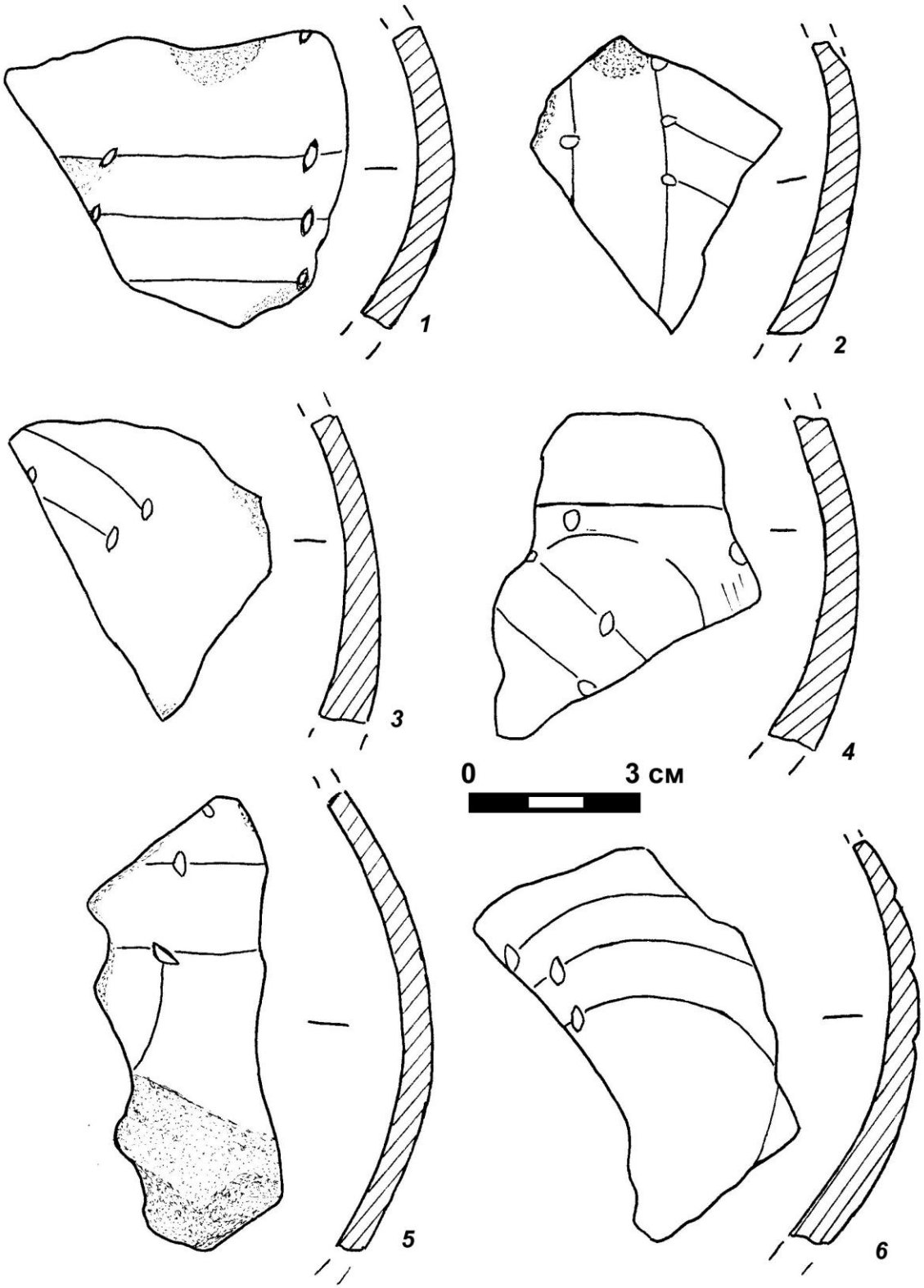


Рис. Ж.62. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

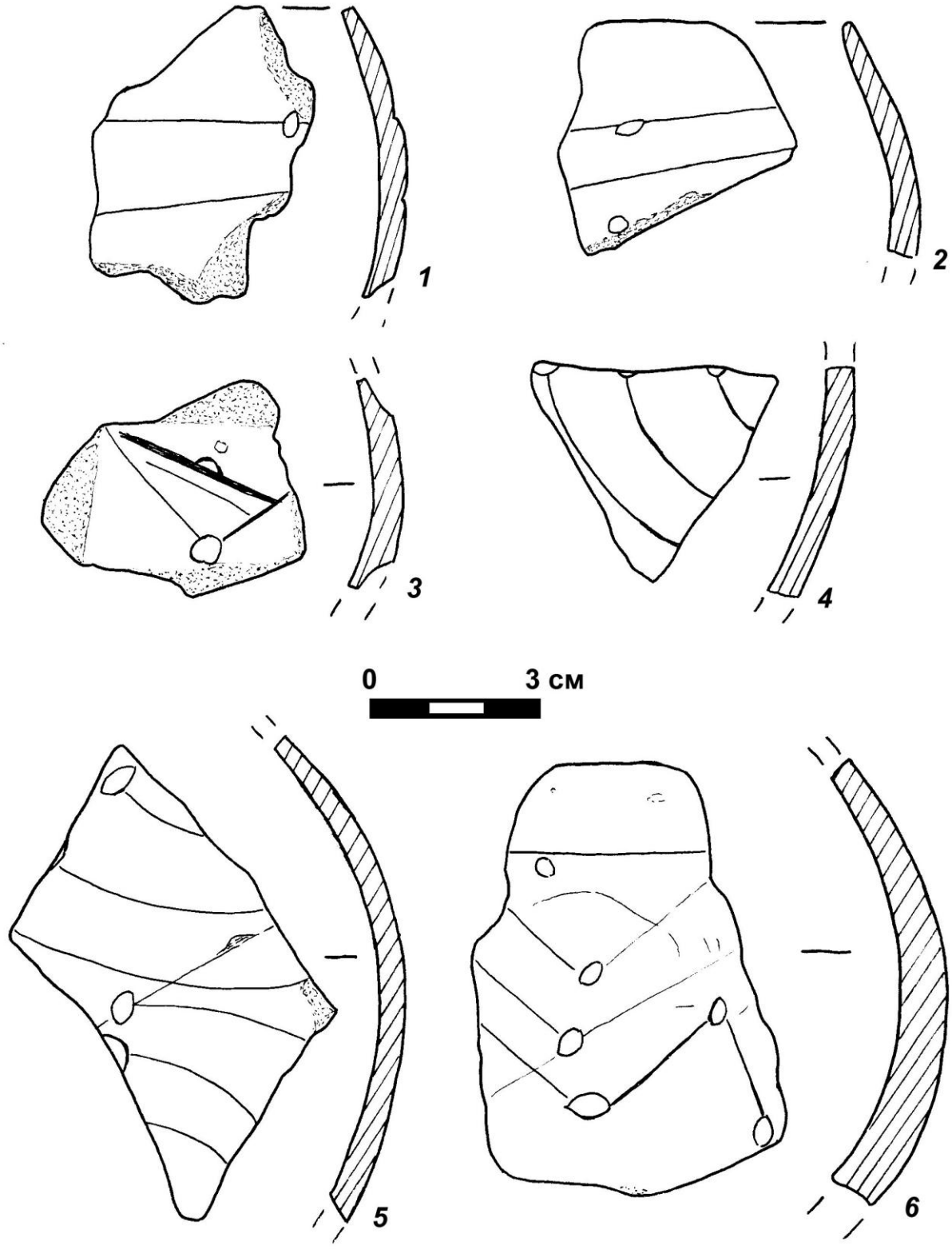


Рис. Ж.63. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

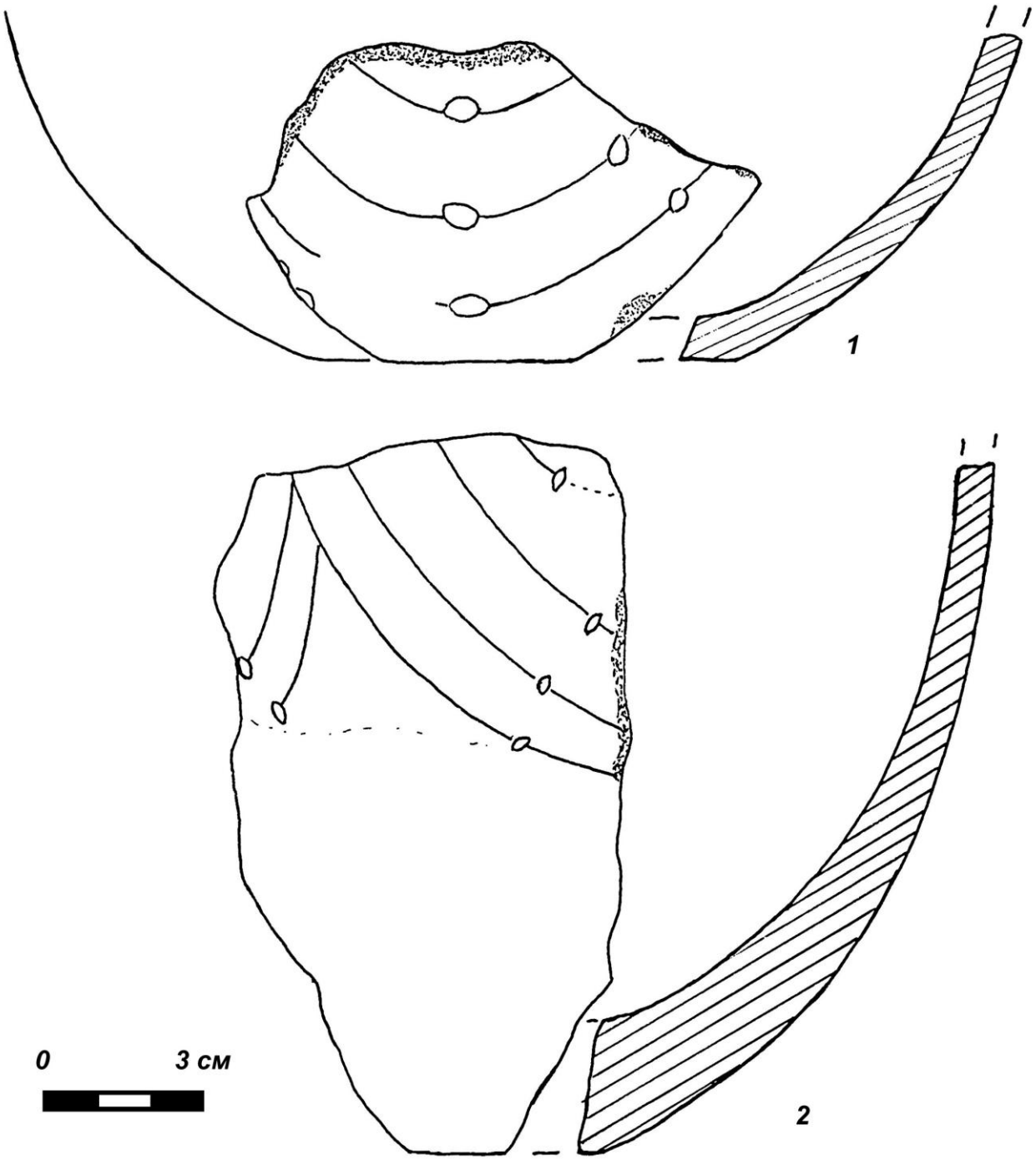


Рис. Ж.64. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

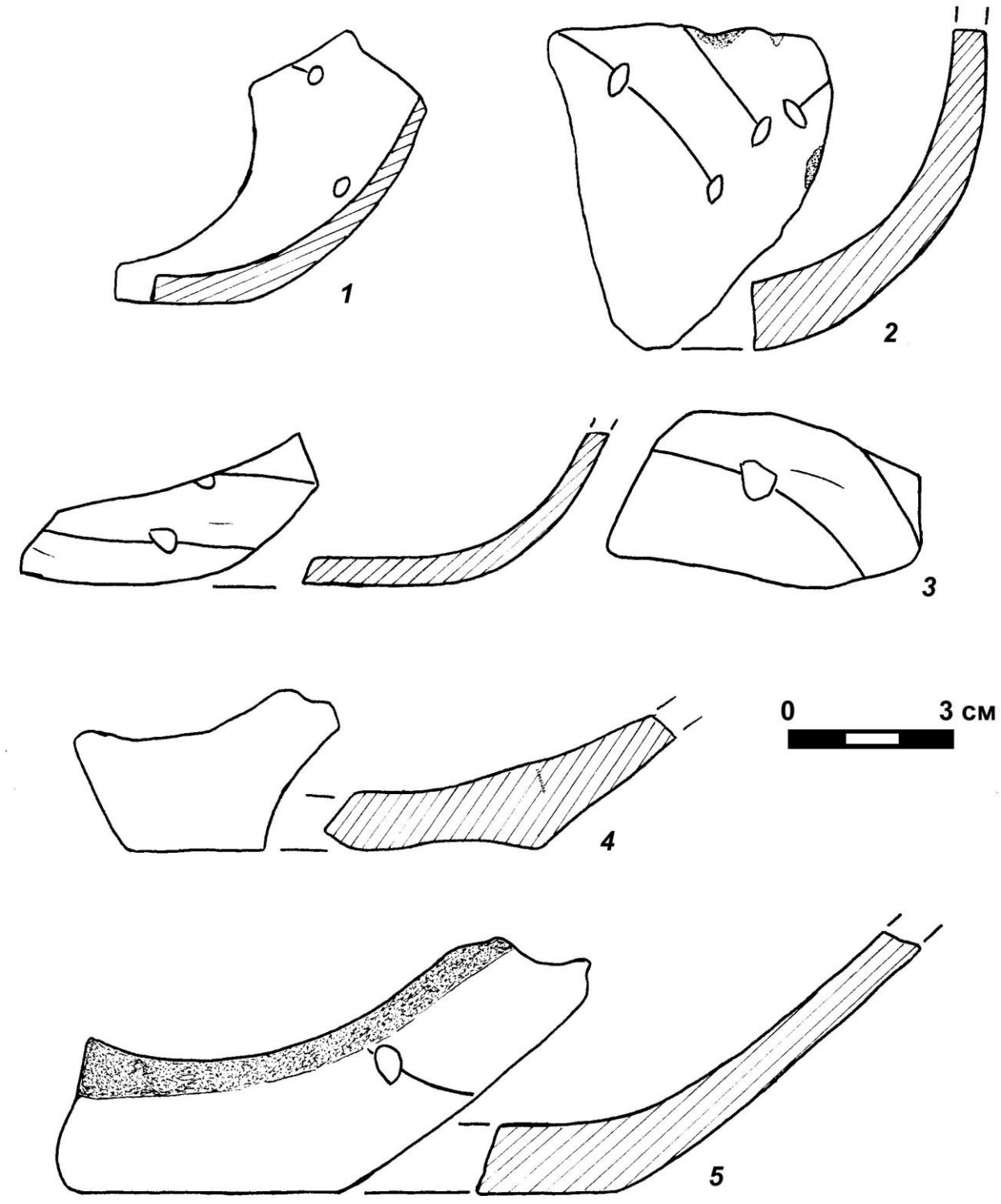


Рис. Ж.65. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

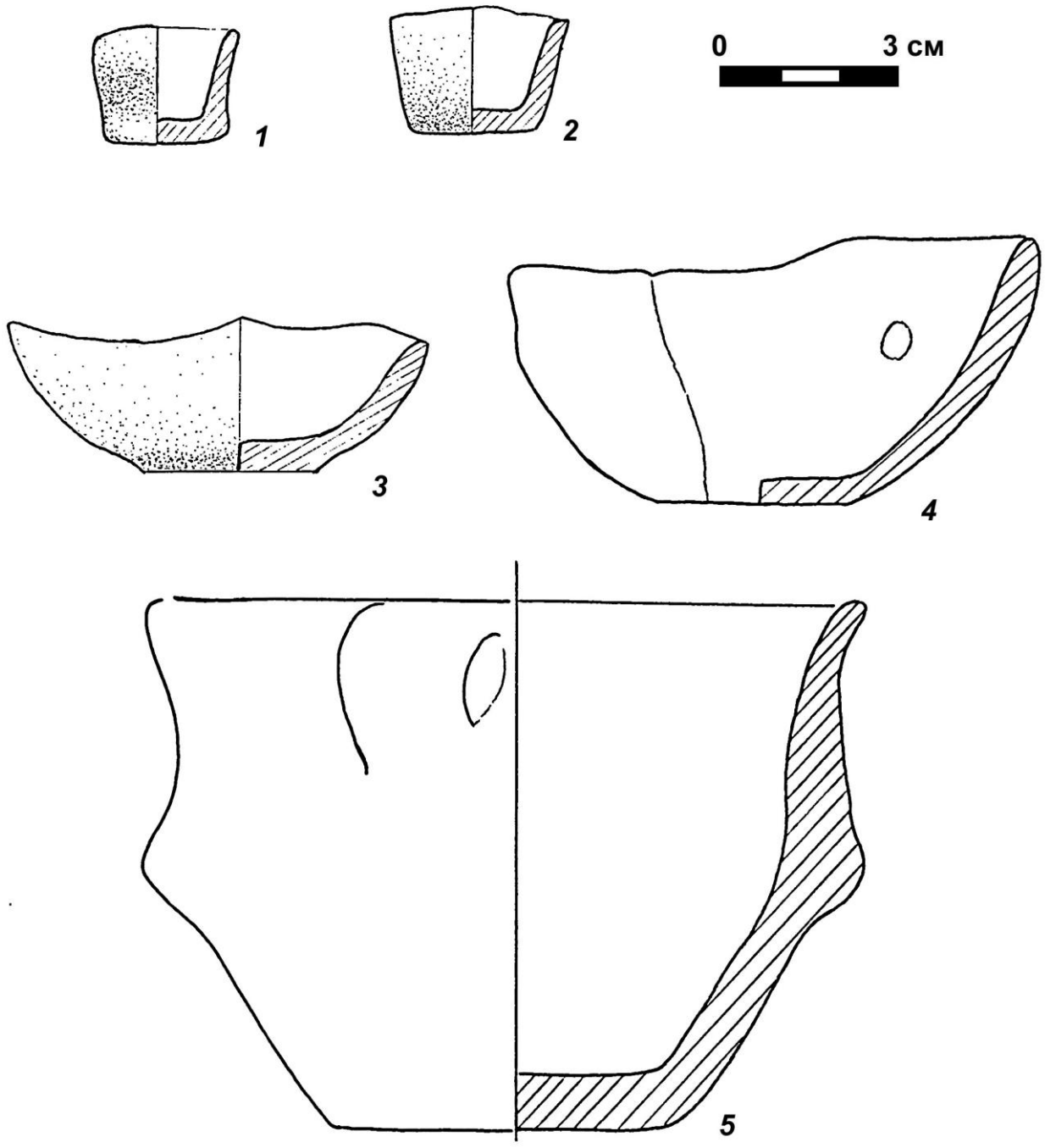


Рис. Ж.66. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

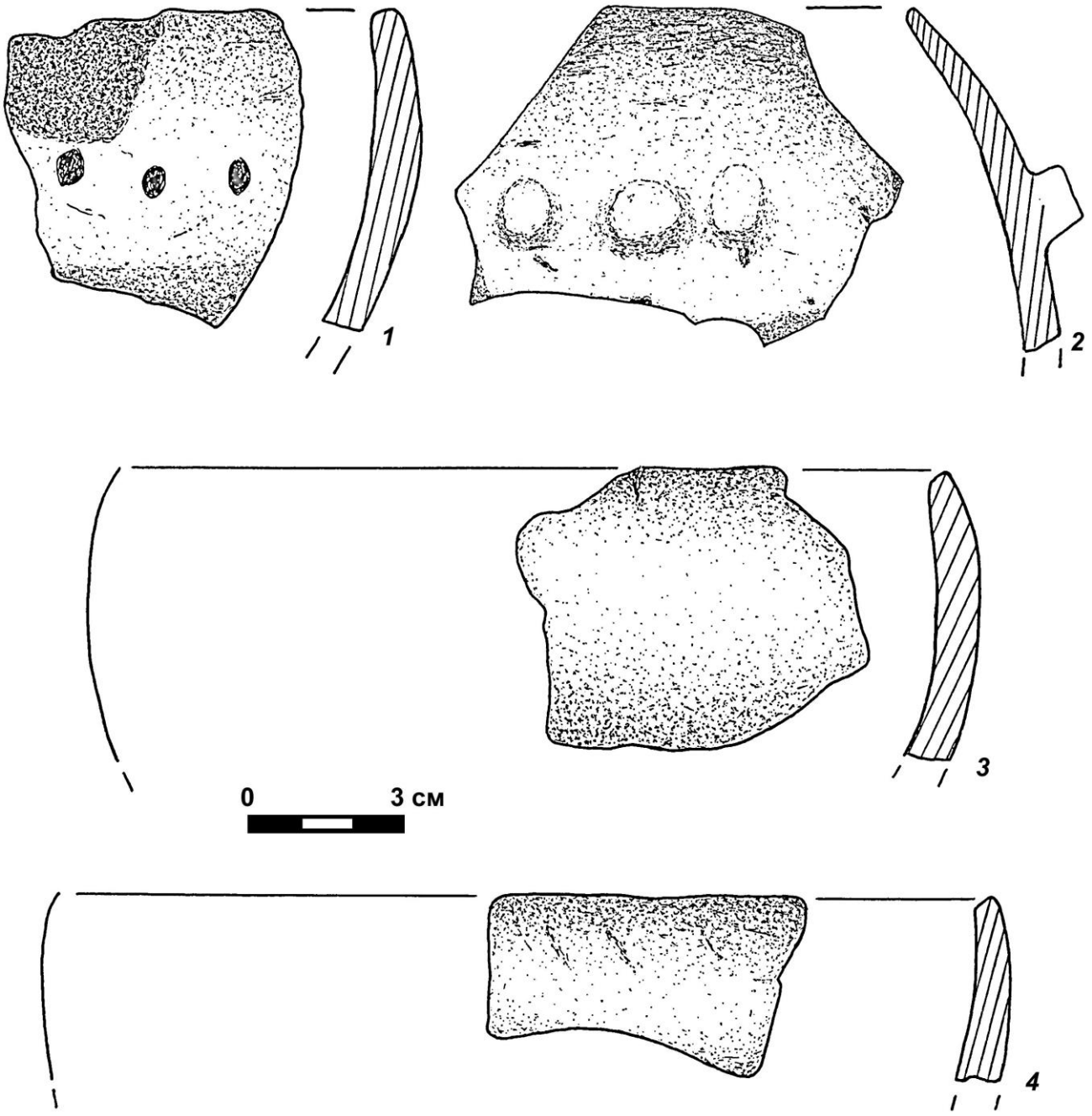


Рис. Ж.67. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

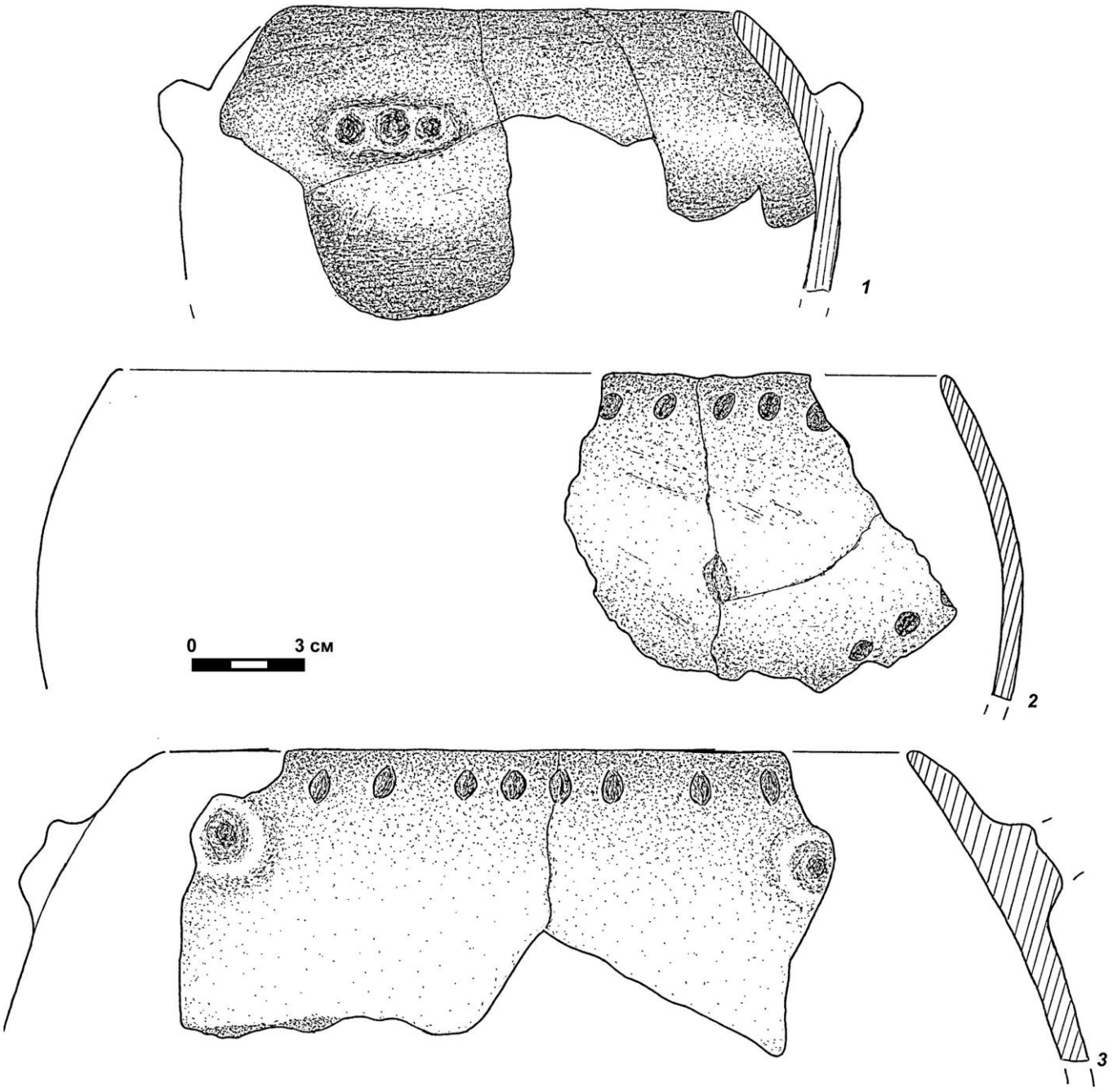


Рис. Ж.68. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

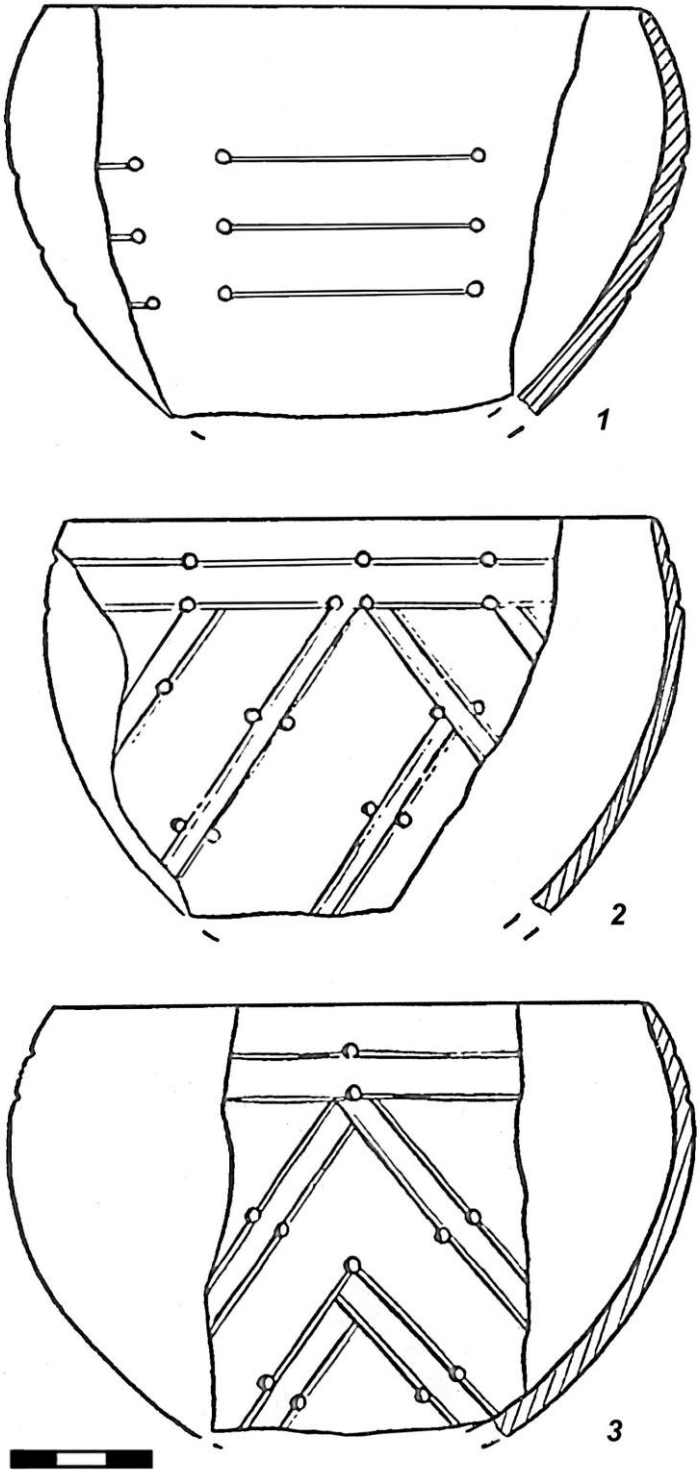


Рис. Ж.69. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (Ткачук, 2001, с. 69).

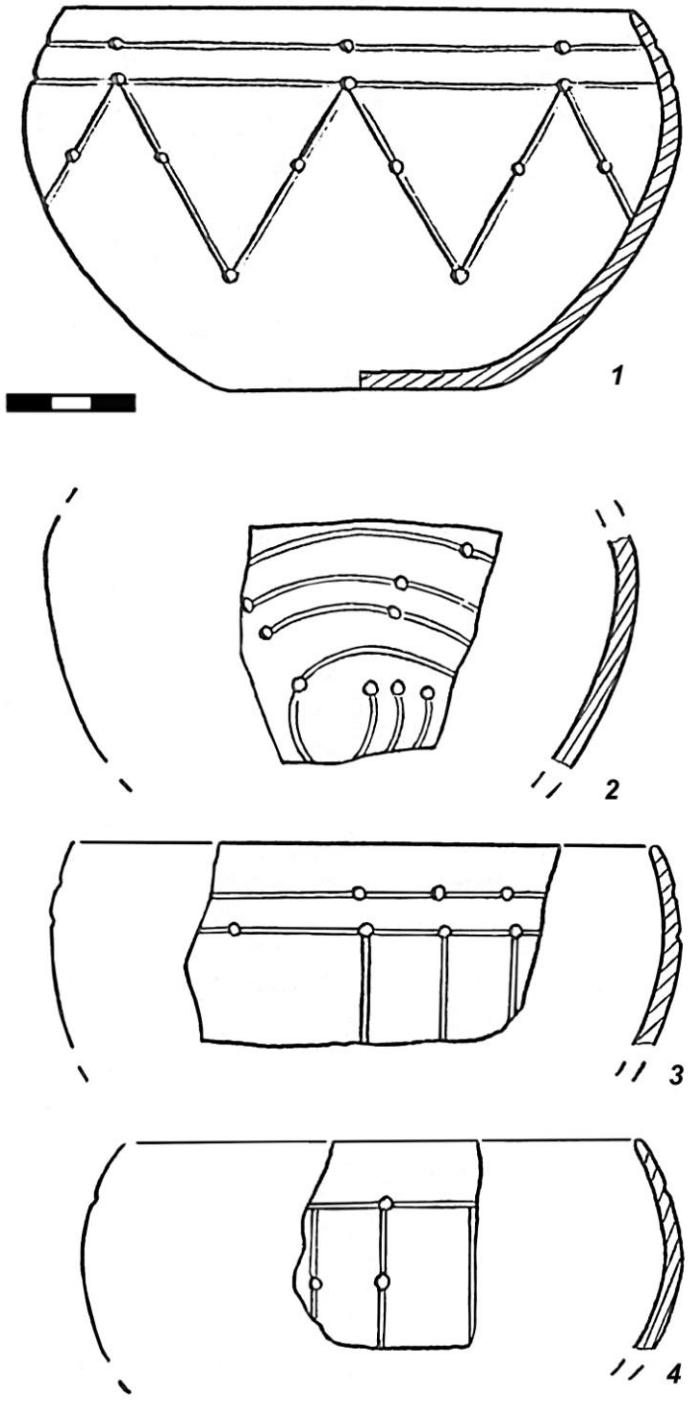


Рис. Ж.70. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (Ткачук, 2001, с. 70).

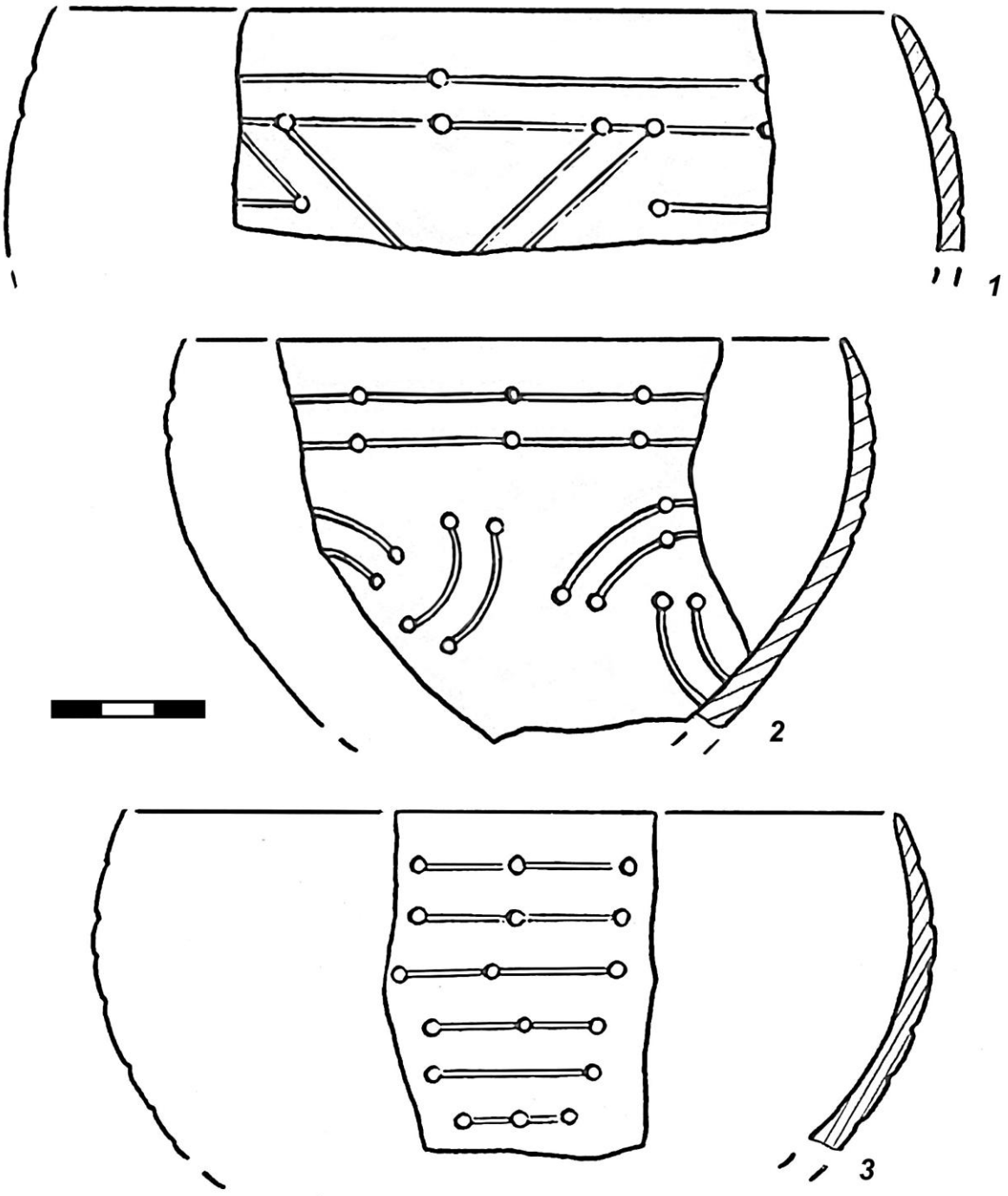


Рис. Ж.71. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (Ткачук, 2001, с. 71).

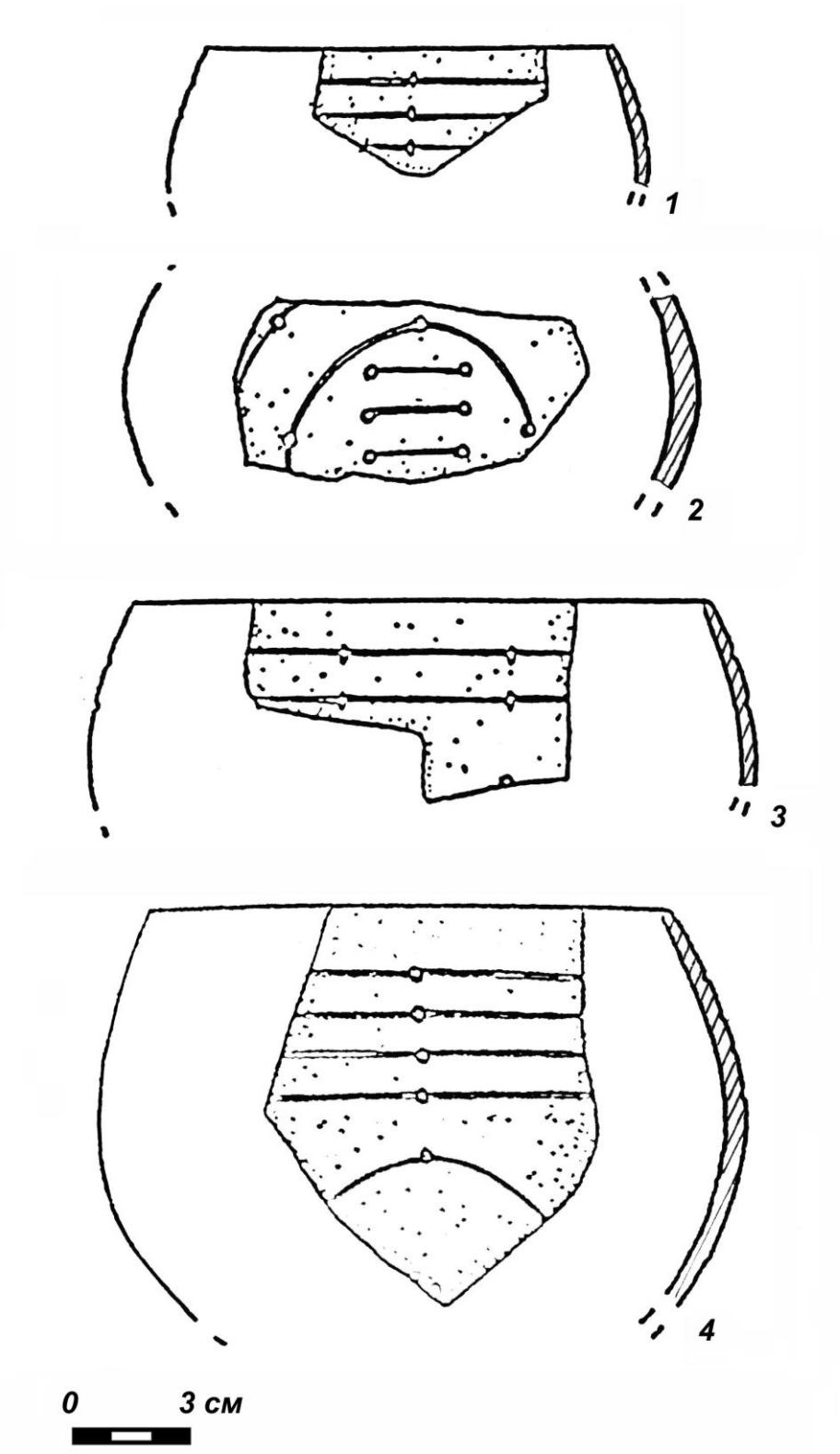


Рис. Ж.72. Більшівці I. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (Ткачук, 2007, с. 52).

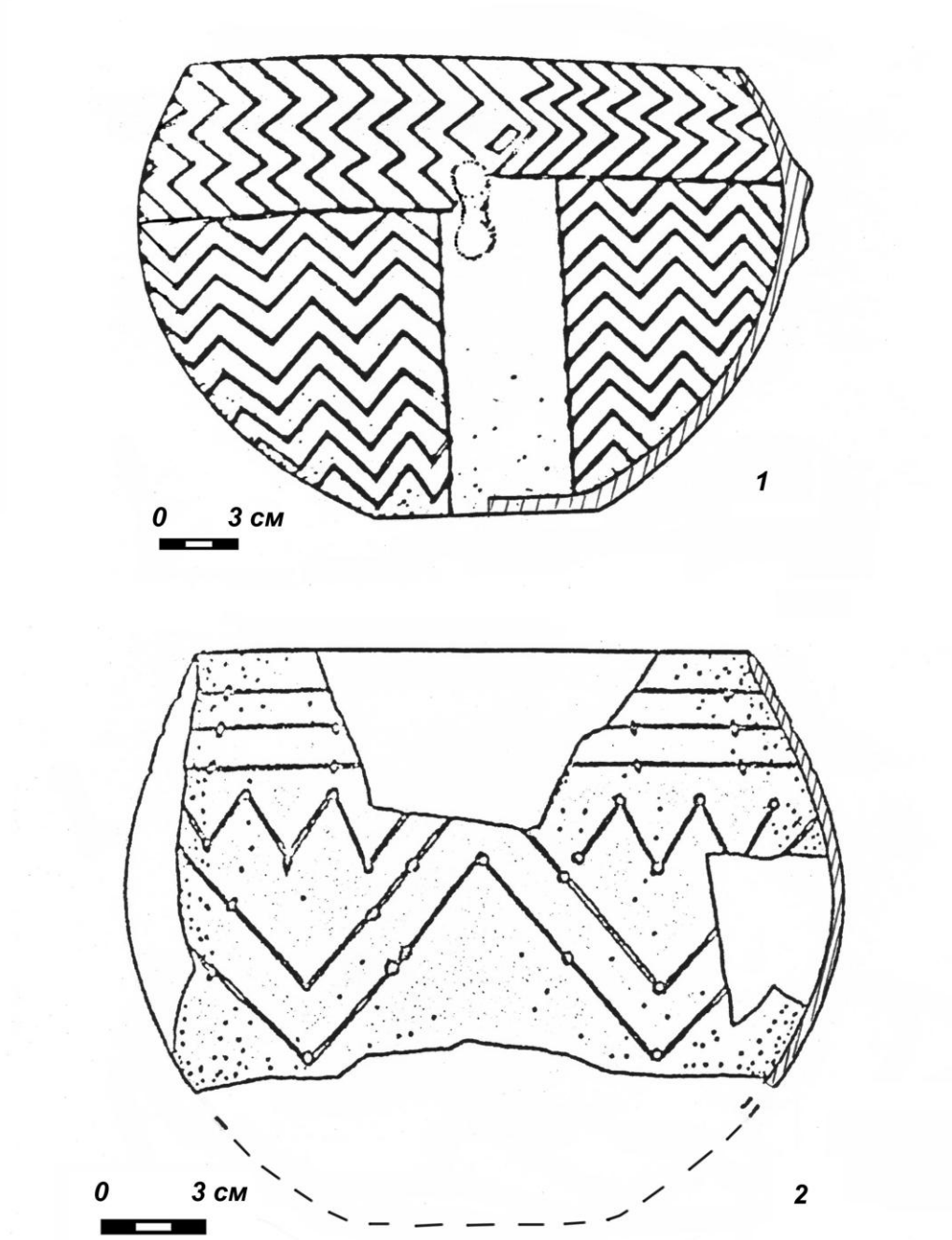


Рис. Ж.73. Більшівці I. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (Ткачук, 2007, с. 53, 55).



Рис. Ж.74. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)



Рис. Ж.75. Більшівці I. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)



Рис. Ж.76. Більшівці I. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)



Рис. Ж.77. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

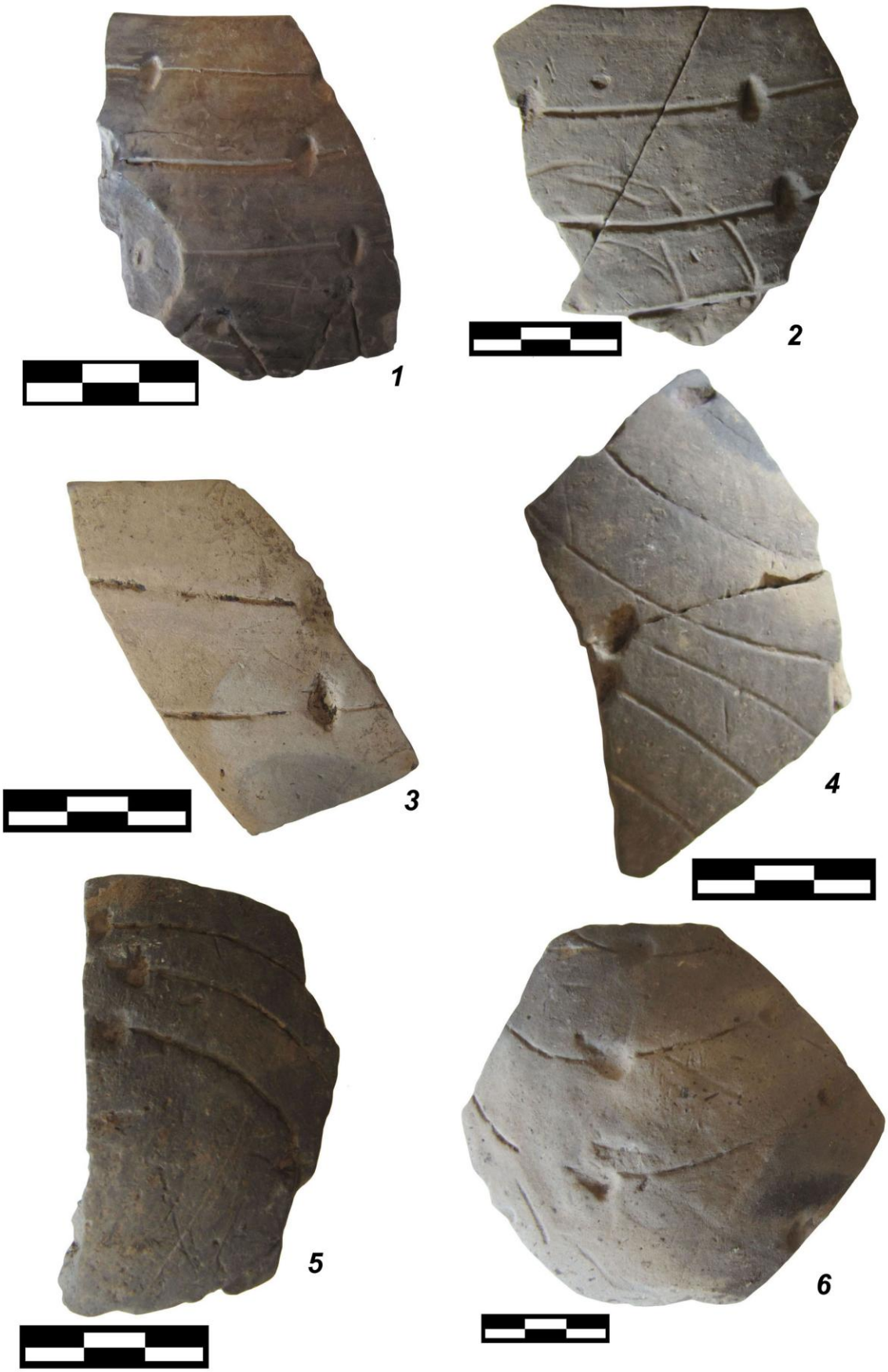


Рис. Ж.78. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)



Рис. Ж.79. Більшівці І. Столова кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)



Рис. Ж.80. Більшівці І. Кухонна кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр. (з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)



Рис. Ж.81. Більшівці І. Кухонна кераміка. Розкопки Т. Ткачука, 1999–2008 рр.
(з фондів Національного заповідника “Давній Галич”)

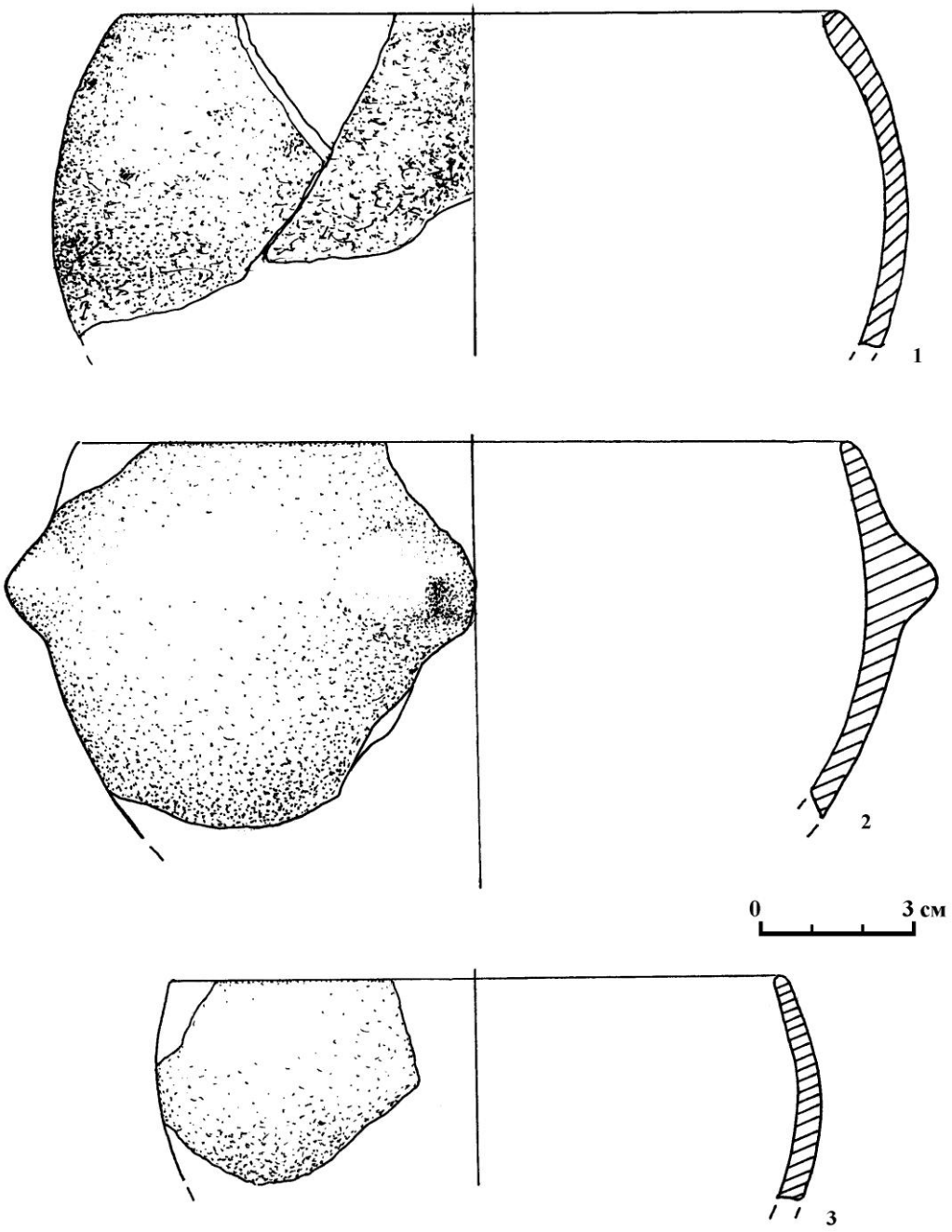


Рис. Ж.82. Єзупіль І. Кухонна кераміка .Розкопки О. Ситника, 2006 р.

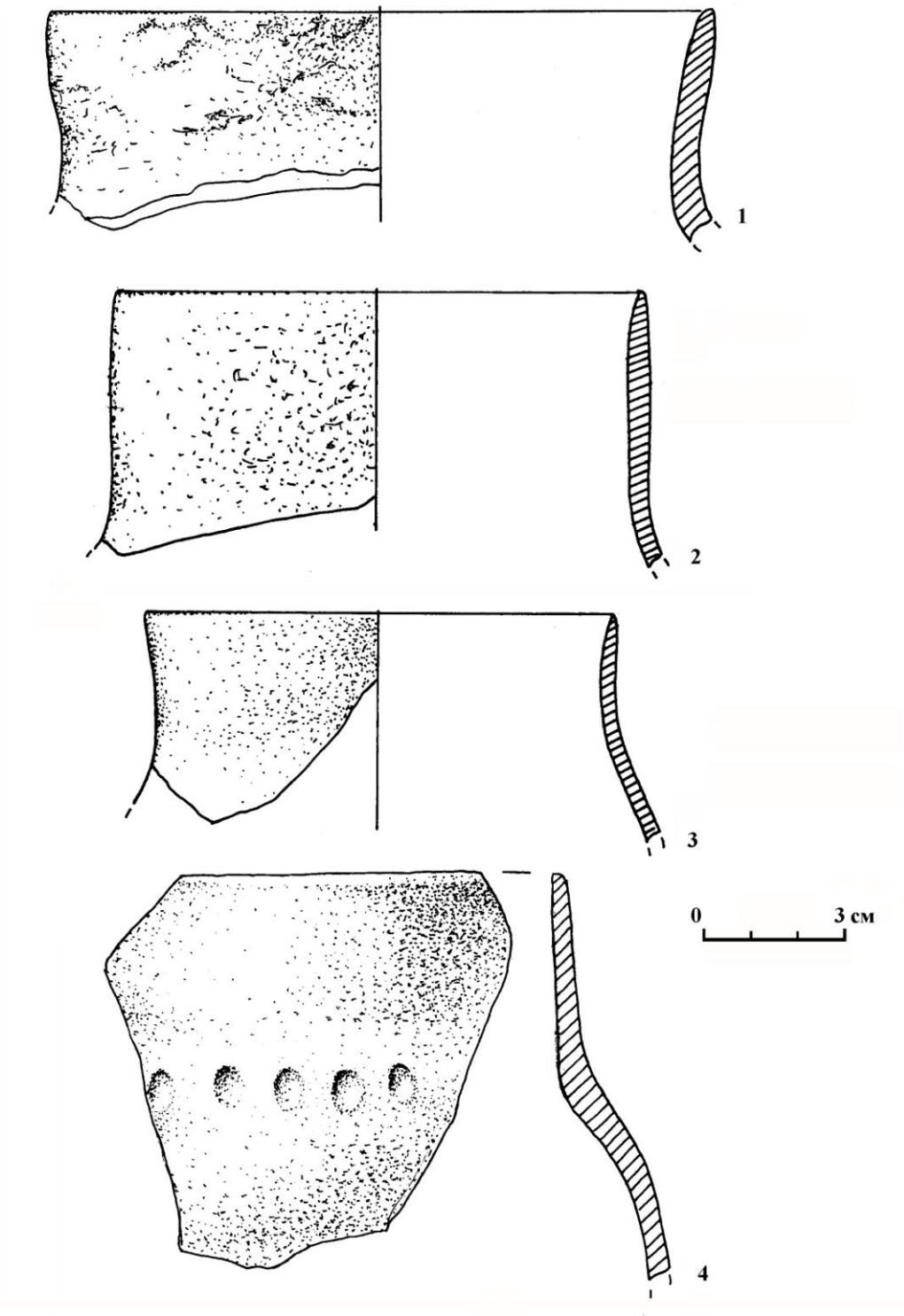


Рис. Ж.83. Єзупіль І. Горщики. Розкопки О. Ситника, 2006 р.

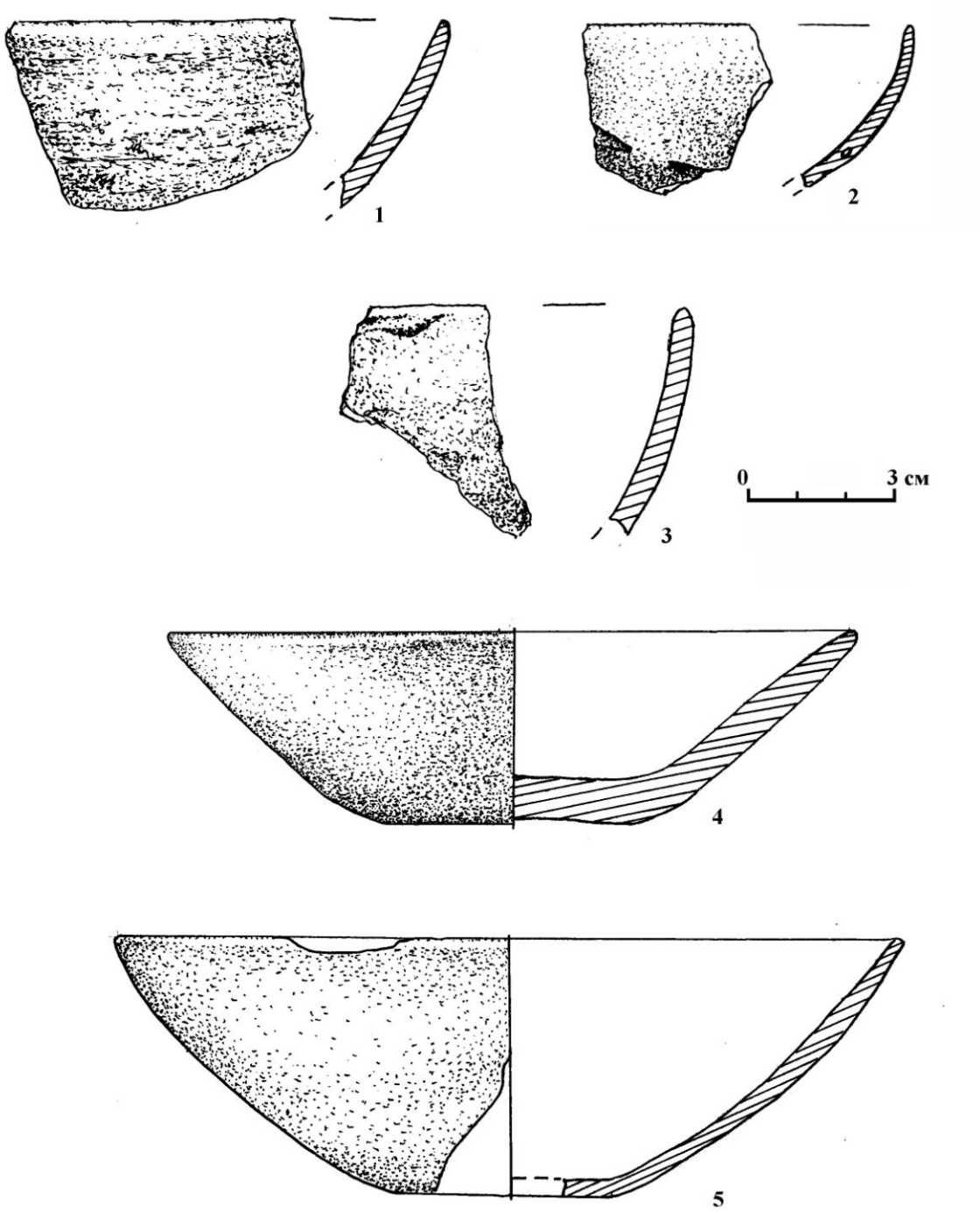


Рис. Ж.84. Єзупіль І. Миски. Розкопки О. Ситника, 2006 р.

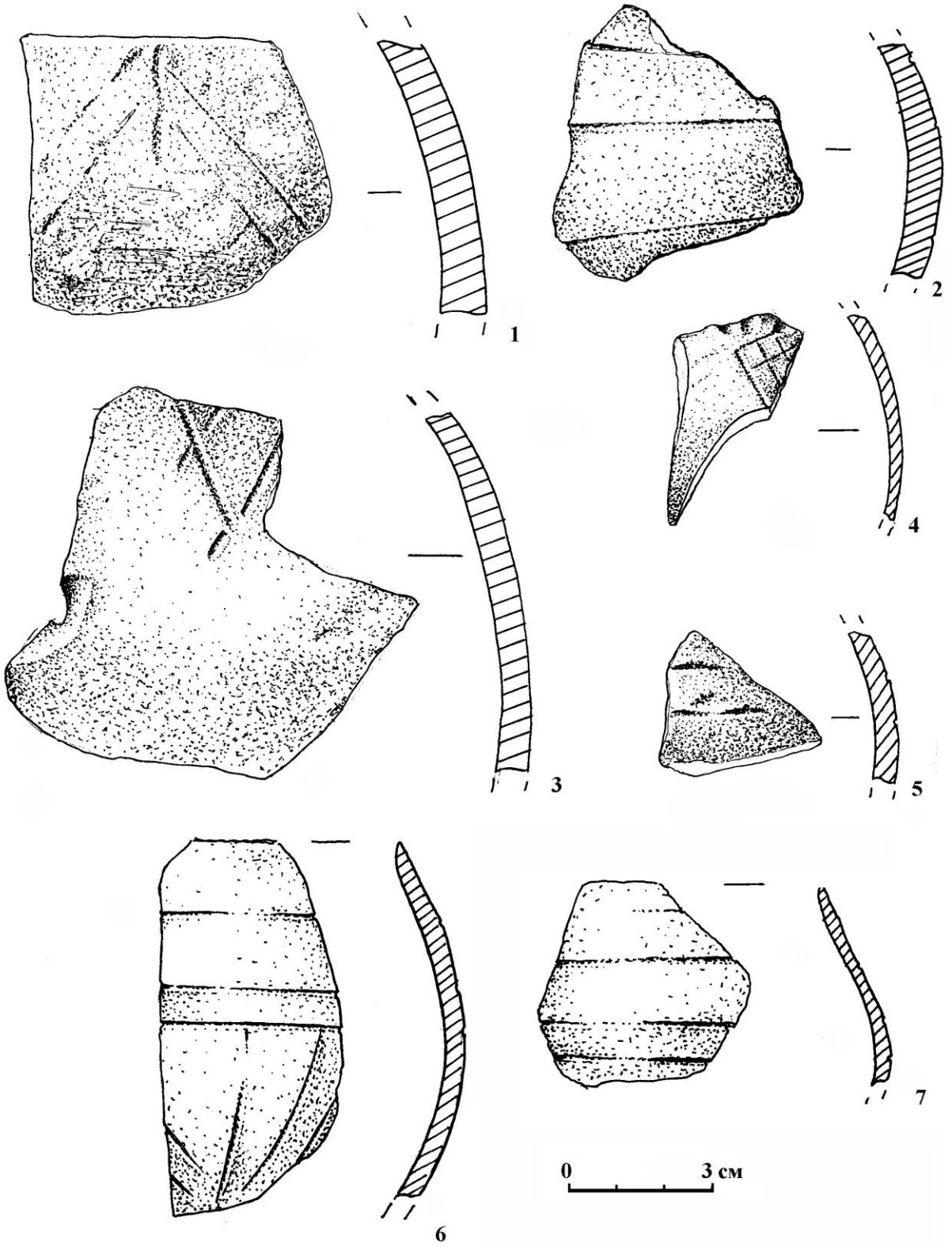


Рис. Ж.85. Єзупіль І. Столова кераміка. Розкопки О. Ситника, 2006 р.

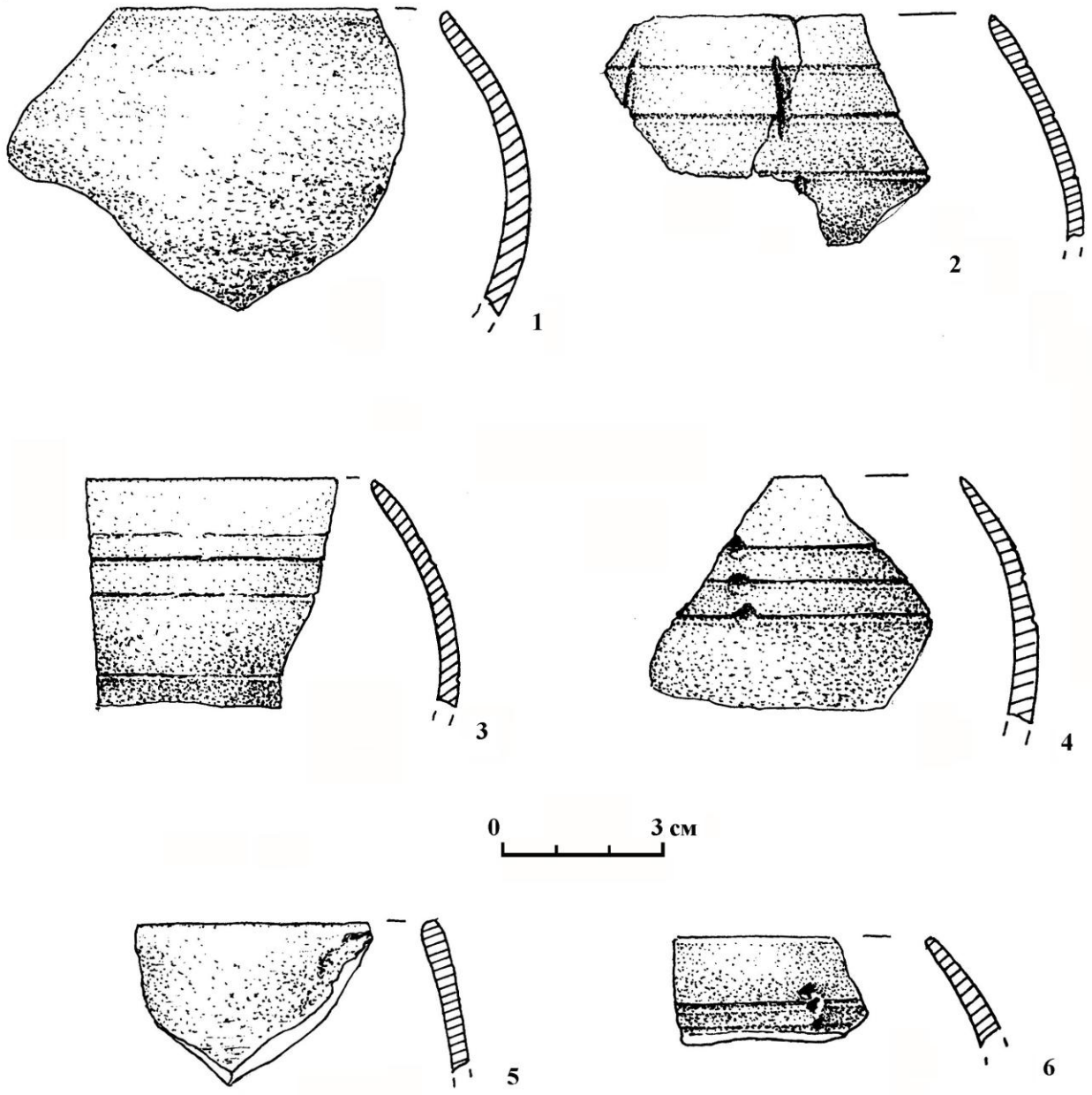


Рис. Ж.86. Єзупіль І. Столова кераміка. Розкопки О. Ситника, 2006 р.



Рис. Ж.87. Єзупіль І. Розкопки О. Ситника, 2006 р.



Рис. Ж.88. Незвисько. Столовий посуд. Розкопки К. Черниш.
(з фондів Львівського історичного музею)

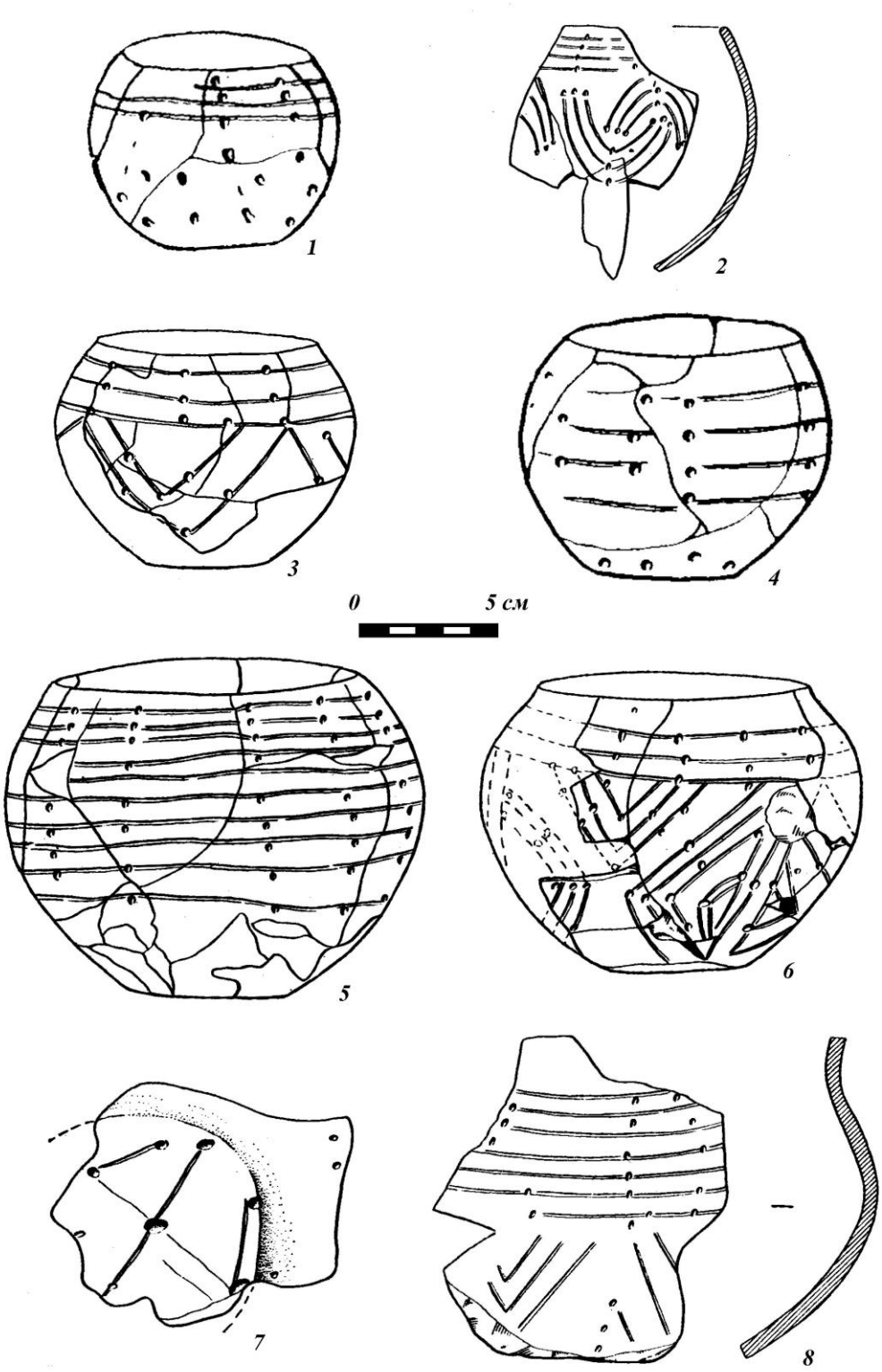


Рис. Ж.89. Незвисько. Столовий посуд. Розкопки К. Черниш.

(За Пассек, Черниш, 1963, таблиця II)

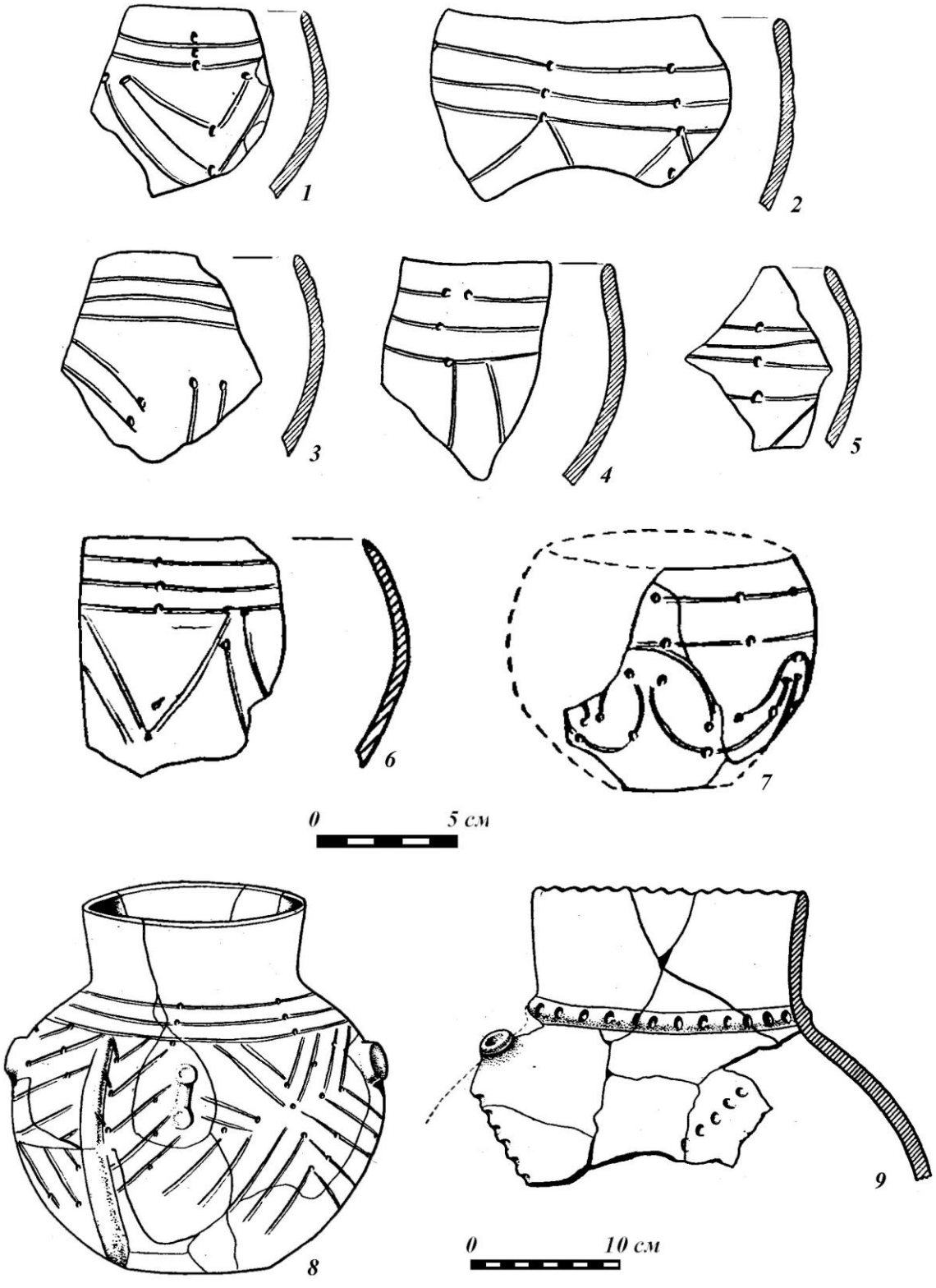


Рис. Ж.90. Незвисько. Столовий посуд. Розкопки К. Черниш.

(За Пассек, Черниш, 1963, таблиця IV–VI)

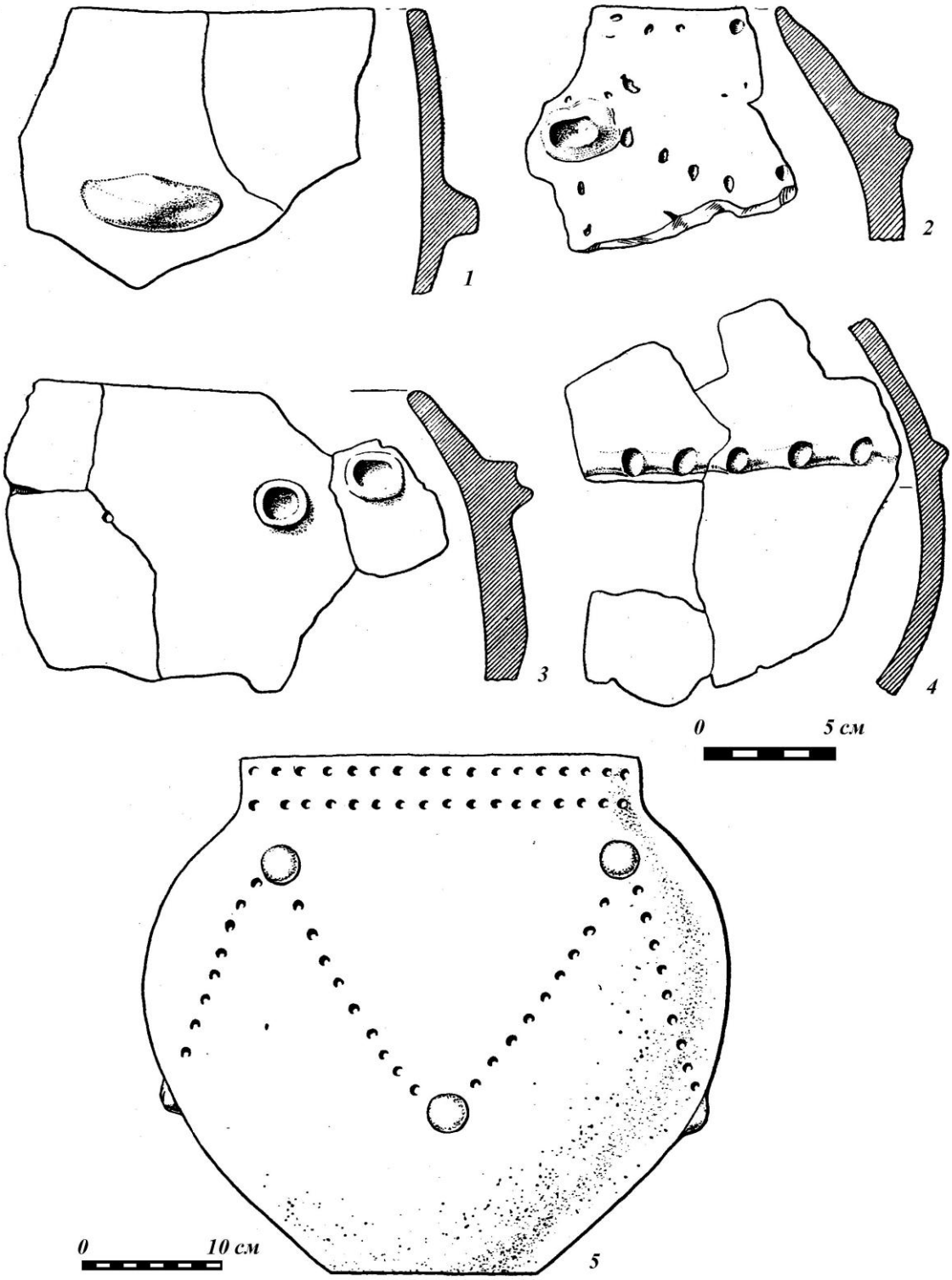


Рис. Ж.91. Незвисько. Кухонний посуд. Розкопки К. Черниш.

(За Пассек, Черниш, 1963, таблиця V)

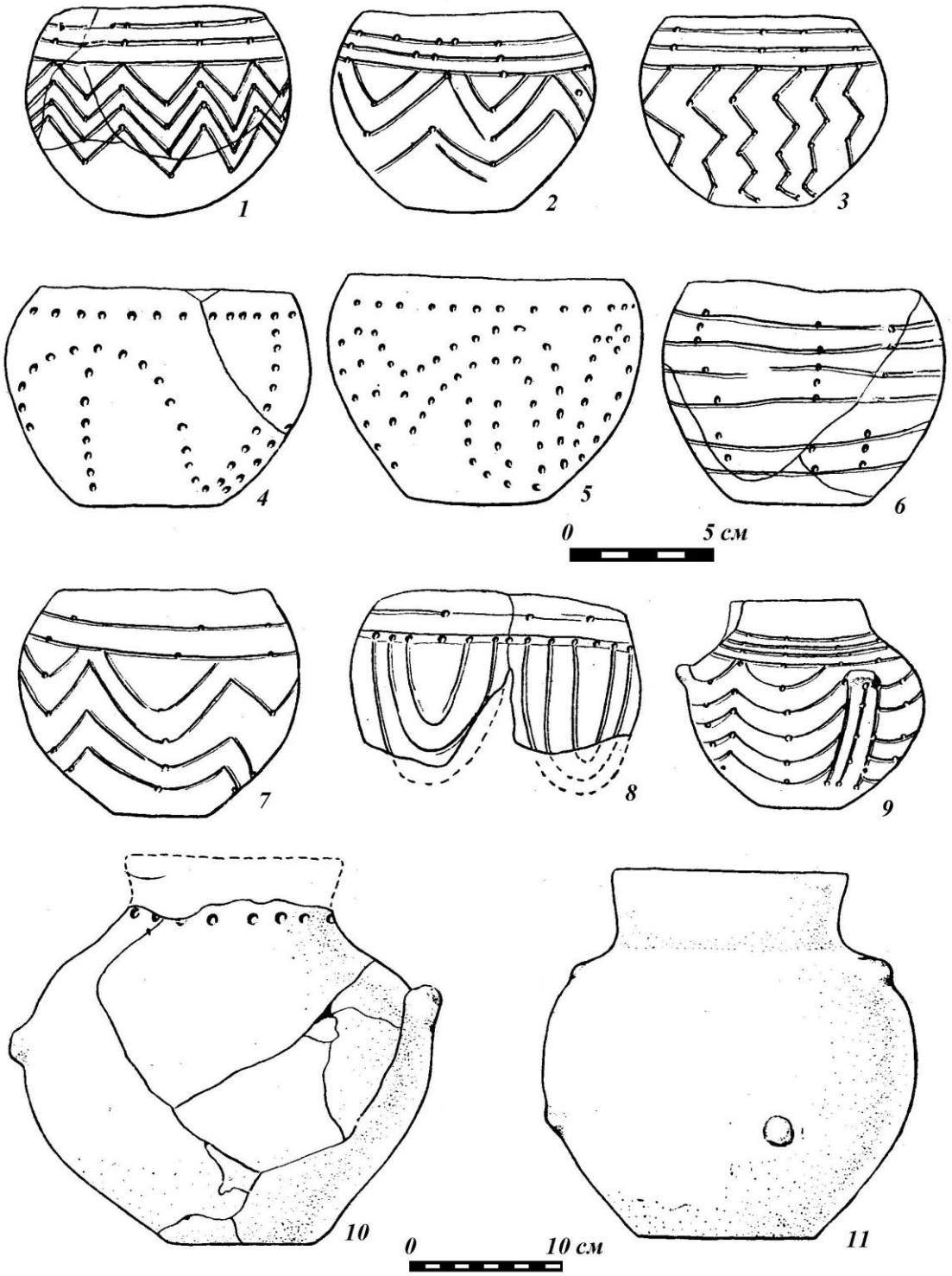


Рис. Ж.92. Незвисько. Посуд із поховання. Розкопки К. Черниш.
(За Пассек, Черниш, 1963, таблиця VIII)

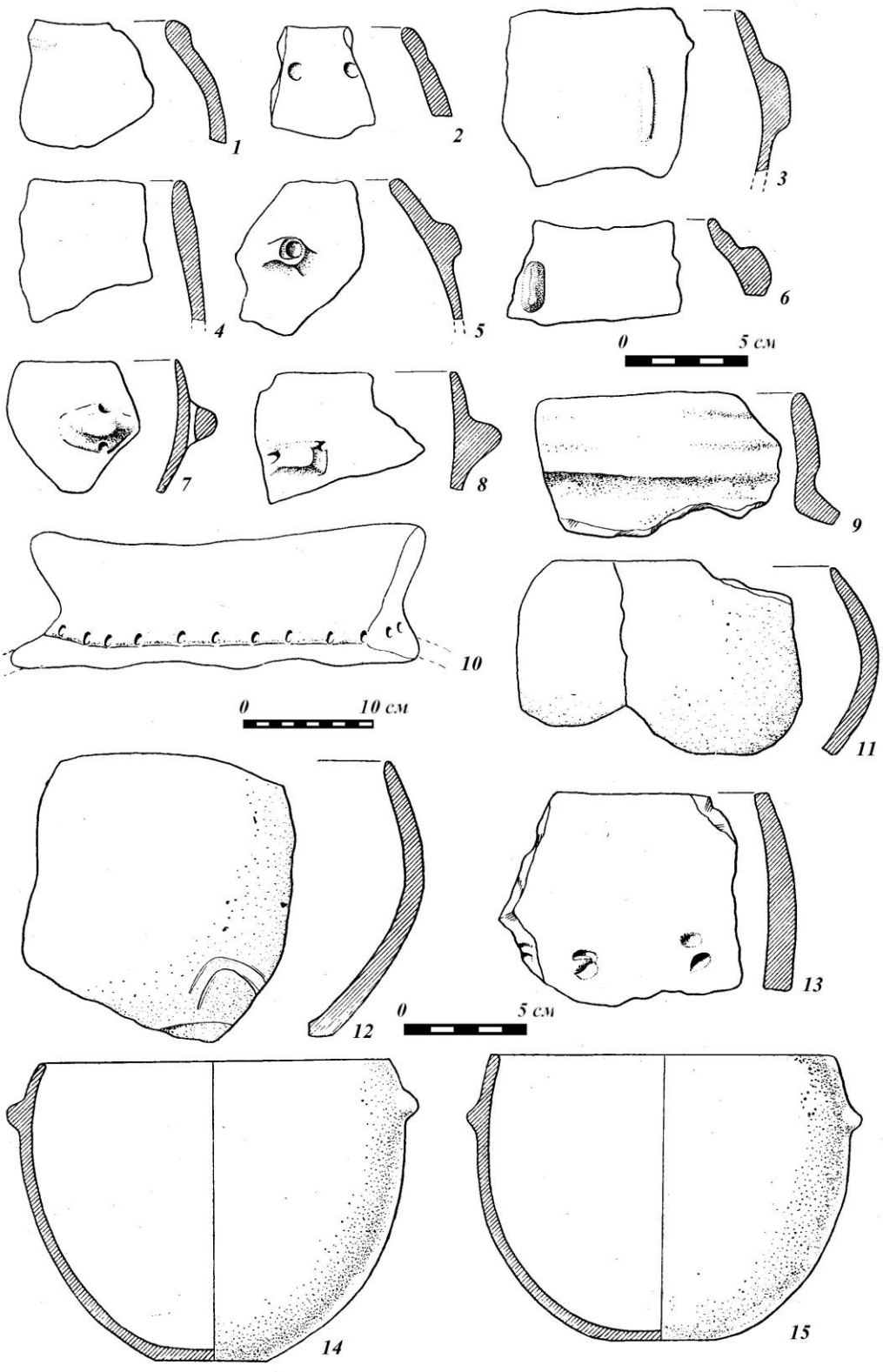


Рис. Ж.93. Торське. Кухонний посуд. Розкопки К. Черниш.

(За Пассек, Черниш, 1963, таблиця X–XI)

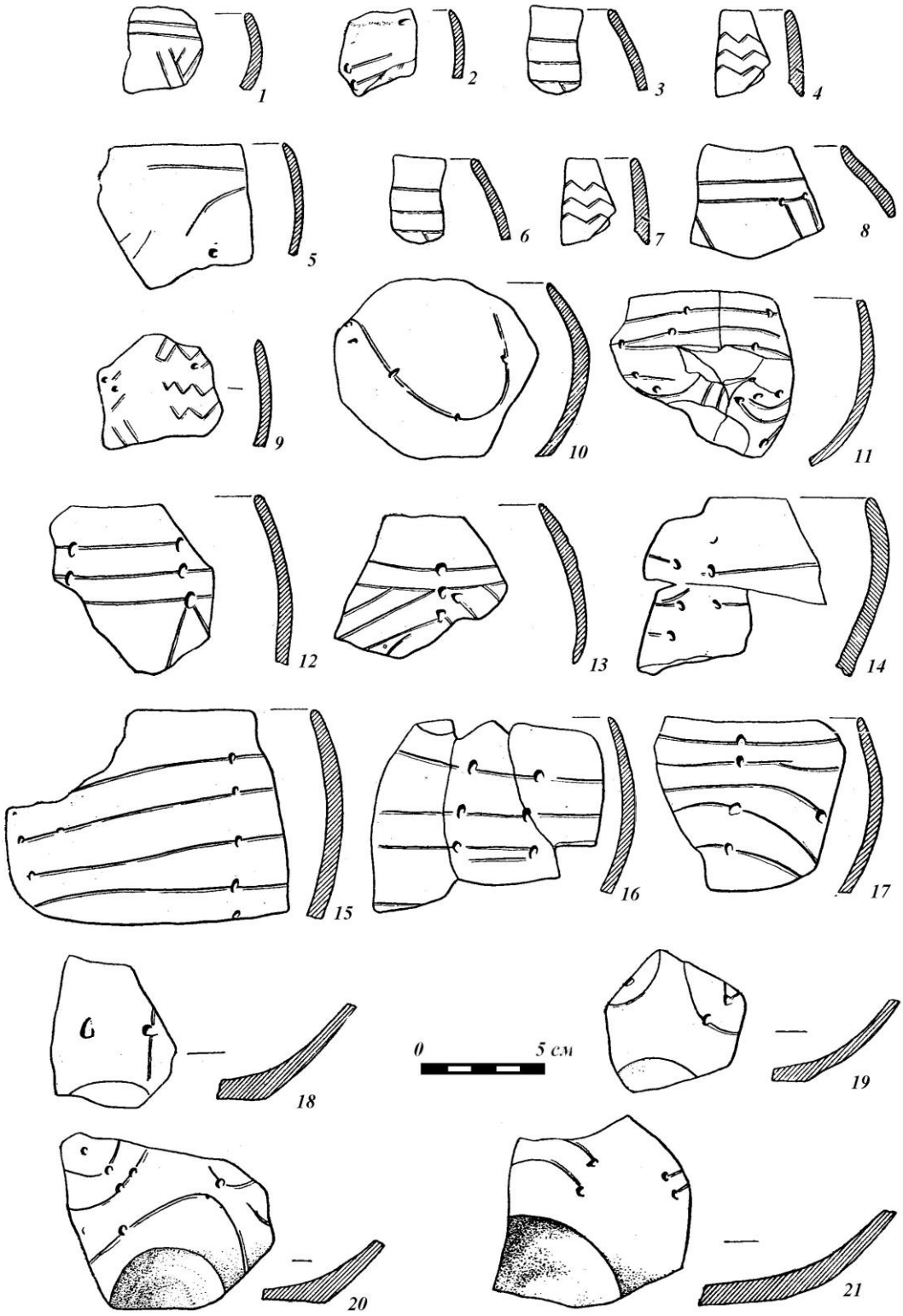


Рис. Ж.94. Торське. Столовий посуд. Розкопки К. Черниш.

(За Пассек, Черниш, 1963, таблиця XII–XIII)

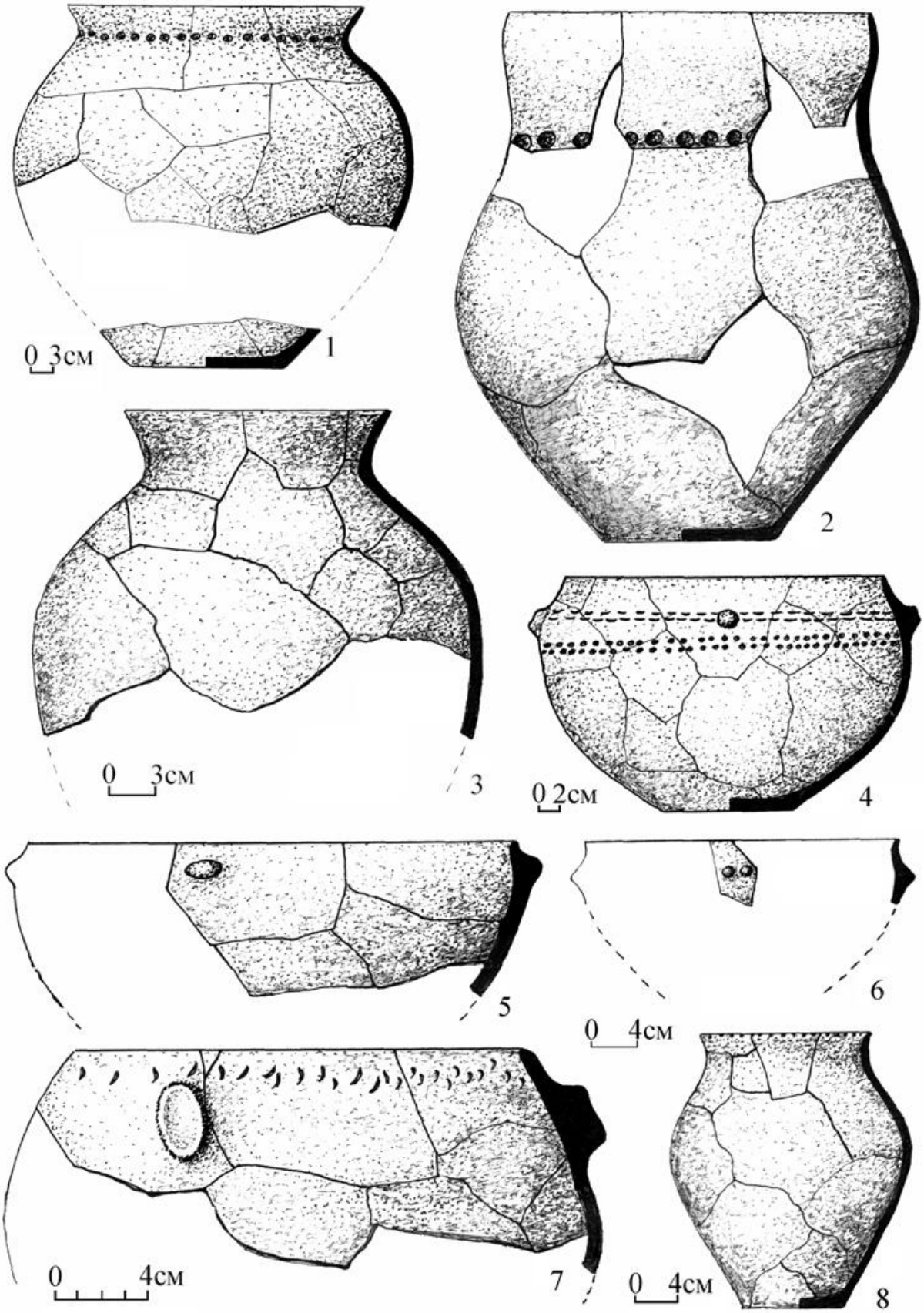


Рис. Ж.95. Блищанака І. Кухонний посуд КЛСК.

(За Коноплею, 2008, с. 212).

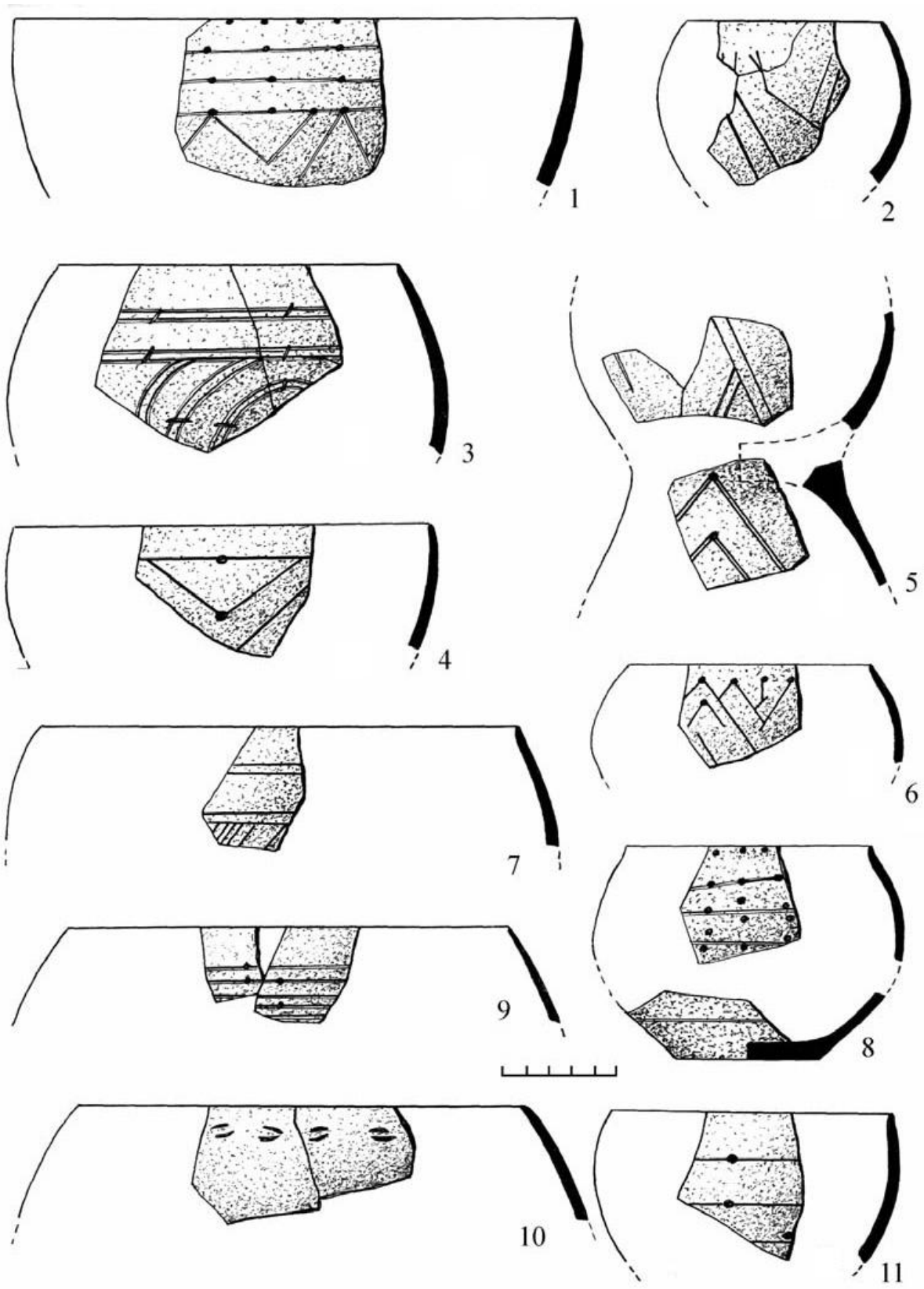


Рис. Ж.96. Блищанака І. Столова кераміка.

(За Коноплею, 2008, с. 213).

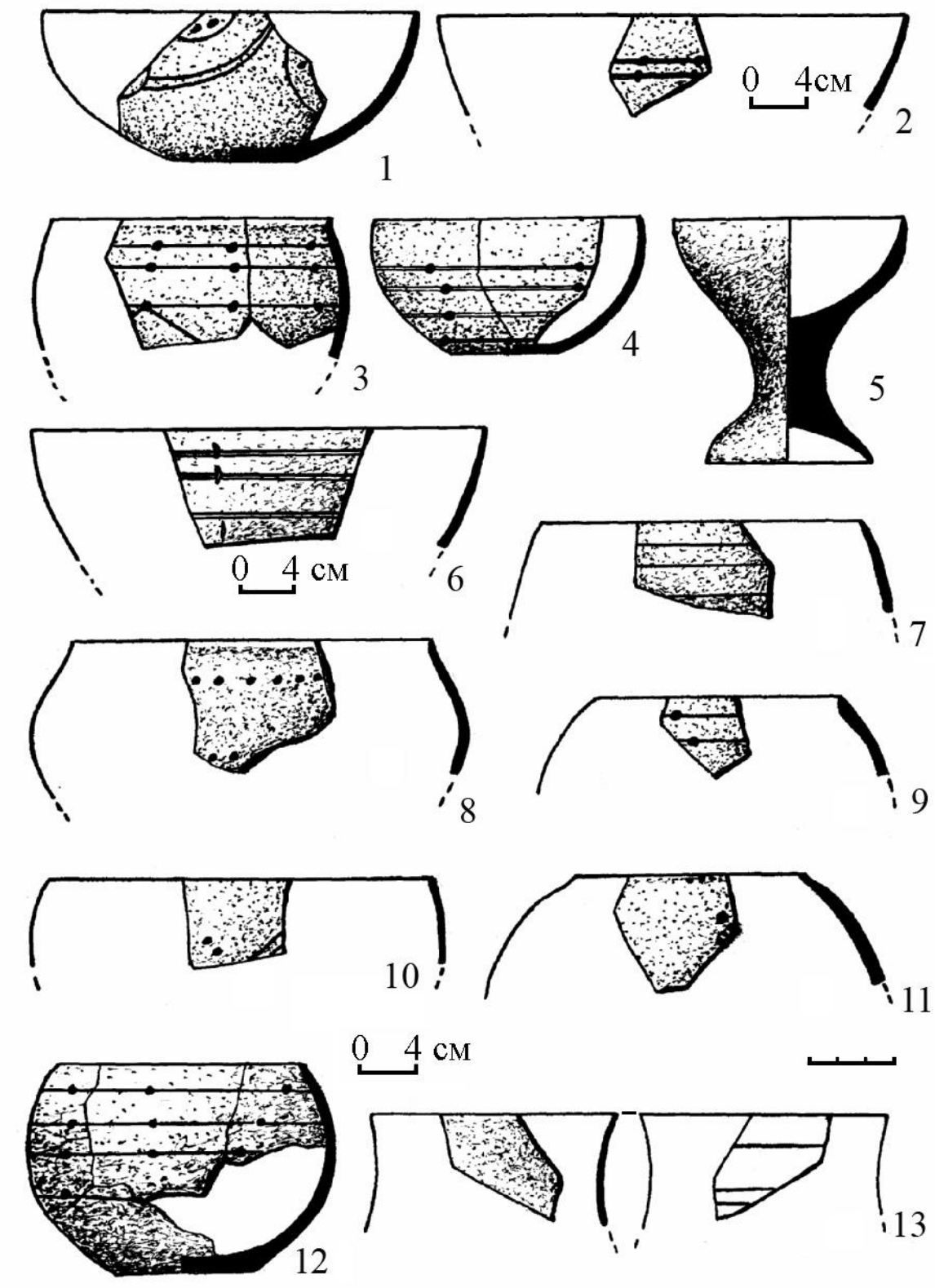


Рис. Ж.97. Блищанака І. Столова кераміка.

(За Коноплею, 2008, с. 214).

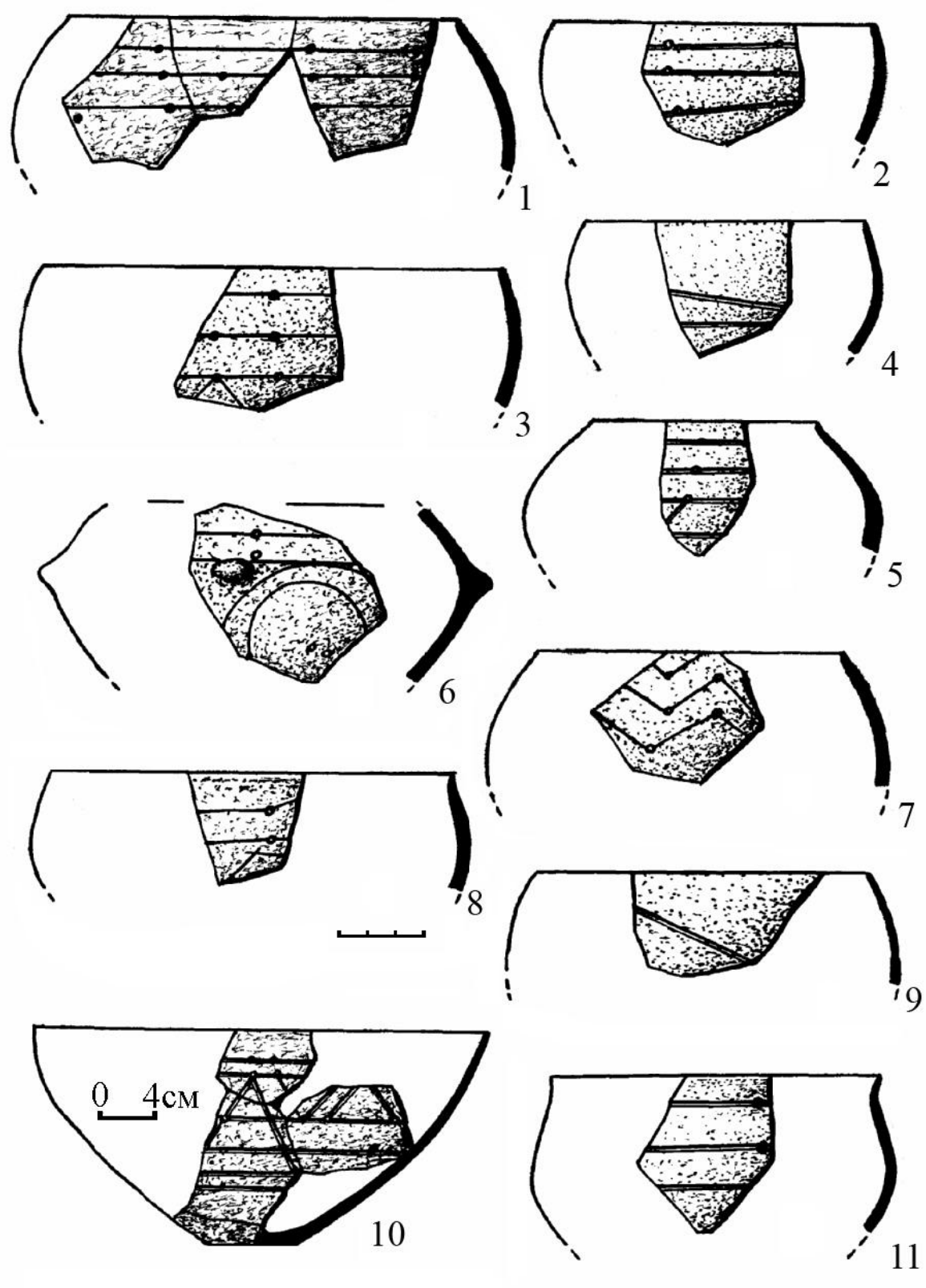


Рис. Ж.98. Блищанака І. Столова кераміка.

(За Коноплею, 2008, с. 215).

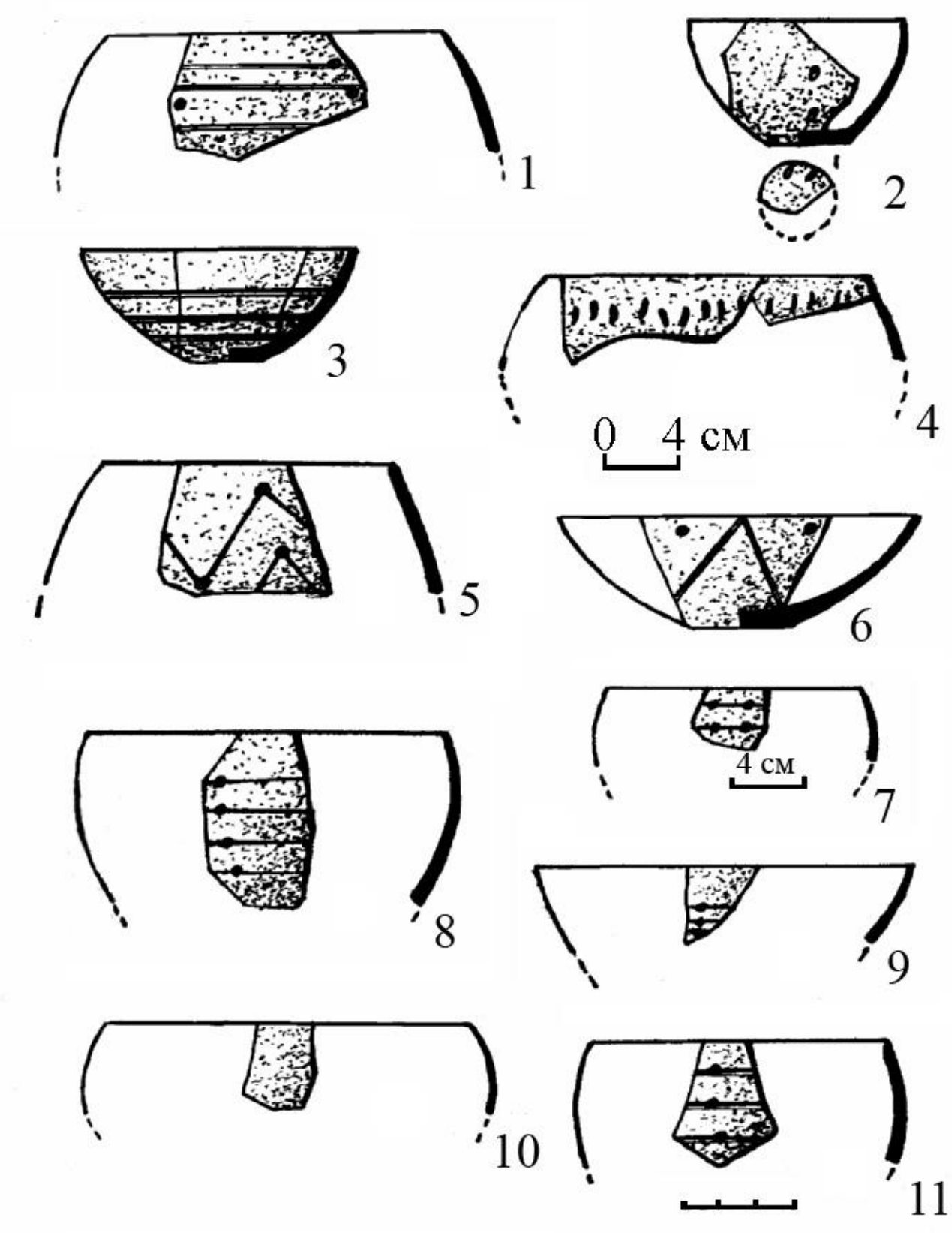


Рис. Ж.99. Блищанака І. Столова кераміка.

(За Коноплею, 2008, с. 216).

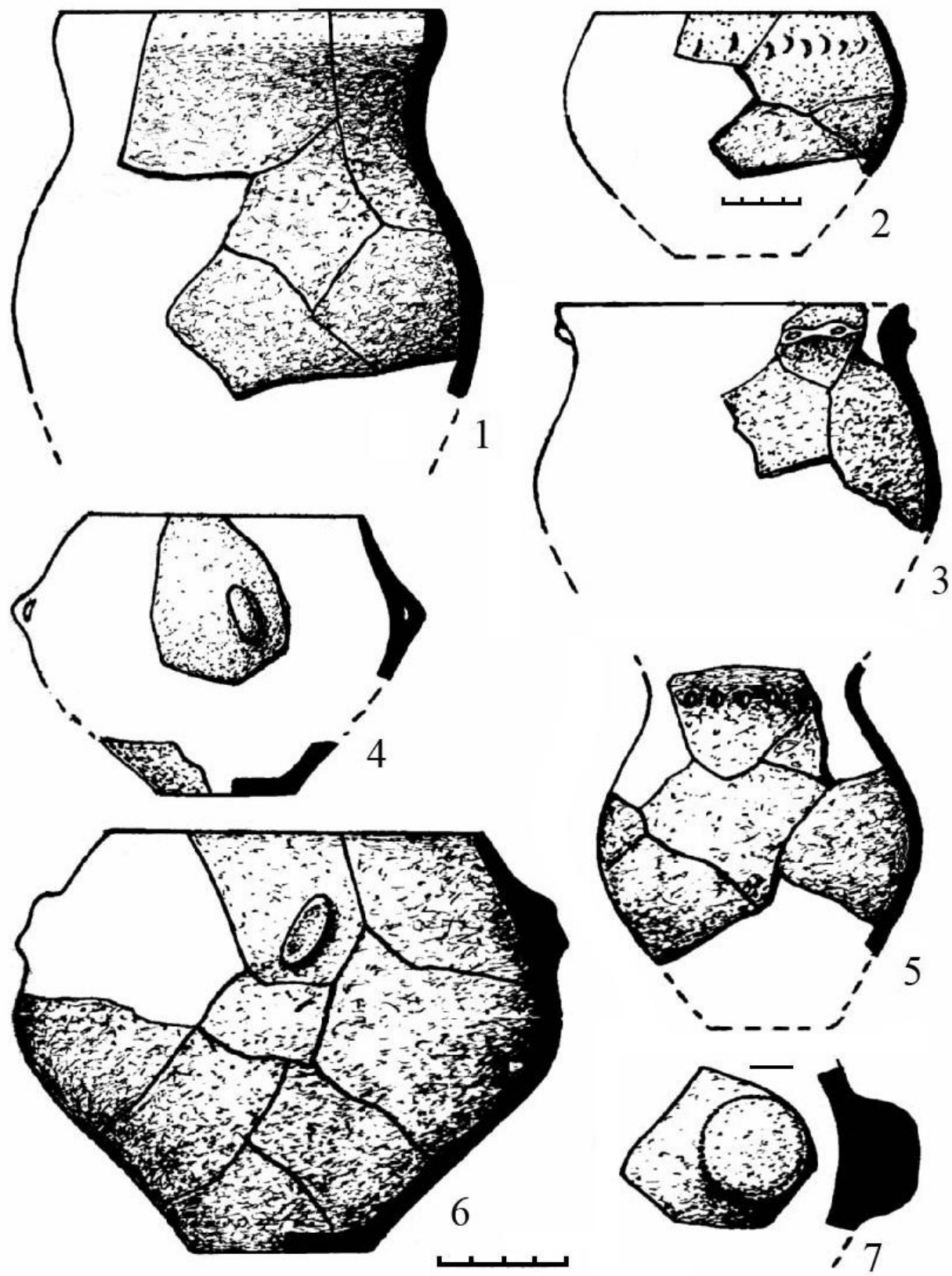


Рис. Ж.100. Блищанака І. Кухонна кераміка.

(За Коноплею, 2008, с. 217).



Рис. Ж.101. Блищанака I. Столова кераміка.



Рис. Ж.102. Блищанака І. Кухонна кераміка.



Рис. Ж.103. Винники. Столова кераміка.

(з фондів Історико-країзнавчого музею м. Винники).



Рис. Ж.104. Реконструкція посуду КЛСК

1 – Тадані; 2 – Винники.

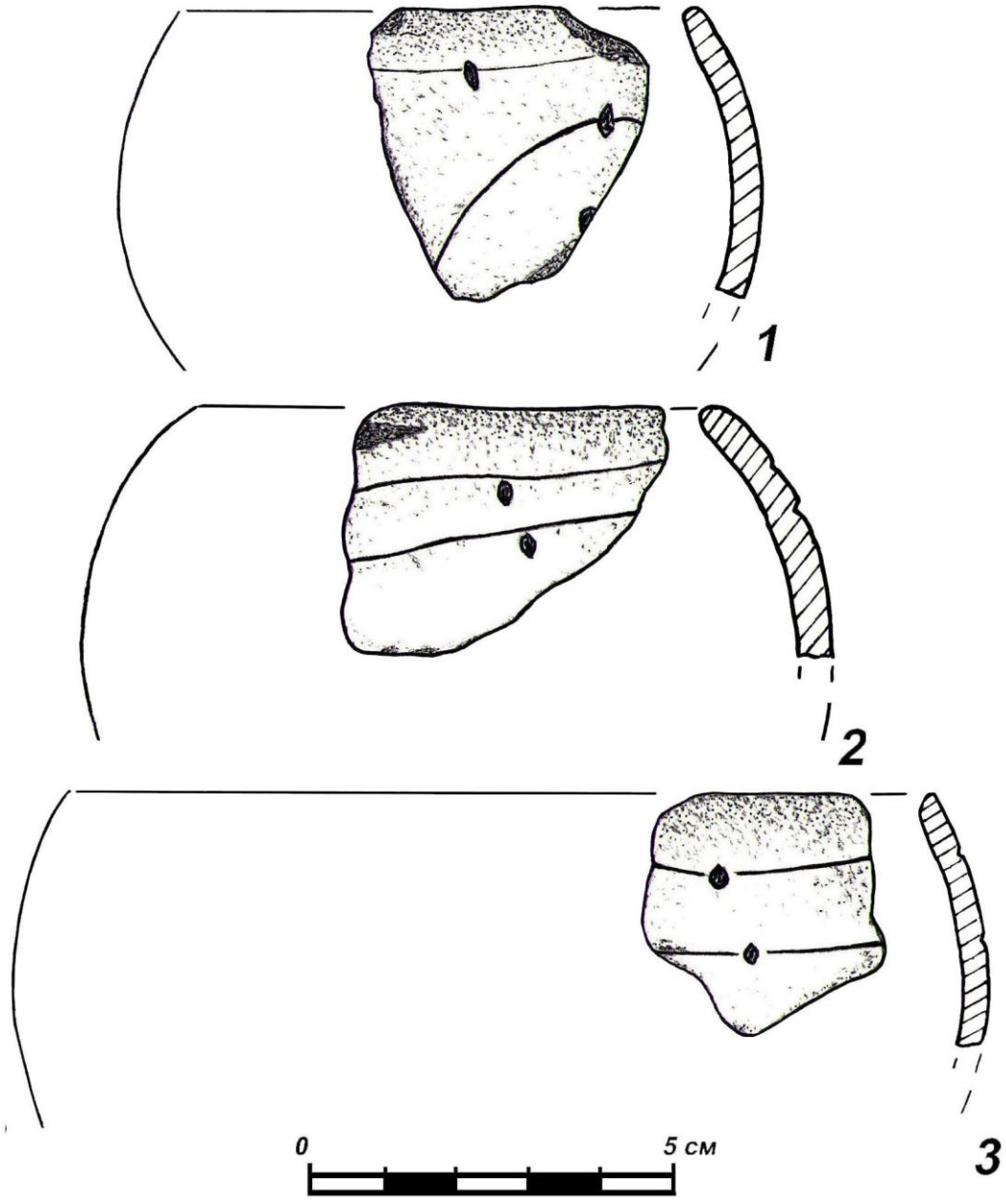


Рис. Ж.105. Винники. Столова кераміка.

(з фондів Історико-країзнавчого музею м. Винники)

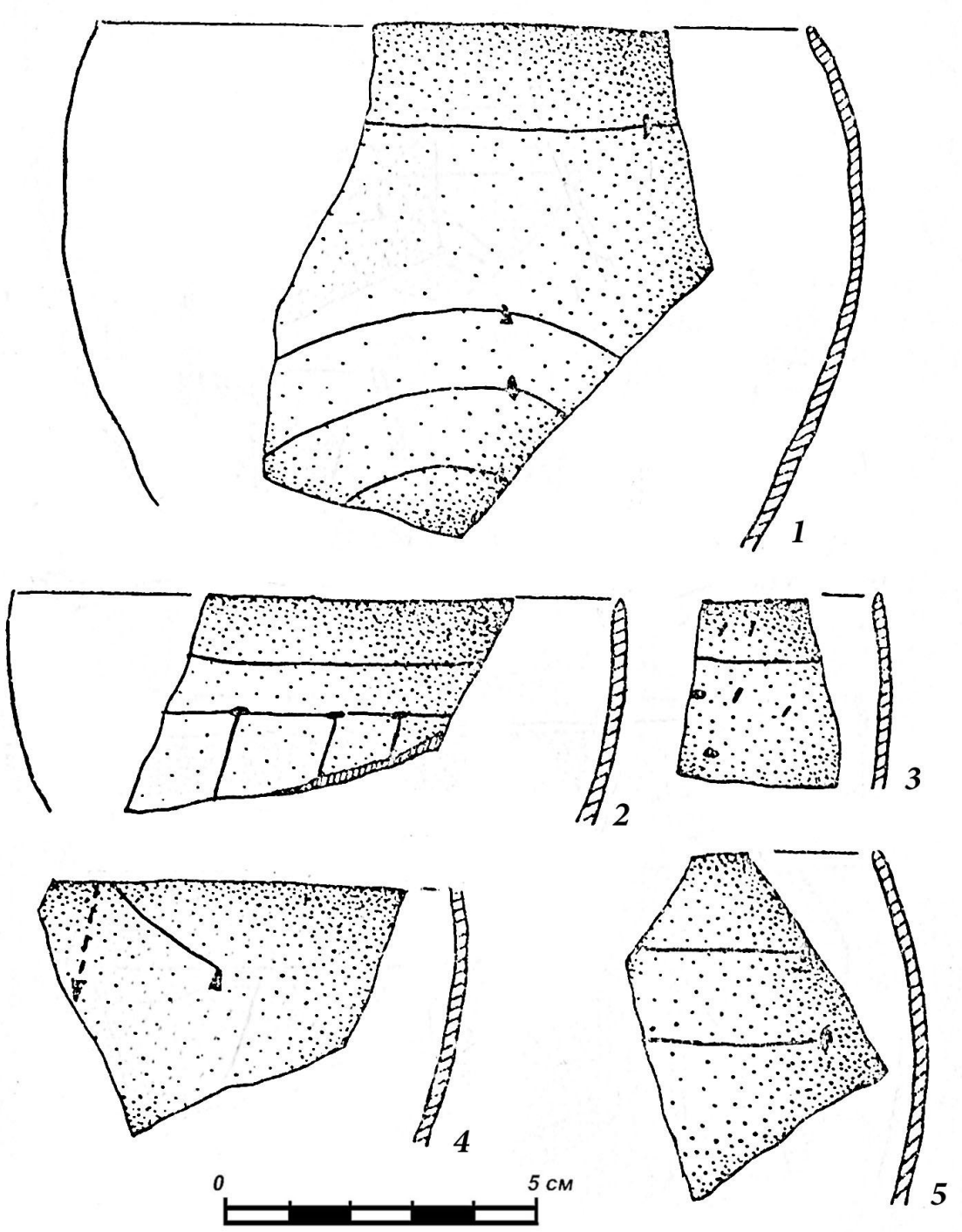


Рис. Ж.106. Винники. Столова кераміка
(за Пелещишином, 1991, с. 12).

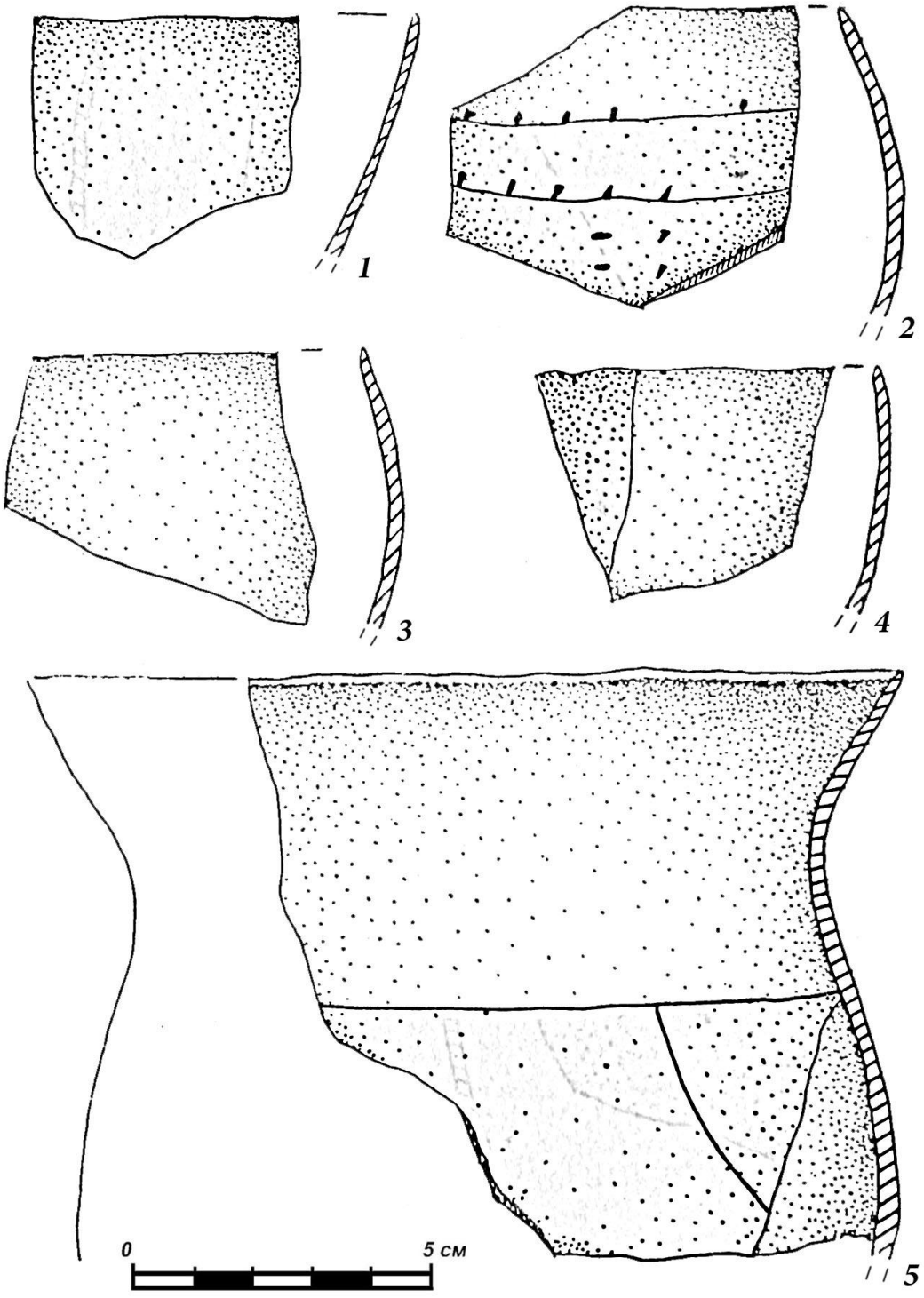


Рис. Ж.107. Винники. Столова кераміка

(за Пелещишином, 1991, с. 11).

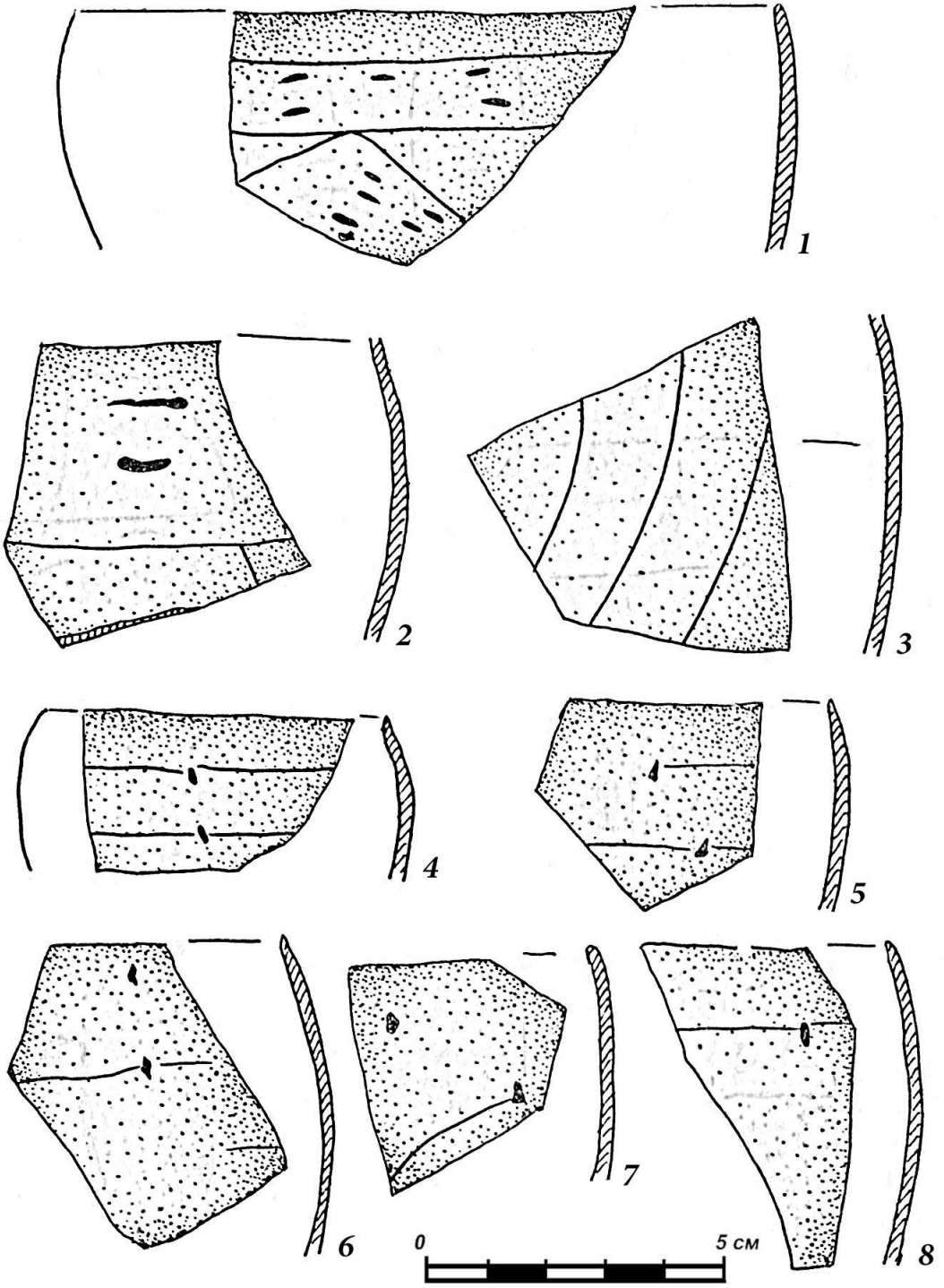


Рис. Ж.108. Винники. Столова кераміка

(за Пелещишином, 1991, с. 10).

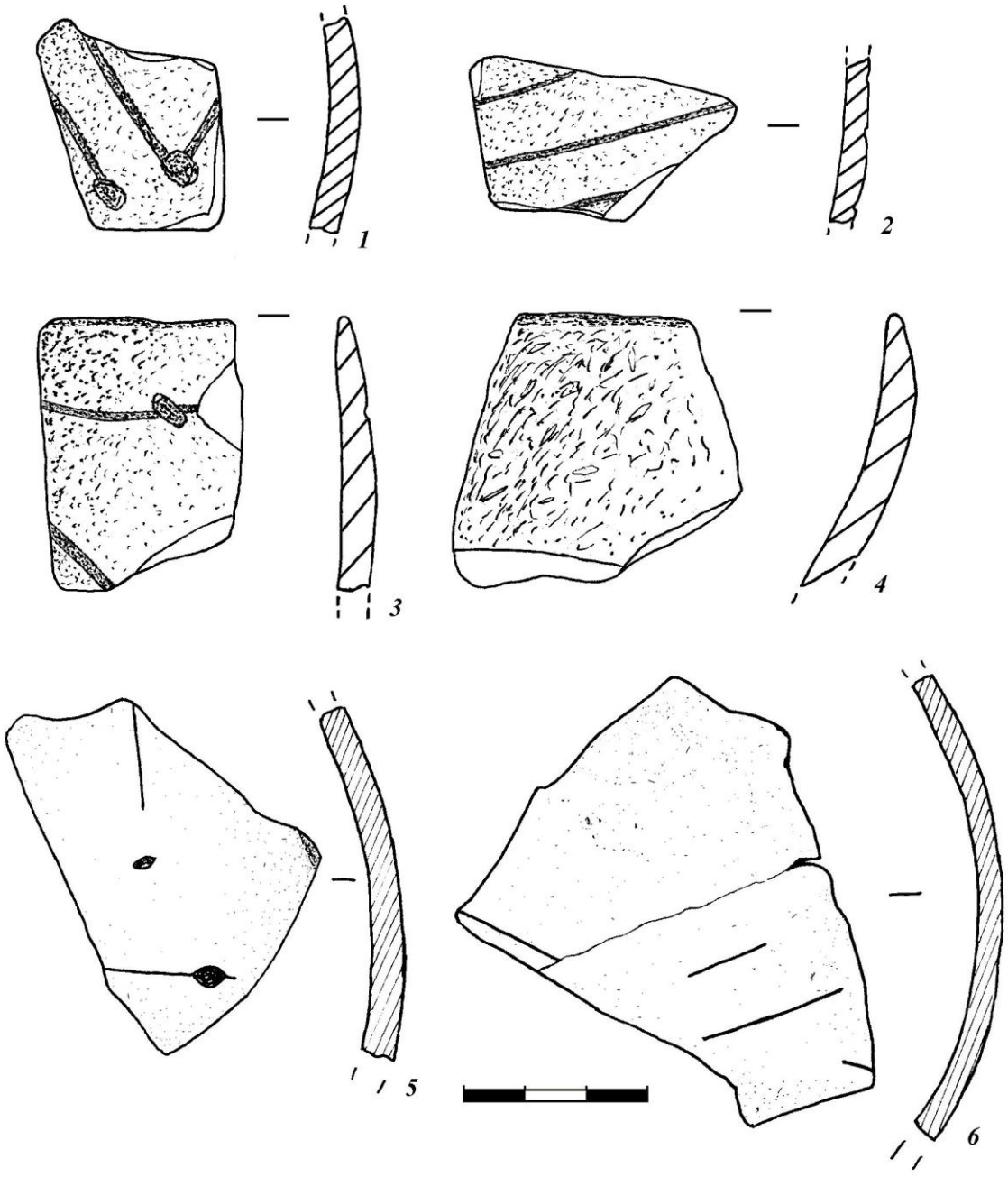


Рис. Ж.109. Винники. Столова кераміка.

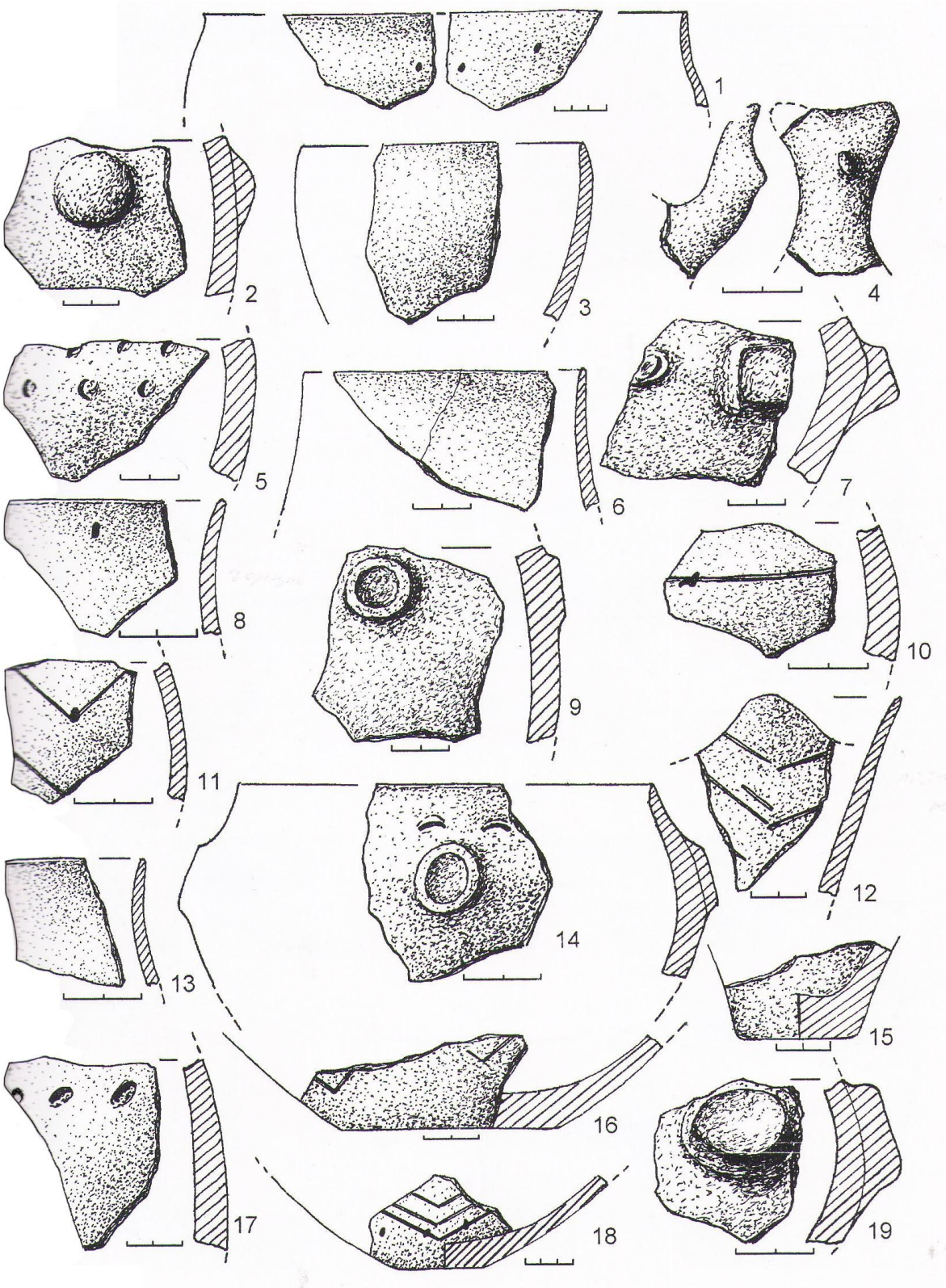


Рис. Ж.110. Гончари. Посуд КЛСК.

(За Коноплею, 2009, с. 107).

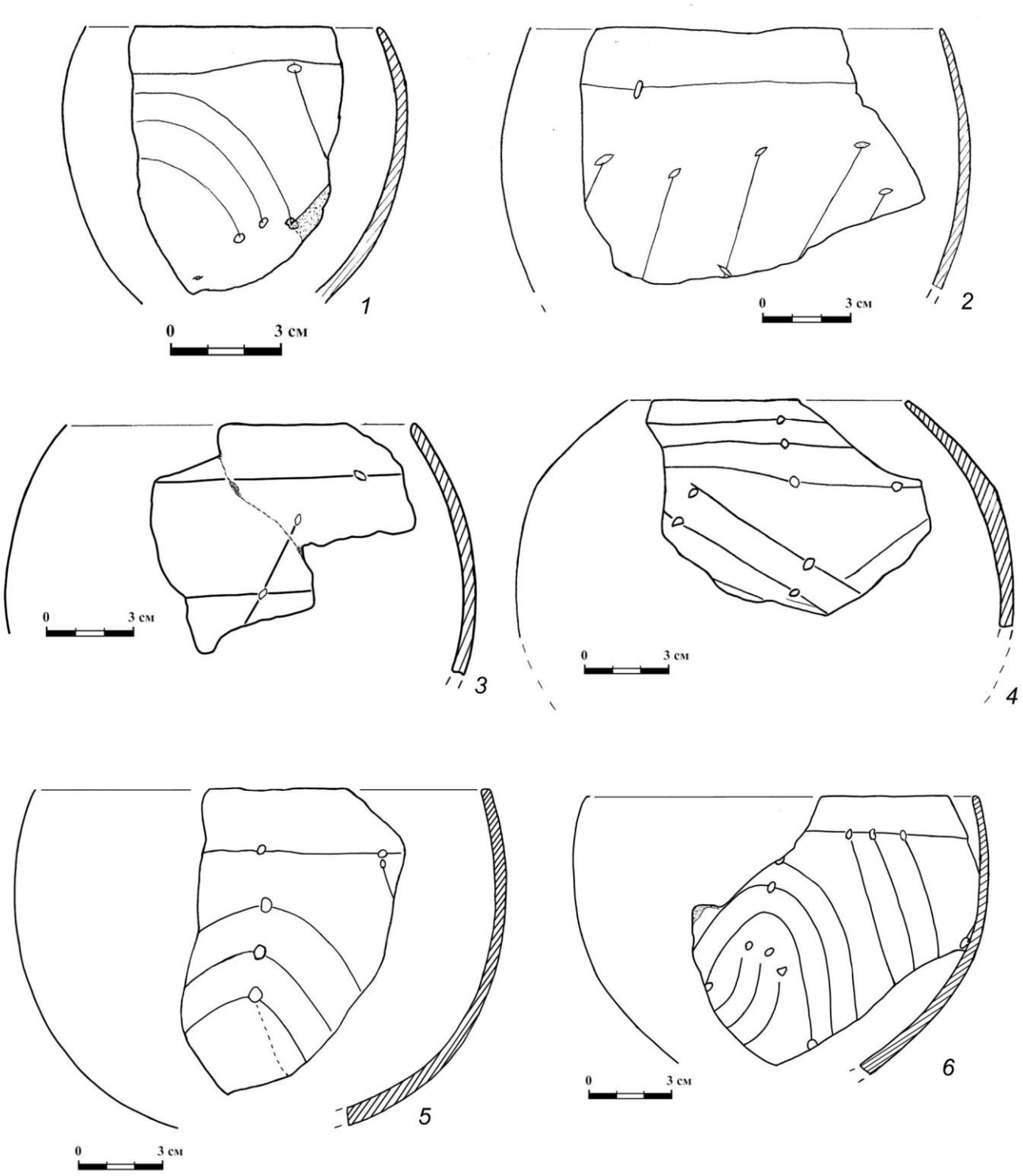


Рис. Ж.111. Тадані. Столова кераміка.

Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

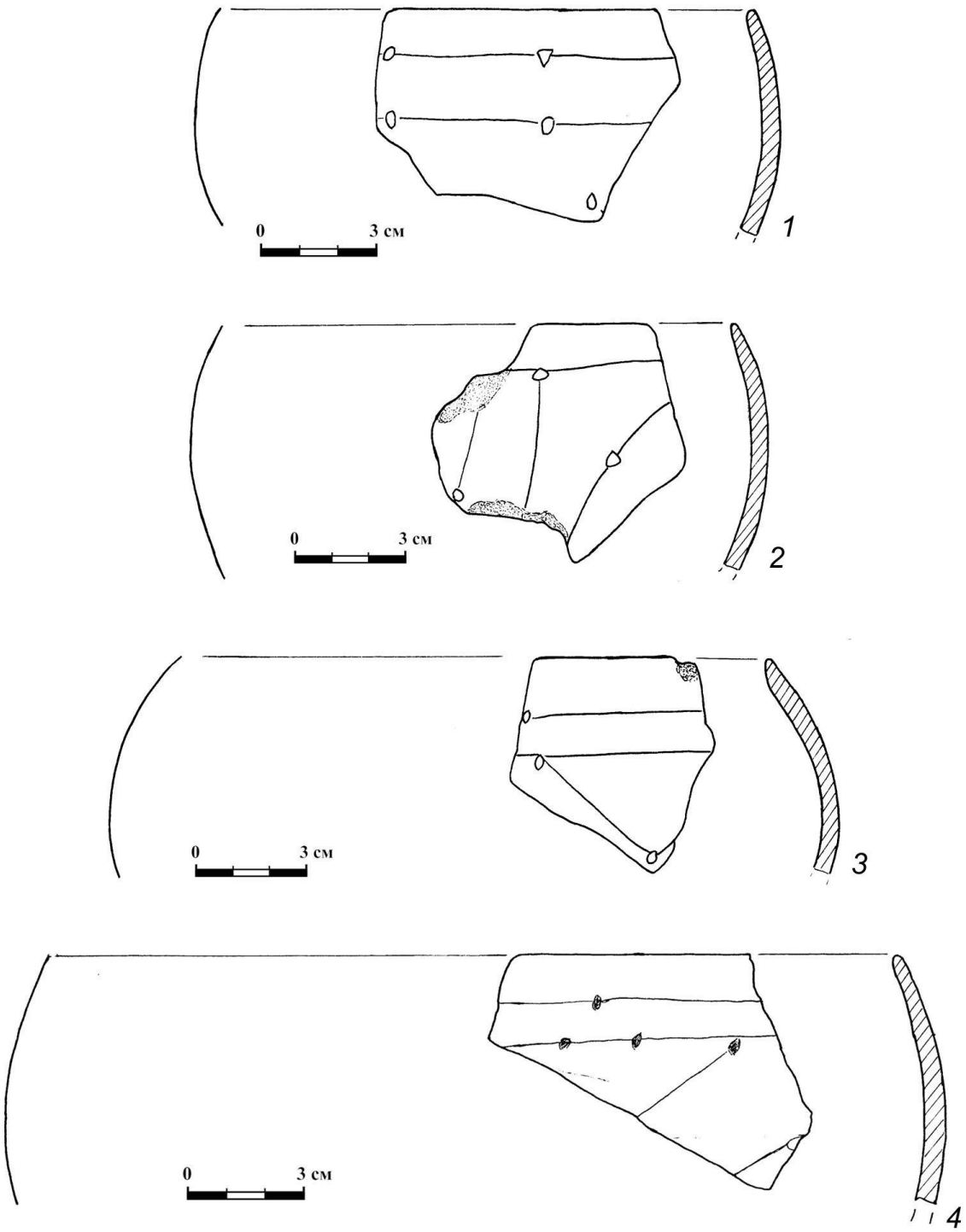


Рис. Ж.112. Тадані. Столова кераміка.
Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

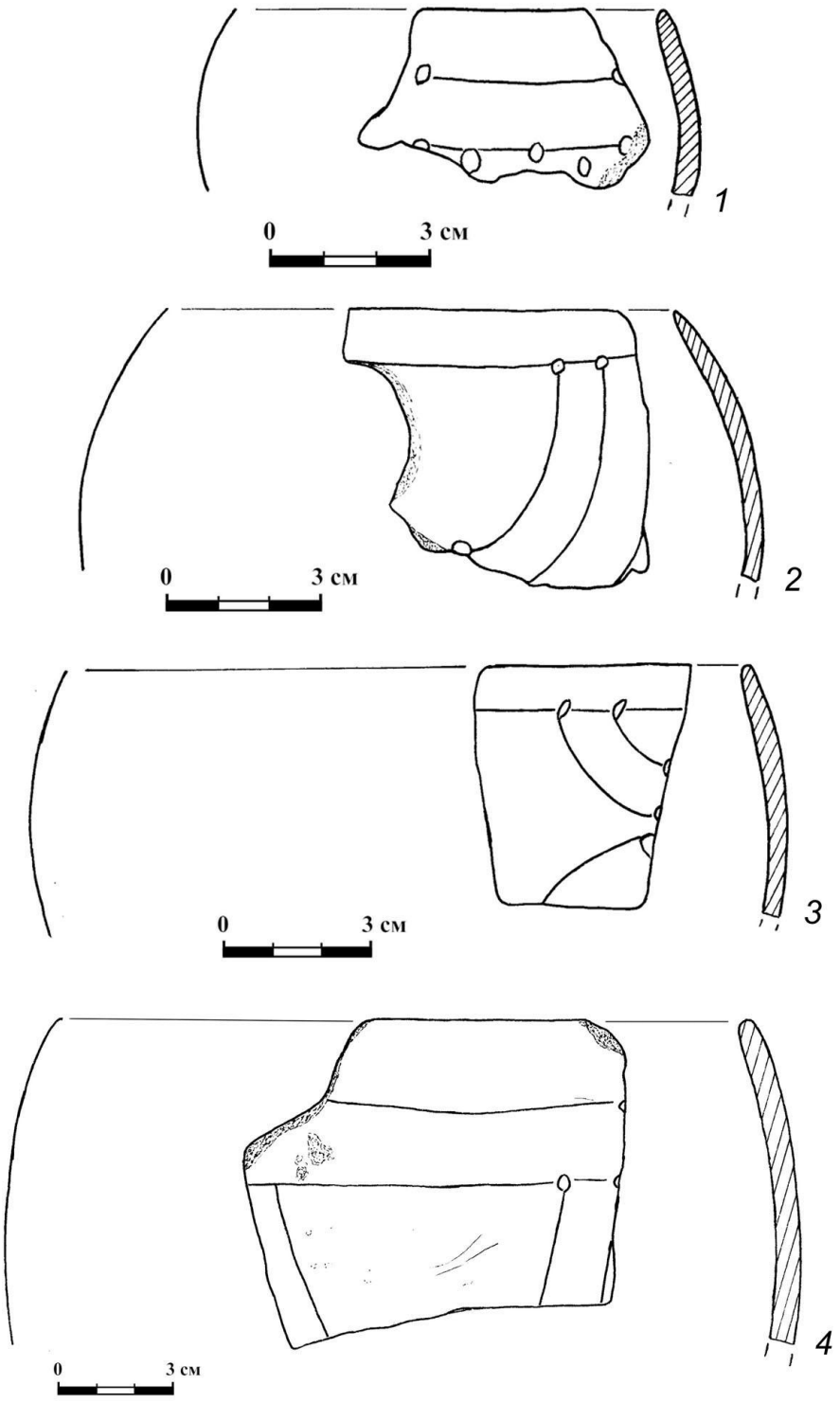


Рис. Ж.113. Тадані. Столова кераміка.
Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

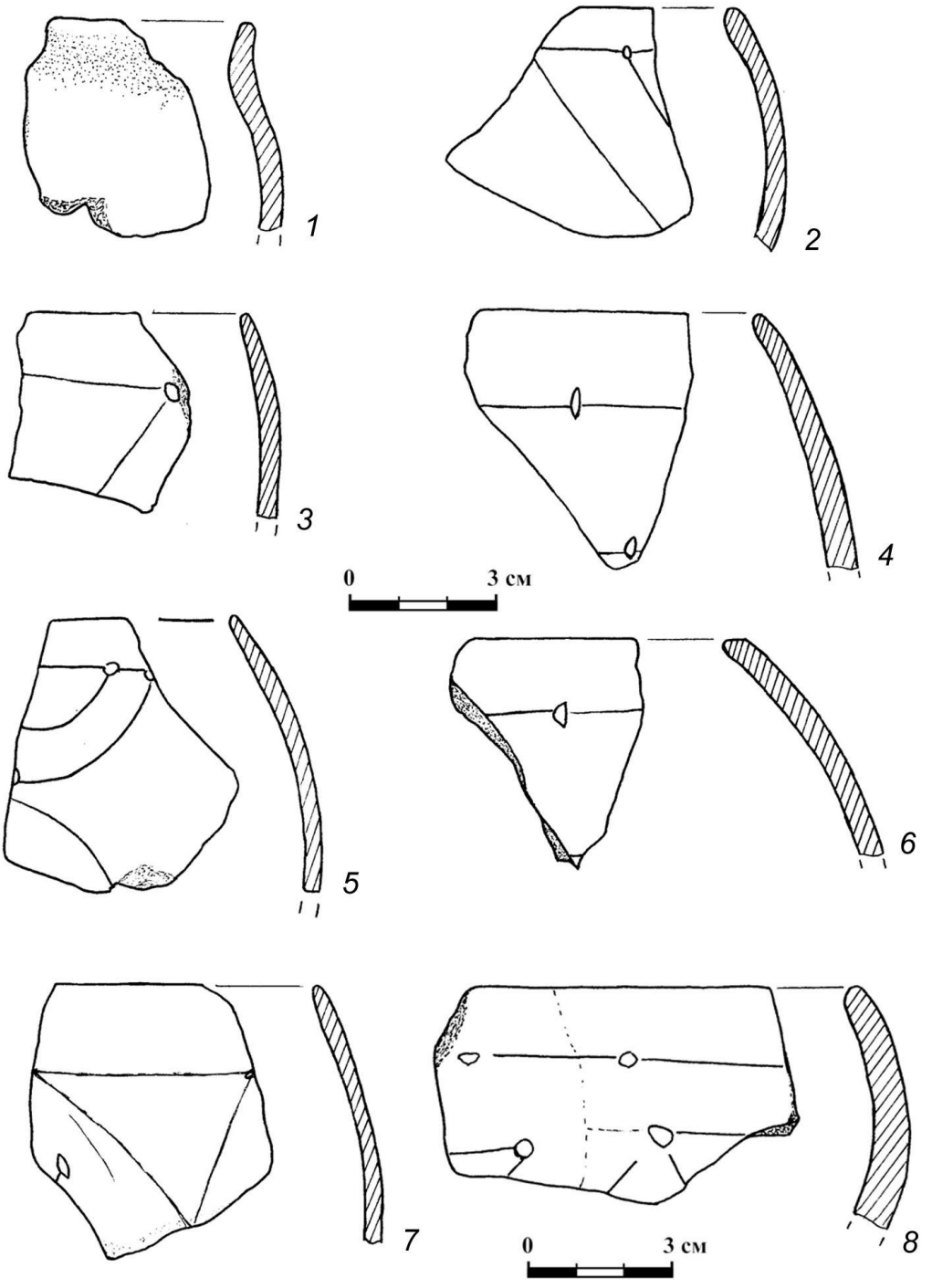


Рис. Ж.114. Тадані. Столова кераміка.
Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

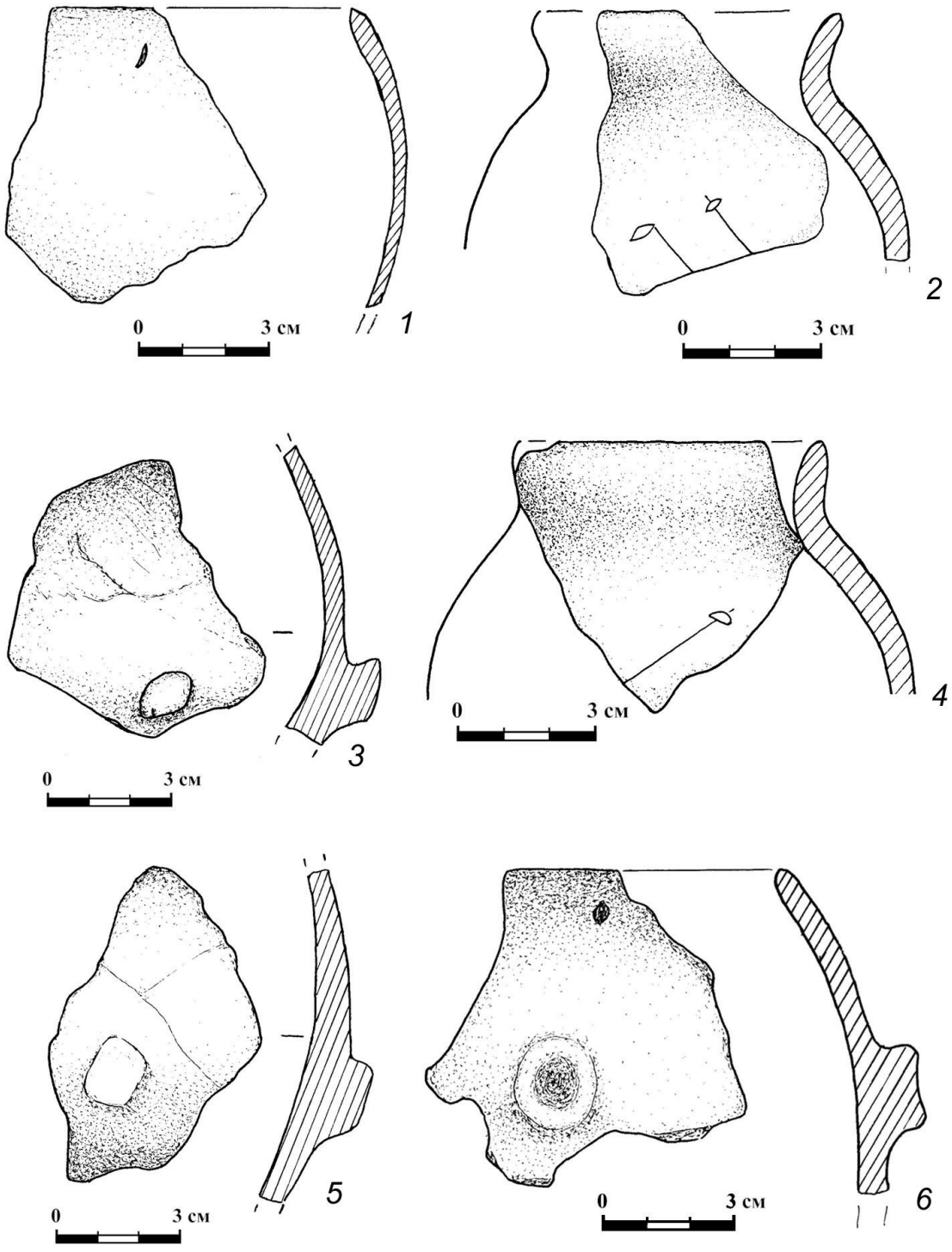


Рис. Ж.115. Тадані. Керамічні вироби.
Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

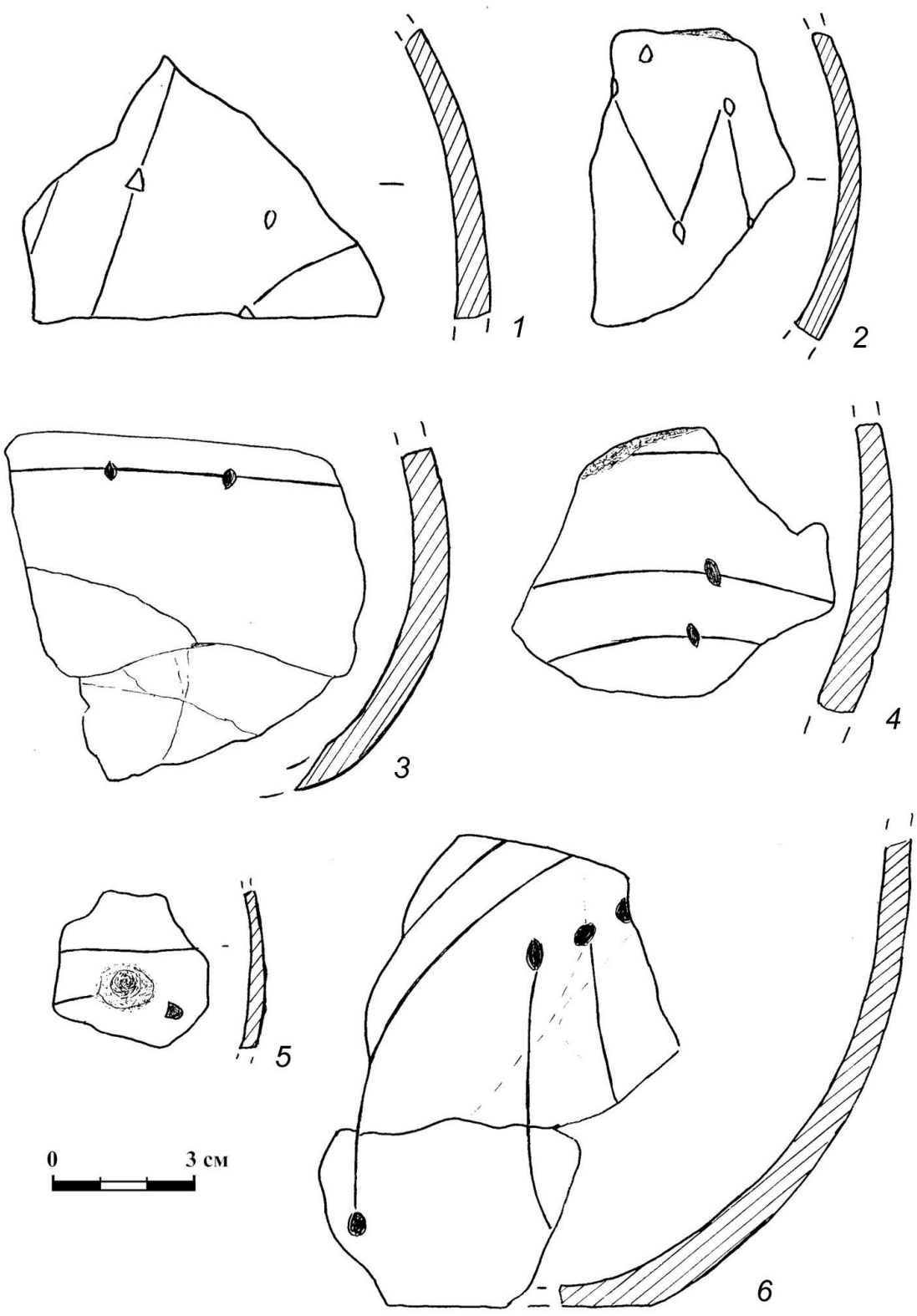


Рис. Ж.116. Тадані. Столова кераміка.
Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

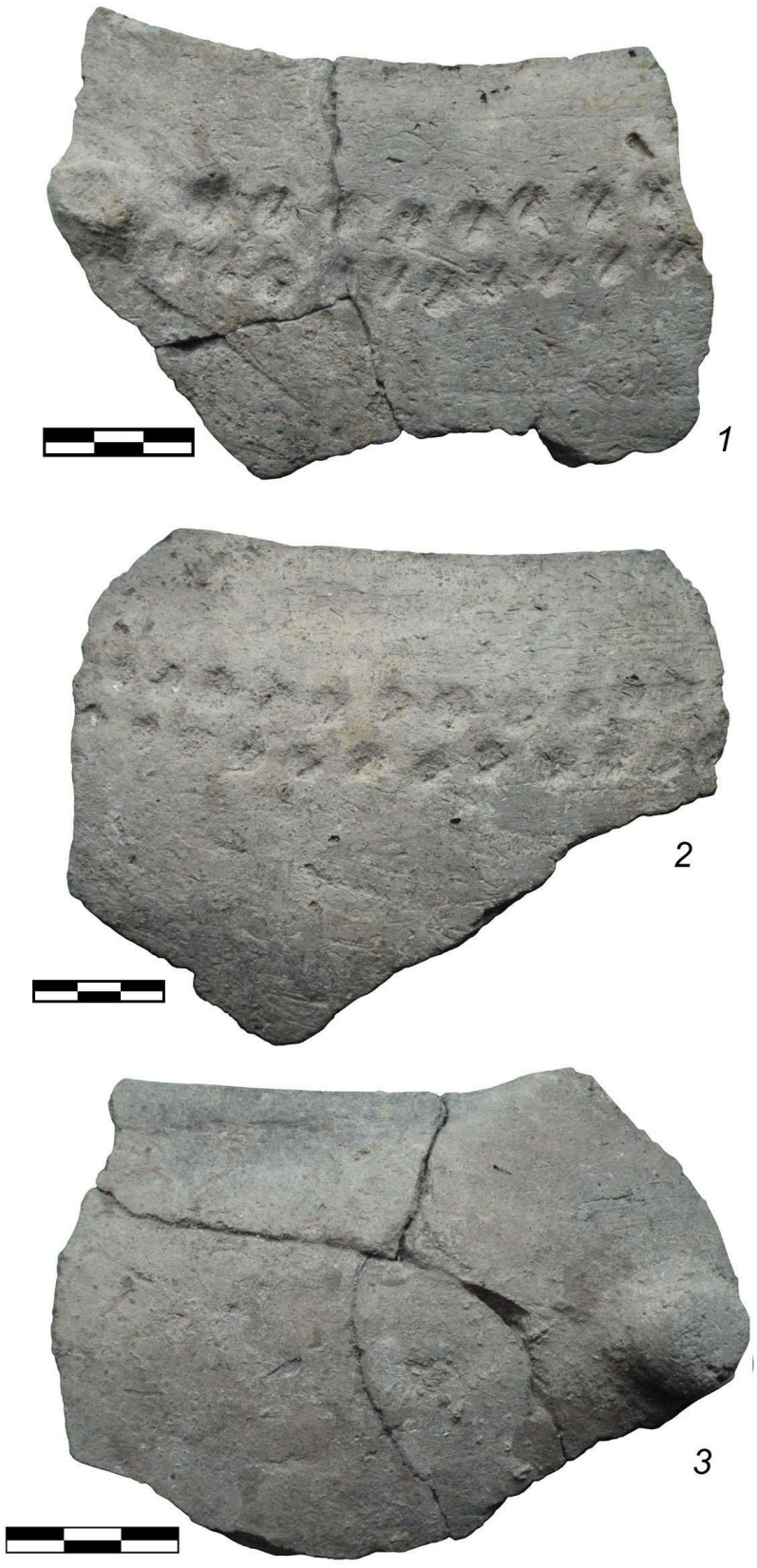


Рис. Ж.117. Тадані. Кухонна кераміка.

Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.

1 – АМ ЛНУ 1148; 2 – АМ ЛНУ 1408; 3 – АМ ЛНУ 1133



Рис. Ж.118. Тадані. Керамічні вироби. Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.
1 – АМ ЛНУ 1024; 2 – АМ ЛНУ 980; 3 – АМ ЛНУ 971; 4 – АМ ЛНУ 1489



Рис. Ж.119. Тадані. Столова кераміка. Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.
1 – АМ ЛНУ 898; 2 – АМ ЛНУ 1489; 3 – АМ ЛНУ 1051



Рис. Ж.120. Тадані. Столова кераміка. Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.
1 – АМ ЛНУ 1037; 2 – АМ ЛНУ 1042; 3 – АМ ЛНУ 1026;
4 – АМ ЛНУ 930; 5 – АМ ЛНУ 1030; 6 – АМ ЛНУ 1031



Рис. Ж.121. Тадані. Столова кераміка. Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.
1 – АМ ЛНУ 1093; 2 – АМ ЛНУ 1043; 3 – АМ ЛНУ 1578; 4 – АМ ЛНУ 991



Рис. Ж.122. Тадані. Керамічні вироби. Розкопки М. Пелещишина, 1977–1979 рр.
1 – АМ ЛНУ 1525; 2 – АМ ЛНУ 1134; 3 – АМ ЛНУ 899;
4 – АМ ЛНУ 977; 5 – АМ ЛНУ 1172; 6 – АМ ЛНУ 11254

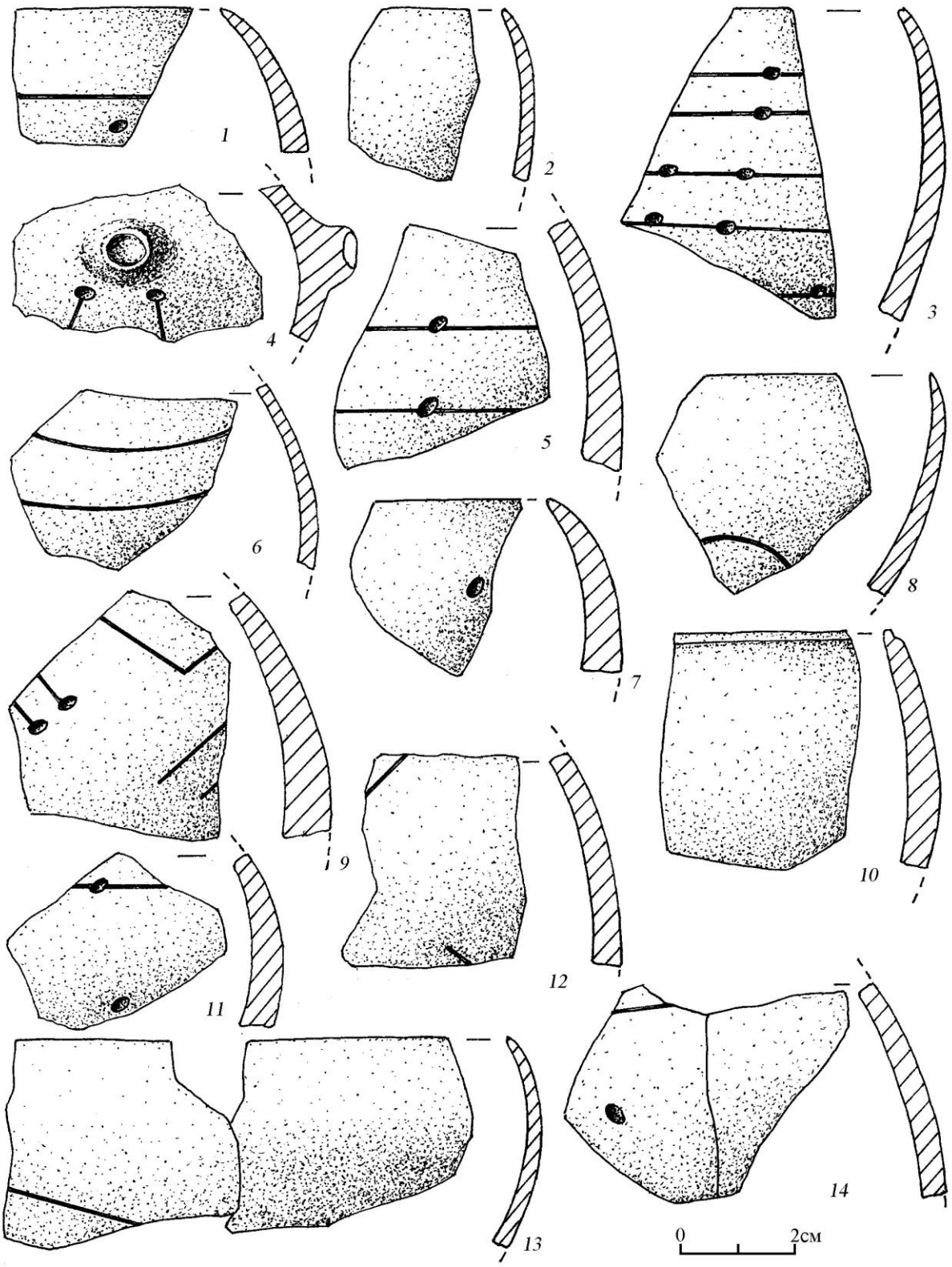


Рис. Ж.123. Буськ. Столова кераміка.

(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 97).

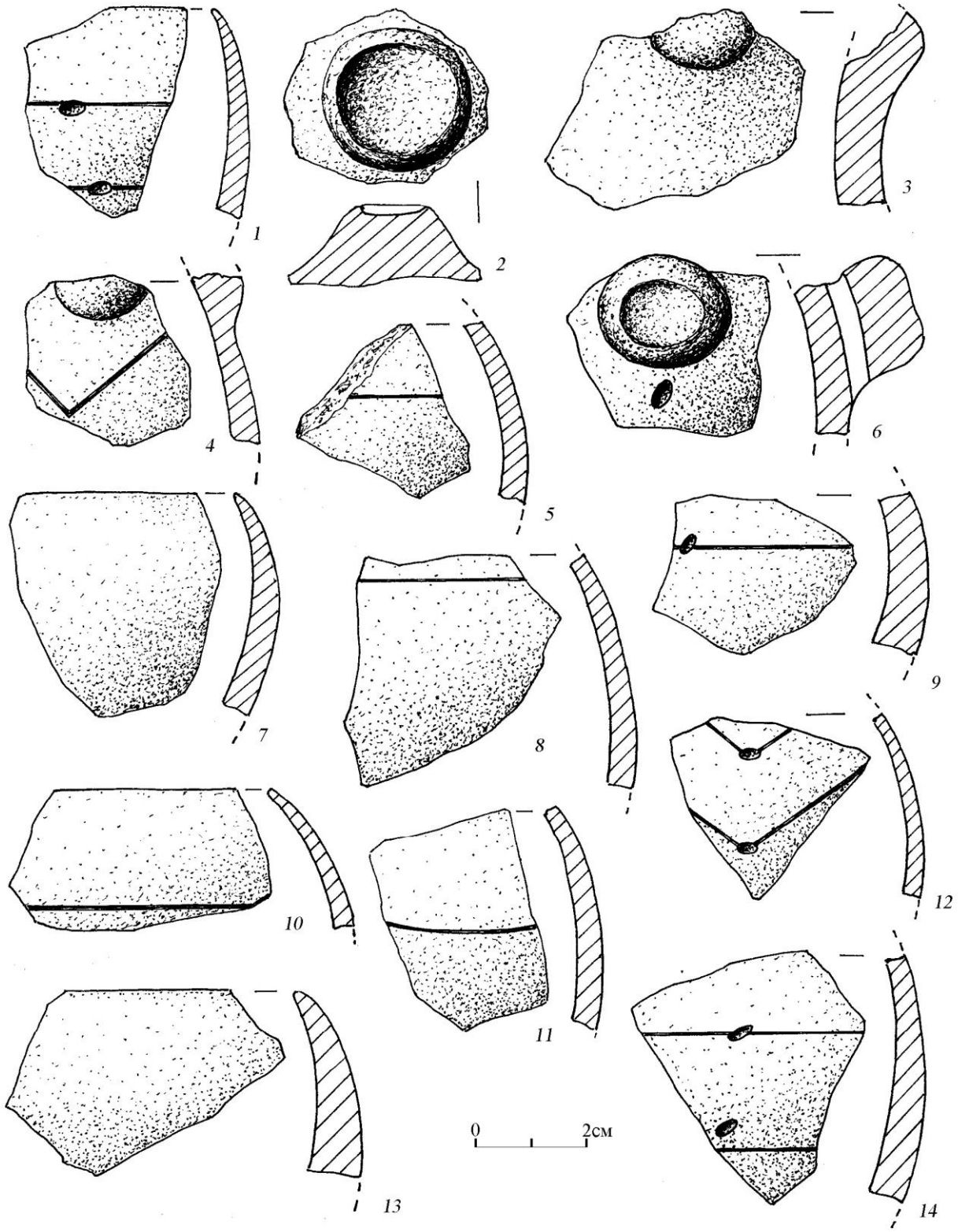


Рис. Ж.124. Буськ. Фрагменти керамічних виробів.

(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 98).

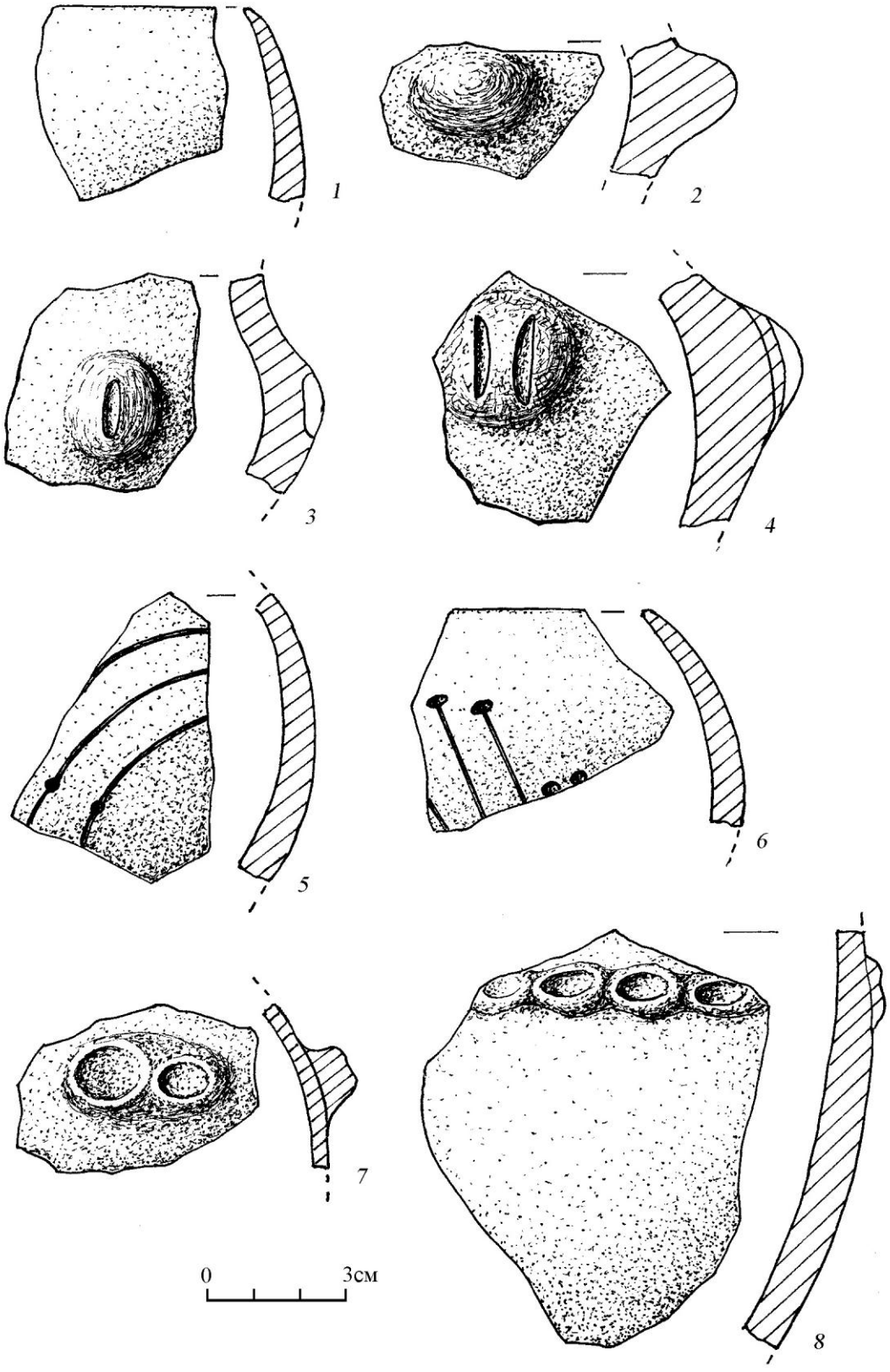


Рис. Ж.125. Буськ. Фрагменти керамічних виробів.

(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 99).

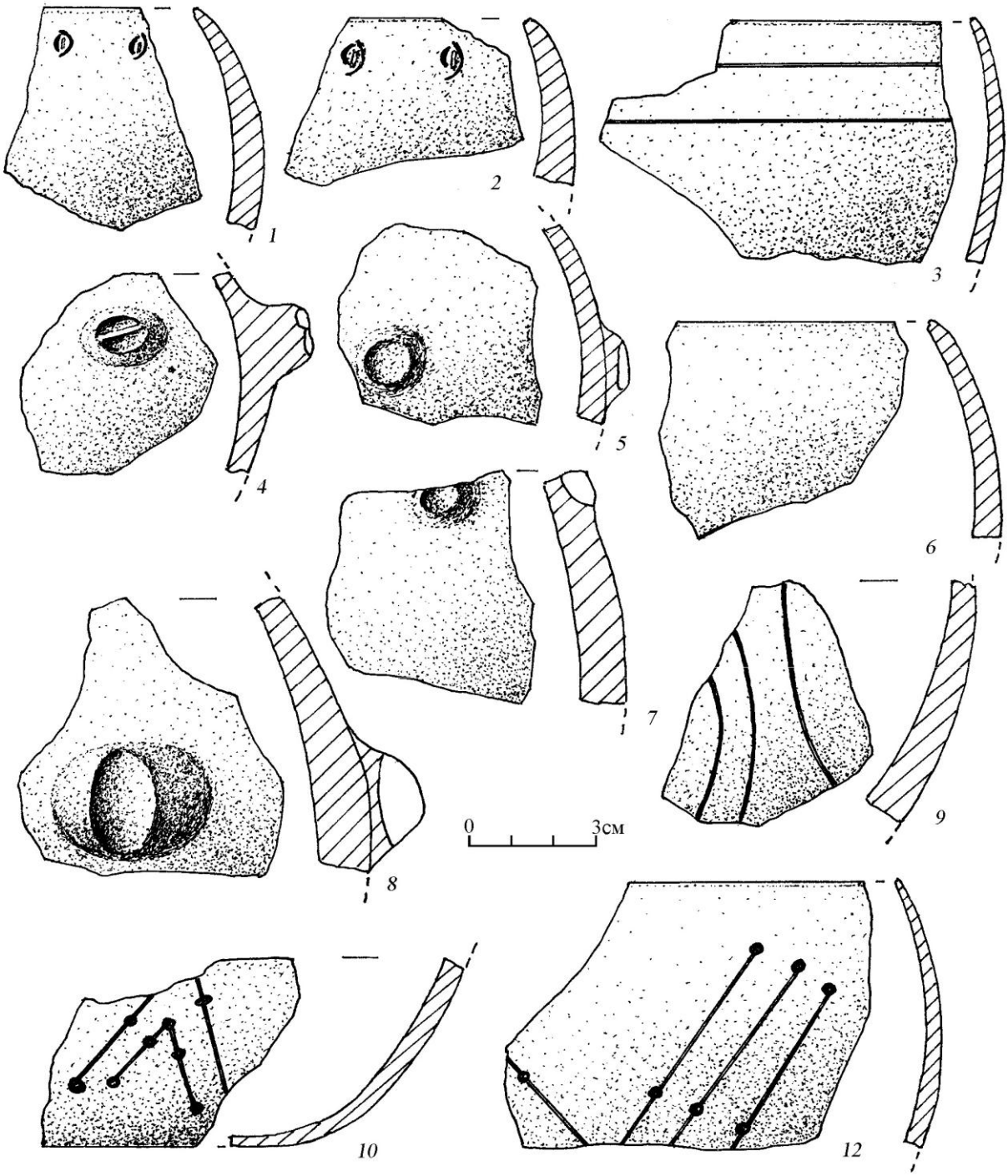


Рис. Ж.126. Буськ. Фрагменти керамічних виробів.

(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 100).

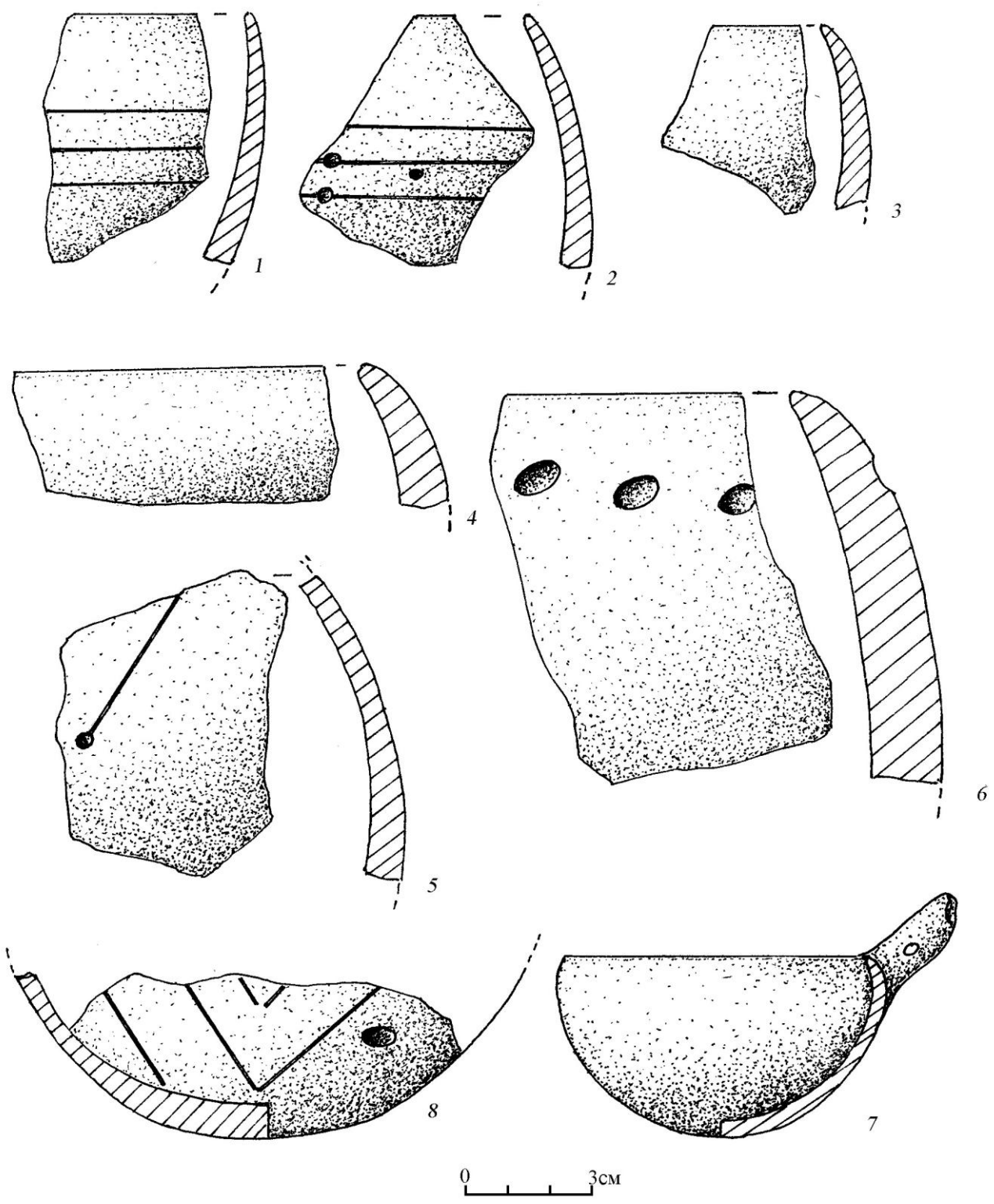


Рис. Ж.127. Буськ. Фрагменти керамічних виробів.

(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 101).

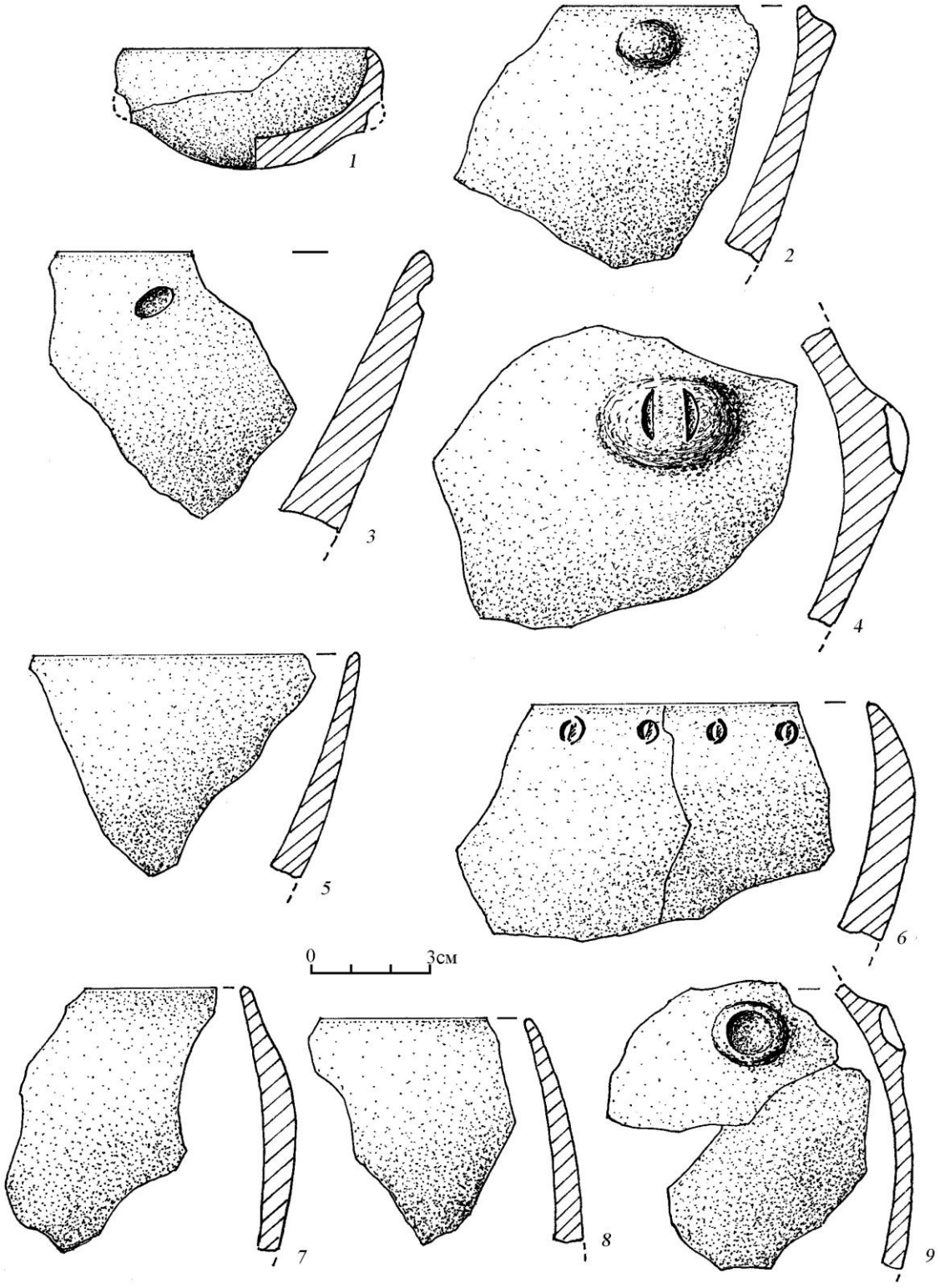


Рис. Ж.128. Буськ. Фрагменти керамічних виробів.

(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 103)

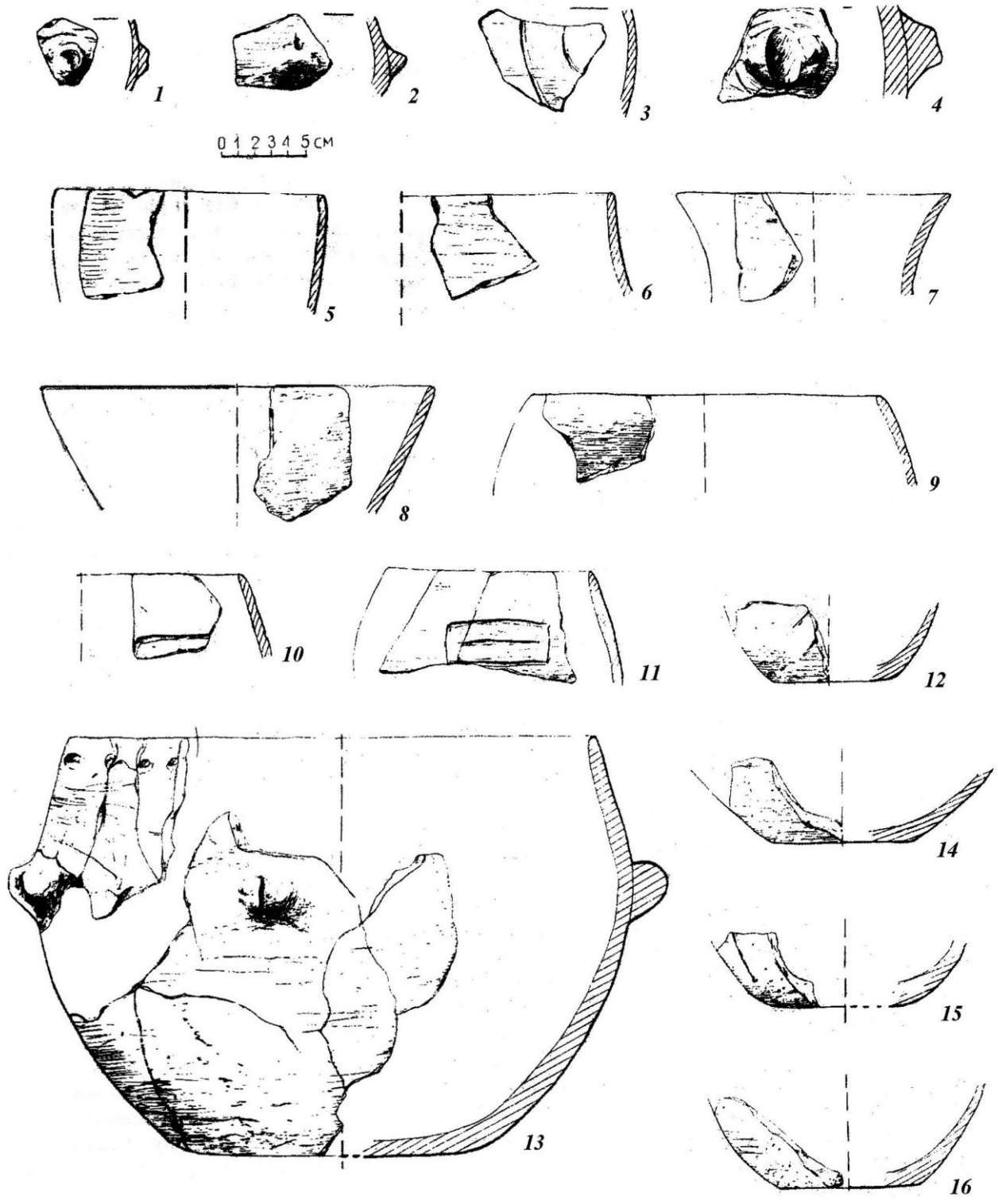


Рис. Ж.129. Груден Надбужний.

(За Uzarowiczowa, 1964, s. 431)

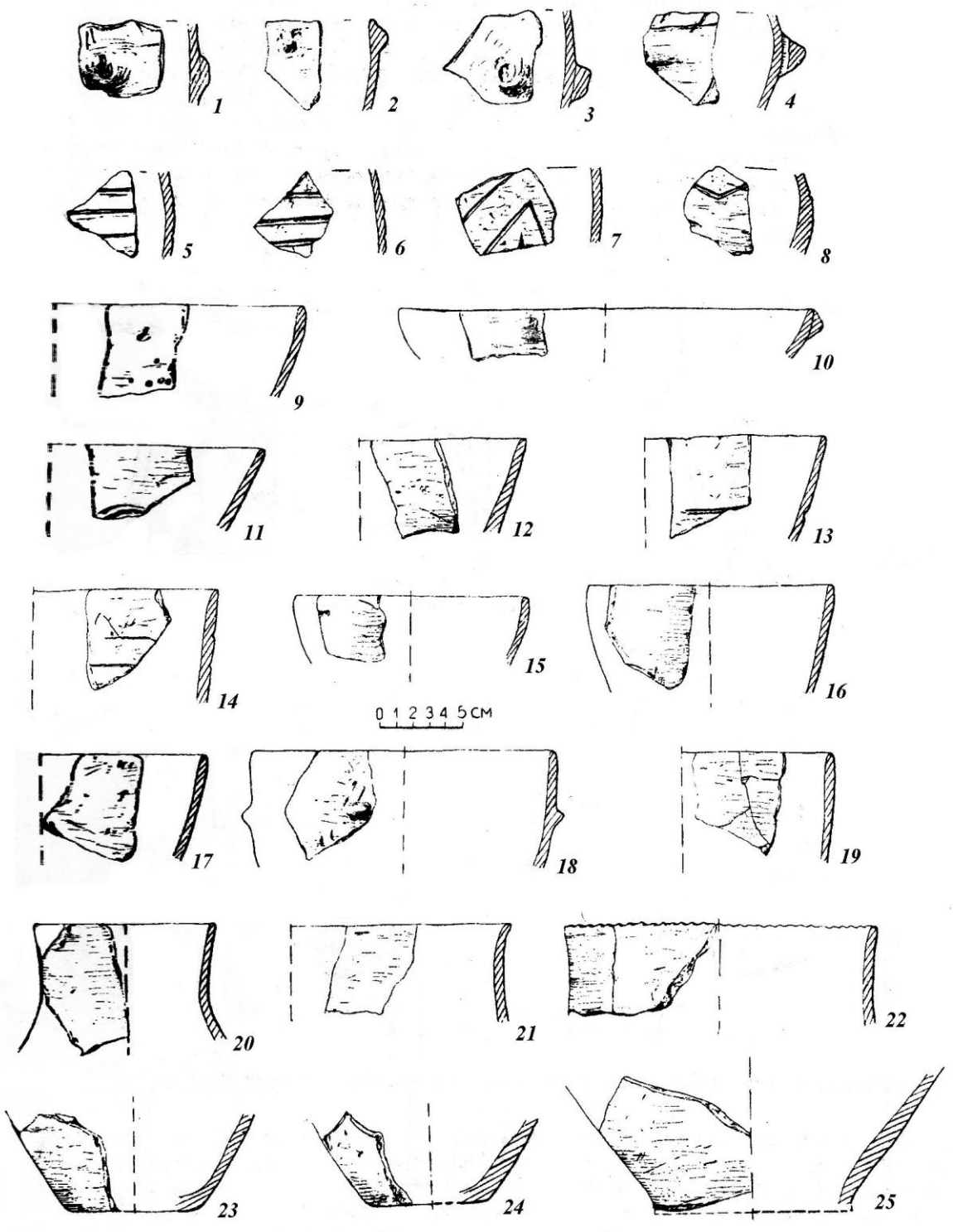


Рис. Ж.130. Груден Надбужний. Керамічні вироби.

(За Uzarowiczowa, 1964, s. 435)

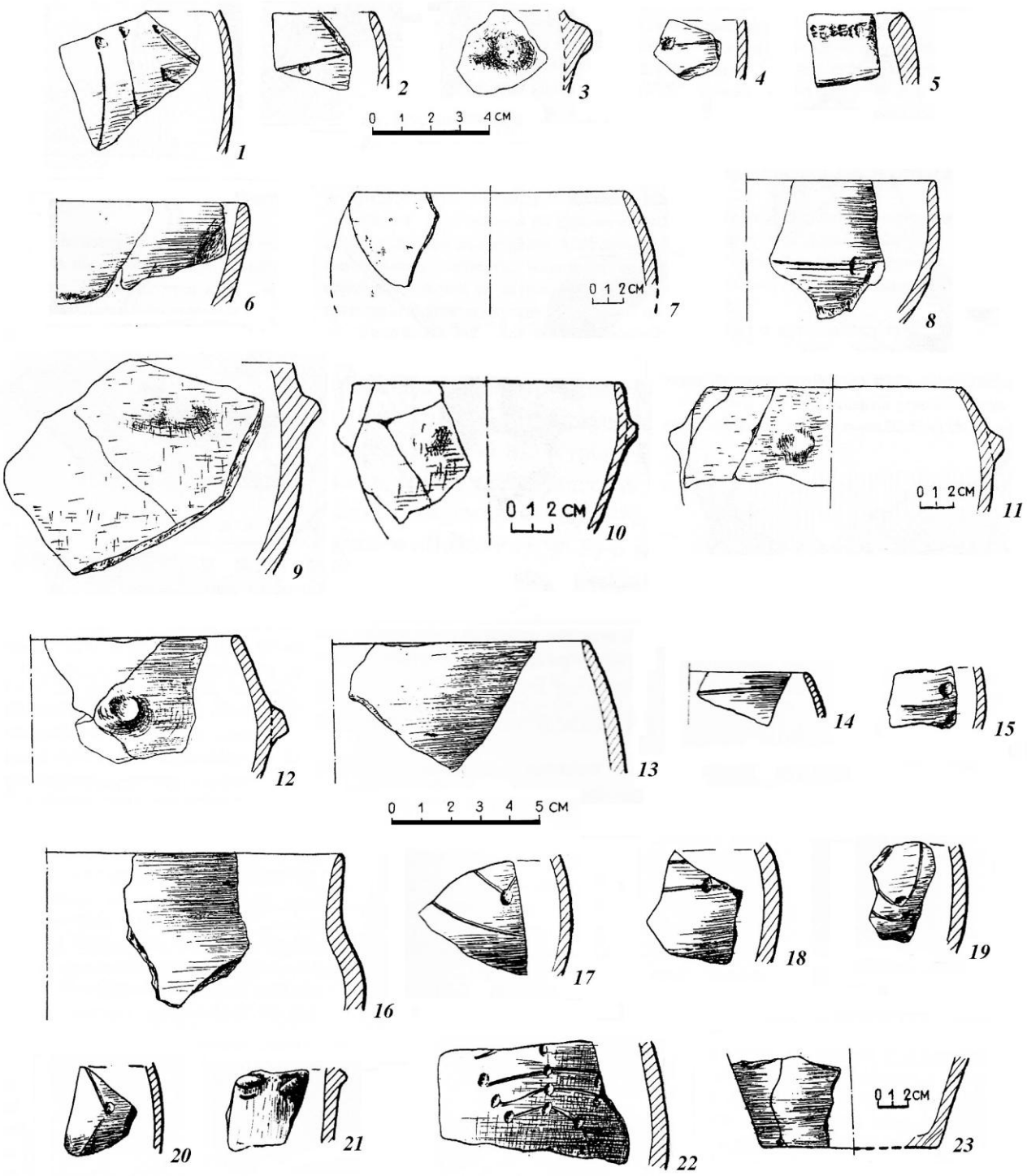


Рис. Ж.131. Вербковіце Которув. Керамічні вироби.

(За Dąbrowska, Liana, 1963, s. 47–48)

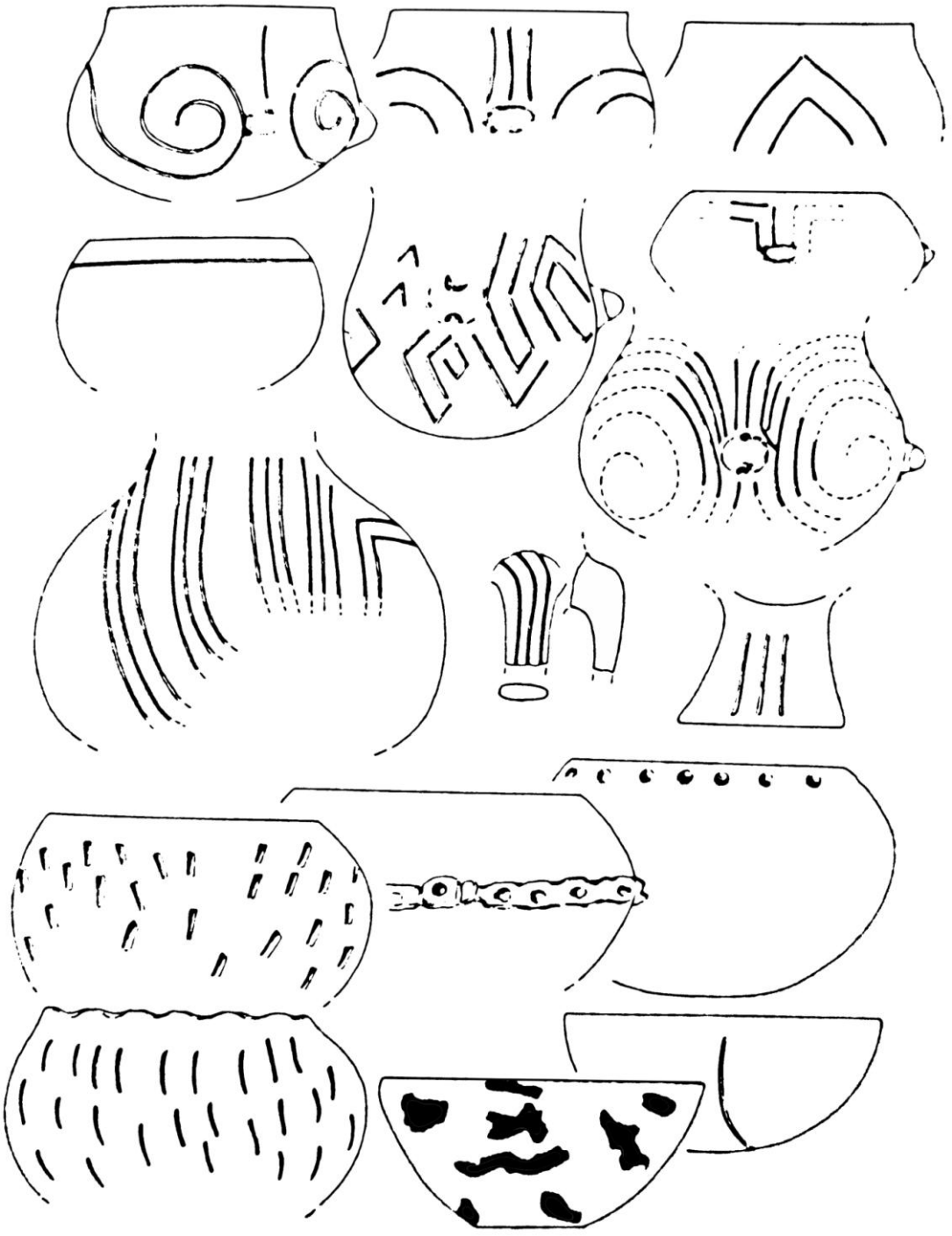


Рис. Ж.132. Зразки орнаментальних мотивів донотного етапу гнеховіцкої фази (За Kulczycka-Leciejewiczowa, 2008).

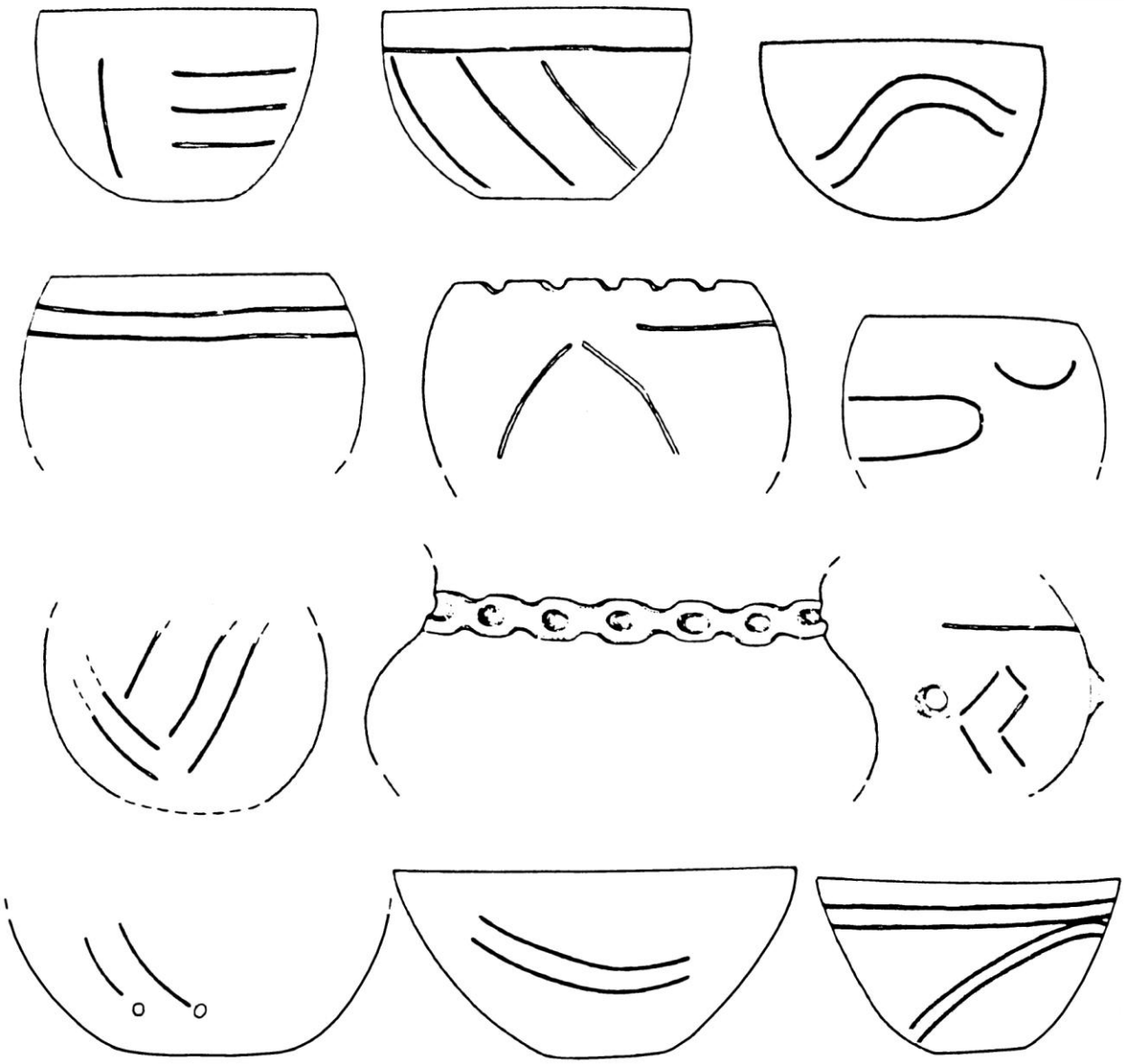


Рис. Ж.133. Зразки орнаментальних мотивів донотного етапу зофіпольської фази

(За Kulczycka-Leciejewiczowa, 2008).

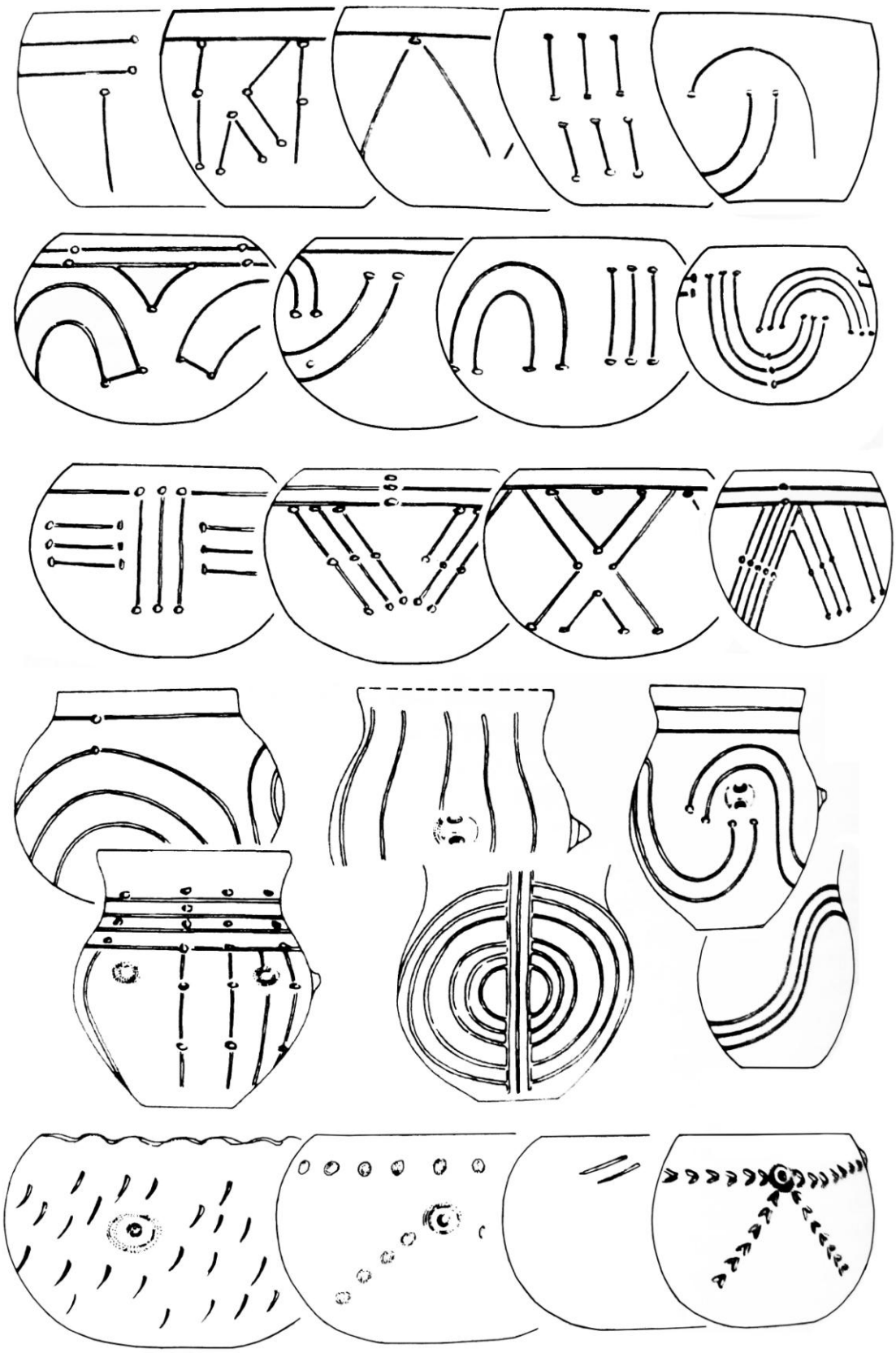


Рис. Ж.134. Зразки орнаментальних мотивів “нотного” етапу (За Kulczycka-Leciejewiczowa, 2008).

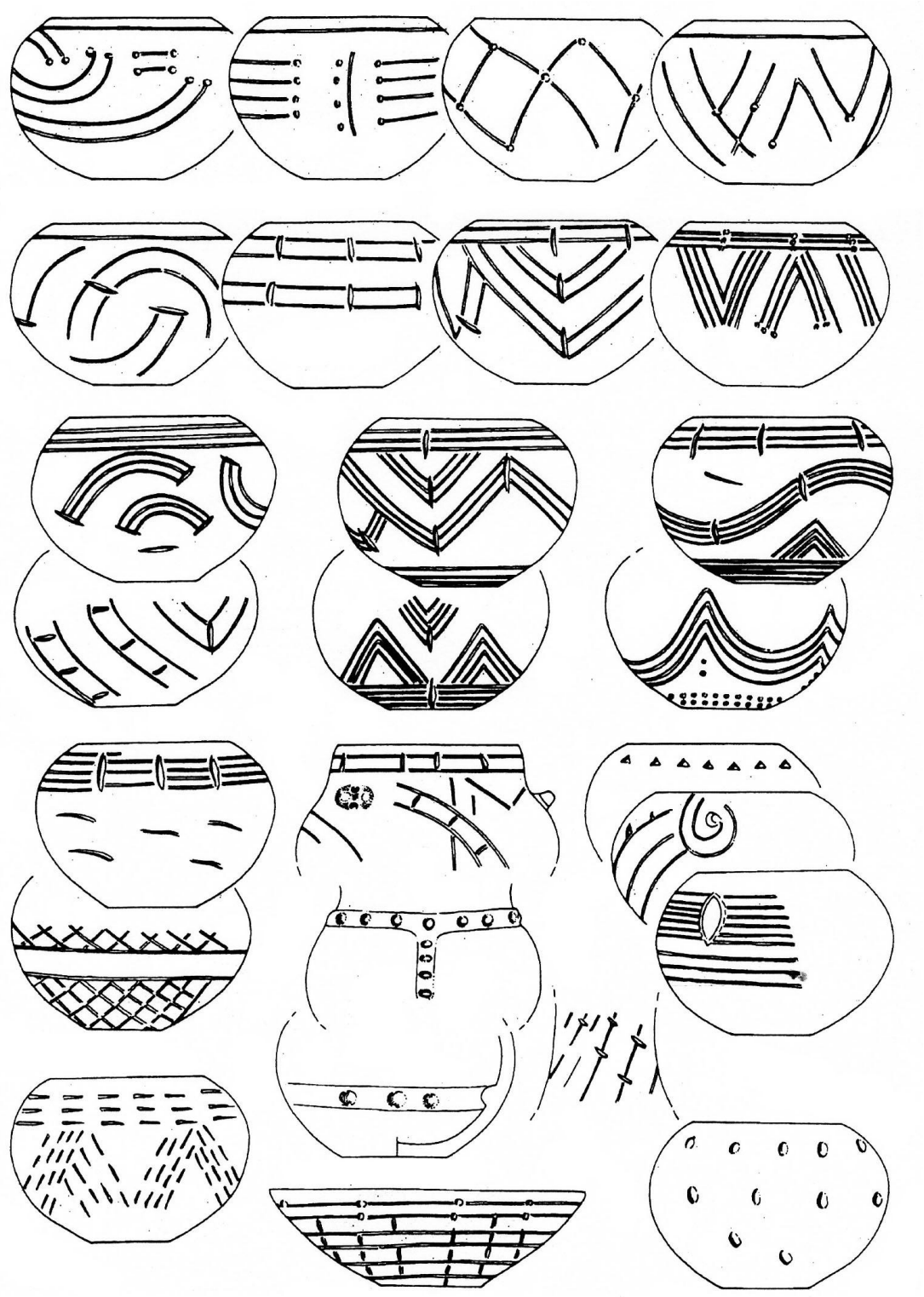


Рис. Ж.135. Зразки орнаментальних мотивів “желізовського” етапу (За Kulczycka-Leciejewiczowa, 2008).

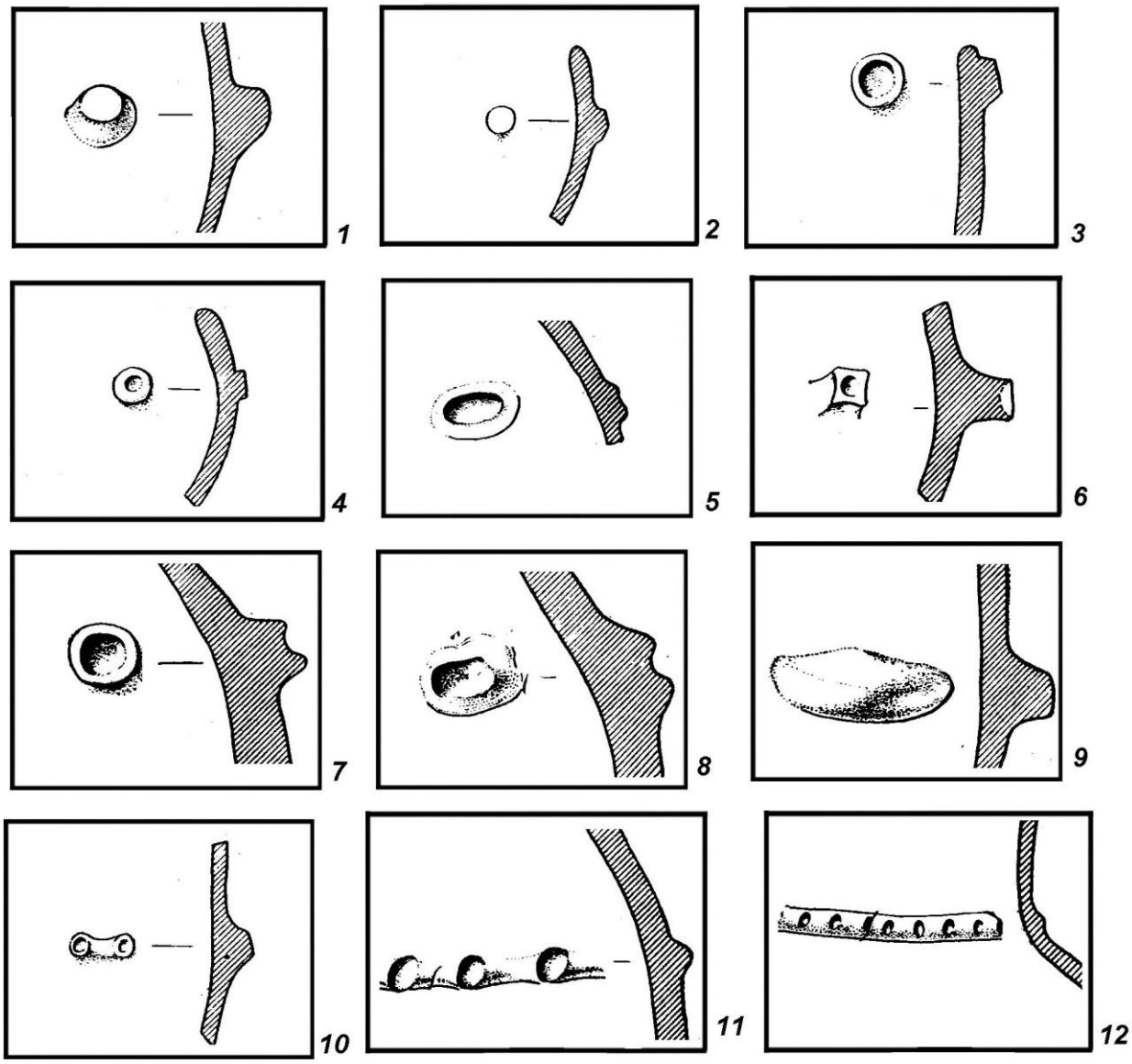


Рис. Ж.136. Незвисько. Пластичний декор посуду кухонної групи.

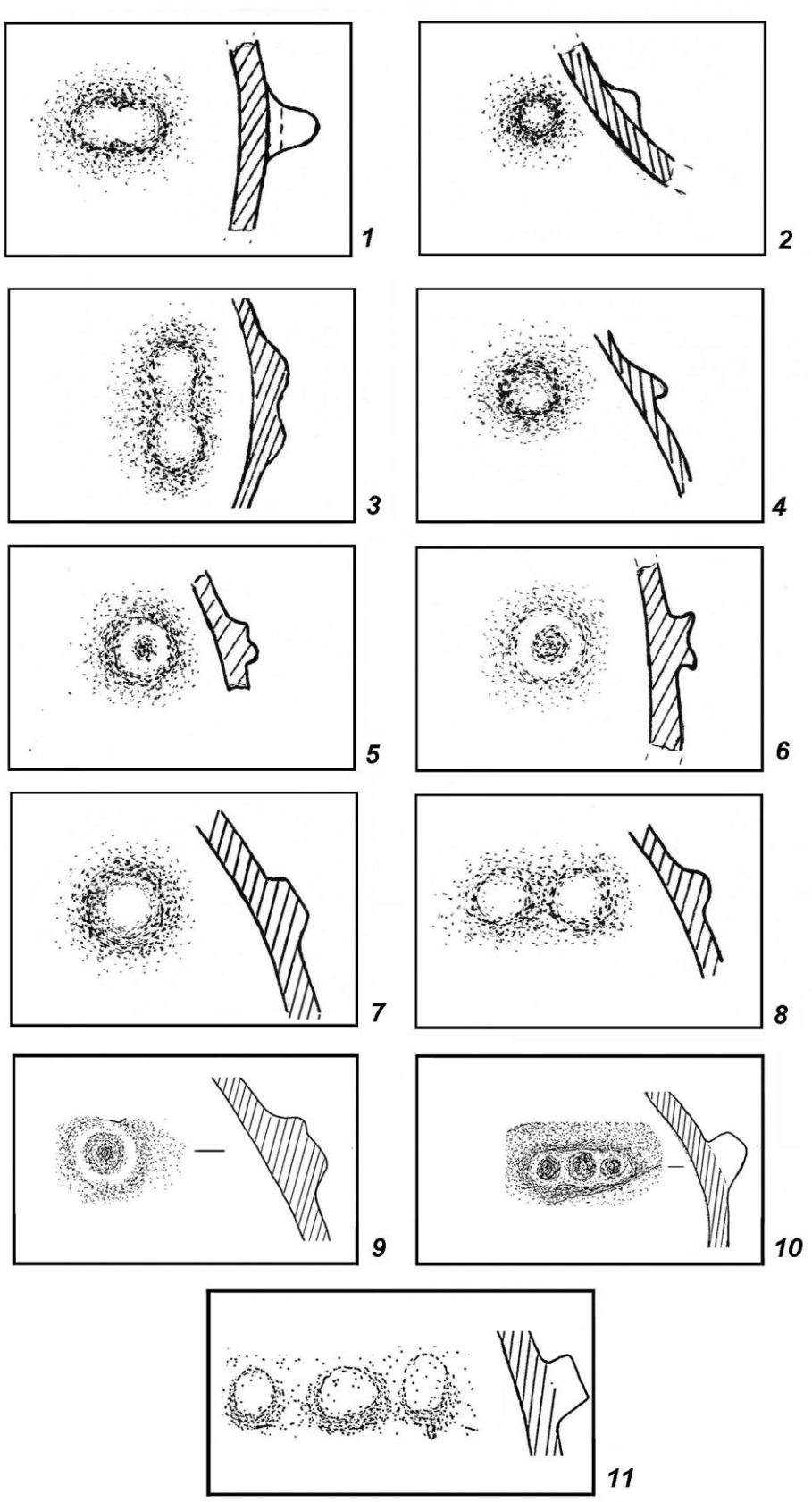


Рис. Ж.137. Більшівці І. Пластичний декор посуду кухонної групи.

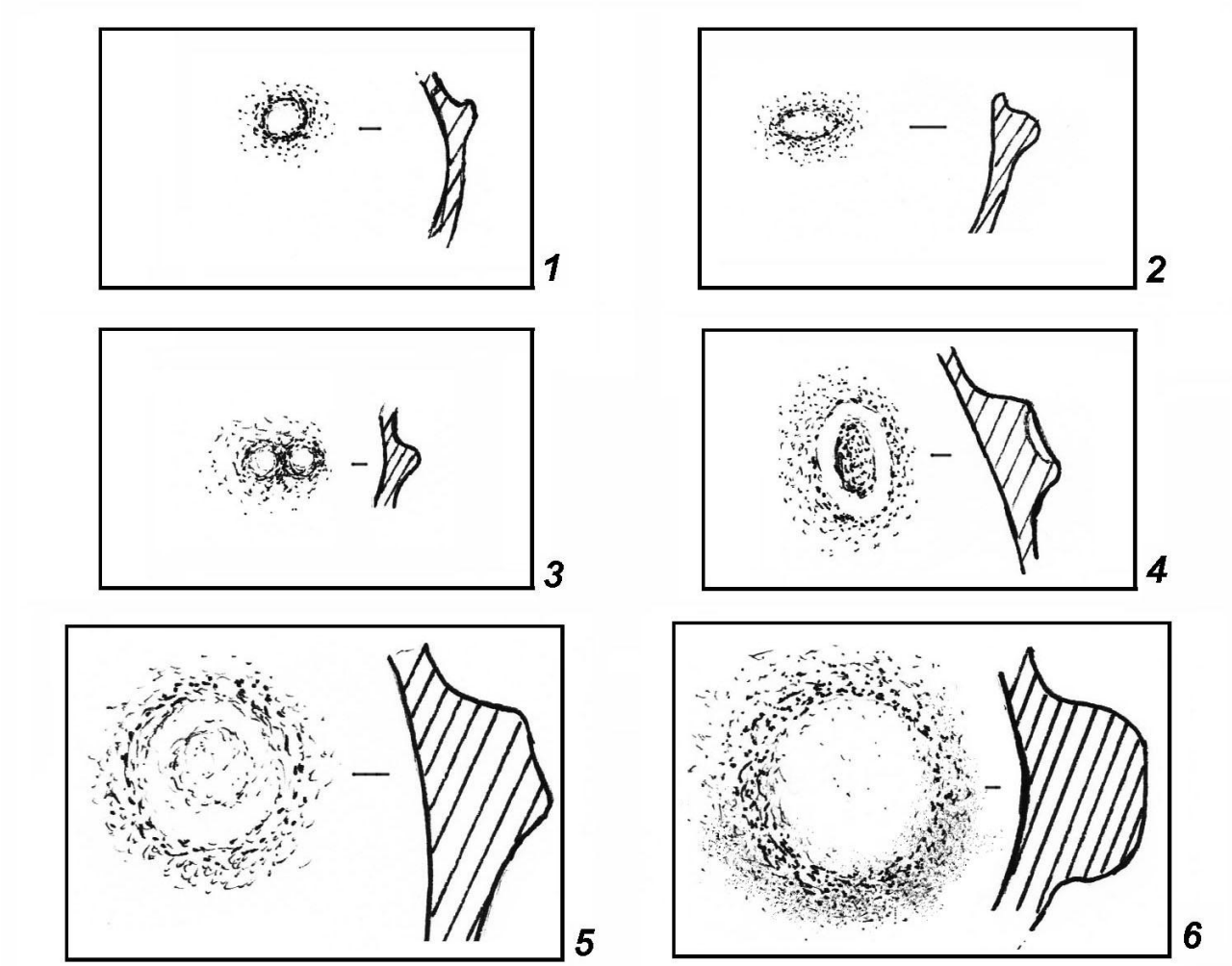


Рис. Ж.138. БлищанкаI. Пластичний декор посуду кухонної групи.

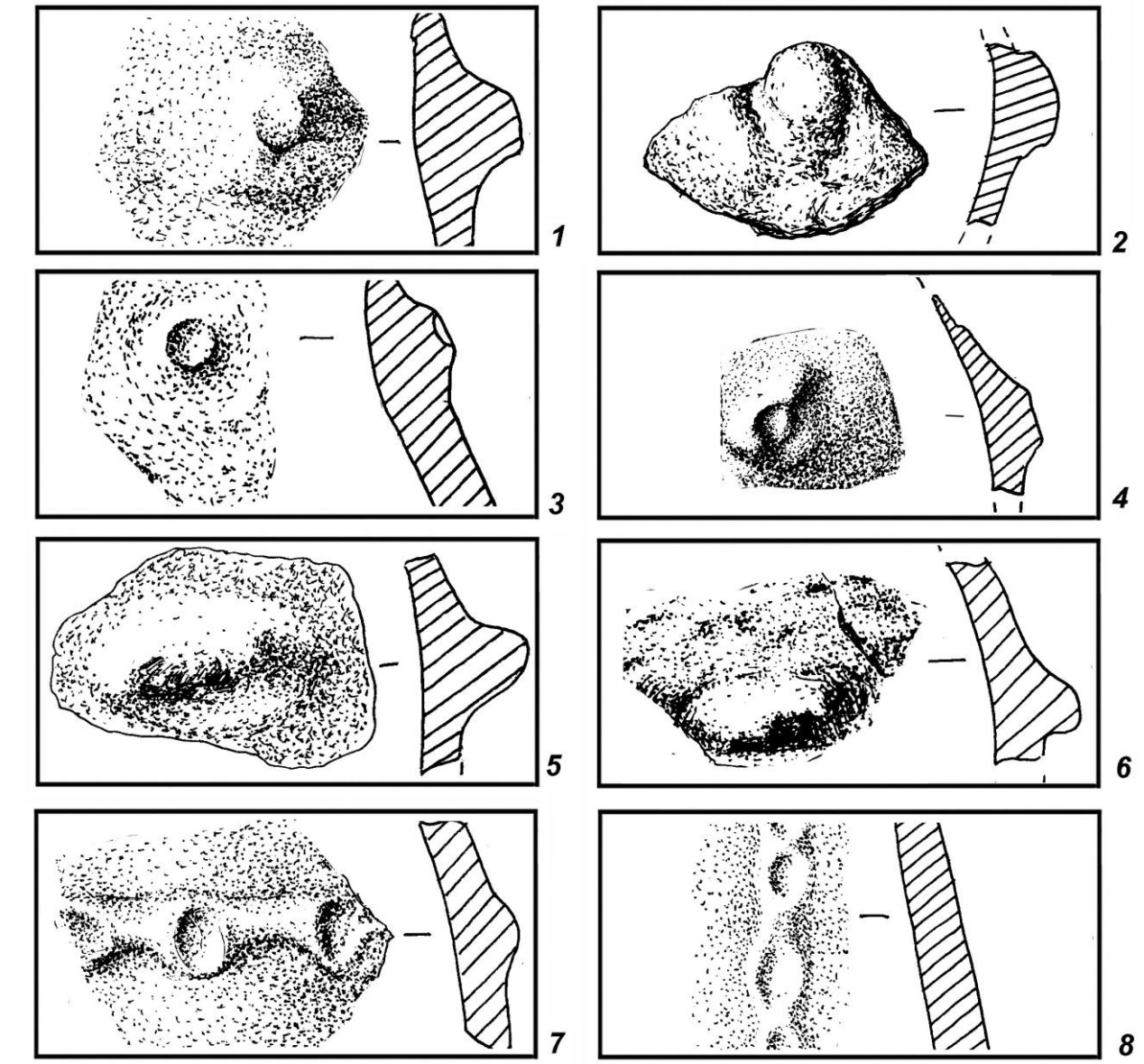


Рис. Ж.139. ЄзупільІ. Пластичний декор посуду кухонної групи

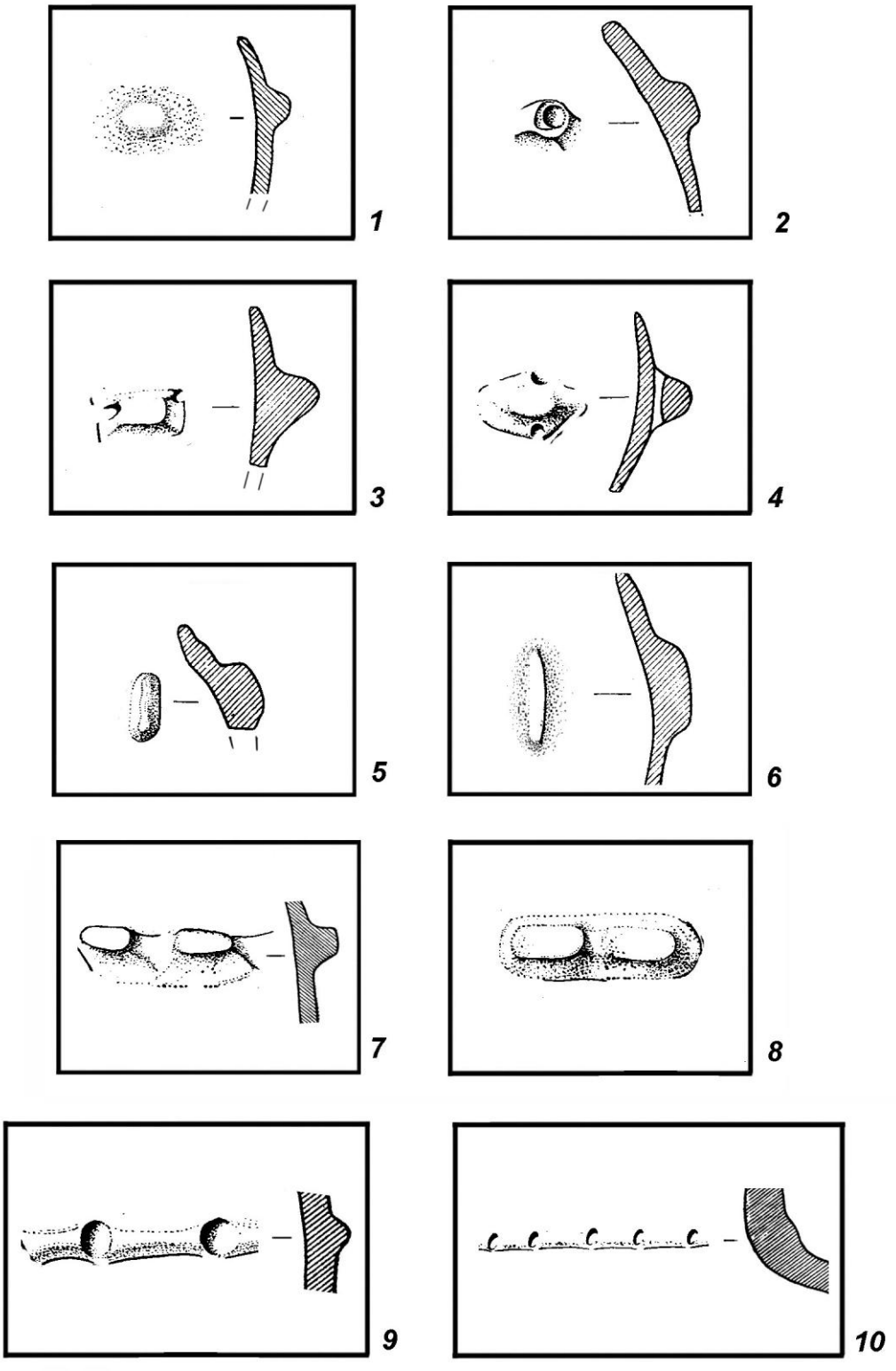


Рис. Ж.140. Торське. Пластичний декор посуду кухонної групи.

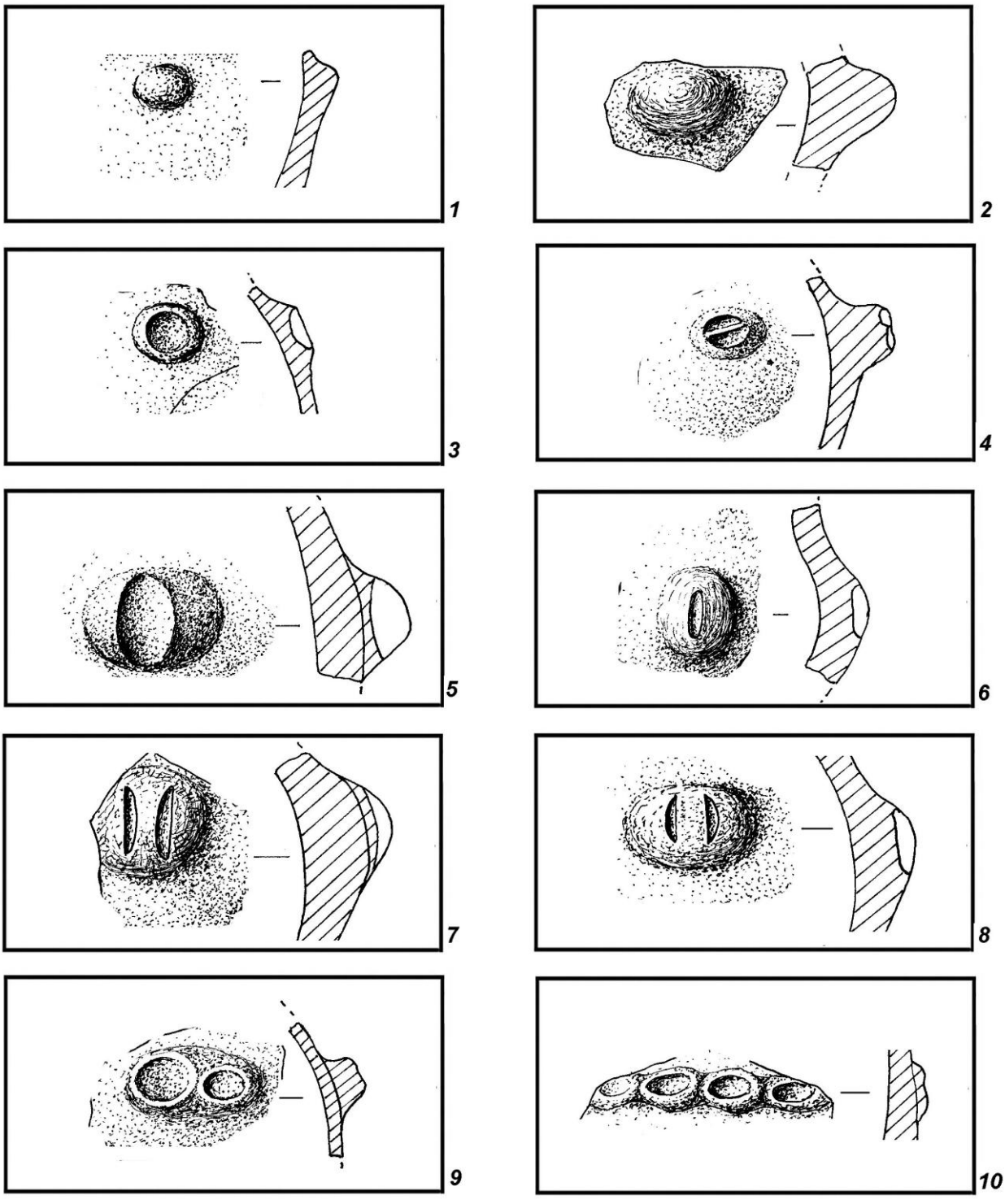


Рис. Ж.141. Буськ. Пластичний декор посуду кухонної групи

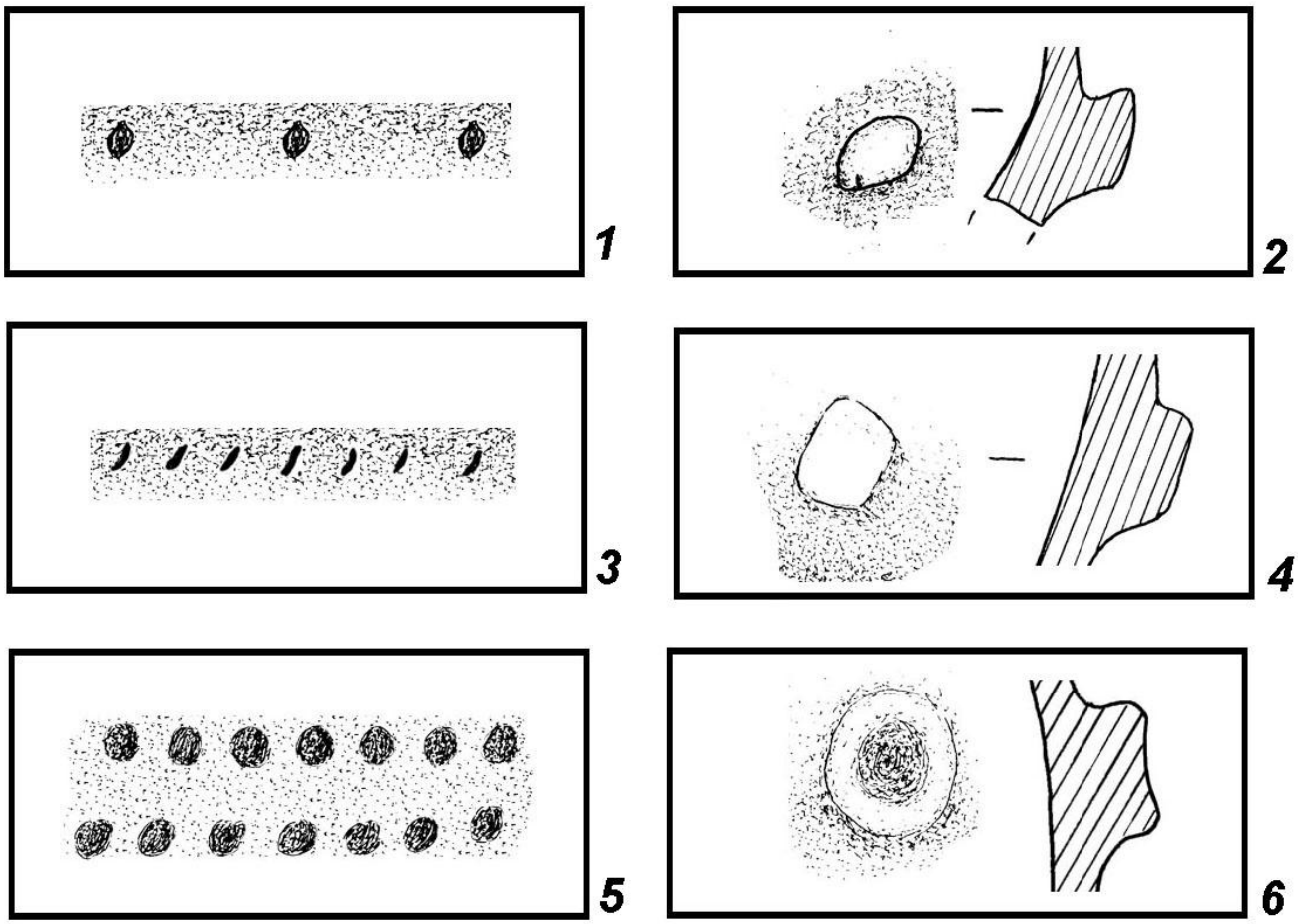


Рис. Ж.142. Тадані. Заглиблений і пластичний орнамент посуду кухонної групи

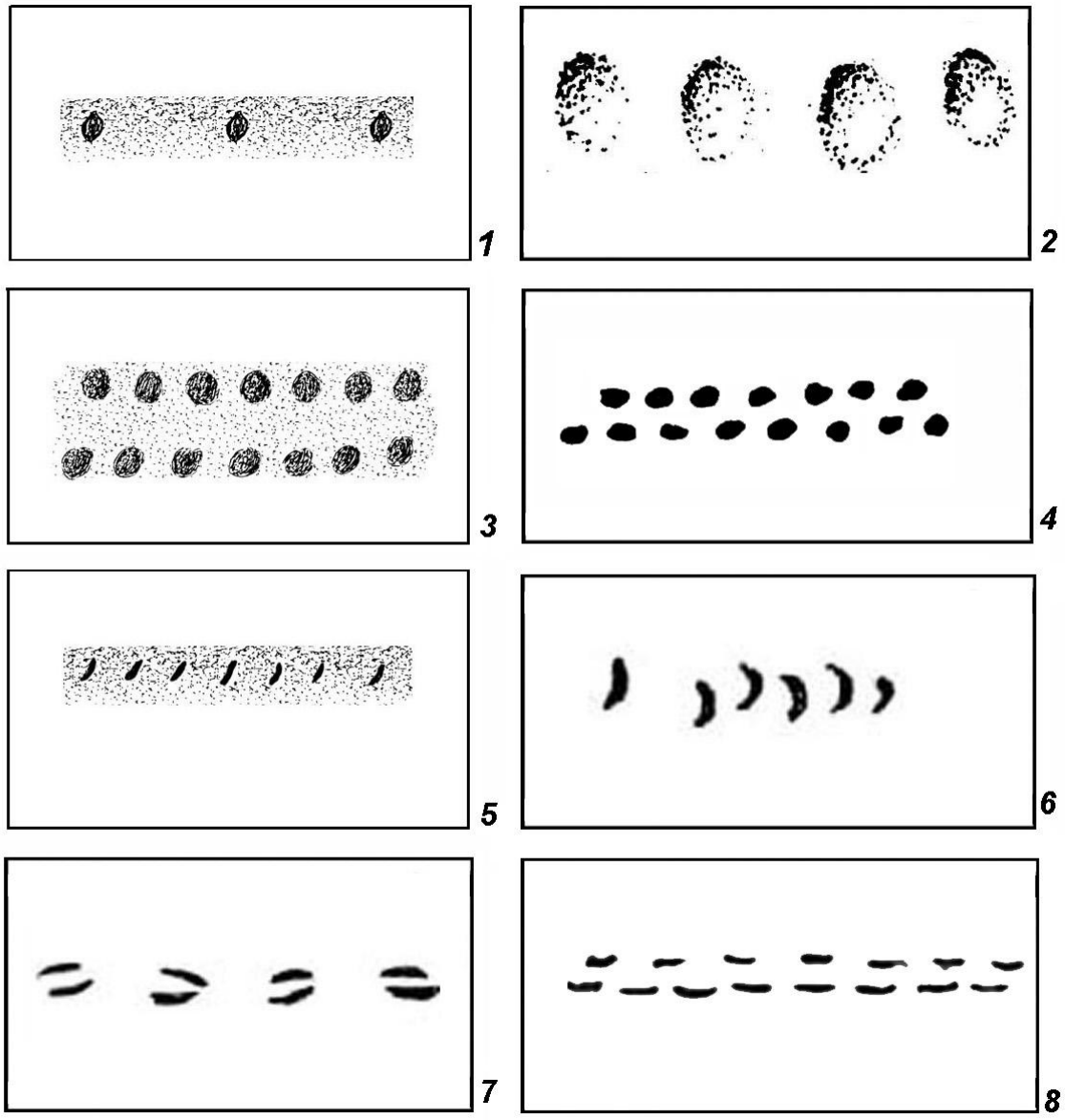


Рис. Ж.143. Заглиблений орнамент виробів кухонної групи:
1, 3–5 – Тадані; 2 – Єзупіль I; 6–8 – Блищанка I.

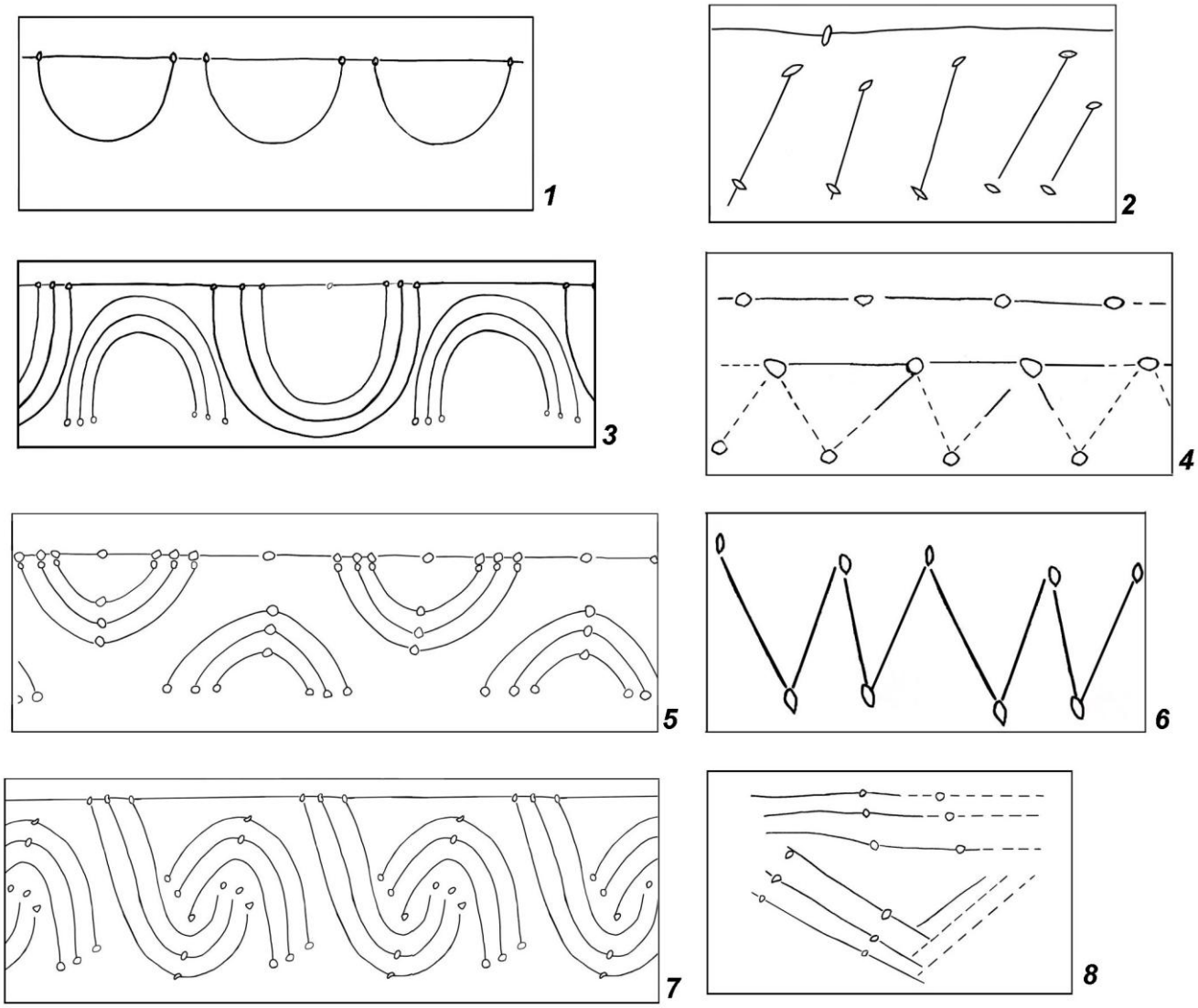


Рис. Ж.144. Тадані.

Мотиви заглибленого орнаменту столового посуду.

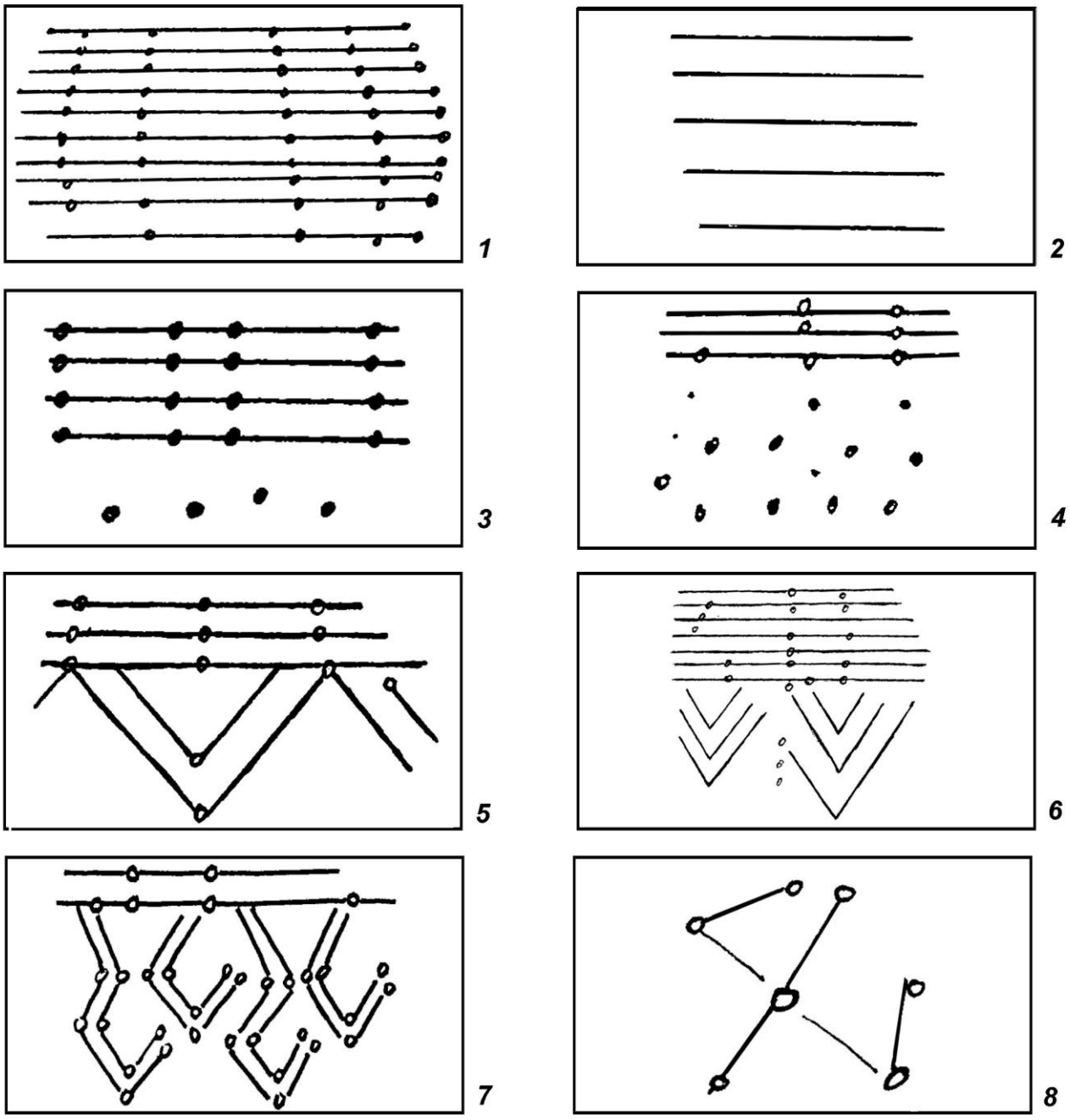


Рис. Ж.145. Незвисько.

Мотиви заглибленого орнаменту столового посуду.

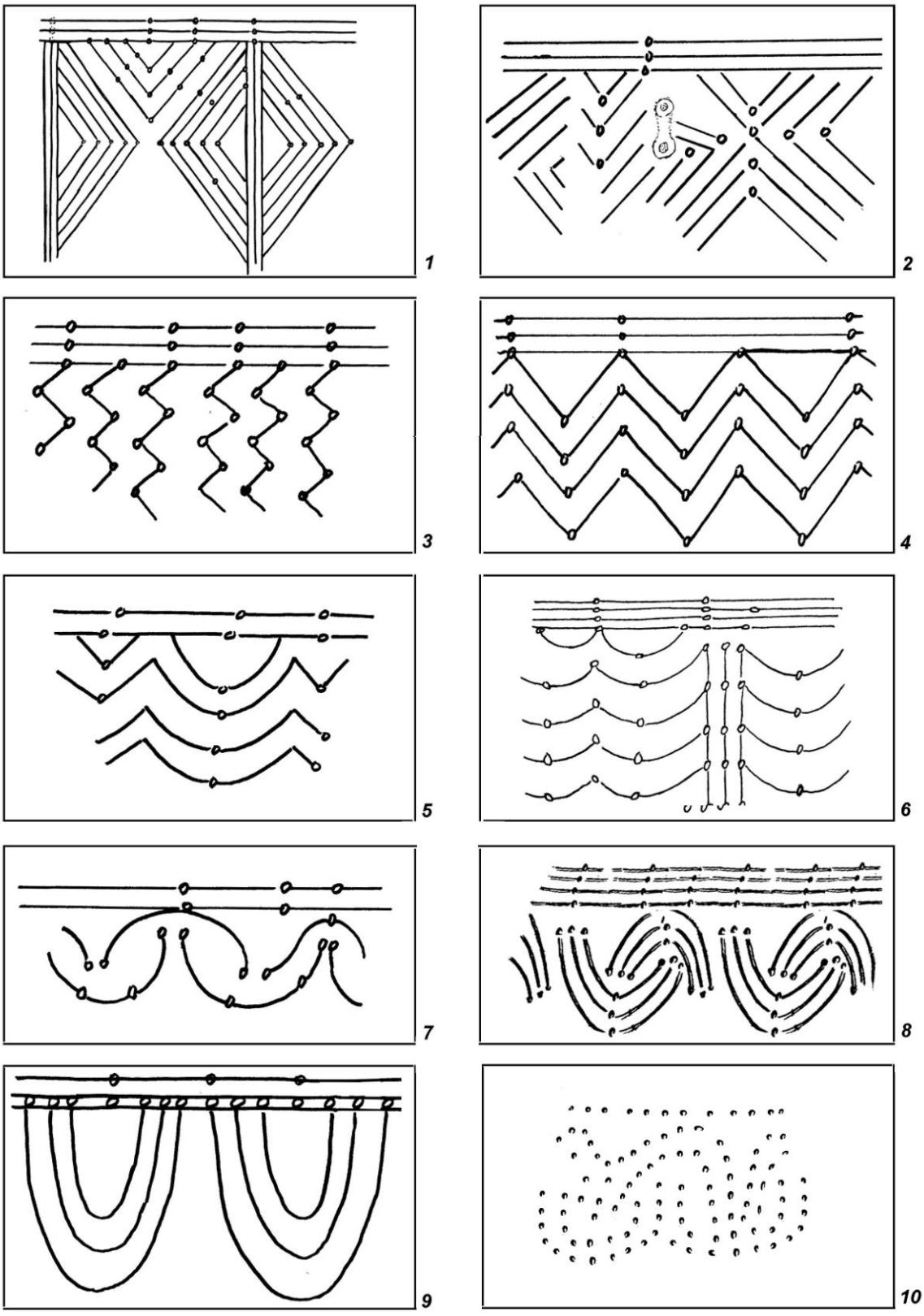


Рис. Ж.146. Незвисько.

Мотиви заглибленого орнаменту столового посуду.

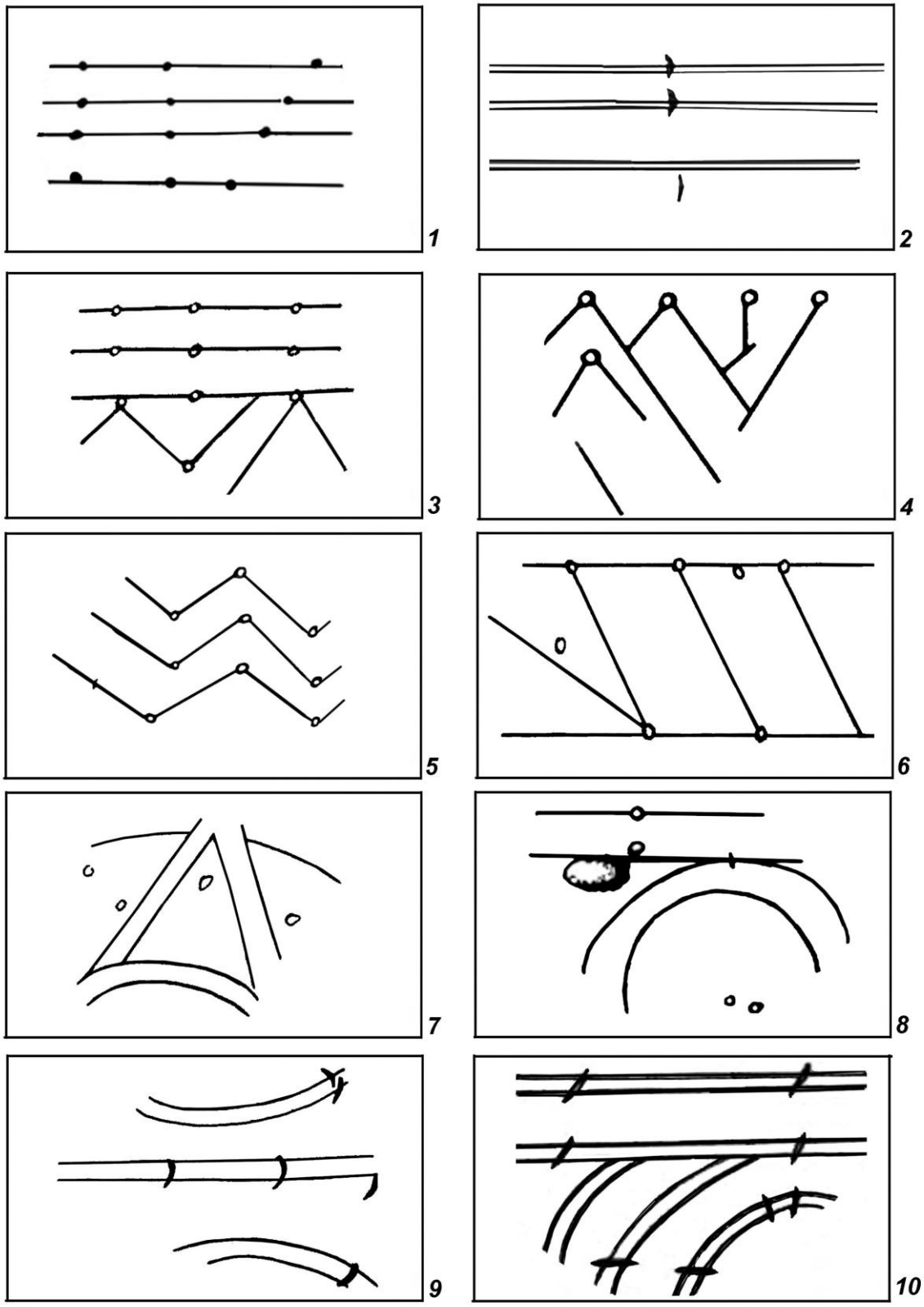


Рис. Ж.147. Блищанка.

Мотиви заглибленого орнаменту столового посуду.

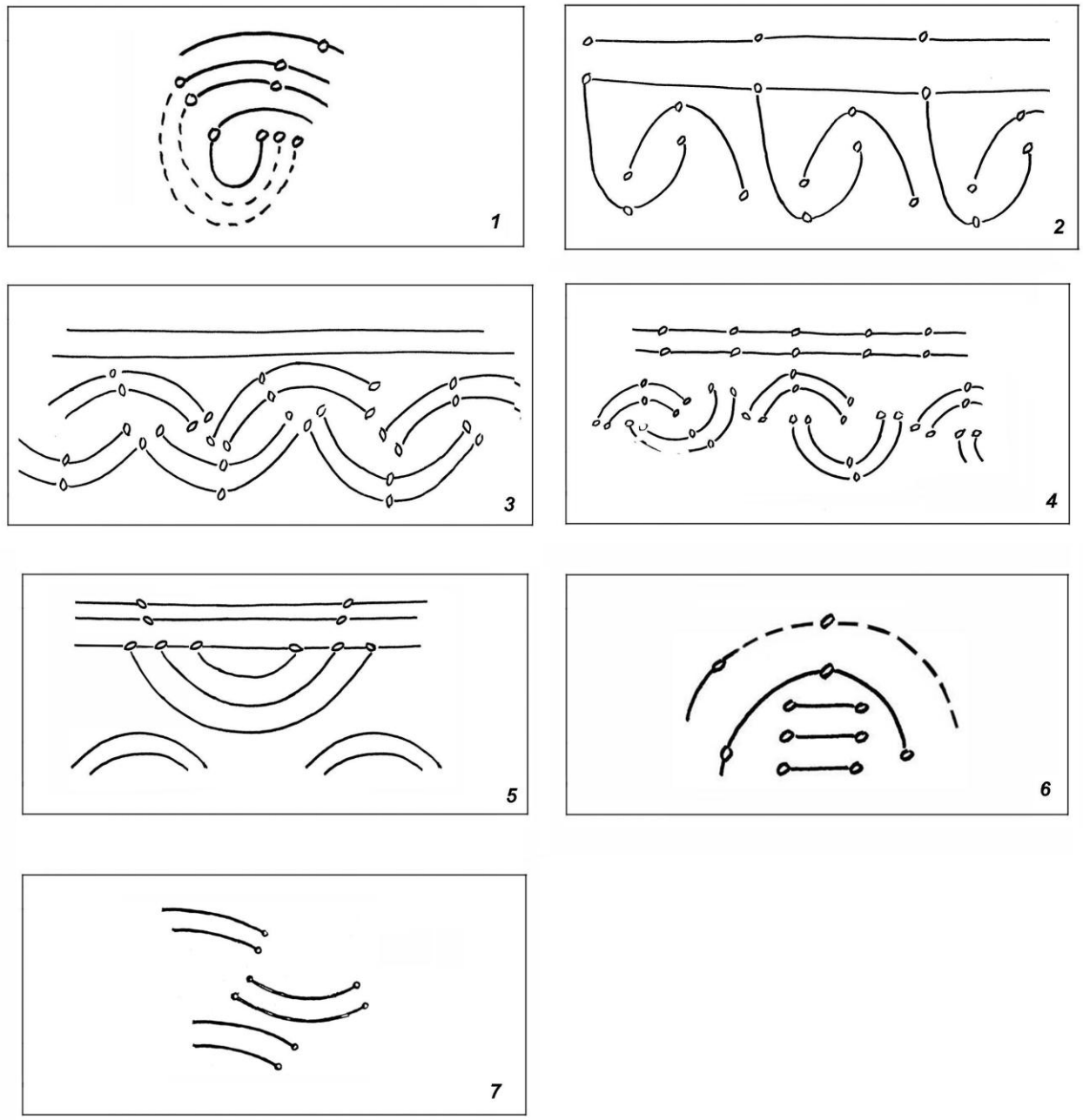


Рис. Ж.148. Більшівці І.

Мотиви заглибленого орнаменту столового посуду.

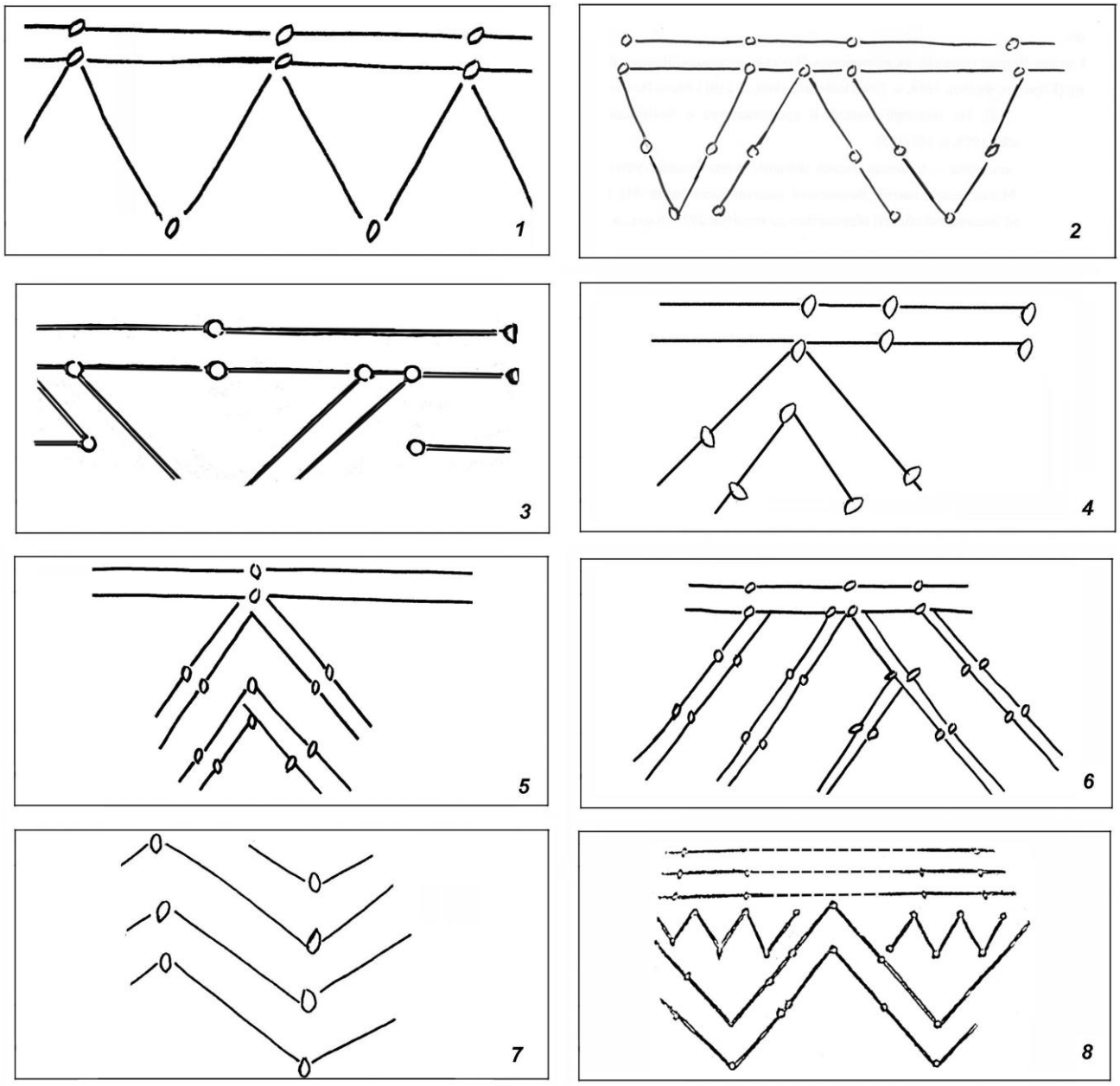


Рис. Ж.149. Більшівці І.

Мотиви заглибленого орнаменту столового посуду.

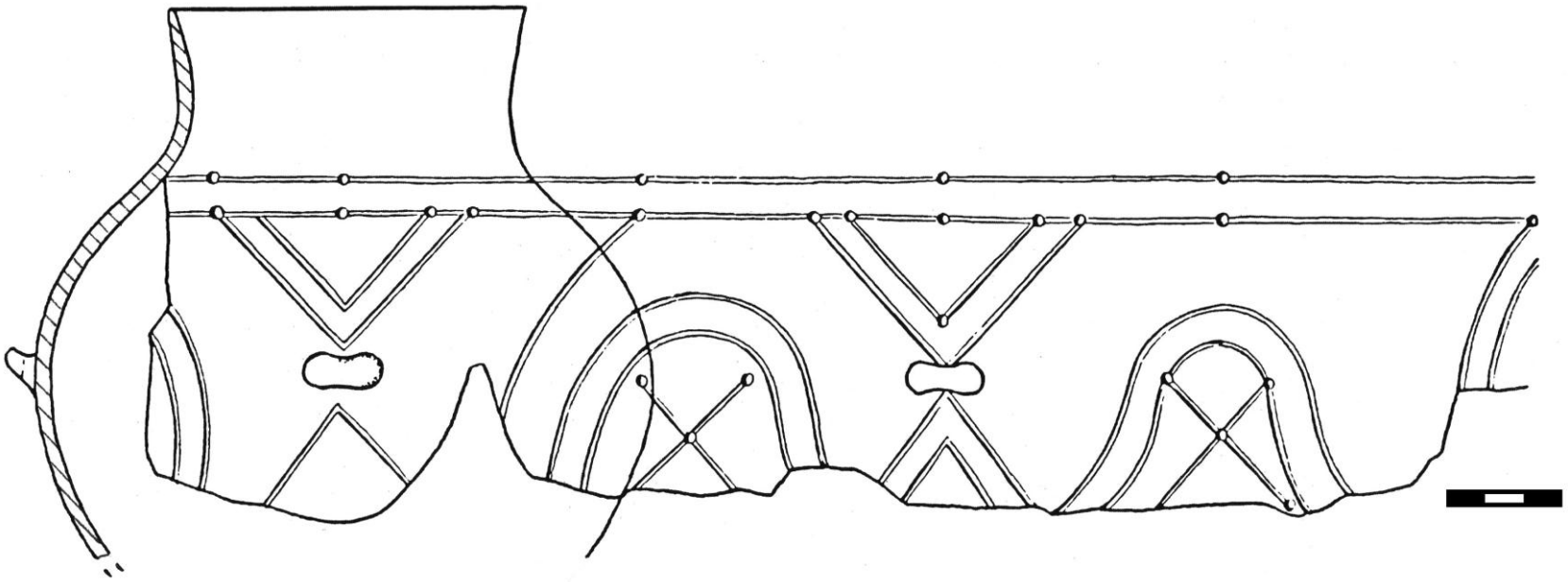


Рис. Ж.150. Більшівці I. Горщик з комбінованим орнаментом.

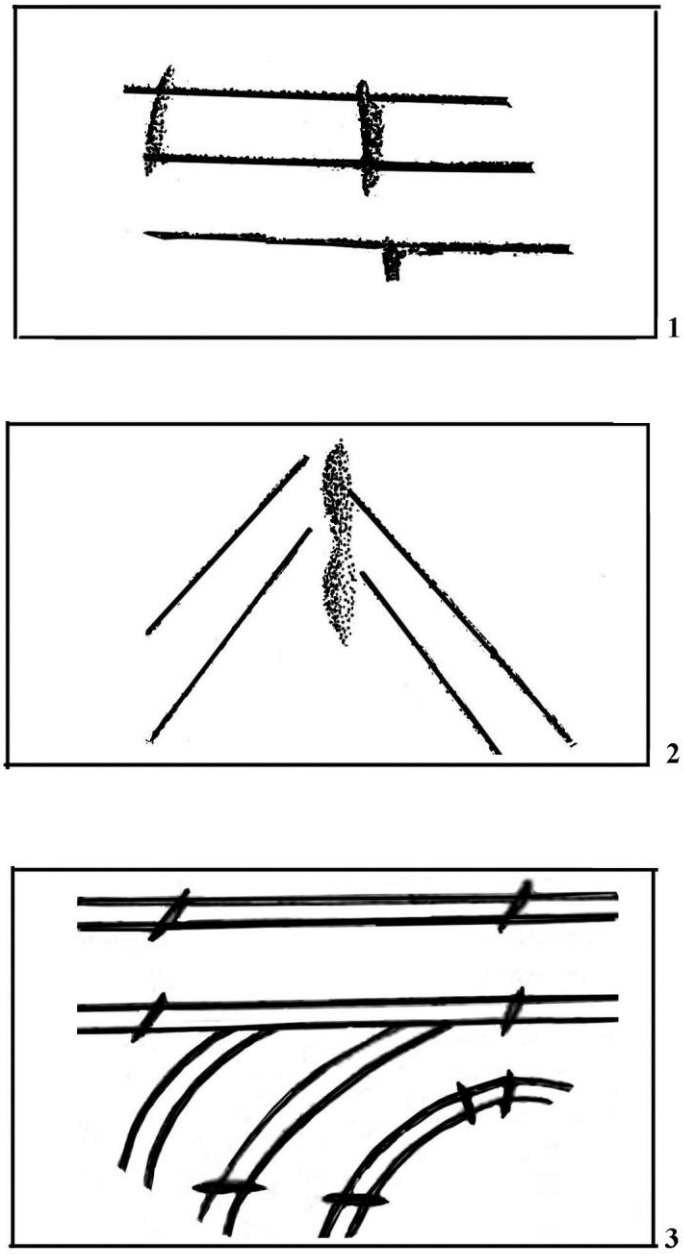


Рис. Ж.151. «Желізовський» орнамент:
1, 2 – Єзупіль; 3 – Блищанка I.

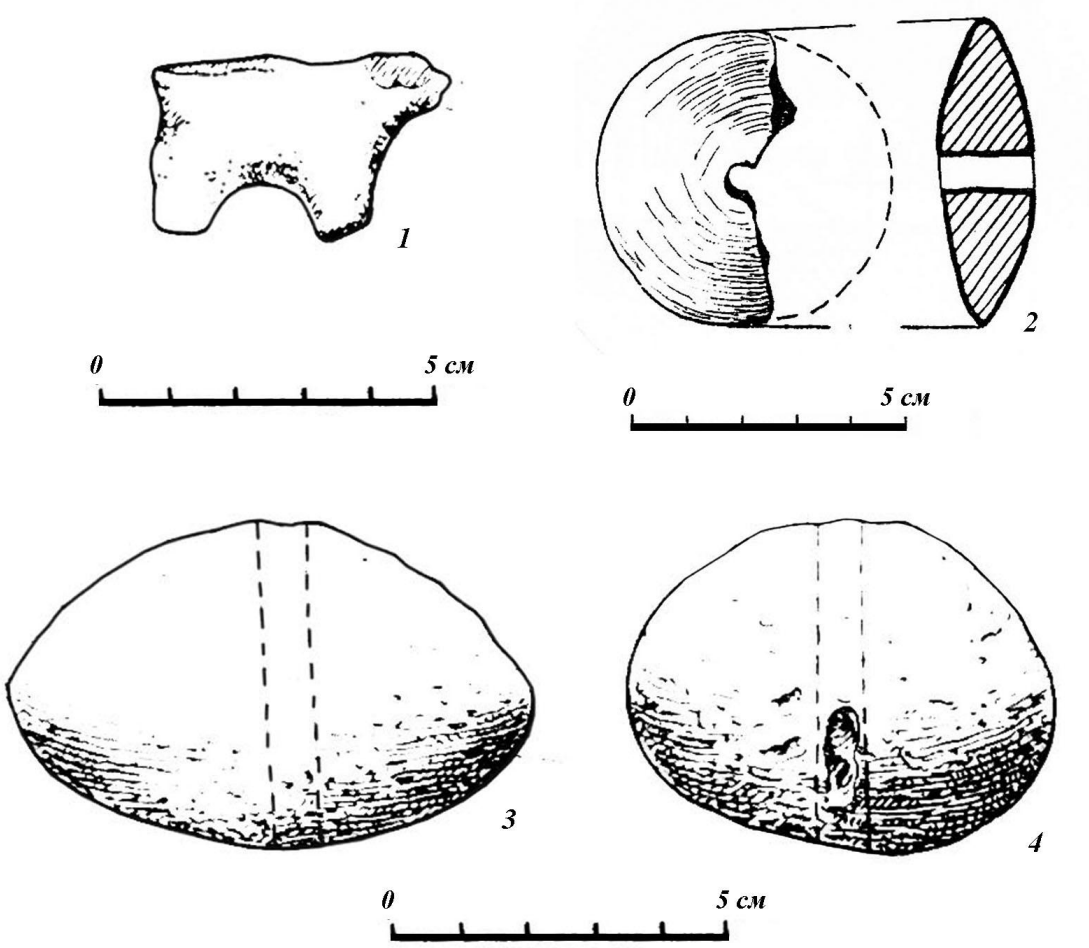


Рис. Ж.152. Вироби з глини

1 – Незвисько. Фрагмент зооморфної фігурки.

2 – Вербковіце Которув. Пряслице.

3 – Незвисько. Тягарці.

(За Черныш, 1962, с. 23; Dąbrowska, Liana, 1963, s. 47)

.



Рис. Ж.153. Винники. Глиняний предмет невідомого призначення.

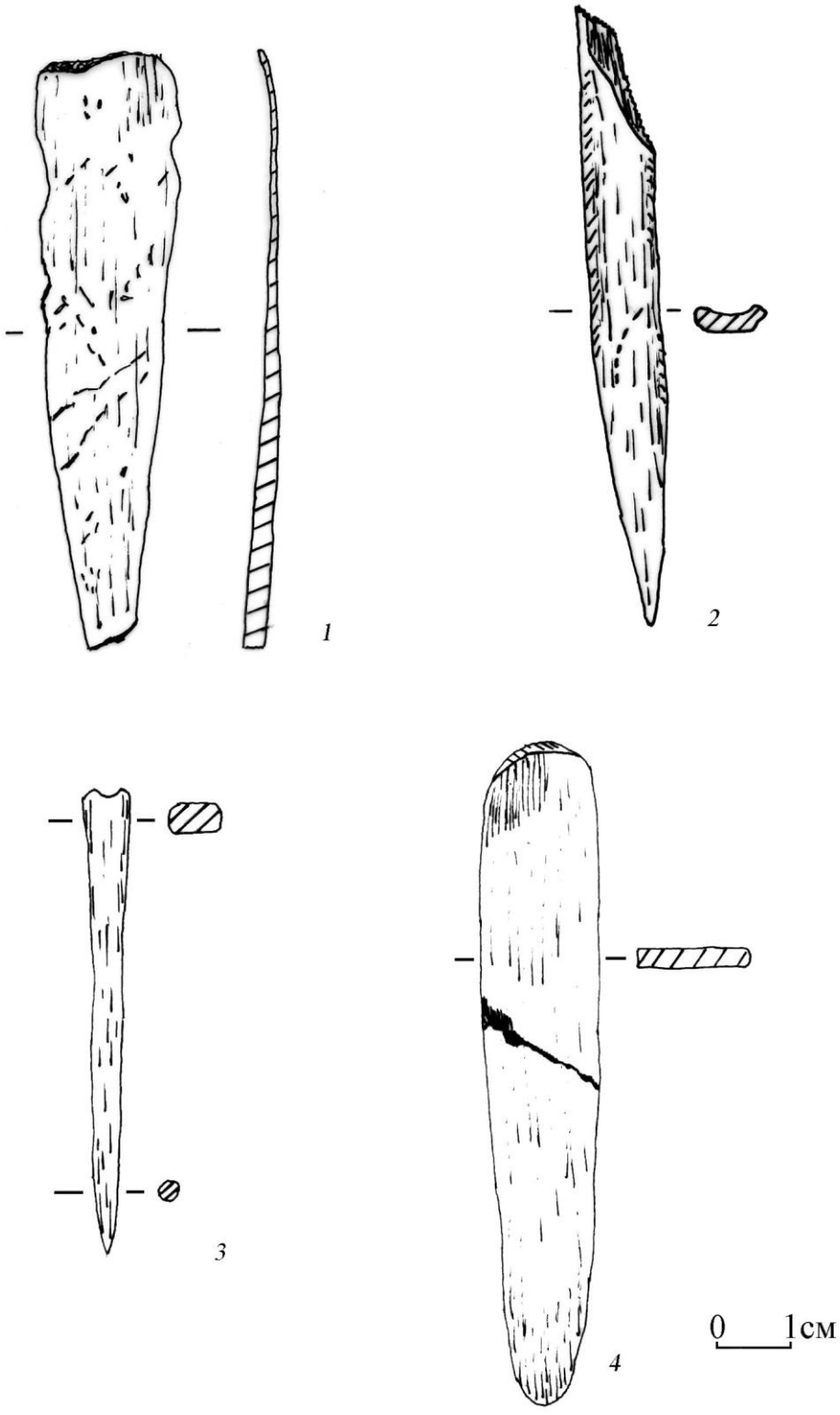


Рис.154. Буськ. Вироби з кістки
(За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 109).

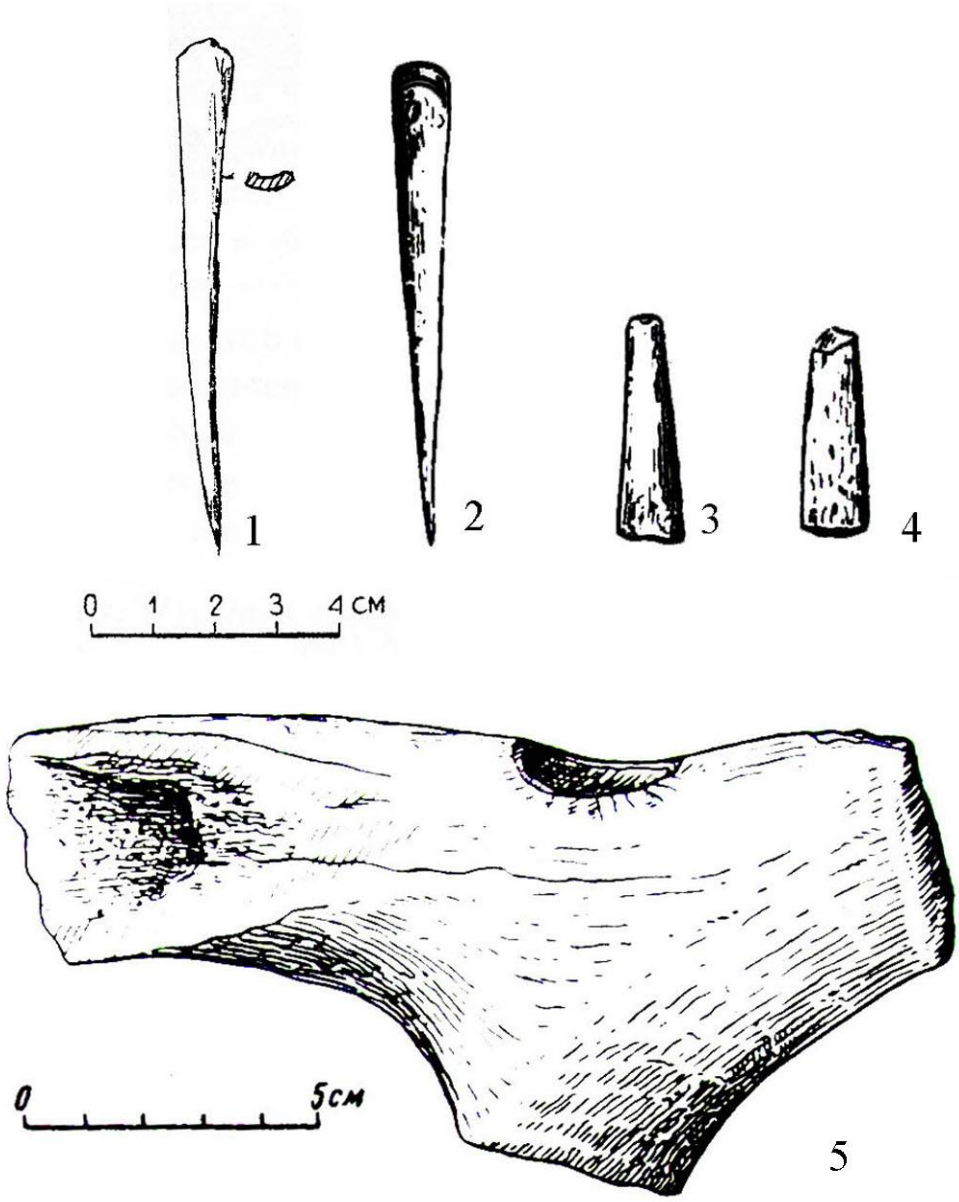


Рис. Ж.155. Вироби з кістки та рогу:

1–2 – кістяні шила, 3-4 – частини кістяних виробів;

5 – рогова мотика.

1 – Вербковіце-Которув; 2–5 – Незвисько.

(За Черныш, 1962, с. 23; Dąbrowska, Liana, 1963, s. 47)

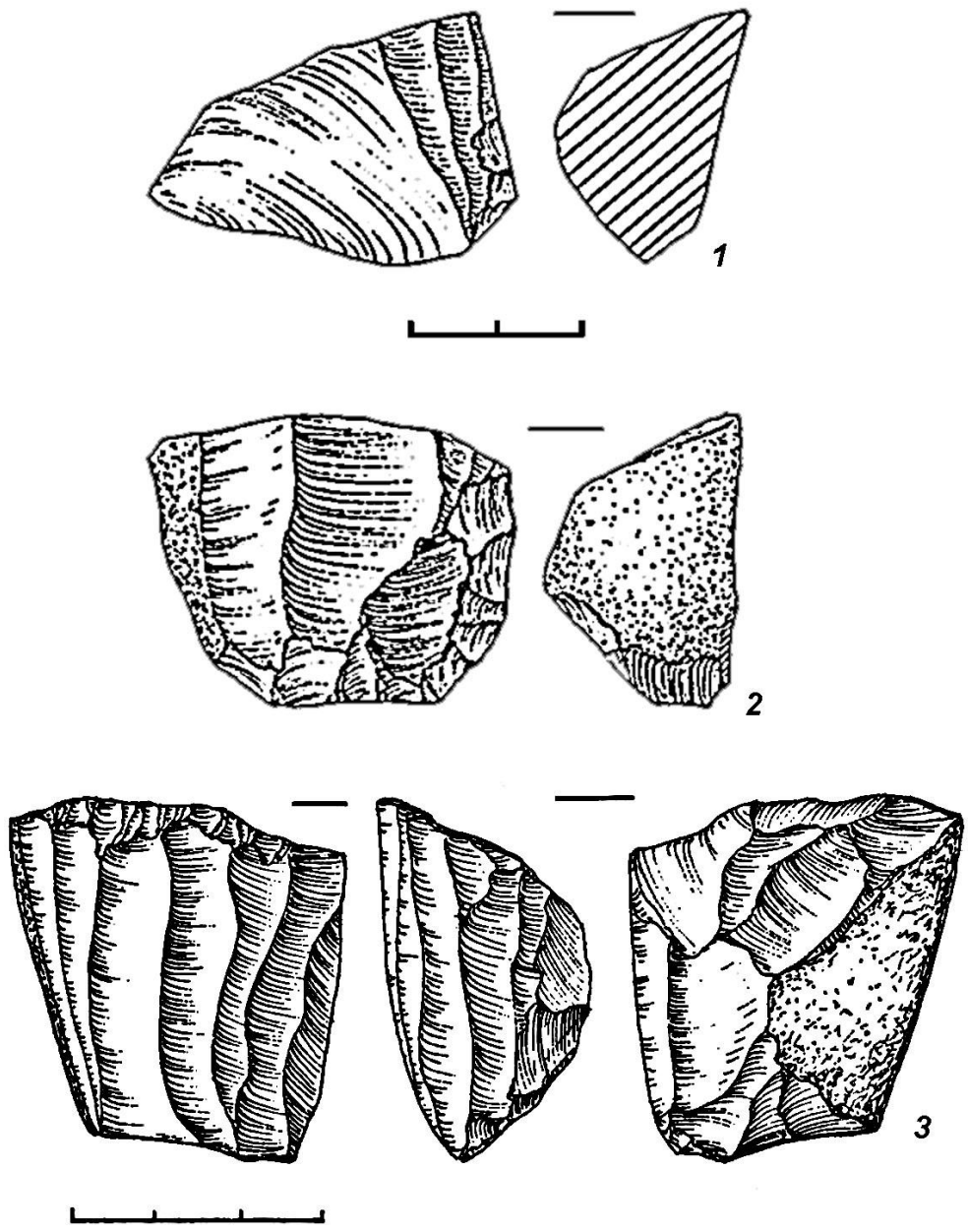


Рис. Ж.156. Нуклеуси.

1, 2 – Буськ. (За Коноплею, Стеблій, 2009, с. 105);

3 – Гончари. (За Коноплею, 2009, с. 115).

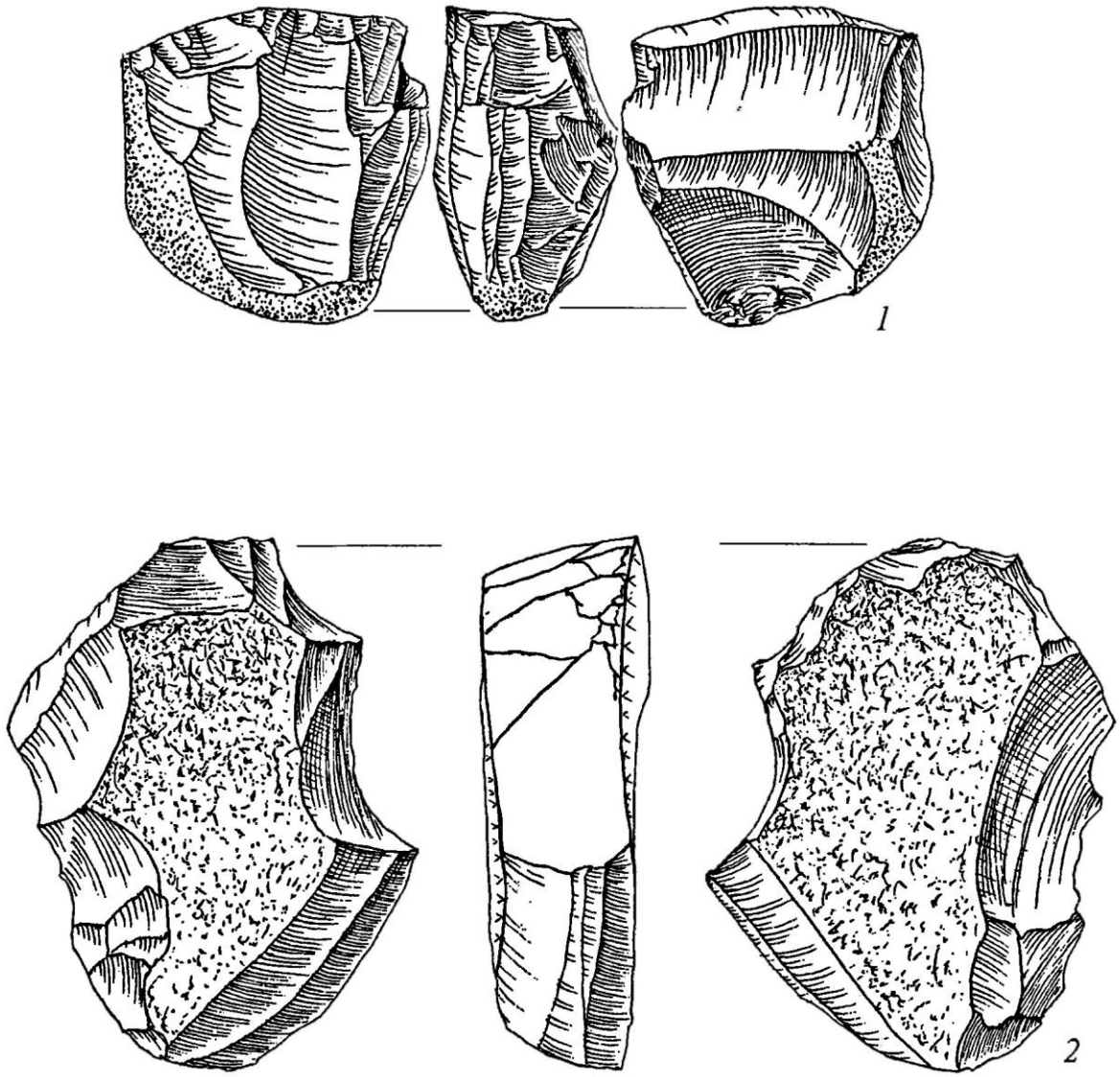


Рис. Ж.157. Йосипівка І. Нуклеуси.

(За Миляном та ін., 2008, с. 225).

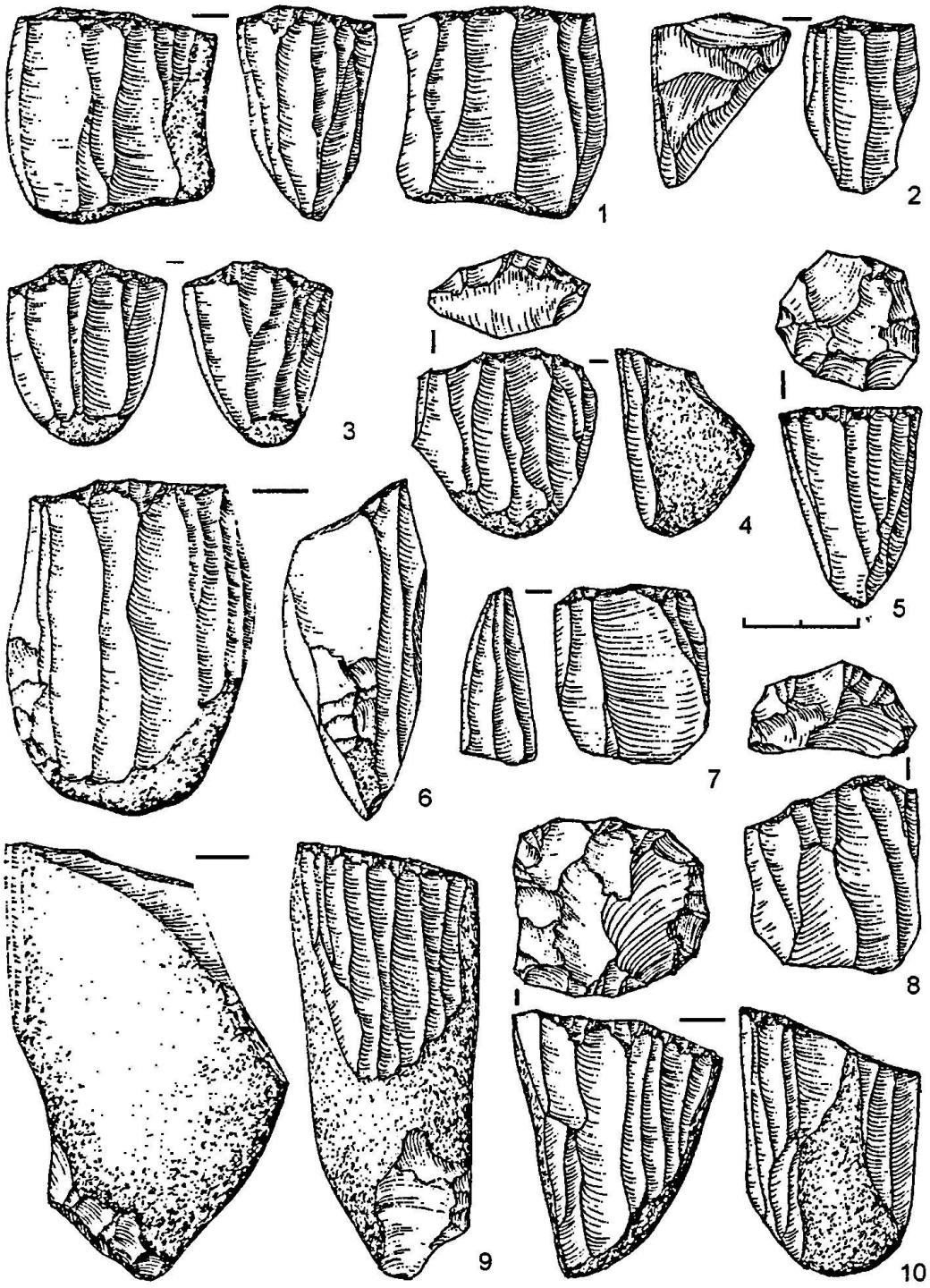


Рис. Ж.158. Мединя. Нуклеуси. 1–3, 6–10 – кремінь, 4, 5 – обсидіан. (За Коноплею, 2010, с. 386).

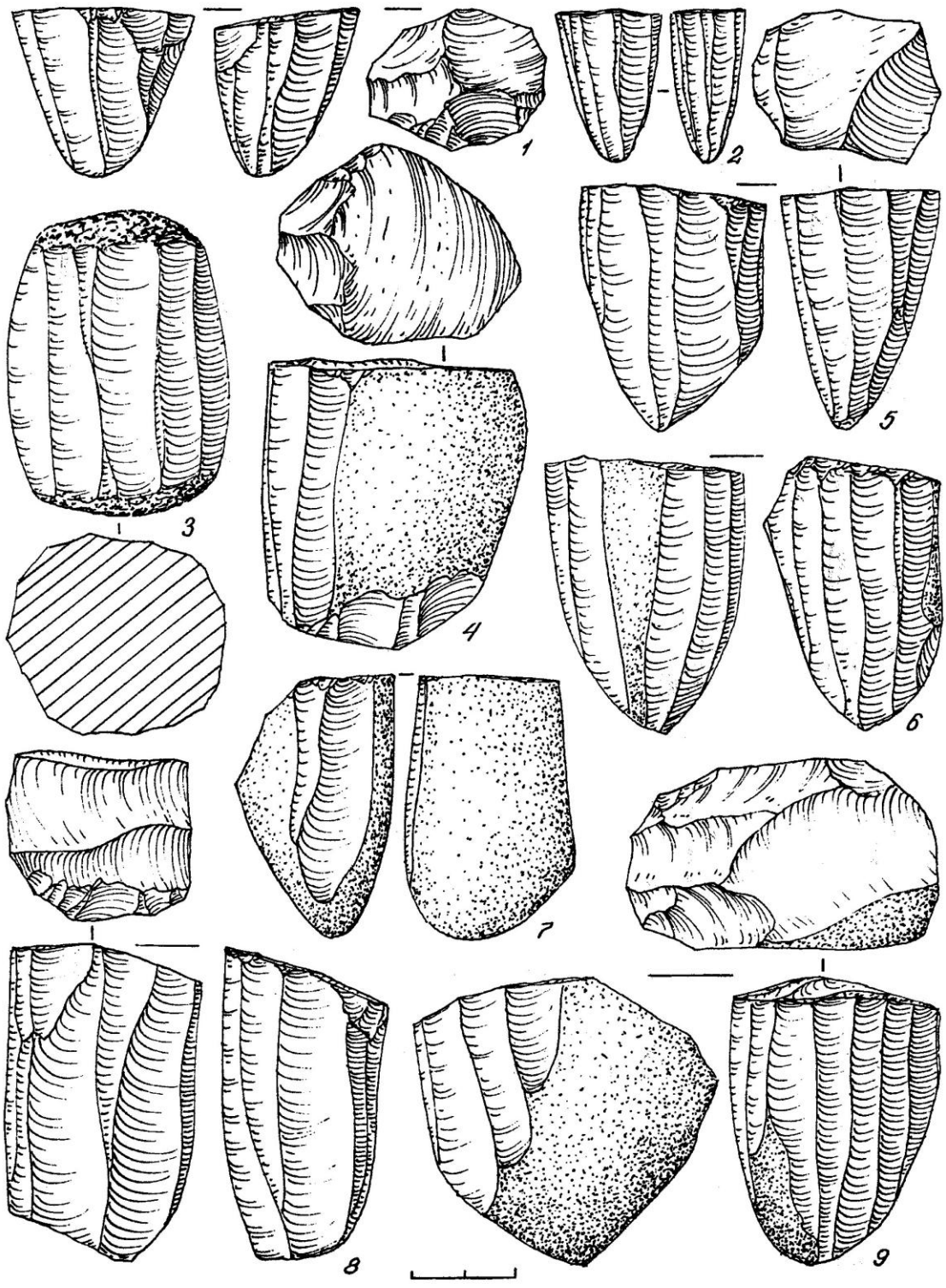


Рис. Ж.159. Уличне. Нуклеуси. 1, 3–6, 8 – кремінь, 2,7,9 – обсидіан. (За Коноплею, 1999, с. 135).

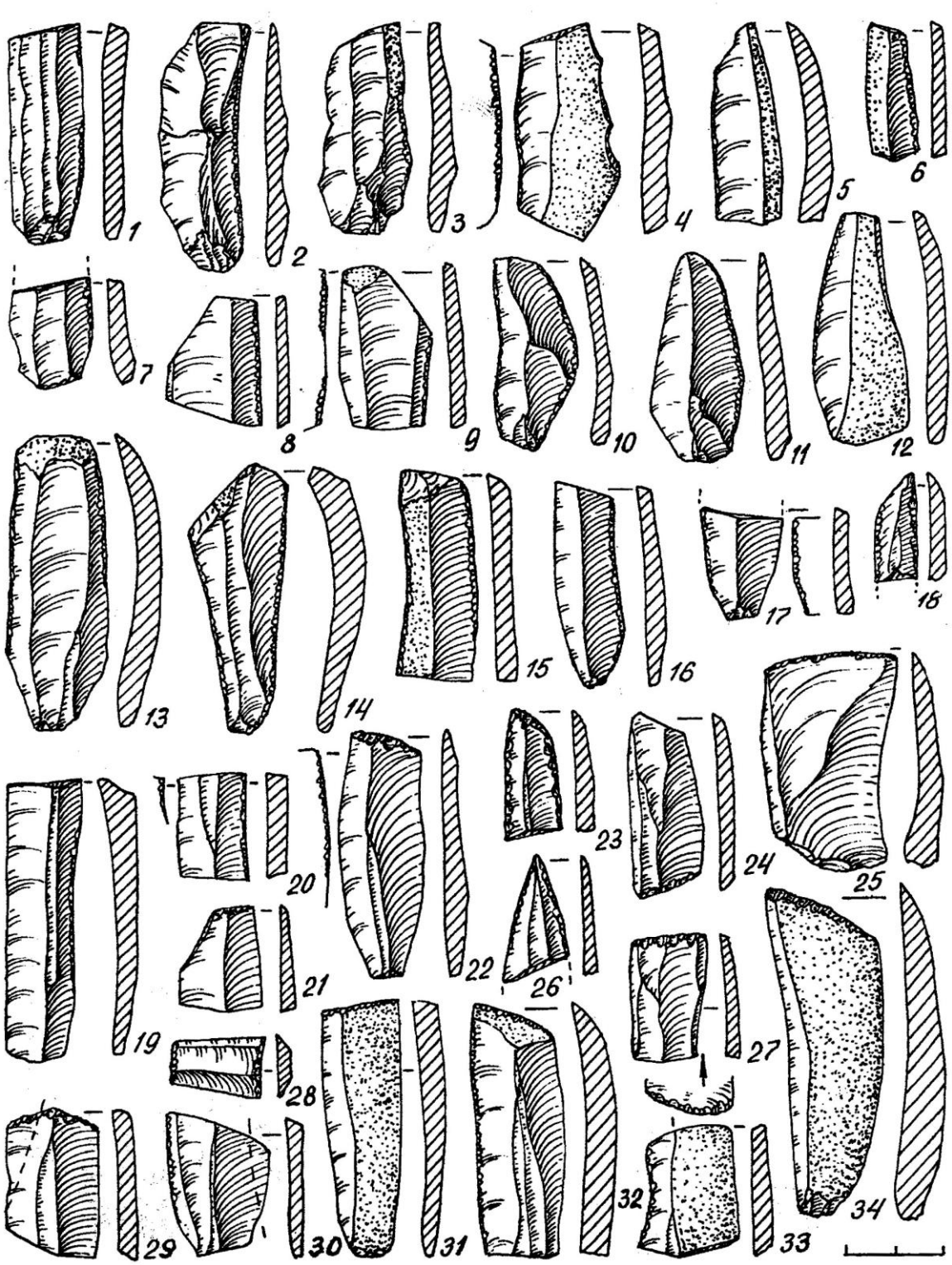


Рис. Ж.160. Уличне. Крем’яні вироби.

(За Коноплею, 1999, с. 136).

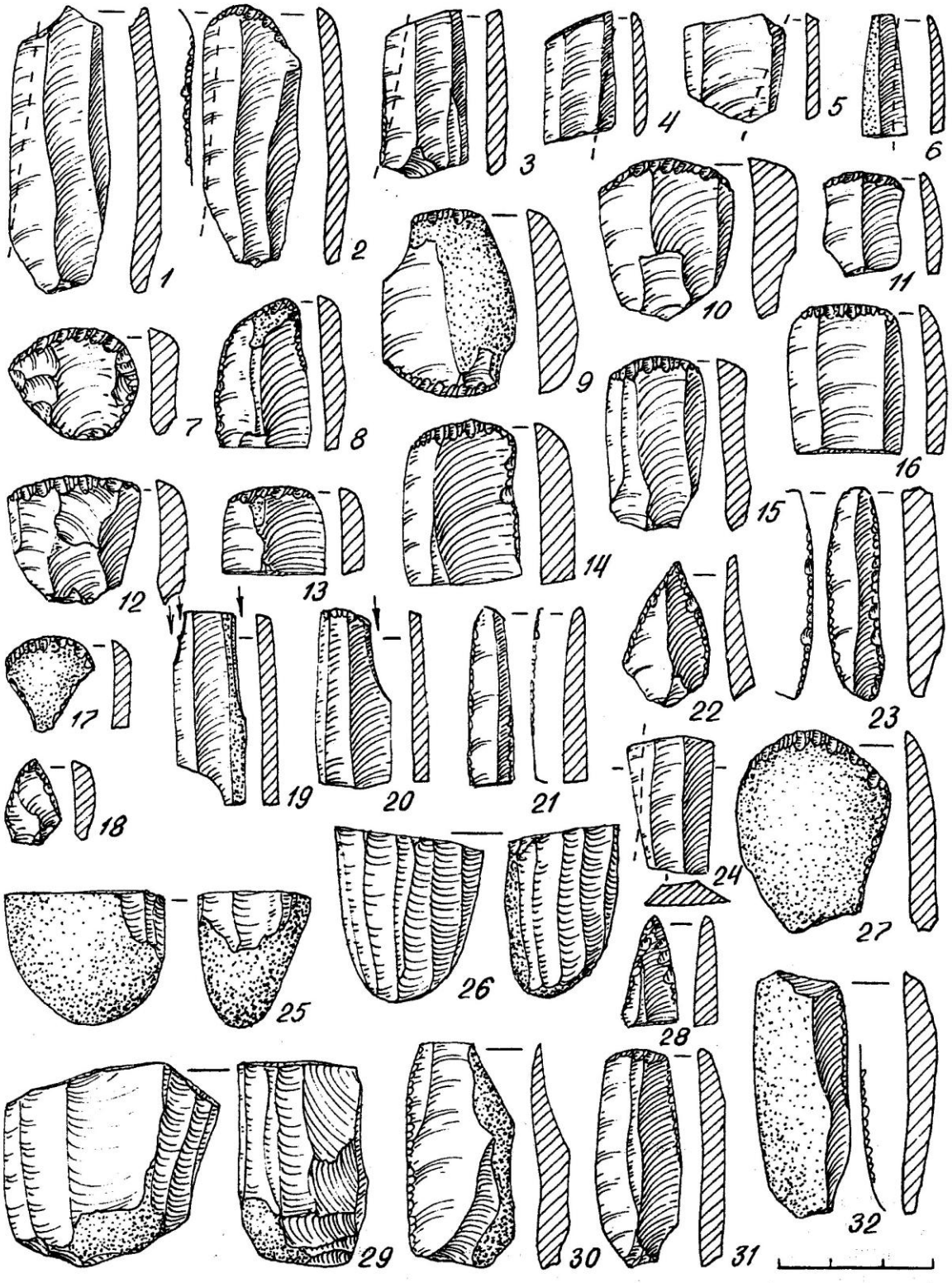


Рис. Ж.161. Уличне. Крем’яні вироби.

(За Коноплею, 1999, с. 136).

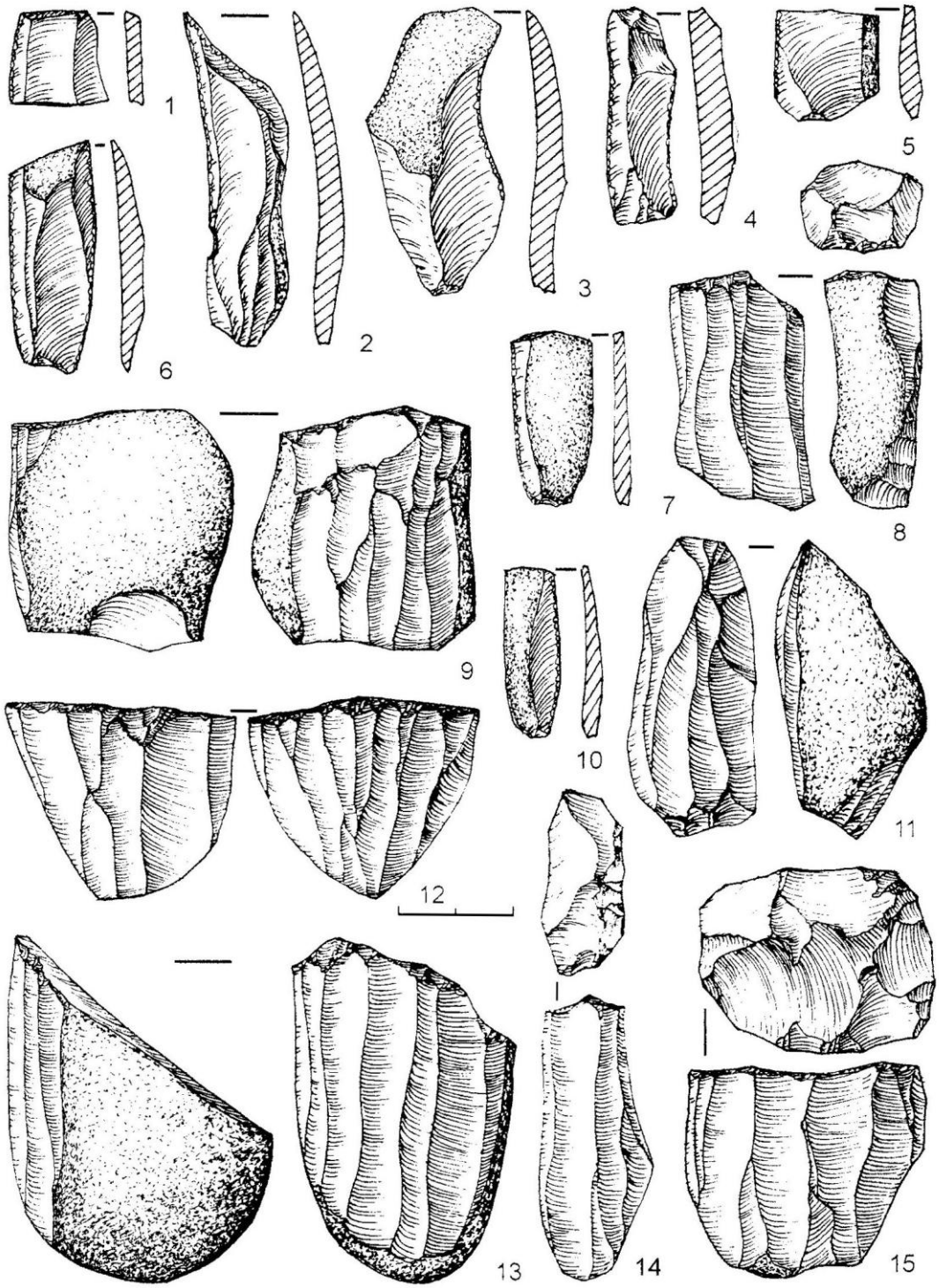


Рис. Ж.162. Мединя. Вироби з кременю та обсидіану:

2–14 – кремінь; 1, 15 – обсидіан..

(За Коноплею, 2010, с. 387).

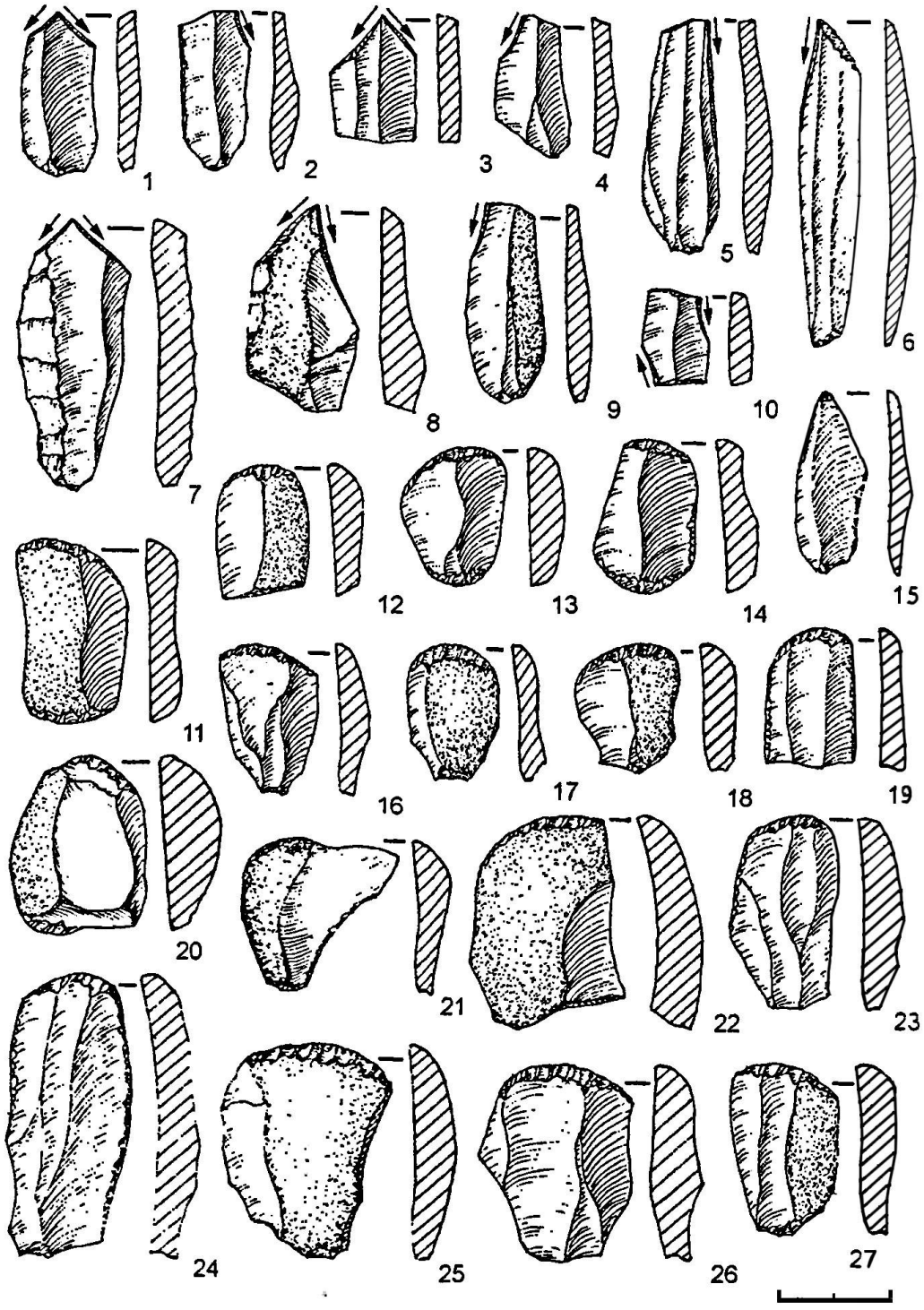


Рис. Ж.163. Мединя. Вироби з кременю та обсидіану:
1–14, 16–20, 22–27 – кремінь; 15, 21 – обсидіан..
(За Коноплею, 2010, с. 388).

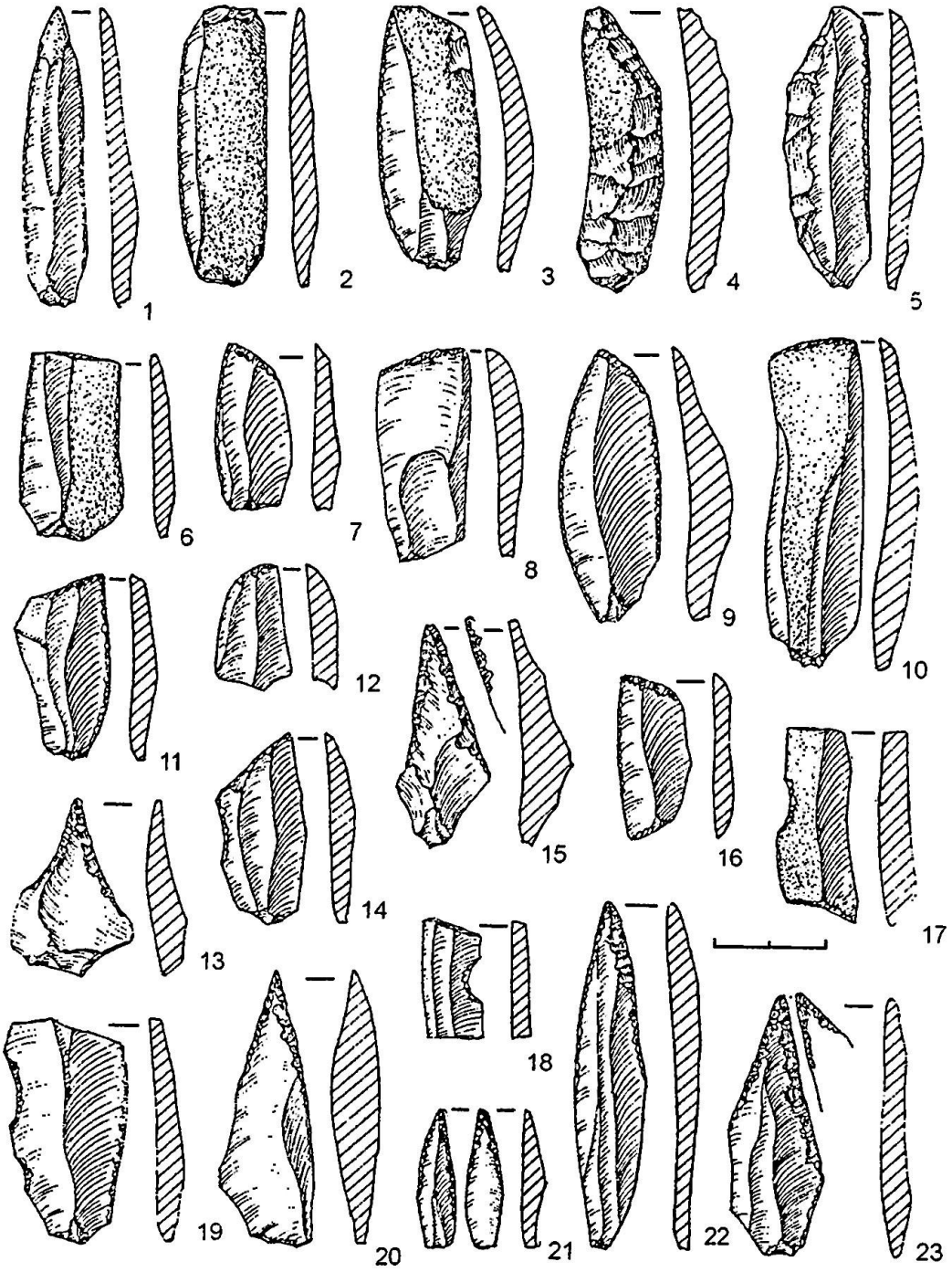


Рис. Ж.164. Мединя. Вироби з кременю та обсидіану:
1–6, 8–17, 19–23 – кремінь; 7, 18 – обсидіан..
(За Коноплею, 2010, с. 390).

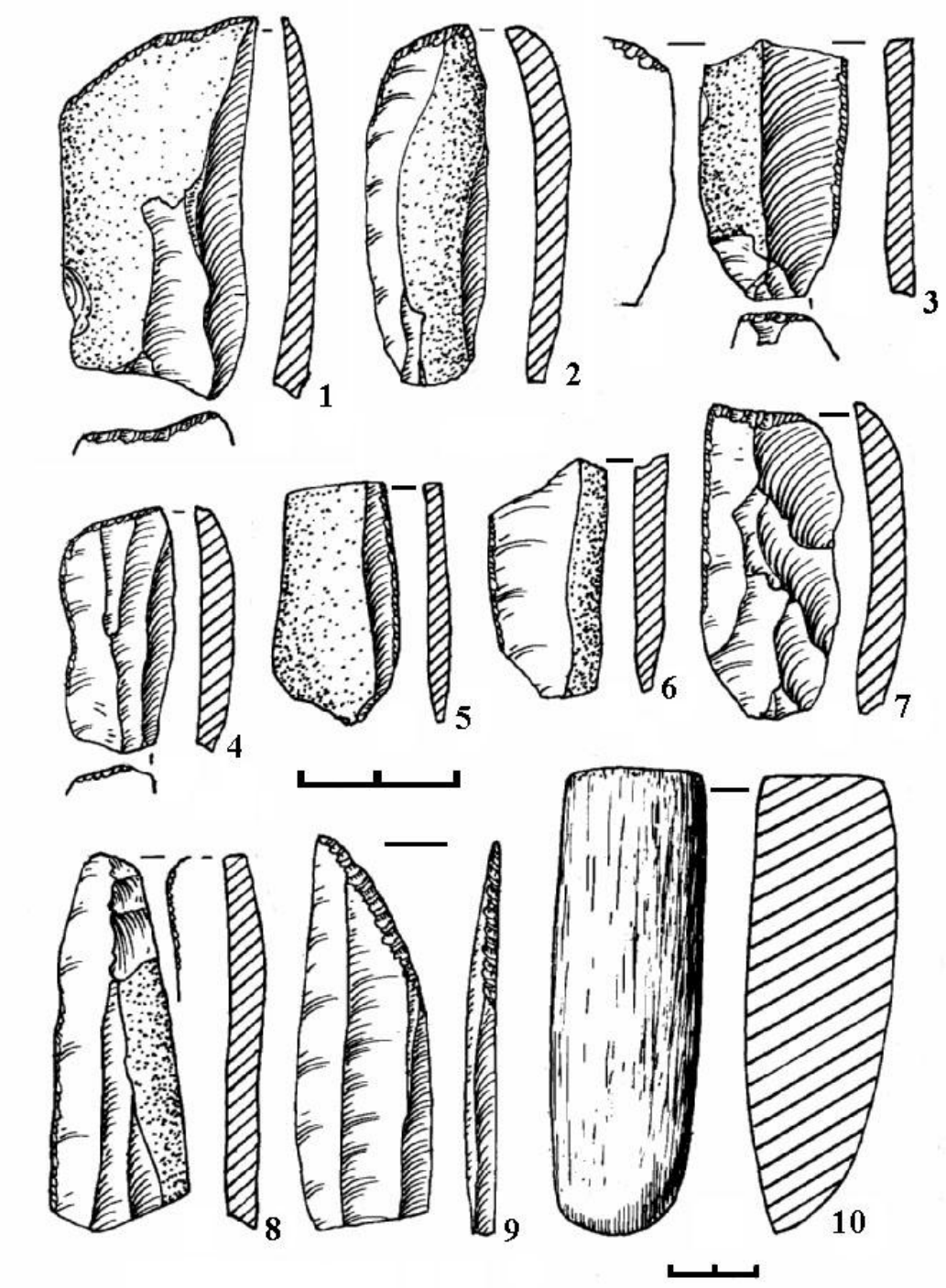


Рис. Ж.165. Блищанка І. 1–9 – вироби з кременю; 10 – вироби з каменю. (За Коноплею, 2008, с. 220).

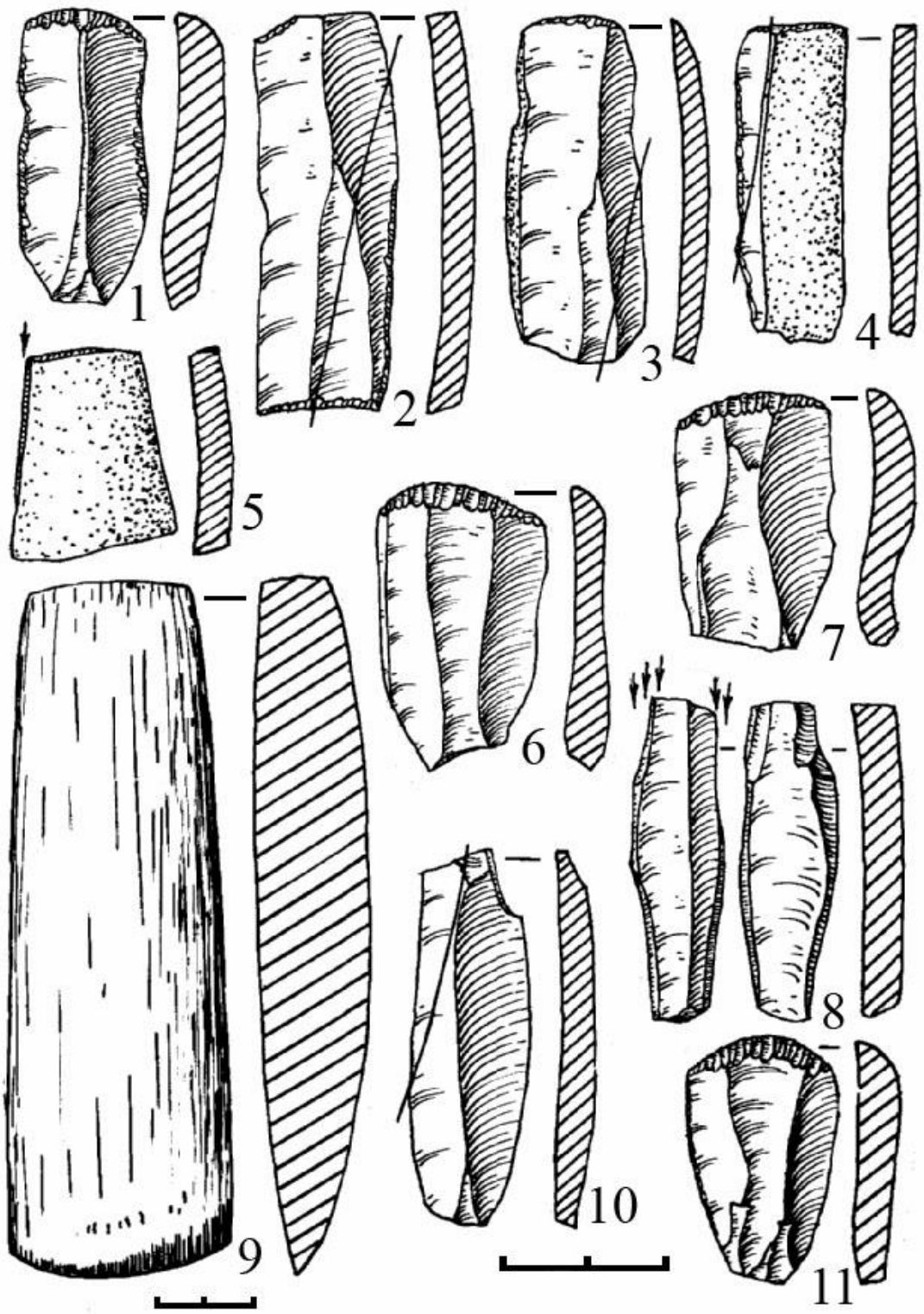


Рис. Ж.166. Блищанка І. 1–8, 10, 11 – вироби з кременю; 9 – виріб з каменю. (За Коноплею, 2008, с. 221).

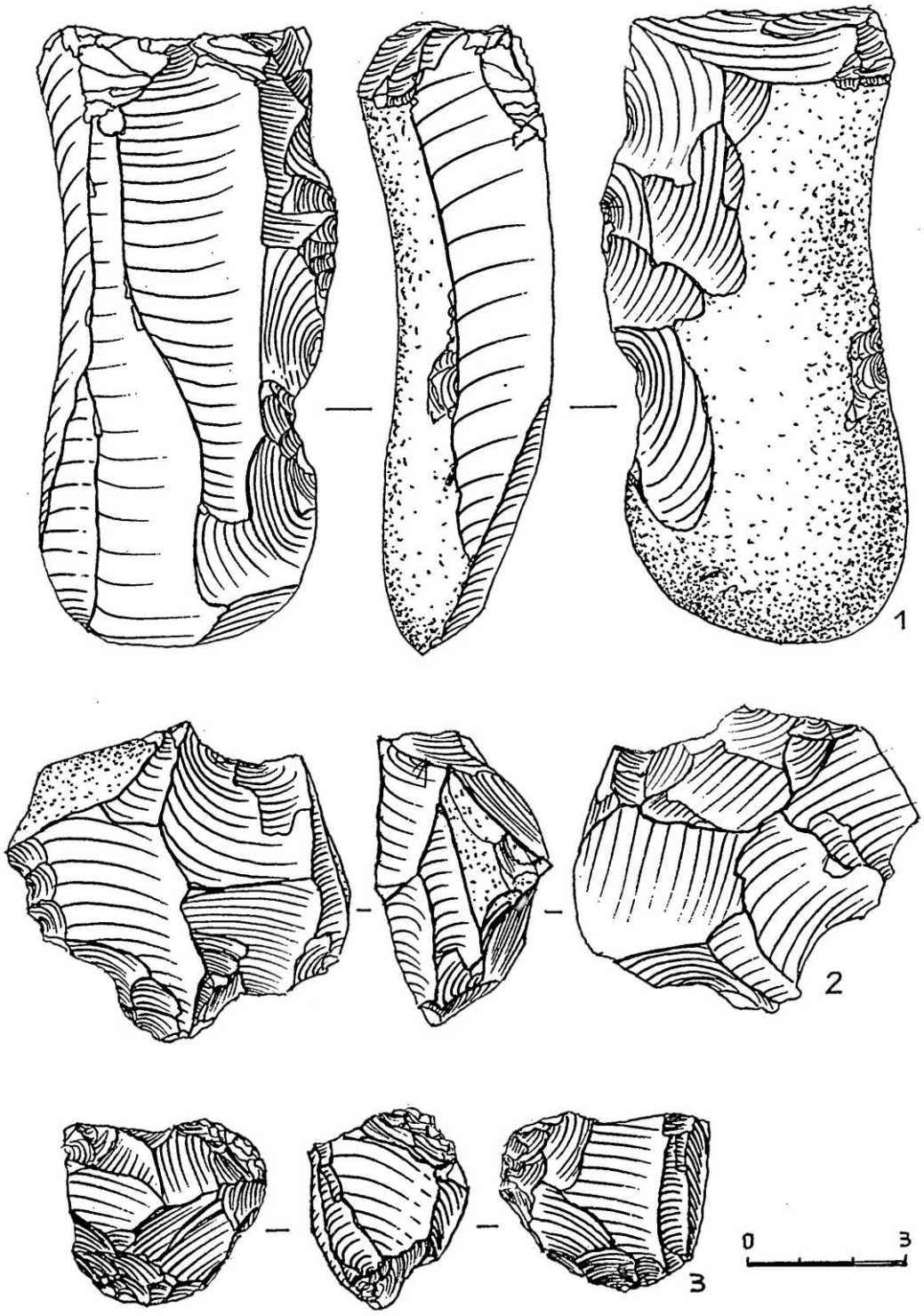


Рис. Ж.167. Єзупіль І. Вироби з кременю

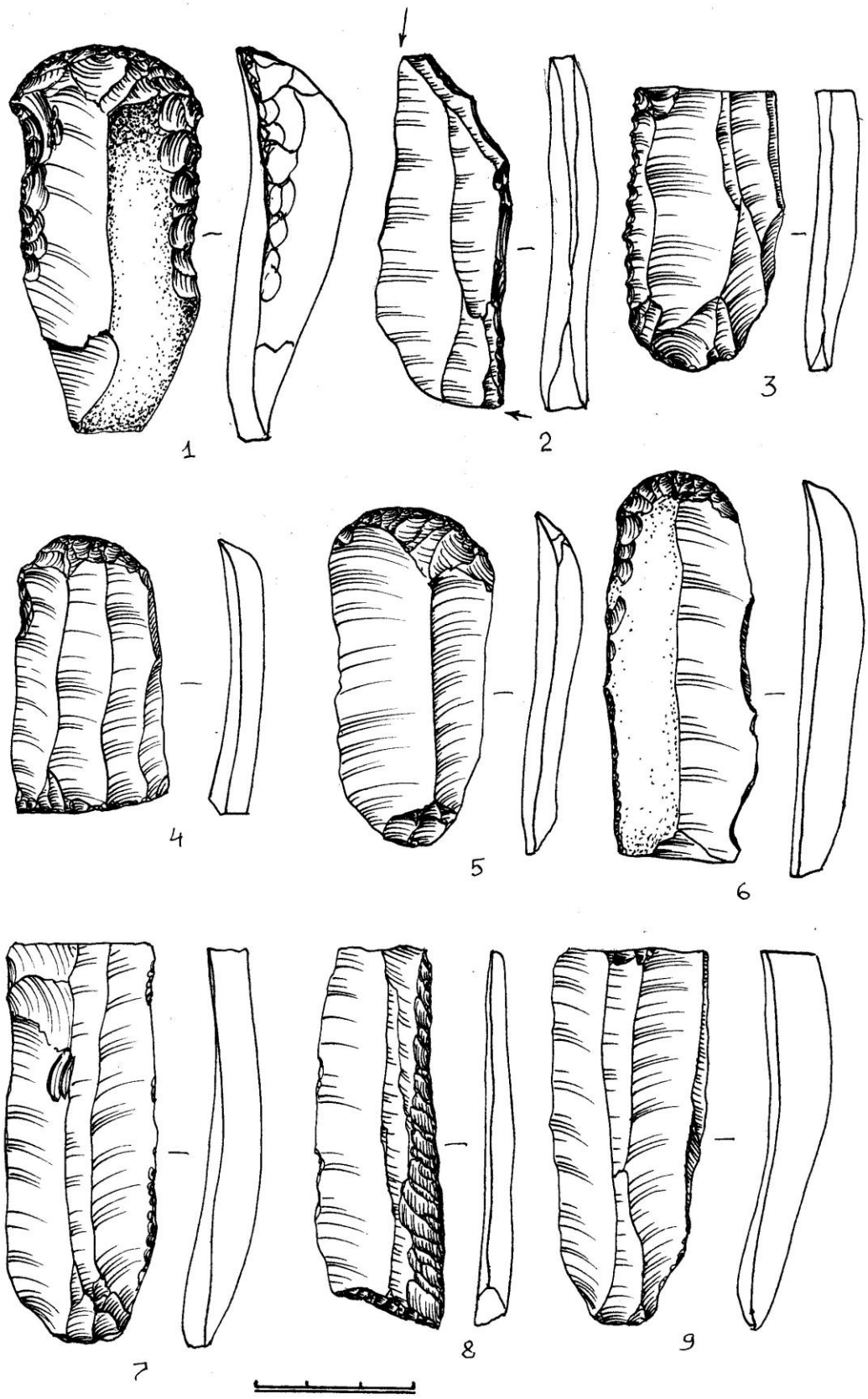


Рис. Ж.168. Єзупіль І. Крем’яні вироби.

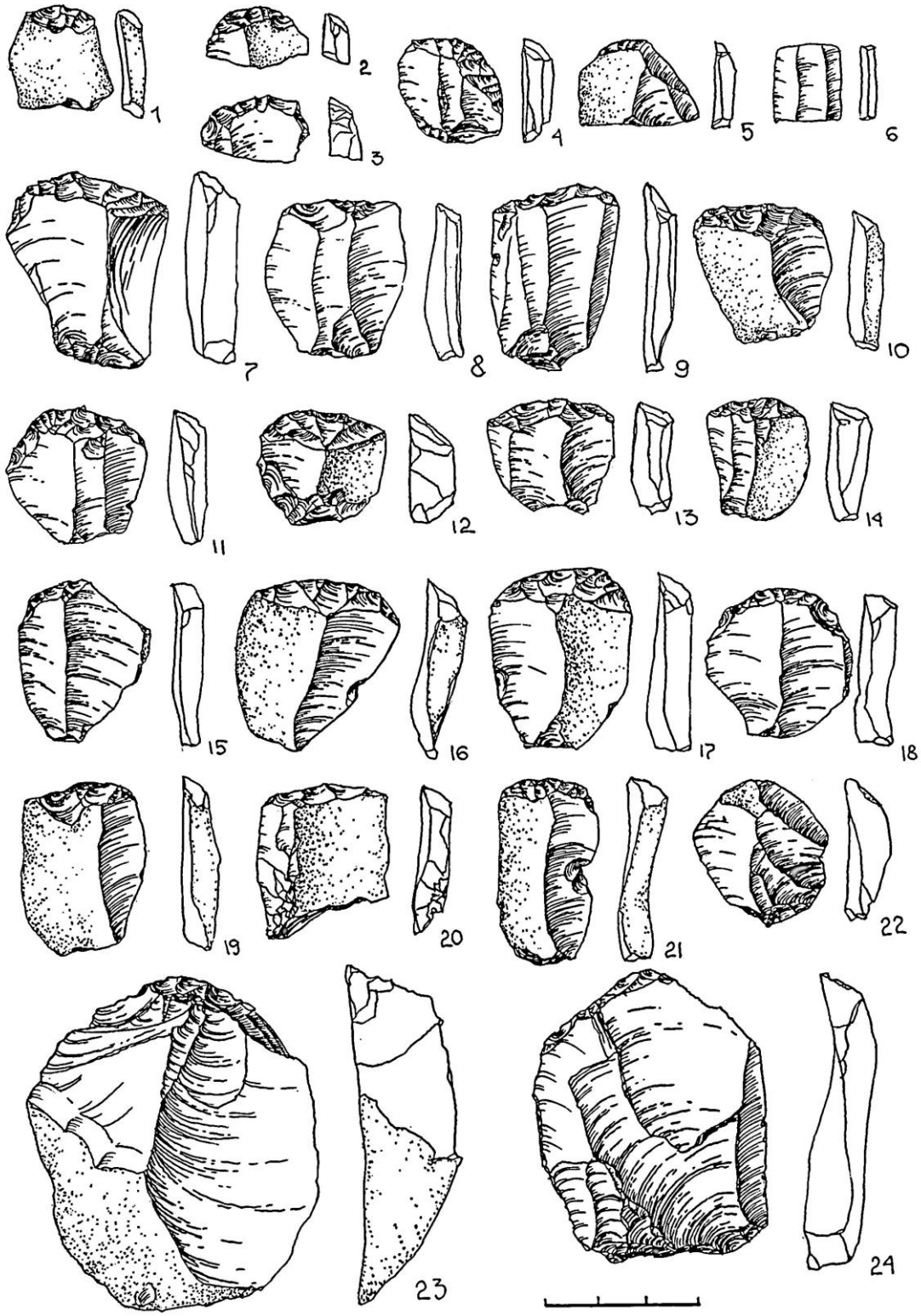


Рис. Ж.169. Єзупіль І. Крем’яні вироби.

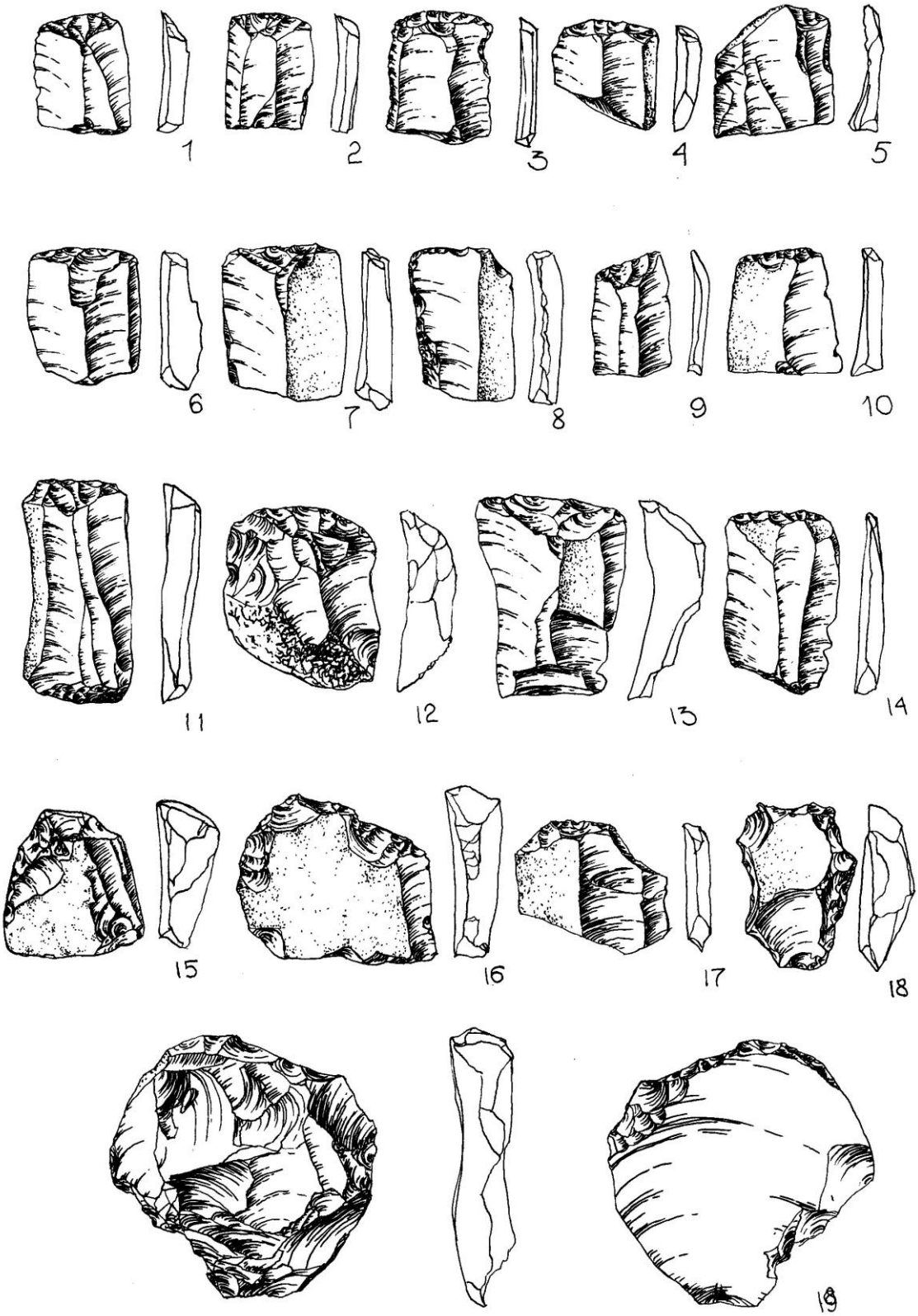


Рис. Ж.170. Єзупіль І. Крем’яні вироби.

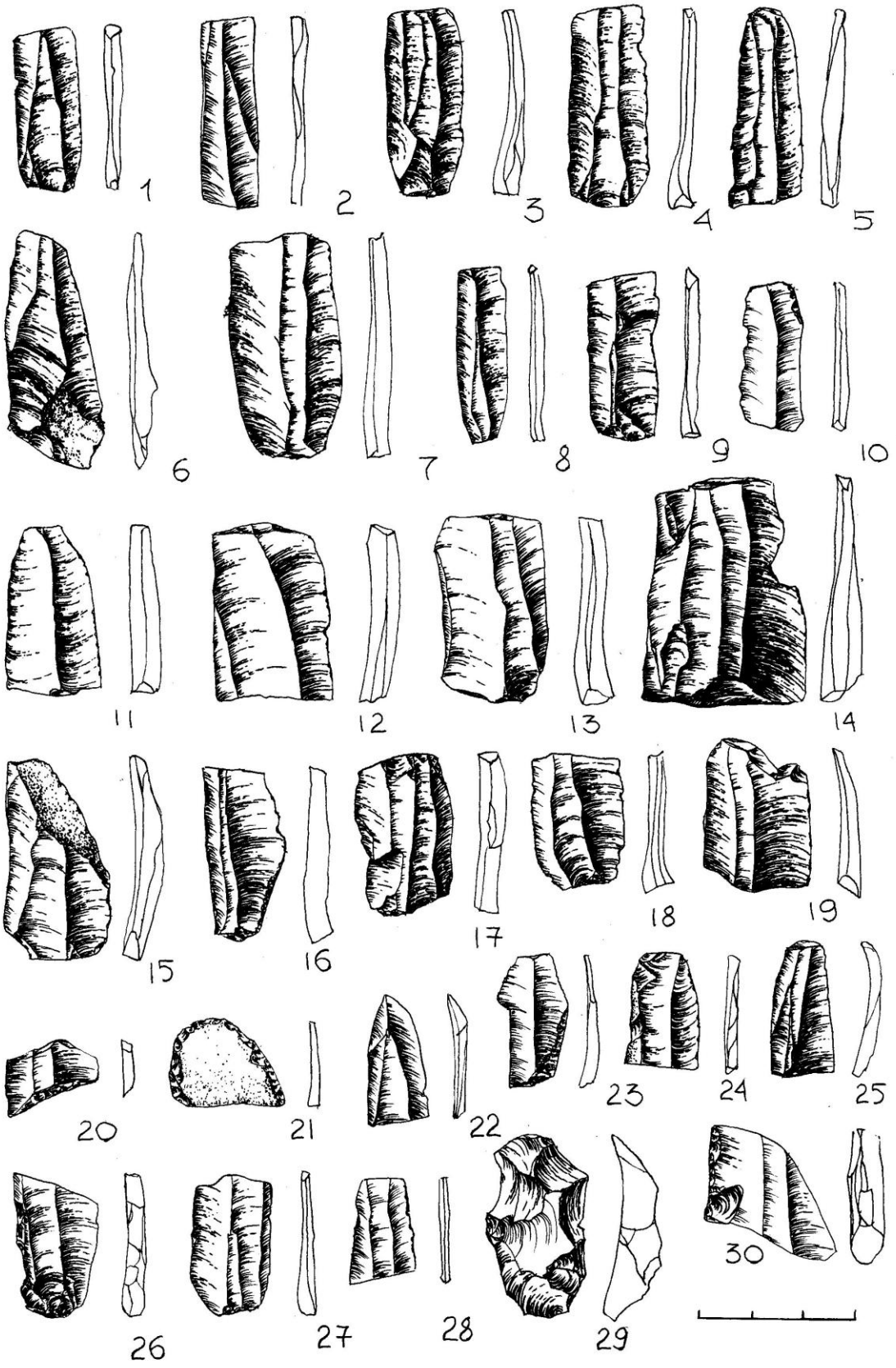


Рис. Ж.171. Єзупіль І. Крем’яні вироби.

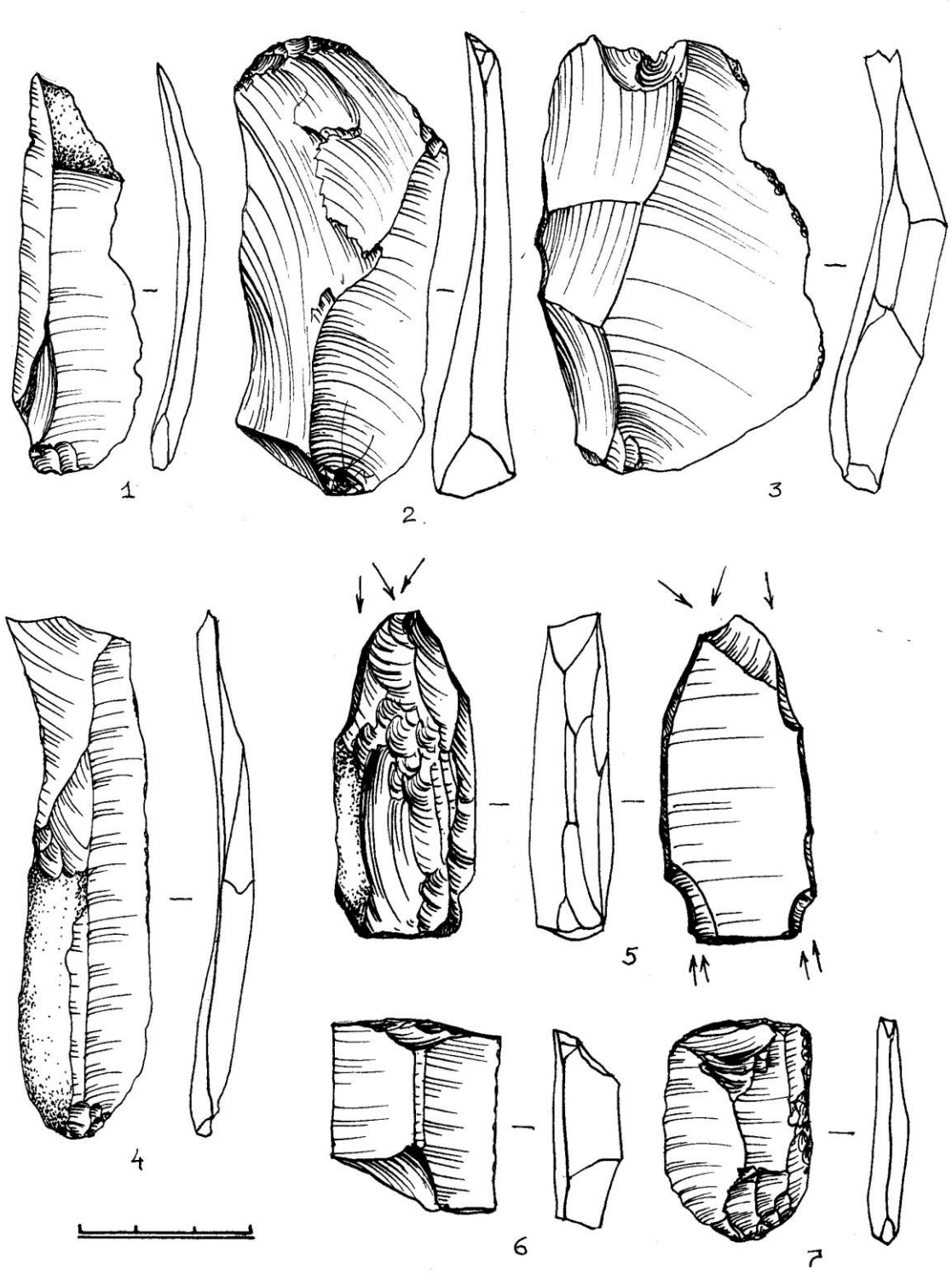


Рис. Ж.172. Єзупіль І. Крем’яні вироби.

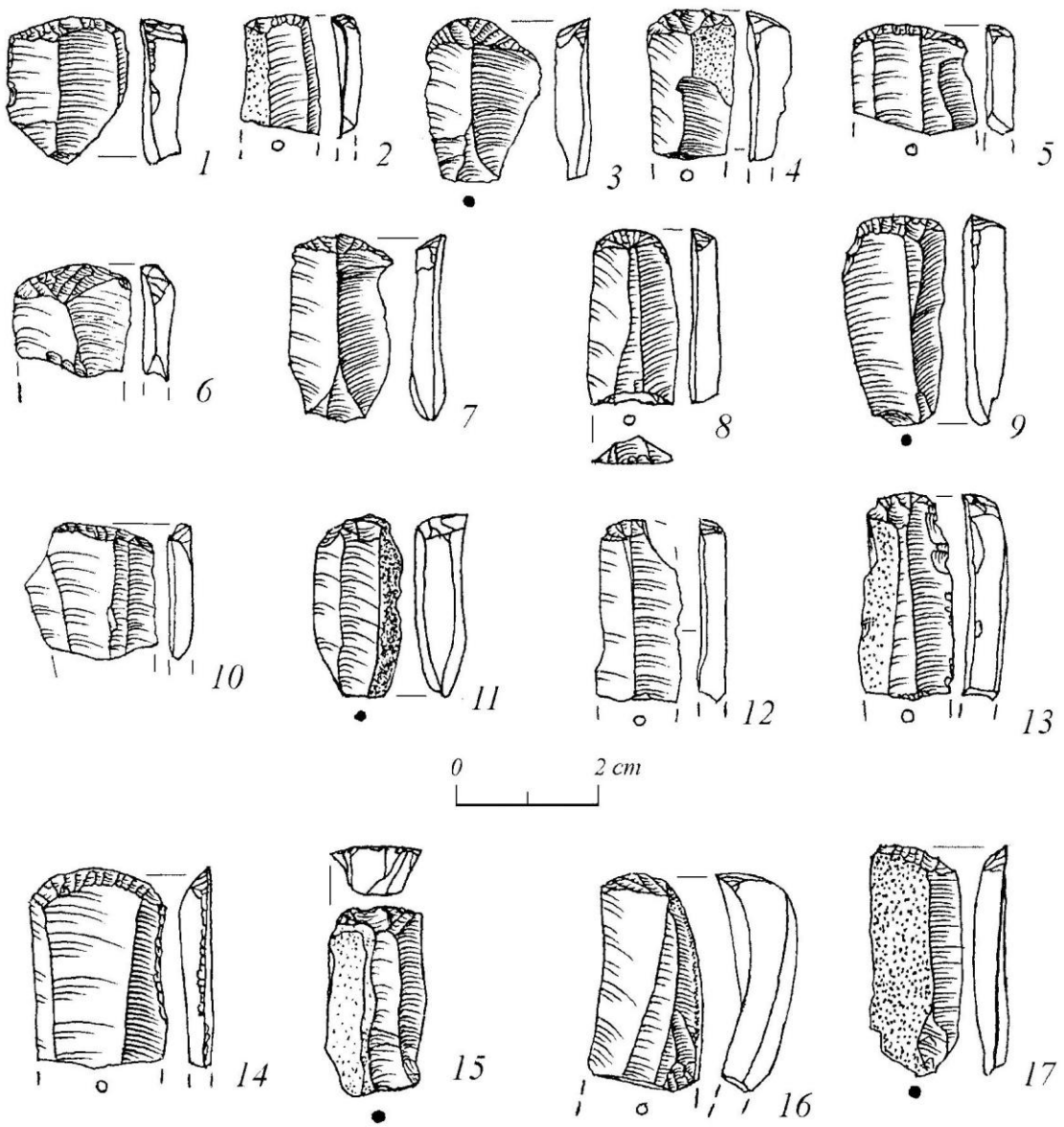


Рис. Ж.173. Йосипівка І. Крем’яні скребки.

(За Миляном та ін., 2008, с. 228).

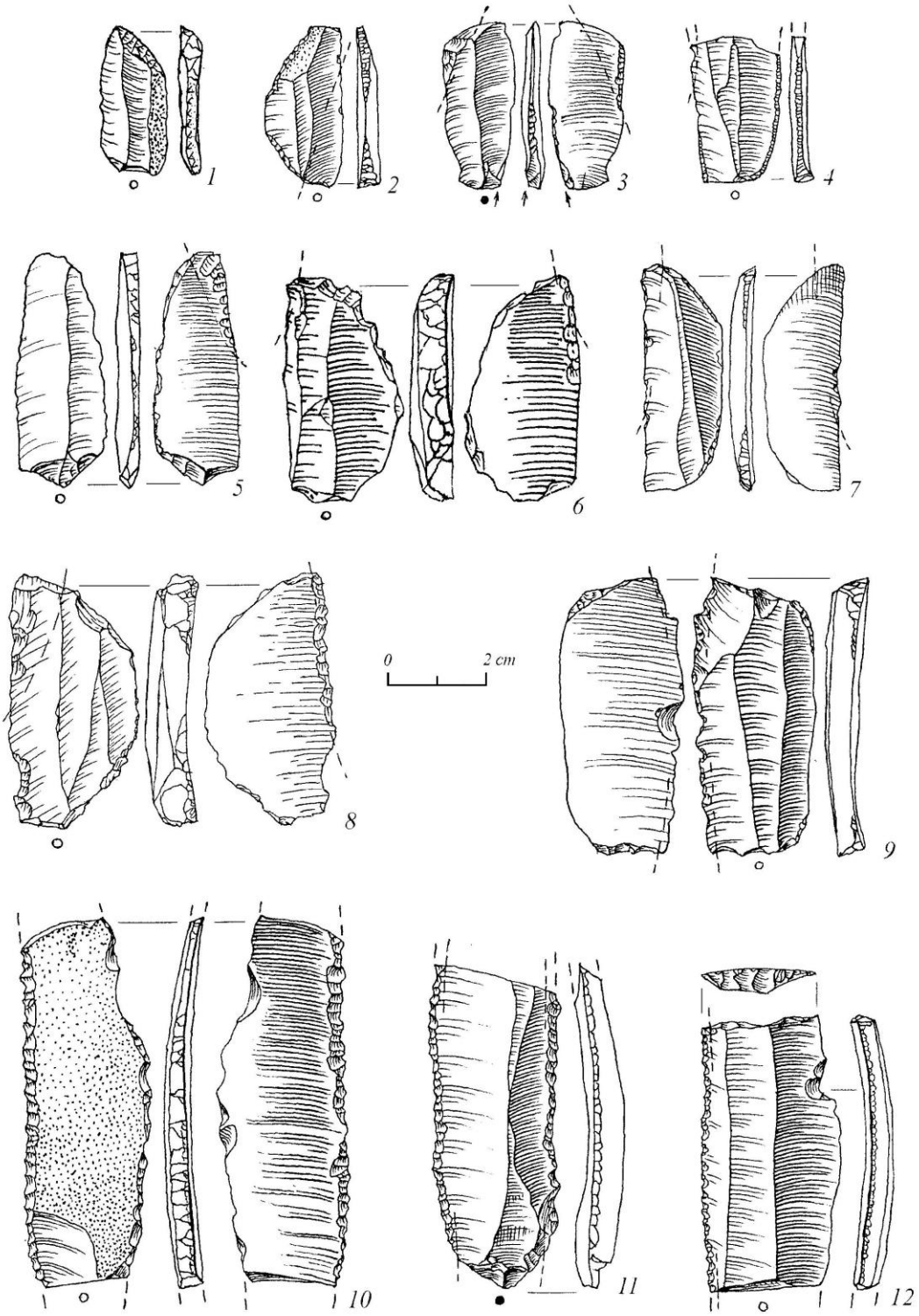


Рис. Ж.174. Йосипівка І. Вкладні серпів.

(За Миляном та ін., 2008, с. 228).

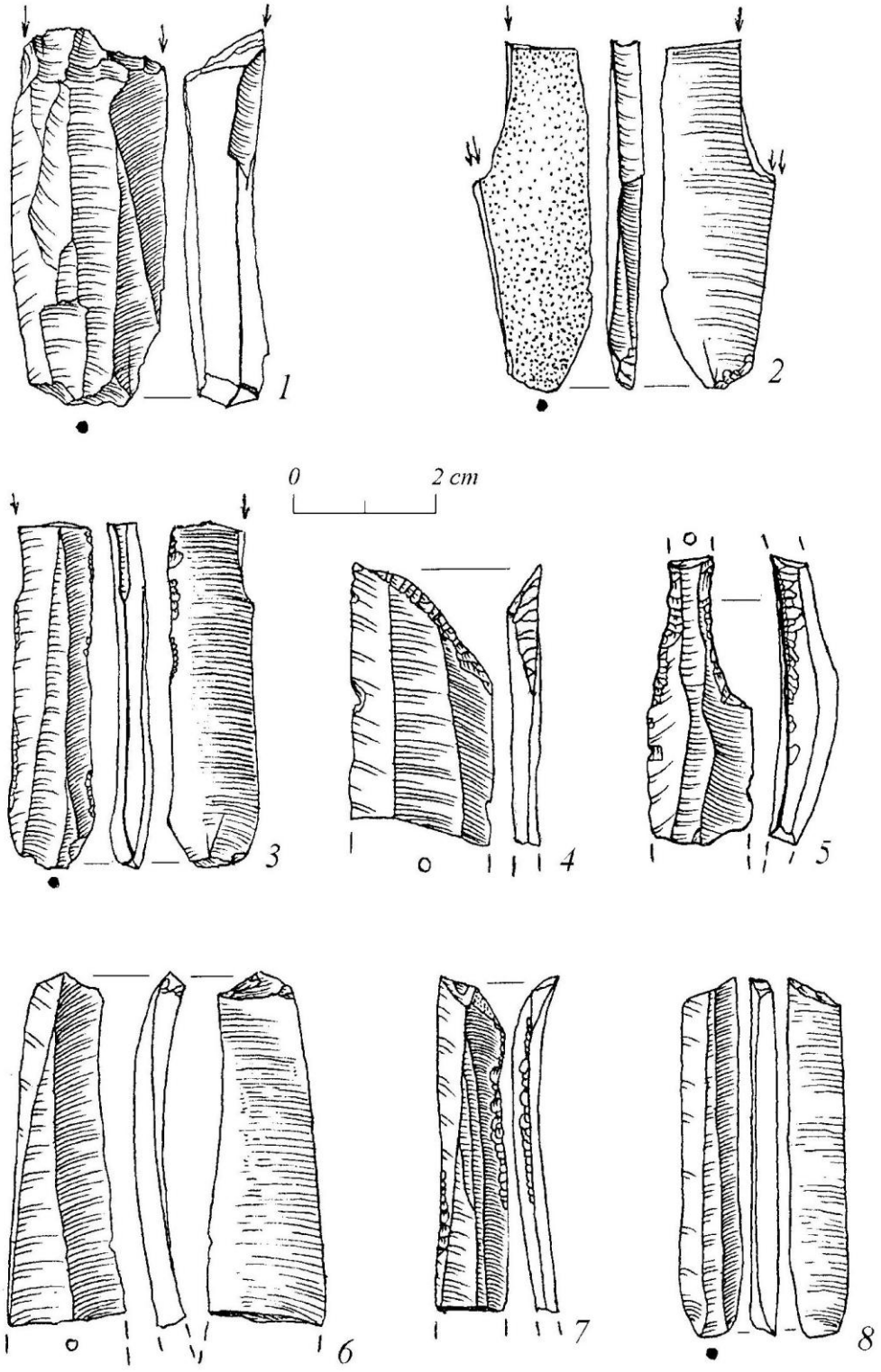


Рис. Ж.175. Йосипівка І. Крем’яні вироби.

(За Миляном та ін., 2008, с. 225).

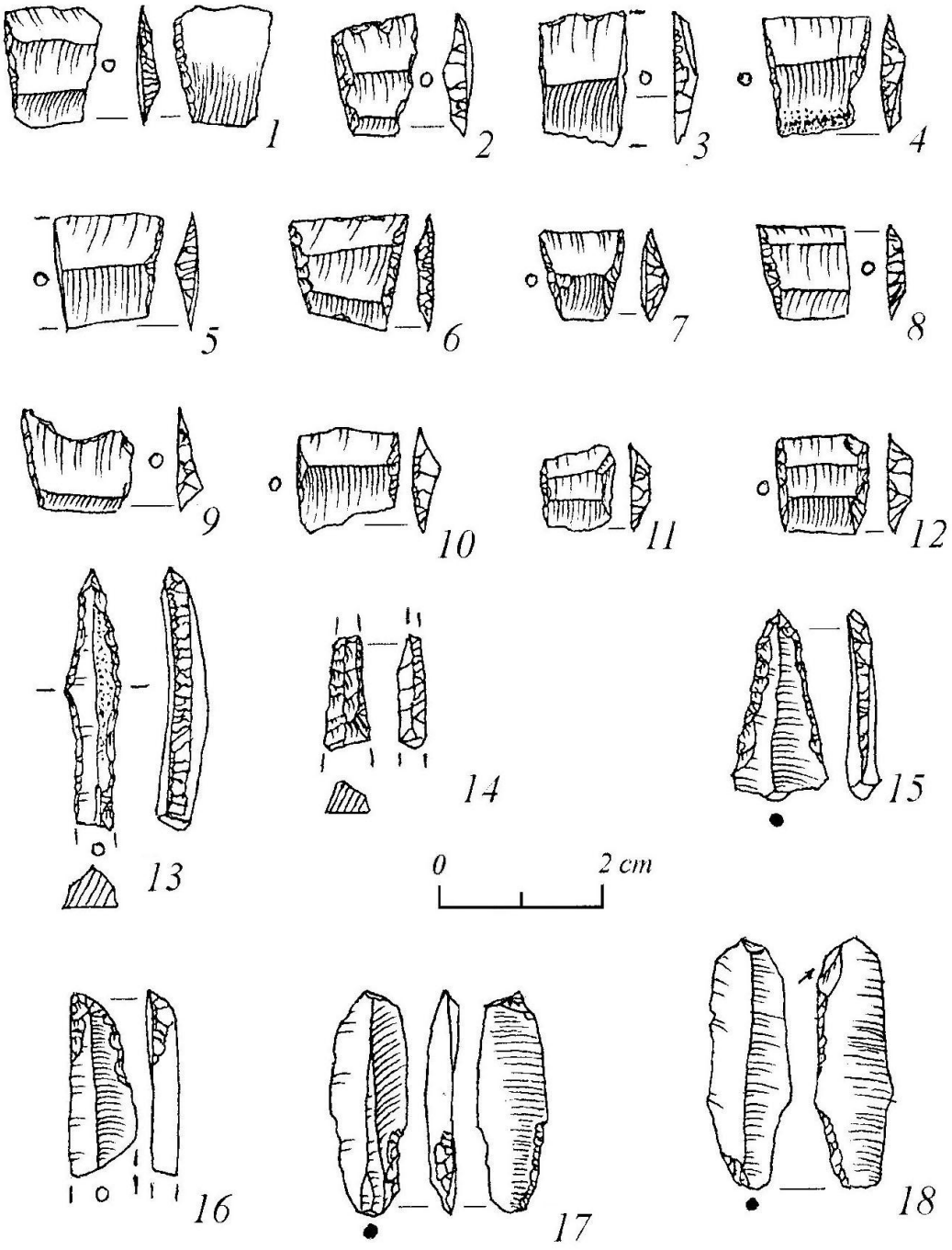


Рис. Ж.176. Йосипівка І. Крем’яні вироби.

(За Миляном та ін., 2008, с. 228).

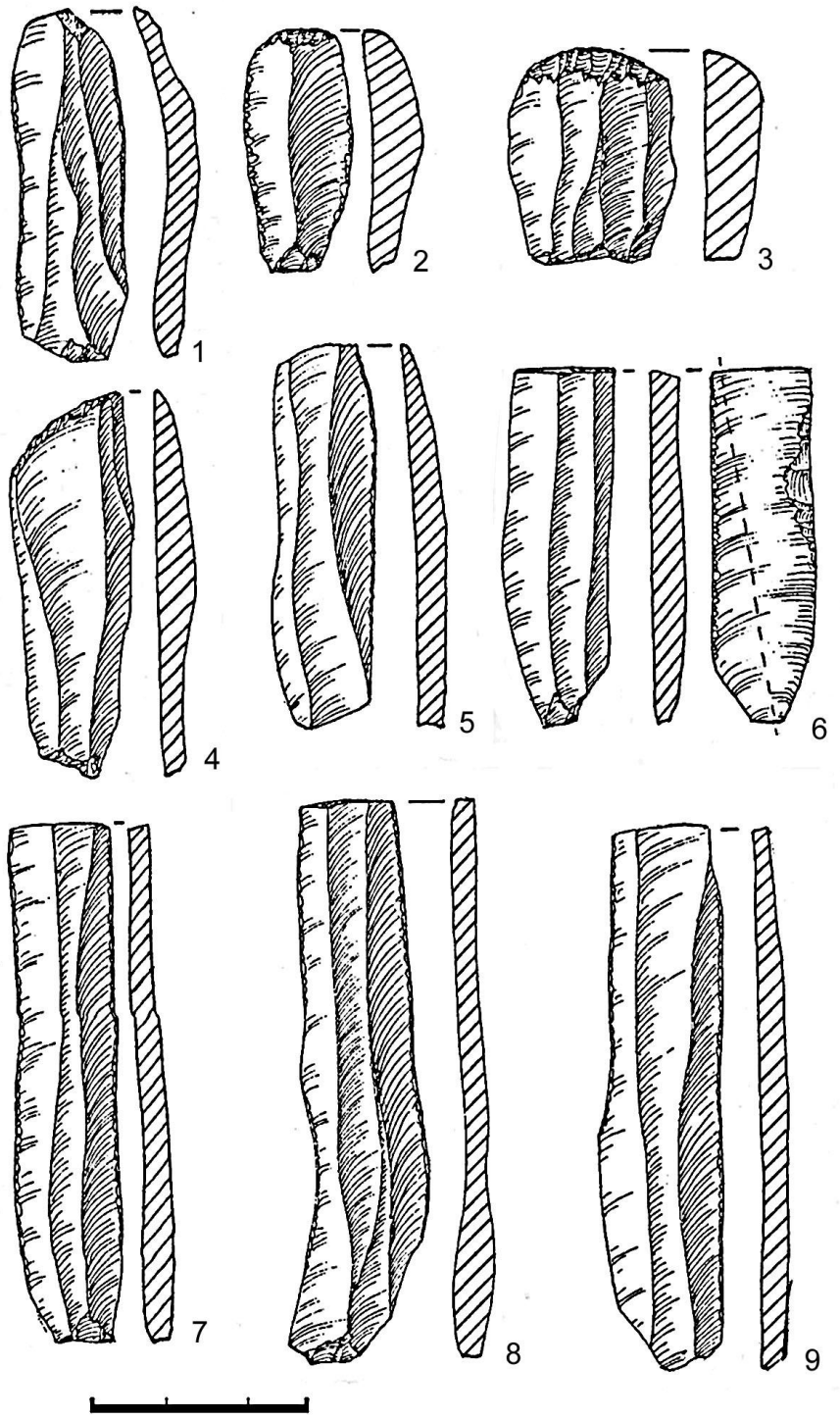


Рис. Ж.177. Гончари. Вироби з кременю:

1; 7–9 – двобічно ретушовані пластини; 2–3 – кінцеві скребки;

4 – пластина із скісно ретушованим поперечним кінцем;

5 – однобічно ретушована пластина; 6 – вкладень серпа.

(За Коноплею, 2009, с. 114–117).

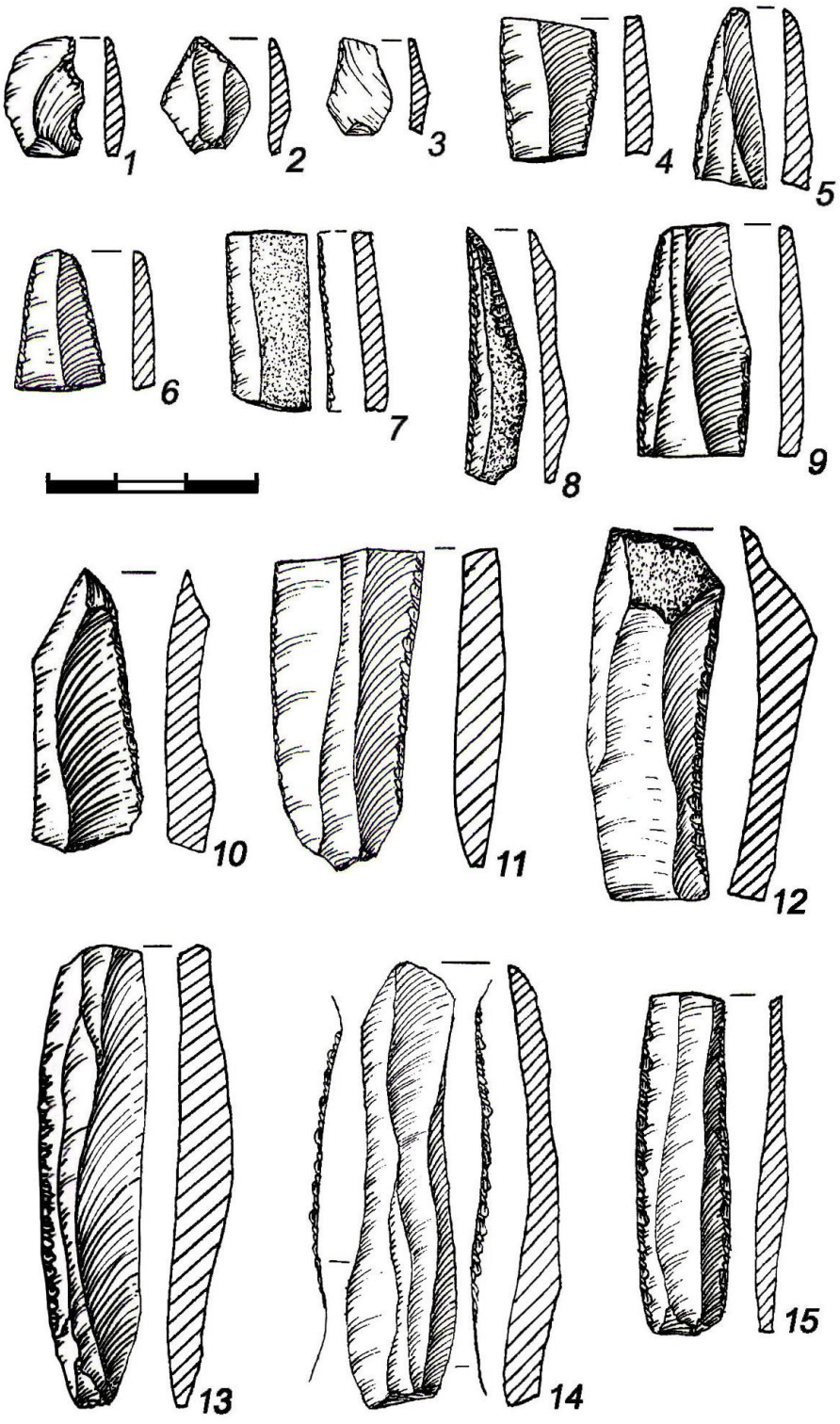


Рис. Ж.178. Хренів VI. Вироби з кременю:

(За Коноплею, 2009, с. 135–136).

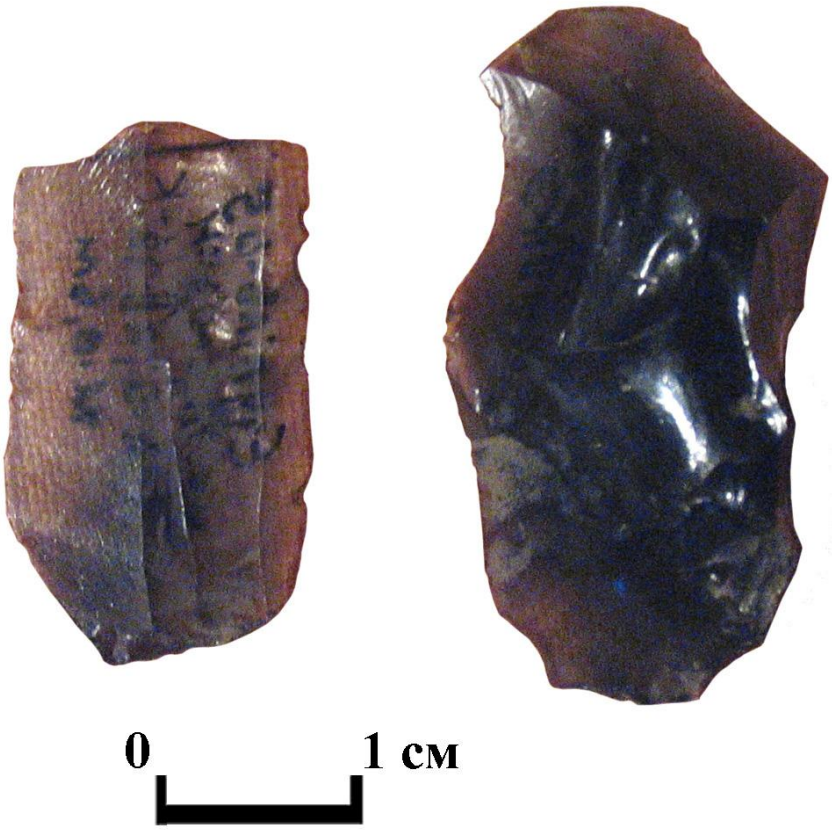


Рис. Ж.179. Єзупіль І. Вироби з обсидіану.

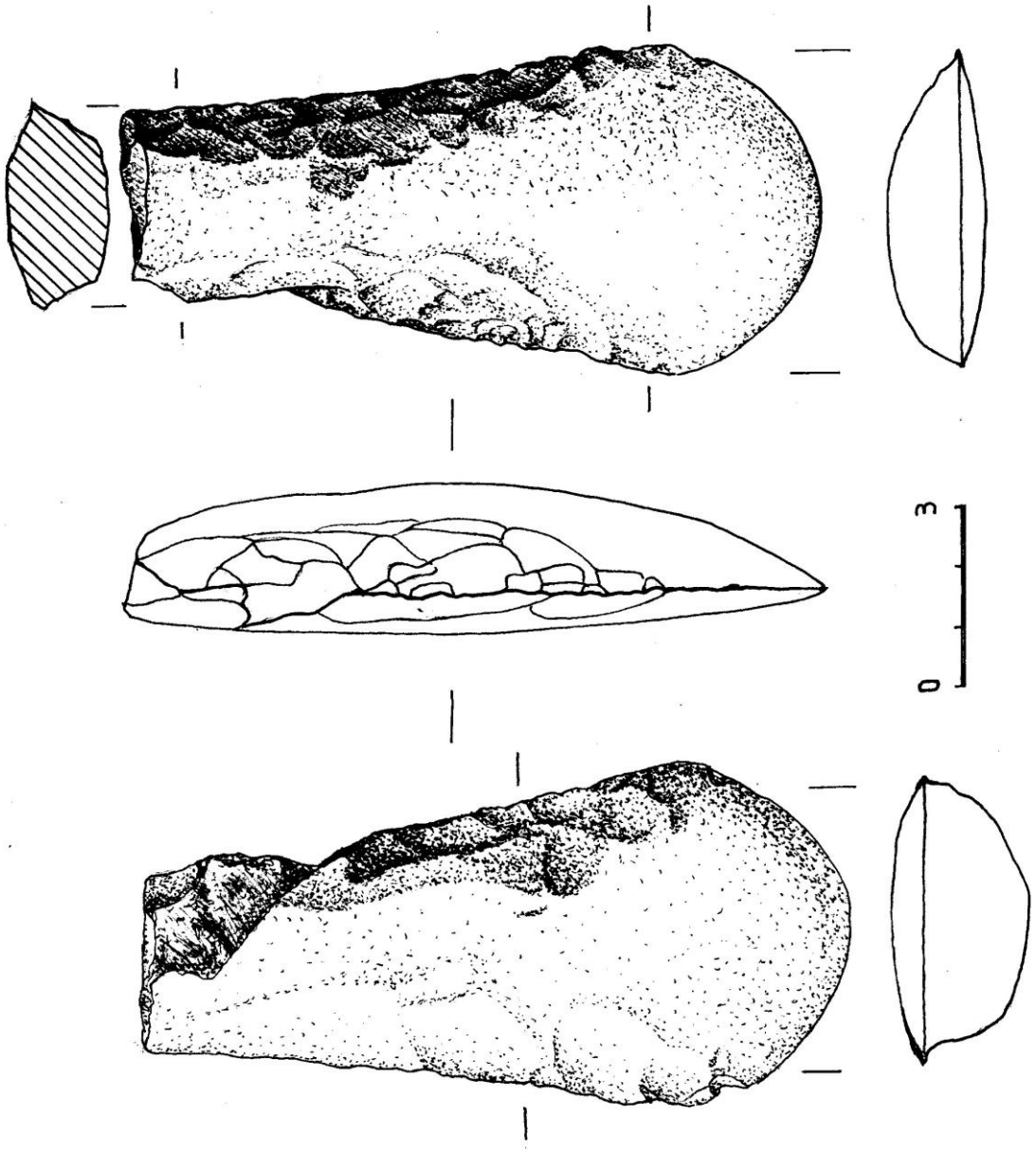


Рис. Ж.180. Єзупіль І. Кам’яна сокира.

(За Ленартович, 2010, с. 239).

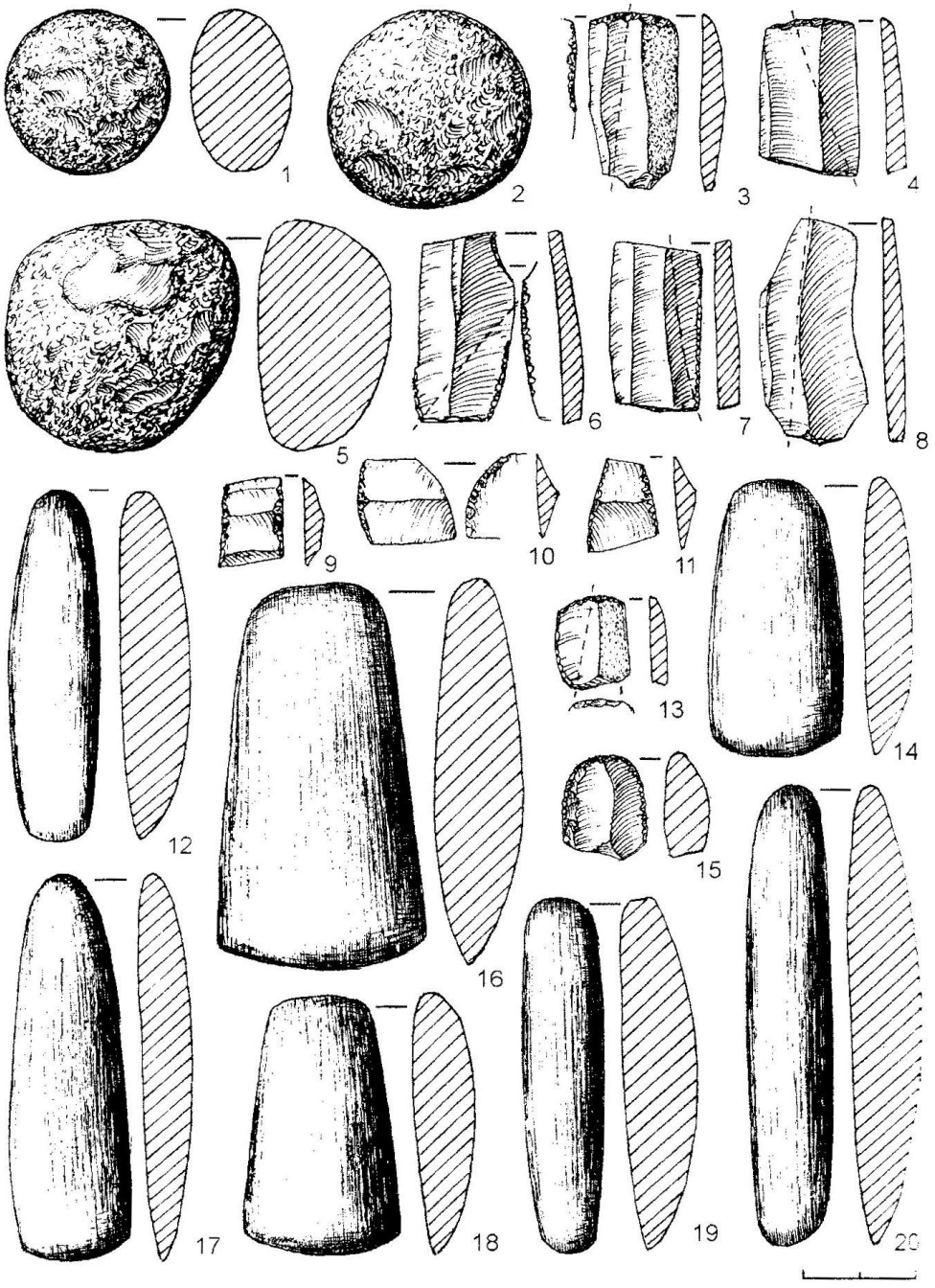


Рис. Ж.181. Мединя. Вироби з кременю каменю та обсидіану:
(За Коноплею, 2010, с. 390).

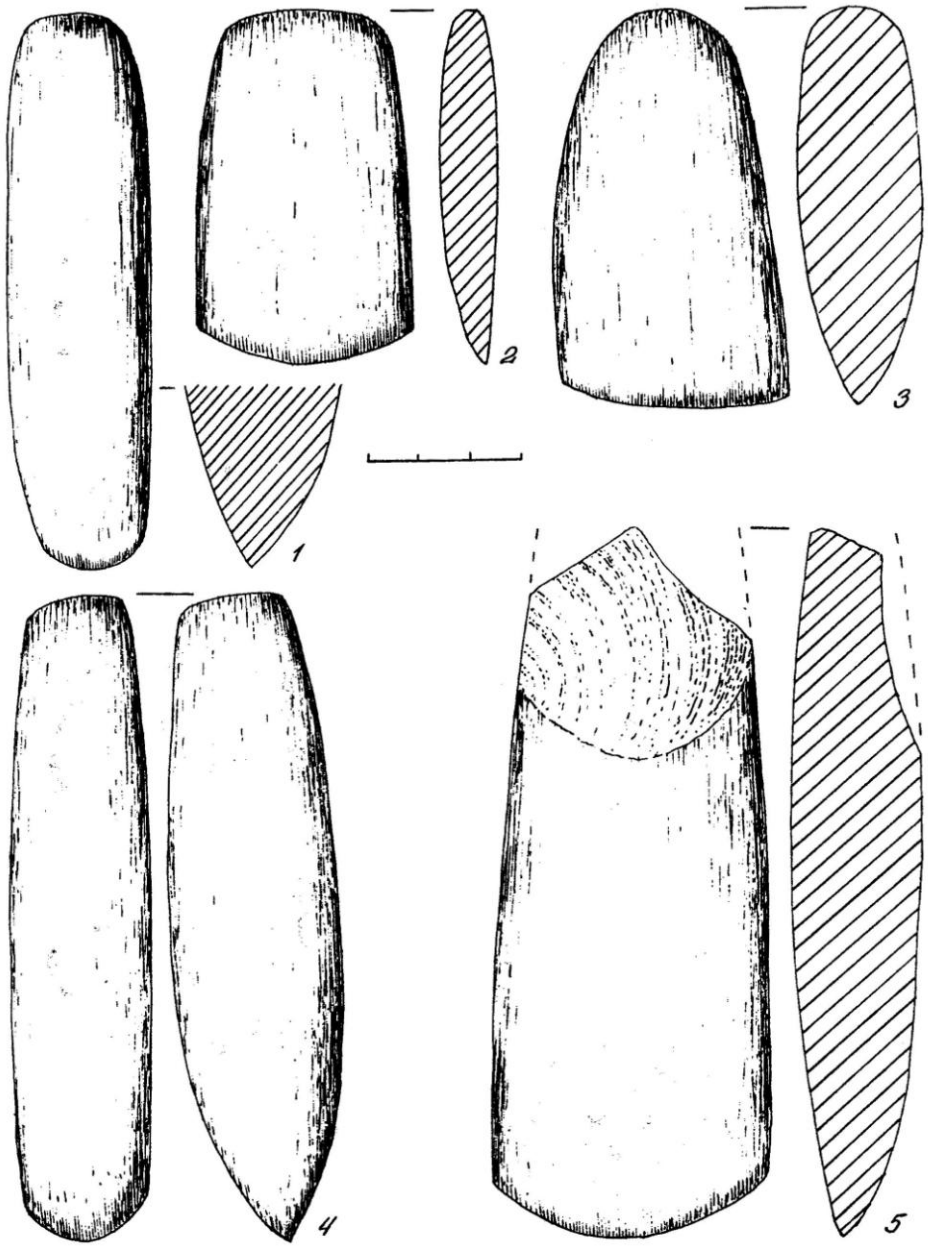


Рис. Ж.182. Уличне. Вироби з опоки.

(За Коноплею, 1999, с. 134).

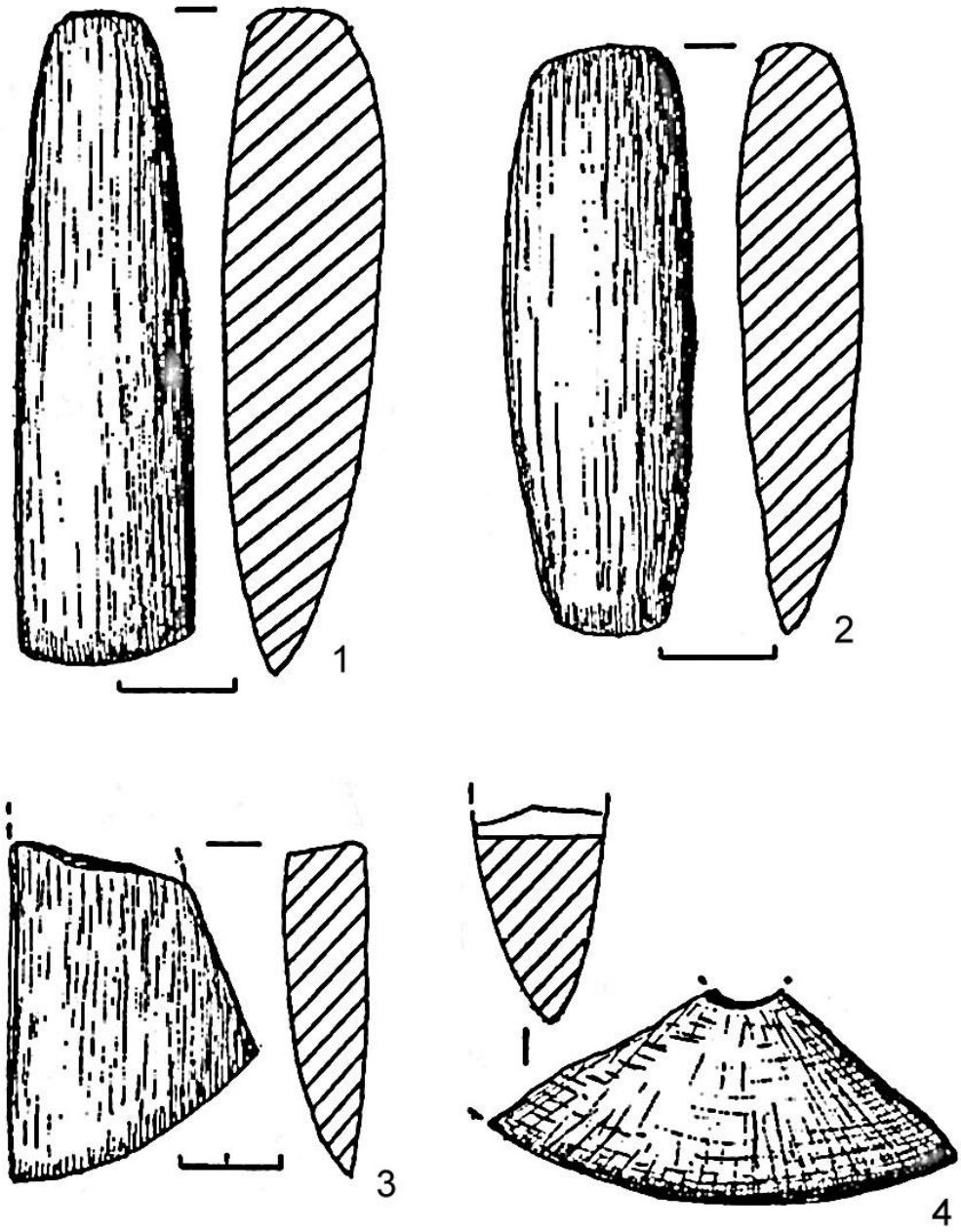


Рис. Ж.183. Гончари. Вироби з каменю:
1–2 – долота; 3 – уламок сокири з асиметричним лезом;
4– фрагмент дископодібного предмета.
(За Коноплею, 2009, с. 118).

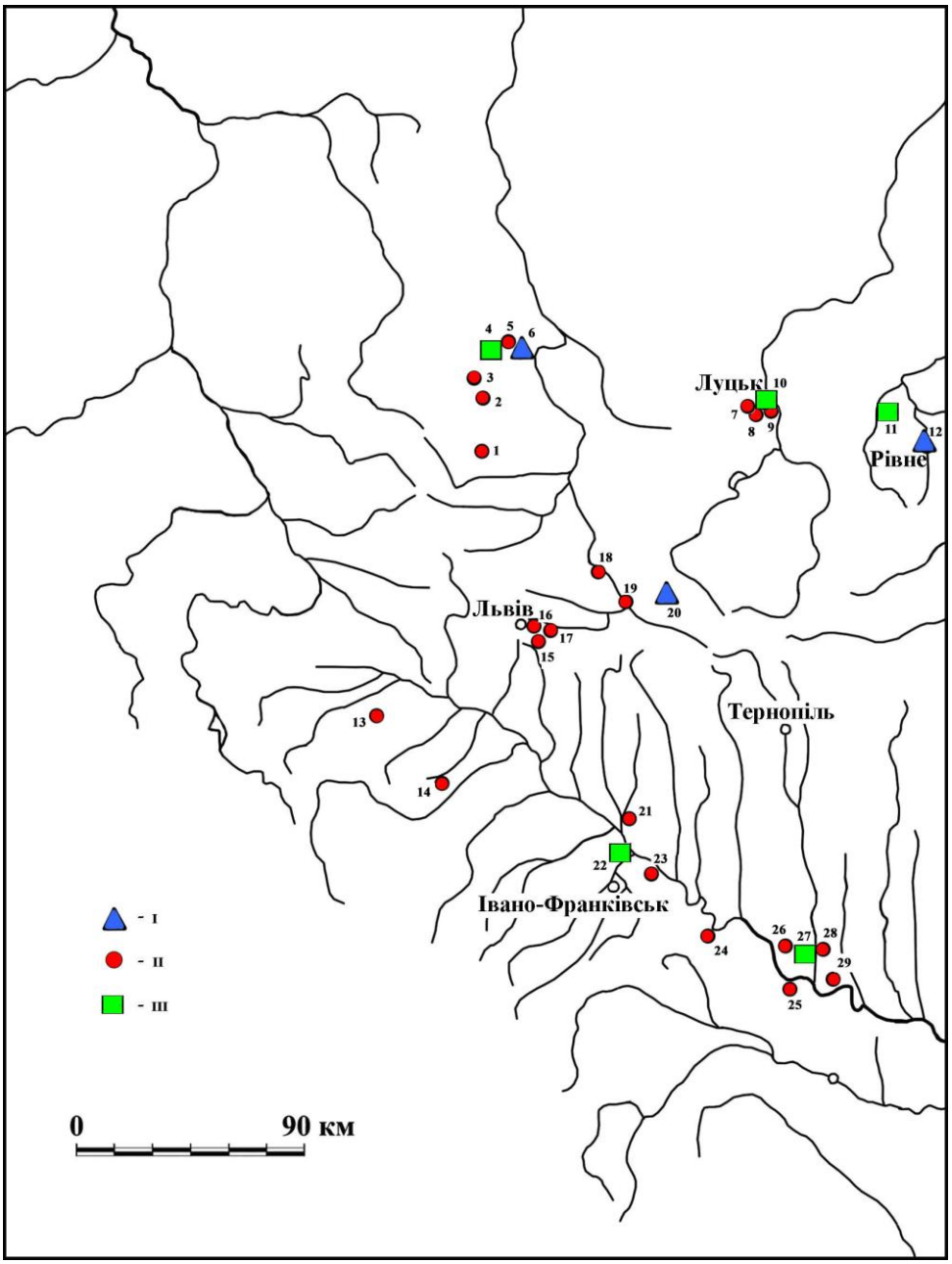


Рис. Ж.184. Карта основних пам'яток КЛСК Подністер'я і Західного Побужжя:
I – ранній період, II – середній період; III – пізній період

1 – Тарношин; 2 – Ліповець; 3 – Вербковіце-Которув; 4 – Подгорце; 5 –Свершув-Колонія; 6 – Грудек Надбужний; 7 – Валентинів; 8 – Баїв; 9 – Голишів II; 10 – Гнідава; 11 – Клевань; 12 – Рівне; 13 – Котоване; 14 – Уличне; 15 – Гончари; 16 – Винники; 17 – Підберізці; 18 – Тадані; 19 – Буськ; 20 – Йосипівка I; 21 – Більшівці; 22 – Єзупіль I; 23 – Буківна; 24 – Незвисько; 25 – Звенячин; 26 – Торське; 27 – Блищанка; 28 – Більче-Золоте; 29 – Синьків.

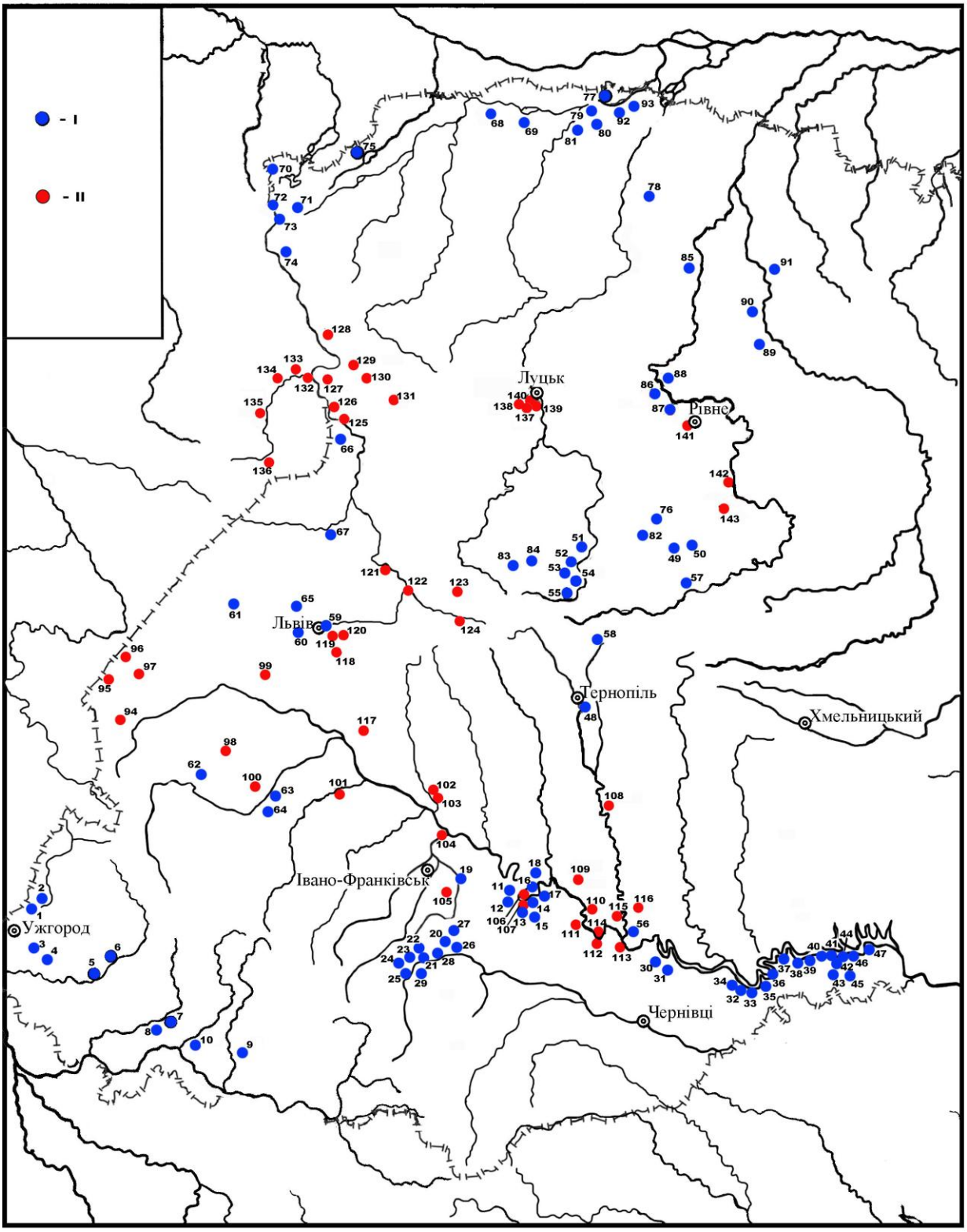


Рис. Ж.185. Карта поширення мезолітичних пам'яток та пам'яток КЛСК:

1 – мезолітичні пам’ятки; 2 – пам’ятки КЛСК.

(За Мацькевым, 1991, карта, з доопрацюванням автора)

Пам'ятки мезоліту: 1 – Камяниця; 2 – Невицьке; 3 – Середнє II; 4 – Середнє IV; 5 – Мукачеве VIII; 6 – Чинадієве; 7 – Великий Раковець I; 8 – Великий Раковець II; 9 – Угля; 10 – Хуст; 11 – Підвербці; 12 – Локитки; 13 – Незвисько XII; 14 – Незвисько XVI; XVII; XIX; XX; 15 – Незвисько XXI; XXII; 16 – Лука; 17 – Раковець I; 18 – Уніж; 19 – Тисмениця; 20 – Красна; 21 – Ділятин IV; 22 – Ділятин VII; 23 – Ділятин VIII; 24 – Ділятин IX; 25 – Ділятин X; 26 – Добротів II; 27 – Середній Майдан II; 28 – Верхній Майдан II; 29 – Заріччя; 30 – Баламутівка I; 31 – Баламутівка II; 32 – Оселівка I; 33 – Оселівка II; 34 – Оселівка III; 35 – Оселівка IV; 36 – Нагоряни III; 37 – Грушевці III; 38 – Грушевці IV; 39 – Грушевці VI; 40 – Бабин; 41 – Дністрівка; 42 – Атаки; 43 – Поливанів Яр; 44 – Молодове I; V; 45 – Молодове VIII; 46 – КорманьIV; 47 – Кормань VII; 48 –Велика Березовиця; 49 – Васьківці I; 50 – Васьківці II; 51 – Сапанів; 52 – Малі Бережці I; 53 – Малі Бережці II; 54 – Великі Бережці I; 55 – Великі Бережці II; 56 – Лисичники; 57 – Новостав; 58 – Лози; 59 – Львів; 60 – Рудно; 61 – Вільшаниця; 62 – Довге; 63 – Моршин I; 64 – Моршин II; 65 – Вороців II; 66 – Пісочне; 67 – Борове; 68 – Ветли; 69 – Люб'язь; 70 – Пиша; 71 – Світязь; 72 – Смолярі-Світязькі; 73 – Грабове; 74 – Рівне; 75 – Тур; 76 – Майдан; 77 – Переволока; 78 – Красносілля; 79 – Котира; 80 – Дідівка; 81 – Любинь; 82 – Шепетин; 83 – Лев'ятин; 84 – Гаї-Левятинські; 85 –Корост; 86 – Оржів; 87 – Рубче; 88 – Суськ; 89 – Березне; 90 – Князівка; 91 – Кам'яне-Случанське; 92 – Нобель I; 93 – Нобель V;

Пам'ятки КЛСК: 94 – Біличі II; 95 – Губичі II; 96 – Дроздовичі III; 97 – Міжинець II; 98 – Котоване; 99 – Комарно; 100 – Уличне; 101 – Корчівка; 102 – Бовшів I; 103 – Більшівці I; 104 – Єзупіль; 105 – Марківці; 106 – Лука VII; 107 – Незвисько; 108 – Сухостав; 109 – Попівці; 110 – Торське; 111 – Стрільче; 112 – Звенячин; 113 – Василів; 114 – Заліщики; 115 – Блищанка I; 116 – Більче-Золоте II; 117 – Чорний Острів; 118 – Гончари; 119 – Винники (ур. Лазки); 120 – Підберізці; 121 – Тадані; 122 – Буськ; 123 – Йосипівка I; 124 – Андріївка IV; VI; XXVIII; 125 – Литовеж; 126 – Кречів; 127 – Лудин; 128 – Микитичі; 129 – П'ятидні; 130 – Зимне; 131 – Маркостав; 132 – Ґрудек Надбужний (Gródek Nadbużny); 133 – Свєршув-Колонія (Świerszczów-Kolonia); 134 – Грубешув-

Подгурзе (Hrubieszów-Podgórze); 135 – Вербковіце-Которув (Werbkowice-Kotorów); 136 – Тарношин (Tarnoszyn); 137 – Голишів II; 138 – Баїв; 139 – Гнідава; 140 – Гірка Полонка; 141 – Рівне; 142 – Хорів; 143 – Межиріч.

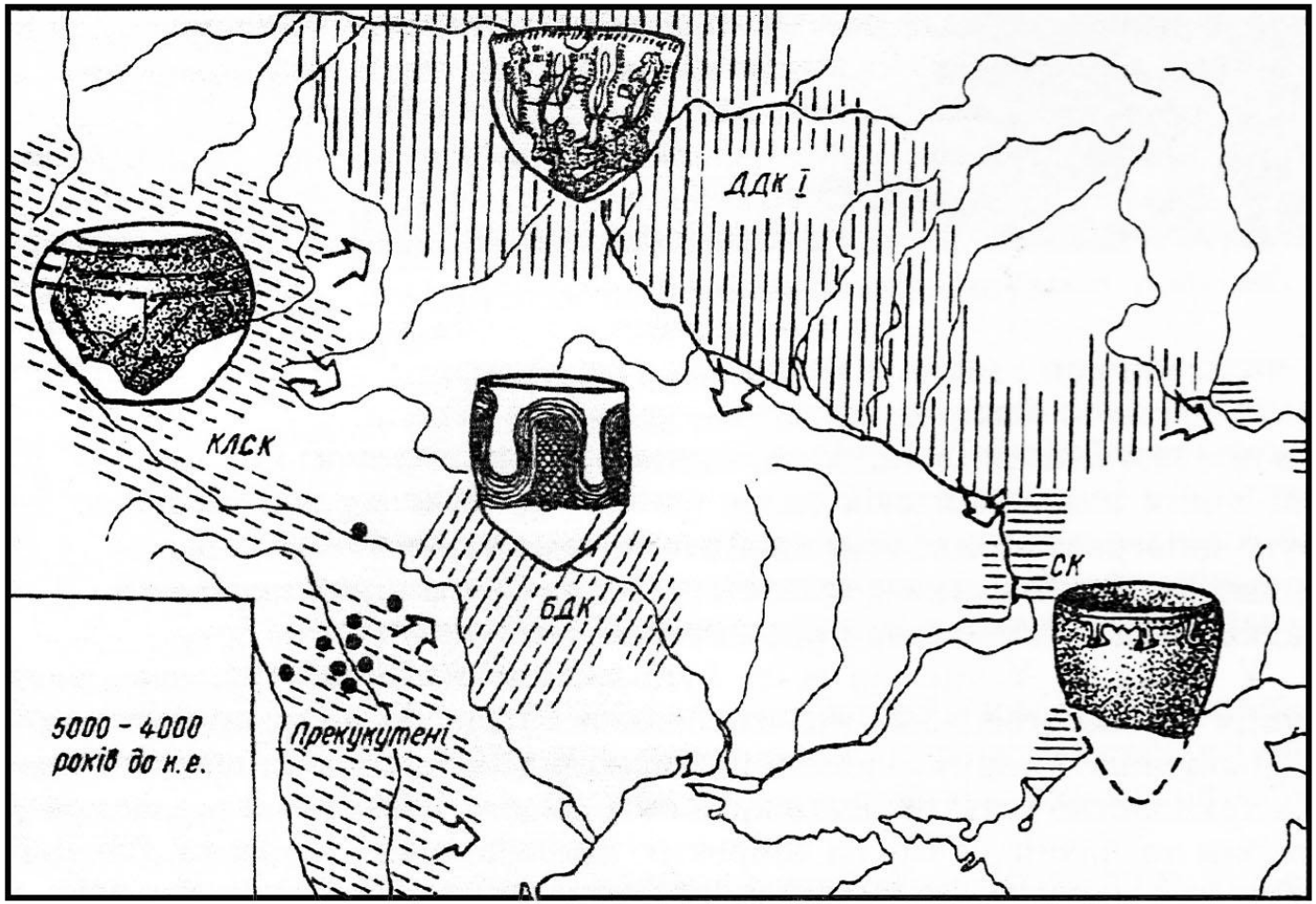


Рис. Ж.186. Основні групи племен України у V тис. до н.е.: ДДК – дніпро-донецька культура; КЛСК – культура лінійно-стрічкової кераміки; БДК – буго-дністровська культура; СК – сурська культура. (За Телегіним; 1992; с. 8).

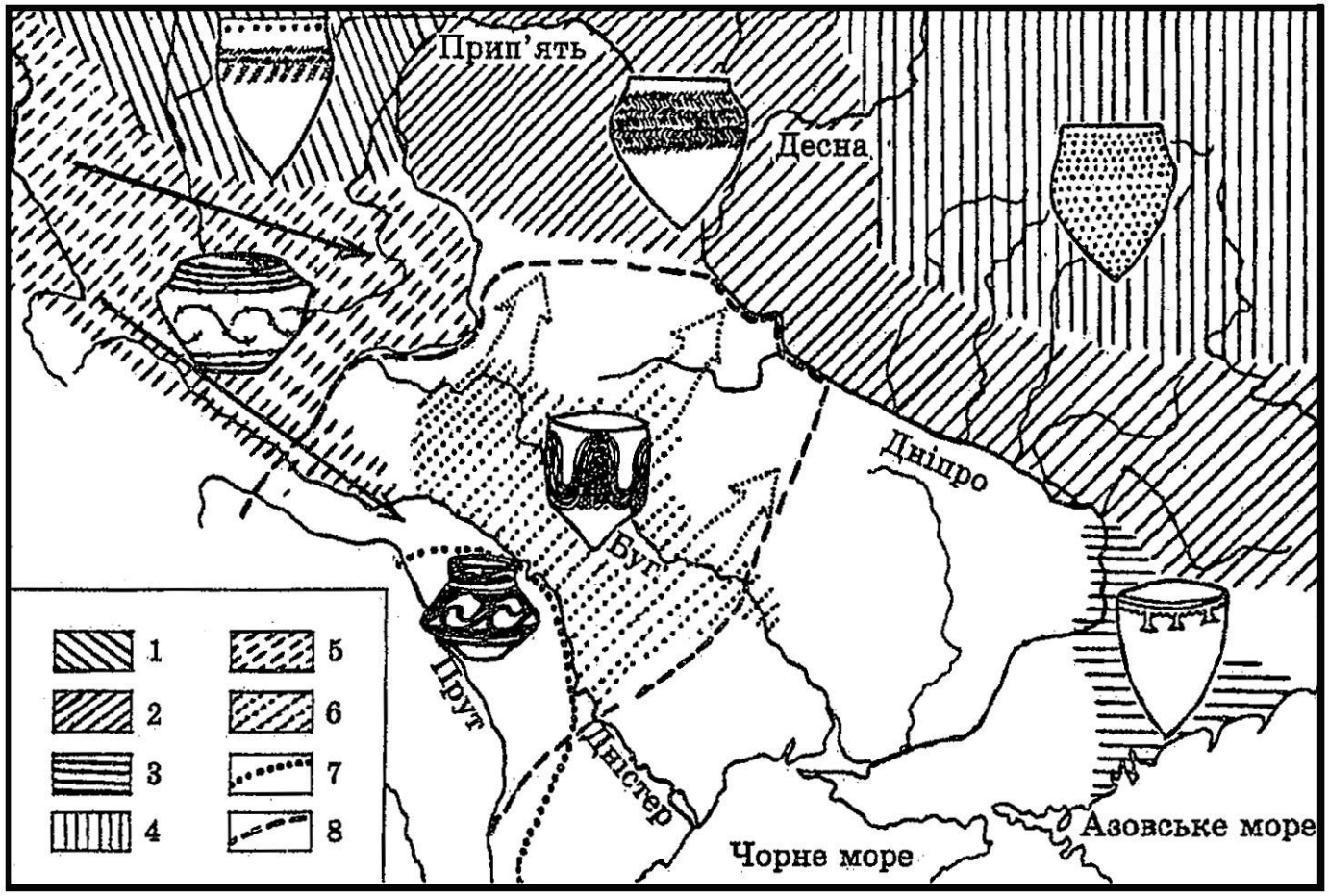


Рис. Ж.187. Неолітичні культури у VI–IV тис. до н.е.:

1 – німанська; 2 – дніпро-донецька; 3 – сурська культура; 4 – ямково-накольчата;

5 – лінійно-стрічкової кераміки; 6 – буго-дністровська; 7 – Кукутені; 8 – Трипілля.

(За Залізняком; 1998; с. 97).



Рис. Ж.188. Карта поширення археологічних культур у перший період розвитку КЛСК (5550/5500–5350/5300 рр. до н.е.)

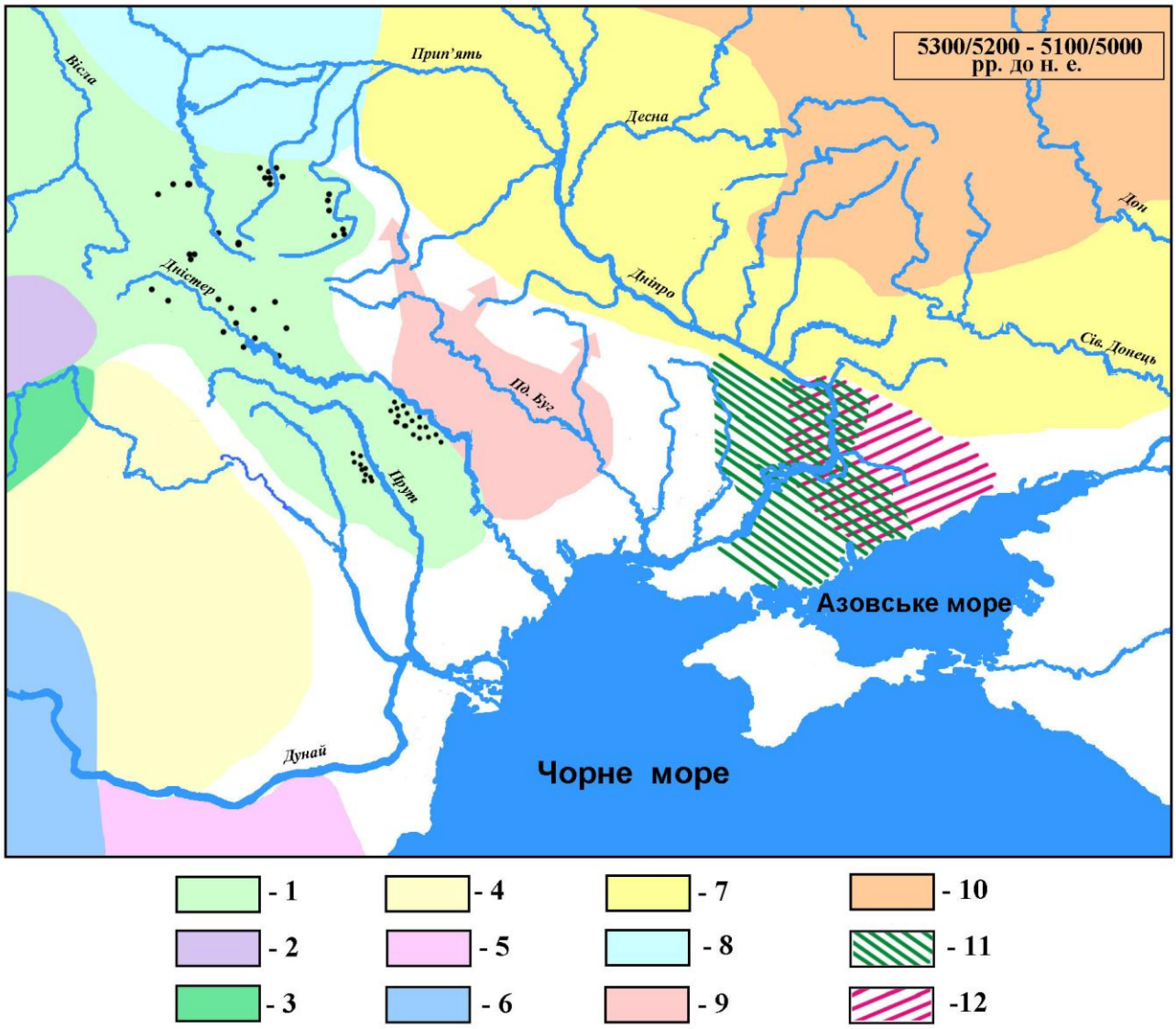


Рис. Ж.189. Карта поширення археологічних культур у другий період розвитку КЛСК (5300/5200–5100/5000 рр. до н.е.)

1 – культура лінійно-стрічкової кераміки; 2 – буковогірська культура (Бюкк);
3 – альфельдська культура; 4 – Старчево–Криш–Кереш; 5 – Караново
6 – Вінча; 7 – дніпро-донецька культура; 8 – німанська культура;
9 – буго-дністровська культура; 10 – культура ямково-накольчатої кераміки;
11 – азово-дніпровська культура; 12 – сурська культура.

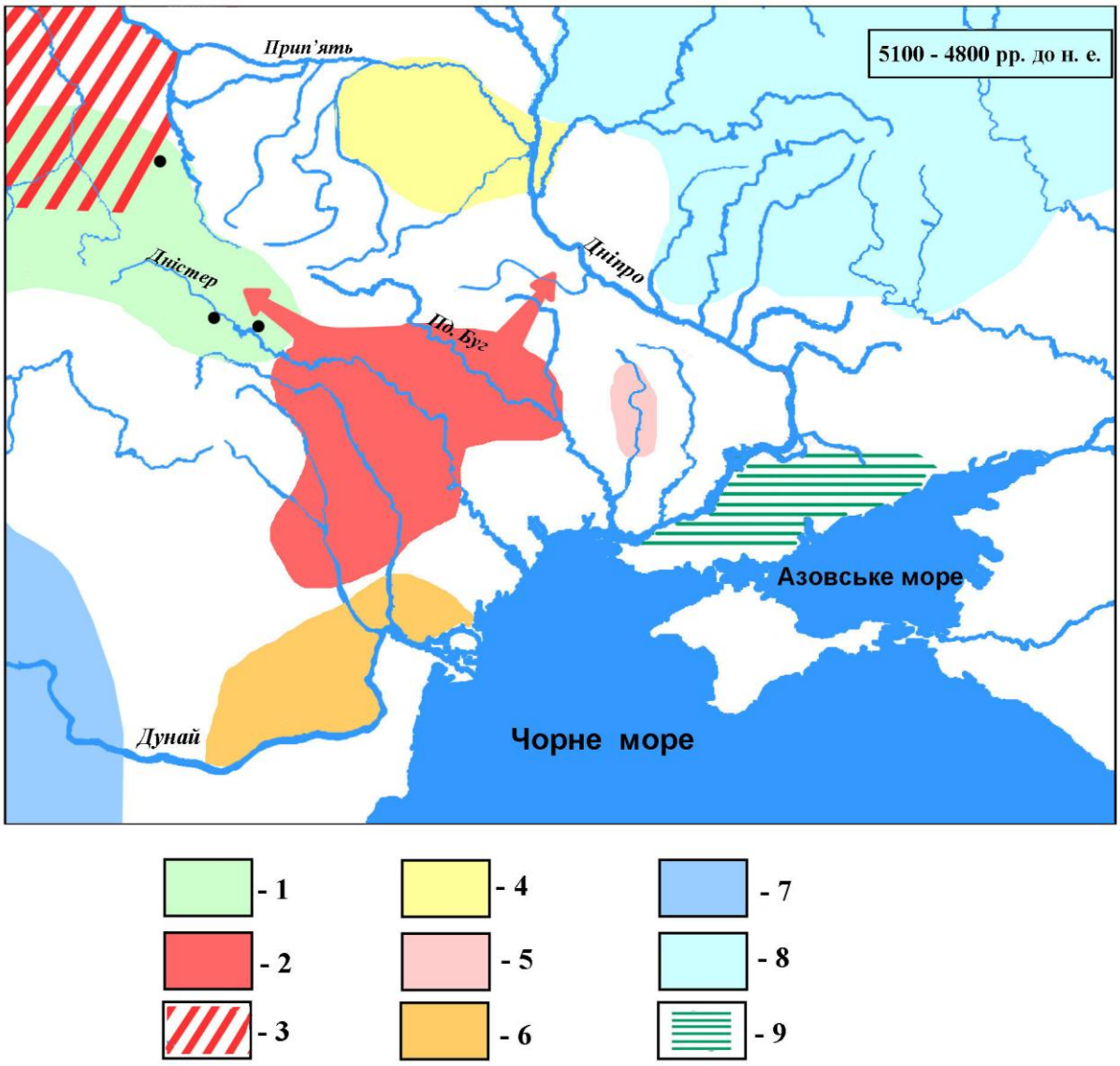


Рис. Ж.190. Карта поширення археологічних культур у завершальний період розвитку КЛСК (5100–4800 рр. до н.е.)

1 – культура лінійно-стрічкової кераміки; 2 – трипільська культура;

3 – маліцька культура; 4 – дніпро-донецька культура;

5 – буго-дністровська; 6 – культура Боян;

7 – культура Вінча; 8 – культура ямково-накольчатої кераміки;

9 – азово-дніпровська культура.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

А. Неопубліковані джерела:

2. *Бандрівський М.* Звіт про археологічні дослідження на території Львівської та Хмельницької області у 1991 р. Машинопис / *М. Бандрівський* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1991/191. – Львів, 1991. – 49 с., 15 рис.
3. *Бандрівський М.* Звіт про результати археологічних досліджень археологічного загону № 2 Винниківської експедиції. Машинопис / *М. Бандрівський* // Науковий архів Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Винники–Львів, 1992. – 26 с.
4. *Білас Н.* Звіт про проведені науково-рятівні археологічні дослідження (розкопки та археологічний нагляд) на частині недослідженої пам‘ятки археології – багатошарового поселення по вул. Дубовий гай в с. Підберізці на території Пустомитівського району Львівської області у 2011 році /*Н. Біла.*, *В. Конопля,* О. *Сілаєв* // Науковий архів Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Винники–Львів, 2011. – 40 с.
5. *Василенко Б. А*. Звіт про розкопки поселення лінійно-стрічкової кераміки у с. Марковці Івано-Франківського району, Івано-Франківської області 15 липня–13 серпня 1971 / *Б. А. Василенко* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1971/38. – 21 с., 41 мал., польова документація.
6. *Гавінський А. М.* Звіт про проведення археологічних розвідок у басейні рік Ставчанки та Щирця (Пустомитівський район, Львівська область) у 2008 р. / *А. М. Гавінський* // Науковий архів Історико-краєзнавчого музею м. Винники. – Львів, 2008. – Ч.1. – 254 с.
7. *Охріменко Г. В*. Звіт дослідження поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Луцьк II (Голишів), проведених в 1988 р. в Волинській обл. / *Г. В. Охріменко* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1988/76. – б. р. – 12 с., 28 рис.
8. *Пелещишин М. А.* Археологічні дослідження на Волині в 1977 р. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані

Кам’янко-Буського р-ну Львівської обл. / *М. А. Пелещишин* // Науковий архів ІА НАН України. – Справа № 1977/65. – Львів, 1978. – 90 с., 31 іл.

9. *Пелещишин М. А.* Археологічні дослідження на Волині в 1978 р. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані Кам’янко-Буського р-ну Львівської обл. / *М.А. Пелещишин* // Науковий архів Археологічного музею ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 1979. – 86 с. – 31 іл.
10. *Пелещишин М. А.* Археологічні дослідження на Волині в 1979 р. Звіт про розкопки Волинсько-Дністрянської археологічної експедиції біля с. Тадані Кам’янко-Буського р-ну Львівської обл. / *М. А. Пелещишин* // Науковий архів Археологічного музею ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 1980. – 68 с., 20 іл.
11. *Пелещишин М. А.* Археологічні дослідження на Волині та Поділлі в 1983 р. Звіт про розкопки та розвідки археологічної експедиції на території Львівської області / *М. А. Пелещишин* // Науковий архів ІА НАН України. – Справа № 1983/112. – Львів, 1984. – 77 с., 29 іл.
12. *Ткачук Т. М.* Звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення біля смт. Більшівці, ур.”Кути” Галицького р-ну Івано-Франківської області / *Т. М. Ткачук* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1999/24. – б. р. – 133 с.
13. *Ткачук Т. М.* Науковий звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці, ур. Кути Галицького р-ну Івано-Франківської обл. / *Т. М. Ткачук* // Науковий архів НЗ “Давній Галич”. – б. р. – 137 с.
14. *Ткачук Т. М.* Науковий звіт про дослідження багатошарового поселення Більшівці, ур. Кути Галицького р-ну Івано-Франківської обл. / *Т. М. Ткачук* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 2001/38. – Галич, 2002. – 202 с.
15. *Ткачук Т. М.* Науковий звіт про археологічні дослідження у 2002 р. біля смт. Більшівці (ур. Кути) і с. Кремидів (ур. Піддівича) Галицького р-ну Івано-Франківської обл. / *Т. М. Ткачук* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 2002/100. – Галич, 2003. – 157 с.

16. *Ткачук Т.* Науковий звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці, ур. Кути Галицького р-ну, Івано-Франківської обл. у 2005 році / *Т. Ткачук, І. Кочкін, В. Януш* // Науковий архів НЗ "Давній Галич". – Галич, 2006. – 130 с.
17. *Ткачук Т.* Науковий звіт про археологічні дослідження багатошарового поселення біля селища Більшівці (ур. Кути) Галицького р-ну, Івано-Франківської обл. у 2006 р. / *Т. Ткачук, І. Кочкін* // Науковий архів НЗ "Давній Галич". – Галич, 2007. – 97 с.
18. *Черныш Е. К.* Отчет о раскопках нижних слоев многослойного памятника в с. Незвиско, Обертинского района, Станиславской области в 1957 году / *Е. К. Черныш* // Науковий архів ІА НАН України. – Спр. № 1957/22. – б. р. – 12 с., 13 таб.

Б. Спеціальна література:

19. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [ред. кол. : *І. П. Герета, Р. Т. Грибович, Л. Г. Мацкевий* та ін. ; відп. ред. *О. П. Черниш*]. – К. : Наук. думка, 1981. – 310 с.
20. *Безусько Л.Г.* Культура линейно-ленточной керамики на Украине и ее природное окружение / *Л. Г. Безусько, Н. С. Котова* // Археология и этнология Восточной Европы : материалы и исследования. – Одесса, 1997. – С. 140–153.
21. *Білас Н.* Археологічні дослідження в урочищі «Лазки» поблизу Винник / *Н.Білас , В. Конопля , І. Тимець* // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2008. – Вип. 1. – С. 68–78.
22. *Білас Н.* Археологічні дослідження в басейні річки Думни / *Н. Білас, В. Конопля* // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2009. – Вип. 2. – С. 119–138.
23. *Бугай П.* Пам'ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / *П. Бугай , В. Войнаровський , В. Конопля.* – Львів, 2009. – 85 с.

24. *Бурдо Н. Б.* Основи хронології Трипілля-Кукутені / *Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко* // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 17–29.
25. *Василенко Б.* Исследования в Ивано-Франковской области / *Б. Василенко* // АО 1982 г. – М. : Наука, 1984. – С. 247–248.
26. *Гавінський А.* Дослідження верхніх шарів пам'ятки Єзупіль I у 2008 р. / *А. Гавінський , О. Ленартович* // МДАПВ. – 2009. – Вип. 13. – С. 162–171.
27. *Гаскевич Д. Л.* Крем'яний інвентар неолітичних культур України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.04. «Археологія» / *Д. Л. Гаскевич*. – К., 2003. – 19 с.
28. *Гаскевич Д. Л.* Синхронізація буго-дністровського неоліту і неоліту Центральної Європи: проблема радіовуглецевих дат / *Д. Л. Гаскевич* // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski : materialy z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Ochorony Dziedzictwa Archeologicznego. Łańcut (26–28 X 2005 r.). – Warszawa : Petit S.C. Lublin, 2007. – S. 115–147.
29. *Геренчук К. І.* Загальний огляд / *К. І. Геренчук* // Природа Львівської області. – Львів, 1972. – С. 7–11.
30. *Геренчук К. І.* Природні ландшафти і райони / *К. І Геренчук* // Природа Львівської області. – Львів, 1972. – С. 107–133.
31. *Геренчук К. І.* Загальний огляд / *К.І. Геренчук* // Природа Волинської області. – Львів, 1975. – С. 6–9.
32. *Геренчук К. І.* Природні комплекси і ландшафтні райони / *К. І. Геренчук, П.В. Климович* // Природа Волинської області. – Львів, 1975. – С. 128–152.
33. *Геренчук К. І.* Природні комплекси та ландшафтні райони / *К. І. Геренчук* // Природа Тернопільської області. – Львів, 1979. – С. 126–143.
34. *Гимбутас М.* Цивилизация Великой Богини : мир Древней Европы / *Мария Гимбутас ;* перев. с англ. *М. С. Неклюдовой*, науч. ред. *О. О. Чугай*. – М., 2006. – 572 с.
35. *Грибович Р. Т.* Мезолит Западной Волыни / *Р. Т. Грибович* // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К. : Наук. думка, 1987. – С. 66–75.

36. *Гуменюк А. І.* Ґрунти / *А. І. Гуменюк* // Природа Львівської області. – Львів, 1972. – С. 85–97.
37. *Гупало В. Д.* Разведки на Волыни / *В. Д. Гупало, Г. В. Охрименко* // АО 1985 г. – М. : Наука, 1987. – С. 322–324.
38. *Даниленко В. Н.* Неолит Украины / *В. Н. Даниленко.* – К. : Наук. думка, 1969. – 258 с.
39. *Дворянінов С. О.* Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Майнова Балка на Одещині / *С. О. Дворянінов* // Археологія. – 1982. – Вип. 38. – С. 93–96.
40. *Довгань П.* Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження / *П. Довгань* // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. –2008. – Вип. 3. – С. 136–195.
41. *Залізняк Л. Л.* Передісторія України X–V тис. до н.е. / *Леонід Залізняк*. – К. : Наук. думка, 1998. – 317 с.
42. *Залізняк Л.* Неолітизація України та проблема формування генетичного підґрунтя індоєвропейців / *Леонід Залізняк* // ЗНТШ. – 1998. – Т. 235. – С. 93–110.
43. *Захарук Ю. Н.* О так называемой Волынской группе культуры линейно-ленточной кераміки / *Ю. Н. Захарук* // СА. – 1959. – Вып. 29–30. – С. 114–118.
44. *Захарук Ю. М.* Пам’ятки культури лінійно-стрічкової кераміки / *Ю. М. Захарук* // Археологія Української РСР : [у 3 т.] – К., 1971. – Т. 1. – С. 96–104.
45. *Захарук Ю. Н.* Культура линейно-ленточной кераміки / *Захарук Ю. Н., Телегин Д. Я.* // Археология Украинской ССР : [у 3 т.]– К., 1985. – Т. 1. – С. 126–133.
46. *Златогорський О.* Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році / *О. Златогорський, А. Бардецький* // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszow, 2010. – Т. 31. – С. 101–114.

47. *Златогорський О.* Дослідження багатошарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2010 році / *О. Златогорський, А. Бардецький* // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей [у 2 ч.]. – Рівне, 2011. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 72–87.
48. *Клапчук М. М.* Палеолітичні та мезолітичні місцезнаходження поблизу Делятина / *М. М. Клапчук* // Археологія. – 1980. – № 34. – С. 65–75.
49. *Климанов В. А.* Изменения климата на территории Восточной Европы в голоцене / *В. А. Климанов* // Палеогеографическая основа современных ландшафтов. – М., 1994. – С. 150–154.
50. *Козак Д. Н.* Работы в с. Подберизцы / *Д. Козак, Н. Козак* // АО 1973 г. – М. : Наука, 1974. – С. 284–285.
51. *Козак Д. Н.* Венеди в околицях Винник / *Д. Козак* // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2008. – Вип. 1. – С. 25–67.
52. *Койнов М. М.* Поверхневі води / *М. М. Койнов* // Природа Івано-Франківської області. – Львів, 1973. – С. 63–74.
53. *Койнов М. М.* Фізико-географічні райони / *М. М. Койнов* // Природа Івано-Франківської області. – Львів, 1973. – С. 125–140.
54. *Коломієць В. В.* Реконструкція ландшафтних умов південної частини Східно-Європейської рівнини в голоцені : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.04. «Геоморфологія і палеографія» / *В.В. Коломієць*. – К., 1977. – 21 с.
55. *Конопля В.* Нові пам’ятки епохи каменю і доби бронзи Бойківщини / *В. Конопля, І. Маковський, Р. Хомічак* // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 35–38.
56. *Конопля В.* Класифікація крем’яної сировини заходу України / *В. Конопля* // Наукові записки / Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. 4. – С. 139–157.
57. *Конопля В.* Нове поселення лінійно-стрічкової кераміки у Верхньому Подністров’ї / *В. Конопля*// Львів. археол. вісн. – 1999. – Вип. 1. – С. 130–137.

58. *Конопля В.* Нова Скварява. Пам’ятки археології / *В. Конопля, З. Яворівський*. – Львів : Новий час, 2003. – 48 с.
59. *Конопля В.* Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Блищака на Сереті / *В. Конопля* // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 3. – С. 196–222.
60. *Конопля В. М.* Багатошарова пам’ятка Гончари поблизу Львова / *В. М. Конопля* // Наукові студії : збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів-Винники : ЛА Піраміда, 2009. – Вип. 2. – С. 91–118.
61. *Конопля В. М.* Матеріали з нижніх культурно-хронологічних горизонтів північно-східної частини городища літописного Бужська / *В. Конопля, Н. Стеблій* // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2009. – Вип. 4. – С. 81–110.
62. *Конопля В.* Вироби з кременю, обсидіану і каменю поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Мединя на Івано-Франківщині / *В. Конопля* // МДАПВ. – 2010. – Вип. 14. – С. 358–393.
63. *Конопля В.* Пам’ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / *В. Конопля, П. Бугай, В. Войнаровський* – Львів, 2012. – 76 с.
64. *Коробкова Г. Ф.* Работы экспериментальной группы молдавской археологической экспедиции / *Г. Ф. Коробкова* // АО 1969 г. – М., 1970. – С. 350–351.
65. *Коробкова Г. Ф.* Экспериментальное изучение орудий труда трипольской культуры / *Г. Ф. Коробкова* // АО 1973 года. – М., 1974. – С. 420–421.
66. *Коробкова Г. Ф.* Экспериментально-трасологическое изучение производств трипольского общества / *Г. Ф. Коробкова* // АО 1974 г. – М., 1975. – 439–440.
67. *Коробкова Г. Ф.* Трипольские мотыги и проблема трипольского земледелия / *Г. Ф. Коробкова* // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР : Тез. докл. юбил. конф. – К, 1975. – С. 37–38.
68. *Король Д.* До питання про формування пантеону в населення України за доби енеоліту–бронзи / *Д. Король* // Ад неолітызацыі да пачаткаў эпохі

бронзы. Культурные змены ў міжрэчы Одры і Дніпра паміж VI–II тыс. да н. э. – Брэст, 2000.– С. 62–63.

69. *Коротун І. М.* Волинська височина / *І. М. Коротун*, *Г. М. Фремд* // Географічна енциклопедія України. : [в 3 т.] / [відпов. ред. О. М. Маринич]. – К. : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1. – С. 209.
70. *Котигорошко В.* Верхнє Потисся в давнину. 1 000 000 років тому – X ст. н.е. / *В. Котигорошко.* – Ужгород : Карпати, – 2008. – 432 с.
71. *Котова Н.С.* Неолітизація України / *Н. С. Котова.* – Луганськ, 2002. – 268 с.
72. *Котова Н.* Про датування волинсько-поліських неолітичних памяток та культури лінійно-стрічкової кераміки / *Н. Котова, М. Ковалюх, В. Манько, Г. Охріменко* // Олександр Цинкаловський та праісторія Волині – Луцьк, 2007. – С. 409–418.
73. *Кочкін І.* Галицька археологічна експедиція: підсумки польового сезону 2001 року / *І. Кочкін, Б. Томенчук* // Галичина. – Івано-Франківськ, 2003. – № 8. – С. 23–24.
74. *Кочкін І.* Етнокультурні процеси в Північно-Східному Передкарпатті за доби неоліту / *І. Кочкін* // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Історія. – 2010. – Вип. 18. – С. 9–17.
75. *Кошик Ю. А.* Волыно-Подольская возвышенность / *Ю. А. Кошик* // Геоморфология Украинской ССР. – К. : Вища шк., 1990. – 287 с.
76. *Кричевський Е. Ю.* Индогерманский вопрос, археологически разрешенный / *Е. Ю. Кричевський* // Известия ГАИМК. – Л., 1933. – С. 158 – 202.
77. *Кричевський Е. Ю.* Древнее население Западной Украины в эпоху неолита та ранней бронзы / *Е. Ю. Кричевський* // КСИИМК. – Л., 1940. – Вип. 3. – С. 3–13.
78. *Кричевський Е. Ю.* Из истории Дунайского Понизовья в неолитическую епоху / *Е. Ю. Кричевський* // КСИИМК. – М., 1940. – Вып. 8. – С. 49–62.

79. *Крушельницька Л. І.* Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів Івано-Франківської області, у 1961 р. / *Л. І. Крушельницька* // МДАПВ. –1964. – Вип. 5. – С. 130–138.
80. *Кучінко М.* Олександр Цинкаловський – видатний дослідник археології Волині / *М. Кучінко* // Нариси культури Давньої Волині. – Луцьк, 2006. – С. 12–17.
81. *Кучинко М.* Пам’ятки археології Луцького району Волинської області / *М. Кучинко, О. Златогорський*. – Луцьк : Волинські старожитності, 2010. – 280 с.
82. *Ларина О. В.* Керамика линейно-ленточной керамики поселения Данчены I / *О. В. Ларина* // Первобытные древности Молдавии. – Кишинев, 1983. – С. 88–110.
83. *Ларина О. В.* Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона / *О. В. Ларина* // Stratum plus. – СПб. ; Кишенев ; Одесса, 1999. – С. 10–140.
84. *Ларина О.* Неолитическая кераміка поселения Тэтэрэука Ноуэ XV (к проблеме исчезновения культуры линейно-ленточной керамики) / *О. Ларина* // Revista Arheologică. – Serie nouă. – Vol. II. – Nr. 1–2. – Chişinău, 2006. – С. 35–55.
85. *Ларіна О. В.* Крайня східна периферія західної лінійної кераміки (просторово-географічний аспект) / *О. Ларіна, Г. Охріменко* // Кам’яна доба на території північно-західної України (XII–III тис. до н. е.). – Луцьк : ВАТ Волинська обласна друкарня, 2009. – С. 471–503.
86. *Ленартович О.* Культура лінійно-стрічкової кераміки на території України: історія дослідження / *О. Ленартович* // АДЛУ. – 2009. – Вип. 12. – С. 226–261.
87. *Ленартович О.* Керамічний комплекс культури лінійно-стрічкової кераміки з поселення Котоване I (за матеріалами Львівського історичного музею) / *О. Ленартович* // АДЛУ. – 2010. – Вип. 13. – С. 71–91.

88. *Ленартович О.* Неолітична кераміка з поселення Єзупіль I / *О. Ленартович* // Археологія Правобережної України. – К., 2010. – Вип. 2. – С. 23–26.
89. *Ленартович О.* Неолітичне та енеолітичне поселення багатошарової пам'ятки Єзупіль I / *О. Ленартович* // МДАПВ. – 2010. – Вип. 14. – С. 224–242.
90. *Ленартович О.* Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки у верхів'ях Західного Бугу / *О. Ленартович* // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 20–44.
91. *Ленартович О.* Стан дослідження культури лінійно-стрічкової кераміки у Верхньому та Середньому Подністер'ї / *О. Ленартович* // Галич і Галицька земля в доісторії і середньовіччі. Проблеми методології. – Галич, 2010. – С. 54–62.
92. *Ленартович О.* Топографічні особливості поселень культури лінійно-стрічкової кераміки у верхів'ї Дністра та Західного Бугу / *О. Ленартович* // МДАПВ. – 2011. – Вип. 15. – С. 64–77.
93. *Ленартович О.* Житлово-господарські об'єкти культури лінійно-стрічкової кераміки Верхнього Подністер'я і Західного Побужжя / *О. Ленартович* // АДЛУ – 2012 – Вип. 16. – С. 55–80.
94. *Ленартович О.* Елементи орнаменту посуду культури лінійно-стрічкової кераміки з поселення Тадані / *О. Ленартович* // Наукові студії : зб. наук. пр. / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. –Львів, 2012. – Вип. 5. – С. 3–19.
95. *Ленартович О.* Техніко-технологічні особливості керамічних виробів культури лінійно-стрічкової кераміки / *О. Ленартович //* МДАПВ. – 2012. – Вип. 16 – С. 114–122.
96. *Макарова Л.* Раскопки поселения культуры линейно-ленточной керамики у с. Рогожаны / *Л. Макарова* // Археологические исследования Молдавии 1973 г. – Кишинев, 1974. – С. 40–46.
97. *Малєєв Ю.* Багатошарове поселення Блищанка на р. Серет / *Ю. Малєєв, В. Конопля* // Vita antiqua. – 1999. – № 1. – С. 45–57.

98. *Маркевич В. И.* Памятники эпох неолита и энеолита / *В. И. Маркевич* // АКВ. – Кишинев, 1973. – Вып. 2. – С. 1–160.

99. *Маркевич В. И.* Буго-Днестровская культура на территории Молдавии / *В. И. Маркевич* – Кишинев ; Штиинца, 1974. – 174 с.

100. *Мацкевий Л. Г.* Мезолит Запада Украины / *Л. Г. Мацкевий* – К. : Наук. думка, 1991. – 148 с.

101. *Мацкевий Л.* Основні підсумки вивчення мезоліту заходу України / *Л. Мацкевий, Р. Грибович* // МДАПВ. – 2002. – Вип. 8. – С. 53–60.

102. *Мацкевий Л.* Підсумки та перспективи археологічних досліджень у с. Старуні / *Л. Мацкевий , І. Кочкін , Г. Панахид* // МДАПВ. – 2008. – Вип. 12. – С. 242–266.

103. *Мацкевий Л.* Старожитності Дрогобицького передгір'я / *Леонід Мацкевий, Володимир Козак.* – Львів ; Дрогобич, 2010. – 184 с.

104. *Мацкевой Л. Г.* Мезолит Предкарпатья, Западного Подолья и Закарпатья / *Л. Г. Мацкевой* // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К : Наук. думка, 1987. – С. 75–89.

105. *Мерперт Н. Я.* Миграции в эпоху неолита и энеолита / *Н. Я. Мерперт* // СА. – 1978 – № 3. – С. 9–29.

106. *Милян Т.* Виробничий інвентар пам'ятки Йосипівка I / *Т. Милян, Є. Пічкур, П. Шидловський* // АДУ 2006–2007 років. – К., 2008. – С. 225–230.

107. *Милян Т. Р.* Роботи Рятівної археологічної служби на поселенні Йосипівка-1 біля смт Олесько / *Т. Р. Милян , Д. К. Черновол, О. В. Дяченко, С. Д. Лисенко* // АДУ в Україні 2006–2007 років. – К., 2008. – С. 231–237.

108. *Михальчишин І.* Стародавня історія села Кульчиці / *І. Михальчишин* // Бойківщина: історія та сучасність. – Львів ; Самбір, 1995. – С. 63–66.

109. *Монгайт А. Л.* Археология Западной Европы. Каменный век / *А. Л. Монгайт* – М., 1973. – 368 с.

110. *Муха Б. П.* Мале Полісся / *Б. П. Муха* // Географічна енциклопедія України : [в 3-х т.] / [відпов. ред. О. М. Маринич]. – К. : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 318.

111. *Ничкало С. А.* Мистецтвознавство: короткий тлумачний словник: Архітектура. Живопис. Скульптура. Графіка. Декоративно-ужиткове мистецтво / *С. А. Ничкало* – К. : Либідь, 1999. – 208 с.

112. *Охрименко Г. В.* Поселения культуры линейно-ленточной керамики в бассейне рек Стырь и Западный Буг / *Г. В. Охрименко* // Материалы каменного века на территории Украины. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 103–107.

113. *Охрименко Г. В.* Раскопки в окрестностях г. Луцк / *Г. В. Охрименко* // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 337.

114. *Охріменко Г. В.* Неоліт Волині / *Г. В. Охрименко.* – Луцьк : Де Марк, 1994. – Ч. 1. – 119 с.

115. *Охріменко Г. В.* Дослідження поселення культури лінійно-стрічкової кераміки Голишів II / *Г. В. Охрименко* // АДУ 1993 року. – К., 1997. – С. 101–103.

116. *Охріменко Г. В.* Культура лінійно-стрічкової кераміки на Волині / *Г.В. Охрименко.* – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 138 с.

117. *Охріменко Г.* Розвиток керамічного виробництва / *Г. Охріменко, М. Кучинко, Н. Кубицька.* – Луцьк, 2003. – 247 с.

118. *Охріменко Г. В.* Кам'яна доба на території Північно-Західної України (XII – III тис. до н.е.) / *Г.В. Охрименко.* – Луцьк, 2009. – 520 с.

119. *Палієнко В. П.* Волинська денудаційна височина / *В. П. Палієнко* // Географічна енциклопедія України : [в 3-х т.] / [Відпов. ред. О.М. Маринич]. – К : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1. – С. 210.

120. *Папіш І.* Ґрунтово-археологічні дослідження чорноземів пізнього голоцену / *І. Папіш , С. Позняк* // Вісн. Ін-ту археології ЛНУ ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 3. – С. 8–16.

121. *Пассек Т. С.* Периодизация трипольских поселений / *Т. С. Пассек* // МИА. –1949. – № 10. – С. 171–176.

122. *Пассек Т. С.* Некоторые итоги раскопок в Молдавии в 1955 г. / *Т. С. Пассек* // КСИИМК. – М., 1957. – Вып. 70. – С. 78–94.

123. *Пассек Т. С.* Семинар по вопросам первобытной археологии Молдавии, Румынии и прилегающих районов Украины / *Т. С. Пассек* // СА. – 1959. – № 1. – С. 329–331.

124. *Пассек Т.С., Черныш Е.К.* Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР / *Т. С. Пассек, Е. К. Черныш* // САИ. – М. : Изд-во АНСССР, 1963. – Вып. Б. I–II. – 71 с.

125. *Пастернак Я.* Нові археологічні набутки музею НТШ у Львові за часи від 1933–1936 рр. / *Ярослав Пастернак* // ЗНТШ. – 1937. – Т. 154. – С. 241–268.

126. *Пастернак Я.* До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Европі / *Ярослав Пастернак.* – Авґсбурґ, 1948. – 19 с.

127. *Пастернак Я.* Археологія України: первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / *Ярослав Пастернак*. – Торонто, 1961. – 788 с.

128. Пашкевич Г. О. Реконструкція асортименту культурних рослин епохи неоліту-бронзи на території України / *Г. О. Пашкевич //* Проблеми історії та археології давнього населення УРСР. – К., 1989. – С. 172–173.

129. *Пелещишин М. А.* Стародавні племена Прикарпаття і Волині за доби неоліту та енеоліту / *М. А. Пелещишин* // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К., 1974. – С. 103–104.

130. *Пелещишин Н. А.* Неолетическое поселение на Западном Буге / *Н. А. Пелещишин* // Археологические исследования на Украине в 1978–1979 гг. : тезы докл. XVIII конф. Ин-та археологии АН УРСС, Днепропетровск, апрель 1980 г. – Днепропетровск, 1982. – С. 35–36.

131. *Пелещишин М. А.* Археологічні дослідження Львівського університету у 1967–1982 рр. / *М. А. Пелещишин* // Вісн. Львів. Ун-ту. Сер. історична. – 1984. – Вип. 20. – С. 65–71.

132. *Пелещишин Н. А.* Исследования в Львовской области / *Н. А. Пелещишин* // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 339–340.

133. *Пелещишин Н. А.* Племена культуры линейно-ленточной кераміки / *Н. А. Пелещишин* // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К. : Наук. думка, 1987. – С. 99–109.

134. *Пелещишин М. А.* Неолітичне поселення біля м. Винники / *М. А. Пелещишин* // Археологічні дослідження Винниківського історико-краєзнавчого музею за 1991 р. – Винники, 1992. – С. 3–14.

135. *Пелещишин М. А.* Міграційний фактор в етнокультурній історії північного Прикарпаття і Західної Волині у V–I тис. до н.е. / *М. А. Пелещишин* // Вісн. Львів. Ун-ту. Сер. історична. – 1998. – Вип. 33. – С. 11–21.

136. *Пелещишин М.А.* Неолітичне поселення в с. Тадані на Західному Бузі / *М. А. Пелещишин* // Львів. археол. вісн. – 1999. – Вип. 1. – С. 22–48.

137. *Пелещишин М.* Східнокарпатський регіон у первісності / *М. Пелещишин, В. Конопля* // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1999. – Т. 1. – С. 58–74.

138. *Переверзєв С. В.* Проблеми культурного поділу неоліту Волинського та Києво-Житомирського Полісся / *С. В. Переверзєв* // Кам'яна доба України. – Вип. 11. – К. : Шлях. – 2008. – С. 191–196.

139. *Петренко В. Г.* Дослідження поселення Майнова Балка / *В. Г. Петренко* , *І. В. Сапожников* // Археологічні дослідження на Україні в 1991 року. – Луцьк, 1993. – С. 92–93.

140. *Підкова О.* Дерново-карбонатні грунти Розточчя / *Підкова О.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. географічна. – 2006. – Вип. 33. – С. 326–332.

141. *Позіховський О.* Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки в басейні середньої течії р. Горинь / *О. Позіховський //* АДЛУ. – 2002. – Вип. 5. – С. 173–179.

142. *Полянський Ю.* Наукові археологічні знахідки з Галичини / *Ю. Полянський* // ЗНТШ. – 1928. – Т. 149. – С. 9–36.

143. *Проць-Кравчук Г.Л.* Поверхневі та підземні води / *Г. Л. Проць-Кравчук* , *О. Д. Штогрин* // Природа Львівської області. – Львів, 1972. – С. 59–72.

144. *Проць-Кравчук Г. Л.* Поверхневі води / *Г. Л. Проць-Кравчук* // Природа Волинської області. – Львів, 1975. – С. 59–74.

145. *Пучков П. В.* Чи існували вершництво і кіннота за кам'яної, мідної і бронзової доби? / *П. В. Пучков, О. П. Журавльов* // Археологія. – 2000. –№ 2. – С. 101–115.

146. *П'ясецький В. К.* Дослідження пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині / *В. К. П'ясецький , Г. В. Охріменко* // Археологія. – 1990. – Вип. 4. – С. 69–82.

147. *Свешников И. К.* Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни / *И. К. Свешников* // СА. – М., 1954. – Вып. 20. – С. 100–130.

148. *Свєшніков І. К.* Довідник з археології України. Львівська область / *І. К. Свєшніков* – К., 1976. – 95 с.

149. *Свєшніков І. К.* Довідник з археології України. Рівненська область / *І. К. Свєшніков, Ю. М. Нікольченко*. – К., 1982. – 115 с.

150. *Сеньковський Ю.* Сиціліти крейди південно-західного схилу східно-європейської платформи / *Ю. Сеньковський* – К., 1973. – 146 с.

151. *Ситник О. С.* Середній палеоліт Поділля / *О. С. Ситник.* – Львів, 2000. – 370 с.

152. *Сохацький М. П.* Історія заселення трипільськими племенами Середньодністровського Лівобережжя / *М. П. Сохацький* // Археологія Правобережної України – Вип. 2. – К., 2010. – С. 36–40.

153. *Спиридонова Е. А.* Эволюция растительного покрова бассейна Дона в верхнем плейстоцене-голоцене / *Е. А. Спиридонова* – М. : Наука, 1991. – 221 с.

154. Справочник по петрографи Украины (магматические и метаморфические породы) / [под ред. И. С. Усенко]. – К. : Наук. думка, 1975. – 579 с.

155. *Телегин Д. Я.* Новые памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории Украины / *Д. Я. Телегин* // СА. – М., 1979. – № 2 – С. 229–234.

156. *Телегін Д. Я.* Мезолітичні пам'ятки України (IX–VI тис. до н. е.) / *Д. Я. Телегін.* – К : Наук. думка, 1982. – 184 с.

157. *Телєгін Д. Я.* Основні періоди історичного розвитку населення території України у V – першій половині IV тис. до н.е. / *Д. Я. Телєгін* // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 3–11.

158. *Телєгін Д. Я.* Основні періоди історичного розвитку населення території

України у V – першій половині IV тис. до н. е. / *Д. Я. Телєгін* // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 15–23.

159. *Титов Е. Н.* Археология Венгрии. Каменный век / *Е. Н. Титов* – М., 1980. – 420 с.

160. *Титова О. М.* Про можливість використання етнографічних паралелей для реконструкції неолітичних жител / *О. М. Титова , Д. В. Кепін* // Археологія. – 2002. – № 2. – С. 47–52.

161. *Ткач В.* Знахідки кам’яного віку з багатошарового поселення Панталія-2/ *В. Ткач* // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Матеріали XXXIX Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., смт. Іваничі [упоряд. А. Силюк, Л. Куль]. – Луцьк, 2011. – С. 318–321.

162. *Ткач В.* Неолітичне поселення Нараїв-Бродки на Дубенщині. / *В. Ткач* // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи в Острозі та на Волині. Наук. зб. – Острог, 2011 – Вип. 3. – С. 152–155.

163. *Ткач В.* Матеріали доби неоліту, енеоліту та бронзи з багатошарового поселення Птича-3 / *В. Ткач* // Волино-Подільські археологічні студії. Випуск 3. Пам'яті Ю. М. Малєєва (1941–2006) : Зб. наук. ст. / [упоряд. В. М. Конопля та О. Є. Златогорський]. – Луцьк : ДП "Волинські старожитності", 2012. – С. 200–205.

164. *Ткачук Т. М.* Археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці / *Т. Ткачук, І. Кочкін, Р. Щодровський* // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – № 11. – С. 27–36.

165. *Ткачук Т.* Археологічні дослідження багатошарового поселення Більшівці у 2006 році / *Т. Ткачук, І. Кочкін, Р. Щодровський* // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 34–46.

166. *Ткачук Т. М.* Фази неолітизації і ранньої енеолітизації Верхнього Подністров’я / *Т. М. Ткачук , І. Т. Кочкін* // Галич і Галицька земля в доісторії і середньовіччі. Проблеми методології : матеріали міжнар. наук. конф., Галич, 4 листоп., 2010 р. – Галич, 2010. – С. 43–53.

167. *Товкайло М.* Неоліт Степового Побужжя / *М. Товкайло* // Кам’яна доба України. – К., 2005. – Вип. 6 – 160 с.

168. *Фітцке Я.* Звіт про археологічні та наукові роботи на Волині Волинського товариства приятелів наук за 1935–1937 рр. / *Я. Фітцке* // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 112–116.

169. *Цалкин В. И*. Древнейшие домашние животные Восточной Европы / *В. И. Цалкин* // МИА – 1970 – № 161 – С. 3–278.

170. *Цинкаловський О.* Матеріали до археології Володимирського повіту / *О. Цинкаловський* // ЗНТШ. – 1937. – Т. 154. – С. 183–240.

171. *Чайлд Г.* У истоков европейской цивилизации / *Г. Чайлд ;* перев. с англ. М. Б. Свиридовой-Граковой и Н. Е. Ширяевой ; под ред. Т. С. Пассек. – М. : Иностраннная литература, 1952. – 467 с.

172. *Черныш Е. К.* Раскопки в с. Незвиско Станиславской области / *Е. К. Черныш* // КСИА АН УССР. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 142–144.

173. *Черныш Е. К.* Многослойное поселение у села Незвиско на Днестре / *Е. К. Черныш* // КСИИМК. – 1956. – Вып. 63. – С. 48–56.

174. *Черниш К. К.* Результати дослідження нижніх шарів незвиського поселення / *К. К. Черныш* // МДАПВ. – 1959. – Вип. 2. – С. 73–77.

175. *Черныш Е. К.* К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье (По материалам многослойного поселения у с. Незвиско) / *Е. К. Черныш* // МИА.– М., 1962 а. – № 102. – С. 5–85.

176. *Черныш Е. К.* Неолитическое поселение у с. Торское на Днестре / *Е. К. Черныш* // КСИА АН СССР. – М., 1962 б. – Вып. 92. – С. 83–86.

177. *Черниш О. П.* Стародавнє населення Подністров'я доби мезоліту / *О. П.Черниш* – К. : Наук. думка, 1975. – 165 с.

178. *Черныш А. П.* Мезолит Поднестровья / *А. П. Черныш* // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К. : Наук. думка, 1987. – С. 89–97.

179. *Черновол Д. К.* Новый археологический комплекс культуры линейно-ленточной керамики в Верхнем Поднестровье / *Д. К. Черновол, Е. В. Пичкур, П. С. Шидловський, А. В. Дяченко* // С. Н. Бибиков и первобытная археология. – СПб., 2009. – С. 254 – 268.

180. *Щербань А.* Історія орнаментації кераміки Лівобережної України VII тисячоліття до н.е. – XVI століття / *А. Щербань* // Вісн. Львів. нац. академії мистецтв. – 2010. – Вип. 21. – С. 205–216.

181. *Яковишина Я.* Деякі аспекти класифікації трипільської кераміки / *Я. Яковишина* // МДАПВ. – 2008. – Вип. 12. – С. 458–466.

182. *Януш В.* Верства культури лінійно-стрічкової кераміки на багатошаровому поселенні в урочищі «Кути» біля смт Більшівці / *В. Януш* // Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи : матеріали. між нар. ювілей. наук. конф. Галич, 4–6 листоп. 2004. – Галич, 2004. – С. 158–159.

183. *Aksamit T.* Badania archeologiczne na osadzie neolitycznej w Krackowej (stanowisko nr 1) pow. Łańcut w roku 1964 / *T. Aksamit* // Sprawozdania Rzeszowskego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964. – Rzeszów, 1964. – S. 15–19.

184. *Antoniewicz W. Z* badań archeologicznych w górnem dorzeczu Dniestru / *W. Antoniewicz* // WA. – Warszawa, 1921. – T. 6. – S. 79–108.

185. *Antoniewicz W.* Archeologja Polski / *W. Antoniewicz.* – Warszawa, 1928. – 344 s.

186. *Balcer B.* Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski / *B. Balcer*. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź, 1983. – 338 s.

187. *Bánffy E.* The Earliest and Earlier phase of the LBK in Transdanubia / *Bánffy E., Oross K.* // Die Neolithisierung Mitteleuropas. The Spread of the Neolithic to Central Europe. – 2010. – S. 255–272.

188. *Buttler W.* Der Donauländische und der westliche Kulturkreis der jüngeren Steinzeit. Handbuch der Urgeschichte Deutschlands / *W. Buttler*. – Berlin ; Leipzig, 1938. – 108 s.

189. *Cynkałowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / *A. Cynkałowski*. – Warszawa, 1961. – S. 30–32.

190. *Czekaj-Zastawny A.* Kultura ceramiki wstęgowej rytej w zachodniej części Małopolski – materiały do badań nad geografią osadnictwa / *A. Czekaj-Zastawny* // SprA. – 2000. – 52. – S. 49–93.

191. *Czekaj-Zastawny A.* Groby kultury ceramiki wstęngowej rytej z Aleksandrowic, stan. 2, gm. Zabierzów, woj. Małopolskie / *A. Czekaj-Zastawny* // SprA. – Krakow, 2000. – 52. – S. 97–113.

192. *Czekaj-Zastawny A.* Osadnictwo społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej w dorzeczu górnej Wisły / *A. Czekaj-Zastawny*. – Krakow, 2008. – 246 s.

193. *Czekaj-Zastawny A.* Obrządek pogrzebowy kultury ceramiki wstęgowej rytej / *A. Czekaj-Zastawny* // Obrządek pogrzebowy kultur pochodzenia Naddunajskiego w neolicie Polski Poludnowo-Wschodnej (5600/5500 – 2900 BC). – Krakow, 2009. – S. 25–216.

194. *Czekaj-Zastawny A.* Mikroregion osadniczy Kotliny Iwanowickiej w okresie rozwoju pierwszych społeczności rolniczych (kultura ceramiki wstęgowej rytej) / *A. Czekaj-Zastawny* // Myślą i łopatą. Studia archeologiczne dedykowane wybitnemu uczonemu Janowi Machnikowi w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów / [pod red. S. Czopeka i S. Kadrowa]. – Rzeszów, 2010. – S. 33–39.

195. *Czopek S.* Pradzieje Polski południowo-wschodniej / *S. Czopek* – Rzeszów, 2003. – 218 s.

196. *Dąbrowska T.* Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubeszów w 1960 r. / *T. Dąbrowska, T. Liana* // WA. – Warszawa, 1963. – T. 29 (1). – S. 44–58.

197. *Demetrykiewicz W.* Sprawozdanie z posiedzeń komisji odbytych w drugiej połowie r. 1898 i r. 1899 / *W. Demetrykiewicz* // MAAE. – Kraków, 1900. – S. 9–15.

198. *Dębiec M.* Osada kultury ceramiki wstęgowej rytej w Łańcucie stanowisko 3 (badania z roku 1987 1 1989). Część hierwsza – materiały / *M. Dębiec* // MSROA.– Rzeszów, 2006. – T. 27. – S. 27–63.

199. *Dębiec M.* Drugi sezon badań wykopaliskowych na stanowisku 3 w Zwięczycy, gm. Boguchwała / *M. Dębiec , A. Dzbyński, A. Pelisiak* // MSROA. – Rzeszów, 2006. – T. 27. – S. 247–252.

200. *Dębiec M.* Die Ersten Radiokarbondatierungen aus der Siedlung der Linienbandkeramischen Kultur in Zwięczyca, Gm. Boguchwała / *M. Dębiec , A. Dzbyński* // SA. – 2007. – 59. – S. 53–62.

201. *Dębiec M.* Nowa epoka: pierwsi rolnicy w Polsce Południowo-Wcshodniej i na Zachodniej Ukrainie (VI—V tys. p. n.e.) / *M. Dębiec, A. Dzbyński* // U żrodeł Europy Środkowo-Wschodniej pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych. – Rzeszów, 2007. – S. 54–66.

202. *Eisner J.* Über die bemalte slovakische Volutenkeramik (Želiezovce-Typus). Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistiric sciences (London, 1932) / *J. Eisner* – L., 1936. – P. 215–217.

203. *Fitzke J.* Odkrycie ziemianek starszej ceramiki wstęgowej w Łucku / *J. Fitzke* // Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności. – Kraków, 1937. – T. 42. – S. 231–232.

204. *Fitzke J.* Stanowiska kultury ceramiki wstęgowej na Wołyniu / *J. Fitzke* // Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności. – Kraków, 1938. – T. 43. – S. 24–26.

205. *Fitzke J.* Badania archeologiczne w Gródku, pow. Łuck / *J. Fitzke* // Światowit. – Warszawa, 1938. – T. 17 (1936–1937). – S. 333–340.

206. *Gil-Drozd A.* The Origins of Cremation in Europe / *A. Gil-Drozd* // Analecta Archaeologica Ressoviensia. – Rzeszów, 2010. – Vol. 5. – S. 9–94.

207. *Gläser R.* Bemerkungen zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik / *R. Gläser* // Simpozionul international "Cultura-Vinča-rolul si legaturile sale", Muzeul Banatului. – Timisoara, 1991. – S. 53–64.

208. *Hensel W.* Polska starożytna / *W. Hensel*. – Wrocław, 1973. – 556 s.

209. *Hensel W.* Rewolucja neolityczna i jej znaczenie dla rozwoju europejskiej / *Witold Hensel, Stanisław Tabaczyński*. – Wrocław, 1978. – 157 s.

210. *Hoernes M.* Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa / *M. Hoernes* – Wien, 1925. – 864 s.

211. *Horváth L.A.* Bemerkungen zur Baukunde der Körös-Kultur / *L. A. Horváth, K. H. Simon* // Stud. Arch. – 2004. – 10. – S. 9–24.

212. *Jażdżewski K.* Pradzieje Europy Środkowej / *K. Jażdżewski* – Wrocław-Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1981. – 712 s.

213. *Kadrow S.* Osada neolityczna na stan. nr. 16 w Rzeszowie na Osiedlu Piastów / *S. Kadrow* // SprA, – Kraków, 1990. – T. 41. – S. 9–76.

214. *Kadrow S.* Osada kultury ceramiki wstęgowej rytej na stanowisku 3 w Rzeszowie-Staromieściu / *S. Kadrow* // MSROA. – Rzeszów, 1997. – T. 18. – S. 5–27.

215. *Kadrow S.* An Outline of the Evolution of Danubian Cultures in Malopolska and Western Ukraine / *S. Kadrow, A. Zakoscielna* // Baltic-Pontic. – Poznan, 2000. – Studies 9. – S. 187–255.

216. *Kadrow S.* Kontakty kultur środkowoeuropejskich ze środowiskiem kulturowym na terenach Ukrainy we wczesnym neolicie – wybrane zagadnienia / *S. Kadrow* // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski : materialy z konferencji zorganizowanej przez Ośrodek Ochorony Dziedzictwa Archeologicznego. Łańcut, 26-28.10.2005 r. – Warszawa : Petit S.C. – Lublin, 2007. – S. 250–269.

217. *Kalicz N.* Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südtransdanubien / *N. Kalicz* // MittArchlnst UAW. – 1980. – Ausgabe 8–9. – S. 13–46.

218. *Kalicz N.* Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda / *N. Kalicz, P. Raczky* // MittArchlnst UAW.– 1981. – Ausgabe 10–11. – S. 13–24.

219. *Kaczanowska M.* Rohstoffe, Technik und Typologie der Neolithischen Feuersteinindustrien im Nordteil des Flussgebietes der Mitteldonau / *M. Kaczanowska*. – Warszawa, 1985. – 212 s.

220. *Kempisty E.* Pierwszy grób kultury wstęgowej ceramiki rytej na Lubelszczyźnie w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów / *E. Kempisty* // WA. – Warszawa, 1962. – T. 28. – S. 284–285.

221. *Kondracki J.* Geografia fizyczna Polski / *J. Kondracki*. – Warszawa, 1978. – 463 s.

222. *Korek J.* Adatok a Tiszahát neolitikumához / *J. Korek* // NJAMÉ. – Nyíregyháza, 1983. – Kot. 18. – Old. 8–31.

223. *Kostrzewski J.* Wielkopolska w czasach przedhistorycznych / *J. Kostrzewski*. – Poznan, 1914. – 220 s.

224. *Kozlowski J. K.* Rozprzestrzenianie się gospodarki wytwórczej z pierwotnych centrów neolityzacji obszaru Starego Świata i jej adaptacja do warunków Środkowiskowych umiarkowanej strefy w Ewrazji / *Janusz K. Kozlowski* // Encyklopedia Historyczna Świata. – Kraków, 1999. – T. 1. – S. 151–172.

225. *Kozłowski L.* Stan i potrzeby badań nad epoka kamienna w Polsce / *L. Kozłowski* // WA. – 1921. – T. 6. – S. 23–46.

226. *Kozłowski L.* Mlodsza épokakamienna w Polsce (neolit) / *L. Kozłowski*. – Lwów, 1924. – 277 s.

227. *Kozłowski L.* Budowle kultury ceramiki malowánej w świetle badań przeprowadzonych w Koszyłowcach, Niezwiskach, Buczaczu / *L. Kozłowski*. – Lwów, 1930. – 64 s.

228. *Kozłowski L.* Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej / *L. Kozłowski*. – Lwów, 1939. – 104 s.

229. *Kruk J.* Gospodarka w Polsce południowo-wschodnijej w V–III tysiącioleciach p. n. e. / *J. Kruk*. – Wroclaw : Ossolineum, 1980. – 363 s.

230. *Kukułka A.* Wczesnoneolityczna osada w Gwoździcu, gm. Zakliczyn, stan. 2 na Pogórzu Wiślickim / *A. Kukułka* // Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich. – Krosno, 2001. – S. 11–40.

231. *Kulzcycka A.* Materiały kultury starszej ceramiki wstęgowej z Zofipola, pow. Proszowice / *A. Kulzcycka* // MA. – Kraków, 1961. – T. 3. – S. 19–28.

232. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Pleszó (Nowa Huta) – osada neolityczna kultury ceramiki wstęgowej rytej i lendzielskiej / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa* // Materiały Archeologiczne Nowej Huty. – 1969. – T. 2. – S. 7–124.

233. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Pierwsze spolezeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskego / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa* // Prachistoria ziem polskich.– Wrozław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1979. – T. 2. Neolit. – S.19–164.

234. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* O zofipolskim stylu ceramiki wstęgowej rytej w Polsce / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa* // AP. – 1983. – T. 28. – S. 67–97.

235. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Pierwsze wspólnoty kultury ceramiki wstęgowej rytej na ziemiach polskich / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa* // AP. – 1987. – T. 32. – S. 293–348.

236. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Erste Gemeinschaften der Linienbandkeramik Kultur auf polnischem Boden / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa* // Zeitschrift Archäologischen. – 1988. – N 23. – S. 137–182.

237. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Strachów. Osiedla neolitycznych rolników na Śląsku / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa*. – Wrocław, 1997. – 298 s.

238. *Kulczycka-Leciejewiczowa A.* Samborzec. Studium przemian kultury ceramiki wstęgowej rytej / *A. Kulczycka-Leciejewiczowa*. – Wrocław, 2008. – 271 s.

239. *Liana T.* Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1959 r. na stanowisku I w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów / *T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska* // Wiadomości archeologiczne. – Warszawa, 1962. – T. XXVIII – S. 142–173.

240. *Machnik J.* Stosunki kulturowe pogranicza Europy Środkowej i Wschodnej w pradziejach / *J. Machnik* // Geograficzne problemy pogranicza Europy Zachodniej i Wschodnej. – Lublin, 2004. – S. 31–41.

241. *Makkay J.* Zur Geschichte der Erforschung der Körös-Starčevo-Kultur und einiger ihrer wichtigsten Probleme / *J. Makkay* // Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae. – 1969. – № 21. – P. 13–31.

242. *Makkay J.* Painted Pottery of the Körös-Starčevo Culture from Szarvas, Site No. 23 / *J. Makkay* // AAC. – 1981. – 21. – P. 95–103.

243. *Makkay J.* Kontakte zwischen der Körös-Starčevo Kultur und Linienbandkeramik / *J. Makkay* // CommArchHung. – 1987. – S. 15–24.

244. *Makkay J.* Eine prachtvolle Frauenfigur der Körös-Starčevo-Kultur / *J. Makkay* // Praistoričeski nachodki i issledvanija. Sbornik v pamet na prof. Georgi I. Georgiev. – Sofia, 1993. – S. 73–78.

245. *Mantu C.-M.* Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, legături / *C.-M. Mantu*. – Piatra-Neamţ, 1998. – 324 p.

246. *Marinescu-Bîlcu S.* Tirpesti – From Prehistoire to History in Eastern Romania / *S. Marinescu-Bîlcu* // BAR. – Oxford, 1981. – N 107. – S. 5–76.

247. *Marton T.*Reconstrukting space in a familiar world: the formation of late LBK settlements in Central Transdanubia / *T. Marton, K. Oross* // Interactions between different models of neolithization North of the Central European agro-ecological barrier. – Kraków, 2009. – P. 51–73.

248. *Michalík T.* The Northernmost LBK settlement in the Váh Valley in Western Slovakia / *T. Michalík* // Interactions between different models of neolithization North of the Central European agro-ecological barrier. – Kraków, 2009. – P. 129–136.

249. *Mitura P.* Materiały kultury ceramiki wstęgowej rytej i kultury pucharów lejkowatycn ze stanowiska 55 w Rzeszowie / *P. Mitura* // MSROA. – Rzeszów, 2006. – T. 27. – S. 65–88.

250. *Modderman P. J. R.* Die Radiokarbondatierung der Bandkeramik / *Pieter J. R. Modderman* // Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa : Internationales Kolloquium. Nové Vozokany, 17-20 November 1981. – Nitra, 1982. – S. 177–183.

251. *Modderman P.J.R.* The Linear Pottery Culture: Diversity in Uniformity / *Pieter J. R. Modderman* // Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. – 1988. – 38. – S. 63–139.

252. *Neustupný E.* K relativní chronologii volutové keramiky / *E. Neustupný* // AR. – 1956. – Roč. 8 – N 3. – S. 386–407.

253. *Nieszery N.* Linearbandkeramische Gräberfelder in Bayern / *Norbert Nieszery* // Internationale Archàologie. – 1995 – Band 16. – 404 s.

254. *Oross K.* Three successive waves of Neolithisation LBK development in Transdanubia / *K. Oross, E. Bánffy* // Documenta Praehistorica. – 2009. – N 36. – P. 175–189.

255. *Palliardi J.* Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren / *Palliardi J.* // Wiener prähistorische. – Wien, 1917. – Z. 1. – S. 256–277.

256. *Pavlu I.* Problem neolitickeho osidleni jiznich Cech / *I. Pavlu* // AR. – Praha, 1972. – N 24, 3. – S. 260–268.

257. *Pavúk J.* Gliederung der Volutenkeramik in der Slowakei / *J. Pavuk* // Študijne zvesti AÚ SAV. – 1962. – N 9. – S. 9–20.

258. *Pavúk J.* Chronologie der Želiezovce-Gruppe / *J. Pavuk* // SlAr. – Nitra, 1969 – R.17, N 2. – S. 269–367.

259. *Pavúk J.* Stabilita a premeny vo vývoji stredoeurópskeho neolitu / *J. Pavuk* // Študijne zvesti AÚ SAV. – 1969. – № 20. – S. 39–46.

260. *Pavúk J.* Neolitické a eneolitické osídlenie Slovenska / *J. Pavuk, S. Śiska* // SlAr. – 1971. – N 19. – S. 319–364.

261. *Pavúk J.* Ältere Linearkeramik in der Slowakei / *J. Pavuk* // SlAr. – Nitra, 1980. – 28. – S. 7–90.

262. *Pavúk J.* Neolit a eneolit / *J. Pavuk, S. Śišка* // SlAr. – Nitra, 1980. – T. 28, № 1. – S. 137–158.

263. *Pavúk J.* Linearkeramische Groβbauten aus Čataj / *J. Pavuk* // SlAr. – Nitra, 1986. – R. 34, Č. 2. – S. 365–382.

264. *Pavúk J.* Zur relativen Chronologie der älteren Linearkeramik / *J. Pavuk* // A Nyiregyházi Jósa András Muzeum Évkönyve. – 1994. – № 36. – S. 135–158.

265. *Pavúk J.* Šturovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe / *J. Pavuk* – Nitra, 1994. – 173 s.

266. *Peschel Ch.* Regel und Ausnahme. Linearbandkeramische Bestattungssitten in Deutschland und angrenzenden Gebieten, unter besonderer Berücksichtigung der Sonderbestattungen / *Ch. Peschel* – Erlbach, 1992. – 326 s.

267. *Plesl E.* Pohřebiště lidu s volutovou keramikou v Mlynárcích na Slovensku / *E. Plesl* // AR. – Praha, 1952. – R. 4. – S. 9–15.

268. *Podkowińska Z.* Osada neolityczna kultury starszej ceramiki wstęgowej (rytej) w Jurkowicach, pow. Opatowski / *Z. Podkowińska* // AP. – 1959. – T. 3, Z. 1. – S. 7–50.

269. *Quitta H.* Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa / *H. Quitta* // Praehistorische Zeitschrift. – 1960. – V. 38, Is. 3–4. – S. 153–188.

270. *Quitta H.* Zur Herkunft des frühen Neolithikums in Mitteleuropa / *H. Quitta* // Varia Arch. – Berlin, 1964. – № 16. – S. 14–24.

271. *Raczky P.* A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép- és Felső-Tiszavidéken / *P. Raczky* // AÉ. – 1983. – N 110. – S. 161–194.

272. *Reinerth H.* Die Chronologie der jüngeren Steinzeit in Südwestdeutschland / *H. Reinerth* – Augsburg, 1923. – 52 s.

273. *Schliz A.* Die Systeme der Stichverzierung und des Linienornaments innerhald der bandkeramik / *A. Schliz* // Praehistorische Zeitschrift. – 1910. – V. 2, Is. 2–3. – P. 105–144.

274. *Schumacher K.* Stand und Aufgaben der neolithischen Forschung in Deutschland / *K. Schumacher* // Berichte der Römisch-Germanischen Kommission. – 1917. – N 10. – P. 7–85.

275. *Seger H.* Die keramischen Stilarten der Jüngeren Steinzeit Schlesiens / *H. Seger* // Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Neue Folge. – 1919. – V. 7. – S. 1–89.

276. *Soudský B.* K methodice třiděni volutové keramiky / *B. Soudský* // PA. – 1954. – R. 45, N 1–2. – S. 75–105.

277. *Soudský B.* K relativní chronologii volutové keramiky / *B. Soudský* // AR. – 1956. – R. 8, N 3. – S. 408–412.

278. *Soják M.* Osidlenie Spisa v obdobi stredneho neolitu / *Marian Sojak* // Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich. – Krosno, 2001 – S. 41–55.

279. *Stäuble H.* Radiocarbon dates of the earliest Neolithic in Central Europe / *H. Stäuble* // Radiocarbon. – 1995. – N 37. – S. 227–237.

280. *Stäuble H.* Häuser und absolute Datierung der Ältesten Bandkeramik. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie / *H. Stäuble*. – Habelt, 2005. – T. 117. – 292 s.

281. *Stocký A.* Studie o českém neolithu / *A. Stocký* // PA. – Praga, 1919. – R. 31, N 1. – S. 67–87.

282. *Szeliga M.* Znaczenie obsydianu karpackiego w gospodarce surowcowej najstarszych społeczności rolniczych na ziemiach polskich / *M. Szeliga* // Surowce naturalne w Karpatach oraz ich wykorzystanie w pradziejach i wczesnym średniowieczu : materiały z konferencji. Krosno, 25-26 listopada 2008 r. – Krosno, 2009. – S. 287–324.

283. *Tichy R.* Zum Chronologie des Želiezovce-Gruppe / *R. Tichy* // SlAr. – 1974 – XXI – I. – S. 33–37.

284. *Tompa F.* Die bandkeramik in Ungarn / *F.Tompa* – Budapest, 1929. – 70 o.

285. *Uzarowiczowa A.* Wyniki badań we wsi Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów, w 1961 roku / *A. Uzarowiczowa* // WA. – Warszawa, 1964. – T. 30 (3/4). – S. 429–460.

286. *Vaškovych M.* Střední Pomoraví ve starším neolitu / *M. Vaškovych* // Slovacko. – 2007. – R. 49. – S. 129–157.

287. *Whittle A.* Radiocarbon dating of the Linear Pottery culture: the contribution of cereal and bone samples / *A. Whittle* // Antiquity. – 1990. – N 64. – S. 297–302.

288. *Wielke G.* Spiral-Mäander-Keramik und Gefässmalerei / *G. Wielke* – Würzburg, 1910 – 84 s.

289. *Zakościelna A.* Badania ratownicze na terenie gminy Łopiennik Górny w Województwie Chełmskim / *A. Zakościelna, J. Gurba* // Sprawozdania z badani terenowych katedry archeologii UMCS w 1991 r. – Lublin, 1991. – S. 3–17.

290. *Zakościelna A.* Południowo-wschodnia Lubelszczyzna w epoce neolitu / *A. Zakościelna* // Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny. – Lublin, 2007. – S. 37–60.